

ਕੱਚੇ ਪੱਕੇ ਨਕਸ਼ੇ

(ਔਰਤ ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ)

ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਭਾਗ

ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ

ਮੈਂ, ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਉਹ

— 1990, 2012

ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ

— 1996, 99, 2004,
2012

— 1997 (ਹਿੰਦੀ)

— 1998 (ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ)

ਲਿਪੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ)

ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ

— 2000, 2004

ਬਿਨਾਂ ਵਜ੍ਹਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ

— 2004, 2013

ਜ਼ਖ਼ਮ

— 2010, 2013,
2014

ਤਹਿਜ਼ੀਬ (ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ)

— 2012

ਜ਼ਖ਼ਮ, ਦਰਦ ਔਰ ਪਾਪ (ਹਿੰਦੀ)

— 2011

ਜ਼ਖ਼ਮ (ਮਰਾਠੀ)

— 2013

ਵੇਦਨਾ (ਮਰਾਠੀ)

— 2013

ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ

— 2014

ਆਵਾਜ਼ਾਂ

— 2014

ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ

ਕਵਾਸੀ ਰੋਟੀ

— 1998

ਜੇ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਤਾਂ ?

— 2004

ਰੋਡੂ ਰਾਜਾ ਉਰਫ਼ ਫ਼ਜ਼ਲਦੀਨ

— 2013

ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ

ਛੇ ਸੌ ਇਕਵੰਜਾ ਮੀਲ

— 2011

ਸ਼੍ਰੀ-ਜੀਵਨੀ

ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਾਇਆ ਨਵਾਂਸ਼ਹਿਰ (ਭਾਗ-ਦੂਜਾ)

— 2014

ਕੱਚੇ ਪੱਕੇ ਨਕਸ਼ੇ

(ਔਰਤ ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ)

Kache Pakke Nakshe

(A Collection Of Short Stories)

By

JINDER

984, Near Surinder Welding Works

Model House

Jalandhar—144 003

Email : jinder340@gmail.com

Mobile : 98148-03254

ਜਿੰਦਰ

ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੇ ਅਹਿਮ ਨਵੇਂ ਮੈਂਬਰ
ਰੁਪਿੰਦਰ ਕੌਰ
ਦੇ
ਨਾਂ

áðàñ

î 1 6 ×ñâñéÁ ððŹI
éÁé/B@
Ō1ðì ÁéŹCA
Çò%ŹDC
ÁÁâî -é¹ðÄä/CD
×ñ-ì /FH
ÇÄŌ ñ ÁÄñ/HA
Ō%ÚŹŹ é%ŌŹŹ éŌŌŹŹ/A@B
Ōñ ì °%é/AAA
ìĀ Ō¹ä âŹ ñ² ÚÄÄŹABA
Û- ×ŹACA
ÛÈäŹADC
ÇŌâŹŹ Ō- ÄŹŹ/AEF
Áñŝ ç¹éÇŌð/AFG

ਮੁੜ ਗਲਤੀ ਨਾ ਕਰੀਂ

ਉਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਐਦਾਂ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਬਦਲਾ ਲੈ ਰਹੀ ਹੋਵਾਂ।

ਕਿਸ ਕੋਲੋਂ ?

ਮੰਮੀ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ?

ਚਾਚਾ ਜੀ ਤੇ ਫੁੱਫੜ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ?

ਇਕਬਾਲ ਕੋਲੋਂ ?

ਮਹਿੰਦਰ ਕੋਲੋਂ ?

ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋਲੋਂ ?

ਆਪਣੇ ਮਨ ਕੋਲੋਂ ?

ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਕੋਲੋਂ ?

ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਵਾਪਰ ਗਿਆ ਸੀ ? ਤਿੰਨਾਂ-ਚੌਹਾਂ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਹੀ। ਘਰੋਂ ਕੀ-ਕੀ ਸੋਚ ਕੇ ਆਈ ਸੀ। ਕੀ-ਕੀ ਪਲੈਨਿੰਗਾਂ ਬਣਾਈਆਂ ਸੀ। ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਦਾ ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਦੋਵੇਂ ਕੂਹਣੀਆਂ ਰੱਖ ਕੇ ਤੇ ਹਥੇਲੀਆਂ 'ਤੇ ਠੋਡੀ ਟਿਕਾ ਕੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਮੰਮੀ ਦੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਨਸੀਹਤਾਂ ਯਾਦ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਣ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਜੀਵ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਕੇ ਮੈਂ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਹੱਸੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਦੇਹ ਤੇ ਮਨ 'ਚ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਔਰਤ ਦੀ ਦੇਹ ਦਾ ਅਸਲੀ ਮਾਲਕ ਉਸ ਦਾ ਪਤੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਲਈ ਉਹ ਆਪਣਾ ਆਪ ਬਚਾ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਵਾਰ ਵਾਰ ਸੀਤਾ ਤੇ ਪਦਮਨੀ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਂਦੀ ਸੀ।

ਨਾਲ ਦੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਕੁਲਜੀਤ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਜੁਰਅਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਪੁੱਛ ਵੀ ਲੈਂਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਇਹੀ ਦੱਸਣਾ ਸੀ ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਤੇ ਉਹਦੀ ਭਰਜਾਈ ਸਮੇਤ ਜੀਜੇ ਦੇ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਣ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਚਾਚਾ ਜੀ ਤੇ ਫੁੱਫੜ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਬਾਰ ਦੇਖ ਆਂਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਪਸੰਦ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੰਮੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ

ਦਫਤਰ ਹੀ ਝਾਤੀ ਮਾਰ ਆਉਣ। ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਮਿਲਾ ਦੇਣ। ਜੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਤੇ ਕੁੜੀ ਨੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰ ਲਿਆ ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਐਤਵਾਰ ਰਿੰਗ ਸੈਰਾਮਨੀ ਦੀ ਰਸਮ ਰੱਖ ਲਈ ਜਾਵੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਦੀ ਮੈਂ ਅਠਾਈਵਾਂ ਵਰ੍ਹਾ ਟੱਪੀ ਸਾਂ, ਮੰਮੀ ਜੀ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਧ ਗਈ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਦੇਖਣ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਸਿਲਸਿਲਾ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਕਸਰ ਮੈਂ ਹੀ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਲਾਈਫ ਪਾਰਟਨਰ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸਾਂ ਜਿਸ ਦੀ ਦੇਹ ਤੇ ਪਰਸਨੈਲਟੀ ਇਕਬਾਲ ਤੇ ਮਹਿੰਦਰ ਵਰਗੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਜਿੰਨੇ ਵੀ ਦੇਖਣ ਆਏ, ਉਹ ਮਾੜਕੂ ਜਿਹੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਖਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੁਝ ਇਕ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਪੋਸਟ ਪਸੰਦ ਆਈ ਸੀ। ਕੁਝ ਨੂੰ ਫੇਸ ਐਟਰੈਕਸ਼ਨ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਰੀਜੈਕਟ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੀਜੈਕਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਹਰੇਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਨੁਕਸ ਦਿੱਸ ਹੀ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਦੀ ਮੈਂ ਮਹਿੰਦਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਟਾਈਪ ਕਰਨ ਲਈ ਫਾਇਲ 'ਚੋਂ ਖਰੜਾ ਕੱਢਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਚੰਦਰ ਡੱਬਾ ਫੜੀ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਇਕਬਾਲ ਦੇ ਮੁੰਡਾ ਹੋਇਆ।” ਉਹ ਦੇ ਬਹੁਤਾ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ 'ਤੇ ਮੈਂ ਇਕ ਪੀਸ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਮੈਡਮ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਖਾਣੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਆ। ਇਕਬਾਲ ਨੇ ਸਪੈਸ਼ਲ ਡੱਬਾ ਭੇਜਿਆ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਮੁੰਡਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਪੋਤਰਾ-ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੇੜੇ ਵੰਡਦਾ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ...। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਸੰਭਾਲੀ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੀ...।” ਉਹਦੇ ਲੰਬੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ ਵਿਖਿਆਨ ਤੋਂ ਉਕਤਾ ਕੇ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੁਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਮਿੰਨਾ-ਮਿੰਨਾ ਹੱਸਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਇਕਬਾਲ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਵੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਨਾ ਪਤਾ ਹੋਵੇ। ਅਸੀਂ ਆਪਣਾ ਪਿਆਰ ਜਗ ਜਾਹਿਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਟੁੱਟੀ ਨੂੰ ਜਗ ਹਸਾਈ ਬਣਾਇਆ ਸੀ।

ਚੰਦਰ ਭੋਲਿਆ ਪੰਛੀਆ, ਤੂੰ ਕੀ ਜਾਣੇ ਦਿਲਾਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ ! ਇਕਬਾਲ ਨੇ ਇਹ ਪੇੜੇ ਕਿਉਂ ਭੇਜੇ ਸਨ ? ਇਹ ਮੈਥੋਂ ਵੱਧ ਕੌਣ ਜਾਣ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਮੇਰੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸੇ ਦੁਕਾਨ ਦੇ ਪੇੜੇ ਸਨ ਜਿਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਉਹ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਚਾਹ ਪੀਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਪੇੜੇ ਖਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਗੁਣਗੁਣਾਉਣ ਲੱਗੀ ਸੀ: ‘ਮੈਂ ਯੇਹ ਸੁਣਤਾ ਹੂੰ ਕੇ ਵੇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਕੀ ਖਬਰ ਰਖਤੇ ਹੈਂ। ਯੇਹ ਜੋ ਸੱਚ ਹੈ ਤੋ ਉਨਹੇ ਮੇਰੀ ਖਬਰ ਭੀ ਹੋਗੀ।’ ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਵਾਰੀ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਵਧਾਈਆਂ ਭੇਜਣੀਆਂ ਬਣਦੀਆਂ ਸਨ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਬੋਲ-ਚਾਲ ਵੀ ਬੰਦ ਸੀ। ਕਦੇ ਦੁਆ ਸਲਾਮ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਉਹ ਅੱਗਿਓਂ ਆਉਂਦਾ ਦਿੱਸ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਕੇ ਅਗਾਂਹ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਾਂ ਰਾਹ ਬਦਲ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਹੁੱਥ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ 'ਚ ਪਿਛਲੀਆਂ ਪੰਜ ਪੀੜੀਆਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਕੁੜੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਹ ਦੇ ਪੱਟ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣੀ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਉਹਦੀ ਹੀ ਕੁੜੀ ਜੰਮ ਕੇ ਦਿਖਾਉਂਗੀ।

ਕਸੂਰ ਉਸ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਜਾਲ 'ਚ

ਫਸਾਇਆ ਸੀ। ਆਪ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਘਰਦਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਅਮੁੱਕ ਦੂਰੀ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਕੰਪੈਨਸੈਨੇਟ ਗਰਾਊਂਡ 'ਤੇ ਇਸ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਸੀ। ਇੱਕੋ ਦਿਨ ਦਫਤਰ ਜੁਆਇੰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਚੈਕਿੰਗ ਬ੍ਰਾਂਚ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਅਕਾਊਂਟ ਬ੍ਰਾਂਚ 'ਚ। ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਅਦਲ ਬਦਲ ਹੋਈ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਆਂਕੜਾ ਬ੍ਰਾਂਚ ਵਿਚ ਆ ਗਏ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਸਾਂਝ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਕਾਰਨ ਸਾਡਾ ਪਿਉ-ਵਿਹੀਨ ਹੋਣਾ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਨਾਵਾਂ ਨਾਲ ਸਾਡੇ ਪਿਉ ਦਾ ਨਾਂ ਅਕਸਰ ਹੀ ਜੁੜ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ ਨੂੰ, ਜਿਸ ਨੇ ਇਸ ਦਫਤਰ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਛੇ ਮਹੀਨੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਸ਼ਰਾਬੀ-ਕਬਾਬੀ ਵੱਜੋਂ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਵੈਲ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਉਸ ਦੇ ਪਿਤਾ ਨੇ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਬਾਰੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੁਰ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾਮਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਸਟਾਫ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਸਾਡੇ ਪ੍ਰਤੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਇਕਬਾਲ ਇਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਉਣਾ ਪੱਖ ਸਮਝਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਜਲਦੀ-ਜਲਦੀ ਕੰਮ ਕਰਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ-ਤਾਂ ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਵਰਤੋਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਸਹਾਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਹੌਂਦ ਗੁਆਚਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਕਬਾਲ ਅਕਸਰ ਚੁੱਪ, ਗੁੰਮ-ਸੁੰਮ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਕਰਕੇ ਨਿਮੋਸ਼ੀ ਝੱਲਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਘੁਲਦਾ-ਮਿਲਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਤਕ ਸੀਮਤ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਸੈਕਟਰ ਚੌਤੀ 'ਚ ਸੁਰਜੀਤ ਨਾਲ ਕਮਰਾ ਸ਼ੇਅਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਰ ਦਿਨ ਇਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਿੰਡ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਟਾਈਪ ਕਰਾਉਣ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਨਹੀਂ, ਇਹ ਝੂਠ ਸੀ। ਉਹ ਆਪ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਸੱਦ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚੰਗੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠਣਾ ਚੰਗਾ-ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਪੁੱਛਦੀ ਸੀ, ਉਹ ਓਨਾ ਹੀ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਰਮਾਕਲ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕੁੜੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਗਿਆ ਗੁਜ਼ਰਿਆ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਅਗੋਂ ਹੱਸ ਕੇ ਸਾਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਫੈਲੀ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕੀਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਤੇ ਸੁਣਨ ਦੇ ਚਾਟੇ ਲਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲਈ ਸੁਲ੍ਹਾ ਮਾਰੀ ਸੀ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਉਸ ਝੋਟੇ ਵਾਂਗ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਦਫਤਰ 'ਚ ਇਕੱਠਿਆਂ ਚਾਹ ਪੀਣੀ ਮੰਜੂਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦਫਤਰ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਮਿਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪੰਜ ਵਜੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ। ਇਹ ਪਹਿਲ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਕਰਨੀ ਪਈ ਸੀ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੀ ਮਿਲਣੀ-ਗਿਲਣੀ ਦਾ ਦਫਤਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੇ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀ ਗੱਲ ਜੱਚੀ ਸੀ। ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਸਾਡੇ ਦਫਤਰ ਵਾਲੇ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਕਰਦੇ ਸਨ, “ਜਿਵੇਂ ਅਮਲੀ ਦੀ ਅਮਲੀ ਨਾਲ, ਕਬੂਤਰਬਾਜ਼ ਦੀ ਕਬੂਤਰਬਾਜ਼ ਨਾਲ, ਪੱਤੇਬਾਜ਼ ਦੀ ਪੱਤੇਬਾਜ਼ ਨਾਲ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਦੀ ਮਾਸਟਰ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਹੁੰਦੀ ਆ, ਬਿਲਕੁੱਲ ਓਦਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਇਕਬਾਲ ਤੇ ਗੁਰਲੀਨ ਦੀ ਆ।”

ਰੋਕ ਗਾਰਡਨ 'ਚ ਇਕੱਠਿਆਂ ਘੁੰਮਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ

ਮੈਂ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਲਾਈਫ ਪਾਰਟਰਨ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ-ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤੇਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਸੋਚ-ਸਮਝ ਕੇ ਫੈਸਲੇ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਿਆ ਸੀ। ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀਆਂ ਪਸੰਦੀਆਂ, ਨਾਪਸੰਦੀਆਂ ਦਾ ਥਰੂ ਪਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਬੱਸ ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉਹ ਦੀ ਹੱਦ ਵੱਧ ਨਿਮਰਤਾ ਮੈਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਟੋਕਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਅਗੋਂ ਹੱਸ ਕੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਟਾਲ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਦਫਤਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਝੁਕ ਕੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਤੇ ਅਕਾਊਂਟ ਅਫਸਰ ਦੇ ਗੋਡੀਂ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਆਪਣੇ ਈਸਟ ਨੂੰ ਧਿਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬਿਨਾਂ ਵਜ੍ਹਾ ਆਪਣੀ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਉੱਠਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਪੰਜ-ਸਤ ਜਣੇ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਨਿਤ ਨੇਮ ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਟੋਫੀਆਂ ਵੰਡਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਹੱਥ ਸਾਡਾ ਹਿੱਸਾ ਵੀ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਇਹ ਵੀ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੇਰੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਭੈਣਾਂ ਤੇ ਭਰਾ ਸੈਂਟ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੇ-ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੱਦਦ ਕਰਨੀ ਪੈਣੀ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਸਨ। ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਬੱਝੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਸ ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਕੋਲ ਮੂੰਹ ਲਿਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਇਸ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਆ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਦੱਸ ਦੇ।” ਮੇਰੇ ਲਈ ਐਨਾ ਬਥੇਰਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਉਹਦੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਸੋਚ ਕੇ ਦੱਸੇਗਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਿੱਦ 'ਤੇ ਉਤਰ ਆਈ ਸੀ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਾ ਅੱਜ ਹੀ ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਬਾਰੇ ਖੁੱਲ੍ਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਜਾਣ। ਉਹਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਸ਼ਰਤ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀ ਸਥਿਤੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆ।” “ਤੂੰ ਦੱਸ ਤਾਂ ਸਹੀ।” “ਮੇਰੇ ਮੰਮੀ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਸੁਭਾਅ ਦੇ ਆ। ਤੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਟੋਲਰੇਟ ਕਰਨਾ ਪੈਣਾ। ਤੂੰ ਇੰਨਾ ਕੁ ਕਰਨਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਇਕ ਕੰਨੋਂ ਸੁਣਨਾਂ ਤੇ ਦੂਜੇ ਕੰਨੀਂ ਕੱਢ ਦੇਣਾਂ। ਫੇਰ ਤੇਰੇ ਲਈ ਕੋਈ ਮੁਸੀਬਤ ਨਹੀਂ ਆਉਣੀ।” ਮੈਂ ਝਟ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਨੂੰ ਬਦਲ ਦਵਾਂਗੀ।”

ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਅਸੀਂ ਬਹੁਤ ਘੁੰਮੇ ਸੀ। ਰੋਜ਼ ਗਾਰਡਨ। ਰੋਕ ਗਾਰਡਨ। ਸੈਕਟਰ ਬਤਾਲੀ ਵਾਲੀ ਝੀਲ। ਉਸ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਦੇਖ ਵੀ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਇਕ ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਰੂਪ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੇਹ ਦੀ ਵੀ ਆਪਣੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਭੋਲਾ-ਭਾਲਾ ਗੋਗਲੂ ਜਿਹਾ-ਕਿੰਨੇ ਭੇਦ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਖਿਚ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਦੇਖ ਕੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਰੱਜ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਚੁੰਮਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਕਾਹਲਾ ਪੈਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਪਸ਼ੂਪੁਣੇ ਨੂੰ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਆਇਆਂ ਪੰਜ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਤੇਰਾ ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਹੈ ਹੀ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ

ਵਿਚ। ਇਹ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਆ ਜਿਥੇ ਮੁੰਡੇ ਕੁੜੀਆਂ ਬਿਨ ਵਿਆਹੋਂ ਰਹਿੰਦੇ ਆ। ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਕਰਦੇ ਆ। ਡੇਟਿੰਗ ਤੇ ਜਾਂਦੇ ਆ ਪਰ ਤੇਰੇ ਵਿਚੋਂ ਵੀ ਤੇਰਾ ਪੇਂਡੂਪੁਣਾ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਤੂੰ ਦੱਸ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਆ ਕਿ ਨਹੀਂ?” ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਇਹਦਾ ਜੁਆਬ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਜਲਦੀ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗਾ।” ਉਹਨੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਜਲਦੀ ਨਹੀਂ। ਕੱਲ੍ਹੇ ਨੂੰ।” ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬਸ ‘ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਦੀਆਂ ਕਹੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗੱਲਾਂ ‘ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਡੈਡੀ ਦੀ ਮੌਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਡਰਪੋਕ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜੇ ਡੈਡੀ ਜਿਊਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਲਣ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਐਨਾ ਸੋਚੀਂ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਕਾਲਜ ਪੜ੍ਹਣ ਵਾਲੀ ਗੁਰਲੀਨ ਤਾਂ ਕਾਲਜ ਛੱਡਦਿਆਂ ਹੀ ਮਰ ਮੁੱਕ ਗਈ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੀ ਰੂਪ ਸੀ। ਕਾਲਜ ‘ਚ ਆਪਣੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨਾਲ ਬਹਿਸਦੀ ਹੋਈ ਮੈਂ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, “ਮੈਂ ਬੰਦੇ ਦੇ ਹੋਠਾਂ ਨੂੰ-ਉਪਰ ਪੈ ਕੇ ਦਿਖਾਉਂਗੀ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਜਿਸਮ ਆ। ਮੈਂ ਇਹ ਦੀ ਮਾਲਕਣ ਆਂ। ਮੈਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕੀ ਸਮਝਦੀ ਆਂ।” ਕਿੱਥੇ ਗਈਆਂ ਉਹ ਗੱਲਾਂ? ਉਹ ਦਾਅਵੇ? ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੇਰੇ ਮੰਮੀ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਅਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਕਿੰਨੀ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਪੰਤਾਲੀ ਸਾਲ ਦੀ। ਉਹ ਚਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਵਿਧਵਾ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ, “ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀਆਂ ਧੀਆਂ ਹੋ। ਧੀਆਂ ਵਾਂਗ ਰਹਿਓ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਤੁਹਾਡੀ ਜਵਾਨੀ ਬੁੜ੍ਹਾਂ ਵਿਚੋਂ ਲੰਘੀ ਆ। ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖੋ-ਮੈਂ ਹਾਰ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣੀ। ਮੇਰੀ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਬੇਨਤੀ ਆ ਕਿ ਇਸ ਚਿੱਟੀ ਚੁੰਨੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖ ਲੈਣਾ।” ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਨਮੀ ਉਤਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਨਮੀ ਨੂੰ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਭੁੱਲੀ ਵੀ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਮਨ ਬੜੀ ਕੁੱਤੀ ਸ਼ੈਲੀ ਹੈ। ਇਹ ਤੁਰੰਤ ਅਲਾਰਮ ਵਾਲੀ ਘੰਟੀ ਵਜਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਇਕਬਾਲ ਨੇ ਵੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀਆਂ ਕਈ ਅਹਿਮ ਗੱਲਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਬਾਰੇ ਚਿਤੁੰਤ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਤੇ ਛੋਟੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਲਿਆਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਮੰਮੀ ਆਪਣਾ ਪਿੰਡ ਤੇ ਪਿੰਡ ਵਾਲਾ ਘਰ ਛੱਡਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ ਸੀ, “ਤੇਰੇ ਡੈਡੀ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਂਦੇ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਆ ਜਾਵਾਂ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਦੋ ਦਿਨ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਸੀ।...ਮੈਥੋਂ ਨਹੀਂ ਕੋਠੜੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ‘ਚ ਰਿਹਾ ਜਾਣਾ। ਫੇਰ, ਜੇ ਮੈਂ ਚਲੀ ਵੀ ਗਈ ਤਾਂ ਪੈਲੀ ਰੁਲ ਜਾਣੀ ਆ। ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਠੀਕ ਆਂ। ਜਗਵਿੰਦਰ ਵੀ ਇੱਥੇ ਪੜ੍ਹਦਾ। ਸਾਡਾ ਮਾਂ ਪੁੱਤ ਦਾ ਜੀਅ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ।” ਫੇਰ ਉਸ ਇਕ ਹੋਰ ਹੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਸੀ, “ਸਮਾਲਸਰ ਵਾਲੇ ਮਾਸੀ ਜੀ ਆਏ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੰਮੀ ਤੇ ਮਾਸੀ ਜੀ ਮੋਹਰਲੇ ਦਲਾਨ ਵਿਚ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤੱਕ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਟੁੱਟਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਅੱਜ ਹੀ ਸਾਰੇ ਜਹਾਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਲੈਣੀਆਂ ਹੋਣ। ਮੈਂ ਅੱਧ ਸੁੱਤਾ ਜਿਹਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੰਮੀ ਨੇ ਮਾਸੀ ਜੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬੰਦੇ ਬਿਨਾਂ ਔਰਤ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵੀ ਕੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਇਹ ਸਰੀਰ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਬੇਕਾਬੂ ਹੁੰਦਾ। ਦੌੜਦਾ।

ਭੱਜਦਾ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਇਹਨੂੰ ਕੰਟਰੋਲ ਕਰਨਾ ਔਖਾ। ਮਨ ਵਿਚ ਇਕੋ ਗੱਲ ਆਉਂਦੀ, ਕੋਈ ਹੋਵੇ ਜਿਸ ਨਾਲ ਦੌੜ ਜਾਵਾਂ। ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੀ ਆਂ। ਮਨ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਲਾਉਂਦੀ ਆਂ। ਪਾਠ ‘ਤੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਆਂ। ਮਨ ਪਾਠ ਵਿਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਮਨ ਤੇ ਦੇਹ ਦੀ ਲੜਾਈ ਵਿਚ ਸਾਰੀ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਜਾਗਦਿਆਂ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ ਆਂ। ਸਵੇਰ ਹੁੰਦੀ ਆ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਜੁਆਕ ਦਿੱਸਦੇ ਆ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਆਂ।” ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਮੇਰੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਹਾਉਂਕਾ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਮੇਰੀ ਮੰਮੀ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਮਾਂ ਪਾਠ-ਪੂਜਾ ਵਿੱਚ ਬੀਤਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੇ ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਸੀ, “ਔਰਤ ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਕਸ਼ਟ ਦਿੰਦੀ ਆਂ।” ਪਰ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ ਸੀ।

ਘਰ ਮੁੜੀ ਤਾਂ ਮੰਮੀ ਨੇ ਐਨਾ ਲੇਟ ਹੋਣ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਸੱਚ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਗੁੰਮਸੁੰਮ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਫੇਰ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਮੈਥੋਂ ਉਲਟਾ-ਪਲਟਾ ਕੇ ਇਕਬਾਲ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਜਾਣਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮੈਂ ਤਸੱਲੀ ਕਰਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਇਕਦਮ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਬਾਅਦ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਚੋਣ ਮੰਜੂਰ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਤਸੱਲੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਕਮਾਊ ਜੀਅ ਸਾਂ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੌਖਾਲੀ ਕੱਟੀ ਜਾਵੇਗੀ। ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧੀ ਦੀ ਇਹੀ ਪਸੰਦ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲੋਂ ਹਾਂ ਹੀ ਹਾਂ ਸੀ। ਬੱਸ ਚਾਚਾ ਜੀ ਤੇ ਫੁੱਫੜ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਡੈਡੀ ਜੀ ਦੀ ਮੌਤ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੰਮੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ‘ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਨਿਰਭਰ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਵੀ ਇਕਬਾਲ ਨੂੰ ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਆ ਕੇ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਸੰਦ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਫਾਈਨਲ ਗੱਲ ਇਕਬਾਲ ਦੀ ਮੰਮੀ ਨਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਗੇ ਕੋਲ ਪੈਂਦੇ ਪਿੰਡ ਜਲਾਲਾਬਾਦ ਜਾ ਕੇ ਕਰਨੀ ਬਾਕੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੇ ਇਕਬਾਲ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਦੀ ਸਬ-ਕਾਸਟ ਪੁੱਛੀ ਸੀ। ਉਸ ਬਿੰਦ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਚਾਚਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਬ-ਕਾਸਟ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਬਰਾਦਰੀ ਵਿਚ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਕਬਾਲ ਨੇ ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਕੰਬੋਜ ਦੱਸੀ ਸੀ। ਉਸ ਰਾਤ ਨੂੰ ਘਰ ਵਿਚ ਖਲਬਲੀ ਮਚੀ ਸੀ। ਚਾਚਾ ਜੀ ਇਸੇ ਗੱਲ ‘ਤੇ ਅੜੇ ਸਨ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਇਕਬਾਲ ਨਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਲਈ ਸਮੱਸਿਆ ਆਣ ਖੜਣੀ ਸੀ। ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਆਖਰ ਖਾਨਦਾਨ ਦੀਆਂ ਕੁਝ ਮਰਿਆਦਾਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ।

ਫੇਰ ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦਾ ਮੈਡੀਕਲ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
 ਫੇਰ ਮੈਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਲਈ ਟੈਲੀਫੋਨ ਡੈੱਡ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।
 ਫੇਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਤੱਕ ਸੀਮਤ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਡਿਊਟੀ ‘ਤੇ ਮੁੜ ਗਾਜਰ ਹੋਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਐਡਮਨ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਬੇਨਤੀ ਕਰਕੇ ਹੌਡ

ਆਫਿਸ ਤੋਂ ਦੂਰ ਪੈਂਦੀ ਇਸ ਬ੍ਰਾਂਚ ਵਿਚ ਬਦਲੀ ਕਰਾ ਲਈ ਸੀ। ਇਹ ਬ੍ਰਾਂਚ ਇਕਬਾਲ ਦੀ ਬ੍ਰਾਂਚ ਵਾਲੀ ਦਿਸ਼ਾ ਤੋਂ ਉਲਟ ਦਿਸ਼ਾ 'ਚ ਸੀ। ਆਪਸੀ ਦੂਰੀ ਤਿੰਨ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਦੀ ਸੀ। ਨਾ ਇਸ ਬ੍ਰਾਂਚ ਵਿਚ ਤੇ ਨਾ ਉਸ ਬ੍ਰਾਂਚ ਵਿਚ ਫੋਨ ਸੀ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮੱਥੇ ਲੱਗਣ ਦੇ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਮੌਕੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮਤਲਬ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਿਸ਼ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਟਾਫ-ਮੈਂਬਰਾਂ ਨਾਲ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਬਣਦੀ ਚਾਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੌਸ ਮਹਿੰਦਰ ਨੂੰ ਵੀ ਇਗਨੋਰ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਝਿੜਕਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਬੌਸ ਹਨ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਲੈਟਰ ਪੈਡ ਤੇ ਪੈਨ ਲੈ ਕੇ ਜਾ ਖੜ੍ਹਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬੈਠਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਘਰੇਲੂ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਗਿਆਨ ਸੀ। ਉਹ ਘਰ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਛੇੜ ਲੈਂਦੇ ਸਨ। ਡੈਡੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸਨ, “ਅਵਤਾਰ ਹੁਰਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਦੋ ਸਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਬੜੇ ਨੇਕ ਇਨਸਾਨ ਸਨ। ਅਸੂਲੀ ਬੰਦੇ। ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੀਤਾ ਹੋਣਾ। ਫਾਇਲਾਂ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟਿਪਸ 'ਤੇ ਯਾਦ ਸਨ.....ਕੁਦਰਤ ਨੂੰ ਕੁਸ਼ ਹੋਰ ਹੀ ਮੰਜ਼ੂਰ ਸੀ। ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਦੀ ਉਮਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਤੁਹਾਡਾ ਸੁਭਾਅ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਡੈਡੀ ਵਰਗਾ। ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਕਿਸੇ ਸਹਿਯੋਗ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇ ਤਾਂ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿੜਕ ਦੇ ਦੱਸ ਦੇਣਾ।” ਇਸ ਬਰਾਂਚ 'ਚ ਆ ਕੇ ਵੀ ਡੈਡੀ ਜੀ ਨੇ ਮੇਰਾ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਫੋਕੀ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਡੈਡੀ ਬਾਰੇ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਭੈੜੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਬੜੇ ਲਾਹਪ੍ਰਵਾਹ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਦੇ ਘਰ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿੰਨੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਬਾਹਰ ਇੱਜ਼ਤ ਸੀ, ਉਨੀ ਹੀ ਘਰ 'ਚ ਬੇਕਦਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਮੰਮੀ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਘਰ ਕਿਵੇਂ ਚਲਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਡੈਡੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸੰਭਾਲਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਥੇ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਮੈਨੂੰ ਜਾਨਣ ਵਾਲੇ ਹੋਣ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟੋਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਸਰ, ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਗੁਰਲੀਨ ਵਿਰਦੀ ਆ। ਮੈਂ ਇਹੀ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਆਂ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਡੈਡੀ ਕਰਕੇ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਹੋਈ ਤਾਂ ਦੱਸਿਓ।” ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੁਸੀਂ ਗਲਤ ਸੋਚਦੇ ਹੋ। ਇਹ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ-ਇਹ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਗੁਣਾਂ ਕਰਕੇ ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ।” ਮੈਂ ਖਿੱਝ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿਉਂ ਦੇਖਦੇ ਹੋ?” ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਡੈਡੀ ਦੀ ਆਈਡੈਨਟੀਟੀਫਿਕੇਸ਼ਨ ਦੀ ਲੋੜ ਵਿਆਹ ਤਕ ਹੀ ਰਹਿਣੀ ਆਂ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਗੁਰਲੀਨ ਵਿਰਦੀ ਸਪੁੱਤਰੀ ਅਵਤਾਰ ਸਿੰਘ ਵਿਰਦੀ-ਜਾਤ ਤਰਖਾਣ ਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਆ-ਉਹ ਤਾਂ ਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦੀ।” ਉਹ ਤਾੜੀ ਮਾਰ ਕੇ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸੇ ਸਨ। ਫਿਰ ਗੰਭੀਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਿੱਝ ਬੜੀ ਆਉਂਦੀ...ਆਹ ਉਮਰ ਤੇ ਖਿੱਝ... ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ- ਪਹਿਲੀ ਦਫਾ ਹੋਈ ਆ ਕਿ ਇਸ ਡਫਰ ਬ੍ਰਾਂਚ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਿਆਣੀ

ਗੱਲ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਵੀ ਆਇਆ ਆ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੂੰ ਐਪਰੀਸ਼ੀਏਟ ਕਰਦਾਂ। ਇਹਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਆ ਕਿ ਸਾਡੀ ਸੁਸਾਇਟੀ ਵਿਚ ਚੋਂਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਆ।” ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਸਿਫਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਨੂੰ ਰਿਪੀਟ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਨਾ ਹੀ ਰਿਪੀਟ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਮੈਥੋਂ ਛੇ ਸਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ। ਦੇਖਣ ਚਾਖਣ ਤੋਂ ਮੈਂ ਵੱਡੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਫਸਾ ਹੀ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਦੇ ਮੈਂ ਇਕਬਾਲ ਨੂੰ ਫਸਾਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਵਿਆਹੇ ਸਨ। ਇਕ ਬੇਟੇ ਦੇ ਬਾਪ ਸਨ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਾਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜੁੜ ਗਈ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਕਥਾ, ਮੇਰੇ ਪੁੱਛੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, “ਗੁਰਲੀਨ, ਮੇਰੀ ਪਰਿਵਾਰਕ ਲਾਈਫ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਚੱਲ ਰਹੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਤਲਾਕ ਹੀ ਲੈ ਲਵਾਂ। ਜਾਂ ਆਤਮ ਹੱਤਿਆ ਹੀ ਕਰਲਾਂ। ਜਾਂ ਘਰ ਹੀ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂ। ਮੈਥੋਂ ਕੁਸ਼ ਨਾ ਕੁਸ਼ ਹੋ ਜਾਣਾ ਆ। ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਲੱਗਿਆਂ ਬਹੁਤਾ ਸੋਚਿਆ-ਵਿਚਾਰਿਆ ਨਹੀਂ। ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਘਰਦਿਆਂ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਇਥੇ ਮੈਥੋਂ ਗਲਤੀ ਹੋ ਗਈ। ਆਖਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਮਸਲਾ ਹੁੰਦਾ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ-ਗਿਲਣਾ-ਸਮਝਣਾ ਤੇ ਕਦਰ ਕਰਨੀ ਜਾਣਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਆ। ਕਦੇ ਕੋਈ ਕਾਹਲ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ। ਤੂੰ ਵੀ ਕਾਹਲ ਨਾ ਕਰੀਂ। ਜੇ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਮੈਥੋਂ ਸਲਾਹ ਲੈ ਲਈਂ।”

ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂ ਅਜਿਹੇ ਸਾਥ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਸੀ ਜਿਸ ਦੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਸਿਰ ਰੱਖ ਕੇ ਮੈਂ ਘੰਟਿਆਂ ਬੱਧੀ ਭਰਵੀਂ ਨੀਂਦ ਸੌਂ ਸਕਾਂ।

ਮਹਿੰਦਰ ਦਾ ਜਿਸਮ ਇਕਬਾਲ ਨਾਲੋਂ ਗੁੰਦਵਾਂ ਤੇ ਭਰਵਾਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੈਣ-ਨਕਸ਼ਾਂ ਤੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਇਬਾਰਤ ਉਕਰੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਖਿੱਚੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਵੀ ਵਿਹਲ ਹੁੰਦੀ, ਪੀਅਨ ਹੱਥ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਕੇ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਉਣਾ ਵੀ ਚੌਥੀ ਕੁੰਟ ਵੱਲ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ।”

“ਚੌਥੀ ਕੁੰਟ?”

“ਇਕ ਚੌਥੀ ਕੁੰਟ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਪਿਛਲੇ ਸਮਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰਾਜਾ, ਰਾਜ ਕੁਮਾਰ ਜਾਂ ਖੋਜੀ ਜਦੋਂ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ 'ਤੇ ਨਿਕਲਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸਿਆਣਾ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਫਲਾਣੇ ਪਾਸੇ ਚੌਥੀ ਕੁੰਟ ਪੈਂਦੀ ਆ। ਉਥੇ ਦਿਉ, ਫਫਾਕੁਟਣੀਆਂ, ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਸੱਪ, ਜਾਦੂਗਰਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਉਸ ਪਾਸੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਜੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਮੁੜ ਹੋਣਾ। ਜੇ ਵੀ ਉਸ ਪਾਸੇ ਗਿਆ ਕਦੇ ਜਿਉਂਦਾ ਨਹੀਂ ਮੁੜਿਆ। ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਅਜਿਹਾ ਪ੍ਰਭਾਵ ਛੱਡਿਆ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਪਾਸੇ ਜਾਣ ਦਾ ਹੀਆਂ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਲੀਕ ਪਾੜ ਕੇ ਉਸ ਪਾਸੇ ਗਿਆ-ਉਸ ਨੇ ਹੀ ਕੁਸ਼ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕੀਤਾ।”

ਅਸੀਂ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਪਿੰਜੋਰ ਗਾਰਡਨ ਜਾਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਉਲੀਕਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਖੁਸ਼ੀ 'ਚ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੀਅਨ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਕੇ 'ਮਲਹੋਤਰਾ ਕੌਫੀ ਹਾਊਸ' ਤੋਂ ਸਪੈਸ਼ਲ ਕੌਫੀ ਮੰਗਵਾਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਾਲਜ ਸਮੇਂ ਦੀ ਕੋਈ ਦਿਲਚਸਪ ਆਪ ਬੀਤੀ ਸੁਣਾਉਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, "ਮੈਂ ਬੀ. ਏ. ਥਰਡ ਯੀਅਰ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਇੰਗਲਿਸ਼ ਪ੍ਰੋ. ਜਗਦੀਸ਼ ਤੇ ਰਾਮ ਰਤਨ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲਲਚਾਈਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਦੇਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਕਸ਼ਮਕਸ਼ ਵੱਧ ਗਈ ਸੀ। ਇਕ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲਾ ਪੀਰੀਅਡ ਲਵੇਗਾ। ਦੂਜਾ ਕਹਿੰਦਾ ਮੈਂ ਲਵਾਂਗਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਹ ਵਤੀਰਾ ਹਰ ਸਾਲ ਇਉਂ ਹੀ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਕ ਸਾਲ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਹੋਰ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਸਾਜ਼ਿਸ਼ਾਂ ਘੜੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੇਜਮੈਂਟ ਨਾਲ ਪੰਗਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਜਾਂਦੀ ਦੇਖ ਉਹ ਹੱਥੋਂ ਪਾਈ ਹੋਣ ਤੱਕ ਗਏ ਸਨ।" ਮਹਿੰਦਰ ਨੇ ਕਾਹਲਾ ਪੈਂਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, "ਫੇਰ ਜਿੱਤ ਕਿਸ ਦੀ ਹੋਈ ਸੀ?" "ਇਹਨੂੰ ਰਾਜ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਉ।" ਉਦੋਂ ਹੀ ਪੀਅਨ ਅੰਦਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਾਹਰ ਕੋਈ ਗੈਸਟ ਮਿਲਣ ਵਾਲੇ ਆਏ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕੌਣ ਆਏ ਹੋਣਗੇ। ਫੇਰ ਵੀ ਦਿਖਾਵੇ ਲਈ ਮੈਂ, ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਥਾਂ, ਜਿਥੋਂ ਮਹਿੰਦਰ ਨੇ ਬਾਹਰ ਦੇਖਣ ਲਈ ਥੋੜ੍ਹੀ ਕੁ ਜਗ੍ਹਾ ਪਰਦਾ ਹਟਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ, ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੰਮੀ ਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਓਪਰੇ ਬੰਦੇ ਤੇ ਇਕ ਪੈਂਤੀ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਮਹਿੰਦਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ਼ਾਰੇ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਛੇੜ ਲਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਮੇਰੀ ਆਵਾਜ਼ ਨੂੰ ਸੁਣ ਲੈਣ। ਮਨ 'ਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਾਸ਼-ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਚਾਚਾ ਜੀ ਤੇ ਫੁੱਫੜ ਜੀ ਆਏ ਹੁੰਦੇ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੰਟਾ ਭਰ ਬੈਠਾਉਣਾ ਸੀ। ਦੱਸਣਾ ਸੀ-ਦੇਖੋ ਮੈਂ 'ਆਪਣੇ ਯਾਰ' ਨਾਲ ਬੈਠੀ ਹਾਂ। ਛੇਦੜਾਂ ਵਾਲੇ ਮਹਿੰਦਰ ਵਾਲਮੀਕ ਨਾਲ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਦਿਖਾਊਂਗੀ। ਤੁਸੀਂ ਜਿਹੜਾ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫਤਹਿ ਕਰਨ ਤੁਰੇ ਹੋ-ਉਹਦੀ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਮੈਂ ਇੱਟ ਨਾਲ ਇੱਟ ਖੜਕਾ ਦੇਣੀ ਹੈ। ਵਿਚ-ਵਿਚ ਮੈਂ ਮੰਮੀ ਵੱਲ ਦੇਖ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਾ ਰੰਗ ਪਲ ਪਲ ਬਦਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ 15-20 ਮਿੰਟ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਆਪੇ ਉਡੀਕ ਕਰਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣਗੇ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮੰਮੀ ਵੱਲੋਂ ਦੱਸੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਵਿਆਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਵਾਉਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਫਿਰ ਦੇਖ ਦਿਖਾਵਾ ਕਾਸ ਲਈ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਮਹਿੰਦਰ ਨਾਲ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਬੱਸ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਕਾਹਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਨਹੀਂ ਤੋੜਣੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਆਪਣਾ ਮਜ਼ਾ ਕਿਰਕਿਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਬੈਠਿਆਂ ਨੂੰ ਖਿਝਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਬਾਹਰੋਂ ਫੇਰ ਸੁਨੇਹਾ ਆਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਲੈਟਰ ਪੈਡ ਤੇ ਪੈਂਨ ਫੜੀ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਪੀਅਨ ਨੂੰ ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ ਬੋਲਣ ਲੱਗੀ ਸੀ, "ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਇਹਨਾਂ ਬਾਰੇ

ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹ ਵੀ ਪਿਲਾਈ ਕਿ ਨਹੀਂ?" ਪੀਅਨ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਬਰ ਦਾ ਘੁੱਟ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੰਮੀ ਮੈਨੂੰ ਉਠਾਲ ਕੇ ਬਾਹਰ ਲੈ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਪਸੰਦ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੁੰਡਾ ਸਿਵਲ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿਚ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਦੇਖਣ-ਚਾਖਣ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਭਲਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੰਮੀ ਇਕ ਵਾਰ ਮਹਿੰਦਰ ਨੂੰ ਮਿਲ ਲੈਣ। ਦੇਖ ਲੈਣ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਇਸ ਨਵੀਂ ਪਸੰਦ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਦਵਾਂਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮਸਲਾ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਨਾਲ ਹੀ ਹੱਲ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਮੈਂ ਇਕਬਾਲ ਤੋਂ ਟੁੱਟਣ ਵੇਲੇ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਕੇ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਇਥੋਂ ਤੀਕ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀਆਂ ਲਕੀਰਾਂ ਵਿਚੋਂ ਵਿਆਹ ਵਾਲੀ ਰੇਖਾ ਸਦਾ ਸਦਾ ਲਈ ਮਿੱਟ ਗਈ ਹੈ।

ਮੰਮੀ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ 'ਤੇ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਡਿਵਲਪਮੈਂਟ ਅਥਾਰਟੀ ਦੀ ਕੰਟੀਨ ਵਿਚ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਠੰਢਾ ਪਿਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਮੁੰਡੇ ਨੇ, ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਭਾਸ਼ ਸੀ, ਮੇਰੀ ਪੋਸਟ, ਬੇਸਿਕ ਪੇਅ ਤੇ ਪਸੰਦਗੀਆਂ-ਨਾਪਸੰਦਗੀਆਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਉਹੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛੀ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਅਜਿਹੀਆਂ ਪੁੱਛਾਂ-ਗਿੱਛਾਂ 'ਚੋਂ ਮੈਂ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਵਾਰ ਗੁਜ਼ਰ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਜਾਣ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਸੁਭਾਸ਼ ਮੈਨੂੰ ਦੂਜਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਸਿਆਣਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹਾਂ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਿਚਾਰ ਹੋਰ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਆ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਜੋਬ ਕਰਦੇ ਆਂ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਸਾਡੀਆਂ ਪਰੋਰਟੀਆਂ ਬਦਲ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਪਿਆਰ ਕਰਦੇ ਆਂ ਸਾਡੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਹੋਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਆਂ। ਵਿਆਹ ਸੰਬੰਧੀ ਹੋਰ। ਇਹ ਚੇਂਜ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇਗੀ?" ਮੈਂ 'ਹਾਂ' 'ਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, "ਕਾਲਜ ਵੇਲੇ ਤੁਹਾਡੀ ਖਵਾਹਿਸ਼ ਕੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ?" ਮੈਂ ਬੇਝਿਜਕ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, "ਪ੍ਰੇਮ ਵਿਆਹ।" ਉਸ ਅਗਾਂਹ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, "ਹੁਣ?" ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਮਨ ਦੋ ਚਿੱਤੀ 'ਚ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ।" ਉਸ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, "ਤੁਹਾਡੇ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਕੀ ਵਿਚਾਰ ਬਣੇ?"

"ਇਹ ਤਾਂ ਸੋਚ ਕੇ ਦੱਸਾਂਗੀ।"

"ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਵਿਚ?"

"ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਕਾਹਲੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ?"

"ਕਾਹਲੀ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਮੇਰੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਆ"

"ਇਧਰ ਵੀ ਉਹੀ ਹਾਲ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਮੋਬਾਇਲ ਨੰਬਰ ਲਿਖਾ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਅਬਜ਼ੈਕਸ਼ਨ ਤਾਂ ਨਹੀਂ?"

"ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਸਾਡਾ ਪਰਿਵਾਰ ਮੌਡਰਨ ਆ।"

ਮੈਂ ਘੰਟੇ ਕੁ ਬਾਅਦ ਮੁੜ ਕੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਆਈ ਤਾਂ ਮਹਿੰਦਰ ਜਾ ਚੁੱਕੇ ਸਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਿੰਡ ਵਾਲੀ ਬਸ ਫੜ ਲਈ ਹੋਵੇਗੀ। ਇਹ ਵੀ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਉਹ ਸ਼ਾਮ ਤੱਕ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਏ। ਨਾ ਹੀ ਮੋਬਾਇਲ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੈਸਿਜ਼ ਮਿਲਿਆ ਸੀ।

ਮੰਮੀ ਨੇ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਇਸ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਇਸੇ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਸੁਭਾਸ਼ ਦੇ ਨੈਣ ਨਕਸ਼ ਤਿੱਖੇ ਸਨ। ਉਹਦੀ ਨੌਕਰੀ ਚੰਗੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਘਰ ਦਾ ਮਕਾਨ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਗੱਲ-ਉਹ ਬਾਈ ਸੈਕਟਰ 'ਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਸੌ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ 'ਚ ਕੰਮ ਆ ਸਕਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਹੁਣ ਮੈਥੋਂ ਹੋਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਤੂੰ ਸਾਡੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਛੱਡ ਦੇ। ਸਾਡੇ ਕਰਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾ ਖਰਾਬ ਕਰ। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚ। ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਇਕ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ। ਕੁਦਰਤ ਸਭ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਦਿੰਦੀ ਆ। ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਮੌਕਾ ਮਿਲਿਆ ਆ। ਜੇ ਤੂੰ ਇਸ ਦਾ ਫਾਇਦਾ ਨਾ ਉਠਾਇਆ ਤਾਂ.... ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਲੋੜ ਆ। ਤੂੰ ਉਸ ਬਿਨਾਂ ਅਧੂਰੀ ਆ। ਤੇਰਾ ਜਿਸਮ ਅਧੂਰਾ ਆ। ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੀ? ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਦੁਸ਼ਮਣ ਨਹੀਂ ਆਂ। ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਹਾਂ। ਤੈਨੂੰ ਹੁਣ ਮਰਦ ਦੀ ਲੋੜ ਆ-ਆਪਣੇ ਮਾਲਕ ਦੀ ਲੋੜ ਆ। ਸਮਝੀ ਕਿ ਨਹੀਂ?” ਮਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੁੱਕਰ ਵਿਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹਾਂ ਜਾਂ ਨਾਂਹ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮਹਿੰਦਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਵੀ ਪੁੱਛ ਹੀ ਲਵਾਂ। ਉਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੋਚਾਂ, ਵਿਚਾਰਾਂ, ਜੱਕਾਂ ਤੱਕਾਂ ਵਿਚ ਪਈ ਦੀ ਅੱਖ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ। ਅੱਧ ਸੁਰਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ 'ਚ ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਚਕਾ ਜਿਹਾ ਪਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਕਬਾਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਗੁਰਲੀਨ ਕੌਰੇ-ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਜ਼ਰਮਾਂ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਦੇ ਰਹੀ ਆਂ। ਇਹਨੂੰ ਇਹਦੇ ਮਾਲਕ ਕੋਲ ਸੌਂਪ ਦੇ।...ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਤੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੁੜ ਇਹੀ ਗਲਤੀ ਨਾ ਕਰੀਂ। ਤੈਨੂੰ ਮਹਿੰਦਰ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਚੌਥੀ ਕੁੰਟ ਵੱਲ ਜਾ ਕੇ ਹੀ ਕੁਸ਼ ਹਾਸਿਲ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।”

ਮੈਂ ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਮੋਬਾਇਲ 'ਤੇ ਐਸ. ਐਮ. ਐਸ. ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਪਾਪ

ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਇਕ ਪੱਖ ਹੀ ਕਿਉਂ ਦਿੱਸਿਆ ਹੈ?

ਹੋਰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੈ।

ਹਾਂ। ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਦੀ ਉੱਚ ਕੁਲ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧ ਰੱਖਦੀ ਹਾਂ।

ਹਾਂ। ਹਾਂ।

ਹੈ। ਹੈ।

ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਖੇਡ ਹੈ।

ਤੂੰ ਕੀ ਜਾਣੇਂ ਮੇਰੇ ਦੁੱਖਾਂ ਨੂੰ। ਕੋਈ ਇਕ ਦੁੱਖ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਾਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ ਜਿਹੜੀ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜ਼ਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮਨ 'ਤੇ ਵੀ। ਤਨ 'ਤੇ ਵੀ। ਕਿਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੇ ਬਿਨਾਂ। ਜਿਹੜਾ ਕੋਈ ਕੁੱਤਾ ਭੌਂਕਦਾ ਹੈ, ਭੌਂਕੀ ਜਾਵੇ। ਮੇਰੀ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਜੁੱਤੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਇਸ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦੀ।

ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ 'ਚ ਇਕ ਮਰੀਜ਼ ਹੋਵੇਗਾ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਦੋ। ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਹਨ। ਸਤਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਬੇਟਾ-ਰੋਸ਼ਨ, ਜਿਸ ਦੀ ਰਿਕਵਰੀ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਈ ਆਸ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਆਸ ਦਾ ਪੱਲਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਆਖਿਰ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਇਸੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਆਖਰਾਂ ਦਾ ਦੁੱਖੀ ਹੈ। ਮੂੰਹੋਂ ਬੋਲ ਕੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੱਸ ਸਕਦਾ। ਇਸ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਬੱਸ, ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੁਸਕਰਾਉਣਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵੀ ਇਕ ਵਾਰ। ਸਿਰਫ਼ ਸਵੇਰ ਨੂੰ। ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਜਿਹਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਨਹੀਂ-ਮੈਂ ਹੀ ਮੁਸਕਰਾ ਕੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ।

ਦੂਜਾ ਮਰੀਜ਼ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਦਾ ਸਾਈਂ ਹੈ। ਚੰਗਾ ਭਲਾ ਸੀ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨੂੰ ਦਮਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਸ਼ੂਗਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਫੇਰ ਅਧਰੰਗ ਦਾ ਅਟੈਕ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਬਿਮਾਰੀਆਂ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ। ਉਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਖਤਰੇ 'ਚ ਪੈ ਚੱਲੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਦਫਤਰ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਰੋਈ ਪਿੱਟੀ ਸੀ। ਬਥੇਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਸੀ ਕਿ

ਉਹਨੂੰ ਰੱਖ ਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਦੀ ਸਮਰਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਡਾਇਰੀ ਜਾਂ ਡਿਸਪੈਚ ਦੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਵੀ ਪ੍ਰੋਵੀਜ਼ਨ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਦੌਰਾਨ ਕੋਈ ਕਰਮਚਾਰੀ ਅੰਗਰੀਣ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਸਮਰਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਕੰਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਪਰ ਉਹਦਾ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ, ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਹੀ ਨਰਾਜ਼ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ 'ਤੇ ਤਰਸ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਮੇਰੀ ਇਕ ਨਹੀਂ ਚੱਲਣ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਡੀਕਲ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਨੂੰ ਵੀ ਨਕਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਜਿਹੜਾ ਬੰਦਾ ਆਪਣੀ ਕਾਇਆ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਸਕਦਾ-ਉਹ ਨੌਕਰੀ ਸੁਆਹ ਕਰੇਗਾ।” ਮੈਂ ਇਹ ਮਸਲਾ ਯੂਨੀਅਨ ਕੋਲ ਉਠਾਇਆ ਸੀ। ਆਖਰ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਯੂਨੀਅਨ ਅੱਗੇ ਝੁਕਣਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਵਰੂਪ ਨੂੰ ਮੈਂ ਰਿਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਕੇ ਭੇਜ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਰਿਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਉਹ ਘਰੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਦਫਤਰ ਜਾਣ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸਮਾਂ ਪਾਸ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਐਵੇਂ ਫਜ਼ੂਲ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਤੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਮਿਲੇਗਾ। ਪਰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਉਹ ਦਿਲ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਇੱਕੋ ਹੀ ਗੱਲ ਫੜ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਹੁਣ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਹੋਣੀ। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਤਰਸ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਨੌਕਰੀ ਅੱਠ ਸਾਲ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਉਹਨੂੰ ਪੈਨਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪ ਸਰਕਾਰੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਪੇਕਿਆਂ ਤੇ ਸਹੂਰਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੇ ਸਵਰੂਪ ਨੇ ਘਰਦਿਆਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਜਾ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਘਰਾਂ ਵੱਲੋਂ ਸਾਨੂੰ ਬੇਦਖਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਅਧਰੰਗ ਦੇ ਅਟੈਕ ਮਗਰੋਂ ਕੋਈ ਜਣਾ ਉਸ ਦਾ ਪਤਾ ਲੈਣ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਈ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਮਰ ਮੁੱਕ ਗਏ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁਣ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਜ਼ਮੇਵਾਰੀਆਂ ਵੱਧ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਪਿਓ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੀ ਸੀ। ਦਫਤਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਜਾਂਦੀ, ਹੱਸ ਹੱਸ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਹਸਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਮਨ 'ਤੇ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਬੋਝ ਪਾ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਡਿਪਰੈਸ਼ਨ 'ਚ ਆਇਆ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, “ਸਾਡੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥਾਂ 'ਚ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਆ ਕਿ ਇਸਤਰੀ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਔਲਾਦ, ਆਚਰਣ, ਕੁੱਲ, ਆਤਮਾ ਤੇ ਧਰਮ-ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਰੱਖਿਆ ਕਰਦਾ ਆ...ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਾਸੇ ਜੋਗਾ ਨੂੰ ਰਿਹਾ। ਨਾ ਮੈਂ। ਨਾ ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ। ਸਾਨੂੰ ਪਿਓ ਪੁੱਤ ਨੂੰ ਪਿੰਗਲਵਾੜੇ ਸੁੱਟ ਆ। ਰੋਜ਼-ਰੋਜ਼ ਦਾ ਕਜੀਆ ਮੁੱਕੂ। ਉਸ ਜੀਵਨ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ-ਜਿਹੜਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਵੀ ਸੰਭਾਲ ਨਾ ਸਕੇ। ਸਾਡੇ ਕਰਕੇ ਤੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਰਕ ਬਣੀ ਪਈ ਆ।”

ਤੀਜੀ ਮਰੀਜ਼ ਮੈਂ ਆਪ ਹਾਂ।

ਹਾਂ। ਹਾਂ।

ਪਾਪ!

ਪੁੰਨ!

ਫਰਜ਼!

ਆਹ ਤੂੰ ਕੀ ਪਾਪਾਂ, ਪੁੰਨਾਂ ਤੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਦੀ ਕਥਾ ਛੇੜ ਬੈਠੀ ਹੈਂ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛ ਕਿ ਪਾਪ ਕੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਪੁੰਨ ਕੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਫਰਜ਼ ਕੀ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਂ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਫਸ ਗਈ ਸੀ। ਉਲਝ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਡਲਹੌਜੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ ਉਪਰੰਤ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗਿਆਨ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਫਰਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਤੋਂ ਪਿੱਛੇ ਨਹੀਂ ਹਟੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਕੀ, ਕਈ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਦੇਣੀਆਂ ਪਈਆਂ ਹਨ।

ਹਾਂ। ਹਾਂ।

ਫਰਜ਼। ਫਰਜ਼।

ਫਰਜ਼ ਵੱਡੇ ਹਨ।

ਲੈ-ਮੇਰੀ ਕਥਾ ਇਥੋਂ ਕੁ ਸੁਣ ਲੈ।

ਮੈਂ ਗੋਪਾਲ ਸਰ ਨਾਲ ਪਠਾਨਕੋਟ ਦੇ ਦੌਰੇ 'ਤੇ ਗਈ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਅਸੀਂ ਡਲਹੌਜੀ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ।

ਡਲਹੌਜੀ ਆ ਕੇ ਅਚਾਨਕ ਮੈਨੂੰ 'ਪਾਪ' ਦੇ ਚੱਕਰ ਨੇ ਘੇਰ ਲਿਆ ਸੀ ਜਿੱਥੋਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵੇਲੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਣ ਦਾ ਕੋਈ ਰਸਤਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ 'ਚ ਨੂੜੀ ਹੋਈ ਮੈਂ ਸਵੇਰ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਕੇ ਵਾਪਸ ਆਈ ਤਾਂ ਗੋਪਾਲ ਅਖਬਾਰ ਪੜ੍ਹਣ 'ਚ ਰੁੱਝਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਚੌਕੜੀ ਮਾਰ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਥਕਾਵਟ, ਗਿਲਾਨੀ ਤੇ ਅਫਸਰੀ ਦੇ ਕੋਈ ਭਾਵ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਦਫਤਰੀ ਅਫਸਰ ਦੇ ਉਲਟ ਉਹ ਉਸ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਰੂਪ ਸੀ ਜਿਹਨੂੰ ਮੈਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਮਾਣਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਝੂਠ ਕਿਉਂ ਬੋਲਾਂ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਮਾਣਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ਮਾਣਿਆ ਹੀ ਕਹਾਂਗੀ। ਆਖਰ ਮੈਂ ਵੀ ਔਰਤ ਹਾਂ। ਮੇਰੀਆਂ ਵੀ ਸਰੀਰਕ ਲੋੜਾਂ ਹਨ। ਮਾਇਕ ਲੋੜਾਂ ਵੀ ਹਨ। ਕਦੇ ਸਰੀਰਕ ਲੋੜਾਂ ਪ੍ਰਥਮ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਕਦੇ ਮਾਇਕ ਲੋੜਾਂ। ਫੇਰ ਜੇ ਮਰਦ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਕਿਆ ਕਹਿਣੇ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਭ ਕੁਝ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਲੁਕ ਲਕੇ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ। ਮੈਥੋਂ ਉਹਲਿਆਂ 'ਚ ਨਹੀਂ ਜੀਆ ਜਾਂਦਾ। ਇੱਥੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਗੋਪਾਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਆਪਾਂ ਇਜ਼ਾਜ਼ਾ ਕਰਨ ਆਏ ਆਂ। ਇਜ਼ਾਜ਼ਾ ਹੀ ਕਰਨਾ ਆ। ਕਿਸੇ ਸਾਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਕਰਨੀ।” ਉਹਦਾ ਇਹੀ ਰੂਪ ਮੈਨੂੰ ਮੋਹਦਾ ਹੈ। ਵਾਰ-ਵਾਰ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਚੋਰ ਅੱਖ ਨਾਲ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ। ਸਿੰਧੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਵੀ।

ਮੈਂ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਚਹੁ ਪਾਸੀਂ ਅੱਧਾ ਕੁ ਗੋੜਾ ਕੱਢ ਕੇ ਰੇਲਿੰਗ 'ਤੇ ਬਾਹਾਂ ਟਿਕਾ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਅਪਾਰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਸੀ। ਰੁੱਖ। ਪਹਾੜ। ਧੁੰਦ। ਪਾਣੀ। ਹਵਾ। ਪੰਛੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਵਿੱਚ ਗੁਚਾਅਦੀ ਹੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਹਾਂ। ਬਿਲਕੁੱਲ ਇਕੱਲੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਅਵਸਥਾ 'ਚ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਸੰਤ ਮਹਾਂਪੁਰਖ ਸ਼ੂਨਯ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਕੋਈ ਸੁੱਧ ਬੁੱਧ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਸੁਰਤੀ ਉਦੋਂ ਵਾਪਸ ਪਰਤੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਕਾਰ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਚੀ ਅਵਾਜ਼ 'ਚ ਹਾਰਨ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੰਦਿਰ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀ ਪੁਜਾਰੀ ਦੀ

ਆਵਾਜ਼ ਮੇਰੇ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਪਈ ਸੀ, “ਪ੍ਰਾਣੀ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਮਰਦਾ ਹੈ, ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਪੁੰਨ ਭੋਗਦਾ ਹੈ ਤੇ ਇਕੱਲਾ ਹੀ ਪਾਪ ਭੋਗਦਾ ਹੈ.....” ਅਗਾਂਹ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸੁਣੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਤਾਂ ‘ਪਾਪ’ ਸ਼ਬਦ ‘ਚ ਉਲਝ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ‘ਚ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ। ‘ਇਹ ਜੋ ਮੈਂ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ-ਇਹ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਪਾਪ ‘ਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ।’ ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੇ ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ। ‘ਇਹ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ-ਇਸ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।’ ਇਹ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ-ਮੈਥੋਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੀ ਕਰਾਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਵੱਸ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨੋਂ ਹੀ ਹੱਥ ਵੱਸ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਅਗਾਂਹ ਤੁਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਵਰੂਪ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਕਈ ਰੂਪਾਂ ‘ਚ ਘੁੰਮਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਕਿੱਥੇ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ-ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਹੈ। ਪਰ ਉਸ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਉਸ ਦੀ ਸੱਜੀ ਅੱਖ ਬੜੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਰਾਤ ਨੂੰ, ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਅਧਰੰਗ ਮਾਰਿਆ ਹੱਥ ਮੇਰੇ ਢਿੱਡ ‘ਤੇ ਰੱਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਰੋਣ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਰੋਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਰੋਂਦੀ ਹਾਂ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੋਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਅੱਖਾਂ ਪੂਝ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ।

ਮੰਦਰ ਦੇ ਪੁਜਾਰੀ ਦੇ ਪ੍ਰਵਚਨਾਂ ਨੇ ਕਿਹੜੇ ਮੋੜ ‘ਤੇ ਲਿਆ ਖੜਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ‘ਪਾਪ’ ਸ਼ਬਦ ‘ਚ ਉਲਝਦੀ ਹੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਤਨ ਦੀ ਬਲੀ ਵੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਜਿਸਮ ਨੂੰ ਹਥਿਆਰ ਵੱਜੋਂ ਵਰਤਿਆ ਸੀ। ਅਜੇ ਵੀ ਵਰਤ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਉਪਰੋਂ ਦੀ ਕਿੰਨੇ ਗੇੜੇ ਕੱਢੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਰੁਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਥੱਕੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਕੇ ਤੁਰੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਵਰੂਪ ਸੀ। ਰੋਸ਼ਨ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹੀਂ ਪਏ ਹੋਏ। ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਦੇ ਹੋਏ। ਮੈਂ ਸਵਰੂਪ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਪਾਪ ਕੀ ਹੈ? ਫਰਜ਼ ਕੀ ਹਨ? ਕੀ ਇਹ ਉਹ ਪਾਪ ਹੈ ਜਿਹੜੇ ਸਾਡੇ ਧਾਰਮਿਕ ਗ੍ਰੰਥ ਦੱਸਦੇ ਹਨ? ਮੇਰੇ ਸਿਰ ‘ਚ ਕੁਝ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਚੀਕ ਮਾਰ ਕੇ ਕਹਿਣ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪਾਪ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਫਰਜ਼ ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰਵਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਬੋਲਣ ਹੀ ਲੱਗੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਭੁਜੱਕਾ ਜਿਹਾ ਪਿਆ ਸੀ-ਜਿਵੇਂ ਟੈਕਸੀ ਸਟੈਂਡ ਕੋਲ ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੱਧੂ ਖੜਾ ਸੀ। ਬਿਲਕੁਲ ਉਸੇ ਵਰਗੀ ਭਾਰੀ ਪਿੱਠ ਸੀ। ਮੈਂ ਡਰ ਗਈ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹਦੀ ਪੋਸਟਿੰਗ ਇਥੇ ਰਹੀ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਡਰ ਹੀ ਲੱਗਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਪੈਰ ਅਗਾਂਹ ਪੁੱਟਦੀ ਗਈ ਸੀ-ਉਵੇਂ-ਉਵੇਂ ਭੁਜੱਕਾ ਯਕੀਨ ‘ਚ ਬਦਲਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਤਗੁਰਾਂ ਦੀ ਮਿਹਰ ਹੋਈ-ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੀ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। ਸੀ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਉਸੇ ਵਰਗਾ ਹੀ। ਕਮੀਨਾ-ਘਟੀਆ ਕੁਲਤਾਰ ਸਿੱਧੂ। ਡੁਪਲੀਕੇਟ ਸਿੱਧੂ। ਸਾਲਾ.....ੜਾ। ਸਵੇਰ-ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਹਾਜ਼ਰੀ ਚੌਕ ਕਰਦਾ/ਕਰਵਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਸਟਾਫ਼ ਨੂੰ ਸੂਲੀ ‘ਤੇ ਟੰਗੀ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮਨ ‘ਚੋਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਉਹਦਾ ਡਰ ਨਿਕਲਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਮੇਂ ‘ਚ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਔਖੇ ਦਿਨ ਲੰਘਾਏ

ਸਨ। ਬਹੁਤ ਸੌਖੇ ਦਿਨ ਵੀ। ਮੈਂ ਪੰਦਰੀਂ ਵੀਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਦਫਤਰ ‘ਚ ਗੇੜਾ ਮਾਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਸੁਖਜੀਤ ਆਪਣੀ ਸੀਟ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਸੀਟ ਦਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਫਾਇਲਾਂ ਦੀ ਨੋਟਿੰਗ ਟਾਈਪ ਕਰਵਾ ਕੇ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਾ ਕੇ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਪੈਂਦੀ ਰਹੇ। ਕੁਲਤਾਰ ਦਾ ਦਬਕਾ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਦਫਤਰ ‘ਚ ਕੋਈ ਕੁਸਕਦਾ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਸੀ। ਸਵਰੂਪ ਤੇ ਰੋਸ਼ਨ ਖੁਸ਼ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਪੂਰੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕੁਲਤਾਰ ਨੇ ਸਵਰੂਪ ਨਾਲ ਵੀ ਸਾਂਝ ਪਾ ਲਈ ਸੀ। ਉਹ ਹਫ਼ਤੇ ਦਸੀਂ ਦਿਨੀਂ ਘਰੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਵਿਸਕੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਤੇ ਮੁਰਗਾ ਲੈ ਕੇ। ਉਹ ਇਓਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਘਰੇ ਆਇਆ ਹੋਵੇ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮੋਹ ਆਉਂਦਾ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉਸ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਜਤਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ‘ਚੋਂ ਅਫਸਰੀ ਦੀ ਬੋਅ ਨਾ ਜਾਂਦੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਰਸੋਈ ‘ਚ ਖੜੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀ ਜੱਫੀ ਪਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ, “ਮੇਰੀ ਮੇਨਕਾ।” ਚੁੰਮ-ਚੁੰਮ ਕੇ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਸਵਰੂਪ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਉਹਦਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਸ਼ਰਾਬ ਸਵਰੂਪ ਦੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਬੈਠੇ ਪੀਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦੇ। ਖਾ-ਪੀ ਕੇ ਕੁਲਤਾਰ ਬੈਠਕ ‘ਚ ਪਏ ਬੈਠ ‘ਤੇ ਆ ਪਸਰਦਾ। ਮੈਂ ਸਵਰੂਪ, ਰੋਸ਼ਨ ਤੇ ਗੁੱਡੀ ਨੂੰ ਸੁੱਤਿਆਂ ਸਮਝ ਕੇ ਉਸ ਕੋਲ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਉਸ ਕੋਲ ਰਹਿੰਦੀ। ਸਵਰੂਪ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਖੰਘਦਾ। ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਖੰਘ ਉਸ ਦੇ ਦਮੇ ਕਰਕੇ ਲੱਗਦੀ। ਕਦੇ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਖੰਘ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਕੁਲਤਾਰ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹਰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਕਰੇ। ਮੈਂ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂਗੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਘਰ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਰੱਖਿਅਤ ਸਮਝਦਾ। ਸਵੇਰੇ ਨੂੰ ਮੈਥੋਂ ਸਵਰੂਪ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾ ਮਿਲਾ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਭਾਵੇਂ ਅਧਰੰਗ ਕਰਕੇ ਉਸਦਾ ਖੱਬਾ ਪਾਸਾ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮਦੀ ਸੱਜੀ ਅੱਖ ਮੇਰਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਮੇਰੀ ਵੱਡੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਦਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਇਹੀ ਅੱਖ ਸੀ। ਫੇਰ ਕੁਲਤਾਰ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਹੀ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਦਾ ਬੱਚਾ ਜਨਮਾਂ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਬਥੇਰਾ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੇਟਾ ਤੇ ਬੇਟੀ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਇਸ਼ੂ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਬੜਾ ਜ਼ਿੱਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਦਫਤਰ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਦਫਤਰ ਆਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਬੱਸ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਆਇਆ ਕਰਾਂ। ਇਕੋ ਵਾਰ ਰਜਿਸਟਰ ‘ਤੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਾ ਦਿਆ ਕਰਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਘਰੇ ਬੈਠੀ ਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਦਾ ਘਰੇ ਆਉਣਾ ਵੱਧ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਮੁੰਡਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹਦੀ ਗਾਰੰਟੀ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਦੇ ਸਕਦੀ ਹਾਂ।

ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸੋਚ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਪੁਲਿਸ ਕੋਲ ਫੜਵਾ ਦੇਵਾਂ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਸੈਕਟਰੀ ਕੋਲ ਜਾ ਕਰਾਂ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕੁਲੀਗ ਜਗਦੀਸ਼ ਬਜਾਜ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ, “ਦੇਖੀਓ-ਮੈਡਮ ਇਹ ਗਲਤੀ ਨਾ ਕਰ ਬੈਠੀਓ। ਅਫਸਰ ਵਿਰੁੱਧ ਛੇਤੀ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਕਾਰਵਾਈ ਨੂੰ

ਹੁੰਦੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨੀ ਔਖੀ ਹੋ ਜਾਣੀ। ਐਦਾਂ ਦੀ ਗਲਤੀ ਮੇਰੀ ਇਕ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਣ ਕੁਲਵੰਤ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਕ ਪੀ. ਸੀ. ਐਸ. ਅਫਸਰ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਕੁਲਵੰਤ ਨੂੰ ਭੱਦਾ ਮਜਾਕ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਕੁਲਵੰਤ ਭਾਵੁਕ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਨਵੀਂ-ਨਵੀਂ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਮਾਈਂਡ ਕਰ ਗਈ।

ਉਹਨੇ ਪੀ. ਸੀ. ਐਸ. ਅਫਸਰ ਦੀ ਕੰਪਲੇਂਟ ਕੀਤੀ। ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਚਮਚਿਆਂ ਨੇ ਰਾਹ 'ਚ ਹੀ ਕੰਪਲੇਂਟ ਰੁਕਵਾ ਦਿੱਤੀ। ਅਫਸਰ ਨੇ ਕੁਲਵੰਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਸੱਦਿਆ। ਬਹੁਤ ਲਾਹ ਪਾਹ ਕੀਤੀ। ਦਸ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ। ਸਸਪੈਨਸ਼ਨ ਆਰਡਰ ਫੜਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ- 'ਤੁਸੀਂ ਸੈਕਟਰੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਡੀਓ ਦਾ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਜੁਆਬ ਨੂੰ ਦਿੱਤਾ। ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਮੰਨਣ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਉਲਟ ਮੇਰੀ ਹੀ ਬਦਖੋਈ ਕਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਜਿਹਾ ਨੂੰ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੱਛੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਦਿਮਾਗ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਮੈਂ ਲੱਭ ਲਵਾਂਗਾ। ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੰਨੀ ਕੁ ਸਜ਼ਾ ਤਾਂ ਮਿਲਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਆ।' ਦਫਤਰ ਦੇ ਸਟਾਫ ਨੇ ਮਿੰਨਤ ਤਰਲਾ ਕੀਤਾ। ਕਿਹਾ ਸੀ- 'ਇਸ ਵਿਚਾਰੀ ਦਾ ਤਾਂ ਅਜੇ ਪਰੋਵੇਸ਼ਨਰੀ ਪੀਰੀਅਡ ਵੀ ਖਤਮ ਨੂੰ ਹੋਇਆ।' ਅਫਸਰ ਨੇ ਆਪਣੀ ਲੱਤ ਫੇਰ ਉਪਰ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਕੁਲਵੰਤ ਕੋਲੋਂ ਮਾਫੀਨਾਮਾ ਲਿਖਵਾ ਕੇ ਆਰਡਰ ਕੈਂਸਲ ਕੀਤੇ ਸਨ।" ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਹੋਰ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਦਿੱਸੇ ਸਨ। ਸਾਰੇ ਇਕੋ ਜਿਹੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਸੁਬਾਰਡੀਨੇਟ ਦੀਆਂ ਸਮੱਸਿਆਵਾਂ ਵੱਲ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਗੱਲ ਆਈ ਗਈ ਕਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਇਸ 'ਪਾਪ' ਬਾਰੇ ਗੋਪਾਲ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਣ ਹੀ ਲੱਗੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਸੁੱਟ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਲਿਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਹਰਕਿਰਨ।"

"ਹਰਕਿਰਨ ਨੂੰ ਸਰ....." ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਵੱਧਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਝਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

"ਸਰ ਕਿਰਨ....।"

"ਨੂੰ, ਇਕੱਲੀ ਸਰ।"

"ਯਾਰ ਤੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਸੁਣ ਲੈ।"

"ਪਹਿਲਾਂ ਸਰ ਕਹੋ।"

"ਸਰ, ਹੁਕਮ ਫੁਰਮਾਉ।"

"ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਜੋ ਮੈਂ ਕਰ ਰਹੀ ਆਂ-ਕੀ ਇਹਨੂੰ 'ਪਾਪ' ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ?"

ਉਹਦੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਇਕ ਦਮ ਢਿੱਲੀ ਪੈ ਗਈ ਸੀ।

ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੈਂਡ 'ਤੇ ਬੈਠਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, "ਆਹ 'ਟਾਈਮਸ ਆਫ ਇੰਡੀਆ' ਵਿੱਚ ਖ਼ਬਰ ਛਪੀ ਆ ਕਿ ਸ਼ਰਾਬ ਤੇ ਔਰਤ ਕੁਰੱਪਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ। ਕੀ ਤਰਕ ਦਿੱਤਾ ਗਿਆ? ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਜਾਂਦਾ ਆ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਚਾਹ ਜਾਂ ਕਾਫੀ ਪਿਲਾਈ ਜਾਂਦੀ ਆ।...ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਕੁਰੱਪਸ਼ਨ ਵਿੱਚ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀਆਂ।"

"ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਜਵਾਬ ਨੂੰ।" ਮੈਂ ਖਿੱਝ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ।

ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਪਾਪ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ। ਦੱਸ-ਤੂੰ ਇੰਜੁਆਏ ਨੂੰ ਕੀਤਾ? ਜਿੱਥੇ ਇੰਜੁਆਏ ਹੋਵੇਗਾ- ਉਥੇ ਪਾਪ ਨੂੰ ਹੋਵੇਗਾ।"

ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਫੜ ਕੇ ਖ਼ਬਰ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਹਾਈਕੋਰਟ ਦੇ ਸਾਬਕਾ ਜੱਜ ਸ਼ਾਮੀਤ ਮੁਕਰਜੀ ਦੇ ਵਕੀਲ ਦਿਨੇਸ਼ ਮਾਥੁਰ ਨੇ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ 'ਚ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕੋਈ ਸਾਇਲ ਔਰਤ ਤੇ ਸ਼ਰਾਬ ਨਾਲ ਇੰਟਰਟੇਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹਨੂੰ ਮਾਇਕ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਨਾ ਹੀ ਇਹਨੂੰ ਕੁਰੱਪਸ਼ਨ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਉਹਨੇ ਜੱਜ ਐਸ. ਕੇ. ਅਗਰਵਾਲ ਨੂੰ ਇਹ ਮੰਨਣ ਲਈ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ 'ਪ੍ਰੀਵੇਨਸ਼ਨ ਆਫ ਕੁਰੱਪਸ਼ਨ ਐਕਟ' ਅਧੀਨ, ਸਿਰਫ ਪੈਸੇ ਲੈਣੇ ਹੀ ਕੁਰੱਪਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੰਨ ਲਉ ਕਿ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਕਿਸੇ ਮਿੱਤਰ ਦੇ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਨੂੰ ਚਾਹ ਤੇ ਕੋਫੀ ਪਿਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਸ ਨਾਲ ਉਸਨੂੰ ਮਾਇਕ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ...।

ਗੋਪਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਮਿੰਨਾ-ਮਿੰਨਾ ਮੁਸਕਾਇਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹਦੇ ਮਨ 'ਚ ਕੀ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਉਸਦਾ ਮਰਦਾਵਾਂ ਹਾਸਾ ਸੀ। ਔਰਤ ਉਪਰ ਜਿੱਤ ਵਾਲਾ ਹਾਸਾ। ਮੈਂ ਔਖ ਮੰਨਦਿਆਂ ਉੱਠ ਖੜੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਬੌਸ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਬੌਸ। ਬਾਅਦ 'ਚ ਮਰਦ। ਜੇ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਮਰਦ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਜਿੱਤ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਚਖਾਉਂਦੀ। ਬੌਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਤਕਰਾਰ ਨਹੀਂ ਚਲਦਾ। ਚੰਗਾ ਭਲਾ ਵਰਤਾਓ ਕਰਦਿਆਂ-ਕਰਦਿਆਂ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਅਫ਼ਸਰੀ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਵਰਗੀ ਨੂੰ ਘਟੀਆ ਸ਼ੈਅ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਇਹ ਉਹੀ ਹਨ ਜਿਹੜੇ ਬਾਹਰ ਪੰਜ ਕਦਮ ਵੀ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਬੰਦ ਕਮਰੇ 'ਚ ਇਹ ਉਹ ਕੁਝ ਕਰਦੇ ਹਨ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਇੱਕ ਵੇਸ਼ਵਾ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਮਸਲੇ 'ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੋਚ ਵੀ ਬਾਕੀ ਮਰਦਾਂ ਵਰਗੀ ਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਬਾਥਰੂਮ 'ਚ ਵੜੀ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਗੋਪਾਲ ਨੇ ਠੱਕ-ਠੱਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਣਸੁਣਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਅੰਦਰੋਂ ਕੁੰਡੀ ਮਾਰ ਲਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਨੰਗੀ ਦੇਖ ਕੇ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਰੱਜ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਨੰਗੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਹਾਂ। ਹਾਂ।

ਗੋਪਾਲ।

ਗੋਪਾਲ ਮੇਰਾ ਬੌਸ ਹੈ।

ਗੋਪਾਲ ਸਰ ਨੂੰ ਇਸ ਦਫਤਰ 'ਚ ਆਇਆਂ ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਹੱਸਮੁੱਖ, ਖੁੱਲ੍ਹ ਦਿਲਾ ਤੇ ਮਿਲਣਸਾਰ ਹੈ। ਨਿਧੜਕ ਹੋ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਗੁੱਸਾ ਕਰੇ ਤਾਂ ਕਰੀ ਜਾਵੇ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਮੋਹ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦਾ। ਕੰਮ ਪ੍ਰਤੀ ਉਹ ਦੀ ਈਮੇਜ ਇੱਕ ਸਖਤ ਅਫ਼ਸਰ ਵਾਲੀ ਹੈ।

ਉਸ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਮਿਲਣੀ 'ਚ ਤਲਖੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਮੈਂ ਨੌਟਿੰਗ 'ਤੇ ਉਹਦੇ ਦਸਖਤ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ਗਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਬੈਠਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪਾਣੀ ਪੀਉਂਗੇ ਜਾਂ ਚਾਹ। ਕੋਈ ਸਹਾਇਕ ਜਾਂ ਆਡੀਟਰ ਉਸ ਕੋਲ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਚਾਹ-ਪਾਣੀ ਦੀ ਸੁਲਾਹ ਅਵੱਸ਼ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਆਪ ਚਾਹ ਪੀਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ। ਮੈਂ ਨਾਂਹ 'ਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਟੇਬਲ ਤੋਂ ਵੇਟ ਚੁੱਕ ਕੇ ਘੁੰਮਾਉਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਉਸ ਮਿੰਨਾ-ਮਿੰਨਾ ਮੁਸਕਰਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਹਰੇਕ ਇਨਸਾਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਬਾਲਪਨ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ।” ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਘੰਟੀ ਵਜਾਈ ਸੀ। ਚਪੜਾਸੀ ਹਰਦਿਆਲ ਨੂੰ ਦੋ ਕੱਪ ਚਾਹ ਦੇ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਕੇਸ ਹਿਸਟਰੀ ਪੜ੍ਹਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਪਹਿਲੇ ਪੇਜ 'ਤੇ ਹੀ ਕਈ ਗਲਤੀਆਂ ਲੱਭ ਲਈਆਂ ਸਨ।

ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਪ੍ਰਭਾਵ ਮਾੜਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਹੈੱਡ ਆਫਿਸ ਤੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਫੋਨ ਆ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਕੇਸ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਜਲਦੀ ਭੇਜੋ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਿਛਲੇ ਕਈ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਦਸਤਖਤ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਈ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਅਗਰਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਰਹੇ-ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਾ ਦੇ ਬਰੋਬਰ ਦਫਤਰ ਗਈ ਸੀ। ਉਪਰੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਰੋਸ਼ਨ ਬੈਂਡ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਮੱਥੇ 'ਚ ਪੰਜ ਟਾਂਕੇ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਸੱਜੇ ਗੁੱਟ ਦਾ ਮਾਸ ਪਾਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਵਰੂਪ ਦਮੇ ਨਾਲ ਸਾਰੀ-ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਖੰਘਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਖੁੰਡੀ ਦੇ ਸਹਾਰੇ ਨਾਲ ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਦੋ ਤਿੰਨ ਗੇੜੇ ਕੱਢਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬੈਂਡ 'ਤੇ ਪਿਆ ਛੱਤ ਨੂੰ ਹੀ ਘੂਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਦਫਤਰ 'ਚ ਸਖਤੀ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਫਰਲੋ ਵੱਜਣੀ ਹਟ ਗਈ ਸੀ। ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਦੀ ਸੁਰ ਬਦਲ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ, “ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਗਏ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਰਿਸਕ 'ਤੇ ਜਾਣਾ।” ਮੈਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਜਿਹੜੀ ਖੇਡ, ਖੇਡ ਰਹੀ ਹਾਂ, ਇਹ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਹੋਰ ਚਲੇਗੀ ?

ਕੀ ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਬੱਚੇ ਤੇ ਪਤੀ ਖ਼ਾਤਿਰ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਵੀ ਡਿੱਗ ਸਕਦਾ ਹੈ ? ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਡੂੰਘਾਣਾਂ 'ਚੋਂ ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਉਲਝੀ ਨੇ ਇਹ ਕੇਸ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬੈਠੀ ਮੈਂ ਦਫਤਰ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਧਿਆਨ ਮੇਰਾ ਰੋਸ਼ਨ ਵੱਲ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਖਤਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਸੌਰੀ ਕਹਿ ਕੇ ਉੱਠ ਖੜੀ ਸੀ।

ਉਸ ਅਚਾਨਕ ਯਾਦ ਆਉਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ 'ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਬੈਠੋ-ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਇਕ ਬੁਰੀ ਖ਼ਬਰ ਆ।”

“ਸਰ ਕੀ ?” ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਨੇੜੇ ਨੂੰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਮਾੜੀ ਖ਼ਬਰ ਨੇ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਘੁੰਮਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸੀ।

“ਤੁਸੀਂ ਬੈਠੋ ਤਾਂ ਸਹੀ।” ਉਸ ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ।

ਮੈਥੋਂ ਬੈਠਿਆ ਕਿਥੋਂ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਬੋਲਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ

ਤਾਂ ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਤੁਹਾਡੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਦੇ ਆਰਡਰ ਹੋ ਗਏ ਆ।”

“ਇਟਸ ਬੈਂਡ ਨਿਊਜ਼।” ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਦਮ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਗਰਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਜਾਂਦਿਆਂ-ਜਾਂਦਿਆਂ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ‘ਕੁਝ’ ਕਿਹਾ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਪਲਾਂ 'ਚ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੁਝ ਕੁ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੁਹਾਡੇ ਹੁੰਦਿਆਂ-ਕੁਝ ਨੂੰ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਡੀਓ ਲਿਖ ਦਿਓ ਕਿ ਸਟਾਫ ਦੀ ਸ਼ੋਰਟਏਜ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹਰਕਿਰਨ ਨੂੰ ਰੀਲੀਵ ਨੂੰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।”

ਉਹਨੇ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ। ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਸਖ਼ਤ ਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਹੁਰਾ ਚੀਫ ਸੈਕਟਰੀ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੀ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ। ਤੁਸੀਂ ਤੇ ਅਸੀਂ ਕੌਣ ਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਰਡਰ ਅਥੇਅ ਕਰਨੇ ਪੈਣੇ ਆ।”

ਮੈਂ ਦੋਬਾਰਾ ਬੇਨਤੀ ਕਰਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹਨੇ ਮੇਰੀ ਹਿਸਟਰੀ ਸ਼ੀਟ ਖੋਲ੍ਹ ਲਈ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਬਦਲੀ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਰੁਕੀ ਸੀ। ਦੋ ਵਾਰ ਤਾਂ ਹੈੱਡ ਆਫਿਸ ਤੋਂ ਡੀਓ ਵੀ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਹਰਕਿਰਨ ਨੂੰ ਤੁਰੰਤ ਫਾਰਿਗ ਕਰਕੇ ਲੁਧਿਆਣਾ ਭੇਜਿਆ ਜਾਵੇ। ਤਿੰਨੇ ਵਾਰ ਮੈਂ ਬਚ ਗਈ ਸੀ ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬਚਾ ਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਘਰੇਲੂ ਹਾਲਤ ਦਾ ਨੂੰ ਪਤਾ। ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਬੇਟਾ ਰੋਸ਼ਨ ਅਬਨੌਰਮਲ ਆ। ਛੋਟਿਆਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦੇ ਉਹਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਸੱਟ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹਦਾ ਵਿਕਾਸ ਉਸ ਗਤੀ ਨਾਲ ਨੂੰ ਹੋਇਆ-ਜਿਸ ਗਤੀ ਨਾਲ ਇੱਕ ਆਮ ਬੱਚੇ ਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਬੈਠ ਨੂੰ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਖਾਣ ਨੂੰ ਨੂੰ ਮੰਗਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੇ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਤਾ। ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪ ਨਹਾਉਂਦੀ ਆਂ। ਕਪੜੇ ਬਦਲਦੀ ਆਂ। ਮੇਰੇ ਹਸਬੈਂਡ ਨੂੰ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਅਧਰੰਗ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖੱਬਾ ਪਾਸਾ ਬਿਲਕੁੱਲ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਦਾ। ਉਪਰੋਂ ਦਮੇ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ ਵੀ ਨੇ। ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਸੰਭਾਲਣ ਵਾਲਾ ਨੂੰ ਆ। ਮੇਰੀ ਬੇਟੀ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਆ। ਲੁਧਿਆਣੇ ਤੋਂ ਮੈਥੋਂ ਰੋਜ਼ ਵਾਪਸ ਨੂੰ ਆਇਆ ਜਾਣਾ। ਤੁਸੀਂ ਟਰਾਈ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਦੇਖੋ। ਪਲੀਜ਼...।” ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਮੈਂ ਭਰੇ ਮਨ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੇਰਾ ਰੋਣਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੇਰੀ ਘਰੇਲੂ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਣਾ। ਇਹਨੂੰ ਸੱਚ ਨਹੀਂ ਮੰਨਣਾ। ਅਫਸਰ ਤਾਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ, ਮਸ਼ੀਨ ਸਮਝਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਦਾ ਕੇਸ ਸੀ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਅੰਗਰੀਣ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨੂੰ ਲਾਈਟ ਸੀਟ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਲੈਜਰ ਬ੍ਰਾਂਚ 'ਚ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਲੈਜਰ ਬ੍ਰਾਂਚ 'ਚ ਦਸ-ਦਸ ਕਿੱਲੋ ਦੀਆਂ ਲੈਜਰਾਂ ਸਨ। ਸੁਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਨੇ ਲਿਖ ਕੇ ਵੀ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਸਰੀਰਕ ਸਮਰਥਾ ਅਨੁਸਾਰ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਮ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਭਾਰੀਆਂ-ਭਾਰੀਆਂ ਲੈਜਰਾਂ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕੀਆਂ ਜਾਣੀਆਂ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਉਸਦੀ ਸੁਣੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਤਨਖਾਹ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਮਿਲਦੀ ਆ ਨਾ ? ਫੇਰ ਕੰਮ ਕਰੋ।” ਸੁਰਿੰਦਰ ਪਾਲ ਨੇ ਇਕ-ਇਕ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਮੇਰੀ ਭਰਤੀ ਅੰਗਰੀਣ ਵੱਜੋਂ ਹੋਈ

ਆ।” ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਦਿਖਾਏ ਸਨ। ਇਸ ਨਾਲ ਵੀ ਅਫਸਰਾਂ ਦੇ ਮਨ ਪਿੰਘਲੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਉਲਟਾ ਸੁਆਲ ਕੀਤਾ ਸੀ, “ਜੈ ਪ੍ਰਕਾਸ਼, ਲੰਮੀ ਛੁੱਟੀ ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਤੂੰ ਹੀ ਦੱਸ ਉਹਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੋਰ ਕਿਸ ਦੇ ਆਰਡਰ ਕਰੀਏ।”

ਗੋਪਾਲ ਨੇ ਉਸੇ ਮੂਢ 'ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸ ਬੇਸ 'ਤੇ ਰੋਕ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਜਾਣਾ ਹੀ ਪੈਣਾ। ਜਾਂ ਤੁਸੀਂ ਮੈਡੀਕਲ ਲੀਵ ਲੈ ਲਓ।”

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਰੋਣ ਦਾ ਉਸ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਪਹਿਲੀ ਮਿਲਣੀ ਹੀ ਆਖਿਰੀ ਮਿਲਣੀ ਬਣ ਚਲੀ ਸੀ। ਮਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਕੁੱਤੀ ਨੌਕਰੀ ਤੋਂ ਅਸਤੀਫਾ ਦੇ ਦਵਾਂ। ਕੀ ਕਰਨਾ ਹੈ ਇਹ ਨੌਕਰੀ ਕਰਕੇ। ਪਰ ਘਰ ਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਹੀ ਮਨ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਅੱਧੀ ਤਨਖਾਹ ਤਾਂ ਰੋਸ਼ਨ ਤੇ ਸਵਰੂਪ ਦੀਆਂ ਦਵਾਈਆਂ 'ਤੇ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ 'ਚ ਦਰਜ ਕਈ ਨਾਵਾਂ 'ਤੇ ਉਡਦੀ-ਉਡਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਸੀ। ਅਗਰਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਜਾਣ ਦਾ ਮਨ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਕੀ ਪਤਾ ਗੋਪਾਲ ਅਗਰਵਾਲ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਹਾ ਮੰਨ ਲਵੇ।

ਇਹ ਐਫ. ਡੀ. ਵਾਲੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਗੱਲ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਮੰਨ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਿਰਪਾਲ ਸਿੰਘ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ‘ਐਸ ਵੇਲੇ ਗੋਪਾਲ ਸਰ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਅਪਰੋਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ’। ਮੈਂ ਹਰੀਸ਼ ਕੋਲੋਂ ਗੋਪਾਲ ਦੀ ਸਰਵਿਸ ਬੁੱਕ ਮੰਗਵਾਈ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਬਾਇਓਡੈਟਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਦੀ ਉਮਰ ਚੌਰੰਜਾ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਲਰਕ ਤੋਂ ਸਿੱਧਾ ਐਸ. ਓ. ਬਣਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਪਰਮੇਸ਼ਨ ਲੈ ਕੇ ਡਿਪਟੀ ਕੰਟਰੋਲਰ (ਵਿੱਤ ਤੇ ਲੇਖਾ)। ਉਹਦੀਆਂ ਏ. ਸੀ. ਆਊਟਸਟੈਂਡਿੰਗ ਸਨ। ਉਹਦੇ ਪਿਉ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਦੇਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਹੈ। ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹੀ ਕੁ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਤਸੱਲੀਨੁਮਾ ਖੁਸ਼ੀ। ਗੱਲ ਬਣ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਰਾਮ ਗੋਪਾਲ ਵਸ਼ਿਸ਼ਟ ਹੈ ਤੇ ਮੈਂ ਹਰਕਿਰਨ ਭਾਰਦਵਾਜ਼। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਾਂ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਸਾਂਝ ਸਿੱਧ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਪੰਜਾਂ-ਛੇਆਂ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਦਫ਼ਤਰਾਂ 'ਚ ਜਾਤ-ਪਾਤ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਸ਼ੋਰ ਵੱਧਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਐਸਸੀਜ਼, ਸ਼ਰਮੇ, ਜੱਟ ਤੇ ਭਾਪਿਆਂ ਦੇ ਸਮੀਕਰਣ ਉਭਰੇ ਸਨ। ਇਹ ਵਖਰੇਵਾਂ ਉਦੋਂ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਿਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮਦਨ ਲਾਲ ਸ਼ਰਮਾ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਬਣ ਕੇ ਇਸ ਦਫ਼ਤਰ 'ਚ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਅਮਲਾ ਸ਼ਾਖਾ 'ਚ ਲਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਅਮਲਾ ਸ਼ਾਖਾ 'ਚ ਇੱਕ ਵੀ ਨੌਨ-ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਆਪਣੀ ਲੱਬੀ ਉਭਾਰੀ ਸੀ। ਗੱਲ ਸਾਹਿਬ ਤੱਕ ਵੀ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ। ਸ਼ਰਮੇ ਦਾ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਨ ਸੀ, “ਕਿਸ ਬੰਦੇ ਕੋਲੋਂ ਕੀ ਕੰਮ ਲੈਣਾ-ਇਹ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰੀ ਆ। ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਮਿਲੀ ਤਾਂ ਜੁੱਤੀ ਤੁਹਾਡੀ ਹੋਵੇਗੀ ਤੇ ਸਿਰ ਮੇਰਾ। ਠੀਕ ਆ ਨਾ ਜੀ ?” ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੇ ਕੀਲ ਲਿਆ ਸੀ।

ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇਹੀ ਗੋਟੀ ਗੋਪਾਲ ਦੇ ਪਾਲੇ 'ਚ ਸੁੱਟੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਅੱਧਾ ਕੁ

ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਅੱਧੇ ਦਾ ਅਸਰ ਕਿਵੇਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ-ਇਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਮੇਰੇ ਵਸ 'ਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਗੋਪਾਲ ਕਿਹੜੇ ਬਾਗ਼ ਦੀ ਮੂਲੀ ਸੀ। ਸੋਨੇ 'ਤੇ ਸੁਹਾਗੇ ਵਾਲੀ ਇਹ ਗੱਲ ਨਾਲ ਆ ਰਲੀ ਕਿ ਅਗਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਪਠਾਨਕੋਟ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਵਾਲੇ ਟੂਰ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਧੱਕੇ ਨਾਲ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਹਾਂ।ਹਾਂ।

ਡਲਹੌਜੀ ਤੋਂ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ।

ਮੇਰੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ 'ਤੇ ਵੀ ਗੋਪਾਲ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਹ ਨੇ ਮੈਥੋਂ ਅਗਲੀ ਸੀਟ ਲਈ ਸੀ।

ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਸਾਂ। ਦੌਰਾ ਸਫ਼ਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਗੋਪਾਲ ਨੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠ ਕੇ ਡੀਓ ਲੈਟਰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਉਵੇਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਆਪ ਬਾਜ਼ਾਰ ਜਾ ਕੇ ਟਾਈਪ ਕਰਵਾ ਕੇ ਲਿਆਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ, ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ 'ਤੇ ਉਹਨੇ ਦਸਖਤ ਵੀ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਡਾਇਰੀ ਨੰ. ਲਗਵਾ ਕੇ ਪੋਸਟ ਕਰਨਾ ਸੀ।

ਹਾਂ।ਹਾਂ।

ਰਾਣੀ ਖੇਤ ਆ ਕੇ।

ਮੈਂ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਲਿਜਾ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇਸ 'ਪਾਪ' ਬਾਰੇ ਫੇਰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

ਉਹਨੇ ਅਗਾਂਹ ਵੱਲ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਪਾਪ ਪੂਰ ਕੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਤਾਂ ਤੂੰ ਪੁੰਨ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਘਰਦਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਆਪਣੇ ਫਰਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਨਿਭਾਉਣ 'ਚ ਤੂੰ ਕੋਈ ਕੁਤਾਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਬੀ ਰੀਲੈਕਸ।”

ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਪਹਾੜ, ਰੁੱਖ, ਪੰਛੀ, ਤਾਜ਼ੀ ਹਵਾ, ਹਰਿਆਲੀ...ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਅਜੀਬ ਨਜ਼ਾਰੇ ਸਨ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਦੋਂ ਨੀਂਦ ਨੇ ਆ ਕੇ ਘੇਰਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਘੂਕ ਸੌ ਗਈ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਬਹੁਤ ਰਾਤਾਂ ਦੀ ਉਨੀਂਦਰੀ ਹੋਵਾਂ।

ਕੁਰਬਾਨੀ

ਸਮੁੰਦਰੋਂ ਦੋ ਕੁ ਮੀਲ ਦੂਰ ਪੈਂਦਾ ਪੈਰਾਡਾਇਸ ਹੋਟਲ। ਗਤ ਦਾ ਪਿਛਲਾ ਪਹਿਰ। ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਤਾਕੀ 'ਚੋਂ ਆਉਂਦੀ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਸਿੱਲੀ ਹਵਾ ਦੀ ਤਾਜ਼ਗੀ। ਲੰਬੇ ਸਫਰ ਦਾ ਥਕੇਵਾਂ। ਜਗਜੀਵਨ ਘੁਕ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਡੌਲੀ ਉਹਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਪਈ ਸੀ। ਅਚਾਨਕ ਉਹ ਹੜਬੜਾ ਕੇ ਕੰਬਿਆ। ਉਹਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ, “ਪੰਮੀਏ-ਪੰਮੀਏ ਅਗਾਂਹ ਨਾ ਜਾਈਂ-ਅਗਾਂਹ ਨਾ ਜਾਈਂ-ਅੱਗੇ ਸੁੱਕਾ ਖੂਹ ਆ।” ਉਹ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਭਿੱਜ ਗਿਆ ਸੀ। ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਧੜਕਨਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਤੇਜ਼ ਸਨ। ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੌੜਾਕ ਨੇ ਸੌ ਮੀਟਰ ਦੀ ਦੌੜ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।

ਸੰਗੀਤਾ ਉਠ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਉਹ ਨੇ ਜਗਜੀਵਨ ਦੇ ਵਾਲਾਂ 'ਚ ਉਂਗਲਾਂ ਫੇਰੀਆਂ। ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਉਹਦੀ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਹੱਥ ਫੇਰਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ। ਫੇਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹ ਨੌਰਮਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਉਦੋਂ ਤੱਕ ਕਰਦੀ ਜਦੋਂ ਤੱਕ ਉਹ ਮੁੜ ਸੌ ਨਾ ਜਾਂਦਾ। ਜਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲਬਾਤ ਨਾ ਛੇੜਦਾ। ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਬਾਤ ਦੋ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਲੰਮੀ ਚੱਲਦੀ। ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਭੁਲਾ ਜਾਂਦਾ। ਫੇਰ ਭਰਵੀਂ ਨੀਂਦ ਸੌ ਜਾਂਦਾ।

ਸੰਗੀਤਾ ਨੇ ਲਾਈਟ ਔਨ ਕੀਤੀ। ਜਗਜੀਵਨ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਉਖੜਿਆ-ਉਖੜਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਜਗਜੀਵਨ ਦਾ ਮੂੰਹ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਹੋਇਆ?”

“ਪੰਮੀ... ਖੂਹ-ਛਾਲ,” ਜਗਜੀਵਨ ਨੇ ਅਰਧ ਉਨੀਂਦਰੇ ਜਿਹੇ ਦੀ ਅਵਸਥਾ 'ਚ ਹੀ ਦੱਸਿਆ। ਉਹ ਅਜੇ ਆਪਣੀ ਪੂਰੀ ਹੋਸ਼ ਵਿੱਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਪੰਮੀ ਦਾ ਝੌਲਾ ਜਿਹਾ ਰੂਪ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸੰਗੀਤਾ ਨੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਮੂਧੀ ਮਾਰੀ ਘੜੀ 'ਤੇ ਸਮਾਂ ਦੇਖਿਆ। ਦੋ ਵਜ਼ ਕੇ ਪਚਵੰਜਾ ਮਿੰਟ ਹੋਏ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਦਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ, ਉਹ ਸੌਣ ਲੱਗਿਆਂ ਘੜੀਆਂ ਲਾਹ ਕੇ ਮੂਧੀਆਂ ਮਾਰ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ 'ਚ, ਬੈਂਡ ਰੂਮ 'ਚ ਕੋਈ ਵਾਲ ਕਲਾਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਨੌਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮੋਬਾਇਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦੇ। ਪੰਜ

ਵਜੇ ਉੱਠਦੇ ਹਨ। ਤਿੰਨ ਮੀਲ ਲੰਬੀ ਸੈਰ ਕਰਕੇ, ਚਾਹ ਪੀ ਕੇ ਮਿਸ ਕਾਲਾਂ ਚੈੱਕ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਬਹੁਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਸ ਆਦਤ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ।

ਉਹਨੇ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਾਰ ‘ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ, ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ’ ਕਿਹਾ। ਉਹਨੇ ਜਗਜੀਵਨ ਨੂੰ ਉਠਾਲ ਕੇ ਬੈਠਾ ਦਿੱਤਾ। ਜਗਜੀਵਨ ਨੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਝਟਕੇ ਜਿਹੇ ਦਿੱਤੇ। ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਭਾਰਾ-ਭਾਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਬਾਥਰੂਮ 'ਚ ਚਲੇ ਗਿਆ।

ਸੰਗੀਤਾ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਦਰਜਨਾਂ ਵਾਰ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰ ਚੁੱਕੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹਨੂੰ ਇਸ ਤੋਂ ਅਕੇਵਾਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਖਿੱਝ ਜਿਹੀ ਚੜਦੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਸੰਗੀਤਾ ਸ਼ੱਕੀ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਔਰਤ ਪੰਮੀ ਨਹੀਂ, ਅਮਰਜੀਤ ਹੈ। ਜਗਜੀਵਨ ਉਸ ਨਾਲ ਝੂਠ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਹੋਣ। ਜਗਜੀਵਨ ਗੱਲਾਂ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਬਾਰੇ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਗੱਲ 'ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਆ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਪਲਾਂ 'ਚ ਉਹ ਜਗਜੀਵਨ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਦੇਖਦੀ ਹੈ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਲਾਂ 'ਚ ਸ਼ੱਕ ਦੀ ਕੋਈ ਗੁੰਜਾਇਸ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਹ ਸ਼ੱਕ ਤੇ ਅਸਲੀਅਤ 'ਚ ਉਲਝ ਜਾਂਦੀ।

ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਉਹਨੇ ਸੰਗੀਤਾ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਖੋਹ ਪੈ ਰਹੀ ਆ। ਦਿਲ ਘਟਦਾ। ਕੋਈ ਖਾਣ ਪੀਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਆ?”

“ਰਿਸੈਪਸਨਿਸਟ ਨੂੰ ਇੰਟਰਕਾਮ ਤੇ ਪੁੱਛਾਂ।”

“ਨੂੰ, ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਸੇਬ ਹੋਣੇ।”

“ਹੈਗੇ ਆ।”

“ਫੇਰ, ਲਿਆ।”

ਸੰਗੀਤਾ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਸੇਬ ਚੀਰ ਕੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਕ ਪੀਸ ਆਪ ਵੀ ਲਿਆ। ਇਸ ਵਿਚਕਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਸੰਗੀਤਾ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਗਜੀਵਨ ਦੇ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਪੰਮੀ ਦਾ ਸੁਪਨਾ ਭਾਰੂ ਹੈ। ਉਹ ਦੋਬਾਰਾ ਸੌਂਵੇਗਾ ਤਾਂ ਹੀ ਉਹ ਨੌਰਮਲ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਛੇੜੀ। ਉਹਨੂੰ ਖਾਂਦੇ ਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ।

ਸੇਬ ਖਤਮ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕੁਸ਼ ਹੋਰ ਤਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ?”

“ਨੂੰ-ਐਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰ ਗਿਆ।”

ਜਗਜੀਵਨ ਨੇ ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਹੀ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਪੰਜ ਸੱਤ ਗੋੜੇ ਕੱਢੇ। ਬਾਗਾਂ, ਤਾਂਹ ਨੂੰ ਕਰਕੇ ਲੱਕ ਦੇ ਜੋੜਾਂ ਨੂੰ ਹਿਲਾਇਆ। ਲਾਈਟ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸੰਗੀਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਲਿਆ। ਕਿਹਾ, “ਹੁਣ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਸੁਲਾ ਦੇ।”

ਸੰਗੀਤਾ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਛੇੜਿਆ, “ਕੀ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਉਹ?”

“ਉਸ ਵਿਚਾਰੀ ਨੇ ਕਹਿਣਾ ਕੀ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਗਰ ਇਕ ਕੁੱਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਉਹ ਸੰਨਤੋੜ ਦੌੜੀ। ਕੁੱਤਾ ਸੂਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਅੱਗੇ ਖੂਹ ਆ ਗਿਆ।”

“ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?”

“ਇਹਦਾ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪਤਾ।”

“ਕਿਉਂ?”

“ਤੂੰ ਆਪ ਮੈਨੂੰ ਸਾਈਕੋਲੋਜਿਸਟ ਡਾਕਟਰ ਦੁਸ਼ਾਝ ਕੋਲ ਲੈ ਕੇ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਸਾਡੇ ਅਚੇਤ ਮਨ 'ਚ ਘਰ ਕਰ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਨਿਕਲਦੀਆਂ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਪੰਮੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਆ। ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਬਾਰੇ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸਿਆ। ਮਿਲਾਇਆ। ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਆ-ਮੈਨੂੰ ਪਿੰਡ ਛੱਡਿਆਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਸੁਪਨੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਆਉਂਦੇ। ਕੋਈ ਗੱਲ/ਘਟਨਾ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਆ, ਦਿੱਸਦੀ ਪਿੰਡ ਜਾ ਕੇ ਆ। ਦੱਸ-ਤੂੰ ਇਸ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹੇਗੀ? ਇਹ ਸਾਲਾ ਮਨ ਬੜੀ ਅਜੀਬ ਸ਼ੈਲੀ।”

“ਕਿਤੇ ਅਮਰਜੀਤ ਪੰਮੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ?”

“ਤੈਨੂੰ ਅਮਰਜੀਤ ਕੋਲੋਂ ਡਰ ਕਿਉਂ ਲੱਗਦਾ?”

“ਨਹੀਂ, ਐਦਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।”

“ਤੂੰ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਰਲਾ ਦਿੱਤਾ? ਪੰਮੀ ਬਿਲਕੁਲ ਅਨਪੜ੍ਹ ਆ। ਅਮਰਜੀਤ ਪੜ੍ਹੀ ਲਿਖੀ ਔਰਤ ਆ।”

“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਇਕੋ ਰੂਪ ਲੱਗਦਾ।”

“ਇੱਥੇ ਹੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਗਲਤੀ ਕਰ ਰਹੀ ਆਂ।”

“ਸੱਚ ਦੀਆਂ ਕਈ ਪਰਤਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।”

“ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ?”

“ਸੱਚ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦੋ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਕਨਸੈਪਟ ਆ।”

“ਛੱਡ ਯਾਰ-ਤੂੰ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਕਿਹੜਾ ਰਾਗ ਛੇੜ ਲਿਆ। ਆਪਾਂ ਗੋਆ ਮਜ਼ਾ ਲੈਣ ਆਏ ਆਂ। ਬੱਸ ਮਜ਼ਾ ਲੈ।”

ਫੇਰ ਜਗਜੀਵਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਸੌਂ ਗਿਆ। ਪਰ ਸੰਗੀਤਾ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਜਗਜੀਵਨ ਕੋਲ ਇਹ ਵੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਥਿਆਰ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਅਮਰਜੀਤ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਉਹਨੂੰ ਅਮਰਜੀਤ ਦਾ ਕੱਦ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਲੱਗਦਾ। ਫੇਰ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕੀਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਉਸ ਕਿਤੇ ਪੜ੍ਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਦੋ ਵਿਰੋਧੀ ਪੱਖ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਵਰਗ ਯਾਂਗ ਹੈ। ਧਰਤੀ ਯਿਨ ਹੈ। ਸਵਰਗ ਗਤੀ ਤੇ ਧਰਤੀ ਸ਼ਾਂਤੀ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿੱਧ ਵੱਜੋਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਬਦਲ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਧਰੁਵਾਂ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮਨੁੱਖ ਜਾਤ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਦੋਹਾਂ ਧਰੁਵਾਂ ਦੀ ਉਰਜਾ ਮਿਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਇਹ ਉਰਜਾ ਕ੍ਰਿਆਸ਼ੀਲ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਯਿਨ ਤੇ ਯਾਂਗ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਕਾਂ 'ਚ ਦੋ ਬਿੰਦੂਆਂ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਹ ਉਰਜਾਵਾਂ ਆਪਣੀ ਚਰਮ ਸੀਮਾ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਦਾ ਬੀਜ ਗ੍ਰਹਿਣ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨੇ ਡੌਲੀ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਿੱਕ 'ਤੇ ਪਾ ਲਿਆ। ਉਹ ਛੇ ਵਜੇ ਤੱਕ ਸੌਂ ਨਾ ਸਕੀ।

ਅਕਤੂਬਰ, 1991।

ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਜਗਜੀਵਨ ਤੇ ਅਮਰਜੀਤ ਦੀ ਜੋੜੀ ਦੇ ਚਰਚੇ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰਾਂ 'ਤੇ ਚਲਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਮਦ-ਮਸਤ ਹੋਏ ਆਪਣੇ ਰਾਗ 'ਤੇ ਤੁਰਦੇ ਰਹੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਕੱਠੇ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ 'ਚ ਬੈਠਦੇ। ਫਿਲਮ ਦੇਖਣ ਜਾਂਦੇ। ਅਮਰਜੀਤ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਦੇ ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਧੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਘਰਦਿਆਂ 'ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਹੋਸਟਲ ਵਿੱਚ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਸੀ ਕਿ ਘਰ ਵਿੱਚ ਰਹਿ ਕੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ। ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਮਨ ਕਰੇ ਉਹ ਘਰ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਜਾਂ ਘਰ ਦੇ ਆ ਜਾਂਦੇ। ਟੈਲੀਫ਼ੋਨ ਕਰ ਲੈਂਦੇ। ਜਗਜੀਵਨ ਅਨੇਕਾਂ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰੇ ਜਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਘਰ ਦੇ ਇਕੱਲੇ-ਇਕੱਲੇ ਜੀਅ ਨੂੰ ਜਾਣਦਾ ਸੀ।

“ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ-ਤੁਹਾਡਾ ਧਿਆਨ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੱਲ ਘੱਟ-ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ।” ਇਕ ਦਿਨ ਅਮਰਜੀਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਹੂੰ।”

“ਜਨਾਬ-ਆਪਾਂ ਕੈਰੀਅਰ ਬਣਾਉਣਾ। ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਦੌੜ ਨਹੀਂ ਚੱਲੀ। ਤੁਹਾਡੀ ਫਸਟ ਪ੍ਰੋਫੈਰੈਂਸ ਕੈਰੀਅਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।”

“ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ।”

“ਕੀ ਪਤਾ?”

“ਇਹੀ ਕਿ ਪਾਰਟ ਫਸਟ 'ਚ ਸਿਕਸਟੀ ਟੂ ਪ੍ਰੈਂਟ ਮਾਰਕਸ ਲਏ ਸੀ। ਇਸ ਸਾਲ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਸਿਕਸਟੀ ਏਟ ਪ੍ਰੈਂਟ ਮਾਰਕਸ ਲੈਣੇ ਆਂ।”

“ਸ਼ਿਉਰ।”

ਇਕ ਦਿਨ ਫਿਲਮ ਦੇਖ ਕੇ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਜਗਜੀਵਨ ਨੇ ਅਮਰਜੀਤ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਚਲ, ਹਰਮਿੰਦਰ ਸਾਹਿਬ ਜਾ ਕੇ ਲਾਵਾਂ ਲੈ ਲਈਏ।”

“ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਵੀ ਕੰਮ ਚੋਰੀ-ਚੋਰੀ ਕਰਦਿਆਂ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਆ ਕਿ ਸਾਡਾ ਵਿਆਹ ਧੂਮ-ਧੜਕੇ ਨਾਲ ਹੋਵੇ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਰਿਜ਼ੋਟ 'ਚ ਵੱਡੀ ਪਾਰਟੀ ਕਰੀਏ।”

“ਦਾਸ-ਹਾਜ਼ਰ ਆ।”

“ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਘਰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੋ। ਮੇਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ।”

“ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਵੀ ਅਗਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਹੋ ਜਾਊ।”

“ਇਕ ਗੱਲ ਦੱਸੋ-ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦਾ ਫੁਰਨਾ ਕਿਵੇਂ ਫੁਰਿਆ?”

“ਘੂਰਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਕਰਾਉਣਾ ਪੈਣਾ।”

“ਵਿਆਹ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਆਪਾਂ ਇਕੱਠੇ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਆਂ।”

“ਬਲੀਏ-ਵਿਆਹ ਵਿਆਹ ਹੀ ਹੁੰਦਾ।”

“ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਸੋਚੀਂ ਬੈਠੋ ਹੋ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਨਿਛਾਵਰ

ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਆਂ। ਬੋਲੋ ਕਿੱਥੇ ਚਲਣਾ?”

“ਤੂੰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਸੋਚ ਲਿਆ?”

“ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦੀ ਇਬਾਦਤ ਪੜ੍ਹ ਲਈ ਆ।”

“ਉੱਥੇ ਕੀ ਆ?”

“ਅੱਧਾ ਪਿਆਰ-ਅੱਧੀ ਵਾਸਨਾ।”

“ਏਥੇ ਤੂੰ ਗਲਤੀ ਕਰ ਗਈ। ਹਨਡਰਡ ਪ੍ਰੈਂਟ ਲਵ। ਦੂਜੇ ਆਸਪੈਕਟ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਨੂੰ।”

ਆਵੇਗ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਅਮਰਜੀਤ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਚੁੰਮ ਲਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਗੰਭੀਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਫੇਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਗਲਤ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਮੇਰਾ ਡਰ ਸੀ।”

ਹਫ਼ਤੇ ਕੁ ਬਾਅਦ ਜਗਜੀਵਨ ਦੇ ਭਾਪਾ ਜੀ ਉਹਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ। ਉਹ ਨੇ ਅਮਰਜੀਤ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ। ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਛੱਡਣ ਉਪਰੰਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲੈਣਾ ਹੈ। ਭਾਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਅਮਰਜੀਤ ਪ੍ਰਸੰਦ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਮਰਜੀਤ ਦੀ ਜਾਤ ਪੁੱਛੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ, “ਇਹ ਕੱਪੜੇ ਸਿਉਣੀ ਜਾਤ ਮੇਰੇ ਪੌਤੇ-ਪੌਤੀਆਂ ਜੰਮੇਗੀ-ਇਹ ਕਦੇ ਨੂੰ ਹੋਣਾ।”

ਜਦੋਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਅਮਰਜੀਤ ਦੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕੱਪੜਿਆਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋ ਗਏ, “ਇਹ ਮੰਗ ਖਾਣਾ ਪੰਡਤ-ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੀ ਔਕਾਤ ਦਿਖਾਉਂਦਾ। ਅਸੀਂ ਚਾਰੇ ਭਰਾ ਗਜ਼ਟ ਅਫਸਰ ਲੱਗੇ ਆਂ। ਚਾਰਾਂ ਕੋਲ ਆਪਣੀਆਂ ਕਾਰਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਟੱਬਰ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਕਦੇ ਕਲਰਕ ਵੀ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਹੋਣਾ।”

ਦਸੰਬਰ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਅਮਰਜੀਤ ਦੇ ਭਰਾ ਉਸ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਹੋਸਟਲ 'ਚੋਂ ਚੁੱਕ ਲਿਆਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਅਮਰਜੀਤ ਹੋਸਟਲ 'ਚ ਨਹੀਂ, ਘਰੇ ਰਹੇਗੀ।

ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਅਮਰਜੀਤ ਜਗਜੀਵਨ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਜਗਜੀਵਨ ਦੀ ਹਾਲਤ ਅਰਧ ਪਾਗਲਾਂ ਜਿਹੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਵਾਰ ‘ਦੇਵਦਾਸ’ ਫਿਲਮ ਦੇਖੀ ਸੀ। ਉਸ ਸੁੰਨੀਆਂ-ਸੁੰਨੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਅਮਰਜੀਤ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਰੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਨੂੰ ਇਕੱਲੇ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿਉ। ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਆਂ।”

ਅਮਰਜੀਤ ਦੀ ਚੁੰਨੀ ਹੰਝੂਆਂ ਨਾਲ ਭਿੱਜ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਿ ਰਹੀ ਸੀ, “ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਕਿਹਾ ਮੌੜ ਆ।” ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਜਗਜੀਵਨ ਨੂੰ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀ ਜੱਫੀ ਪਾ ਕੇ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੋ।”

ਅਮਰਜੀਤ ਨੂੰ ਆਪ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਸਾਹਮਣਾ ਕਰੇ। ਲੰਘਦਿਆਂ-ਵੜਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਹੱਥ ਜੋੜ

ਕੇ ਨਮਸਕਾਰ ਕਹਿੰਦਾ। ਕਲਾਸ ਰੂਮ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਅਮਰਜੀਤ ਉਸ ਨੂੰ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਬੁਲਾਉਂਦੀ। ਦੋਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਫੈਲਦੀ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਹ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਬਨਾਉਣੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿ ਅਸਲੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਨਾ ਹੋਈ। ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਇਹ ਦੂਰੀ ਵੱਧਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਕੋਲੋਂ ਬਚ ਕੇ ਨਿਕਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਫੇਰ ਪਹਿਲ ਅਮਰਜੀਤ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਵਿਸਾਖੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਉਸ ਜਗਜੀਵਨ ਨੂੰ ਗਰੀਟਿੰਗ ਕਾਰਡ ਭੇਜਿਆ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ : “ਪਿਛਲੀ ਵਿਸਾਖੀ ਤੇ ਆਪਾਂ ਗੀਗਲ ਥੀਏਟਰ ਵਿੱਚ ‘ਓਮਰਾਉ ਜਾਨ’ ਫਿਲਮ ਦੇਖਣ ਗਏ ਸੀ। ਯਾਦ ਹੈ ਨਾ? ਬੱਸ, ਉਸ ਦਿਨ ਦੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਰੋਕ ਨਾ ਸਕੀ। ਤੁਸੀਂ ਮਨ ਲਗਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹੋ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਕਾਮਯਾਬੀ ਦੇਖਣੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਸਾਥ ਦਿਉਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਆਂ। ਮੇਰੀ ਇਕ ਸਹੇਲੀ ਨੇ ਮੇਰਨਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਪੰਡਤ ਕਦੇ ਮਿਰਜ਼ਾ ਨੂੰ ਬਣ ਸਕਦਾ।.....ਬੱਸ ਅਗਾਂਹ ਮੈਥੋਂ ਲਿਖਿਆ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਤੁਹਾਡੀ ਅਮਰਜੀਤ।”

ਜਗਜੀਵਨ ਨੇ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਜਨਵਰੀ, 1993।

ਹਰਜੀਤ ਨੇ ਸੰਗੀਤਾ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਜੀਵਨ ਭੋਲਾ ਪੇਂਡੂ ਆ। ਉਹਦੇ ਮਨ ਚਿਤ ਕੁਝ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ। ਬਰੀਲੀਐਂਟ ਸਟੂਡੈਂਟ ਆਂ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਆਤਮ ਨਿਰਭਰ ਤੇ ਘੱਟ ਖਰਚ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਮੁੰਡਾ ਆ। ਉਹਨੇ ਏਸੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ 'ਚ ਅਡਜਸਟ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਉਹਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲੈ।”

ਸੰਗੀਤਾ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਹੋਰ ਤਿੰਨ ਜਣੀਆਂ ਜਗਜੀਵਨ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਦੀ ਟਰਾਈ ਮਾਰ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਦੋ ਚਿੱਤੀ ਜਿਹੀ 'ਚ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਜਗਜੀਵਨ ਦੇ ਕੱਦ ਕਾਠ, ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਤਾਂ ਗੱਦ-ਗੱਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਉਸ ਅੱਗੇ ਉਸ ਦਾ ਕੈਰੀਅਰ ਵੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ 'ਚ ਉਸ ਦਾ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।

ਉਸ ਆਪਣੀ ਮਸ਼ੋਰੀ ਭੈਣ ਰਾਖੀ, ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਦਿੱਲੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ 'ਚ ਸਾਈਕੋਲੋਜ਼ੀ ਦੀ ਗੀਡਰ ਸੀ, ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਰਾਖੀ ਦੀ ਰਾਏ ਸੀ, “ਦਿਲ ਟੁੱਟੇ ਆਸ਼ਕ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਾ ਪਾਈਂ। ਤੂੰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪਛਤਾਏਂਗੀ। ਉਹਦੇ ਮਨੋ ਅਮਰਜੀਤ ਨੂੰ ਨਿਕਲਣੀ। ਅੱਗੇ ਖਤਰੇ ਹੀ ਖਤਰੇ ਆ।”

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਹੀ ਅਮਰਜੀਤ ਦਾ ਫੋਨ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਜਗਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਸੰਗੀਤਾ ਨੂੰ ਖਿੜ ਜਿਹੀ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਸੀ, “ਤੂੰ ਆਪ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕਿਉਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਲੈਂਦੀ?”

“ਤੂੰ ਖਿੜਦੀ ਕਿਉਂ ਆਂ?”

“ਮੈਂ ਕਾਹਤੋਂ ਖਿੜਣਾ।”

“ਮੇਰੀ ਸਲਾਹ ਮਨ। ਉਹਨੂੰ ਸੰਭਾਲ। ਕਾਬੂ ਕਰ ਲੈ। ਤੇਰੇ ਲਈ ਵਧੀਆ ਮੌਕਾ।

ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਚੰਗੇ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਮਿਲਦੇ। ਤੇਰੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਜਾਤ ਵੀ ਅੜਿਕਾ ਨੂੰ ਬਣਨੀ। ਉਹ ਵੀ ਪੰਡਤ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਪੰਡਤ।”

“ਅੜੀਏ-ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਦੇ ਸੋਚੀ ਹੀ ਨਹੀਂ।”

“ਇਸੀ ਕਾ ਨਾਮ ਹੈ ਹਿੰਦੋਸਤਾਨ।”

ਫੇਰ ਉਹਨੇ ਗੱਲਾਂ-ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਅਮਰਜੀਤ ਕੋਲੋਂ ਜਗਜੀਵਨ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ, ਪਸੰਦ ਤੇ ਭਵਿੱਖੀ ਯੋਜਨਾਵਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਸੀ। ਅਮਰਜੀਤ ਨੇ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਲੈ, ਤੂੰ ਜਿਸ ਗੱਲੋਂ ਡਰਦੀ ਆਂ-ਉਹ ਤੇਨੂੰ ਦੱਸ ਦਿੰਦੀ ਆਂ-ਸਾਡੇ 'ਚ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੇ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਹੇ। ਉਸ ਈਵਨ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਕਿੱਸ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਮੇਰੀ ਇਹੀ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦੇਵੇ। ਮੇਰੀ ਹੁਣ ਵੀ ਇਹੀ ਇੱਛਾ ਆ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਐੱਮ. ਫਿਲ. ਤੇ ਦੇਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ-ਉਹਨੂੰ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਦੀਆਂ ਕਈ ਕੁੜੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ। ਸਿਰਫ਼ ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਕੈਰੀਅਰ ਬ੍ਰਾਈਟ ਆ।”

“ਤੂੰ ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਆ। ਟੈਲੀਫੋਨ ਤੇ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਕਰ ਹੁੰਦੀਆਂ।”

ਅਗਲੇ ਮਹੀਨੇ ਅਮਰਜੀਤ ਨੇ ਸੰਗੀਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ। ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਸੰਗੀਤਾ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇਕ ਰਹੱਸਮਈ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ।

“ਬੱਸ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਹੋ ਗਿਆ,” ਉਹਨੇ ਰਾਖੀ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ।

“ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਲਾਈਫ਼ ਪਾਰਟਨਰ ਮੰਨਣ ਲੱਗਦੇ ਆਂ ਤਾਂ ਨਿਰਭਰਤਾ, ਇਕੱਲਾਪਨ ਤੇ ਭਾਵੁਕਤਾ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਵੱਧ ਜਾਂਦੀ ਆ।”

“ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਸਮਝਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਿੰਨਾ ਇੰਪੋਰਟੈਂਟ ਹੋ ਗਿਆ।” ਉਸ ਰਾਖੀ ਦੀ ਗੱਲ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਹੀ ਧੁੰਨ ਵਿੱਚ ਦੱਸੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

“ਇਕ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਸੰਸਾਰ ਬੰਦੇ ਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਰਹਿੰਦਾ। ਉੱਥੇ ਉਹ ਬੰਦਾ ਇਕ ਵੱਖਰੀ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਹਦੀ ਖ਼ਬਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਨਾ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ। ਨਾ ਦੁਸ਼ਮਣਾਂ ਨੂੰ। ਨਾ ਹੀ ਖੁਦ ਨੂੰ ਵੀ।”

“ਸੁਪਨਾ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਸੱਚ ਹੋਵੇਗਾ।”

“ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਸਿਧਾਂਤਾਂ ਤੇ ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਦੀ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਪ੍ਰੈਕਟੀਕਲ ਲਾਈਫ਼ ਹੋਰ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਆ।”

ਉਹ ਇਸ ਵੇਲੇ ਗਿਆਨ ਭਰਪੂਰ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣਨੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਫੋਨ ਬੰਦ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਹੀ।”

ਸੰਗੀਤਾ ਦੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੇਲ-ਮਿਲਾਪ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਜਸਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਤਾਂ ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਇਹ ਬੰਦਾ ਪਿਆਰ ਦੇ ਕਾਬਿਲ ਨਹੀਂ।” ਕਮਲਜੀਤ ਦੀ ਰਾਏ ਸੀ, “ਇਹਦੇ ਅੰਦਰ ਬ੍ਰਾਹਮਣੀ ਕਰਮ ਕਾਂਡ ਵਸੇ ਹੋਏ ਆ। ਦੁਨੀਆਂ ਕਿੱਥੋਂ ਦੀ

ਕਿੱਥੋਂ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ-ਇਹ ਅਜੇ ਵੀ ਪਿਉ ਪੁੱਤ ਜਾਤਾਂ ਦੀ ਗਾਰ ਵਿੱਚ ਖੁੱਭੇ ਹੋਏ ਆ।” ਹਰਜੀਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਉਹ ਵਿਚਾਰਾ ਤਾਂ ਪਿਉ ਤੋਂ ਡਰ ਗਿਆ।” ਸੰਗੀਤਾ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਤਾਂ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਏਥੋਂ ਤੱਕ ਸੋਚ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੁੱਤੇ ਭੌਂਕਦੇ ਆ ਤਾਂ ਭੌਂਕੀ ਜਾਣ। ਇਕ ਗਰੁੱਪ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੋਸਲ ਬਾਈਕਾਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਗਰੁੱਪ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦੀ ਪੰਜ ਸਹੇਲੀਆਂ ਤੇ ਸੱਤ ਮੁੰਡੇ ਸ਼ਾਮਿਲ ਸਨ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਰ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਇਸ ਰਵੀਈਏ ਨੇ ਦੁੱਖੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਿੜਾਉਣ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਲੈਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਜਗਜੀਵਨ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦੀ। ਕੰਟੀਨ ਵਿੱਚ ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਬੈਠਦੀ। ਆਪਣੇ ਟਿਫਨ ਬਾਕਸ ਵਿੱਚ ਉਸ ਦਾ ਖਾਣਾ ਵੀ ਲੈ ਆਉਂਦੀ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਅਮਰਜੀਤ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਹਰ ਪਾਸਿਉਂ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਜਗਜੀਵਨ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਪੰਮੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ।

ਪੰਮੀ ਜਗਜੀਵਨ ਦਾ ਪਿਛਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ। ਕਦੇ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ, ਕਦੇ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਮਗਰੋਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਰੂਪ 'ਚ ਉਸ ਨੂੰ ਦਿੱਸਦੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ-“ਦੱਸ ਮੈਂ ਕਿਹੜੀ ਮੇਨਕਾ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਸੁਹਣੀ ਹਾਂ।” ਕਦੇ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, “ਮੇਰੇ ਨੈਣ-ਨਕਸ਼ ਹੇਮਾ ਮਾਲਣੀ ਵਰਗੇ ਆ ਜੀਵਨਾ।”

ਪੰਮੀ ਉਸ ਦੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਬਹੂ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੋਹਣੀ। ਉਹਦੀ ਸੁੰਦਰਤਾ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਬਿਆਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਉਹਦੇ ਲਈ ਇੱਕੋ ਵਾਕ ਹੀ ਬਥੇਰਾ ਹੈ-ਇੰਦਰ ਦੇ ਖਾੜੇ ਦੀ ਮੇਨਕਾ। ਜਿੰਨੀ ਉਹ ਸੋਹਣੀ ਸੀ-ਲੇਖ ਉੱਨੇ ਹੀ ਮਾੜੇ ਨਿਕਲੇ। ਉਹਦੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਢੇਡ ਕੁ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਉਸ ਦੇ ਘਰਵਾਲੇ ਦੀ ਸ਼ਾਹਕੋਟ ਨੇੜੇ ਐਕਸੀਡੈਂਟ 'ਚ ਸੱਜੀ ਲੱਤ ਕੱਟੀ ਗਈ। ਉਹ ਨੇ ਇਸ ਸੱਟ ਨੂੰ ਮਨ 'ਤੇ ਲਾ ਲਿਆ। ਵਾਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ। ਦਾਰੂ ਪੀਣ ਲੱਗਾ। ਪੰਮੀ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਬੜਾ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਸਮਝਾਇਆ। ਪਰ ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਡਿਪਰੈਸ਼ਨ 'ਚੋਂ ਨਾ ਕੱਢ ਸਕੀ। ਜਗਜੀਵਨ ਉਦੋਂ ਨਾਲ ਦੇ ਪਿੰਡ ਨੂਰਪੁਰ ਮੈਟਰਿਕ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਸਕੂਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪੰਮੀ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਟੋਕਰਾ ਚੁੱਕਾਉਣ ਲਈ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਪੰਮੀ ਨੂੰ ਟੋਕਰਾ ਚੁੱਕਾਉਣ ਲਈ ਅਗਾਂਹ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਪੰਮੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਨੇੜਿਓਂ ਦੇਖਿਆ ਕਿ ਇਕ ਲਹਿਰ ਜਿਹੀ ਉਸਦੇ ਸਰੀਰ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ ਹੋ ਗਈ। ਟੋਕਰੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਪੰਮੀ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ 'ਤੇ ਗਈਆਂ। ਉਹਨੇ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਨੂੰ ਐਨੀ ਨੇੜਿਉਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਪੰਮੀ ਨੂੰ ਟੋਕਰਾ ਚਕਾਇਆ ਤੇ ਵਾਪਸ ਮੁੜ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਇਹ ਰੋਜ਼ ਦੀ ਰੁਟੀਨ ਜਿਹੀ ਹੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਪੰਮੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੱਛੋਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰਦੀ। ਉਹ ਉਸਦੇ ਸੁਪਨਿਆਂ 'ਚ ਆਉਣ ਲੱਗੀ ਸੀ।

ਲੰਘਦਿਆਂ-ਵੜਦਿਆਂ, ਆਉਂਦਿਆਂ ਜਾਂਦਿਆਂ ਉਹਦਾ ਪੰਮੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਅਵੱਸ਼ ਹੁੰਦਾ। ਪੰਮੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ। ਪਿੱਪਲ ਹੇਠ ਬੈਠੀ ਮੰਡਲੀ

‘ਚ ਪੰਮੀ ਦੇ ਹੁਸਨ ਦੇ ਚਰਚੇ ਹੁੰਦੇ। ਨਿੱਤ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਥਾ-ਕਹਾਣੀ ਬਣਦੀ/ਖਤਮ ਹੁੰਦੀ। ਕੋਈ ਕੁੱਝ ਬੋਲਦਾ। ਕੋਈ ਕੁਝ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਉਸਦੇ ਸੁਹਪਣ ‘ਤੇ ਕਦੇ ਕਿਤੂ-ਪ੍ਰਤੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪੰਮੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲਾਗੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਮਾੜਾ-ਧੀੜਾ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਟਿਚਰ-ਮਸ਼ਕਰੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਸ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਸਹੇਲਪੁਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਚੁੱਪ-ਚੁੱਪ ਜਿਹੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਕੱਲੀ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਉਹਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਪੰਮੀ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਨਹੋਰਾ ਮਾਰਿਆ, “ਸੱਚ ਦੱਸ, ਹੈ ਕੋਈ ਮੇਰੇ ਜਿੰਨੀ ਸੁਹਣੀ ਬਹੂ-ਕੁੜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ।”

ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਜਗਜੀਵਨ ਨੇ ਸੰਗੀਤਾ ਨੂੰ ਪੰਮੀ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਸੀ। ਪੰਮੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ‘ਤੇ ਅਜੇ ਵੀ ਨੂਰ ਸੀ। ਸੰਗੀਤਾ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਭੈਣ ਜੀ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਉਰ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਦੇ ਪੁਲ ਬੰਨ੍ਹਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਯਾਰਾਂ ਦੀ ਢਾਹਣੀ ਵਿੱਚ ਬੈਠਾ ਹੁੱਭ ਕੇ ਦੱਸਦਾ ਸੀ-ਮੇਰੀ ਭਾਬੀ ਪ੍ਰਿੰਦਰਜੀਤ ਦਾ ਰੂਪ, ਡਾ. ਸਾਹਿਬ ਉਹ ਕੀ ਬੋਲੀ ਆ-ਰੰਨ ਨਹਾ ਕੇ ਛਪੜ ਵਿੱਚੋਂ ਨਿਕਲੀ-ਸੁਲਫੇ ਦੀ ਲਾਟ ਵਰਗੀ।” ਜਗਜੀਵਨ ਨੇ ਟੇਡੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਪੰਮੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਪਲ ‘ਚ ਜਿਹੜੀ ਲਾਲੀ ਪੰਮੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ‘ਤੇ ਫੈਲੀ ਸੀ- ਉਸ ਵਰਗੀ ਲਾਲੀ ਉਸ ਅਜੇ ਤੱਕ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ‘ਤੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ।

13 ਮਾਰਚ, 1996।

ਡੌਲੀ ਦਾ ਪਹਿਲਾ ਜਨਮ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਧੂਮ-ਧੜੱਕੇ ਨਾਲ ਮਨਾਇਆ ਸੀ। ਡੌਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਧੀ ਹੈ। ਪੁੱਤ ਹੈ। ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੈ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਇਸ਼ੂ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਇਸ ਮੌਕੇ ‘ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਜੀਵਨ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ। ਅਮਰਜੀਤ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਬੇਟਾ ਵੀ ਆਇਆ ਸੀ। ਸੰਗੀਤਾ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਅਮਰਜੀਤ, ਤੂੰ ਇਕੱਲੀ ਕਿਉਂ ਆਈ? ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਏ?” ਅਮਰਜੀਤ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿੱਲੀ ਸੁਪਰੀਮ ਕੋਰਟ ਜਾਣਾ ਸੀ-ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਇਕੱਠੇ ਆਵਾਂਗੇ।” ਅਮਰਜੀਤ ਦੇ ਆਉਣ ਨਾਲ ਜਗਜੀਵਨ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੁਗਣੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਬੈਰੇ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਅਮਰਜੀਤ ਕੋਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਬੈਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ, “ਇਹ ਸਾਡੇ ਖਾਸ ਮਹਿਮਾਨ ਨੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ।” ਅੱਗੋਂ ਅਮਰਜੀਤ ਨੇ ਬੈਂਕਸ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਦੂਰ ਖੜੀ ਸੰਗੀਤਾ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮਿਲਣਾ ਅੱਖਰਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਕੁਝ ਵੀ ਜਾਹਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਮਰਜੀਤ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਵਿੱਚ ਖੁਸ਼ ਆਂ।” ਉੱਥੇ ਦੋ-ਦੋ ਚਹੁੰਆਂ-ਚਹੁੰਆਂ ਦੀਆਂ ਟੋਲੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਜਗਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਅਮਰਜੀਤ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਸੀ। ਇਕ ਮੌਕੇ ‘ਤੇ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਭਾਈ-ਤੂੰ ਖੁਸ਼ ਆਂ?” ਅਮਰਜੀਤ ਨੇ ਉਚੀ ਆਵਾਜ਼ ‘ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ।”

ਅਗਲੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ‘ਚ ਦੋਹਾਂ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਦੀ ਸਾਂਝ ਵੱਧ ਗਈ ਸੀ। ਕਦੇ ਜਗਜੀਵਨ ਹੋਰੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ। ਕਦੇ ਅਮਰਜੀਤ ਹੋਰੀ ਲੁਧਿਆਣੇ ਆ ਜਾਂਦੇ। ਅਮਰਜੀਤ ਦੇ ਪਤੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ‘ਤੇ ਖਿਚਾਉ ਜਿਹਾ ਰਹਿੰਦਾ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਸੰਗੀਤਾ ਨੂੰ ਅਖਰਦਾ। ਉਹ ਜਗਜੀਵਨ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ, “ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਲਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਅਮਰਜੀਤ ਦੇ ਹਸਬੈਂਡ ਨੂੰ ਇਹ ਮਿਲਣਾ-ਗਿਲਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ।” ਜਗਜੀਵਨ ਦੱਸਦਾ, “ਉਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਅਜਿਹਾ ਆ। ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਆ। ਅਮਰਜੀਤ ਨੇ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੁਕਾਇਆ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਵੀ. ਸੀ. ਡੀ. ਲਾ ਕੇ ਫਿਲਮ ਦੇਖ ਰਹੀਆਂ ਸੀ, ਅਸੀਂ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ‘ਚ ਬੈਠੇ ਪੈਂਗ ਲਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਓਦੋਂ ਜਸਵੰਤ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੇ ਜਾਨ ਦਿੰਦੇ ਆ। ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰਾ ਬੇਟਾ ਆ ਵਿਸ਼ਾਲ। ਉਹ ਸ਼ਖਸ ਦਿਲ ਦਾ ਮਾੜਾ ਨਹੀਂ। ਹਰ ਚੀਜ਼/ਸਥਿਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ। ਆਖਰ ਵਕੀਲ ਆ। ਹਾਈ ਕੋਰਟ ਦਾ।”

ਕੋਈ ਵੀ ਦਿਨ ਤਿਉਹਾਰ ਹੋਵੇ, ਅਮਰਜੀਤ ਗਰੀਟਿੰਗ ਕਾਰਡ ਭੇਜਣਾ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦੀ। ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ-ਜਗਜੀਵਨ ਤੇ ਸੰਗੀਤਾ ਲਈ। ਹੇਠਾਂ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਲਿਖਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਪਤੀ ਦਾ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਸੰਗੀਤਾ ਹੋਰੀ ਕਾਰਡ ਭੇਜਦੇ ਤਾਂ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖ ਦਿੰਦੇ ਹਨ-ਵੱਲੋਂ ਸੰਗੀਤਾ+ਜਗਜੀਵਨ-ਤੇਰੇ ਆਪਣੇ। ਤੇਰੇ ਵਡੇਰੇ। ਅਮਰਜੀਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਉਮਰ ‘ਚ ਛੋਟੀ ਹੈ।

ਅਮਰਜੀਤ ਦਾ ਫੋਨ ਆਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਡੌਲੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਆਖਰ ਵਿੱਚ ਇੱਕ-ਅੱਧ ਗੱਲ ਜਗਜੀਵਨ ਬਾਰੇ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਰਸੀਵਰ ਜਗਜੀਵਨ ਚੁੱਕ ਲਵੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਹ ਅੱਧਾ-ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਦੋਂ ਸੰਗੀਤਾ ਦੇ ਮਿੱਥੇ ਦੀਆਂ ਤਿਉੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਮਸੇਰੀ ਭੈਣ ਰਾਖੀ ਦਾ ਕਿਹਾ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, “ਅੱਗੇ ਖਤਰੇ ਹੀ ਖਤਰੇ ਆ। ਉਹਦੇ ਮਨੋ ਅਮਰਜੀਤ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣੀ।”

ਕਦੇ-ਕਦੇ ਸੰਗੀਤਾ ਸ਼ੱਕ ਕਰਨ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਗਜੀਵਨ ਦਾ ਝੁਕਾਉ ਅਮਰਜੀਤ ਵੱਲ ਵੱਧ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਗਜੀਵਨ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, “ਅਮਰਜੀਤ ਨੂੰ ਸਾਗ ਤੇ ਮੱਕੀ ਦੀ ਰੋਟੀ ਬੜੀ ਪਸੰਦ ਆ-ਉਹ ਲਾਈਟ ਰੰਗ ਕੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਣੇ ਪਸੰਦ ਕਰਦੀ ਆ-ਉਹਨੂੰ ਮੰਗਤੇ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ।” ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਹਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਅੰਦਰੋਂ ਡਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਇਸ ਘਰ ਨੂੰ ਟੁੱਟਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ। ਏਸੇ ਲਈ ਉਹ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ।

ਫੇਰ ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਅਮਰਜੀਤ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਝੁਕਾਉ ਜਗਜੀਵਨ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਹ ਅਮਰਜੀਤ ਹੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਪੁਲ ਬਣੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਿਲਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਉਂ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਅਮਰਜੀਤ ਉਸ ਦੀ ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਹੋਵੇ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਰੋਅ ‘ਚ ਆਈ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਅਮਰਜੀਤ ਤੂੰ

ਮੈਨੂੰ ਦੀਦੀ ਕਿਹਾ ਕਰ।” ਅਮਰਜੀਤ ਨੇ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਸੰਗੀਤਾ-ਮੈਨੂੰ ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ 'ਚ ਨਾ ਬੰਨ। ਆਪਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਵਾਂਗ ਰਹੀਏ।” ਉਸ ਸਿਆਣਿਆਂ ਵਾਂਗੂੰ ਸੰਗੀਤਾ ਨੂੰ ਨਸੀਹਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ, “ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਾਬੂ ਕਰਕੇ ਰੱਖੀਂ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ 'ਚ ਜ਼ਮੀਨ ਅਸਮਾਨ ਦਾ ਫਰਕ ਹੁੰਦਾ। ਸਮਝੋ-ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ।”

ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਅਮਰਜੀਤ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਸਿਆਣੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

14 ਜਨਵਰੀ, 2007

ਉਹ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਤੋਂ ਘਰੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਪੰਮੀ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਸਤਿਕਾਰ ਵਜੋਂ ਸਤ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਬੁਲਾਈ। ਪਿੰਡ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਸੁਖ ਸਾਂਦ ਪੁੱਛੀ। ਪੰਮੀ ਦੇ ਜੋੜਾਂ 'ਚ ਪਿਛਲੇ ਢੇਡ ਕੁ ਸਾਲ ਤੋਂ ਦਰਦ ਵਧ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਥੇ ਡਾਕਟਰ ਡਾਂਗ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਆਈ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਸੈਰ ਤੋਂ ਮੁੜ ਕੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਜਗਜੀਵਨ ਨੇ ਸੰਗੀਤਾ ਨੂੰ ਸਿਰ 'ਚ ਤੇਲ ਝਸਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਸੰਗੀਤਾ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਪੰਮੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਭੈਣ ਜੀ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਨਾਸ਼ਤਾ ਤਿਆਰ ਕਰ ਦਿਆਂ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਦਿਉਰ ਦੇ ਸਿਰ ਵਿੱਚ ਤੇਲ ਝਸ ਦਿਓ।” ਪੰਮੀ ਤੇਲ ਵਾਲੀ ਸ਼ੀਸ਼ੀ ਲੈ ਕੇ ਸੌਫੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਜਗਜੀਵਨ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਪੰਮੀ ਨੇ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਤੇਲ ਝਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਜਗਜੀਵਨ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਸ ਨਾਲ ਇੰਨੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਤੇਲ ਝਸ ਰਹੀ ਸੀ, ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਮਰੇ 'ਚ ਲੱਗੀਆਂ ਜਗਜੀਵਨ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਨੂੰ ਬੜੀ ਹੀ ਨੀਝ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ।

ਉਹ ਉਤਸ਼ਾਹ ਜਿਹੇ ਨਾਲ ਬੋਲੀ, “ਵੇ ਜੀਵਨਾ, ਤੂੰ ਤਾਂ ਵੱਡਾ ਬੰਦਾ ਬਣ ਗਿਆ।”

ਜਗਜੀਵਨ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ?”

“ਆਹ ਦੇਖ ਕਿੰਨੇ ਵੱਡੇ ਬੰਦਿਆਂ ਨਾਲ ਤੇਰੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ। ਜੇ ਤੂੰ ਪਿੰਡ ਰਹਿੰਦਾ ਤਾਂ.....।”

ਅੱਗੋਂ ਜਗਜੀਵਨ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ।

ਪੰਮੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰੀ, “ਇਹ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਆ।”

“ਵੱਡਿਆਂ ਦਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਹੁੰਦਾ।” ਜਗਜੀਵਨ ਇਉਂ ਬੋਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਛੋਟਾ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਨਾਲ ਬੋਲਦਾ ਹੈ।

“ਨੂੰ ਵੇ, ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ।” ਪੰਮੀ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਪੁੜਪੜੀ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ।

“ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਦੱਸੋ।” ਜਗਜੀਵਨ ਨੇ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਧੌਣ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ।

“ਜੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹੀ ਦਿਨੀਂ ਕਾਬੂ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਦਿਨ ਕੁਸ਼ ਸੰਥਾਲੇ ਨਿਕਲ ਜਾਣੇ ਸੀ-ਪਰ ਤੈਥੋਂ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਨੂੰ ਬਣਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਲਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ ਕੀਤੀ। ਤੂੰ ਜਾਣੇ ਭਾਵੇਂ ਨਾ ਜਾਣੇ।” ਉਹਨੇ ਹੌਕਾ ਲਿਆ।

ਜਗਜੀਵਨ ਉਠਿਆ। ਉਹਨੇ ਪੰਮੀ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਚੇਤਨ ਹੋ ਕੇ ਦੇਖਿਆ।

ਉਥੇ ਖੁਸ਼ੀ ਵੀ ਸੀ। ਗਮੀ ਵੀ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਨਮੀ ਸੀ। ਜਗਜੀਵਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਫੀ 'ਚ ਲੈ ਲਿਆ ਤੇ ਹੌਲੀ ਦੇਣੀ ਬੋਲਿਆ, “ਤੁਹਾਡੇ ਜਿਹੀ ਅਮਰਜੀਤ ਵੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਥੇ ਤੱਕ ਪਹੁੰਚਾਇਆ।”

ਸੰਗੀਤਾ ਨੇ ਰਸੋਈ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਸ਼ਰਾਰਤ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, “ਬੜੀ ਖੁਸ਼-ਮੁਸਰ ਕਰੀਂ ਜਾਣੇਉਂ।”

“ਕੋਈ ਖਾਸ ਗੱਲ ਨੂੰ। ਮੈਂ ਸੈਮੀਨਾਰ 'ਚ ਪੇਪਰ ਪੜ੍ਹਣ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਜਾਣਾ। ਤੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਸੂਟ ਲੈ ਕੇ ਦਈਂ।”

“ਅਮਰਜੀਤ ਵਰਗਾ?”

“ਨੂੰ-ਅਮਰਜੀਤ ਨਾਲੋਂ ਵਧੀਆ...।”

ਵਿੱਥਾਂ

ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ, ਡਰ ਤੇ ਦੋਚਿੱਤੀਆਂ ਮੇਰਾ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਜਹਾਜ਼ ਨੂੰ ਉਡਿਆਂ ਅੱਧਾ ਕੁ ਘੰਟਾ ਬੀਤ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਵਿੰਡੋ ਸਾਈਡ ਵੱਲ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਫੈਦ ਬੱਦਲਾਂ ਦੇ ਗੁੱਛਿਆਂ 'ਚ ਸਵਰਗ ਜਿਹੇ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਉਭਰ ਰਹੇ ਸਨ। ਮਿਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਬਣ ਰਹੇ ਸਨ। ਫੇਰ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਇਕ ਔਰਤ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਉਭਰਨ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਉਸ ਦੇ ਪੱਟ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਕਦੇ ਭਾਰੀਆਂ-ਭਾਰੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ। ਕਦੇ ਉਸ ਦੇ ਵਾਲਾਂ ਦੀ ਚਮਕ ਮੋਹ ਲੈਂਦੀ। ਕਦੇ ਭਰਵੀਂ ਪਿੱਠ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਹਰੇਕ ਅੰਗ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਨੰਦ ਜਿਹੇ ਦੀ ਅਵਸਥਾ ਵਿੱਚ ਮੈਂ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਏਸੇ ਅਨੰਦ ਵਿੱਚ ਮੈਨੂੰ ਮਿੰਟ ਕੁ ਲਈ ਨੀਂਦ ਦਾ ਝੋਕਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਵਿਚਲਾ ਘਰ ਦਿੱਸਿਆ। ਟੇਢੇ ਕੀਤੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਚੁੰਨੀ ਦੇ ਉਹਲੇ ਕੋਈ ਔਰਤ ਨਹਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਦਿੱਸੀ ਸੀ। ਕੋਈ ਭਰਵਾਂ ਹੱਥ ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਤੋਂ ਮੈਲ ਲਾਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਖੀਵੀ ਜਿਹੀ ਹੋਈ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਗੋਡਿਆਂ ਤੇ ਪਾਉਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੇਰੀ ਚੀਕ ਹੀ ਨਿਕਲ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਤ੍ਰਬਕਿਆ ਸੀ। ਨਾਲ ਬੈਠੀ ਸਵਾਰੀ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਰਧ ਸੁਰਤੀ 'ਚ ਸੀ। ਫੇਰ ਰਘੁਬੀਰ ਦਿੱਸੀ ਸੀ। ਕਿੱਕਰ ਦੀ ਛਾਂ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠੀ। ਡੱਖੇ ਨਾਲ ਲਕੀਰਾਂ ਮਾਰਦੀ। ਮਿਟਾਉਂਦੀ। ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਕਹਿੰਦੀ, “ਰੱਬਾ-ਰੱਬਾ-ਰਾਹ ਦੇ। ਰਾਹ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁਰਾਹ ਦੇ।” ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਹ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਕਾਲੋਂ ਦੀ ਪਰਤ ਆ ਚੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਦਾਸ ਸੀ।

ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਜਿੰਨੀਆਂ ਵੀ ਉਸ ਆਪਣੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ਸਨ, ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਦਾਸ ਤੇ ਗੁੰਮ ਜਿਹੀ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਟੈਲੀਫੋਨ 'ਤੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਟਾਲ ਜਾਂਦੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਵਧੀਆ ਜਿਹੀ ਫੋਟੋ ਭੇਜੇ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਲਾ ਸਕਾਂ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਯਾਦ ਕਰਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਖੁਸ਼ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ? ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਹੈ ਜੋ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਭੇਜੀ ਹੋਵੇ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਸੱਠ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਬੈਂਕ ਡਰਾਫਟ ਭੇਜਦਾ। ਉਹ ਉੱਠੀ ਕਰੇ, ਇੱਕੀ

ਕਰੇ, ਮੈਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੁੰਦਾ। ਬੀਬੀ ਉਸ ਦੀ ਹਰੇਕ ਗੱਲ ਮੰਨਦੀ। ਉਸ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਉਸੇ ਦੀ ਇੱਛਾ ਤੇ ਮਰਜ਼ੀ 'ਤੇ ਛੱਡਿਆ ਹੋਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਉਹ ਵਿਆਹ ਵਾਲੀ ਰਘੁਬੀਰ ਹੈ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕਿੰਨਾ ਚਾਅ ਸੀ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਦਾ। ਉਸ ਆਪ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਨੱਚੀ ਸੀ। ਗਾਇਆ ਸੀ-ਮੈਂ ਕਮਲੀ, ਯਾਰ ਦੀ ਕਮਲੀ, ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਨੇ ਟੋਕਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਡੇ ਘਰਾਂ ਵਿੱਚ ਕੁੜੀਆਂ ਆਪਣੇ ਵਿਆਹ ਤੇ ਨੂੰ ਨੱਚਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਮੈਥੋਂ ਹੱਟ ਨੂੰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਦਾਦੀ ਨੇ ਮੇਰੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਲਈ ਸੀ ਪਰ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਨੱਚਣ ਲਾ ਲਿਆ ਸੀ।”

ਹੁਣ ਸਾਹਮਣੇ ਘਰ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਘਰ। ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਲੱਗੀ ਨੇਮ-ਪਲੇਟ। ਉਹੀ ਨੇਮ-ਪਲੇਟ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਹਰਬੰਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਰਕਸ਼ਾਪ 'ਚ ਮੈਨੂੰ ਬਣਾ ਕੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਚੜਦੀ ਉਮਰ 'ਚ ਇਹਦੀ ਲੋੜ ਘੱਟ ਪੈਂਦੀ ਆ। ਲਹਿੰਦੀ ਉਮਰੇ ਤੈਨੂੰ ਆਪੇ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਊ।”

ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਤੇਜਵੰਤ ਕੰਡਾ। ਇਹ ਜਿਓਂ ਦਾ ਤਿਓਂ ਬਰਕਰਾਰ ਸੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਫਰਕ ਪਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਰੰਗਾਂ ਦੇ ਫਿੱਕੇ ਪੈਣ ਦਾ ਸੀ।

ਬਾਹਰਲਾ ਗੇਟ ਬੰਦ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਇਕ ਹੋਰ ਪੁਸ਼ਨ ਉਭਰਿਆ-ਕੀ ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਆਉਣ ਦਾ ਅੱਧ ਪਚੱਧਾ ਵੀ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਅਨੇਕਾਂ ਚਿਹਰੇ ਆਏ ਜਿਹੜੇ ਇਕ ਵਾਰ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਕਨੇਡਾ 'ਚ ਗਏ ਸਨ ਤੇ ਮੁੜ ਕਦੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਆਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਅਸਤੀਆਂ ਆਈਆਂ ਸਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਦੇ ਅਖੰਡਪਾਠ ਰੱਖੇ ਗਏ ਸਨ। ਪਰ ਅਰਬ ਦੇਸ਼ਾਂ 'ਚ ਸ਼ਾਇਦ ਹੀ ਮੇਰੇ ਜਿੰਨਾ ਕੋਈ ਰੁਕਿਆ ਹੋਵੇ। ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ। ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ। ਗਿਆਰਾਂ ਦਿਨ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਬਦਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਗਲੀ 'ਚ ਦੂਰ ਤਕ ਨਜ਼ਰ ਦੌੜਾਈ। ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਪਹਿਚਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਚਿਹਰਾ ਨਾ ਦਿੱਸਿਆ। ਜਦੋਂ ਰਿਕਸ਼ਾ ਗਲੀ ਅੰਦਰ ਵੜਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਨੁਕਰ 'ਚ ਖੜੇ ਦੋ ਆਦਮੀਆਂ ਨੇ ਆਪਸ ਵਿਚ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਫੇਰ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਚ ਰੁਝ ਗਏ ਸਨ। ਸਿਖਰ ਦੁਪਹਿਰ ਸੀ। ਅਗਾਂਹ ਕੋਈ ਆਦਮੀ ਤਾਂ ਕੀ-ਕੋਈ ਕੁੱਤਾ, ਬਿੱਲਾ ਵੀ ਮਥੇ ਨਾ ਲੱਗਾ। ਕਰਮਚੰਦ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਫੈਲਿਆ ਸ਼ਹਿਰੂਤ ਗਾਇਬ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਥੇ ਕਮਰਾ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਮਿੰਦਰ ਕਾ ਛੱਤੜਾ, ਜਸਵੰਤ ਕੀ ਡਿਉਢੀ। ਅਗਲੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਨਿੰਮ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਆਪਣਾ ਘਰ ਪਛਾਨਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਰਘੁਬੀਰ ਮੈਨੂੰ ਬਰੋਬਰ ਲਿਖਦੀ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕੋਠੀ 'ਚ ਕੀ-ਕੀ ਬਣਵਾਇਆ। ਦੋ ਬੈੱਡ ਰੂਮ। ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਕਮ ਲੋਬੀ। 14×16 ਫੁੱਟ ਦਾ। ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਚੜਦੀ ਪੌੜੀ। ਇਕ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨਾਲ ਸਾਰਾ ਘਰ ਬੰਦ। ਅੱਗੇ 14×10 ਫੁੱਟ ਦਾ ਬਰਾਂਡਾ। ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਚਿੱਟਾ ਮਾਰਬਲ। ਰਸੋਈ 'ਚ ਹਲਕਾ ਗਰੇ ਮਾਰਬਲ। ਤਿੰਨ ਅਟੈਚਡ ਬਾਥਰੂਮ। ਤਿੰਨਾਂ 'ਚ ਵੱਖ-

ਵੱਖ ਰੰਗਾਂ ਦੀਆਂ ਟਾਈਲਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਨਿੰਮ ਨਹੀਂ ਵਢਵਾਉਣੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਘਰ ਪਛਾਨਣ ਦੀ ਕੋਈ ਇਕ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਤਾਂ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ।

ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਾਲੇ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਘੰਟੀ ਵਜਾਈ। ਜਿਵੇਂ ਸੂਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੋਵੇ-ਸਾਹਿਬ ਬਹਾਦੁਰ-ਗੁਣ ਕਿਹੜੀਆਂ ਗਿਣਤੀਆਂ-ਮਿਣਤੀਆਂ 'ਚ ਪੈ ਗਏ। ਆਪਣਾ ਸਾਮਾਨ ਚੁੱਕੋ। ਮੈਂ ਵੀ ਜਾਣਾ।

ਮੈਂ ਪੈਂਟ ਦੀ ਜੇਬ 'ਚੋਂ ਰੁਮਾਲ ਕੱਢਿਆ। ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਆਈਆਂ ਸੰਘਣੇ ਪਸੀਨੇ ਦੀਆਂ ਬੂੰਦਾਂ ਨੂੰ ਪੂੰਝਿਆ। ਦੋ ਵਾਰ ਗੇਟ ਦਾ ਅਰਲ ਖੜਕਾਇਆ।

ਅੱਗੋਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਆਇਆ।

ਤੀਜੀ ਵਾਰ ਮੈਂ ਪੂਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਅਰਲ ਖੜਕਾਇਆ।

ਅੰਦਰੋਂ ਰੁਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ, “ਕੌਣ ?”

ਮੈਂ ਆਵਾਜ਼ ਪਛਾਣ ਲਈ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਬੇਟੇ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ।

ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਮੈਨੂੰ ਲਗਾ ਕਿ ਗੁਣ ਮੈਂ ਇਸ ਘਰ ਲਈ ਅਜਨਬੀ ਹੋ ਗਿਆਂ। ਮੈਂ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦੇਵਾਂ। ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਦੱਸਾਂ ਜਾਂ ਚੀਕ ਮਾਰ ਕੇ ਕਹਾਂ-ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਦਾ ਖਸਮ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਭਾਪਾ ਜੀ ਦੀ ਯਾਦ ਆਈ। ਉਹ ਮਹੀਨੇ 'ਚ ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਕਰਤਾਰੇ ਹੋਰਾਂ ਦੀ ਢਾਣੀ 'ਚ ਬੈਠੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੀ ਲੈਂਦੇ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਲੇਟ ਆਉਂਦੇ। ਬਾਹਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦਾ ਕੁੰਡਾ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਖੜਕਾਉਂਦੇ। ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਬੀਬੀ ਪੁੱਛਦੀ, “ਕਿਹੜਾ ਹੈ ਇਸ ਵੇਲੇ ?” ਅਗੋਂ ਉਹ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੇ। ਦੋ ਕੁ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਫੇਰ ਕੁੰਡਾ ਖੜਕਾਉਂਦੇ। ਬੀਬੀ ਆਪਣੇ ਮੰਜੇ ਤੋਂ ਨਾ ਉਠਦੀ। ਨਾ ਸਾਨੂੰ ਉਠਣ ਦਿੰਦੀ। ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਅੱਧਾ ਕੁ ਘੰਟਾ ਚਲਦਾ। ਫੇਰ ਬੀਬੀ ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਦੀ, “ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਆਪਣਾ ਨਾਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ ਮੈਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਣਾ। ਕੀ ਪਤਾ ਕਿਹੜਾ ?”

ਭਾਪਾ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ, “ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਂ ਦਾ ਖਸਮ।”

‘ਖਸਮ’ ਸ਼ਬਦ 'ਤੇ ਮੈਂ ਮੁਸਕਰਾ ਪਿਆ। ਮੁੰਡੇ 'ਤੇ ਆਇਆ ਗੁੱਸਾ ਛੁੰ-ਮੰਤਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਸ 'ਚ ਉਸ ਦਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਸੀ ? ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਗਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਚਾਰ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ। ‘ਡੈਡੀ-ਡੈਡੀ’ ਕਹਿੰਦਾ ਦੁਕਾਨ 'ਚ ਆ ਵੜਦਾ ਸੀ। ਬੜਾ ਜਿੱਦੀ ਸੀ। ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਲਈ ਅੜ ਜਾਂਦਾ-ਲੈ ਕੇ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹਦੀ ਮੰਮੀ ਘੂਰਦੀ। ਬੀਬੀ ਆ ਕੇ ਫੜਦੀ। ਪਰ ਉਹ ਨਾ ਮੰਨਦਾ।

ਕੀ ਬੀਬੀ ਵੀ ਅੰਦਰ ਨਹੀਂ ਹੈ ?

ਜੇ ਉਹ ਘਰ 'ਚ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਅਰਲ ਖੜਕਾਉਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ਤੋਂ ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ, “ਹਰੇਕ ਜੀਅ ਦੇ ਅਰਲ ਖੜਕਾਉਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਢੰਗ ਆ। ਤੂੰ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਟਿਕ-ਟਿਕ ਕਰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਤੇਰਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਤੂੰ ਵੀਹ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਆ ਕੇ ਟਿਕ-ਟਿਕ ਕਰੇ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲਗ ਜਾਊ।” ਕੀ ਉਹ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਅਰਲ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪਛਾਨਣਾ ਭੁੱਲ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਗੇਟ ਦੀਆਂ ਝੀਥਾਂ ਖਾਣੀਂ ਅੰਦਰ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਟੈਲੀਫੋਨ

ਕਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਆਉਣ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਹੀ ਲਿਖ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ।

ਗੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਾ ਛੋਟਾ ਗੇਟ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੱਤ ਬਾਈ ਅੱਠ ਫੁੱਟ ਵੱਡਾ ਗੇਟ ਸੀ। ਵੱਡੀ ਕੋਠੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਗੇਟ। ਮੈਨੂੰ ਗੇਟ ਖੜਕਾਉਣ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਘੰਟੀ ਦਾ ਬਟਨ ਦਬਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

ਕੀ ਰਘੁਬੀਰ ਘਰੇ ਹੋਊਗੀ ? ਜਾਂ ? ਅਗਾਂਹ ਮੈਥੋਂ ਗਾਲ੍ਹ ਹੀ ਕੱਢ ਹੋ ਗਈ।

ਮੈਂ ਖਿੜ ਨਾਲ ਨੱਕੋ-ਨੱਕ ਭਰ ਗਿਆ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਅੱਗੇ ਖੜਕੇ ਮੈਨੂੰ ਇੰਤਜਾਰ ਕਰਨਾ ਡਾਢਾ ਔਖਾ ਲੱਗਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਅੰਦਰ ਬੈਠੀ ਕਿਹੜੇ ਕੰਮਾਂ 'ਚ ਗੁਆਚੀ ਹੋਈ ਸੀ ?

“ਕੌਣ ਏ ਜੀ ?” ਵਰਾਂਡੇ 'ਚੋਂ ਫੇਰ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ।

“ਦੱਸਦਾਂ। ਦੱਸਦਾਂ। ਕੁੰਡਾ ਖੋਲ੍ਹ ਪਹਿਲਾਂ,” ਮੈਂ ਸੰਘ ਪਾੜਵੀਂ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਬੋਲਿਆ।

ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਨੇ ਬਾਹਰ ਆਉਣ 'ਚ ਬਹੁਤੀ ਕਾਹਲੀ ਨਾ ਦਿਖਾਈ। ਉਸ ਬਰਾਂਡੇ 'ਚ ਖੜਿਆਂ ਹੀ ਫੇਰ ਪੁੱਛ ਲਿਆ, “ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸੋ ਤੁਸੀਂ ਕੌਣ ਹੋ ?” ਮੈਂ ਗਾਲ੍ਹ ਕੱਢ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਦਾ ਖਸਮ।”

“ਡੈਡੀ ਜੀ ਆ ਗਏ। ਡੈਡੀ ਜੀ ਆ ਗਏ,” ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਸਨਤੋੜ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਦੌੜਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਗੇਟ ਖੋਲ੍ਹਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਦੱਸਣ ਦੌੜਿਆ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਧਾਰਮਿਕ ਫਿਲਮ ਦੇਖਣ 'ਚ ਐਨੀ ਮਗਨ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਟੀ.ਵੀ. ਦੀ ਸਕਰੀਨ 'ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਜਿਹਨ 'ਚ ਉਭਰੇ ਪ੍ਰਭੂ ਦਾ ਸਾਕਾਰ ਰੂਪ ਆ ਖੜੋਇਆ ਹੋਵੇ।

ਰਘੁਬੀਰ ਨੇ ਮੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਇੰਨੇ ਸਾਲ ਕਿਵੇਂ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਹੋਣਗੇ ? ਇਸ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਤੋਂ, ਜਦੋਂ ਦੀ ਸੀਟ ਬੁੱਕ ਕਰਵਾਈ ਸੀ, ਮੈਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਦੀ ਸੀ। ਇਸ 'ਚ ਉਹ ਘਰ, ਬੱਚੇ, ਬੀਬੀ, ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਬਾਰੇ ਹੋਈਆਂ ਬੀਤੀਆਂ ਲਿਖਦੀ ਸੀ। ਹਰੇਕ ਘਟਨਾ, ਵਿਆਹ, ਦਿਨ ਸੁੱਧ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਲੰਬੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਜੁਆਬ ਦੇਣ 'ਚ ਆਲਸੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮਹੀਨੇ 'ਚ ਦੋ ਵਾਰ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਵਧਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਦਾ ਖੁਲਾਸਾ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੀਬੀ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨ ਦੀ ਤਰੀਕ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਜਿਸ ਦਿਨ ਦਾ ਬਲਬੀਰ ਤੇ ਰਜਨੀਸ਼ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਉਸ ਦਿਨ ਦੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਛੇੜਨ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਜੁਆਬ ਨਾ ਦਿੰਦਾ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੁਤਕਤਾਰੀਆਂ ਕੱਢਦੇ। ਹੱਸਾ-ਹੱਸਾ ਕੇ ਵਿਡ ਦੁੱਖਣ ਲਾ ਦਿੰਦੇ। ਵੀ. ਸੀ. ਆਰ. 'ਤੇ ਜਾਨਵਰਾਂ ਦੀਆਂ ਗੰਦੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਲਾਉਂਦੇ। ਤੇਜ਼ ਮਸਾਲਿਆਂ 'ਚ ਮੁਰਗਾ ਭੁੰਨਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਾ ਲੱਗਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਰਘੁਬੀਰ ਦੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆ

ਜਾਂਦੀ- ‘ਐਦੂ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਫੌਜ ‘ਚ ਚੰਗੇ ਸੀ। ਆਹ ਵੀ ਕੀ ਚੰਦਰਾ ਜਿਉਣਾ ਹੋਇਆ।’ ਇਹ ਉਸਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਚਿੱਠੀ ਸੀ। ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਲਾਈਨ ਦੀ ਚਿੱਠੀ। ਲੰਬੀ ਲਕੀਰ ਮਾਰ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਲਿਖਿਆ ਸੀ- ਰਘੁਬੀਰ ਕੌਰ। ਕੀ ਉਸ ਦੇ ਸਬਰ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਭਰ ਗਿਆ? ਕੀ ਉਸ ਤੋਂ ਹੋਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ‘ਚ ਹੀ ਮੇਰੇ ਹੇਠਾਂ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਦਵਿੰਦਰ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਆਈ ਸੀ। ਦਵਿੰਦਰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸੀ। ਮੈਂ ਦਵਿੰਦਰ ਦੀਆਂ ਚਿੱਠੀਆਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਦਵਿੰਦਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਜੁਆਬ ਲਿਖਵਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਚਿੱਠੀ ਵਿਚ ਦਵਿੰਦਰ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ, “ਚਿੱਠੀ ਮਿਲਦੇ ਸਾਰ ਹੀ ਆ ਜਾਉ। ਮੈਥੋਂ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਮੈਂ ਹਫਤਾ ਦੇ ਹਫਤੇ ਕੱਢ ਲਵਾਂਗੀ। ਜੇ ਨਾ ਆਏ ਤਾਂ ਫਿਰ ਨਾ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀ ਘਰਵਾਲੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ।”

ਉਸ ਰਾਤ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਹੇਠਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜ ਗੁਜਰਾਤੀ ਤੇ ਦੋ ਬਿਹਾਰ ਦੇ ਬੰਦੇ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਜਸਪਾਲ ਹੋਰੀ ਮਲਕੀਤ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਬਾਰੇ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਕਰਦੇ। ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਏਨਾ ਕੁ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਤੀਵੀਂ ਉਸ ਦੇ ਏਧਰ ਆਉਣ ਨਾਲ ਖਰਾਬ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਮੈਂ ਬਲਬੀਰ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਭਾਜੀ-ਅਸੀਂ ਕਮਾਈ ਕਰਨ ਇਧਰ ਆ ਗਏ। ਆਪ ਪੈਸੇ ਦੀ ਕਿਰਸ ਕੀਤੀ-ਸਾਰੇ ਪੈਸੇ ਪਿਛਾਂਹ ਭੇਜਣ ਲੱਗੇ। ਸਟੀਰੀਓ ਭੇਜੇ। ਵੀ. ਸੀ. ਆਰ. ਲੈ ਗਏ। ਜਪਾਨ ਦੇ ਸਸਤੇ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੇ ਢੇਰ ਲਾ ਦਿੱਤੇ। ਜਨਾਨੀਆਂ ਐਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਪੈਸਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਵੈਲ ਵੀ ਆ ਜਾਂਦੇ।” ਰਜਨੀਸ਼ ਨੇ ਗੱਲਬਾਤ ‘ਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਅਸੀਂ ਪੈਸੇ ਪੱਖੋਂ ਕੁਸ਼ ਖੁਸ਼ਹਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਪਰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀ ਸਾਂਝ ਗੁਆ ਲਈ। ਮੈਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਛੁੱਟੀ। ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਹੀ ਬੀ. ਏ. ‘ਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਮੇਰਾ ਮੁੰਡਾ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ-ਡੈਡੀ ਕਦੋਂ ਵਾਪਿਸ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ? ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਤੋਂ ਰੋਕਦਾ ਸੀ। ਟੋਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਇਹਨੂੰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ।” ਬਲਬੀਰ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਜੇ ਬੰਦਾ ਔਰਤ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ-ਤਾਂ ਔਰਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਨੂੰ ਆਇਆਂ ਤਾਂ ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ।” ਬਲਬੀਰ ਨੇ ਇਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੰਨਾ ਚਿਰ ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕੋਲੋਂ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਪੈਸਾ ਹੀ ਸਭ ਕੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਘਰ ਤਾਂ ਖੁਹ ਹੁੰਦਾ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਕਮਾਈ ਜਾਓ-ਇਹ ਨਹੀਂ ਭਰਨਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡਾ ਪਰਿਵਾਰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਹੁਣ ਬੱਚਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਜਨਾਨੀ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸੈਣ ਤੋਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦੇਣੀ। ਫੇਰ ਪੈਸਾ। ਮੈਂ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਛੁੱਟੀ ਜਾਂਦਾ ਆਂ।” ਰਜਨੀਸ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਜਾਂ ਤਾਂ ਪਰਿਵਾਰ ਬਚਾ ਲਵੋ ਜਾਂ ਪੈਸੇ ਕਮਾ ਲਵੋ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਇਧਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਆਂ। ਤੀਵੀਂਆਂ ਮਗਰੋਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸੈੱਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਲਓ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਚਾਚੇ ਦੀ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸਦਾ। ਉਹ ਇਲਲਿਗਲ ਜਰਮਨੀ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਹਦੇ ਵਿਆਹ ਹੋਏ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸਾਲ ਹੀ ਹੋਏ ਸੀ। ਦੋ ਬੱਚੇ ਸੀ। ਮੁੰਡਾ ਤੇ ਕੁੜੀ। ਦਸ ਖੇਤ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਚਾਚੇ ਨੇ ਇਕ ਬਿਹਾਰੀਆ ਰੱਖ ਲਿਆ।

ਉਹਨੂੰ ਟਰੈਕਟਰ ਚਲਾਉਣਾ ਸਿਖਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਬਿਹਾਰੀਆ ਬੜਾ ਕਾਮਾ ਸੀ। ਚਾਚੇ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਉਸ ਨਾਲ ਸੈੱਟ ਹੋ ਗਈ। ਲੋਕੀਂ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ-ਰਾਮੂ ਨੇ ਤਾਂ ਘਰ ਵੀ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਬਾਹਰ ਵੀ। ਪਰ ਉਸ ਪਿਓ ਦੀ ਧੀ ਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਪਹਿਨ ਪਚਰ ਕੇ ਰਾਮੂ ਨਾਲ ਟਰੈਕਟਰ ਤੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂਦੀ। ਚਾਚਾ ਬੁੱਢਾ ਸੀ। ਉਸ ਵਿਚਾਰੇ ਨੇ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਕਬੂਤਰ ਵਾਂਗ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਤਾਂ ਅਗਲੀ ਨੇ ਰੋਟੀ ਪਕਾ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਣੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਦੱਸੋ ਬੰਦਾ ਕੀ ਕਰ ਲਊ।” ਬਲਬੀਰ ਨੇ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਮੇਰਾ ਇਕ ਦੋਸਤ ਮਾਸਟਰ ਆ। ਅਰਬਨ ਅਸਟੇਟ ‘ਚ ਰਹਿੰਦਾ। ਉੱਥੇ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਇਕ ਜਨਾਨੀ ਫੌਜ ਗਈ। ਉਸਦਾ ਘਰਵਾਲਾ ਬਾਹਰ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਮਾਸਟਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, ‘ਮੈਂ ਕਰੈਕਟਰਲੈੱਸ ਨਹੀਂ ਆਂ। ਮੈਂ ਜੋ ਕਰ ਰਹੀ ਆਂ, ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਪਤਾ। ਮੈਂ ਠੀਕ ਆਂ। ਜੇ ਮੇਰੇ ਘਰਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਿਉਂ ਕਰਾਂ?’ ਇਹ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਉਪਰੰਤ ਬਲਬੀਰ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ‘ਤੇ ਪੀਲੋਂ ਜਿਹੀ ਦੀ ਪਰਤ ਉਭਰਨੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਕੀ ਸੀ ਫੌਜ ਦੀ ਨੌਕਰੀ? ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਛੁੱਟੀ ਆਉਣਾ। ਘਰ ‘ਚ ਮੈਂ ਇਕੱਲਾ ਆਦਮੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਆਉਣ ਤੀਕ ਘਰ ਦੇ ਇੰਨੇ ਕੰਮ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਇਹ ਛੁੱਟੀਆਂ ਭਾਦੋਂ ਦੀ ਬੱਦਲੀ ਵਾਂਗ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀਆਂ ਸਨ।

ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਂ ਦੋ ਵਾਰੀ ਛੁੱਟੀ ਆਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਸਰਹੱਦ ‘ਤੇ ਗੜਬੜ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਛੁੱਟੀ ਕੈਂਸਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਰਘੁਬੀਰ ਇਹਨੂੰ ‘ਚੰਦਰਾ ਜਿਉਣਾ’ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ।

ਰਘੁਬੀਰ ਨੇ ਇਸ ਚੰਦਰੇ ਜਿਉਣੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਪਾਉਣ ਦਾ ਰਾਹ ਲੱਭ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਪਰੋਂ ਥਲੀ ਬੀਬੀ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਦੇ ਰੰਡੇਪੇ ਦਾ ਵਾਸਤਾ ਪਵਾ ਕੇ ਅਰਜੀਆਂ ਭਿਜਵਾਈਆਂ ਸਨ। ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ‘ਚ ਇਸ ਚੰਦਰੇ ਜਿਉਣੇ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ।

ਰਘੁਬੀਰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੁਸ਼ ਸੀ।

ਬੱਚੇ ਖੁਸ਼ ਸਨ।

ਬੀਬੀ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਸੌਖੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਔਖ ਮੰਨਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਘਰ ਦੇ ਖਰਚ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਹੱਲ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਰਘੁਬੀਰ ਨਾਲ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸਲਾਹ ਕਰਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ, ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਹਾਂ ਜੀ ਹਾਂ ਜੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ।

ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਕਰਿਆਨੇ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਖੋਲ੍ਹੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਸਾਮਾਨ ਨਗਦ ਲਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਉਧਾਰ। ਨੇੜੇ ਤੇੜੇ ਦੇ ਪੰਦਰਾਂ ਵੀਹ ਘਰਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਦੁਕਾਨ ਪੂਰੀ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਬਹੁਤੇ ਘਰਾਂ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਮੇਰੇ ਵਰਗੀ ਸੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਸੌ ਦਾ ਸਾਮਾਨ ਖਰੀਦਦਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਹ ਨਕਦ ਦੇ ਦਿੰਦਾ। ਪੰਜਾਹ ਉਧਾਰ ਕਰ ਜਾਂਦਾ। ਕੋਰੇ ਹੋ ਕੇ ਦੁਕਾਨ ਚਲ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ

ਖਿੜਦਾ। ਸੜਦਾ-ਭੁੱਜਦਾ। ਅੱਗਿਓਂ ਸਾਮਾਨ ਉਧਾਰ ਨਾ ਮਿਲਦਾ। ਉਹ ਪੰਝਤਰ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਨਕਦ ਮੰਗਦੇ। ਫੇਰ ਉਧਾਰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਖ਼ਾਲੀ ਡੱਬਿਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵੱਧ ਗਈ। ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਜ਼ਰੂਰਤ ਪਈ। ਮੇਰੇ ਬਹੁਤੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਮੈਥੋਂ ਵੀ ਗਏ ਗੁਜਰੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਭਾਪਾ ਜੀ ਨੇ ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਇਹ ਹੀ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿੱਚ ਦਸ ਮਰਲਿਆਂ ਦਾ ਪਲਾਟ ਖਰੀਦਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਫੌਜ 'ਚੋਂ ਨਾਂ ਕਟਵਾਉਣ ਦੇ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਮੰਨਿਆ ਸੀ।

ਦੁਕਾਨ ਦੀ ਉਧਾਰਦਾਰੀ, ਘਰ ਦੇ ਵੱਧਦੇ ਖਰਚਿਆਂ ਤੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ 'ਚ ਦਾਖਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਾਰ ਪਿੰਡੋਂ ਇਕ ਗਿਆ ਦੋ ਆ ਗਏ ਦੇ ਸਿਲਸਿਲੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੈਰੋਂ ਹਿਲਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਰਘੁਬੀਰ ਵੀ ਖਿੜੀ-ਖਿੜੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਬੇਵਜ੍ਹਾ ਹੀ ਨਿੱਕੀ ਨਿੱਕੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਲੜ ਪੈਂਦੀ। ਤੰਗੀਆਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਚਿੜਚਿੜਾ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਖਿੜ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਜਾ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਗੁਰਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਗੁਆਂਢ 'ਚੋਂ ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਦੇਖਣੋਂ ਝਿੜਕਿਆ ਸੀ।

“ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਖਰੀਦ ਲਿਆਉ। ਮੈਥੋਂ ਬੱਚਾ ਰਊਂ ਰਊਂ ਕਰਦਾ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ,” ਉਹ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਬੋਲੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਠੇ 'ਤੇ ਪਈ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ।

“ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਹੈਸੀਅਤ ਦਾ ਪਤਾ। ਤੈਨੂੰ ਆਪੇ ਸਮਝਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।”

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਮਝਦੀ ਆਂ। ਪਰ ਬੱਚਾ ਨੂੰ।”

“ਇਹਨੂੰ ਤੂੰ ਸਮਝਾ।”

“ਮੈਥੋਂ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਤਾਂ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਥੋਂ ਬਹੁਤੇ ਸਿਆਣੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਮਝਾ ਲਉ,” ਕਹਿ ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਨੇ ਬਨੇਰੇ ਉਪਰੋਂ ਦੀ ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਪਛਤਾ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੀ ਮੰਦਭਾਗੀ ਘੜੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਦੇ ਫੌਜ 'ਚੋਂ ਨਾਂ ਕਟਵਾਉਣ ਲਈ ਵੱਡੇ ਅਫਸਰਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੀ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਪਿੰਡ ਛੱਡ ਕੇ ਸ਼ਹਿਰ ਆ ਗਈ ਸੀ।

ਮੈਂ ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਔਖਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਬੀਬੀ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਖਾਹਸ਼ਾਂ ਅੱਗੇ ਬੋਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਬੀਬੀ ਸੀ ਜਿਸ ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ।

ਘਰ! ਬੀਬੀ! ਬੱਚੇ? ਘਰ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਬੁਝਾਰਤ ਬਣੀਆਂ ਸਨ। ਚਾਰ-ਪੰਜ ਘੰਟਿਆਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਉਪਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਵਿਚਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਘੱਟ, ਮੇਰੀਆਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਵਧੇਰੇ

ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

“ਡੈਡੀ ਜੀ ਹੋਰ ਕੀ ਕੀ ਲਿਆਏ?” ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੁੱਛਦਾ।

ਮੈਂ ਦੱਸਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਦਾ। ਮੋਹ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਘੁੱਟਦਾ। ਇਸੇ ਵਿਚਕਾਰ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਘੜੀ ਲਿਆਏ ਓ?”

ਮੈਂ ਵੱਡਾ ਅਟੈਚੀਕੇਸ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਸਾਰਾ ਸਾਮਾਨ ਬੈੱਡ 'ਤੇ ਖਿਲਾਰ ਦਿੱਤਾ।

ਕੁਲਪ੍ਰੀਤ ਆਪਣੀ ਗਰੁੱਪ ਫੋਟੋ ਦਿਖਾਉਣ ਲਗੀ, “ਡੈਡੀ-ਆਹ ਦੇਖੋ-ਸਾਡੀ ਕਲਾਸ ਦੇ ਸਟੂਡੈਂਟ ਦੀ ਗਰੁੱਪ ਫੋਟੋ। ਦੇਖੋ-ਮੈਂ ਕਿਥੇ ਖੜੀ ਆਂ। ਨੂੰ-ਤੁਸੀਂ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਗਏ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਫਰੈਂਡ ਪੁਸ਼ਪਾ। ਇਹਦੀ ਸ਼ਕਲ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ। ਨੂੰ, ਹੇਠਾਂ ਪ੍ਰਿੰਟ ਹੋਏ ਨੇਮਸ ਪੜ੍ਹੋ।”

ਫੇਰ ਉਸ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ, ਪੜ੍ਹਾਈ, ਟੂਰ ਦੀ ਕਥਾ ਛੇੜੀ।

“ਡੈਡੀ ਜੀ-ਡੈਡੀ ਜੀ-ਆਉ-ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕਮਰਾ ਦਿਖਾਵਾਂ,” ਉਹ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕਮਰਾ ਦਿਖਾਉਣ ਲੈ ਗਈ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਸਿੰਗਲ ਬੈੱਡ ਪਿਆ ਸੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਹਲਕੇ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦੀ ਚਾਦਰ ਵਿਛੀ ਸੀ। ਸਾਹਮਣੇ ਪੜ੍ਹਣ-ਲਿਖਣ ਲਈ ਮੇਜ਼। ਦੋ ਕੁਰਸੀਆਂ। ਫਿਲਿਪਸ ਦਾ ਟੀ.ਵੀ.। ਅਲਮਾਰੀ। ਉਹ ਦੱਸਣ ਲਗੀ, “ਇਹ ਸਾਰੀ ਡੈਕੋਰੇਸ਼ਨ ਮੰਮੀ ਜੀ ਦੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਆ। ਉਹ ਸਾਡਾ ਬਹੁਤ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ-ਸਾਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਤੇ ਕਦੋਂ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਆ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਮੰਮੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਪਸੰਦ ਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ?”

ਮੈਂ ਨਾਂਹ 'ਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ।

“ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦੀਆਂ-ਮੁਕੇਸ਼ ਦੇ ਗਾਏ ਗਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੈਸਿਟਾਂ।”

ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਲੈ ਗਈ। ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ, “ਦੱਸੋ-ਆਹ ਕਾਹਦਾ ਬੂਟਾ?”

“ਇਹ ਕੌਣ ਲਿਆਇਆ ਸੀ?”

“ਮੰਮੀ ਜੀ।”

“ਪੁੱਤ, ਮੈਨੂੰ ਬੂਟਿਆਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਨੂੰ।”

“ਉਧਰ ਫੁੱਲ ਨੂੰ ਹੁੰਦੇ।”

“ਹੁੰਦੇ ਆ। ਪਰ ਰੇਤਲੇ।”

ਮੈਂ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਕੁਲਪ੍ਰੀਤ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਦੇ ਕਿਤੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕਦੀ ਕਿਤੇ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਬੈਠਾਂ।

ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਓਪਰਾ-ਓਪਰਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਅਜਿਹਾ ਮੈਂ ਉਦੋਂ ਵੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦਮਾਮ ਪੁੱਜਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਦਮਾਮ। ਛੋਟਾ ਕਮਰਾ ਪਰ ਅਹਿਮ ਲੋੜਾਂ ਪੂਰੀਆ ਕਰਦਾ। ਬਲਬੀਰ ਤੇ ਰਜਨੀਸ਼। ਮੇਰੇ

ਲਈ ਓਪਰੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਕੰਮ ਤੋਂ ਆਉਂਦੇ। ਨਹਾਉਂਦੇ। ਵੀ. ਸੀ. ਆਰ. 'ਤੇ ਫਿਲਮ ਲਾਉਂਦੇ। ਬਲਬੀਰ ਮੀਟ ਨੂੰ ਤੜਕਾ ਲਾਉਂਦਾ। ਰਜਨੀਸ਼ ਆਟਾ ਗੁੰਨਦਾ ਜਾਂ ਨੇੜਲੀ ਦੁਕਾਨ ਤੋਂ ਪੈਕਿਡ ਰੋਟੀਆਂ ਫੜ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਸੌਣ ਤੱਕ ਵੀ. ਸੀ. ਆਰ. ਚਲਦਾ। ਜਿਹੜਾ ਆਖਰ 'ਚ ਸੌਂਦਾ ਉਹ ਰੀਮੋਟ ਕੰਟਰੋਲ ਨਾਲ ਟੀ. ਵੀ. ਆਫ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਉਹ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਡਰਾਮੇ ਦੇਖਦੇ। ਹੱਸ-ਹੱਸ ਦੋਹਰੇ ਤਿਹਰੇ ਹੁੰਦੇ। ਹਫ਼ਤਾ। ਦੋ ਹਫ਼ਤੇ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਐਨਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਛੋਟੇ ਭਾਈ ਲਗਣ ਲੱਗੇ। ਛੁੱਟੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸਮੁੰਦਰ ਕੰਢੇ ਲੈ ਜਾਂਦੇ। ਝੀਲ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਾਉਂਦੇ। ਮਾਰਕੀਟ 'ਚ ਘੁੰਮਾਉਂਦੇ।

ਮੈਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ 'ਚ ਪਏ ਸੋਫੇ 'ਤੇ ਹੀ ਟੇਡਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ। ਭਰਵੀਂ ਨੀਂਦ ਆਈ ਸੀ। ਕੁਲਪੀਤ ਨੇ ਉੱਠਾਇਆ ਸੀ, “ਡੈਡੀ, ਚਾਹ ਪੀਓਗੇ?” ਮੈਂ ਹਾਂ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਸੀ। ਚਾਹ ਪੀ ਕੇ ਮੈਂ ਆਨੀਂ ਬਹਾਨੀਂ ਸਾਰਿਆਂ ਕਮਰਿਆਂ 'ਚ ਗੇੜਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਕੁਝ ਭਾਲ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਖੋਜਣ 'ਚ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਜਿੱਧਰ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਦਾ-ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਦਿੱਸਦਾ। ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ। ਦੂਜੇ ਪਲ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਹਰ ਜਗ੍ਹਾ ਹਾਜ਼ਰ ਸੀ। ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ 'ਚ ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਫਰੇਮ 'ਚ ਮੇਰੀ ਫੋਟੋ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਬਿਜਲੀ ਟੈਲੀਫੋਨ ਦੇ ਬਿੱਲ ਰਘੁਬੀਰ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਸਨ।

ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਓਪਰਾ-ਓਪਰਾ ਕਿਉਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਮੈਂ ਬੈਠਾ ਇਹੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਦੋਂ ਹੀ ਰਘੁਬੀਰ ਆਈ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਦੇਖਣ ਲਗੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਦਿਨ 'ਚ ਹੀ ਕੋਈ ਸੁਪਨਾ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਸ ਪਲਕਾਂ ਨਾ ਝਪਕੀਆਂ।

“ਮੈਂ ਹੀ ਹਾਂ,” ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਫੈਲੀ ਚਿਟਾਈ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਕੇ ਮੈਂ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਆਪ ਕਾ ਸਵਾਗਤ ਹੈ।”

ਇਹ ਕਿਹਾ ਸਵਾਗਤ ਸੀ?

ਸਵਾਗਤ ਤਾਂ ਰਘੁਬੀਰ ਵੱਲੋਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਬੁੱਤ ਬਣ ਗਏ। ਚੁੱਪ।

ਫੇਰ ਚੇਤਨਾ ਪਰਤੀ।

“ਤੁਸੀਂ ਆਉਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕਮਾਲ ਕਰਤੀ,” ਰਘੁਬੀਰ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਪਰਤਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਫਿਲੋਰ ਗਈ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਭਾਜੀ ਹਸਪਤਾਲ 'ਚ ਦਾਖਲ ਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਗੁਰਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨੋਂ ਹਟ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਲੂ ਨੂੰ ਡੀ.ਐਮ. ਸੀ. 'ਚ ਦਾਖਲ ਕਰਾਉਣਾ। ਤੁਸੀਂ ਆ ਗਏ। ਇਕੱਠੇ ਚਲਾਂਗੇ।”

ਟੀ. ਵੀ. ਅੱਗੇ ਬੈਠੇ ਗੁਰਪ੍ਰਤਾਪ ਤੇ ਕੁਲਪੀਤ ਕੋਲੋਂ ਐਲ. ਜੀ. ਦੇ ਡਬਲ ਵੀ. ਸੀ. ਆਰ. ਦਾ ਚਾਅ ਨਹੀਂ ਸੰਭਾਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੈਸਿਟਾਂ ਬਦਲਦੇ। ਪੰਜ ਸੱਤ ਸੀਨ ਦੇਖਦੇ। ਫੇਰ ਹੋਰ ਲਾ ਲੈਂਦੇ। ਮੈਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਡਰਾਮੇ ਦੀ ਕੈਸਿਟ ਲਾ ਕੇ ਦੱਸਿਆ, “ਅੱਜ ਤੁਸੀਂ ਆਹ ਹੀ ਦੇਖੋ। ਐਦੂੰ ਵਧੀਆ ਡਰਾਮਾ ਮੈਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ।”

ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਿਹਲੀ ਹੋ ਕੇ ਰਘੁਬੀਰ ਮੈਨੂੰ ਬੈਂਡ ਰੂਮ 'ਚ ਲੈ ਆਈ। ਮੈਂ ਇਹ ਕਮਰਾ ਅਜੇ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਪਸੰਦ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਅਸ਼-ਅਸ਼ ਕਰ ਉਠਿਆ। ਕਿੰਨੀ ਸੁਚਿਆਰੀ ਹੈ ਉਹ। ਧੁਰ ਅੰਦਰੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ। ਮੈਂ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਕਿਹਾ, “ਘਰ ਸਿਰਫ ਔਰਤ ਨਾਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।” ਮੈਂ ਕਮਰੇ 'ਚ ਭਰਪੂਰ ਨਜ਼ਰ ਦੌੜਾਈ। ਲਾਵਾਂ ਵੇਲੇ ਦੀ ਫੋਟੋ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ-ਰਘੁਬੀਰ ਨੇ ਕੀ-ਕੀ ਸੋਚ ਕੇ ਇਹਨੂੰ ਡੈਕੋਰੇਟ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਵਿੱਥ ਬਣਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਲਿਆ। ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਘੁਟ ਲਿਆ।

ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ ਰਹੀ।

ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ?

ਬਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਲੰਬੀ ਦੂਰੀ।

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੂੰ ਕਿਹੜੀਆਂ ਗਿਣਤੀਆਂ-ਮਿਣਤੀਆਂ 'ਚ ਗੁਆਚ ਗਈ?”

“ਹੈ।” ਉਹ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਘਬਰਾਹਟ ਸੀ। ਕੰਬਣੀ ਛਿੜੀ ਘਬਰਾਹਟ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਐਨੀ ਘਬਰਾਹਟ ਕਿਉਂ?

ਬਹੁਤੀ ਖੁਸ਼ੀ ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਅਚਾਨਕ-ਸੰਭਾਲਣੀ ਔਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ।

ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਖਿੱਚ ਲਿਆ।

“ਤੁਸੀਂ ਐਨੇ ਕਾਹਲੇ ਕਿਉਂ ਪਏ ਓ?”

“ਸਬਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।” ਮੈਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਕਾਲੇ ਵਾਲਾਂ ਵਿੱਚ ਲੁਕੋਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਕਿਤੇ ਦੌੜ ਚੱਲੀ ਆਂ।”

“ਦੌੜਣ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।”

“ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਆਉਣ ਲੱਗਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਇਨਫਾਰਮ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ?”

“ਇਕ ਦਮ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣ ਗਿਆ।”

“ਇਹ ਕਿੱਦਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ?”

“ਐਦਾਂ.....।”

“ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਐਦਾਂ ਆਏ ਹੋ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਪੁਲਸੀਆ ਅਚਾਨਕ ਛਾਪਾ ਮਾਰਨ ਆਉਂਦਾ।”

ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਜਜਮੈਂਟ ਨੇ ਬੌਖਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨੀ ਛੁੱਟੀ ਆਏਂ ਹੋ?”

“ਕੀ ਮਤਲਬ?”

“ਮਤਲਬ ਨੂੰ, ਮੈਂ ਛੁੱਟੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ।”

“ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਦੀ। ਸੋਖ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੁੜ ਆਵਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋਣੋਂ ਬਚ ਸਕਦਾ। ਉਹਨੇ ਮੇਰੀ ਤਨਖਾਹ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ।”

“ਤਿੰਨ ਹਫ਼ਤੇ। ਸਿਰਫ਼ ਇੱਕੀ ਦਿਨ,” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਦਾ ਫੇਰ ਹੌਕਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ।

ਉਹ ਰਸੋਈ 'ਚ ਗਈ। ਦੋ ਗਿਲਾਸ ਠੰਢੇ ਦੁੱਧ ਦੇ ਲਿਆਈ। ਮੇਰੇ ਨਾਂਹ-ਨਾਂਹ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ ਉਸ ਇਕ ਗਿਲਾਸ ਮੇਰੇ ਹੱਥ 'ਚ ਫੜਾ ਦਿੱਤਾ।

“ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਸੌਣ ਦੀ ਕਰੋ। ਥਕੇਵਾਂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਣਾ। ਮੈਂ ਜੁਆਨ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਦੋ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਸੌਂ ਆਵਾਂ।” ਉਸ ਕੂਲਰ ਦੀ ਸਪੀਡ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ।

ਆਤਮ-ਪੁਰਾਣ

ਮਰਜਾਣੀਏ। ਕੁੱਤੀਏ। ਲੁੱਚੀਏ।

ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਨੇ ਨਹੀਂ ਘੜੇ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੋ ਹੋਰ ਹਨ। ਸਪਨਾ ਤੇ ਮਨਪ੍ਰੀਤ। ਨਹੀਂ ਸਨ। ਇੱਕ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਈ। ਸ਼ਾਇਦ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਲਈ। ਉਹ ਇਥੇ ਕਿਤੇ ਹੀ ਹੈ। ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ। ਸੱਜੇ-ਖੱਬੇ। ਮੇਰੀਆਂ ਯਾਦਾਂ 'ਤੇ ਭਾਰੂ। ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਲਿਆ ਵਿਸਰਿਆ ਯਾਦ ਕਰਾਉਂਦੀ। ਹਸਾਉਂਦੀ। ਰੁਆਉਂਦੀ। ਝੜਕਦੀ। ਘੂਰਦੀ।

ਇਹ ਦੋਵੇਂ ਮੇਰੇ ਵਰਗੀਆਂ ਹਨ। ਮੇਰੀ ਕਾਰਬਨ ਕਾਪੀ। ਜਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਰਬਨ ਕਾਪੀ। ਜਦੋਂ ਤਿੰਨੋਂ ਮਿਲ ਬੈਠਦੀਆਂ ਜਾਂ ਇਕ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਆਪਸ 'ਚ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੋਧਨ ਹੁੰਦੀਆਂ: ਮਰਜਾਣੀਏ-ਕੁੱਤੀਏ-ਲੁੱਚੀਏ। ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਸ਼ਬਦ ਆਇਆ ਸੀ। ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਈਰਖਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ। ਅਪਣੱਤ ਨਾਲ। ਮੋਹ ਨਾਲ।

ਹੁਣ ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਬੈਠੀ ਹਾਂ-ਇਹ ਕਮਰਾ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਗੀਡਿੰਗ ਰੂਮ ਹੈ। 6x6 ਫੁੱਟ ਦਾ। ਰਸੋਈ ਪਿਛੇ ਜਗਾ ਬਚੀ ਸੀ। ਨਕਸ਼ਾ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲੇ ਦਾ ਇਸ ਪਾਸੇ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਿਤਿਸ਼ ਨੇ ਪਲਾਈ ਲਗਾ ਕੇ ਇਹਨੂੰ ਗੀਡਿੰਗ ਰੂਮ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਖੱਲੇ ਕਾਰਪਿਟ ਵਿਛਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠਣਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਹਦੀ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੁਰਸੀ ਮੇਜ਼ ਲਿਆ ਰੱਖੇ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਇਕੱਲਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਇਕੱਲਾ ਬੈਠ ਕੇ ਪੜ੍ਹਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ, ਉਹ ਇਥੇ ਆ ਬੈਠਦਾ। ਇਸ ਸ਼ਰਤ 'ਤੇ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਥੋਂ ਉਠੇਗਾ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਕੇ ਜਾਵੇਗਾ। ਇਹ ਸਖਤ ਅਨੁਸ਼ਾਸਨ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਘਰ 'ਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਜਾਂ, ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਇਕੱਲੀ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ-ਪੰਤਾਲੀ ਵਰ੍ਹੇ ਬੀਤ ਗਏ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਮੈਂ ਕੀ-ਕੀ ਖਾਸ ਕੀਤਾ? ਕੀ ਖਟਿਆ? ਕੀ ਕਮਾਇਆ? ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਲੱਗਦਾ- ਬਹੁਤਾ ਗਵਾਇਆ ਹੀ ਸੀ। ਖਾਧਾ। ਪੀਤਾ। ਪਤੀ ਨਾਲ ਸੌਂ ਲਿਆ। ਇਸ ਤੋਂ ਵਧ ਕੀ ਸੀ? ਜਾਂ ਇਹੋ ਪ੍ਰਾਪਤੀ

ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਨਿਆਣੇ ਜੰਮ ਲਏ। ਇਕ ਨਿਤਿਸ਼ ਦੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ। ਦੂਜੇ ਦੀ ਲੋੜ ਮੈਂ ਅਹਿਮ ਸਮਝ ਲਈ। ਦਸ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਆਪਣੀ ਕੋਠੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਜਨੂੰਨ ਸਿਰ 'ਤੇ ਆ ਚੜਿਆ। ਆਪ ਹਾਊਸ ਬਿਲਡਿੰਗ ਅਡਵਾਂਸ ਲਿਆ। ਨਿਤਿਸ਼ ਨੇ ਝੂਠਾ ਮੂਠਾ ਐਫੀਡੈਵਿਟ ਦੇ ਕੇ ਪ੍ਰੋਵੀਡੈਂਟ ਫੰਡ 'ਚੋਂ ਪੈਸੇ ਕਢਵਾਏ। ਵੱਡਾ ਕੰਮ ਛੇੜ ਲਿਆ। ਬਜਟ ਗੜਬੜਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵੱਲ ਭੱਜੀ। ਨਿਤਿਸ਼ ਨੇ ਦੋਸਤਾਂ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਭੈਣ ਜੀ ਤੇ ਜੀਜਾ ਜੀ ਦਾ ਪਲਾ ਫੜਿਆ। ਮਸਾਂ-ਮਸਾਂ ਕੋਠੀ ਸਿਰੇ ਚੜੀ। ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਉਧਾਰ ਚੁਕਾਇਆ। ਫੇਰ ਦੋ ਪੈਸੇ ਜੋੜੇ। ਬੱਚੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਮੰਗਾਂ ਵਧ ਗਈਆਂ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਕਾਰ ਮਗਰ ਪੈ ਗਏ। ਨਿਤਿਸ਼ ਆਪ ਭਾਵੇਂ ਔਖਾ ਹੋ ਲਵੇ, ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮੰਗ ਜ਼ਰੂਰ ਪੂਰੀ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਪੁਰਾਣੀ ਖਰੀਦਣ ਦੇ ਹੱਕ 'ਚ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਵੀਂ ਕਢਵਾਉਣ ਦਾ ਨੰਨਾ ਫੜ ਲਿਆ। ਬੈਂਕ 'ਚੋਂ ਲੋਨ ਲੈਣਾ ਪਿਆ। ਨਿਤਿਸ਼ ਆਪਣੀ ਜਮ੍ਹਾਂ-ਘਟਾਉ 'ਚ ਫਸ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਗਿਣਤੀਆਂ ਮਿਣਤੀਆਂ 'ਚ ਉਲਝ ਗਈ।

ਕਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਇੰਨੇ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ।

ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਪਸੰਦ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਹੀ ਚੀਜ਼ਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਚਿਤ ਚੇਤਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਗਲੇਸ਼ੀਅਰ ਪਿਘਲਣ ਲੱਗਾ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਤੋਂ ਜੁਆਨ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਤਬਦੀਲੀ ਦੋ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਆਈ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ ਚੰਗਾ-ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮਨਮੋਹਕ। ਨਾ ਤਾਂ ਮਨ ਮੇਰੇ ਵੱਸ 'ਚ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਸਰੀਰ। ਇਹ ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਬੇਲਗਾਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕਾਬੂ 'ਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਹ ਕਿਹਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਜਾਂ ਕਿਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਾਂ-ਇਹ ਐਨਾ ਅਥਰਾ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਇਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਹੋਇਆ ਵੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਭੁੱਲ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਕੀ ਯਾਦ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਦੇ ਉਲਟ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਯਾਦ ਆਉਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਪੜੇ ਪਹਿਨਦੀ ਤੇ ਨਿਤਿਸ਼ ਅਗੇ ਜਾ ਖੜੋਦੀ ਹਾਂ। ਪੁੱਛਦੀ ਹਾਂ-'ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦੇ ਲੱਗਦੇ?' ਉਹ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਦੇ ਪੁੱਲ ਬੰਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਸੂਟ ਨੂੰ ਹੱਥ 'ਚ ਫੜ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ। ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਇੱਛਾ ਜਾਗਦੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਪੜੇ ਆਪ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਵੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸੀ ਸੀ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ-'ਅਗੇ ਮੈਂ ਕਦੇ ਖਰੀਦੇ ਆ। ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਲਈ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੀ ਆਂ। ਕਪੜਿਆਂ ਦੇ ਮਾਮਲੇ 'ਚ ਮੈਂ ਬੁੱਧੂ ਹਾਂ।' ਉਸ ਇੰਨੇ ਭੋਲੇ ਜਿਹੇ ਮੂੰਹ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਮੋਹ ਨਾਲ ਭਰ ਗਈ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਸੀ-'ਹਾਂ-ਤੁਸੀਂ ਬੁੱਧੂ ਹੋ। ਕਈ ਹੋਰ ਮਾਮਲਿਆਂ 'ਚ ਵੀ।'

ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਆਤਮ ਪੁਰਾਣ ਖੋਲ੍ਹਣ ਬੈਠੀ ਸੀ-ਖੋਲ੍ਹ ਕਿਹੜਾ ਬੈਠੀ। ਨਿਤਿਸ਼ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-'ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਤੂੰ ਫਜ਼ੂਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਗ ਪਈ।'...

ਇਹ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ ਜਾਂ ਸਪਨਾ ਦੀ ਜਾਂ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਦੀ? ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਕੀ

ਕਹਾਂ? ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੋਂ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਹਾਂ। ਅੰਦਰੋਂ ਵੀ। ਬਾਹਰੋਂ ਵੀ। ਤਨੋਂ ਵੀ। ਮਨੋਂ ਵੀ। ਮੁੜ ਕੇ ਜੁਆਨ ਹੋਈਆਂ। ਟਪੂ-ਟਪੂ ਕਰਦੀਆਂ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਚਾ ਬਚਾ ਕੇ ਰੱਖਦੀਆਂ। ਸਾਡੇ 'ਚ ਉਮਰ ਪੱਖੋਂ ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ। ਕਿੱਤੇ ਵੱਲੋਂ ਵੀ। ਸੋਸ਼ਲ ਸਟੇਟਸ ਵੱਲੋਂ ਵੀ। ਮੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਵੀ।

ਸਪਨਾ ਮੇਰੇ ਹੁਝਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਇਹ ਬੜੀ ਜਿੱਦੀ ਹੈ। ਬੜੀ ਛੇਤੀ ਕਾਹਲੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਦੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਾਂ।

ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਚੁੱਪ ਹੈ। ਉਸ 'ਚ ਬੜਾ ਧੀਰਜ ਹੈ।

ਸਪਨਾ? ਮਨਪ੍ਰੀਤ? ਮੈਂ?

ਪਹਿਲਾਂ ਸਪਨਾ ਬਾਰੇ ਹੀ ਦੱਸਦੀ ਹਾਂ।

ਉਹ ਮੇਰੀ ਮਾਸੀ ਜੀ ਦੀ ਵੱਡੀ ਧੀ ਹੈ। ਤੰਗੀਆਂ ਤੁਰਸ਼ੀਆਂ 'ਚ ਜੰਮੀ। ਪਲੀ। ਨਾ ਚੰਗਾ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਨਾ ਚੰਗਾ ਪਹਿਨਣ ਨੂੰ। ਉਪਰੋਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਹੀ ਬੰਦਸ਼ਾਂ। ਦਮ ਘੋਟੂ ਮਹੌਲ। ਬਾਹਰਲਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਣਾ। ਛੱਤ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸਣਾ ਨਹੀਂ। ਸਪਨਾ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਮੰਦਰ ਬਣਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਬਸ਼ੁੰਰੀ ਵਾਲੇ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਅਗੇ ਉਹ ਦੋ ਵੇਲੇ ਆਰਤੀ ਕਰਦੀ। ਸੋਮਵਾਰ ਦਾ ਵਰਤ ਰੱਖਦੀ। ਘਰ ਦੇ ਨੇੜੇ ਪੈਂਦੇ ਮੰਦਰ 'ਚ ਉਹ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਜਾਂਦੀ। ਘਰੋਂ ਸਕੂਲ ਤੇ ਸਕੂਲੋਂ ਘਰ। ਰਸਤੇ ਵਿਚ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਾ ਰੁਕਣ ਦੀ ਹਦਾਇਤ ਸੀ। ਉਹ ਨੂੰ ਉਹਦੀਆਂ ਸਾਬਣਾਂ 'ਸੰਤਣੀ' ਕਹਿੰਦੀਆਂ। ਉਸਨੂੰ ਸੰਤਣੀ ਕਹਿਲਾਉਣਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਕਰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕੇਸਰੀਆ ਬਾਨਾ ਪਾਵੇ ਤੇ ਵਿੰਦਰਾਵਣ ਚਲੇ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਘਰ ਤੇ ਸਕੂਲ 'ਚ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬੋਲਦੀ ਸੀ। ਮਾਸੜ ਜੀ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮਨ ਆਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਸਿਰਫ਼ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਆਪਣੇ ਢਿੱਡ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਘੜੀਆਂ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਸੀ। ਗ੍ਰਾਹਕ ਚੰਗੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਬੋਤਲ ਖੋਲ੍ਹ ਲੈਂਦੇ। ਅਗੋਂ ਪਿਛੋਂ ਦੇਸੀ ਚਲਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਲੀਵਰ ਡੈਮੋਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਮਹੀਨਾ ਭਰ ਹਸਪਤਾਲ ਰਹੇ। ਘਰ 'ਚ ਜਿਹੜੇ ਦੋ ਪੈਸੇ ਸਨ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ 'ਤੇ ਲਗ ਗਏ। ਉਪਰੋਂ ਉਧਾਰ ਸਿਰ ਚੜ ਗਿਆ। ਘਰੇ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਵੀ ਨਾ ਆਈ। ਸਪਨਾ ਤੋਂ ਛੋਟੀਆਂ ਦੋ ਭੈਣਾਂ ਸਨ। ਇਕ ਭਰਾ। ਕੋਈ ਕਮਾਊ ਜੀਅ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਾਸੀ ਜੀ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਦੇ ਵਿਹਲਿਆਂ ਬੈਠ ਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ, ਹੁਣ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਲਾਈ ਮਸ਼ੀਨ ਡਾਹ ਲਈ। ਸਪਨਾ ਲਈ। ਸਪਨਾ ਸਕੂਲ ਤੋਂ ਆ ਕੇ ਮਸ਼ੀਨ ਅੱਗੇ ਆ ਬੈਠਦੀ। ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਰਾਤ ਦੇ ਦਸ ਵਜੇ ਤਕ ਚਲਦਾ। ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸਕੂਲ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੀ। ਕਪੜੇ ਸਿਉਂਦੀ-ਸਿਉਂਦੀ ਪਾਠ ਦੁਹਰਾਉਂਦੀ। ਹਾਇਰ ਸੈਕੰਡਰੀ ਪਾਰਟ ਦੂਜਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਪੰਜਾਬ ਸੀਲੈਕਸ਼ਨ ਬੋਰਡ 'ਚ ਨਿਕਲੀਆਂ ਕਲਰਕ ਦੀਆਂ ਪੋਸਟਾਂ ਲਈ ਫਾਰਮ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕੀਤੀ। ਸੀਲੈਕਸ਼ਨ ਹੋ ਗਈ। ਪਹਿਲੀ ਨੌਕਰੀ ਘਰ ਤੋਂ ਤੀਹ ਮੀਲ ਦੂਰ ਗੜਸ਼ੰਕਰ ਮਿਲੀ। ਬਸ 'ਤੇ ਜਾਣਾ। ਬਸ 'ਤੇ ਆਉਣਾ। ਘਰ ਦੀ ਤੰਗੀ ਨੂੰ ਠੰਮਣਾ ਮਿਲਿਆ। ਪਰ ਮਾਸੀ ਜੀ ਮਸ਼ੀਨ ਅਗੇਉਂ ਨਾ ਉਠੇ। ਇਹਦੇ ਬਿਨਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੱਸ ਐਨਾ ਕੁ ਫਰਕ ਪਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਪਨਾ ਹੱਥੋਂ ਕੈਂਚੀ

ਤੇ ਸੂਈ ਖੋਹ ਲਈ। ਹੁਣ ਸਪਨਾ ਵਾਲੀ ਮਸ਼ੀਨ ਉਸ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਨੇ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸੀ। ਉਹਨਾਂ ਸਪਨਾ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ - 'ਧੀਏ, ਤੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚ।' ਉਹਨੇ ਕੀ ਸੋਚਣਾ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਸੋਚਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅੱਠ ਵਜੇ ਘਰੋਂ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਸਾਢੇ ਛੇ ਵਜੇ ਉਹ ਮੁੜਦੀ। ਜਾਣ ਆਉਣ 'ਚ ਥੱਕ ਜਾਂਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫਿਕਰ ਛੋਟੀਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦੀ। ਯਾਦ ਕੀਤਾ ਸੁਣਦੀ। ਥੱਕ ਕੇ ਸੌਂ ਜਾਂਦੀ। ਛੋਟੀਆਂ ਮੈਟ੍ਰਿਕ 'ਚ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਛੋਟਾ ਮਿਡਲ 'ਚ। ਉਸਦਾ ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਭਲਾ ਪੁਰਸ਼ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਤੋਂ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਗਰੇਜੂਏਸ਼ਨ ਕਰਾਈ। ਉਸ ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਦੀ ਬਦਲੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਜਾਂਦਾ-ਜਾਂਦਾ ਉਹਨੂੰ ਸਮਝਾ ਗਿਆ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਐਸ. ਏ. ਐਸ. ਦੀ ਪ੍ਰੀਖਿਆ ਅਵੱਸ਼ ਦੇਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਧਰ ਜੁਟ ਗਈ। ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਫੇਲ੍ਹ ਹੋਈ। ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਦੀ ਅਗਜਮਸ਼ਨ ਆ ਗਈ। ਇਕੋ ਵਿਸ਼ਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਤੀਜੇ ਸਾਲ ਉਹਨੇ ਕਿਲ੍ਹਾ ਫਤਿਹ ਕਰ ਲਿਆ। ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਲੁਧਿਆਣੇ ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਲੱਗ ਗਈ। ਇੰਟਰਨਲ ਆਡਿਟ 'ਚ। ਪੰਝੀ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਫਸਰ। ਇਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਇਕ ਰਿਕਾਰਡ ਸੀ। ਫਾਈਨਾਸ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਦਾ ਅਹਿਮ ਰਿਕਾਰਡ। ਮਾਸੀ ਜੀ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇਖਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਜਨਮ ਹੀ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਸਪਨਾ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਸਕੇਲ ਮਿਲਿਆ। ਤਨਖ਼ਾਹ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਦੁੱਗਣੀ ਹੋ ਗਈ। ਪਰ ਮਾਸੀ ਜੀ ਛੇਤੀ ਕਿਤੇ ਉਹਦੇ ਪੈਸਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸਪਨਾ ਨੂੰ ਵਿਆਹ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਰਹੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਉਹ ਕਾਹਲੇ ਹੀ ਪੈ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਵੱਲ ਨੱਠਭੱਜ ਕੀਤੀ। ਐਮ. ਬੀ. ਬੀ. ਐਸ. ਮੁੰਡਾ ਲੱਭ ਪਿਆ। ਲੱਭਾ ਨਹੀਂ-ਇਹ ਸਪਨਾ ਦੀ ਪਸੰਦ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਚੋਣ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਅੰਡਰਸਟੈਂਡਿੰਗ ਸੀ। ਮਾਸੀ ਜੀ ਪਹਿਲਾਂ ਅੜੇ ਸਨ। ਰੁੱਸੇ ਸਨ। ਫੇਰ ਸਪਨਾ ਦਾ ਦ੍ਰਿੜ ਇਰਾਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੱਧਮੰਨੇ ਮਨ ਨਾਲ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਇਹੀ ਸਪਨਾ ਦੋ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰੋਂ ਦੌੜ ਗਈ।

ਉਹਦੀ ਦੌੜਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਬਾਗੀ ਹੋ ਗਈ? ਉਸ 'ਚ ਏਨਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਕਿੱਥੋਂ ਆ ਗਿਆ? ਉਸ ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ। ਉਹ ਤਾਂ ਨਿੱਕੀ ਤੋਂ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਸ ਹੁਣੇ ਹੀ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਹੁੰਦਾ, ਤਾਂ ਅਗਲੇ ਪਲ ਉਸਨੂੰ ਕੁਝ ਭੁੱਲਿਆ ਵਿਸਰਿਆ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਗਾਈਡ ਹੋਵਾਂ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ, "ਜੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਰੰਡੀ ਰੋਣਾ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਸ਼ੇਅਰ ਨਾ ਕਰਾਂ, ਤਾਂ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸ ਨਾਲ ਕਰਾਂ।" ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਪਸੰਦ ਸਨ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਗੰਭੀਰ ਸੀ। ਉਹ ਕੋਈ ਵੀ ਗੱਲ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਦੀ। ਸੰਤੁਲਤ ਸੋਚ ਰੱਖਦੀ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬੋਲਦੀ। ਫਜ਼ੂਲ ਬੋਲਣਾ ਉਹ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਫਾਲਤੂ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਰਕਾਰੀ ਰੂਲ ਤੇ ਰੈਗੂਲੇਸ਼ਨ ਦੀ ਮਾਹਿਰ। ਉਹਨੇ ਅਲਮਾਰੀ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨਾਲ ਭਰ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਆਲਟਰੇਸ਼ਨ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹਦੇ ਦਿਮਾਗ 'ਚ ਫੀਡ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਐਫ. ਡੀ. ਦੇ ਕਈ ਸੈਕਸ਼ਨ

ਅਫਸਰ ਉਸ ਤੋਂ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਆਉਂਦੇ। ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਵੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀ। ਗੱਲਾਂ ਵੀ। ਉਹਦੇ ਕਮਰੇ ਵਾਲੇ ਕਹਿੰਦੇ, "ਮੈਡਮ ਨੇ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਸਿਰਫ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਉੱਠਣਾ ਹੁੰਦਾ। ਦੋ ਵਾਰੀ ਬਾਥਰੂਮ ਜਾਣ ਲਈ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਲੰਚ ਕਰਨ ਲਈ। ਇਹ ਨੌਂ ਵਜੇ ਆ ਜਾਂਦੇ। ਚਾਰ ਪਚਵੰਜਾ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਕੁਰਸੀ ਛੱਡਦੇ। ਜਿਹੜੇ ਕੰਮ ਘੁਰੀ ਮਾਰ ਕੇ ਹੋ ਸਕਦੇ, ਇਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵੀ ਅੱਖਰ-ਅੱਖਰ ਪੜ੍ਹਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਵਿਹਲੇ ਬੈਠਿਆ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ।"

ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਗੀਲੈਕਸ ਹੋ ਲਵਾਂ।

ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਜਦੋਂ ਵੀ ਸੋਚਣ ਬੈਠਦੀ ਹਾਂ ਤਾਂ ਟੈਂਸ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਮੇਰੀ ਇਹੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਹੀ ਨਾ ਕਰਾਂ।

ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਹਾਂ।

ਕਿਉਂ ਨਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਘੁੰਮ ਫਿਰ ਲਾਂ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਵਾਂ ਜਾਂ ਸੋਚਾਂ ਮੈਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲੱਗ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਫੋਨ ਹੀ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰਾਂ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਚਲਾ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਣ ਬੈਠ ਜਾਵਾਂ।

ਅੱਜ ਸਵੇਰ ਦੀ ਮੈਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਜਾਵੇ। ਜਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਉਸ ਕੋਲ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂ। ਉਸ ਆਪਣੇ ਮੀਏਂ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਦੇ ਮਰਗ 'ਤੇ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਰੋਕ ਨਹੀਂ ਸਕੀ ਸੀ। ਜੇ ਉਸ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੌਕੇ 'ਤੇ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਢੇਰ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹਨ। ਮਨ ਦੀ ਕੁਝ ਕੁ ਭੜਾਸ ਟੈਲੀਫੋਨ 'ਤੇ ਕੱਢ ਲਈ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਦਾ ਟੈਲੀਫੋਨ ਵੀ ਮਿਲਾਇਆ ਸੀ। ਰਿੰਗ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹਦੀਆਂ ਗੂੜ ਗਿਆਨ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਐਸ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਦੀ ਕਥਾ ਵੀ ਸੁਣ ਲੈ।

ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਚਾਰ ਛੁੱਟੀਆਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਕਈ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਏ। ਰੱਦ ਕੀਤੇ। ਮੇਰੀ, ਨਿਤਿਸ਼ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਅੱਡ-ਅੱਡ ਚੋਣ ਸੀ। ਬੱਚੇ ਜੈਪੁਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਨਿਤਿਸ਼ ਵਾਰਾਨਸੀ। ਮੈਂ ਹਰਿਦੁਆਰ। ਸਮਾਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸੀ। ਹਰਿਦੁਆਰ ਸਭ ਤੋਂ ਨੇੜੇ ਦਿੱਸਿਆ। ਉਥੇ ਦੋ ਦਿਨ ਠਹਿਰਣ ਦਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਉਲੀਕਿਆ ਸੀ ਪਰ ਰੁੱਕੇ ਇਕ ਦਿਨ ਹੀ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਕਾਰ ਰਿਸ਼ੀਕੋਸ ਵੱਲ ਤੋਰ ਲਈ। ਉਥੋਂ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ-ਭੁੱਲ੍ਹਾ ਮਾਰੋਲ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ। ਲਛਮਣ ਝੂਲਾ ਲੰਘ ਕੇ ਨਿਤਿਸ਼ ਤੇ ਬੱਚੇ ਚੋਟੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦੇਖਣ ਲੱਗੇ। ਅੱਧਖੜ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕਿਲੋ ਸਾਰਾ ਪਾਊਡਰ ਮਲ ਕੇ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਸਜਾ ਕੇ ਬੈਠਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਉਣ ਜਾਣ ਵਾਲੇ ਲਈ ਆਕ੍ਰਸ਼ਨ ਦਾ ਕੇਂਦਰ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਬਹਿਰੂਪੀਏ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ। ਜਸਲੀਨ ਤੇ ਨਵਨੀਤ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਥਾਈਂ ਖੜ ਗਏ। ਮੈਂ ਨਿਤਿਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮਣ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਘੁੰਮਾਂਗੀ। ਤਿੰਨ ਵਜੇ ਸਾਹਮਣਲੇ ਮੰਦਰ ਕੋਲ ਮਿਲਾਂਗੇ।

ਉਸ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਮੁਸਕਰਾਇਆ।

ਮੈਂ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਸੰਗੀਤ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਮਨੀਕਰਨ ਗਏ ਸੀ। ਉਥੇ ਵਗਦੇ ਪਾਰਵਤੀ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕਿਯਾ ਕਹਿਣੇ। ਮੈਂ ਪੁਲ 'ਤੇ ਇਕ ਘੰਟਾ ਖੜੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਪਰੋਂ ਪਾਣੀ ਵੇਗ ਨਾਲ ਆਉਂਦਾ। ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਪੱਥਰਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾਉਂਦਾ। ਮਧੁਰ ਸੰਗੀਤ ਪੈਦਾ ਹੁੰਦਾ।

ਮੈਂ ਗੰਗਾ ਦੇ ਉਪਰਲੇ ਕੰਢੇ ਤੁਰਦੀ ਗਈ। ਪ੍ਰਾਕ੍ਰਿਤੀ। ਉਹ ਦੀਆਂ ਦੇਣਾਂ।

ਮੈਂ ਆਤਮ ਮੁਗਧ ਹੋ ਗਈ। ਫੇਰ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਕੋਲ ਆ ਗਈ।

ਮੈਂ ਇਕ ਸੰਤ ਦਿੱਸਿਆ। ਇਕੱਲਾ ਬੈਠਾ। ਪੂਣਾ ਪੁਖਾਈ। ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਤੋਂ ਬੇਖ਼ਬਰ। ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਹੋਇਆ।

ਮੈਂ ਉਸ ਅਗੇ ਬੈਠ ਗਈ। ਤੇਜ਼ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬੇਖ਼ਬਰ। ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਨਿਹਾਰਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਲੋਕਗੀਤ ਦੇ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਯਾਦ ਆਏ-ਮੇਰਾ ਕੰਤ ਜਿਉਂ-ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ 'ਚ ਦੁੱਧ ਦਾ ਕਟੋਰਾ।

ਮੈਂ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਖੰਘੀ। ਉਹਨੇ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ। ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਘੂਰ ਕੇ ਦੇਖਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੇ ਪਹਿਰਾਵੇ ਤੋਂ ਉਸ ਮੇਰਾ ਮੁੱਲਾਂਕਣ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਬੋਲਿਆ, 'ਪਲੀਜ਼ ਸਾਹਮਣੇਉਂ ਚਾਹ ਦਾ ਬਾਟਾ ਭਰਾ ਕੇ ਲਿਆ ਦਿਓ।' ਸੱਤ-ਬਚਨ ਕਹਿ ਕੇ ਉਠ ਖੜੀ। ਜਾਣ-ਆਉਣ ਕੀਤਾ। ਉਹਨੇ ਧੋਤੀ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸਿਉਂ ਦਸਾਂ ਦਾ ਨੋਟ ਕੱਢਿਆ। ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਸਰਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਫੜਨੋਂ ਸਿਰ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਖਿੱਝ ਉੱਠਿਆ। ਉਹਨੇ ਬਾਟਾ ਮੇਰੇ ਅਗੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ- 'ਇਹ ਚਾਹ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਪੀ ਲਉ। ਮੈਂ ਨੰਗ ਸਮਝ ਲਿਆ।' ਮੈਂ ਨੋਟ ਫੜ ਕੇ ਪਰਸ 'ਚ ਪਾ ਲਿਆ। ਉਹ ਨੇ ਪੇਂਦੂ ਬੋਰ ਜਿੰਨੀ ਅਫੀਮ ਦੀ ਗੋਲੀ ਖਾਧੀ। ਛੁਅਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਦੋ ਘੁਟ ਭਰੇ।

ਉਸ ਮੈਥੋਂ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ, ਮੇਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਬੂਠ ਬੋਲਿਆ।

ਉਸ ਨਿਰਾਸ਼ਰੀ ਦੇ ਭਾਵ ਦਿਖਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ, "ਮੈਂ ਸਾਇਕੋਲੋਜੀ ਦਾ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹਾਂ।"

ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੱਚੀ ਤਰੇਲੀ ਆ ਗਈ। ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿਵੇਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ।

ਉਹ ਬੋਲਿਆ, "ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ। ਮੈਂ ਹਰਿਦੁਆਰ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਆਉਣਾ। ਇਹ ਦਾ ਕੋਈ ਬੜਵਾਂ ਸਮਾਂ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਪੀਰੀਅਡ ਕਦੇ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਕਦੇ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਕਲੱਕਤੇ ਜੱਦੀ ਪੁਸ਼ਤੀ ਹਵੇਲੀ 'ਚ ਕਪਿਊਟਰ ਰੱਖਿਆ। ਟੈਲੀਫੋਨ ਵੀ। ਖੂਬ ਪੜ੍ਹਦਾ। ਟੀ.ਵੀ. ਦੇਖਦਾ। ਈ. ਮੇਲ ਖੋਲ੍ਹਦਾ। ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕੁਝ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਮੇਰਾ ਪਰਿਵਾਰ। ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ। ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ। ਮੈਂ ਇੱਕਲਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ। ਉਹ ਇਥੋਂ ਮਿਲਦੀ ਨਹੀਂ। ਹਵੇਲੀ ਵਿਚਲੀ ਚੀਂ ਚੀ ਪੀਂ ਤੋਂ ਭੈਭੀਤ ਹੁਣਾ। ਚੋਲਾ ਪਾਉਣਾ। ਗੰਗਾ ਮਈਆ ਦੇ ਕਿਨਾਰੇ ਆ ਬੈਠਦਾ।"

ਉਹ ਇਕੋ ਸਾਹੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਦੱਸ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੀ ਇਕੱਲਤਾ ਤੋਂ ਉਕਤਾਇਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਾਥ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਪੁੱਛਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਮੇਰੀ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਮਨਸ਼ਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਕੱਲਤਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਘੰਟੇ ਹੋਣ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕੋਈ ਨਾ ਬੁਲਾਵੇ। ਕੋਈ ਆਵਾਜ਼ ਨਾ ਮਾਰੇ। ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਮੈਂ ਹੋਵਾਂ। ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਦਿਆਂ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਕੂਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ।

ਉਹਨੇ ਘੰਗੂਰਾ ਮਾਰਿਆ। ਚਿਲਮ ਦੇ ਲੰਬੇ-ਲੰਬੇ ਸੂਟੇ ਖਿਚੇ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਸਨ। ਲਾਲ ਸੁਗੀਆਂ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਉਨੀਂਦਰਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਕਸ਼ਟ ਦੇ ਰਿਹਾ। ਇਹ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਰਾਜ਼ ਛੁਪਾਈ ਬੈਠਾ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ, ਕਿਸ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰੇ। ਕਰੇ ਵੀ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰੇ।

ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਤੋਂ ਭੈਅ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਉਠਣ ਲੱਗੀ, ਇਸ ਡਰ ਨਾਲ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਬੰਦਾ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਖੁੰਘਾਰ ਹੋ ਸਕਦਾ।

ਉਹਨੇ ਮੇਰੇ ਹਾਵ ਭਾਵ ਪੜ੍ਹ ਲਏ ਸਨ। ਬੋਲਿਆ- "ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਅਨਪੜ੍ਹ ਸਮਝ ਲਿਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਡਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹਾਂ। ਬਾਈ ਬਰਥ। ਸਭ ਕਾਸਟ ਸ਼ਰਮਾ। ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਨਾਂ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਨੇ ਦਿੱਤਾ। ਇਹਦੀ ਕਥਾ ਲੰਬੀ। ਫੇਰ ਸੁਣਾਊਂਗਾ। ਮੈਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕਲਕੱਤਾ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ 'ਚ ਸਾਈਕੋਲੋਜੀ ਪੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾਂ।"

ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਬ੍ਰਾਹਮਣ ਹੋਣਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਇਹ ਵੀ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜਾਤੀ ਦੇ ਮਰਦ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੀ ਹਾਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਆਪਣਾ-ਆਪਣਾ।

ਉਹ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਹੋ ਗਿਆ। ਦਸ ਕੁ ਮਿੰਟ ਸਿੱਧਾ ਤਣਿਆ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ।

ਫੇਰ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਬੋਲਿਆ- "ਕੀ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ?"

ਮੈਂ ਕੁਝ ਗੁੰਝਲਾਂ ਖੋਲ੍ਹਣੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੇਰੀ ਦੋਚਿਤੀ ਏਹੀ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਾਂ।

ਮੈਂ ਇਹ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਸੀ, "ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਵਿਚਕਾਰ ਦੂਰੀਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦਾ ਆਧਾਰ ਕੀ ਆ?" ਉਸ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਠੀਕ ਉਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਸਪਨਾ ਨੇ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, "ਮਰਦ ਔਰਤ ਤੋਂ ਕਿਉਂ ਡਰਦਾ?" ਠੀਕ ਉਵੇਂ ਜਿਵੇਂ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਘੁੰਮਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਕਿਉਂ ਆਂ?" ਉਸ ਚਿਲਮ ਦਾ ਲੰਬਾ ਸੂਟਾ ਖਿਚਿਆ। ਗੰਗਾ ਦੇ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ, "ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਵਿਚਕਾਰ ਦੂਰੀਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਰੁਚੀਆਂ ਬਾਰੇ ਅਗਿਆਨਤਾ ਆ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਮੈਂ ਅਮੈਰਕਨ ਸਾਇਕੋਲੋਜਿਸਟ ਜੌਹਨ ਗਰੇਅ ਦੀਆਂ ਰੀਸਰਚ ਬੁੱਕਸ ਦਾ ਅਧਿਐਨ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਇਸ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਉਸਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੂਰੀਆਂ ਦੀ ਜੜ੍ਹ ਲੱਭਣ ਲਈ ਇਕ ਫਾਰਮੂਲਾ

ਪੇਸ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਦੀ ਸਾਜਨਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਦੋ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗ੍ਰਹਿਆਂ 'ਤੇ ਨਿਵਾਸ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਮਰਦ ਮੰਗਲ ਗ੍ਰਹਿ 'ਤੇ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਔਰਤ ਵੀਨਸ 'ਤੇ। ਇਕ ਦਿਨ ਮਰਦ ਨੇ ਵੀਨਸ ਗ੍ਰਹਿ 'ਤੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਉਸ ਲਈ ਔਰਤ ਅੰਦਭੁਤ ਚੀਜ਼ ਸੀ। ਉਹ ਔਰਤ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ। ਔਰਤ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮਰਦ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਰੱਜ-ਰੱਜ ਕੇ ਭੋਗਿਆ। ਉਹ ਆਪਸ 'ਚ ਲੜਦੇ ਨੂੰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਤੋਂ ਆ ਰੱਖ ਕੋਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ ਝੱਲੀ ਨਾ ਗਈ। ਉਸ ਆਪਣੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਾਲ ਬੰਦੇ ਦੇ ਦਿਮਾਗ 'ਚ ਗਲਤ ਖਿਆਲ ਭਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਇਥੋਂ ਦੀ ਤਪਸ਼ ਨਾਲ ਮਰਦ/ਔਰਤ ਦੇ ਦਿਮਾਗਾਂ ਦੀ 'ਮੈਮਰੀਚੈਪਸ' ਸੜ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਚੇਤਾ ਹੀ ਨਾ ਰਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਗ੍ਰਹਿਆਂ ਤੋਂ ਆ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਆ। ਦੋਵੇਂ ਹੀ ਇਕ ਦੂਜੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੇ ਆ ਕਿ ਦੂਜਾ ਵੀ ਉਹਦੇ ਵਾਂਗੂ ਸੋਚਦਾ। ਪਰ ਅਸਲੀਅਤ ਇਹ ਆ ਕਿ ਉਹ ਵੱਖੋ ਵੱਖਰੇ ਆ।" ਉਸ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਕਿ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਅੱਗੇ ਨਤਮਸਤਕ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਮਹਾਂ ਗਿਆਨੀ ਸੀ। ਉਹ ਫੇਰ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ, "ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਖਿਆਲ ਆ ਕਿ ਕਈ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਆ ਜਿਹਨੂੰ ਅਸੀਂ ਸੰਸਕਾਰ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਡੇ ਬੁਜ਼ਰਗਾਂ ਅਨੁਸਾਰ ਸਾਰਾ ਚੱਕਰ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਦਾ। ਪੂਰਵ ਜਨਮ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ। ਵਿਰਸੇ 'ਚ ਮਿਲੇ ਸੰਸਕਾਰ। ਸਾਡੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨੇ ਦਿੱਤੇ ਸੰਸਕਾਰ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਭੱਜ ਲਏ-ਇਹ ਪਿਛਾ ਨੂੰ ਛੱਡਦੇ। ਪਿਛਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਟੱਡੀ ਕਰ ਰਿਹਾਂ। ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਚ ਡੈਟੇ ਫੀਡ ਕਰ ਰਿਹਾਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਲੜ ਸਿਰਾ ਫੜਲਾਂ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਤੇ ਛੱਡਿਆ। ਠੀਕ ਉਦੋਂ ਜਿਵੇਂ ਖਿਟਿਸ਼ ਅੰਬੈਸੀ ਦੇ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਕਰਦੇ। ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੰਬੈਸੀ ਗਿਆ। ਡੀਲਿੰਗ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰਦਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਜੁਆਬ ਦਈ ਗਿਆ। ਉਸ ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਚ ਫੀਡ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਆਖਿਰ 'ਚ ਉਸ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲਈ। ਕੰਪਿਊਟਰ ਨੇ ਨੌ 'ਚ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਵੀ ਇਹੀ ਐਕਸਪੈਰੀਮੈਂਟ ਕਰ ਰਿਹਾਂ। ਜੇ ਸਫਲ ਹੋ ਗਿਆ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੰਸਕਾਰਾਂ ਤੋਂ ਮੁਕਤੀ ਦਾ ਰਾਹ ਦੱਸਾਂਗਾ....।"

ਮੈਂ ਸਪਨਾ ਨੂੰ ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਮਾਣ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਐਵੇਂ ਤਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਬ੍ਰਾਹਮਣਾਂ ਨੂੰ ਪੂਜਦੇ।"

ਸਪਨਾ। ਮੇਰੀ ਹਮਉਮਰ। ਮੇਰੀ ਮਸੇਰੀ ਭੈਣ। ਮੇਰੀ ਸਹੇਲੀ। ਮੂਡ 'ਚ ਆਈ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ, "ਆਈ ਡੈਮ ਕੇਅਰ ਫਾਰ ਦਿਸ ਬਲਡੀ ਸੋਸਾਇਟੀ।"

ਸਪਨਾ ਨੂੰ ਗਿਆਂ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਦਾ ਸਿਰਫ ਇਕ ਵਾਰ ਫੋਨ ਆਇਆ ਸੀ, "ਕੁਲਬੀਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸਿਰਜੀ ਦੁਨੀਆਂ ਵਿਚ ਖੁਸ਼ ਹਾਂ। ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤਾ ਨਾ ਸੋਚੀ।" ਮੈਂ ਕੁਝ ਪੁੱਛਦੀ- ਉਸ ਰਸੀਵਰ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ। ਸਪਨਾ ਤੇ ਦੀਪਕ। ਜਿਵੇਂ ਇਕੋ ਹੀ ਸਿੱਕੇ ਦੇ ਦੋ

ਪਾਸੇ ਹੋਣ। ਆਦਰਸ਼ ਜੋੜੀ। ਵੈੱਲ ਸੈਟਲਿਡ। ਆਪਣੀ ਕੋਠੀ। ਕਾਰ। ਆਪ ਫੂਡ ਐਂਡ ਸਪਲਾਈ 'ਚ ਡਿਪਟੀ ਕੰਟ੍ਰੋਲਰ। ਦੀਪਕ ਸਰਕਾਰੀ ਹਸਪਤਾਲ 'ਚ ਸੀਨੀਅਰ ਡਾਕਟਰ। ਦੋ ਬੱਚੇ। ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਐਮ. ਐਸ. ਸੀ. ਕਰ ਰਹੀ। ਛੋਟੇ ਜਸਲੀਨ ਦਾ ਐਮ. ਬੀ. ਬੀ. ਐਸ. 'ਚ ਦੂਜਾ ਸਾਲ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਹਿੜਕ। ਨਾ ਝੜਕ।

ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, "ਆਹ ਕੀ ਨਾਂ ਹੋਏ? ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਵਰਮਾ। ਜਸਲੀਨ ਸ਼ਰਮਾ।"

"ਮੈਂ ਜਸਲੀਨ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਸਬ ਕਾਸਟ ਦਿੱਤੀ। ਦੀਪਕ ਨੇ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ। ਹੈਂ ਨਾ ਸੁਮੇਲ। ਇਹ ਅਸੀਂ ਜਾਣ ਬੁੱਝ ਕੇ ਕੀਤਾ। ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਕਰਨਾ। ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਸੁਖਪਾਲ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਚਲਦਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਵਿਆਹ ਕਰਾ ਲਵੇ। ਸਾਨੂੰ ਕੋਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਨੂੰ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਖੁਸ਼ੀ 'ਚ ਸਾਡੀ ਖੁਸ਼ੀ ਆ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੈਚ ਦੇ ਕੁਲੀਗ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਸੁਖਪਾਲ ਬੈਕਵਰਡ ਕਾਸਟ ਕੈਟਾਗਰੀ ਨੂੰ ਬੀਲੋਂਗ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਹੈ ਤਾਂ ਆਦਮੀ। ਉਹ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਹਮਜਮਾਤੀ। ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਕਰਦੇ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਘਰ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂਦੇ। ਆਗੇ ਆਗੇ ਦੇਖ ਹੋਤਾ ਹੈ ਕਯਾ?"

ਮੈਂ ਦੀਪਕ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ ਸੀ, "ਮੈਂ ਤਾਂ ਪੂਨੇ ਮੈਡੀਕਲ ਕੈਂਪ 'ਤੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਛੁੱਟੀਆਂ ਸੀ। ਉਹ ਆਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਹੀ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੰਮੀ ਨੇ ਦੁੱਧ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੁੱਡ ਨਾਈਟ ਕਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬੈਡ ਰੂਮ 'ਚ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਨਾ ਉਠੀ ਤਾਂ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਚਿੰਤਾ ਹੋਈ ਕਿ ਉਹਦੀ ਮੰਮੀ ਸਵੇਰੇ ਕਿਉਂ ਨੂੰ ਉਠੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਪੰਜ ਵਜੇ ਉਠ ਖੜਦੇ ਸੀ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਕਰਦੇ। ਪਾਠ-ਪੂਜਾ ਕਰਦੇ। ਛੇ ਵਜੇ ਚਾਹ ਦੇ ਦੋ ਕੱਪ ਲੈ ਕੇ ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਦੇ। ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੋਈ। ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਐਨੀ ਨੀਂਦਰ ਪਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅੱਠ ਵਜੇ ਉਠੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਦੌੜੀ। ਉਹਨੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਸਪਨਾ ਦੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਇਕ ਰੁੱਕਾ ਪਿਆ ਸੀ- 'ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਜਾ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਨਾ ਕਰੋ।' ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਮਨ ਵੱਡਾ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਫਿਸ ਪਿਆ ਸੀ, "ਅਸੀਂ ਤੇਈ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਕਦੇ ਨੂੰ ਲੜੇ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਫਾਲਤੂ ਸ਼ਬਦ ਨੂੰ ਬੋਲਿਆ। ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਜੋ ਮੈਂ ਕਰ ਦਿਆਂ, ਉਹਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ। ਜੋ ਉਹਨੇ ਕਰ ਲਿਆ, ਮੈਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ। ਇਕ ਦਿਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ- ਮੇਰਾ ਚਿਤ ਕਰਦਾ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੜੋ। ਝਗੜੋ। ਪਤਾ ਨੂੰ ਉਹਦੇ ਮਨ 'ਚ ਕੀ ਆਇਆ, ਬੋਲੀ- ਮੇਰੇ ਵੱਟ ਕੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰੋ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੈ- ਤੂੰ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਈ।"

ਸਪਨਾ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ।

ਉਹ ਆਉਂਦੀ। ਉਹ ਚਾਹ ਪੀਣ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕੀਨ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਠਣ ਨਾ ਦਿੰਦੀ। ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ- 'ਪਲੀਜ਼ ਮਨ, ਚਾਹ ਹੀ ਬਣਾ ਲਿਆ।' ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਬਹੁਤ ਬੀਬੀ ਹੈ। ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਵੱਟ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਪੁੱਛੇ ਬਿਨਾਂ ਰਸੋਈ 'ਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀ।

ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ-ਸਪਨਾ ਇਕੱਲਿਆਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਰਾਜ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਗੱਲ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਦੱਬਾ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਅਵੱਸ਼ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੋਂ ਮਿਲ ਬੈਠਦੀਆਂ ਤਾਂ ਖਚਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀਆਂ। ਲੁਚੇ ਚੁਟਕਲੇ ਸੁਣਾਉਂਦੀਆਂ। ਸਾਨੂੰ ਸੁਆਦ ਜਿਹਾ ਆਉਂਦਾ। ਅਸੀਂ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਦੋਹਰੀਆਂ-ਤਿਹਰੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।

ਆਹ ਗੱਲ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਸੁਣਾਈ ਸੀ, “ਪਾਰਟੀਸ਼ਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਸੇ ਕੁੜੀ ਦਾ ਮੁਕਲਾਵਾ ਆ ਗਿਆ। ਉਹਦੀਆਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਬੰਦੇ ਦੇ ਕਾਬੂ ਨੂੰ ਆਉਣਾ। ਆਪਣੇ ਨਾੜੇ ਨੂੰ ਇੰਨੀਆਂ ਗੰਡਾਂ ਮਾਰ ਲਈ ਕਿ ਇਕ-ਇਕ ਨੂੰ ਖੋਲ੍ਹਦਿਆਂ ਤੇਰੇ ਖਵੰਦ ਦਾ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਇਕ ਗੱਠ ਖੋਲ੍ਹੇ ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੂਜੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਵੇ ਤਾਂ ਤੂੰ ਉਹਨੂੰ ਬੁਝਾਰਤ ਪਾਈਂ। ਕਹੀਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਬੁਝਾਰਤ ਬੁੱਝ। ਗੱਡੀ ਅਗਾਂਹ ਫੇਰ ਚਲੂ। ਲਉ ਜੀ ਗੰਡਾਂ ਖੋਲ੍ਹਦਿਆਂ-ਬੁਝਾਰਤਾਂ ਬੁਝਦਿਆਂ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਹੋਸ਼ ਉਦੋਂ ਆਈ ਜਦੋਂ ਉਹ ਦੀ ਸੱਸ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰ ਲਈ-ਕੁੜੇ ਪ੍ਰੀਤੋ ਜੰਗਲ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਜਾਣਾ।” ਸਪਨਾ ਤਾਂ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ ਦੋਹਰੀ ਤੇਹਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਆਹ ਗੱਲ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦੱਸੀ। ਮਰਜਾਣੀਏ ਤੂੰ ਬਹੁਤ ਖਤਰਨਾਕ ਔਰਤ ਆ।”

ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਲੁਚੀਏ- ਮੈਥੋਂ ਝੂਠ ਨਾ ਬੋਲੀਂ। ਸੱਚ-ਸੱਚ ਦੱਸ-ਤੈਨੂੰ ਆਦਮੀ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਅੰਗ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ?”

“ਛਾਤੀ। ਚੌੜੀ ਛਾਤੀ ਜਿਸ 'ਤੇ ਮੈਂ ਸਿਰ ਰੱਖ ਕੇ ਸੌਂ ਸਕਾਂ।”

“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਬੁੱਲ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ।”

“ਕੁਲਬੀਰ ਤੂੰ ਦੱਸ।”

“ਮੈਨੂੰ ਪੱਟ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ। ਭਾਰੇ-ਭਾਰੇ। ਗੋਲ-ਗੋਲ। ਮੈਨੂੰ ਤੀਹ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਆਦਮੀ ਖਿਚਦਾ।”

“ਜੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਕਿ ਤੂੰ ਚੰਗੇ ਆਦਮੀ ਦੀ ਪਰਿਭਾਸ਼ਾ ਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਐਦਾਂ ਦਵਾਂਗੀ।” ਸਪਨਾ ਨੇ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਦਾ ਮੂੰਹ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ, “ਉਮਰ ਚਾਲੀ ਸਾਲ। ਬਰੀਕ-ਬਰੀਕ ਬੁੱਲ੍ਹ। ਚੌੜਾ ਮੱਥਾ। ਬਾਂਟੇ ਵਰਗੀਆਂ ਅੱਖਾਂ। ਜੀਨਸ ਦੀ ਪੈਂਟ। ਉਪਰਲੇ ਦੋ ਬਟਨ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਪਾਈ ਟੀ ਸ਼ਰਟ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਬੈਠੇ ਤੇ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦੇਖਦੀ ਰਹਾਂ। ਇਹ ਮੇਰਾ ਸੁਪਨਾ ਆ।” ਉਸ ਹੌਕਾ ਲਿਆ ਤੇ ਬੋਲੀ, “ਆਪਣੀ ਜਾਤ ਦਾ ਹੋਵੇ।”

ਤੈਨੂੰ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਬਾਰੇ ਦੱਸਾਂ। ਮੈਂ ਇਹ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਤੈਨੂੰ ਬਾਅਦ 'ਚ ਦੱਸਣੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਨਾ ਹੀ ਦੱਸਦੀ। ਹੁਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਇਹਨੂੰ ਛੱਡਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਹਦੇ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਅਧੂਰੀ ਰਹਿਣੀ ਸੀ।

ਇਹ ਬੜੀ ਮਿੰਨੀ ਮੀਸਣੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਚੁੱਪ-ਚਾਪ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦੀ। ਕੋਈ ਹੂੰ ਵੀ ਨਾ ਕਹਿੰਦੀ। ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਗੱਲ 'ਚ ਹਾਜ਼ਰ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਨਾਲ ਇਹ

ਦਾ ਕੋਈ ਬਵਾਸਤਾ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਪਰ ਗੱਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਐਦਾਂ ਦਾ ਦਿੰਦੀ ਕਿ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਉਂਗਲਾਂ ਮੂੰਹ 'ਚ ਲੈ ਲੈਂਦਾ।

ਇਹ ਪੰਜ ਕੁ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੀ ਟੋਲੀ 'ਚ ਆ ਰਲੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਇਹ ਦੇ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਗੰਭੀਰਤਾ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ। ਓਦੋਂ ਤੋਂ ਹੀ ਜਦੋਂ ਦਾ ਇਸ ਦਫਤਰ ਜੋਆਇਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਆਤਮ-ਕੇਂਦਰਤ ਔਰਤ। ਹਲਕੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕਪੜੇ ਪਾਉਂਦੀ। ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਰੱਖਦੀ। ਆਪਣੇ ਲਈ ਇਕ ਕੱਪ ਚਾਹ ਦਾ ਮੰਗਾਉਂਦੀ। ਦੋ ਵੇਲੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਦਸ ਵਜੇ। ਸ਼ਾਮੀਂ ਤਿੰਨ ਵਜੇ। ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕਮਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਾ ਰੱਖਦੀ। ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਅਫਸਰ ਕੋਲ ਬਿਨਾਂ ਮਤਲਬ ਦੇ ਬੈਠਦੀ। ਜੇ ਅਕਾਊਂਟ ਅਫਸਰ ਜਾਂ ਡਿਪਟੀ ਕੰਟ੍ਰੋਲਰ ਬੁਲਾ ਵੀ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਖੜੀ-ਖੜੀ ਮੁੜ ਆਉਂਦੀ। ਫਿਰ ਗੱਲ ਇੱਥੋਂ ਤਕ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨੂੰ ਕੋਈ ਬੈਠਣ ਲਈ ਸੁਲਾਹ ਨਾ ਮਾਰਦਾ। ਚਾਹ ਲਈ ਨਾ ਕਹਿੰਦਾ।

ਇਹ ਆਉਂਦੀ। ਰਜਿਸਟਰ 'ਤੇ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਾਉਂਦੀ। ਆਪਣੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਆ ਬੈਠਦੀ। ਡਾਕ ਡੀਲ ਕਰਦੀ। ਏਨਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਪੰਜ ਕੁਲੀਗਜ਼ ਨੂੰ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਬੁਲਾਉਂਦੀ। ਆਉਂਦੀ ਤੇ ਜਾਂਦੀ ਹੋਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਗੱਲ ਵੱਲ ਉੱਕਾ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੰਦੀ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਗੁੰਗਾਰਾ ਵੀ ਨਾ ਭਰਦੀ। ਕੰਮ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਡੀਲ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣੇ ਪਰਸ 'ਚੋਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਕੱਢਦੀ। ਪੜ੍ਹਦੀ।

ਜਦੋਂ ਵੀ ਦਫਤਰ 'ਚ ਸੀਟਾਂ ਦੀ ਅਦਲ ਬਦਲ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਇਹਦਾ ਨੰਬਰ ਅਵੱਸ਼ ਲੱਗਦਾ।

ਇਹ ਦੇ ਬਾਰੇ ਇੱਕ ਇਹ ਗੱਲ ਵੀ ਮਸ਼ਹੂਰ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕਿਸੇ ਪਾਰਟੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਛੁੱਟ ਰਿਟਾਇਰ ਹੋ ਰਹੇ ਕੁਲੀਗ ਤੋਂ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਅਖੰਡਪਾਠ ਦੇ ਭੋਗ ਜਾਂ ਜਗਰਾਤੇ 'ਤੇ ਜਾਂਦੀ। ਨਾ ਵਿਆਹ 'ਤੇ। ਪਰ ਜੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਕੋਈ ਨੇੜਲਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹਸਪਤਾਲ 'ਚ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁੱਛਣ ਅਵੱਸ਼ ਜਾਂਦੀ।

ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਇਹ ਐਦਾਂ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ।

ਹੁਣ ਪਿਛਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਇਹ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਬੋਲਣ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਨੰਦਬਲਬ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜਨ ਲੱਗਾ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸੱਜੀ ਲੱਤ ਪੱਟ ਉੱਪਰੋਂ ਟੁੱਟ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਨੇ ਨੰਦਬਲਬ ਦੇ ਇਲਾਜ ਲਈ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਈਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇੱਕਲੇ-ਇੱਕਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਾ ਕੇ ਕੁਲੈਕਸ਼ਨ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਕੋਲੋਂ ਜ਼ੋਰ ਜਬਰਦਸਤੀ ਨਾਲ ਪੈਸੇ ਕਢਵਾਏ ਸਨ।

ਇਹ ਗੂੜ੍ਹੇ ਰੰਗ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾਉਣ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਮੋਅਕੱਪ ਹਲਕਾ-ਹਲਕਾ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਟਿੱਪਟੋਪ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਇਸ 'ਚ ਏਨਾ ਉਤਸਾਹ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਇਹ ਦੌੜੀ ਫਿਰਦੀ ਹੈ। ਥਕਾਵਟ ਇਹਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੀ।

ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਬਲਜਿੰਦਰ ਅਕਾਊਂਟੈਂਟ ਇਹ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਹ ਨੇ

ਇਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਤਨਖਾਹ ਦੇ ਬਜ਼ਟ ਬਾਰੇ ਸਲਾਨਾ ਖਰਚ ਪੁੱਛਣਾ ਸੀ। ਬਲਜਿੰਦਰ ਮਹਾਂਗਾਲੜੀ।
 ਭੋਲਾ ਜਿਹਾ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਕਰਾ ਲੈਂਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਇਕ ਠਰਕ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਸ
 ਇਸ ਨਾਲ ਵੀ ਸਾਂਝਾ ਕੀਤਾ। ਇਹ ਦੀ ਕਮੀਜ਼ ਦਾ ਇੱਕ ਸਿਰਾ ਫੜ ਕੇ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ,
 “ਮੈਡਮ! ਆਹ ਕੱਪੜਾ ਕਿੰਨੇ ਕੁ ਮੀਟਰ ਵਾਲਾ? ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਦੇਣਾ।”
 ਇਹ ਨੇ ਲਾਲ ਲਾਲ ਅੱਖਾਂ ਕੱਢ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਘੂਰਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦਾ ਪਤਾ
 ਦਿਉ। ਮੈਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਸੱਤ ਵਜੇ ਆਉਂਦੀ। ਭੈਣ ਜੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛੋ ਕਿ ਸੱਚੀ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਰੰਗ
 ਪਸੰਦ ਆ।” ਬਲਜਿੰਦਰ ਨੂੰ ਅੱਗਿਉਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਾ ਔੜਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਨੂੰ ਇਹ
 ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਬੋਲੀ, “ਅਗਾਂਹ ਤੋਂ ਖਰਚੇ
 ਬਾਰੇ ਨੋਟਿੰਗ 'ਤੇ ਹੀ ਪੁੱਛਿਆ ਕਰੋ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚਿੱਟੀ ਦਾਹੜੀ ਦਾ ਖਿਆਲ ਵੀ
 ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।” ਇਹ ਨੋਟਿੰਗ ਲਿਖਣ ਵਿਚ ਮਾਹਿਰ ਸੀ। ਇਹਨੂੰ ਕੇਸ ਨੂੰ ਉਲਝਾਉਣਾ
 ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸੁਲਝਾਉਣਾ ਵੀ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਅਫਸਰ ਇਸ ਦੀ ਏ. ਸੀ. ਆਰ.
 ਉੱਤਮ ਲਿਖਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਦਿਨ ਅਚੰਭਾ ਹੋਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਕੋਲੋਂ ਅਜਿਹੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ
 ਇਸ ਨਾਲ ਉੱਨੀ ਕੁ ਗੱਲ ਕਰਦੀ ਜਿੰਨੀ ਕੁ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ। ਇਹ ਵੀ ਦਫਤਰ ਦੇ ਸੰਬੰਧ
 'ਚ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੀ. ਐਫ. ਆਰ. ਤੇ ਸੀ. ਐਸ. ਆਰ. ਲੈਣ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਡੇ
 ਨਾਲ ਲੰਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਇਹੀ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਪਰਤ ਦਰ ਪਰਤ ਖੁੱਲ੍ਹਦੀ
 ਗਈ। ਇਹਨੇ ਮੇਰੇ ਪੁੱਛਣ 'ਤੇ ਦੱਸਿਆ, “ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਹੁਣ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕੀ
 ਮਾਇਨੇ ਹੁੰਦੇ। ਚੌਤਾਲੀ ਸਾਲ ਤੇ ਉਸ 'ਚੋਂ ਬਾਈ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਵਿਆਹੁਤਾ ਜ਼ਿੰਦਗੀ- ਬੱਸ
 ਆਈ ਚਲਾਈ ਵਿਚ ਬੀਤ ਗਈ। ਘਰੋਂ ਦਫਤਰ ਤੇ ਦਫਤਰੋਂ ਘਰ। ਇਹੀ ਮੰਜ਼ਿਲ। ਇਹੀ
 ਸੰਸਾਰ। ਛੁੱਟੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਢੇਰ ਸਾਰੇ ਕੰਮ। ਕੰਮ ਹੀ ਕੰਮ। ਨਾ ਆਪਣੀ ਸੁੱਧ ਰਹਿੰਦੀ-
 ਨਾ ਆਪਣੇ ਮੀਆਂ ਦੀ। ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ। ਜਾਂ ਹੋ
 ਜਾਂਦਾ। ਇੱਛਾ ਨਾਂ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਮਰ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਬੱਚੇ ਵੱਡੇ ਹੋ ਗਏ। ਵੱਡਾ ਇਸ ਸਾਲ
 ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ 'ਚ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਛੋਟਾ +1 'ਚ ਆ। ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ। ਜਦੋਂ
 ਦਫਤਰੋਂ ਮੁੜਦੀ ਆਂ ਤਾਂ ਵੱਡਾ ਰਮੇਸ਼ ਮੇਰੇ ਲਈ ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਬਣਾ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਦੋਹਾਂ
 ਨੇ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਵੰਡੇ ਹੋਏ ਆ। ਮੇਰੇ ਜੁੰਮੇ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਰੋਟੀ ਆਈ। ਇਹ ਵੀ ਮੈਂ
 ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਰੱਖੀ। ਜਗਦੀਸ਼ ਕਈ ਵਾਰ ਕਹਿ ਚੁੱਕਾ- “ਮੰਮਾ, ਮੈਨੂੰ ਆਟਾ ਗੁੰਨਣਾ ਸਿਖਾ
 ਦਿਉ! ਤੁਸੀਂ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਟੀ. ਵੀ. ਦੇਖਿਆ ਕਰੋ।”

ਇਹਨੇ ਚਾਹ ਮੰਗਵਾ ਲਈ। ਮੈਥੋਂ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗੀ, “ਤੁਹਾਡੇ ਬੱਚੇ ਕਿੱਡੇ ਆ?”

“ਛੋਟਾ ਰੁੜਕੀ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਵੱਡਾ ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਾਈੰਸ 'ਚ ਦੂਜੇ
 ਸਾਲ 'ਚ ਆ।”

“ਫੇਰ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਵਿਹਲੇ ਹੋ ਗਏ?”

“ਬਿਲਕੁੱਲ।”

“ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਹੁਣ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਸੌਣ ਲੱਗ ਪਏ ਆ। ਜਗਦੀਸ਼

ਤਾਂ ਦਸਵੀਂ ਤੱਕ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਸੌਂਦਾਂ ਰਿਹਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੌਂਦਾ! ਇਹ
 ਤਾਂ ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਘੂਰਿਆ ਤੇ ਸਮਝਾਇਆ।”

ਇਹ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਆਉਂਦੀ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਲੰਚ ਇੱਕਠੀਆਂ ਕਰਨ
 ਲੱਗੀਆਂ। ਸਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਪੈਂਦੇ ਪਾਰਕ 'ਚ ਜਾ ਬੈਠਦੀਆਂ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦੀਆਂ।
 ਮੈਂ ਇਹਦੇ ਵੱਲ ਜਾ ਆਉਂਦੀ ਜਾਂ ਇਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ
 ਵਾਰ ਸਪਨਾ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਨੇ ਸਪਨਾ ਨੂੰ ਦੀਦੀ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਸਪਨਾ ਨੇ
 ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਆਹ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਇੰਨੀ ਬੁੱਢੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ। ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਸਪਨਾ। ਕਰੋ
 ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਸਪਨਾ।”

ਸਪਨਾ ਜਿੰਦਾ ਦਿਲ ਔਰਤ ਸੀ।

ਉਹ ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਕਦੋਂ ਆਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪੱਕਾ ਯਾਦ ਨਹੀਂ। ਇੰਨਾ ਕੁ ਅਵੱਸ਼
 ਯਾਦ ਹੈ ਕਿ ਦੀਪਕ ਦੇ ਕਿਸੇ ਕੁਲੀਗ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਸ਼ਾਦੀ ਸੀ। ਦੀਪਕ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ
 ਜਾਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਛੱਡ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ,
 “ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੁੜਦਾ- ਇਹ ਮੇਰੀ ਅਮਾਨਤ ਤੁਹਾਡੇ ਹਵਾਲੇ।”

“ਇਹ ਮੇਰੀ ਅਮਾਨਤ,” ਸਪਨਾ ਨੇ ਉਹ ਦੇ ਸ਼ਬਦ ਦੁਹਰਾਏ ਸਨ ਤੇ ਉੱਚੀ
 ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਅਮਾਨਤ ਆਪ ਹਾਂ। ਆਈ ਡੈਮ ਕੇਅਰ ਐਨੀ
 ਬੌਡੀ।”

ਉਸ ਉੱਪਰੋਂ ਉੱਪਰੋਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਦੁਨੀਆਂ ਦਾ ਘੇਰਾ ਤਾਂ ਦੀਪਕ ਤਕ
 ਸੀਮਤ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਉਹ ਜਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ ਸੀ।

ਉਹ ਸੌਫੇ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਦੀਵਾਨ 'ਤੇ ਲੱਤਾਂ ਪਸਾਰ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ ਸੀ। ਖੁੱਲ੍ਹੀ
 ਡੁੱਲ੍ਹੀ ਹੋ ਕੇ। ਮੈਂ ਉਹ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਸੱਦਾਂ?”

“ਅਜੇ ਨਹੀਂ।”

“ਕਿਉਂ?”

“ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਉਹ ਸੈਕਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ।”

“ਤੂੰ ਵੀ ਕਰਦੀ।”

“ਮੈਂ ਸਿਰਫ਼ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਆਂ।”

“ਮੈਂ ਦੋਹਾਂ ਨਾਲ ਕਰਦੀ ਆਂ।”

ਟੈਲੀਫੋਨ ਦੀ ਰਿੰਗ ਵੱਜੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਾ ਪਿਆ ਸੀ।

ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਹਾਂ- ਬਈ ਕੀ ਬਣਾਵਾਂ?”

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਾਰਟੀ ਤੋਂ ਟੁੰਨ ਹੋ ਕੇ ਆਈ।”

“ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ।”

“ਤੂੰ ਫਾਰਮਿਲਟੀ ਕਿਉਂ ਕਰਦੀ?”

ਉਹ ਰਸਮੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਭੁੱਖ ਲੱਗਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਰਸੋਈ 'ਚ ਜਾ ਵੜਦੀ

ਸੀ।

“ਬੱਕ ਗਈ?”

“ਨਹੀਂ।”

“ਕੀ ਕੀ ਖਾਧਾ?” ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਨਾ ਔੜੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਇਹ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਹੱਥ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਸੀ ਸੀ, “ਕੁਲਬੀਰ ਤੂੰ ਪੰਤਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਤੇਰੀਆਂ ਉਹੀ ਆਦਤਾਂ। ਬੱਚਿਆਂ ਵਰਗੀਆਂ। ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਝੂਠ ਲੱਗਦੀ ਹੋਣੀ। ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਸੱਚ ਕਰਕੇ ਦਿਖਾਉਂਦੀ। ਤੇਤੀ ਸਾਲ ਪਿੱਛੇ ਚੱਲ। ਆਪਾਂ ਦੋਵੇਂ ਨਾਨਕਿਆਂ ਦੇ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਤਰਖਾਣਾਂ ਦੇ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਮਾਮੀ ਨਾਲ। ਤੂੰ ਆਪ ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਬਹੁਤੇ ਜਾਂਦੇ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਸੌਣ ਲੱਗਿਆਂ ਤੂੰ ਮੈਥੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ- ਕੁੱਤੀਏ ਤੂੰ ਇੱਕਲੀ ਚਲੇ ਗਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦੱਸ-ਉੱਥੇ ਕੀ-ਕੀ ਖਾਧਾ। ਐਤ ਤੇਰੀ ਦੀ, ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਖਾਣ ਪੀਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੁੰਦਾ। ਛੱਡ-ਇਸ ਰੰਡੀ ਰੋਣੇ ਨੂੰ। ਇਹ ਦੱਸ ਯੂ ਸੈਕਸਊਲੀ ਸੈਟਿਸਫਾਈ।”

ਮੈਂ ਚੁੱਪ! ਮੈਂ ਇਹੀ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

“ਯੂ ਸੈਕਸਊਲੀ ਸੈਟਿਸਫਾਈ।”

“ਆਫ ਕੋਰਸ।” ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਝੂਠ ਬੋਲੀ ਸੀ।

“ਪਰ ਮੈਂ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਦੀਪਕ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੌੜ ਜਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਮੈਰਿਜ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਣੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਗਲਤੀ ਹੋ ਗਈ।” ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਚੁੰਬੜ ਕੇ ਭੁੱਬੀਂ ਰੋ ਪਈ ਸੀ।

ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਹ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਕੇ ਸੱਦਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਅਜੇ ਤੀਕ ਆਈ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ। ਛੇ ਵੱਜ ਚਲੇ ਹਨ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਪਾਬੰਦ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਪਨਾ ਦਾ ਕੇਸ ਡਿਸਕਸ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਕੇਸ ਡਿਸਕਸ ਕਰਨਾ ਹੈ। ਉਸ ਵੀ ਇੰਟਰਕਾਸਟ ਮੈਰਿਜ ਕਰਵਾਈ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਅੰਦਰ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਠਾਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਹਨ। ਉਸ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ 'ਤੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਤੇਜਵੰਤ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੌਣ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕਚਿਆਣ ਆਉਂਦੀ।” ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਦੱਸਾਂ? ਸਪਨਾ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਕੇਸ ਹਿਸਟਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਮਨਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਹੋਵੇ। ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ।

ਬਾਕੀ ਬਾਅਦ 'ਚ ਲਿਖਾਂਗੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਸੰਤ ਭੱਟਾਚਾਰੀਆ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਲਾਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ 'ਚ ਹੋਵੇ। ਕੀ ਪਤਾ ਸਮਾਧੀ 'ਚ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਵੀ ਬੜਾ ਮਚਲਾ ਸੰਤ ਹੈ। ਮਨ ਕਰੇ ਤਾਂ ਹਫਤੇ ਬਾਅਦ ਫੋਨ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਚੁੱਪ ਰਹੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦਾ ਦੋ-ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੱਕ ਕੋਈ ਅਤਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਜੇ ਮਿਲ ਪਵੇ ਤਾਂ ਪੁੱਛਾਂ ਕਿ ਸਪਨਾ ਦੀ ਕੇਸ ਹਿਸਟਰੀ ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਚ ਫੀਡ ਕਰਕੇ ਦੱਸ- ਕੋਈ ਐਦਾਂ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਤੋੜ ਸਕਦਾ?

ਗਲੋਬ

ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ ਹੈ। ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਦਾ ਫੋਨ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਕੋਰਡਲੈਸ ਚੁੱਕਦੀ ਹਾਂ। ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ 'ਚ ਆ ਖੜਦੀ ਹਾਂ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਦੀ ਨੀਂਦ ਕਿਉਂ ਖਰਾਬ ਕਰਾਂ। ਕੋਰਡਲੈਸ ਔਨ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਅੱਗੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਲਾਇਨ ਨਾ ਮਿਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਅਜਿਹਾ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਦੋ ਮਿੰਟ। ਪੰਜ ਮਿੰਟ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੋਰਡਲੈਸ ਚੁੱਕ ਕੇ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਕਿਤੇ ਡੈੱਡ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਫੋਨ ਠੀਕ ਹੈ।

ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਦੇ ਫੋਨ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਹਿਲੇ ਤਿੰਨ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਉਸ ਸਿਰਫ ਦਸ ਵਾਰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਗਿਣਤੀ ਵਧ ਗਈ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਹਫਤੇ 'ਚ ਦੋ-ਦੋ ਵਾਰ ਫੋਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਸ ਦੇ ਮੂਡ 'ਤੇ ਡਿਪੈਂਡ ਕਰਦਾ। ਕਦੇ ਉਹ ਵੱਡੇ ਤੜਕੇ ਉਠਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ। ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਅੱਖੀਂ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ, “ਡਰਾਇਵਰ ਹਾਂ। ਯੂ ਨੋ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸ਼ਨ ਦਾ ਕੋਈ ਟਾਈਮ ਨਹੀਂ। ਮੇਰੀ ਨੀਂਦ ਦਾ ਕੋਈ ਟਾਈਮ ਨਹੀਂ।”

ਉਸ ਦਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਇਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੇਰੀ ਨੀਂਦ ਦਾ ਕੋਈ ਖੱਝਵਾਂ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਤੋਂ ਮਨ ਉਕਤਾ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਜੋ ਹੱਥ ਲੱਗਦਾ, ਪੜ੍ਹ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ। ਅਖ਼ਬਾਰ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਉਹੀ ਘਿਸੀਆਂ ਪਿਟੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ। ਇਦੂੰ ਟੀ.ਵੀ. ਚੰਗਾ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਚੰਗੀਆਂ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਦੇ ਕਮਰੇ 'ਚੋਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਮਰਾ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਉਸੇ ਦਾ ਹੀ ਹੈ।

ਅੱਖਾਂ ਭਾਰੀਆਂ ਹੋ ਜਾਣ ਤਾਂ ਜਿਥੇ ਬੈਠੀ ਹੋਵਾਂ, ਉਥੇ ਟੇਢੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਚਿਰ ਨਹੀਂ। ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਦੋ ਘੰਟੇ-ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ। ਘੱਟ ਤੋਂ ਘੱਟ ਇਕ ਝਪਕੀ। ਮਾੜਾ ਜਿੰਨਾ ਹੋਇਆ ਖੜਾਕ ਵੀ ਜਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਬੜਭਾਵੇ ਉਠਦੀ ਹਾਂ। ਡਰਦੀ ਹਾਂ। ਸੁੰਗੜਦੀ ਹਾਂ। ਕੰਬਦੀ ਹਾਂ। ਪਾਸੇ ਮਾਰਦੀ ਹਾਂ। ਬੇਮਤਲਬ ਫੋਨ ਕਰਦੀ ਹਾਂ।

ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬਿਜੀ ਰੱਖਦੀ ਹਾਂ। ਵਿਤੋਂ ਭਾਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਾ ਦਿੱਸੇ ਤਾਂ ਅਲਮਾਰੀ 'ਚੋਂ

ਕੱਪੜੇ ਹੀ ਕੱਢ ਕੇ ਧੁੱਪੇ ਪਾਉਂਦੀ ਹਾਂ। ਮੁੜਕੋ-ਮੁੜਕੀ ਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਖੱਕਦੀ ਹਾਂ। ਟੁੱਟਦੀ ਹਾਂ। ਡਿਗਦੀ ਹਾਂ। ਸੰਭਲਦੀ ਹਾਂ। ਹੋਸ਼ ਸੰਭਾਲਦੀ ਹਾਂ।

ਜਦੋਂ ਦੀ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਲਈ ਹੈ, ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਮੇਰੀ ਇਹੀ ਅਵਸਥਾ ਚਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਇਸ 'ਚ ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਜੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਸਤੁੰਸ਼ਟ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਇਸ 'ਚ ਉੱਨੀ ਇੱਕੀ ਦਾ ਫਰਕ ਆਉਂਦਾ ਹੈ।

ਇਸ ਗਧੀ ਗੋੜ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲ ਰਹੀ। ਮਨ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਮੇਰੇ ਸੁਪਨਿਆਂ 'ਚ ਆਵੇ। ਸਾਰਾ-ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਅਤੇ ਸੌਣ ਲੱਗਿਆਂ ਉਹਦੇ ਹੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ। ਉਹ ਦਾ ਨਾਂ ਕਾਪੀ 'ਤੇ ਕਦੇ ਸਿੱਧੇ ਪਾਸਿਉਂ ਤੇ ਕਦੇ ਪੁੱਠੇ ਪਾਸਿਉਂ ਲਿਖਦੀ ਹਾਂ। ਇਕਾਗਰ ਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਵਿਆਹ ਵਾਲੀ ਐਲਬਬ ਖੋਲ੍ਹਦੀ ਹਾਂ। ਵਿਰਾਟ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨਾਲ ਫੋਨ 'ਤੇ ਉਸੇ ਦੇ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਉਸ ਬਾਰੇ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ। ਕਈ 'ਹੋਰ' ਗੁਆਚੇ ਹੋਏ ਪਲਾਂ ਨੂੰ ਸਿਮਰਤੀ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹਾਂ।

ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਜਦੋਂ ਦਾ ਅਮਰੀਕਾ ਗਿਆ-ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਸੁਪਨੇ 'ਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਨਾ ਦਿਨੋਂ। ਨਾ ਰਾਤੀਂ। ਸਹੁੰ ਖਾਣ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਨਾ ਆਇਆ ਹੋਵੇ- ਇਸ ਬਾਰੇ ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੀ। ਉਹਦੇ ਇਥੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਦੀ ਮੈਂ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਨਾ ਹੋਇਆਂ ਬਰਾਬਰ ਸੀ। ਮੈਂ ਮਨ ਆਈਆਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਕੁਝ ਕਹਿੰਦਾ-ਮੈਂ ਹੋਰ ਦਾ ਹੋਰ ਕਰਦੀ। ਉਹਨੂੰ ਚਿੜਾਉਣ ਨੂੰ। ਸਤਾਉਣ ਨੂੰ।

ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਉਹ ਸੁਪਨਿਆਂ 'ਚ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆਇਆ ਸੀ ਜਦੋਂ ਕਾਲਜ 'ਚ 'ਰਾਥ ਆਫ ਐਕਲੀਜ਼' ਨਾਟਕ ਖੇਡਿਆ ਸੀ। ਦਿਨੋਂ ਵੀ। ਰਾਤੀਂ ਵੀ। ਬਸ 'ਚ ਸਫਰ ਕਰਦਿਆਂ ਵੀ। ਨਵੀਂ ਥਾਂ। ਨਵਾਂ ਰੂਪ। ਨਵਾਂ ਰੰਗ-ਢੰਗ।

ਵਾਲ ਕਲੋਕ ਵੱਲ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ। ਅਜੇ ਤਾਂ ਦਸ ਹੀ ਵੱਜੇ ਹਨ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਜਲਦੀ ਸੌਂ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਕਮਲੇਸ਼ ਵੱਲ ਗਈ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਉਹ ਫਿਲਮ ਦੇਖਣ ਚਲੇ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ 'ਚ ਟਹਿਲਣ ਲੱਗੀ ਹਾਂ। ਕੰਨ ਫੋਨ ਵੱਲ ਹਨ। ਮਨ ਬਹੁਤ ਦੂਰ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਸੁੱਤਿਆਂ ਉਠਦਿਆਂ ਸਾਰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਵਾਲੀ ਫਾਈਲ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਪੜ੍ਹਣ ਬੈਠ ਗਈ ਸੀ। ਨਾ ਚਾਹ। ਨਾ ਪਾਣੀ। ਨਾ ਬਰਸ਼। ਇਹ ਉਦੋਂ ਦੀਆਂ ਸਨ ਜਦੋਂ ਪ੍ਰੀਤੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਦੀ ਇੱਛਾ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਪੇਕਿਆਂ ਦੇ ਆਈ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਦਾ। ਮੈਂ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦੀ। ਉਸੇ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ 'ਚ। ਉਸੇ ਦੀ ਟੋਨ 'ਚ। ਉਹ ਸੁਆਲ ਪਾਉਂਦਾ। ਜਿਦਾਂ ਦਾ ਉਹ ਦਾ ਸੁਆਲ, ਉਦਾਂ ਦਾ ਮੇਰਾ ਜੁਆਬ। ਉਹ ਫੁਲੀਆਂ ਪਾਉਂਦਾ। ਨਵਾਂ ਜਾਲ ਵਿਛਾਉਂਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਜਾਲ 'ਚ ਉਲਝ ਜਾਂਦੀ। ਇਹੀ ਮੇਰੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਮੇਰੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਤੋਂ ਚਾਰ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿਰਾਟ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਵਿਰਾਟ। ਮੇਰਾ ਬੇਟਾ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਹਦਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਦੀ। ਚੁੰਮਦੀ। ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਘੁੱਟਦੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਮਿਲਦੀ। ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਕੋਈ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਵੇ। ਹਿਲਣ-ਜੁਲਣ, ਉੱਠਣ ਨੂੰ ਮਨ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਨੀਂਦ ਘੱਟ ਗਈ। ਵਿਰਾਟ ਦਾ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦੀ। ਉਹਨੂੰ ਇਕ ਮਿੰਟ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤੋਂ ਉਹਲੇ ਨਾ ਹੋਣ

ਦਿੰਦੀ। ਇਹ ਅਕਤੂਬਰ ਦੇ ਸ਼ੁਰੂ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਮੇਰੀ ਘੋਰ ਉਦਾਸੀ ਦੇ ਦਿਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਵੰਬਰ ਤੱਕ ਐਦਾਂ ਹੀ ਚਲਣਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਹਰ ਸਾਲ ਐਦਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੀ। ਕੋਟ ਮੈਰਿਜ ਤੋਂ ਸਾਲ ਕੁ ਬਾਅਦ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੋਣ 'ਤੇ ਪਛਤਾਵਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਆਪਣੀ ਕੈਲਕੂਲੇਸ਼ਨ 'ਚ ਗੁਆਚਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਨਾ ਦਫਤਰ ਸੰਬੰਧੀ। ਨਾ ਘਰ 'ਚ। ਇਨਡੀਸੀਸਵ ਮੈਨ। ਕਦੇ ਉਹ ਮੇਰੀ ਸਲਾਹ ਪੁੱਛਦਾ। ਕਦੇ ਮਾਂ ਦੀ। ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦਾ। ਇਧਰ ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ ਅਸ਼ਾਂਤ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਜੇ ਚਾਹਿਆ ਸੀ, ਜੇ ਸੋਚਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਛੋਟੀਆਂ ਮੋਟੀਆਂ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਸਨ। ਆਮ ਜਿਹੀਆਂ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਗੁੱਸੇ, ਖਿੱਝ, ਚਿੜਚਿੜੇਪਨ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਲੰਮੀ ਸੋਚ ਦੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਖਿੱਝ ਦੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਾਰਨ ਨਾ ਲੱਭਦੇ। ਉਭਾਉਪਨ। ਇੰਡੀਵੀਜ਼ੁਆਲਿਟੀ ਦੀ ਮੌਤ। ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਕੁਝ ਰਿੱਝਦਾ। ਇਹ ਸਮਾਜ- ਇਸ ਸਮਾਜ ਦੇ ਕਾਇਦੇ ਕਾਨੂੰਨ। ਇਹ ਰੁਕਾਵਟਾਂ। ਉਸ ਨਾਲ ਜੁੜੀ ਹੋਈ ਵੀ ਇਕੱਲੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਧੋਖਾ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਚੇਤਨ-ਅਵਚੇਤਨ ਦੋਹਾਂ ਧਰਾਤਲਾਂ 'ਤੇ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਸਮਾਨਾਂਤਰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜਿਊਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਸਹਿਜ ਦਿਖਾਈ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਹਊ ਪਰਿਆ ਕਰ ਛੱਡਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਵਾਰੀ ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ। ਉਹਨੇ ਵੱਡੇ ਭੈਣ ਜੀ ਨੂੰ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਵੇਲੇ ਪਾਰਕ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਾਉਂਦਾ। ਇਕ ਅੱਧ ਗੋੜਾ ਕੱਢ ਕੇ ਖੱਕ ਜਾਂਦੀ। ਖੜ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਹੌਸਲਾ ਦਿੰਦਾ, “ਤੂੰ ਮੇਰਾ ਮੋਢਾ ਫੜ ਕੇ ਤੁਰੀ ਚਲ।” ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਉਲਝਾ ਲੈਂਦਾ। ਕਹਿੰਦਾ, “ਮੈਂ ਤੇਰਾ ਐਕਲੀਜ਼।” ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਇਸੇ ਰੂਪ ਨਾਲ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਐਕਲੀਜ਼। ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਪਿਆਰ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੀ। ਉਹਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲੈਂਦੀ। ਉਹ ਪੋਲਾ-ਪੋਲਾ ਘੁੱਟਦਾ। ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਹ ਜੂਸ ਵਾਲੀ ਦੁਕਾਨੇ ਲੈ ਵੜਦਾ। ਮੇਰੀ ਪੇਸ਼ ਨਾ ਜਾਣ ਦਿੰਦਾ। ਨਾਂਹ ਕਰਦੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ, “ਜਿੰਨਾ ਪੀ ਸਕਦੀ-ਉੱਨਾ ਤਾਂ ਪੀ। ਬਾਕੀ ਮੈਂ ਪੀ ਲਊ।” ਦਫਤਰੋਂ ਜਲਦੀ ਆਉਂਦਾ। ਵਿਰਾਟ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦਾ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਹੋਮ-ਵਰਕ ਕਰਾਉਂਦਾ। ਮੈਥੋਂ ਬਾਅਦ ਸੌਂਦਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਠਦਾ।

‘ਡਾਈਵੋਰਸ’ ਸ਼ਬਦ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚਿੰਤੁਤ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਨੇ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ ਰਾਹੀਂ ਅਪੀਲ ਦਾਇਰ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਇਹ ‘ਆਪਸੀ ਤਲਾਕ’ ਦਾ ਕੇਸ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਆਪਣੇ ਸਾਈਨ ਕਰਕੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਧਰ ਮੈਂ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਸਪਾਲ ਨੇ ਨੱਠਭੱਜ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ 'ਚ ਹੀ ਡਿਕਰੀ ਸ਼ੀਟ ਦੀ ਕਾਪੀ ਲਿਆ ਫੜਾਈ ਸੀ, “ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਲਊ। ਇਹ ਦੀ ਫੋਟੋ ਕਾਪੀ ਕਰਵਾ ਲੈਣੀ। ਅਸਲ ਕਾਪੀ ਡੈਡੀ ਜੀ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦੀ। ਰਜਿਸਟਰਡ ਪੋਸਟ ਰਾਹੀਂ ਭੇਜ ਦਿਊ।” ਮੈਂ ਲਿਫਾਫੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਇਹਦੇ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮਨ ਦੇ ਕਿਸੇ ਨੱਕਰੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਜਸਪਾਲ ਨੇ ਵੀ ਸਾਡੀਆਂ ਦਰਾੜਾਂ ਨੂੰ ਲੱਭ ਲਿਆ ਸੀ।

ਕੁਝ ਸੀ ਜਿਸਕੇ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਡਿਕਰੀ ਸ਼ੀਟ ਪੜ੍ਹਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਪੜ੍ਹਾਇਆਂ ਵੀ ਭੇਜ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਮਨ ਹੋਰ ਸ਼ੱਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਦੋਚਿਤੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪਾਗਲ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਮਨ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ- ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਜੇ ਉਹ ਮੇਰੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਤੇ ਲੋੜਾਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਆਹ ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਸਨ ਆਉਣੇ। ਮੈਥੋਂ ਉਹਨੂੰ ਛੱਡ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੀਮਤ 'ਤੇ ਨਹੀਂ। ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਮੇਰੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਅਹਿਮ ਲੋੜ। ਮੈਂ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਇਗਨੋਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਨਵਿਨਸ ਕਰਵਾਵਾਂ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋੜ।

ਜਸਪਾਲ ਕੋਲੋਂ ਲਿਫਾਫਾ ਫੜ ਕੇ ਬੈਂਡ ਦੇ ਦਰਾਜ 'ਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਲੰਘ ਗਏ ਸਨ। ਜਸਪਾਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਵਾਰ ਯਾਦ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਕਾਹਲੀ ਨਹੀਂ। ਇਹਨੂੰ ਸ਼ਾਂਤ ਚਿਤ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਚਿਤ ਸ਼ਾਂਤ ਕਿਵੇਂ ਹੁੰਦਾ। ਗਿਣਤੀਆਂ-ਮਿਣਤੀਆਂ ਖਹਿੜਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀਆਂ।

ਰਾਜਾ ਚੀਅ-ਚੀਅ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਬੈਂਡ ਰੂਮ 'ਚ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਆਉਂਦੀ ਹਾਂ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਉਠ ਖੜੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਹਨੂੰ ਥਾਪੜ-ਥਾਪੜ ਕੇ ਸੁਆ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਗੱਲਾਂ ਛੇੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਸਹੁਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਹੀ ਗੱਲਾਂ। ਇਹਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਹੀ ਟੋਕ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ, “ਤੇਰੇ ਡੈਡੀ ਦਾ ਫੋਨ ਨੂੰ ਆਇਆ? ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ?” ਕੰਧ ਨਾਲ ਚਿਪਕਾਏ ਕਲੰਡਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਸਹੀ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੱਗੇ ਨੂੰ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਨਜ਼ਰ ਗੋਲ ਦਾਇਰੇ ਵੱਲ ਵੀ ਗਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਇਸ ਨਾਲ ਕੀ ਫਰਕ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਇਹ ਗੋਲ ਦਾਇਰਾ ਮੇਰੇ ‘ਮਾਸਿਕ ਚੱਕਰ’ ਦਾ ਹੈ।

“ਹੈਂ! ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ।”

“ਉਧਰਲੀ ਲਾਈਫ ਬੜੀ ਬਿਜੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਟਾਈਮ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ ਹੋਣਾ। ਤੁਸੀਂ ਕਲ੍ਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੋਬਾਈਲ 'ਤੇ ਰਿੰਗ ਕਰ ਲਿਉ।”

“ਹੁਣੇ ਕਿਉਂ ਨੂੰ?”

“ਕੋਈ ਕਾਰਡ ਪਿਆ?”

“ਪੰਜ ਸੌ ਵਾਲੇ ਦੋ ਖਰੀਦੇ ਸੀ। ਤੂੰ ਹੀ ਮੁਕਾ ਦਿੱਤੇ।”

“ਗਿਆਰਾਂ ਵੱਜ ਗਏ। ਲਾਗੇ ਛਾਗੇ ਦੀਆਂ ਐਸ. ਟੀ. ਡੀ. ਬੰਦ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹੋਣੀਆਂ। ਰੇਲਵੇ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਜਾਣਾ ਪਊ।”

ਪਲ ਕੁ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਮਨ ਕਾਹਲਾ ਪਿਆ ਹੈ।

“ਚਲ ਚਲੀਏ।”

“ਮੰਮੀ ਜੀ ਐਨੀ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਦੀ ਆ?”

“ਮੇਰੇ ਮਨ ਨੂੰ ਧੁੜਕੂ ਲੱਗਾ।”

“ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜਾਣ ਨਾ ਦਿੰਦੇ।”

ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਾਵਾਂ?

ਇਸ ਆਪਣੀ ਜੇਠਾਣੀ ਦੀ ਕਥਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਹੈ, “ਉਹ ਦੋ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਕੰਮ

ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ। ਵੱਡੇ ਘਰ ਦੀ ਧੀ ਆ। ਇਸ ਵਾਰੀ ਰੱਖੜੀਆਂ 'ਤੇ ਉਹਦੇ ਡੈਡੀ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਫੁੱਲੀ ਆਟੋ ਮੈਟਿਕ ਵਾਸ਼ਿੰਗ ਮਸ਼ੀਨ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਤੀ। ਘਰ 'ਚ ਉਹਦਾ ਪੂਰਾ ਦਬਦਬਾ। ਮੇਰੀ ਸੱਸ ਉਹਦੇ ਮੂਹਰੇ ਕੁਸਕਦੀ ਨੂੰ। ਪਰ ਉਹ ਮੇਰੀ ਵੀ ਬਹੁਤ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦੀ। ਮੂੰਹ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਵੀ ਚੀਜ਼ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਗੱਲਾਂ-ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਸੁਣਾ ਦਿੰਦੀ-ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਡੈਡੀ ਪੱਕੇ ਹੋ ਗਏ ਫੇਰ ਦੇਖਿਉ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਸੱਦਣ ਜਾਂ ਨਾ ਸੱਦਣ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਸਪਾਲ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਬੁਲਾ ਲੈਣਾ। ਮਗਰੋ ਮੇਰੀ ਦਰਾਣੀ ਸਾਹਿਬਾਂ ਨੇ ਉਡਾਰੀ ਮਾਰ ਜਾਣੀ। ਡੈਡੀ ਦੀ ਮੇਰੇ ਸਹੁਰਿਆਂ 'ਚ ਬਹੁਤ ਇੱਜ਼ਤ ਆ। ਉਹ ਇੰਨੇ ਫੋਨ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨੂੰ ਕਰਦੇ ਹੋਣੇ ਜਿੰਨੇ ਜਸਪਾਲ ਨੂੰ ਕਰਦੇ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਈ-ਜਸਪਾਲ ਦੱਸਦੇ ਸੀ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ ਸੀ- ‘ਆਪਣੀ ਮਾਹੂਤੀ ਵੇਚ ਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਛੇਤੀ ਪਤਾ ਕਰਕੇ ਦੱਸ ਕਿ ਇਧਰ ਫੋਰਡ ਏ. ਸੀ. ਦਾ ਕੀ ਰੇਟ ਚਲਦਾ। ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੀਂ। ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਬੈਂਕ ਰਾਹੀਂ ਭੇਜ ਰਿਹਾਂ। ਤੇਰੇ ਜਨਮ ਦਿਨ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਤੁਛ ਜਿਹੀ ਭੇਟ।”

“ਬੱਸ ਕਰ। ਸੌਂ ਜਾ।”

ਬੈਂਡ ਸਵਿਚ ਆਫ ਕਰ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਸੋਚਾਂ ਤੇ ਬੇਚੈਨੀ ਵਿਚਕਾਰ ਯੁੱਧ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਫੇਰ ਸੌਂ ਗਈ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਭੋਲੀ ਭਾਲੀ ਧੀ। ਮਲੋਜ਼ੋਰੀ ਮੋਹ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਚੀਜ਼ ਮੰਗਣ ਦਾ ਇਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਲਹਿਜਾ ਹੈ। ਮੈਥੋਂ ਨਾਂਹ ਹੁੰਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਵੀ ਪ੍ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਆਪ ਤੰਗ ਹੋ ਲਵੇ-ਪਰ ਇਸ ਦੀਆਂ ਫਰਮਾਇਸ਼ਾਂ ਅਵੱਸ਼ ਪੂਰੀਆਂ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਹਨੂੰ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦਾ ਸੀ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਮੋਹ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਚ ਬੁਰਕੀਆਂ ਪਾਉਣ ਤਕ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਔਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ, “ਡੈਡ-ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਦੇ ਕਿਉਂ ਨੂੰ-ਹੁਣ ਮੈਂ ਛੋਟੀ ਨੂੰ ਰਹੀ।” “ਮੈਂ ਜਾਣਦਾਂ, ਮੈਂ ਜਾਣਦਾਂ- ਇਹੀ ਬੁਰਕੀ ਖਾ ਕੇ ਦੇਖ।” ਪ੍ਰੀਤੀ ਬੁਰਕੀ ਫੜ ਕੇ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ 'ਚ ਪਾ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਕ ਬੁਰਕੀ ਲੈਂਦੀ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਚ ਪਾ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਡੈਡੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਕਰਦੀ ਥਕਦੀ ਨਹੀਂ, “ਮੇਰੇ ਡੈਡੀ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਹੋ ਹੀ ਨੂੰ ਸਕਦਾ।”

ਮੇਰਾ ਰਾਜੇ ਉਰਫ਼ ਰਾਜੇਸ਼ਵਰ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਹੈ। ਇਕ ਟਕ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਤੋਤਲੀਆਂ-ਤੋਤਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪੋਲੇ-ਪੋਲੇ ਪੈਰ ਪੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਜਕਦਿਆਂ-ਜਕਦਿਆਂ ਦੌੜਦਾ ਹੈ। ਬਿੱਲੀ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆ ਚੁੰਬੜਦਾ ਹੈ। ਸਵੇਰੇ ਸਬਜ਼ੀ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਤਾਂ ਇਹ ਬਾਹਰਲੇ ਗੇਟ ਦੇ ਸਿਖਰ 'ਤੇ ਚੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਕਾਈ-ਬਾਈ ਭੁੱਲ ਗਈ ਸੀ। ਜੇ ਇਹ ਡਿਗ ਪਿਆ ਜਾਂ ਗੇਟ ਉਪਰਲੇ ਨੌਕੀਲੇ ਸਰੀਏ ਨਾਲ ??? ਇਹਦੇ ਵੱਲ ਦੌੜ ਪਈ ਸੀ। ਸਾਹੋ ਸਾਹੀ ਹੋਈ ਨੇ ਇਹਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਉਤਾਰਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਝਿੜਕਿਆ ਸੀ। ਸੌਫੇ 'ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ- ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਝਪਕੀ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ????? ਮੇਰੀ ਚੀਕ ਨਿਕਲ ਗਈ ਸੀ। ਡਰ ਕੇ ਉਠ ਖੜੀ ਸੀ। ਵਾਲ ਕਲਾਕ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਦਿਨ ਦੇ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਸਨ। ਹੱਥ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਚੁੰਨੀ ਦੇ ਲੜ ਨਾਲ ਅੱਖਾਂ ਪੂੰਝੀਆਂ ਸਨ।

ਪਾਣੀ ਗਲੇ ਤੱਕ ਆ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ। ਧਿਆਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਲੈ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਨਹੀਂ, ਕਈ ਵਾਰ। ਇਹ ਵੱਸ 'ਚ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੋੜ-ਘੋੜ ਕੇ ਬੱਚੇ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਕੰਬਣੀ ਛਿੜੀ ਸੀ। ਦਿਲ ਦੀ ਧੜਕਣ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਕਈ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਇਕ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਚਾਰ ਕੁ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਪਹਿਚਾਣੇ ਨਹੀਂ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਇਸ ਯੋਗ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰ ਲੈਂਦੀ। ਇਕੋ ਜਿਹੇ। ਭਗਾਨੇ 'ਚ ਉਲਟੇ ਲਟਕਾਏ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੱਧਮ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਫੇਰ ਉੱਚੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ। ਜਿਵੇਂ ਇਕੋ ਵਾਰ ਕਈ ਸਪੀਕਰ ਲੱਗ ਗਏ ਹੋਣ, “ਮਾਤੇਸ਼ੀ ਸਾਡਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਸੀ?” ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨਜ਼ਰ ਦੌੜਾਈ ਸੀ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੰਦ ਭਗਾਨਿਆਂ 'ਤੇ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਪੋਲੇ ਦੇਣੀ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਪਰ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰੁੜ ਗਏ ਸਨ। ਰੋਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਮੇਰਾ ਰੋਣਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰਾ ਸਾਥ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੱਸਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਚਿੜੀ ਦੇ ਬੋਟ ਜਿਹੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਸਨ। ਉਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਜਿਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਬੋਟ ਸੱਪ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਕੱਢਦੇ ਹਨ। “ਸਾਡਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟ ਦਿਉ। ਸਾਡਾ ਗਲਾ ਘੁੱਟ ਦਿਉ। ਸਾਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿਉ। ਸਾਨੂੰ ਮੁਕਤੀ ਦਿਉ। ਮਾਤੇਸ਼ੀ ਅਸੀਂ ਮੁਕਤੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਥੋਂ ਹੋਰ ਜੀਆ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਡਰਦੇ ਕਿਉਂ ਹੋ? ਉਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਮਾਰਿਆ ਸੀ-ਹੁਣ ਅਸੀਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥੋਂ ਕਤਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਹੋ ਜਾਉ ਸ਼ੁਰੂ.....ਇੱਕ ਦੋ.....ਤਿੰਨ....।” ਜਦੋਂ ਦਾ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਨੇ ਤਲਾਕ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਇਹ ਸੁਪਨਾ ਤੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਇਹ ਹੀ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਗਿਆਰਾਂ ਤੋਂ ਦੋ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ। ਇਹ ਬੱਚੇ ਰੋਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦੇ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ਼ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਿੱਠਾਂ ਦਿੱਸਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਲਫ ਨੰਗੀਆਂ। ਇਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਲਾਹੀਂ ਪੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੱਲਾ ਛੁਡਾ ਕੇ ਦੌੜਦੀ ਹਾਂ। ਮਨਤੋੜ ਦੌੜੀ ਵੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਮਗਰ-ਮਗਰ ਦੌੜੇ-‘ਕਿਥੋਂ ਕੁ ਤਕ ਦੌੜ ਲਉਗੇ। ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਡਾ ਪਿਛਾ ਨੂੰ ਛੱਡਣਾ।’

‘ਆਊਟ ਲੁੱਕ’ ਦਾ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਅੰਕ ਚੁੱਕ ਕੇ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿਚ ਆ ਬੈਠਦੀ ਹਾਂ। ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਪੰਨੇ ਫਰੋਲ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਅਚੋਤਾਈ ਵੱਧਦੀ ਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਨੀਂਦ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਚਲੇ ਗਈ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਜਲਣ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਲੇਖ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗੀ ਹਾਂ। ‘ਪਾਵਰ ਸਟ੍ਰਗਲ’ ਦਾ ਮਨੋਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਇਸੇ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪ ਇਸੇ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਾਂ।

ਹੁਣ ਵੀ ਸਾਰਾ ਕਸੂਰ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਦਾ ਹੀ ਹੈ। ਨਾ ਉਹਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾਣ ਦਾ ਫੁਰਨਾ ਫੁਰਦਾ-ਨਾ ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਹੁੰਦੀ। ਉਹਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਕਮਾਈ ਘੱਟ ਸੀ। ਉਹ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਦੌੜਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਛੁਟਕਾਰਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਇਹੀ ਰਸਤਾ ਆਸਾਨ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਕਿਥੇ ਫੁੱਡ ਐਂਡ ਸਪਲਾਈ ਦੀ ਸ਼ਾਹੀ ਇੰਸਪੈਕਟਰੀ ਤੇ ਕਿਥੇ ਦਿਨ ਦੀ ਰਾਤ ਟੈਕਸੀ ਡਰਾਇਵਰੀ।

ਘਰ ਦੀ ਇਕੱਲਤਾ ਤੋਂ ਭੈਭੀਤ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਜਸਪਾਲ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਜਸਪਾਲ ਟੀ. ਸੀਰੀਜ਼ ਦੀਆਂ ਕੈਸਿਟਾਂ ਦਾ ਡੱਬਾ ਖਰੀਦ ਲਿਆਇਆ ਸੀ। ਸੰਪੂਰਨ ਗੀਤਾ ਪਾਠ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਜਾ ਕੇ ਅੰਗੀਠੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਇੱਕ-ਇੱਕ ਕਰਕੇ ਘਟਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਦੀਆਂ ਕੈਸਿਟਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਵਧਦੀ ਗਈ ਸੀ। ਉਠਦਿਆਂ ਸਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਇੱਕ ਲਾ ਲੈਂਦੀ। ਦਫ਼ਤਰ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰਦੀ। ਇਧਰ ਮੇਰੀ ਸੁਪਰਿਟੈਂਡੈਂਟ ਦੀ ਵਾਰੀ ਆਈ, ਉਧਰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇ ਆਰਡਰ ਆ ਗਏ। ਨੱਠਭੱਜ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਆਪਣਾ ਪੂਰਾ ਵਾਹ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਸਭ ਬੇਕਾਰ ਗਿਆ। ਘਰੋਂ ਇੰਨੀ ਦੂਰ। ਉਹ ਵੀ ਇਕੱਲੀ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਨੇ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਲੈਣ ਦੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਪ੍ਰੀ-ਮਿਚਿਉਰ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਲੈ ਲਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਠਣਾ ਸੀ। ਕਿਤੇ ਜਾਣਾ ਆਉਣਾ ਸੀ। ਵਿਰਾਟ ਨੂੰ ਇੰਜਨੀਅਰਿੰਗ 'ਚ ਦਾਖਲਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਘਰ-ਬਾਹਰ ਤੋਂ ਫਾਰਿਗ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਹੋਇਆਂ ਇਸ ਤੋਂ ਉਲਟ ਸੀ। ਇੱਕ ਹੋਰ ਜਾਲ 'ਚ ਉਲਝ ਗਈ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਈ ਵਾਰ ਉਲਝੀ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੱਲ ਛੇਤੀ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਸ 'ਚ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਦੇ ਫੋਨ ਆਉਣੇ ਵੱਧ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਨੂੰ ਉਠਾਲ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਧਰਲੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਉਹਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੁਕਣ 'ਚ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਹਨੂੰ ਰੋਕਦੀ, ਵਰਜਦੀ ਤੇ ਝਿੜਕ ਵੀ ਦਿੰਦੀ, “ਜਨਾਬ-ਹੁਣ ਬੱਸ ਵੀ ਕਰੋ। ਜਦੋਂ ਫੋਨ ਦਾ ਬਿਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਕਿਹਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਮਾਸੀ ਕਰੋਗੇ।” ਉਹ ਮੇਰੀ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਸੁਣਦਾ ਸੀ। ਇਕੋ ਸਾਧੇ ਬੋਲਦਾ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਅੰਦਰਲੀ ਭਰੀ ਹੋਈ ਕੈਸਿਟ ਮੁਕ ਕੇ ਰੁਕਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਐਨਾ ਕੁਝ ਕਿਵੇਂ ਸਮੋਈ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗੂ ਇਕੱਲਤਾ ਕਰਕੇ ਹੀ ਹੋਵੇ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਮੈਂ ਜਿਸ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਰਹਿਣਾ-ਉਥੇ ਸਿਰਫ ਅੱਠ ਹੋਰ ਏਸ਼ੀਅਨ ਪਰਿਵਾਰ ਰਹਿੰਦੇ। ਮੈਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋਇਆਂ। ਵੀਕ ਇੰਡ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਕਿਸੇ ਇੱਕ ਜਣੇ ਦੇ ਘਰੇ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਆਂ। ਬੀਅਰ ਵਾਲਾ ਬੀਅਰ ਪੀਂਦਾ। ਵਿਸਕੀ ਵਾਲਾ ਵਿਸਕੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁਝ ਕੁ ਘੰਟਿਆਂ 'ਚ ਮੈਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਵਾਲਾ ਸਕੂਨ ਮਿਲਦਾ। ਬਾਕੀ ਦਿਨ ਤਾਂ ਚਲ ਸੋ ਚਲ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ.....।”

ਉਸ ਨਾਲ ਸਲਾਹੀਂ ਪੈਣ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਆਪ ਮਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਮੇਰੀ ਸੁਣਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਮੁਕਦੀ ਤਾਂ ਦੂਜੀ ਸ਼ੁਰੂ। ਉਹਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਕਿ ਜੇ ਪੱਕੇ ਹੋਣ ਦੇ ਮੌਕੇ ਘੱਟ ਹਨ ਤਾਂ ਵਾਪਸ ਆ ਜਾਵੇ।

ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਹਰਫੀ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ-ਉਹ ਘਰ ਆ ਜਾਵੇ। ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋੜ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਕੋਠੀ ਤੋਂ ਦਿਨੇ ਭੈਅ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਐਸ. ਟੀ. ਡੀ. 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹਦੇ ਮੋਬਾਇਲ ਦਾ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾਇਆ ਸੀ। ਅਗੋਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਤੂੰ ਘਰ ਚਲ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦਾਂ।” ਕੁਝ ਕਹਿੰਦੀ ਜਾਂ ਪੁੱਛਦੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਮੋਬਾਇਲ ਬੰਦ ਕਰ

ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਰਾਤ ਲਈ ਚਿਕਨ ਖਰੀਦਿਆ ਸੀ। ਕੋਰਡਲੈਸ ਕੋਲ ਰੱਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਘੰਟਾ ਬੀਤਿਆ। ਦੋ ਬੀਤੇ। ਉਹ ਨੂੰ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਸਨ। ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੋਈ ਸੀ। ਕੋਈ ਐਸੀ ਵੈਸੀ ਗੱਲ ਨਾ ਹੋ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਗੇਟ ਨੂੰ ਜਿੰਦਗਾ ਮਾਰ ਆਈ ਸੀ। ਰੋਟੀ ਬਣਾਉਣ ਨੂੰ ਮਨ ਰਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਬੈਂਡਰੂਮ 'ਚ ਆ ਕੇ ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਨੀਂਦ ਕਿਥੋਂ ਆਉਣੀ ਸੀ। ਚਿੰਤਾ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਕੋਰਡਲੈਸ ਉਰੇ ਨੂੰ ਰੱਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਅੱਧੇ ਕੁ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਰਿੰਗ ਹੋਈ ਸੀ। ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਨੱਕੋ ਨੀਕ ਭਰੀ ਪਈ ਨੇ ਕੋਰਡਲੈਸ ਔਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅਗੋਂ ਰਵੀ ਬੋਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਆਉਣ ਨੂੰ ਕਾਹਲਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਖਹਿੜੇ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੱਸਣ ਲਗਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਲੈਮਿਨ ਚਿਕਨ ਬਣਾਇਆ।” ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਘੰਟੇ ਕੁ ਬਾਅਦ ਫੋਨ ਕਰੀਂ। ਜਾਂ ਦੱਸ-ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਫੋਨ ਕਰਾਂ?” ਫੋਨ ਆਫ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਫੇਰ ਰਿੰਗ ਹੋਈ ਸੀ। ਰਵੀ ਦੇ ਸੁਭਾਅ 'ਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਕਾਹਲਾਪਨ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਹਾਂ, ਦੱਸ...”। ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਸੀ, “ਸੌਰੀ-ਹੋਇਆ ਇਹ ਕਿ ਮੇਰੀ ਕਾਰ ਤੋਂ ਪੰਜ ਫੁੱਟ ਅਗੇ ਜਾਂਦੀ ਕਾਰ ਦਾ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਘਬਰਾ ਗਿਆ। ਐਨਾ ਭਿਆਨਕ ਐਕਸੀਡੈਂਟ। ਐਨੀ ਭਿਆਨਕ ਮੌਤ। ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਚਕਰਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਸੁਆਰੀਆਂ ਉਤਾਰ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਆ ਗਿਆ। ਮੋੜ-ਘੋੜ ਕੇ ਉਹੀ ਸੀਨ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ। ਬੀਅਰ ਦੇ ਚਾਰ ਕੇਨ ਪੀ ਕੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਨਾਰਮਲ ਹੋਇਆ।”

ਸਾਲਾ। ਕਮੀਨਾ। ਝੂਠਾ। ਫਰੇਬੀ। ਇਹ ਦੀ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਦੀ ਆਦਤ ਨਹੀਂ ਗਈ। ਇਹ ਦੀ ਇਹ ਸਿਫਤ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਜਲਦੀ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮੰਨਦਾ ਕਿ ਬੰਦਾ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਸੱਚ ਬੋਲਦਾ। ਉਹ ਸੱਚ ਬੋਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਜਜ਼ਬ ਕਰ ਸਕਦਾ। ਉਹਨੂੰ ਪਲ-ਪਲ ਝੂਠ ਬੋਲਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਇਹਦੇ ਬਿਨਾਂ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕੀ ਕਰਾਂ-ਮੇਰਾ ਡਿਪਾਰਟਮੈਂਟ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹਾ। ਆਲਾ ਦੁਆਲਾ ਗੰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਸਿਰਫ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ।”

ਉਸ ਫੋਨ 'ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਪੰਜ ਵਾਰ ਕਿੱਸ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਿਘਲਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਮੈਨੂੰ ਇਥੇ ਪੱਕਾ ਹੋਣ ਲਈ ਮੈਰਿਜ ਕਰਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਆ.....ਤੇਰੀ ਸਲਾਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਅੰਤਮ ਸਲਾਹ ਹੋਵੇਗੀ।”

ਉਹਨੇ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵਿਰਾਟ ਸੀ। ਉਹ ਰੁੜਕੀ 'ਚ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਛੁੱਟੀਆਂ 'ਚ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਦਸ-ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਫੋਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅਗਲੇ ਹਫਤੇ ਉਸ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ, “ਆਪਾ ਲੀਗਲੀ ਤਲਾਕ ਲੈਣਾ। ਗਰੀਨ ਕਾਰਡ ਮਿਲਣ ਉਪਰੰਤ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕਾਗਜ਼ਾਂ 'ਚ ਫੇਰ ਮੈਰਿਜ ਕਰ ਲੈਣੀ। ਤੈਨੂੰ ਇਧਰ ਸੱਦਣ ਲਈ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਆ। ਵਿਰਾਟ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ 'ਚ ਦਾਖਲਾ ਦਵਾਉਣਾ। ਇਹ ਦੇ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਪਲੈਨਿੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾਂ। ਉਹਦੇ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਡੋਲੀ ਪੇਪਰ ਦੇਖਦਾਂ। ਤੂੰ ਜਾਣਦੀ ਆਂ-ਮੈਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਘੱਟ ਵੱਧ ਪੜ੍ਹਦਾਂ। ਔਲਾਦ ਲਈ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਸੌ

ਪਾਪੜ ਵੇਲਣੇ ਪੈਂਦੇ।”

ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਾਰੀ ਉਸ ਮੇਰੀ ਸਿਹਤ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਮੋੜ ਘੋੜ ਕੇ ਤਲਾਕ ਦੀ ਗੱਲ ਛੇੜੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਮੇਰੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਵਾਲੀ ਫਾਇਲ ਖੋਲ੍ਹੀ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਵਿਰਾਟ ਤੋਂ ਵੱਡੀ ਕੋਈ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਨਹੀਂ ਲੱਭੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨਾ ‘ਹੂੰ’ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਨਾ ‘ਅੱਛਾ’ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੂੰ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਰੱਖ। ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਭੁੱਲਦੀ ਆਂ ਕਿ ਪਿਛੇ ਪ੍ਰੀਤੀ ਬੇਟੀ ਆ। ਵਿਰਾਟ ਆ। ਜਸਪਾਲ ਆ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਰਾਜਾ ਵੀ ਆ। ਇੰਨੀ ਮਿਹਨਤ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਕਰ ਰਿਹਾਂ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਆਪਣੇ ਵਕੀਲ ਰਾਹੀਂ ਅਪੀਲ ਕਰ ਰਿਹਾਂ। ਤੂੰ ਉਹਨੂੰ ਕੋਆਪਰੇਟ ਕਰੀਂ। ਉਹਦੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ‘ਮਿਚੂਊਲ ਡਾਇਵੋਰਸ’ ਪੇਪਰਾਂ 'ਤੇ ਸਾਈਨ ਕਰ ਆਈਂ.....।”

ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਬੀਤ ਗਏ ਸਨ। ਝਕੋਤਾਈ 'ਚ। ਅਚੋਤਾਈ 'ਚ।

ਵਕੀਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਵਾਰ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ। ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਦੱਸਣ ਲਈ।

ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ??? ਵਕੀਲ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਘੁੰਡੀ ਪਾਈ ਸੀ। ਫੇਰ ਖੋਲ੍ਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਗਈ ਸੀ-ਉਵੇਂ ਮੁੜ ਆਈ ਸੀ।

ਕਿਸ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਦੀ ?

ਪ੍ਰੀਤੀ ਸੀ ਜਾਂ ਦੋਸਤਾਂ ਦਾ ਲੰਬਾ ਘੇਰਾ ਸੀ। ਸ਼ੁੱਭਚਿੰਤਕਾਂ ਦਾ। ਇਕ ਰਵੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਆਖਿਰੀ ਵਰਜਿਤ ਫਲ। ਕੁੱਤਾ। ਸੁਆਰਥੀ। ਅੱਖੇ ਵੇਲੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕੁਲੀਗਜ਼ ਨੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਕਿਸੇ ਅਤੀ ਨੇੜਲੇ ਨਾਲ ਹੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਇਕੋ ਇਕ ਪ੍ਰੀਤੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਧੀ ਵੀ। ਸਹੇਲੀ ਵੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਰਾਇ ਦੇਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਟੈਲੀਫੋਨ 'ਤੇ ਹੀ ਲਾਹਪ੍ਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਡੈਡੀ ਦੀ ਅਟੈਚਮੈਂਟ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਤੁਸੀਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਸਾਈਨ ਕਰ ਆਉ। ਮੈਂ ਬੈਠੀ ਆਂ।”

ਮਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ-ਕਾਹਲੀ ਨਾ ਕਰ। ਇਸ ਬੰਦੇ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਵਿਸ਼ਵਾਸਘਾਤ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਨੇੜੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਮੇਰਾ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਕੀ ਪਤਾ ਬਣਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸ 'ਚ ਜਜ਼ਬ ਕਰਨ ਦੀ ਅਥਾਹ ਭਾਵਨਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਕਾਹਲਾ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ ਦੀ ਗੱਲ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦਾ ਹੈ। ਮੈਥੋਂ, ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਵੀ ਕਿਸੇ ਫੈਸਲੇ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਪੁੱਜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਵੱਡੇ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲੈਣੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇੱਕੋ ਇੱਕ ਭਾਪਾ ਜੀ ਸਨ। ਉਹ ਆਪ ਦੁੱਖੀ ਹਨ। ਪਿੰਡ 'ਚ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੱਜੇ-ਖੱਬੇ ਗੁਆਂਢੀਆਂ ਨੇ ਫਿਰਨੀ 'ਤੇ ਮਕਾਨ ਛੱਤ ਲਏ ਹਨ। ਉਹ ਹੀ ਬੀਹੀ ਜਿਥੇ ਕੁਲ-ਬੁਲ-ਕੁਲ-ਬੁਲ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ-ਹੁਣ ਦਿਨੇ ਹੀ ਉਲੂ ਬੋਲਦੇ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਭਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਇਕ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ। ਦੂਜਾ ਕਾਨਪੁਰ। ਸਾਲ ਛੇ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਕੋਈ ਇੱਕ ਗੋੜਾ ਮਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਕ ਦੋ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਠਹਿਰਦਾ ਹੈ। ਖਾਲੀ ਭਾਂਡੇ

ਨਕੋਨੀਕ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਚਲਣ ਲਈ ਸੁਲਾਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਫੋਨ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਸਰਬਜੀਤ ਕੇ ਘਰੇ। ਭਾਪਾ ਜੀ ਆਖਿਰ 'ਚ ਇਹ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ, “ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਪੈਸੇ ਵੀ ਭੇਜਦਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਭੇਜੀ ਆ? ਉਹਨੂੰ ਗਿਆ ਪੰਜ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ-ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਵੀ ਚਿੱਠੀ ਨਹੀਂ ਲਿਖੀ?” ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਦੱਸਦੀ-ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੀ ਘਾਟਾ ਹੈ। ਪੈਨਸ਼ਨ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਪਰੋਵੀਡੈਂਟ ਫੰਡ ਦੇ ਸਤ ਲੱਖ ਬੈਂਕ 'ਚ ਪਏ ਹਨ। ਦੋ ਦੁਕਾਨਾਂ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਚਾਹਾਂ ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ ਵਾਲਾ ਪਲਾਟ ਵੇਚ ਦਵਾਂ। ਝੂਠ ਬੋਲਦੀ, “ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਇਕ ਬੰਦਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਦੋ ਲੱਖ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਵਿਰਾਟ ਲਈ ਵੀਡੀਉ ਕੈਮਰਾ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਈ ਕੁਝ। ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਗਰਮ ਜੈਕਟ। ਜਦੋਂ ਮਿਲਣ ਆਈ ਲੈ ਆਵਾਂਗੀ।” ਭਾਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਭਿੰਨਕ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਣ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਕੋਰਡਲੈਸ ਐਨ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਦੁਬਾਰਾ ਫੋਨ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਫੋਨ ਮਿਲਾਉਣ ਲੱਗਾ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਘੰਟਾ ਵੀ ਬੀਤ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਫੋਨ ਉਸੇ ਦਾ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਸ ਵੇਲੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਫੋਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ।

ਟਹਿਲਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਅਜੀਬ ਆਦਤ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਕੋਫੀ ਦਾ ਵੱਡਾ ਮੱਗ ਪੀਂਦੀ ਹਾਂ। ਫੇਰ ਨੀਂਦ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਹੁਣ ਕੋਫੀ ਪੀਤੀ ਜਾਵੇ।

ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਵੀ ਕੋਫੀ ਪੀਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕੀਨ ਹੈ। ਉਹ ਸ਼ਰਾਬ ਨਹੀਂ ਪੀਦਾ। ਮੀਟ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦਾ। ਬੀਅਰ ਵੀ ਅਮਰੀਕਾ ਜਾ ਕੇ ਹੀ ਪੀਣ ਲੱਗਾ ਹੈ।

ਰਸੋਈ 'ਚ ਆ ਕੇ ਕੋਫੀ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹਾਂ। ਉਹੀ ਗੱਲਾਂ ਫੇਰ ਯਾਦ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ।

ਐੱਮ. ਏ. ਕਰਨ ਜਲੰਧਰ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਰ ਨੇ ਹੋਮਰ ਦੇ ਮਹਾਕਾਵਿ 'ਦੀ ਈਲੀਅਡ' 'ਤੇ ਨਾਟਕ ਖੇਡਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਸੱਤਾਂ ਨੂੰ 'ਦੀ ਇਲੀਅਡ' ਦੋਬਾਰਾ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਸ 'ਤੇ ਨਾਟਕ ਕਿਵੇਂ ਖੇਡਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇੰਨੇ ਪਾਤਰ? ਇੰਨੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ੰਕਾ ਜ਼ਾਹਿਰ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੇ ਕੁਝ ਖਾਸ ਐਪੀਸੋਡ ਲਵਾਂਗੇ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਐਕਲੀਜ਼ ਦੇ ਗੁੱਸੇ 'ਤੇ ਦਵਾਂਗੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹਦਾ ਨਾਂ 'ਰਾਥ ਆਫ ਐਕਲੀਜ਼' ਰੱਖੀਏ। ਹੁਣ ਦੇਖਣਾ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਐਕਲੀਜ਼ ਕੌਣ ਬਣਦਾ। ਜੈਪਾਲ, ਰਮਨ ਜਾਂ ਖੁਸ਼ਵੰਤ। ਇਹ ਰੋਲ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਕੋਲੋਂ ਹੋਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਲਈ ਤਾਂ ਨਿਮਰ, ਕੋਮਲ, ਫਿਲਾਸਫਰਟਾਈਪ ਰੋਲ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਇਕੋ ਇਕ ਜੈਪਾਲ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਗੁੱਸੇਖੋਰ, ਪਹਿਲਵਾਨਨੁਮਾਂ, ਹਨੂੰਮਾਨਨੁਮਾਂ ਰੋਲ ਲਈ ਫਿਟ ਬੈਠਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਲਗਪਗ ਤੈਅ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਰੋਲ ਉਹ ਹੀ ਕਰੇਗਾ। ਰਮਨ ਐਗਾਮਿਮਨੋਨ ਬਣੇਗਾ। ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਕੋਈ ਦੇਵਤਾ ਬਣੇਗਾ। ਹੈਲਨ ਮੈਂ ਬਣਨਾ

ਸੀ। ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਅੜ ਗਿਆ ਸੀ, “ਸਰ, ਇਕ ਮੌਕਾ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਦਿਉ। ਅਜਮਾ ਕੇ ਦੇਖੋ।” ਜਸਵਿੰਦਰ ਸਰ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਿਰਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਕਿਸੇ ਦੀ ਯੋਗਤਾ ਪਰਖਣ ਦੀ ਆਪਣੀ ਕਸਵੱਟੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਂਹ 'ਚ ਸਿਰ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਿੱਧਾ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਐਕਲੀਜ਼ ਦਾ ਰੋਲ ਜੈਪਾਲ ਕਰੇਗਾ। ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ-ਕਰਦੇ ਅਸੀਂ ਕੰਟੀਨ 'ਤੇ ਚਾਹ ਪੀਣ ਆ ਗਏ ਸੀ। ਸਰ ਨੇ ਸਿਗਰੇਟ ਲਾ ਲਈ ਸੀ। ਦੋ ਚਾਰ ਕਸ ਖਿਚੇ ਸਨ। ਜੈਪਾਲ ਨਾਲ ਸਲਾਹੀਂ ਪੈ ਗਏ ਸਨ, “ਰਿਸਕ ਲੈ ਕੇ ਦੇਖਦੇ? ਕਿਉਂ ਨਾ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ?” ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਫੈਸਲੇ ਦੀ ਤਾਈਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਖੁਸ਼ੀ 'ਚ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਕੋਲੋਂ ਪਾਰਟੀ ਲਈ ਸੀ। ਉਹ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਟੈਨਸ਼ਨ 'ਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਪ ਇਸ ਰੋਲ ਬਾਰੇ ਖੁਦ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਗੀਰਸਲ ਵੇਲੇ ਉਹ ਉਪਰੋਂ-ਉਪਰੋਂ ਠੀਕ ਦਿੱਸਦਾ ਸੀ। ਅੰਦਰੋਂ ਝਿੜਕਦਾ ਸੀ। ਮਹੀਨੇ ਬਾਅਦ ਕਾਲਜ ਦੇ ਆਡੋਟੋਰੀਅਮ 'ਚ ਨਾਟਕ ਖੇਡਿਆ ਗਿਆ ਸੀ-‘ਰਾਥ ਆਫ ਐਕਲੀਜ਼’ -ਐਕਲੀਜ਼ ਦਾ ਐਗਾਮਿਮਨੋਨ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁੱਸਾ। ਦੇਵਤਿਆਂ ਵਿਰੁੱਧ ਗੁੱਸਾ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਵਰਦੀ ਅੱਗ। ਕਿਸੇ 'ਚ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਰੋਕਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਹੀ 'ਵਾਰ ਆਫ ਟਰੋਜ਼ਨ' ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਰੋਲ ਠੀਕ ਨਿਭਾਇਆ ਸੀ। ਬਹੁਤੀ ਵਾਹ-ਵਾਹ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਨੇ ਖੱਟੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਨ 'ਵਾਰ ਆਫ ਟਰੋਜ਼ਨ' ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਉਚੇਚਾ ਮਿਲਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਆਦਰਸ਼ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

ਰਿਗ ਹੋਈ ਹੈ। ਜਲਦੀ-ਜਲਦੀ ਕੋਰਡਲੈਸ ਐਨ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਹੈਲੋ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਅੱਗੋਂ ਵਿਰਾਟ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਅਗਲੇ ਮਹੀਨੇ ਦੋ ਹਫਤਿਆਂ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਹਨੇ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਬਣਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਇਕ ਦਿਨ ਆਗਰਾ। ਦੋ ਦਿਨ ਦਿੱਲੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਕੁਰੂਕੋਸ਼ਤਰ। ਇਕ ਦਿਨ ਜਵਾਲਾਜੀ। ਦੋ ਦਿਨ ਕਾਂਗੜੇ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਮਕਲੋਡਗੰਜ। ਇਕ ਅੱਧ ਦਿਨ ਅੰਧਰੇਟੇ ਵੱਲ। ਜਿੰਨੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਬਚਣਗੀਆਂ, ਉੱਨੇ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਰੁਕੇਗਾ। ਉਪਰੋਂ-ਉਪਰੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਆ ਜਾਵੇ। ਉਹਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ। ਉਹਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦੀ ਹਾਂ ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਰਾਏ ਦੱਸਦੀ ਹਾਂ। ਉਹਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦਾ ਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ-ਉਹ ਕਰੇ। ਮੇਰੀ ਇੰਨੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਜਾਵੇ। ਉਹਨੇ ਮੁੜਦੇ ਹੋਏ ਨੇ ਹੀ ਮਿਲਣ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਉਹਦੀ ਕੋਈ ਫਰੈਂਡ ਹੋਵੇਗੀ-ਇਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਪੱਕੀ ਹੈ। ਮੈਥੋਂ ਉਹਲਾ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ ਹਾਂ। ਇਧਰੋਂ ਉਧਰੋਂ ਸਭ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਾਹਿਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਰੋਕਦੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਸ਼ਾਹਖਰਚ ਬੱਚਾ ਹੈ। ਮੈਥੋਂ ਵੀ ਪੈਸੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਡੈਡੀ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਮੰਗਵਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਜਸਪਾਲ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ, “ਮੰਮੀ ਜੀ-ਤੁਸੀਂ ਉਦਾਸ ਲੱਗਦੇ ਹੋ?”

“ਨਹੀਂ ਬੇਟੇ-ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਸੁੱਤੀ ਉੱਠੀ। ਇਸ ਲਈ ਤੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ।”

“ਤੁਸੀਂ ਮੈਥੋਂ ਝੂਠ ਬੋਲਦੇ ਹੋ?”

“ਤੂੰ ਕਦੋਂ ਦਾ ਵਹਿਮੀ ਹੋ ਗਿਆ?”

ਉਹ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਾਈ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਫੋਨ ਬੰਦ ਕਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਮੇਰੀ ਲਵਲੀ ਮੰਮੀ-ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬਹੁਤ ਮਿਸ ਕੀਤਾ।”

ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਨਮੀ ਉਤਰ ਆਈ ਹੈ।

ਭਰੇ ਮਨ ਨਾਲ ਬੈਂਡ ਰੂਮ 'ਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ।

ਪ੍ਰੀਤੀ ਵੱਲ ਦੇਖਦੀ ਹਾਂ। ਉਹ ਤਾਂ ਘੋੜੇ ਵੇਚ ਕੇ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਹੈ। ਰਾਜੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਪਿੱਠ ਕਰ ਕੇ। ਰਾਜਾ ਕਿਨਾਰੇ ਵੱਲ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰੀ। ਬੈਂਡ 'ਤੇ ਪਈ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕੀਤੀਆਂ ਨਹੀਂ ਤੇ ਨੀਂਦ ਆਈ ਨਹੀਂ। ਰਾਜਾ ਰੋਵੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਦੁੱਧ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਪਿਲਾਉਂਦੀ ਹਾਂ। ਉਸ ਦੀ ਗਿਲੀ ਨਿੱਕਰ ਬਦਲਦੀ ਹਾਂ। ਪੋਟੀ ਕਰਾਉਂਦੀ ਹਾਂ।

ਜਿਸਮ ਸਾਹ ਸੱਤਹੀਣ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਹੈ। ਰਾਜੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਪਾਸਾ ਮਾਰ ਕੇ ਰੁੜੀ ਹਾਂ। ਉਹਨੂੰ ਖਿਚ ਕੇ ਪ੍ਰੀਤੀ ਦੇ ਕੋਲ ਨੂੰ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਮੁੜ ਆਪਣੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਬੈਂਡ ਦਾ ਨੁੱਕਰ ਵਾਲਾ ਸਵਿਚ ਔਨ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਵੱਲ ਹਨੇਰਾ ਹੈ। ਦਰਾਜ 'ਚੋਂ ਲਿਫਾਫਾ ਕੱਢਦੀ ਹਾਂ। ਪੜ੍ਹਦੀ ਹਾਂ: ਹਿੰਦੂ ਵਿਆਹ ਐਕਟ... ਡੀਕਰੀ ਸ਼ੀਟ..... ਸ੍ਰੀ ਜੇ. ਪੀ. ਗੁਪਤਾ, ਡਿਸਟ੍ਰਿਕ ਜੱਜ ਦੀ ਕੋਰਟ ਹਿੰਦੂ ਵਿਆਹ ਐਕਟ ਕੇਸ ਨੰ. 53 ਸਾਲ 2003 ਸ੍ਰੀਮਤੀ ਪ੍ਰੇਮ ਲਤਾ ਪੁਤਰੀ ਸ੍ਰੀ ਹਰਜੀਤ ਲਾਲ, ਵਾਸੀ ਪਿੰਡ ਤੇ ਡਾਕ. ਨੂਰਪੁਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਨਕੋਦਰ, ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ ਵਰਸਿਸ ਸ੍ਰੀ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਲਾਲ ਸਪੁੱਤਰ ਪਰਮਿੰਦਰ ਲਾਲ ਵਾਸੀ 1185, ਮਾਡਲ ਟਾਊਨ, ਲੁਧਿਆਣਾ ਦਾ ਸੈਕਸ਼ਨ 13 (1) (19) ਅਧੀਨ ਵਕੀਲ ਸ੍ਰੀ ਰਾਜਪਾਲ ਸਿੰਘ ਅਤੇ ਸ੍ਰੀ ਪ੍ਰਦੀਪ ਕੁਮਾਰ ਸ਼ਰਮਾ ਦੀ ਹਾਜ਼ਿਰੀ 'ਚ ਆਪਸੀ ਤਲਾਕ ਮੰਜੂਰ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ.....।

ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ 'ਆਪਸੀ ਤਲਾਕ' ਲੈ ਲਿਆ ਹੈ। ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਨਕਲ ਨਾ ਭੇਜਣ ਨਾਲ ਕੀ ਫਰਕ ਪਵੇਗਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਦੇ ਵਕੀਲ ਨੇ ਇਹਦੀ ਨਕਲ ਕਾਪੀ ਭੇਜ ਦਿੱਤੀ ਹੋਵੇ। ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਕਿ ਲੰਬੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਾਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਹ ਆਖਿਰੀ ਚਿੱਠੀ ਹੋਵੇ। ਸਭ ਕੁਝ ਉਸੇ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਹਿਲ ਕਰਦਾ ਹੈ ਜਾਂ ਕਿ ਆਪਣੀ ਨਵੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਲਿਖਦੀ ਹਾਂ। ਕਾਗਜ਼ ਪਾੜਦੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਵੀ ਲਿਖਦੀ ਹਾਂ- ਤੁਹਾਡੀ ਇਕ ਸੱਧਰ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਇਹ ਵਾਕ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਉਪਰ ਦੀ ਕਾਟਾ ਮਾਰ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ।

ਕਾਗਜ਼ ਬਾਲ ਪੈੱਨ ਚੁੱਕਦੀ ਹਾਂ। ਲਿਖਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੀ ਹਾਂ-ਤੁਸੀਂ ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰ ਸੋਚਣਾ। ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਹੈ ਕਿ ਵਿਰਾਟ 'ਕੁਝ' ਬਣੇ। ਉਹਦਾ ਭਵਿੱਖ ਬਣਾਉਣ 'ਚ ਤੁਹਾਡਾ ਸਾਥ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਵਿਰਾਟ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦਾ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ। ਉਹ ਆਪ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ-‘ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਫੈਸਲੇ ਆਪ ਕਰਾਂਗਾ।’ ਲਿਫਾਫਾ ਮੁੜ ਦਰਾਜ 'ਚ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਦਾ ਫੋਨ ਉਡੀਕਾਂਗੀ। ਦੇਖਾਂ- ਉਹ ਕੀ ਬੋਲਦਾ।

ਪਿਛਲਾ ਹਫਤਾ ਵੀ ਅਚੋਤਾਈ 'ਚ ਬੀਤਿਆ ਸੀ। ਨਾ ਦਿਨੇ ਚੈਨ। ਨਾ ਰਾਤੀਂ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬਿਜੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਦੋਸਤਾਂ ਵੱਲ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੋਨ ਮਿਲਾਉਂਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਲੰਬਾ ਚੌੜਾ ਸਰਕਲ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਕਿ ਉਹ ਆਈ ਹੈ, ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਦਾ ਆਉਣ ਜਾਣ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਵਿਹਲੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਾਣੇ ਬਣਾ ਕੇ ਮੇਜ਼ ਭਰ ਦਿੰਦੀ। ਪੁੱਛਦੀ, “ਆ ਜਿਹੜੀ ਸਬਜ਼ੀ ਖਾ ਰਹੇ ਹੋ-ਬੁਝੋ ਤਾਂ ਕਾਹਦੀ ਆ?” ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਕਿਆਸ ਲਾਉਂਦੀ। ਉਹ ਨਾਂਹ 'ਚ ਸਿਰ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੀ। ਆਖਿਰ ਮੈਨੂੰ ਹਾਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਦੱਸਦੀ, “ਇਹ ਤਾਂ ਘੀਆ ਕਦੂਕਸ ਕਰਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਲਿਆ। ਫੇਰ ਇਹਨੂੰ ਪਨੀਰ 'ਚ ਗੁੰਨਿਆ। ਫੇਰ ਤਲਿਆ। ਤੁਸੀਂ ਖਾਣ ਪੀਣ ਤੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਅਣਜਾਣ ਹੋ। ਮੇਰੀ ਸੱਸ ਨੇ ਰਸੋਈ ਦੀ ਮਾਸਟਰੀ ਕੀਤੀ ਹੋਈ ਆ। ਉਹਨੂੰ ਆਪ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਂਕ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ- ਜਾਹ ਕੁਝੇ ਤੂੰ ਜਸਪਾਲ ਕੋਲ ਬੈਠ। ਅਜੇ ਰਸੋਈ ਮੇਰੇ ਹਵਾਲੇ ਰਹਿਣ ਦੇ।” ਉਹਨੂੰ ਕੀ ਦੱਸਦੀ- ਲੈਮਿਨ ਚਿਕਨ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕੁਲਵੰਤ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੱਗੀ ਰਹੀ ਸੀ ਉੱਨਾ ਚਿਰ ਉਸ ਚਿਕਨ ਬਣਾ ਕੇ ਖੁਆਇਆ ਸੀ। ਹਫਤੇ 'ਚ ਇਕ ਦਿਨ। ਪੈਸੇ ਮੈਂ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਬਣਾ ਉਹ ਲਿਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਹਫਤੇ ਬਾਅਦ ਨਾ ਖਾਂਦੀ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜੀਭ ਮੂਤਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮਾਂ ਜਿਉਂਦੀ ਰਹੀ, ਉੱਨਾ ਚਿਰ ਮੀਟ ਤਾਂ ਕੀ-ਘਰ 'ਚ ਲਸਣ ਵਰਤਣ ਦੀ ਵੀ ਮਨਾਹੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਪਰੋਂ ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਉਸ ਦਾ ਵੀ ਸਿਰਾ।

ਰਿੰਗ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹਨੇ ਪੰਜ ਵਾਰ ਕਿੱਸ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਸਿਹਤ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ। ਫੇਰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਤਲਾਕ ਬਾਰੇ ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਆਵਾਜ਼ ਆਉਣੀ ਬੰਦ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਸ ਇਹ ਜਾਣ-ਬੁਝ ਕੇ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਹੁਣ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਖਿੜਾਊਗਾ। ਸਤਾਊਗਾ। ਰਿੰਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਬੋਲਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਆਖਿਰੀ ਸ਼ਬਦ ਇਹ ਹੀ ਸੁਣਿਆ-ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਪੰਨਵਾਦ।

ਲਿਫਾਫਾ ਚੁੱਕ ਲਿਆਉਂਦੀ ਹਾਂ। ਕਾਗਜ਼ ਬਾਲ-ਪੈੱਨ ਵੀ। ਡੀਕਰੀ ਸ਼ੀਟ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹਾਂ। ਪੜ੍ਹਦੀ ਕੀ, ਉਡਦੀ-ਉਡਦੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਦੀ ਹਾਂ ਜਿਵੇਂ ਇਸ 'ਚ ਕੁਝ ਵੀ ਗਲਤ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਹਨੂੰ ਲੰਬੀ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖਦੀ ਹਾਂ। ਆਖਿਰੀ ਵਾਕ ਲਿਖਿਆ ਹੈ-ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਲੋੜ ਹੈ....।

ਅੱਖਾਂ ਭਾਰੀਆਂ-ਭਾਰੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਬੈਠਣਾ ਔਖਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕੋਰਡਲੈਸ ਚੁੱਕਦੀ ਹਾਂ। ਬੈਂਡ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਡਿਗ ਹੀ ਪਈ ਹਾਂ। ਭਰਭੂਰ ਨੀਂਦ। ਖੁਸ਼ਵੰਤ ਸੁਪਨਿਆਂ 'ਚ ਦਿੱਸਿਆ.....ਐਕਲੀਜ਼ ਬਣਿਆ...।

ਇਕ ਸੁਆਲ

ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਆਪ ਵੀ ਮਰੀਜ਼ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ।

ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਘੇਰੇ ਦਾ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਅਜੀਬ-ਅਜੀਬ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਅਜਿਹਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੋਚਣ ਕਰਕੇ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਜਾਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਹੈ ਜਿਹਨੂੰ ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਸਮਝਿਆ ਹੈ-ਉਵੇਂ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਰਿਹਾ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਨਿਤਕ੍ਰਮ 'ਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੱਤਾ। ਸਵੇਰ-ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਲੰਬੀ ਸੈਰ ਲਈ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਸਵੇਰ ਦਾ ਸਾਥੀ ਪ੍ਰੋ. ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹਦਾ ਤੇ ਮੇਰਾ ਸਮਝੌਤਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ ਨਹੀਂ ਕਹਿਣਾ। ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ। ਉਹ ਸਿਆਣਾ ਬੰਦਾ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਪੜ੍ਹਣ ਦਾ ਬਹੁਤ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਘੁੰਮਣ-ਫਿਰਣ ਦਾ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕਿਧਰੇ ਜਾਂਦਾ, ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ-“ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਚਲ। ਬੰਦੇ ਲਈ ਰੀਫਰੈਸਮੈਂਟ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦੀ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਖੂਹ ਦਾ ਡੱਡੂ ਬਣਿਆ ਬੈਠਾ।” ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਮਜ਼ਬੂਰੀਆਂ ਗਿਣਾ ਦਿੰਦਾ। ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਨਵੇਂ ਤਜਰਬੇ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣ-ਸੁਣ ਕੇ ਹੀ ਮਜ਼ਾ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰਦਾ ਕਿ ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਜਾਣਾ ਹੀ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਆਹ ਡਾਕਟਰੀ ਦਾ ਕਿੱਤਾ ਬੜਾ ਕੁੱਤਾ ਕੰਮ ਹੈ। ਆਪਣੇ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਅਟੈਂਡ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ-ਹੁਣ ਬਾਹਰਲੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਾਲੇ ਯੂਨੀਅਰ ਡਾਕਟਰ ਵੀ ਟਿਕ ਕੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣ ਦਿੰਦੇ। ਸੋਮ-ਮੰਗਲਵਾਰ ਲੂਥਰਾ ਦੇ ਜਾਣਾ। ਬੁੱਧਵਾਰ ਮਦਾਨ ਦੇ। ਵੀਰ-ਸ਼ੁੱਕਰਵਾਰ ਜੱਗੀ ਦੇ। ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਲੇਟ ਹੋ ਜਾਵਾਂ-ਮੋਬਾਇਲ 'ਤੇ ਸੁਨੇਹੇ 'ਤੇ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਦਾ-“ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ-ਪਲੀਜ਼ ਜਲਦੀ ਆ ਜਾਉ। ਪੇਸ਼ੈਂਟ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਕਰ ਰਿਹਾ...ਸਾਡੀ ਸਮਝ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਆ...ਕਿਸੇ ਸੈਡੇਟਿਵ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਪਲੀਜ਼ ਜਲਦੀ-ਆਪਣੀ ਗੱਡੀ ਭੇਜੀਏ।” ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕਾਲਾਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਹੁਤੇ ਮਰੀਜ਼ ਤਾਂ ਇਨਸੋਮੀਨੀਆ ਦੇ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹਨ। ਆਪਣੀ ਫੀਸ ਤਿੰਨ ਗੁਣਾਂ ਵਧਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਜੇਬ 'ਚੋਂ ਦੇਣੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਕਿੰਤੂ-ਪਰੰਤੂ ਕਰਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਆਪਣੇ ਪੇਸ਼ੇ ਨਾਲ ਵਿਸ਼ਵਾਸਯਾਤ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਮੈਂ

ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਫੀਸ ਲੈਣ ਲੱਗਾ। ਡਾਕਟਰ ਖੁਸ਼। ਮਰੀਜ਼ ਖੁਸ਼। ਮਰੀਜ਼ਾਂ 'ਚ ਹੋਰ ਵਾਧਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਾਂਹ ਮੈਥੋਂ ਕਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ।

ਕੋਈ ਛੁੱਟੀ ਨਹੀਂ। ਸਵੇਰ ਦੀ ਸੈਰ ਦੀ ਆਦਤ ਸਤੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਪਾਈ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਅੱਠ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਠਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਉਦੋਂ ਤਾਈਂ ਗੇਟ ਦਾ ਅਰਲ ਖੜਕਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਜਦੋਂ ਤਾਈਂ ਮੈਂ ਉਠ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਕਈ ਵਾਰ ਐਦਾਂ ਵੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਘੋਸਲ ਮਾਰ ਲਈ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਮੰਨਣ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਪਨੈਲਟੀ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪੰਜ ਵਾਰ ਪਾਰਟੀ ਦੇਣੀ ਪਈ ਸੀ। ਗਰੈਂਡ ਪਾਰਟੀ ਜਿਸ 'ਚ ਦੋਵੇਂ ਪਰਿਵਾਰ ਸ਼ਾਮਲ ਹੋਏ ਸੀ। ਮੈਂ ਛੇਵੀਂ ਵਾਰੀ ਆਉਣ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਹੁਣ ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਫਰਕ ਆਇਆ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਨੀਂਦ ਘਟ ਗਈ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਾਗ ਆ ਜਾਵੇ-ਫੇਰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਮੈਂ ਉਠ ਕੇ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਲਾਅਨ 'ਚ ਟਹਿਲਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਰੋਲੇ, ਸ਼ੋਰ ਤੇ ਚੀਕਾਂ ਪਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੈਣ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਪੰਜ ਵਜਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਕੋਠੀ 'ਤੇ ਰਿੰਗ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਇਸ ਤਬਦੀਲੀ 'ਤੇ ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਆਦਤ ਬਣਾਉਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਸਭ ਕੁਝ ਆਪਣੇ ਆਪ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂਦਾ।”

ਅਸੀਂ ਭਗਤ ਸਿੰਘ ਨਗਰ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਬਹਿਸਦੇ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਇਸ ‘ਘਟਨਾ’ ਬਾਰੇ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚਾਰ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਚ ਕੇ ਚੁੱਪ ਧਾਰਣ ਕਰ ਲਈ ਸੀ।

ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਗੱਲਾਂ-ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਟੋਇਆ ਸੀ, “ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਤੂੰ ਗੜਕੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ? ਕੋਈ ਸਮੱਸਿਆ ਆ ਖੜੀ?”

“ਕੋਈ ਖਾਸ ਨਹੀਂ।”

“ਤੂੰ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ?”

“ਇਹ ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿਤਾ?”

“ਚਲ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਦੌੜ ਕੇ ਦਿਖਾ।”

ਸਾਡਾ ਨਿਰਣੈ ਸੈਣੀ ਸਵੀਟ ਹਾਊਸ ਤੋਂ ਬਾਟਾ ਸ਼ੋਅਰੂਮ ਤਕ ਦੀ ਇਕ ਮੀਲ ਦੀ ਦੌੜ ਸੀ।

ਮੈਂ ਅੱਧ-ਵਿਚਕਾਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹਫ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਦੂਰੀ ਬਣਾਈ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਉਹ ਪੌਣੀ ਕੁ ਵਾਟ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਪਿਛਾੜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਤੁਹਾਡੀ ਸਟੱਡੀ ਅਰਧ-ਪਾਗਲ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿੰਦੀ ਆ?”

“ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦੱਸ- ਆਹ ਤੁਹਾਡੀ ਸ਼ਬਦ ਕਿੱਥੋਂ ਆ ਗਿਆ?”

“ਸੌਰੀ।”

“ਫੇਰ ਗਲਤੀ ਕਰਤੀ।”

“ਬਲਿਆ ਚਲ ਹੁਣ ਦੱਸ।”

“ਤੂੰ ਕਾਸ ਲਈ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ? ਕੋਈ ਪੰਗੋਬਾਜ਼ ਮਰੀਜ਼ ਆ ਗਿਆ?”

“ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੀ ਗੱਲ ਆ। ਮੇਰੇ ਹਸਪਤਾਲ 'ਚ ਦਿਮਾਗੀ ਮਰੀਜ਼ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਜਾਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ।”

ਉਹਨੇ ਪੂਰੇ ਪੰਤਾਲੀ ਮਿੰਟ ਦਾ ਲੈਕਚਰ ਝਾੜਿਆ ਸੀ। ਬੋਰ। ਬਕਵਾਸ। ਆਊਟ ਡੇਟਿਡ।

ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਹੀ ਟੋਕ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਇਸ ਵਾਰ ਕਿਧਰ ਜਾਣਾ?”

“ਜੈਪੁਰ।”

“ਕਦੋਂ?”

“ਪੰਦਰਾਂ ਨਵੰਬਰ ਨੂੰ।”

“ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੋਰ ਕਿਹਨੇ ਕਿਹਨੇ ਜਾਣਾ?”

“ਦੋ ਮੇਰੇ ਕੁਲੀਗ ਆ। ਦੋ ਲੇਖਕ ਮਿੱਤਰ।”

“ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲਿਉ।”

“ਤੂੰ ਟਾਈਮ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਦੱਸ ਜਾਣਾ।”

“ਸਿਉਰ। ਆਈ ਮਸਟ ਗੋ....।”

ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸੁੰਗੜ ਗਈ ਸੀ। ਪੌੜੀਆਂ ਚੜਿਆ-ਘਰ ਆ ਗਿਆ। ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰਿਆ, ਨਿਊਰੋ ਸਾਈਕਰੈਟਿਕ ਹਸਪਤਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ। ਟੈਲੀਫੋਨ ਆਇਆ। ਕਾਰ ਸਟਾਰਟ ਕੀਤੀ। ਇਪੁਆਇੰਟਮੈਂਟ ਭੁਗਤਾਉਣ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਮੁੜ ਆਇਆ। ਆਪਣੇ ਘਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਕਾਅਦਾ ਘਰ? ਖਾਣ-ਪੀਣ ਲਈ ਜਾਂਦਾ। ਜਾਂ ਝਪਕੀ ਲੈਣ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਪੈ ਜਾਣੀ। ਮਨ ਕਰਦਾ ਕਿ ਟਰਾਈਕਾ ਖਾ ਕੇ ਰਜ ਕੇ ਸੌਂਵਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾ ਉਠਾਲੇ। ਸਰ-ਸਰ ਕਹਿ ਕੇ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨਾ ਮਾਰੇ। ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਅਨੁਸਾਰ ਆਪੇ ਜਾਗਾਂ। ਰਸੋਈ 'ਚ ਜਾਵਾਂ। ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਬਣਾ ਕੇ ਬੈਂਡ 'ਤੇ ਆ ਬੈਠਾਂ-ਆਪਣੇ ਆਪ ਤੋਂ ਪੁੱਛਾਂ-‘ਹਾਂ-ਬਈ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਹਾਂ-ਹੁਣ ਤੇਰਾ ਕੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਆ?’

ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਡਰ ਸੀ।

ਪਰ ਅਪਰਾਧਬੋਧ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਉਭਰੀ ਸੀ।

ਮੇਰੀ ਲੜਾਈ ਮੇਰੇ ਆਪੇ ਤਕ ਸੀਮਤ ਹੈ।

ਕਮਲੇਸ਼ ਇਹਨੂੰ ‘ਅਰੇਂਜਡ ਰੇਪ’ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਜਸਕੀਰਤ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ, “ਇਹਨੂੰ ਸਾਈਕੋਪਾਥ ਕਹਿੰਦੇ ਆ। ਅਮਰੀਕਨ ਮਨੋਵਿਗਿਆਨੀ ਡਾਕਟਰ ਸਮਿਥ ਦੀ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਨਵੀਂ ਕਿਤਾਬ ਆਈ ਆ। ਮੈਂ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢਵਾ ਕੇ ਲਿਆਵਾਂਗਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਪੜ੍ਹਣ ਵਾਲੀ ਆ।”

ਕਮਲੇਸ਼ ਨੇ ਇਹਨੂੰ ਗਲਤ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸੇ ਗੱਲ ਨੇ ਦੁਖੀ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਮਰੀਜ਼ ਬਾਰੇ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਆਖਰ 'ਚ ਇਲਾਜ ਦਾ ‘ਇਹ ਢੰਗ’ ਵੀ

ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਸੁਆਰਥ ਰਹਿਤ ਭਾਵਨਾ ਦਾ ਇਜ਼ਹਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਉਹ ਆਪਣੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਉਦੋਂ ਹੀ ਅੜੀ ਰਹੀ ਸੀ, “ਨੂੰ। ਮੈਂ ਨੂੰ ਮੰਨਦੀ। ਇਹਦਾ ਇਲਾਜ ਮੈਡੀਸਨ ਨਾਲ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ।”

ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ 'ਚ ਉਦੋਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ।

ਉਹਦੀ ਸੋਚਣੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬੋਧਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜੋ ਕੀਤਾ ਹੈ- ਉਹ ਗਲਤ ਹੈ। ਇਸ ਲਈ ਮਾਫ਼ੀ ਮੰਗਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਥੱਕਿਆ, ਹਾਰਿਆ, ਠੰਢਾ, ਬਿਮਾਰ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪਛਚਾਤਾਪ ਕਰਨ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ ਲੱਗੀ ਸੀ।

ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਲੈ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਹਾਂ।

ਮੈਂ ਆਮ ਆਦਮੀ ਵੀ ਹਾਂ।

ਜ਼ਿਆਦਾ ਡਾਕਟਰ ਹਾਂ। ਪਰੋਫੈਸ਼ਨਲ ਡਾਕਟਰ। ਮਰੀਜ਼ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨਾ ਮੇਰਾ ਫਰਜ਼ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੋਈ ਕੋਤਾਈ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਨਫ਼ਾ-ਨੁਕਸਾਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਚਲਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੁੱਖ, ਸ਼ਰਮ ਜਾਂ ਪਛਤਾਵੇ ਨੂੰ ਉੱਕਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਡਾਕਟਰੀ ਦੇ ਪੇਸ਼ੇ 'ਚ ਉੱਨੀ ਇੱਕੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਸੂਰਵਾਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦੇ ਵਿਧਾਨ ਅਨੁਸਾਰ ਇਲਾਜ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਸੁੰਮੀ ਨੇ ਪੂਰਾ ਸਾਥ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

20 ਜਨਵਰੀ, 2002।

ਰਾਤ ਦੇ ਸਾਢੇ ਨੌਂ ਵਜੇ।

ਇਹ ਸਮਾਂ ਸਾਡੇ ਇਕੱਠਿਆਂ ਬੈਠਣ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕਮਲੇਸ਼ ਨੇ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ, ਇਸ ਵੇਲੇ ਜਸਕੀਰਤ ਉਰਫ ਜਸਕੀਰਤ ਸਿੰਘ ਰਤੜਾ, ਰੋਲ ਨੰ. 115, ਕੰਪਿਊਟਰ ਸਾਇੰਸ-ਪਾਰਟ ਸੈਕਿੰਡ, ਆਪਣੇ ਬੈਂਡ-ਰੂਮ 'ਚ ਬੈਠਾ ਆਪਣੇ ਪਸੰਦੀਦਾ ਟੀ.ਵੀ. ਦੇ ਪ੍ਰੋਗ੍ਰਾਮ ਦੇਖਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਮੂਧਾ ਪਿਆ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਭੁੱਖ ਲੱਗਦੀ ਤਾਂ ਰਾਮੂ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰਦਾ ਜਾਂ ਆਪ ਹੀ ਰਸੋਈ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਖਾ ਪੀ ਲੈਂਦਾ। ਉਹਨੂੰ ਮੇਰੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਜਾਂ ਉਸ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਲਾਹ-ਮਸ਼ਵਰਾ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਉਹਨੂੰ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਇੰਟਰਕਾਮ 'ਤੇ ਪੁੱਛਦਾ, “ਡੈਡ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਰੋਗੇ? ਮੈਂ ਆ ਰਿਹਾਂ....।” ਰੀਤਾ ਉਰਫ ਰਮਣੀਤ ਕੌਰ ਰੋਲ ਨੰ. 41, ਐੱਮ. ਏ. ਇੰਗਲਿਸ਼ ਪਾਰਟ ਟੂ। ਆਉਂਦੀ-ਜਾਂਦੀ ‘ਹੈਲੋ ਡੈਡ’ ਕਹਿ ਜਾਂਦੀ। ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠੇ। ਉਹ ਫਲਾਈ ਕਿੱਸ ਕਰਕੇ ਕਹਿੰਦੀ-“ਅਜੇ ਮੈਂ ਬਿਜੀ ਆਂ।” ਮਿਸਿਜ਼ ਦਲਜੀਤ ਸਿੰਘ ਉਰਫ ਕਮਲੇਸ਼ ਰਤੜਾ-ਲੈਕਚਰਾਰ ਇਕਨੋਮਿਕਸ -ਡੀ. ਏ. ਵੀ. ਕਾਲਜ

ਦੀ ਆਪਣੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੈ। ਉਹ ਕਾਲਜੋਂ ਮੁੜਦੀ ਹੋਈ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਭਰਭੂਰ ਮੁਸਕਾਹਟ ਸੁੱਟਦੀ-ਇਸ ਅੰਦਾਜ਼ ਨਾਲ-ਹਜ਼ੂਰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਹਾਜ਼ਿਰੀ ਲੁਆ ਚਲੀ। ਉਸਦੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਰੁਝੇਵੇਂ ਹਨ। ਉਹ ਕਲੱਬ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਅਟੈਂਡ ਕਰਨ ਜਾਂਦੀ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਵਰਥਡੇਅ 'ਤੇ ਵਧਾਈਆਂ ਦੇਣ ਜਾਂਦੀ। ਆਪਣੀ ਮਾਰੂਤੀ ਛੱਡ ਕੇ ਮੇਰੀ ਜੈੱਨ ਡਰਾਈਵ ਕਰਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀ। ਪੈਂਤੀ ਸੌ ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਫੰਕਸ਼ਨ ਹੁੰਦੇ। ਮੈਂ ਵਿਹਲਾ ਹੋ ਕੇ ਉਪਰ ਆਉਂਦਾ। ਉਹ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਾ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਬਿਜੀ ਦਿੱਸਦੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਬੈਠਦਾ। ਉਹ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਿਰ ਰਹਿੰਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਉਮਰ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੁੱਢੀ ਹੋ ਗਈ ਦਿੱਸਦੀ। ਜਾਂ ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਦਿਖਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਇੰਟਰਕਾਮ 'ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਗੁਡ ਨਾਈਟ ਕਹਿੰਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਸੰਬੋਧਿਤ ਹੁੰਦੀ, “ਤੁਸੀਂ ਸੌ ਜਾਉ। ਮੈਂ ਸਿਮਰਨ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਡੈਂਟ ਡਿਸਟਰਬ ਮੀ ਫਾਰ ਵਨ ਹੋਵਰ।”

ਸਟਾਰ ਟੀ.ਵੀ. ਤੋਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਖਾਣਾ ਖਾ ਰਹੇ ਸੀ। ਜਸਕੀਰਤ ਨੇ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਸੀ, “ਡੈਡ ਖ਼ਬਰਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹੁੰਦਾ-ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਨਿਊਜ਼ਪੇਪਰ ਦੀਆਂ ਹੈਡ ਲਾਈਨਸ ਦੇਖ ਲਿਉ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਬੈੱਡ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਟੈਨ ਥਰਟੀ ਵਾਲੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਸੁਣ ਲਿਉ। ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾਉ। ਕੁਝ ਸਾਡੀਆਂ ਸੁਣੋ।”

“ਜਸਕੀਰਤ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦਾ,” ਮੇਰੇ ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਮਲੇਸ਼ ਬੋਲੀ ਸੀ। ਉਸ ਮੇਜ਼ ਤੋਂ ਰੀਮੋਟ ਕੰਟਰੋਲ ਚੁੱਕ ਕੇ ਟੀ.ਵੀ. ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

“ਗੀਤਾ ਤੂੰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸੁਣਾ,” ਜਸਕੀਰਤ ਨੇ ਗੀਤਾ ਵੱਲ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ।

ਗੀਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਲਾਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, “ਅੱਜ ਪ੍ਰੋ. ਦਾਦਾ ਨੇ ਲਾਰੇਂਸ ਦੀ ਕਵਿਤਾ ‘ਸਨੇਕ’ ਬਾਰੇ ਲੈਕਚਰ ਦਿੱਤਾ। ਇਸ ਕਵਿਤਾ 'ਚ ਲੇਖਕ ਸਿਸਲੀ ਦੇ ਕਿਸੇ ਘਰ ਦੇ ਲਾਨ 'ਚ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਗਰਮੀਆਂ ਦਾ ਮੌਸਮ ਹੈ। ਇੱਕ ਮੋਰੀ 'ਚੋਂ ਸੱਪ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਪਿਆਸਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਟੂਟੀ ਵੱਲ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਲੇਖਕ ਦਾ ਐਜੂਕੇਟਿਡ ਮਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਸੱਪ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਵੇ। ਸੱਪ ਮਨੁੱਖ ਦਾ ਵੈਰੀ ਹੈ। ਇਹ ਬਹੁਤ ਦੁਸ਼ਟ ਜਾਨਵਰ ਹੈ। ਇਸ 'ਤੇ ਭਰੋਸਾ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਸਪੀਚੂਅਲ ਮਨ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਇਹ ਉਹਦੀ ਸ਼ਰਣ 'ਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਸੱਪ ਪਿਆਸਾ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਣੀ ਪੀਵੇਗਾ ਤੇ ਚਲਾ ਜਾਵੇਗਾ। ਪ੍ਰੋ. ਦਾਦਾ ਨੇ ਸਾਰੀ ਕਲਾਸ ਅਗੇ ਇਹ ਸੁਆਲ ਰੱਖਿਆ ਕਿ ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਲੇਖਕ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰਦੇ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਹੀ ਸੁਆਲ ਡੈਡੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਰਦੀ ਆਂ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਉੱਥੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਕੀ ਕਰਦੇ?” ਮੈਂ ਗੀਤਾ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਮ ਦੱਸਦਾ-ਉਦੋਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਸਿਸਟਰ ਨੇਗੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੇ ਐਨ ਵਿਚਕਾਰ ਖੜੀ ਦਿੱਸੀ ਸੀ। ਕੋਈ ਖਾਸ ਗੱਲ ਸੀ। ਉਹ ਐਸ ਵੇਲੇ ਉਪਰ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਹ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦੀ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

“ਸਿਸਟਰ ਆ ਜਾਉ। ਕੀ ਗੱਲ ਆ?” ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਉਮਰ 'ਚ

ਕਾਫ਼ੀ ਵੱਡੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਖੜੀ-ਖੜੀ ਸਾਡੇ ਖਾਣੇ ਦੇ ਮੁਕਣ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰੇ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ।

ਜਸਕੀਰਤ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਉਲਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੱਧਮ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਕਹਿ ਚੁੱਕਾ ਕਿ ਹਸਪਤਾਲ ਤੋਂ ਦੂਰ ਕੋਠੀ ਬਣਾਉ। ਜਿਥੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਇੰਟਰਫੀਰੀਅੰਸ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਇਹਨਾਂ ਪਾਗ਼ਲਾਂ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਪਾਗ਼ਲ ਬਣਾ ਦੇਣਾ। ਆਹ ਵੀ ਕੋਈ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆ। ਹਰ ਕੋਈ ਮੂੰਹ ਚੁੱਕ ਕੇ ਆਉਣ ਦੀ ਕਰਦਾ। ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਖਾਣਾ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ।” ਸਿਸਟਰ ਨੇਗੀ ਨੂੰ ਕੋਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਦੇਖ ਉਹ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਿਸਟਰ ਨੇਗੀ ਦੀ ਬਹੁਤ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਜਸਕੀਰਤ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ।

“ਸਰ-ਔਹ ਬੈੱਡ ਨੰ. ਦਸ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ,” ਉਹ ਘਬਰਾਈ ਹੋਈ ਬੋਲੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਹੱਥ 'ਚ ਫੜੀ ਗਰਾਹੀ ਮੁੜ ਪਲੇਟ 'ਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਉਹ ਜਦੋਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਰਵਿਸ ਹੋਵੇ, ਉਦੋਂ ਹੀ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ‘ਸਰ’ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਦਾ ‘ਸਰ’ ਕਹਿਣਾ ਔਖਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਆਮ ਵੇਲੇ ਉਹ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਹੀ ਬੁਲਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਬੈੱਡ ਨੰ. ਦਸ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਦੇਖੀ ਨਹੀਂ ਗਈ ਸੀ। ਸੰਭਾਲੀ ਨਹੀਂ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਘਬਰਾ ਗਈ ਸੀ। ਘਬਰਾਹਟ 'ਚ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ‘ਸਰ’ ਕਹਿ ਕੇ ਸੰਬੋਧਿਤ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੁਸੀਂ ਚਲੋ-ਮੈਂ ਆ ਰਿਹਾ।”

“ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਵਿਲੀਅਮ ਦਾ ਇੰਜੈਕਸ਼ਨ ਲਾ ਦਵਾਂ? ਵਿਚਾਰੀ ਸੌ ਜਾਉ।”

“ਪਹਿਲਾਂ ਐਲਪਰੋਜੋਲਾਮ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।”

“ਹੂੰ।”

“ਕਦੋਂ?”

“ਪੰਜ ਵਜੇ।”

“ਐਲਪਰੋਕਸ...।”

“ਨਹੀਂ।”

“ਅਜੇ ਹੋਰ ਟੈਬਲਿਟ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮਗਰੇ ਆ ਰਿਹਾ,” ਮੈਂ ਉੱਠ ਖੜਿਆ ਸੀ। ਕਮਲੇਸ਼ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਔਖਿਆਂ ਦੇਖਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਖਾਣੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਚੀਜ਼ ਆ?”

ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ।

ਵਾਸ਼-ਬੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਹੱਥ ਧੋਂਦਿਆਂ ਹੀ ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਅਗੇ ਬੈੱਡ ਨੰ. ਦਸ ਵਾਲੀ ਕੁੜੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਹਸਪਤਾਲ 'ਚ ਪਿਛਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਦਾਖਲ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਮੰਮੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੁੱਛਦੀ ਸੀ, “ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ-ਮੇਰੀ ਧੀ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਬੀਮਾਰੀ ਆ?”

ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਾਉਂਦਾ? ਮੈਂ ਕੁਝੀ 'ਚ ਫਸ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਸ਼ਬਦ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਯਕੀਨ ਦਵਾਇਆ ਸੀ।

ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੀ ਧੀ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਅਸਲੀ ਕਾਰਨ ਨਹੀਂ ਲਭਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੁੱਛਦਾ, ਉਹ ਹੋਰ ਹੀ ਦੱਸਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ, “ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ-ਸੁੰਮੀ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਬੀਮਾਰੀ ਆ ਲੱਗੀ। ਚੰਗੀ ਭਲੀ ਪੜ੍ਹਦੀ-ਪੜ੍ਹਦੀ ਗੁਸਲਖਾਨੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਦੌੜ ਪੈਂਦੀ। ਅੱਧਾ-ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਨਹਾਉਣ ਨੂੰ ਲਾ ਦਿੰਦੀ। ਪੁੱਛਾਂ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਕਹਿੰਦੀ-ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਨਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਕਾਲਜੋਂ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕਰਾਉਂਦੀ। ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਟੋਕਦੀ-ਰੋਕਦੀ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣਦੀ। ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਜਾਕੇ ਪੜ੍ਹਣ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ। ਸਾਡੇ ਘਰ ਵਿੱਚ ਸਿਰਫ ਤਿੰਨ ਹੀ ਕਮਰੇ ਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਸ ਜਿੱਦ ਕੀਤੀ ਸੀ- ‘ਮੈਨੂੰ ਉਥੇ ਹੀ ਪੈਣ ਦਿਉ-ਮੈਂ ਉਥੇ ਹੀ ਸੌਂ ਜਾਵਾਂਗੀ।’ ਬਾਹਰ ਵਲ ਨੂੰ ਪੈਂਦਾ ਕਮਰਾ। ਨੌਜਵਾਨ ਧੀ। ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਕਿਥੋਂ ਆਉਣੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਦੀ। ਇਹ ਪੜ੍ਹਦੀ-ਮੈਂ ਸੁਆਟਰ ਬੁਣਦੀ। ਅਸੀਂ ਚੁੱਪ ਬੈਠਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹਨੂੰ ਪੜ੍ਹਣ ‘ਚ ਕੋਈ ਦਿੱਕਤ ਆਵੇ। ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੈੱਡ ਰੂਮ ‘ਚ ਆ ਕੇ ਪੈ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਇਹ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ-ਕੀ ਸੋਚਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦਾ ਫ਼ਿਕਰ ਕਰਦੀ ਆ। ਇਹਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਉਂਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ-‘ਮੰਮੀ ਜੀ ਤੁਹਾਡੀ ਨੀਂਦ ਵੀ ਖਰਾਬ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹ ਲਵਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਅਰਾਮ ਨਾਲ ਸੌਂ ਜਾਉ।’ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੜ੍ਹਣ ਕਰਕੇ ਹੀ.....।”

ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਸੰਬੰਧ ‘ਚ ਉਸ ਦੇ ਪਿਉ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਡਰ ਘੇਰ ਲੈਂਦਾ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਅਰਥ ਹੀ ਬਦਲ ਜਾਣਗੇ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਅਕਸਰ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ‘ਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ- ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਅਨਰਥ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਮੈਂ ਝੂਠ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਉਸ ਨਾਲ ਲੰਬੀ ਗੱਲਬਾਤ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਬੀਮਾਰੀ ਲਭ ਲਈ ਸੀ। ਇਲਾਜ ਜਾਰੀ ਸੀ। ਉੱਝ ਦਾ ਨਹੀਂ ਜਿਦਾਂ ਦਾ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁਲਾਉਣਾ ਖ਼ਤਰਨਾਕ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਕੁਝ ਕੁ ਪਲਾਂ ਲਈ ਰਾਹਤ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪੱਕੇ ਤੌਰ ‘ਤੇ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਚੰਗੀਆਂ ਭਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ-ਕਰਦੀ ਇਕਦਮ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੁਆਲ-ਦਰ-ਸੁਆਲ ਪੁੱਛਦਾ ਸੀ। ਅਗੋਂ ਚੁੱਪ। ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾ-ਪੁੱਛਦਾ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਬੈੱਡ ‘ਤੇ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਤਸੱਲੀ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਸਚਾਈ ਮਾਪਿਆਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਜਾਣਨ-ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੰਮ। ਅਗਲੇ ਪਲਾਂ ‘ਚ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਾਰ ਦਿੱਸਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਸੀ। ਮਰੀਜ਼ ਨੂੰ ਤੰਦਰੁਸਤ ਕਰਨਾ ਮੇਰਾ ਪਹਿਲਾ ਫਰਜ਼ ਸੀ।

ਉਸੇ ਦਿਨ ਪ੍ਰੋ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਦਾ ਟੈਲੀਫੋਨ ਆਇਆ ਸੀ, “ਤੇਰੇ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਲੜਕੀ ਦਾਖਲ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖੋ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਬਹੁਤ

ਸਾਊ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੰਦਾ। ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਦਾ ਦੋਵੇਂ ਵੇਲੇ ਨਾਂ ਲੈਣ ਵਾਲਾ। ਐਵੇਂ ਨਾ ਉਹਦੀ ਛਿੱਲ ਲਾਗੀ। ਮੇਰੇ ਆਉਣ ਦੀ ਲੜ ਤਾਂ ਨਹੀਂ? ਓ.ਕੇ.। ਕਲੱਬ ਦੀ ਮਨਥਲੀ ਮੀਟਿੰਗ ਵਿੱਚ ਮਿਲਾਂਗੇ।”

ਸੁੰਮੀ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਦਗਦਗ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਕਿਆ ਨੂਰ ਸੀ ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ ‘ਤੇ। ਉਹ ਚੀਕ ਮਾਰਦੀ। ਲੰਬੀ ਚੀਕ। ਫੇਰ ਗੁੰਮ-ਸੁੰਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਨਾਲ ਦੇ ਬੈੱਡਾਂ ‘ਤੇ ਪਏ ਮਰੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਇਹ ਕੁੜੀ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ‘ਚ ਦੌੜੇ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪੈਰ ਦਾ ਅੰਗੂਠਾ ਫੜਦਾ ਸੀ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਘੁੱਟਦਾ ਸੀ। ਢਿੱਲਾ ਛੱਡਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ‘ਚੋਂ ਅੱਗ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਉਠ ਕੇ ਦੌੜਦੀ ਸੀ। ਦੋ ਨਰਸਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਸਾਂ ਕਾਬੂ ਕਰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਮੂੰਹ ‘ਚ ਬੁੜ-ਬੁੜ ਕਰਦੀ ਜਿਸ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਨਰਸਾਂ ਦੇ ਪਿੜ ਪਲੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈ ਕੇ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰਦੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਪਾਣੀ ਮੰਗਦੀ ਸੀ। ਕੂਲਰ ਦੇ ਪਾਣੀ ਦੇ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਗਿਲਾਸ ਪੀ ਕੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ, “ਸਿਸਟਰ-ਮੈਂ ਨਹਾਉਣਾ।”

ਮੈਂ ਸਹਿਜੇ-ਸਹਿਜੇ ਪੌੜੀਆਂ ਉਤਰਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਾਹਲ ‘ਚ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਸ਼ਾਂਤ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਉਸ ‘ਤੇ ਕੋਈ ਦਵਾਈ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਮੈਂ ਅੱਧ ਵਿਚਕਾਰ ਆ ਕੇ ਰੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪਿਛਾਂਹ ਮੁੜ ਜਾਵਾਂ। ਆਪਣੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਬੈਠ ਕੇ ਬਾਕੀ ਦਾ ਖਾਣਾ ਖਾਵਾਂ, “ਸੌਰੀ ਕਮਲੇਸ਼-ਕੀ ਕਰਾਂ-ਡਾਕਟਰ ਹਾਂ-ਸੌਰੀ-ਆਈ ਐਮ ਰੀਅਲੀ ਸੌਰੀ। ਅਗਾਂਹ ਤੋਂ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਸਾਂ-ਮਸਾਂ ਰਾਤ ਨੂੰ ਇਕੱਠਿਆਂ ਬੈਠਣ ਦੀ ਰੁਟੀਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ-ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਮਿਸ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ- ਇਹ ਰੁਟੀਨ ਨਹੀਂ ਟੁੱਟੇਗੀ-ਆ-ਆਪਣੇ ਬੈੱਡ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਚਲੀਏ-ਮੈਂ ਉਥੋਂ ਹੀ ਇੰਟਰਕਾਮ ‘ਤੇ ਸਿਸਟਰ ਨੇਗੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਦਵਾਂਗਾ।” ਉਦੋਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਕਮਰੇ ਦੇ ਬਾਹਰੋਂ ਸੁੰਮੀ ਦੀ ਮੰਮੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਸੀ, “ਸਿਸਟਰ-ਸੁੰਮੀ ਦੀ ਦਸ਼ਾ ਮੈਥੋਂ ਦੇਖੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਜੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਇਸ ਦਾ ਇਲਾਜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹਸਪਤਾਲ ਲੈ ਜਾਈਏ।” ਸਿਸਟਰ ਉਹਨੂੰ ਧਰਵਾਸ ਦੇ ਰਹੀ ਸੀ, “ਭੈਣ ਜੀ-ਤੁਸੀਂ ਹੌਂਸਲਾ ਰੱਖੋ। ਡਾਕਟਰ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੇ। ਅਗਲੇ ਹਫਤੇ ਤਕ ਕੁੜੀ ਨੌਂ-ਬਰ-ਨੌਂ ਹੋ ਜਾਊ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰੋ।”

ਮੇਰੇ ਮਨ ‘ਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਭਰਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨਰਸਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਲਵਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਕਿ ਇਸ ਬੀਮਾਰੀ ਦਾ ਅਸਲੀ ਇਲਾਜ ਕੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਅਗਲੇ ਪਲਾਂ ‘ਚ ਮੈਂ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਮਨੋ ਵਿਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਾਰੀਆਂ ਨੇ ਸੁੰਮੀ ਦੀ ਅਸਲੀ ਬੀਮਾਰੀ ਲਭ ਲਈ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਮੁਸਕੜੀਆਂ ਹੱਸਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।

ਕਮਰਾ ਨੰ. ਚਾਰ ਦੇ ਅਗੋਂ ਦੀ ਲੰਘਿਆ ਤਾਂ ਸੁੰਮੀ ਦੇ ਡੈਡੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ,

“ਸੁੰਮੀ ਦਾ ਵਤੀਰਾ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਦਾ ਹੈ ? ”

“ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦੇਖ ਆਵਾਂ। ਆ ਕੇ ਦੱਸਦਾ,” ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਡਰ ਲਕੋਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਜਾਣ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕਮਰੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਇਹ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੁੜਦਾ ਹੋਇਆ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਅਸਲੀਅਤ ਤੋਂ ਜਾਣੂ ਕਰਾ ਦਵਾਂਗਾ।

ਘਬਰਾਈ ਹੋਈ ਨਰਸ ਸੁੰਮੀ ਦੀ ਪੁਆਦੀ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਖੜੀ ਸੀ। ਸੁੰਮੀ ਉਠ ਕੇ ਬੈਠ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਸੂਹੀਆਂ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਕੁਦਰਤੀ ਨੀਂਦ ਨਾ ਸੁੱਤੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਥੋਂ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਿੱਧੀ ਹੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮੇਰੀ ਛਾਤੀ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਟਿਕ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਘਬਰਾਹਟ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਕੰਮ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਕਰਵਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਡਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਦਾ ਨਜ਼ਾਇਜ਼ ਫਾਇਦਾ ਉਠਾ ਲਵੇਗਾ। ਅਗਲੇ ਪਲਾਂ ਲਈ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੇਸ਼ੇ ਨਾਲ ਪ੍ਰੋਹ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਥੋਂ ਤਕ ਸੋਚਣਾ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਧੰਦੇ ਦੇ ਆਪਣੇ ਅਸੂਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਮਰਿਆਦਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਲੋਕ ਰੱਬ ਦਾ ਰੂਪ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮਰੀਜ਼ ਦਾ ਇਲਾਜ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਇਹ ਦੀ ਬੀਮਾਰੀ ਵਧ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਪਾਗਲ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਠੀਕ ਕਰਨਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ। ਸਿਰਫ ਇਲਾਜ ਲਈ। ਮੈਂ ਘੰਟੀ ਵਜਾਈ ਸੀ। ਸਿਸਟਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਸੁੰਮੀ ਨੂੰ ਏਥੇ ਲੈ ਆਵੇ। ਉਹ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪ ਉੱਠ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਲੋਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਚੀਕ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਵੇ। ਉਹ ਬੋਲੀ ਸੀ, “ਮੈਂ ਕੋਈ ਕਮਲੀ ਹਾਂ।”

ਮੈਂ ਗੱਲ ਤੋਰਣ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੀ ਕਲਾਸ ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਹੋ ? ”

“+2 'ਚ,” ਉਸ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਦੇਖ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਸੁਆਲ ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕਈ ਵਾਰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਕਿਹੜੇ ਸਬਜੈਕਟ ਲਏ ? ”

“ਹਿਸਟਰੀ, ਇਕਨੌਮਿਕਸ ਤੇ.....।” ਬੋਲਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਥਬਲਾ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਬੋਲਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਹ ਖੜ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਦਬਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਸਿਟ ਪ੍ਰੋਪਰਲੀ।”

ਉਸ ਕੁਰਸੀ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਲਈ ਸੀ।

ਮੈਂ ਫੇਰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਤੁਸੀਂ ਲਾਇਬਰੇਰੀ 'ਚ ਜਾਨੇ ਹੁਨੇ ? ”

“ਜੀ।”

“ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਪੜ੍ਹਦੇ ? ”

“ਕੋਈ ਖਾਸ ਨਹੀਂ।”

“ਉਥੇ ਕਿੰਨੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਆਉਂਦੇ ? ”

“ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਹੋਣੇ।”

“ਜ਼ਿਆਦਾ ਇੰਗਲਿਸ਼ 'ਚ ਜਾਂ ਹਿੰਦੀ-ਪੰਜਾਬੀ 'ਚ ? ”

“ਇੰਗਲਿਸ਼ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ।”

“ਤੁਸੀਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਪੜ੍ਹਦੇ ? ”

“ਪਹਿਲਾਂ ਪੰਜਾਬੀ ਦੇ। ਫੇਰ ਇੰਗਲਿਸ਼ ਦੇ।”

“ਕੋਈ ਖਾਸ ਦਿਲਚਸਪੀ ? ”

ਉਸ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਘੁੰਮਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ, “ਉਹ ਜਿਹੜੀ ਪਿਛਾਂਹ ਪੇਂਟਿੰਗ ਲਾਈ ਹੈ- ਪਲੀਜ਼ ਉਹਨੂੰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਲਾ ਦਿਉ।”

ਮੈਂ ਸਾਹਮਣਲੀ ਕੰਧ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਇਸ ਪਾਸੇ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੋਈ ਖਾਸ ਪੇਂਟਿੰਗ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕ ਨੌਜੁਆਨ ਸੀ ਜੋ ਖੇਡ ਦੇ ਮੈਦਾਨ 'ਚ ਜਾਣ ਲਈ ਤਿਆਰੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਹ ਇਕ ਟੱਕੇ ਉਧਰ ਹੀ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਦੋਬਾਰਾ ਤੋਂ ਪੇਂਟਿੰਗ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਜਸਕੀਰਤ ਦੀ ਪਸੰਦ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਹਰੇਕ ਕਮਰੇ 'ਚ ਨੌਜੁਆਨਾਂ ਦੀਆਂ ਪੇਂਟਿੰਗ ਲਗਵਾਈਆਂ ਸਨ।

ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੈਂ ਉਹ ਨੂੰ ਸਿਰ ਤੋਂ ਪੈਰਾਂ ਤੀਕ ਦੇਖਿਆ। ਅਸਾਧਾਰਣ ਪਰਸਨੈਲਿਟੀ। ਗੋਲ ਮਟੋਲ ਚਿਹਰਾ। ਤਿੱਖਾ ਨੱਕ। ਛੋਟੇ ਛੋਟੇ ਬੁੱਲ। ਦਰਮਿਆਨੇ ਸਾਇਜ਼ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ। ਗੋਰਾ ਨਿਸ਼ੇਹ ਰੰਗ। ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕੋਈ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਮੂਰਤੀ ਬੈਠੀ ਹੋਵੇ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ 'ਚ ਅਜ਼ੀਬ ਜਿਹੀ ਭੁੱਖ ਸੀ।

ਮੈਂ ਘਬਰਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਸਟੂਲ ਖਿਚ ਕੇ ਕੰਧ ਕੋਲ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਉਠ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਸਟੂਲ ਦੀਆਂ ਲਤਾਂ ਫੜ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਭਾਰ ਬੈਠ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਜਿਹਾ ਪਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਲਤਾਂ ਹਿਲਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਪੇਂਟਿੰਗ ਤਕ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੁਸੀਂ ਹੇਠਾਂ ਆ ਜਾਊ। ਮੇਰਾ ਕੱਦ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਲੰਬਾ।”

ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਤੇ ਪੇਂਟਿੰਗ 'ਚ ਦੂਰੀ ਕਾਫੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਸਟੂਲ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉੱਤਰ ਆਇਆ ਸੀ।

ਉਹ ਇਕਦਮ ਸਟੂਲ 'ਤੇ ਚੜ ਗਈ ਸੀ। ਪੇਂਟਿੰਗ ਨੂੰ ਜਾ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਸੀ।

ਪੇਂਟਿੰਗ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਉਸ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਪਏ ਪੈਨ ਸਟੈਂਡ ਨਾਲ ਇਹਨੂੰ ਟਿਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦੋ ਕੁ ਮਿੰਟ ਇੰਝ ਹੀ ਬੀਤ ਗਏ ਸਨ। ਫੇਰ ਉਸ ਪੇਂਟਿੰਗ ਨੂੰ ਉਰਾਂ ਨੂੰ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਿੱਸ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਕਿੱਸ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਅਗਲੇ ਹਫਤੇ ਸੁੰਮੀ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਕੁਦਰਤੀ ਨੀਂਦ ਸੌਂਦੀ ਸੀ। ਸਵੇਰ-ਸ਼ਾਮ ਪੜ੍ਹਦੀ ਸੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਹਾਲ ਕਮਰੇ 'ਚ ਪਿਆ ਟੀ.ਵੀ. ਦੇਖਦੀ ਸੀ।

ਉਸ ਦੀ ਮੰਮੀ ਨੇ ਪੰਜ ਡੱਬੇ ਰਸਗੁੱਲਿਆਂ ਦੇ ਵੰਡੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਬੇਅੰਤ ਅਸੀਸਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਨੇ ਸ਼ਰਧਾ ਨਾਲ ਹੱਥ ਜੋੜੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰੋ. ਜਸਵਿੰਦਰ ਦਾ ਫੋਨ ਵੀ ਆਇਆ ਸੀ, “ਤੂੰ ਹੁਣ ਵੱਡਾ ਡਾਕਟਰ ਬਣ ਗਿਆ। ਤੈਨੂੰ ਯਾਦ ਹੈ ਨਾ? ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ-ਪ੍ਰਕਾਸ਼ ਸਿੰਘ ਦੀ ਛਿੱਲ ਨਾ ਲਾਗੀ.....।”

“ਤੇਰੇ ਵੱਲ ਪਾਰਟੀ ਹੋ ਗਈ?”

ਉਸ ਕਾਹਲਾ ਪੈਂਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਕਦੋਂ ਆ ਰਿਹਾ?”

“ਜਲਦੀ,” ਕਹਿ ਕੇ ਮੈਂ ਰਸੀਵਰ ਹੇਠਾਂ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਉਸ ਦੀ ਡਿਸਚਾਰਜ ਫਾਇਲ 'ਤੇ ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਸਾਈਨ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਉਹ ਜਾਣ ਲੱਗੀ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਵੇਲੇ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਉਹਦੀ ਮੰਮੀ ਵੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਸਤ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਮੰਮੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਅਪਾਰ ਸ਼ਰਧਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਰੱਬ ਹੋ ਨਿਬੜਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤਕ ਛੱਡਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਜੇ ਮੁੜ ਕੇ ਮੈਂ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਾਹਰਲੇ ਗੇਟ ਤੋਂ ਮੁੜ ਆਈ ਸੀ। ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਤੁਸੀਂ ਆਪਣਾ ਮੋਬਾਇਲ ਨੰਬਰ ਤਾਂ ਦਿੱਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ?”

ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ

ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਮੰਨਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਵੀ ਬਿਲਕੁਲ ਇਨਕਾਰੀ ਨਹੀਂ ਹਾਂ ਕਿ ਇਸ 'ਚ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਦੋਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਪਰ ਸੱਚ ਜਾਣੇਉਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ‘ਕਤਲ’ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਕਾਸ ਮਿਲਿਆ ਹੋਣਾ। ਅਵੱਸ਼। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਸ਼ੱਕ ਪਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਘੁੱਟਿਆ-ਵੱਟਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਾਵਾਂ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਮੰਮੀ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਮਰੀ ਸੀ। ਕੁਦਰਤੀ ਮੌਤ। ਸਿਵਲ ਹਸਪਤਾਲ ਦੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਵਾਰਡ ਦੇ ਕਮਰਾ ਨੰਬਰ ਛੱਤੀ 'ਚ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਸ ਦਾ ਡੈੱਥ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਹੈਗਾ! ਮੈਂ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ।...ਲਉ-ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ? ਡਾਕਟਰ ਮੇਰਾ ਵਾਕਿਫ ਸੀ। ਵਾਕਿਫ ਭਾਵ ਮੇਰੇ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਦਾ ਡੈਡੀ। ਉਸ ਹੀ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਇਹ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਬਣਵਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਘਰ ਦੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਮੈਨੂੰ ਐਦਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਸੋਝੀ ਕਿਥੇ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਦੁਨੀਆਂ ਹੀ ਉਜੜ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਟੈਂਡੀ-ਰੂਮ 'ਚ ਜਾ ਬੈਠਦਾ। ਚੁੱਪਚਾਪ। ਕੋਈ ਹਿਲ-ਜੁਲ ਨਹੀਂ। ਕਿਸੇ ਕਿਤਾਬ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣਾ ਤਾਂ ਕੀ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਮਨ ਰਾਜ਼ੀ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਐਨੀ ਜਲਦੀ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਦਾ ਕੋਈ ਲੜ ਸਿਰਾ ਨਾ ਫੜਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਸੋਚਾਂ ਤੁਰਦੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਬੇਲਗਾਮ। ਮੇਰੇ ਬੱਸੋਂ ਬਾਹਰ। ਆਪਣੇ ਸਾਥੀ ਦਾ ਮਰਨਾ ਕਿਸੇ ਲਈ ਵੀ ਅਸਹਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਿਆ-ਲਿਖਿਆ-ਹਰ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਇਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਟਾਲ ਕਿਉਂ ਨਾ ਸਕਿਆ।

ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਮੇਰੀ ਦਾਸਤਾਨ ਸੁਣਨ ਆਵੇ ਜਾਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਦੱਸਾਂ। ਮਨ 'ਤੇ ਬੋਝ ਦਾ ਭਾਰ ਵਧਦਾ ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਹੀਂ...ਨਹੀਂ... ਇਸ ਨੂੰ ਤੁਸੀਂ ਪਛਤਾਵਾ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦੇ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਪਛਤਾਵੇ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਪਛਤਾਵਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਹੋਵੇ-ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਖਾਸ ਕਰਕੇ ਉਦੋਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਡਾਢੀ ਆਫਰੀ ਹੁੰਦੀ। ਅੱਗੋਂ ਮੈਂ ਸਮਾਂ ਲੰਘਾਉਣ ਦੀ ਕਰਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰਾ ਹੁੰਦਾ। ਬਿੰਦ-ਝਟ ਨੂੰ ਆਪੇ ਹੀ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ

ਜਾਂਦੀ। ਪੁੱਛਦੀ “ਜਨਾਬ ਸਾਹਿਬ-ਚਾਹ ਲਿਆਵਾਂ ਜਾਂ ਕਿ ਕੌਫੀ ਚਲੇਗੀ?” ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਮੁਸਕਰਾ ਛੱਡਦਾ। ਨਹੀਂ-ਨਹੀਂ.....। ਮੈਂ ਕਦੇ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਿੱਤ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ। ਜਿੱਤ-ਹਾਰ ਦਾ ਸੁਆਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ।।।

ਉਹ ਵੱਡੇ ਘਰ ਦੀ ਧੀ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਵੱਡੇ ਘਰ ਦੀ। ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫੀ ਉਪਰ ਮੰਨ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਸੋਚਿਆ ਸੀ। ਰਾਣੀ ਨੇ ਵੀ ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਸੰਕੇਤ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਵਿਆਹ ਇਕ ਅੰਡਰਸਟੈਂਡਿੰਗ ਸੀ। ਸਮਝ ਸੀ। ਕੋਈ ਝੱਟ ਦੇਣੀ ਲਿਆ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਗੱਲ—ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਸਾਦਗੀ ਪਸੰਦ ਸੀ।..... ਵਿਆਹ ਦਾ ਪ੍ਰਸਤਾਵ ਵੀ ਉਸੇ ਵੱਲੋਂ ਰੱਖਿਆ ਗਿਆ। ਮੈਥੋਂ ਨਾਂਹ ਨਾ ਹੋਈ। ਉਹ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਵੀ ਸੁਚੇਤ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਖਾਂਦੇ-ਪੀਂਦੇ ਖਾਨਦਾਨਾਂ ਤੋਂ ਰਿਸ਼ਤੇ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਫਖਰ ਨਾਲ ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਕਮਲੇਸ਼ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਇਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੇ।” ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਬੱਸ ਮੈਂ ਬਹੁਤਾ ਸੋਚਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉੱਝ ਵੀ ਐਦਾਂ ਦੇ ਸਮੇਂ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਸੋਚਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਉਦੋਂ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ‘ਚ ਉਹ ਸਮਝਦਾਰ ਔਰਤ ਸੀ।

ਰਾਣੀ ਮੇਰਾ ਬਹੁਤ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਦਫ਼ਤਰ ਜਾਂਦੀ-ਆਉਂਦੀ ਥੱਕ ਜਾਂਦੀ। ਆਉਂਦੀ ਹੀ ਬੈੱਡ ‘ਤੇ ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੀ। ਉਸ ਸਮੇਂ ਅਕਸਰ ਮੈਂ ਘਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦਾ ਪੁੱਛਦਾ। ਚਾਹ ਦੇ ਦੋ ਕੱਪ ਬਣਾ ਕੇ ਉਸ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਦਾ। ਉਹ ਮੌਹ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ‘ਚ ਤਰਸੇਵਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਉਲਾਂਭੇ ਹੁੰਦੇ। ਚਾਹ ਦੇ ਕੱਪ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਠ ਖੜਦਾ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਹੋਰ ਬੈਠਣ ਲਈ ਉਹ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦੀ—ਫੇਰ ਮੂੰਹ ਵੱਟ ਲੈਂਦੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਉਠਣ ਲੱਗਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ, “ਗੁਲਾਮ ਅਲੀ ਦੀ ਕੈਸਿਟ ਲਾ ਜਾਉ। ਕੋਈ ਵੀ—ਜਿਹੜੀ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥ ਲਗਦੀ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਕੂਨ ਚਾਹੀਦਾ।”

ਮੈਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਚਾਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਨੌਕਰੀ ਕਰੇ। ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਫੈਸਲਾ ਹੀ ਕਹਾਂਗਾ। ਅਸੀਂ ਸਾਲ ਕੁ ਪਿੰਡ ਰਹੇ। ਮੇਰਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਹੈ— ਸਾਲ ਤੋਂ ਵੀ ਘੱਟ ਹੋਣਾ। ਮੈਂ ਬਸ ‘ਤੇ ਕਾਲਜ ਜਾਂਦਾ। ਸ਼ਾਮੀਂ ਮੁੜ ਆਉਂਦਾ। ਉਹ ਗੁਆਚੀ-ਗੁਆਚੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਭਾਵਨਾਵਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਪਿੰਡ ‘ਚ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਘੁਟਣ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਤਾ-ਪਿਤਾ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਵੀ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਇਹਨਾਂ ਦਾ ਹੋਰ ਕੌਣ ਸੀ। ਫੇਰ ਜੋ ਕੰਮ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਾਂ ਜਿਸ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਰਨੋਂ ਮੇਰਾ ਮਨ ਇਨਕਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ—ਉਹ ਪਿਤਾ ਜੀ ਨੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹਾ, “ਜਿਉਤੀ ਬੇਟੇ, ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਫਲੈਟ ਦੇਖ ਆਇਆਂ। ਟੂ ਰੂਮ ਸੈੱਟ ਹੈਗਾ। ਠੀਕ ਰਹੇਗਾ। ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਵੀ ਪਸੰਦ ਆਵੇਗਾ। ਤੂੰ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ। ਸਿੱਧਾ

ਆਪਣੇ ਘਰ ਜਾਈਂ। ਸਾਮਾਨ ਲਈ ਮੈਂ ਜੋਗੇ ਨੂੰ ਕਹਿ ਆਇਆਂ—ਟਰਾਲੀ ‘ਤੇ ਛੱਡ ਆਉਗਾ।” ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਉਹ ਰੁਕੇ। ਫੇਰ ਬੋਲੇ, “ਸਾਡੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰਨ ਦੀ ਬਹੁਤੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਇਥੇ ਅਜੇ ਭਾਈਚਾਰਾ ਹੈਗਾ। ਸਿੱਧੀ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਆ। ਤੁਹਾਡਾ ਜੀਅ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰਿਉ। ਸਾਡਾ ਮਨ ਉਦਰੂ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਆ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂਗੇ। ਤੀਹਾਂ-ਚਾਲੀਆਂ ਮੀਲਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਵਾਟ ਆ..... ਮੇਰੀ ਇਕ ਹੋਰ ਸਲਾਹ ਹੈਗੀ।” ਉਨ੍ਹਾਂ ਰਾਣੀ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ, “ਇਹਦੇ ਕੋਲੋਂ ਇਕੱਲਤਾ ਨਹੀਂ ਸਹਾਰੀ ਜਾਣੀ। ਇਸ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਣੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤਾਂ ਨਾ ਮੰਨੋ ਪਰ ਬਾਅਦ ‘ਚ ਯਾਦ ਕਰੋਗੇ..... ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਵਿਚਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਬਾਕੀ ਨਫਾ-ਨੁਕਸਾਨ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਦੇਖਣਾ.....।” ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਮੈਨੂੰ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਦੁਨਿਆਵੀ ਗੱਲ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਖਿੜ ਵੀ ਆਈ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਤੋਂ ਹੀ ਨਫੇ-ਨੁਕਸਾਨ ਬਾਰੇ ਕਿਉਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗੇ। ਕੀ ਉਹ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਉੱਚਾ ਸਮਝੀਂ ਬੈਠੇ ਸਨ? ਰਾਣੀ ਨੇ ਇਕ ਦਿਨ ਸਾਫ਼-ਸਾਫ਼ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਪਿਤਾ ਜੀ—ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਨੌਂਹ ਨਹੀਂ—ਧੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਐਦਾਂ ਕਹਿਣਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਕਿ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਂਦਿਆਂ ਬੀਤ ਗਈ ਹੋਵੇ—ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੌਣ ਸਮਝਾ ਸਕਦਾ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮੇਰੇ ਮਨ ‘ਤੇ ਬੋਝ ਜਿਹਾ ਸੀ—ਮੈਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤੀ।” “ਬੇਟੇ ਬੰਦਾ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਸਿੱਖਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਹੋ ਸਕਦਾ—ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਕੁਝ ਸਿੱਖਾਂ।” ਕਹਿ ਉਹ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ ਸਨ। ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਅਗਾਂਹ ਨਹੀਂ ਤੋਰੀ ਸੀ।

ਨਹੀਂ, ਐਦਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ। ਦਰਅਸਲ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਗੰਭੀਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ‘ਤੇ ਅਥਾਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜੋ ਵੀ ਕਰੇਗੀ, ਘਰ ਦੇ ਹਿਤ ਲਈ ਕਰੇਗੀ। ਨੌਕਰੀ ਵੀ ਉਸ ਘਰ ਦੇ ਹਿਤ ਲਈ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਨਿਯੁਕਤੀ-ਪੱਤਰ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਫੈਲਾ ਕੇ, ਉਸ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਸਿੱਧਿਆਂ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ‘ਮੁਬਾਰਕ’ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਉਸ ਦੀ ਇਕੱਲਤਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ਗਈ ਸੀ। ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਘੇਰਾ ਨਹੀਂ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਹਫ਼ਤੇ ‘ਚ ਇਕ ਅੱਧ ਵਾਰ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਜਾ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਆ ਜਾਂਦਾ।

ਉਹ ਘਰ ਨਾਲ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਜੁੜ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਖਰੀਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਨਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵਿਰੋਧਤਾ ਕਰਦਾ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਥੋਂ ਖੁਸ਼ੀ ਜ਼ਾਹਿਰ ਹੁੰਦੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਐਨਾਂ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਵੱਲ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਦੇਵਾਂ। ਮੇਰੇ ਸਿਰ ‘ਤੇ ਇਹ ਜਨੂੰਨ ਸਵਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਹੋ ਸਕੇ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਰੀਚਰਚ-ਵਰਕ ਪੂਰਾ ਕਰਨਾ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਫਰੈਂਸ ਨੋਟਸ ਡਿਕਟੇਟ ਕਰਾਉਣੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਾਲਜੋਂ ਮੁੜਦਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਜੋਗਾ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੇ ਪੰਨੇ ਪਲਟਦਿਆਂ ਤੇ ਨੋਟਸ ਲੈਂਦਿਆਂ ਸਮੇਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਦਾ। ਸਵੇਰ ਲਈ ਮੈਂ ਟਾਈਮਪੀਸ ‘ਤੇ ਪੱਕਾ ਹੀ ਅਲਾਰਮ ਲੱਗਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਇਕ ਕੁਲੀਗ ਨੇ ਆਈ. ਏ. ਐਸ. ਦੀ

ਪਰੀਖਿਆ ਪਾਸ ਕਰ ਲਈ ਹੈ ਤੇ ਇਕ ਹੋਰ ਜਰਮਨੀ ਦੀ ਕਿਸੇ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ 'ਚ ਵਿਜ਼ਟਿੰਗ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਵਜੋਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ, ਉਦਣ ਦੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਹੀ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਖਿੱਝ ਨਾਲ ਨੱਕੋ ਨੱਕ ਭਰੀ ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਖੜ੍ਹਦੀ। ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ “ਮੇਰਾ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਕਿ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਵਾਂ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਪੀ. ਐਚ. ਡੀ. ਕਰ ਲਈ ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ। ਦੱਸੋ—ਮੈਨੂੰ ਖੁਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਨੂੰ? ਪਰ ਫਾਇਦਾ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਤੁਹਾਡੇ ਪੇ ਸਕੇਲ 'ਚ ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨੂੰ ਪਿਆ। ਬਣ ਗਏ ਸਿਰਫ ਡਾ. ਜਿਉਤੀ ਕੁਮਾਰ। ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਮੱਥਾ ਮਾਰਦਿਆਂ ਤੁਹਾਡਾ ਸਿਰ ਨੂੰ ਦੁਖਦਾ? ਤੁਸੀਂ ਉੱਨਾ ਕੁ ਪੜ੍ਹੋ ਜਿਸ ਨਾਲ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੈਟਿਸਫਾਈ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੋ। ਕੁਸ਼ ਬਣ ਕੇ ਦਿਖਾਉ।” ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਹ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਖਿੱਝ 'ਚ ਉਸ ਦੀ ਥਰਡ ਕਲਾਸ ਡਿਗਰੀ ਆ ਰਲਦੀ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਇੰਪਰੂਵ ਕਰਨ ਤੋਂ ਉਸ ਹਮੇਸ਼ਾ ਨਾਂਹ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਘੰਟੇ ਕੁ ਬਾਅਦ ਉਹ ਕੁਰਸੀ ਖਿੱਚ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਬੈਠਦੀ। ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਕਹਿੰਦੀ, “ਜਨਾਬ ਸੋਸਾਇਟੀ ਵਿੱਚ ਸਟੇਟਸ ਬਣਾਉ। ਕੁਸ਼ ਹੋਰ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਟਿਊਸ਼ਨ ਵਰਕ ਕਰੋ। ਲੋਕ ਇੱਕ ਸੀਜ਼ਨ 'ਚ ਹਜ਼ਾਰਾਂ ਕਮਾ ਲੈਂਦੇ ਆ। ਹੋਲਪ ਬੁਕਸ ਲਿਖੋ।” ਬੱਸ— ਇਥੇ ਮੈਂ ਟਪਲਾ ਖਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਨਵਿੰਸ ਨਾ ਕਰਾ ਸਕਿਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਉਂ ਮੇਰੀ ਇਹ ਧਾਰਨਾ ਜਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਕਈ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ—ਸਮਝਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ, ਪਰ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦ ਅੱਗੇ ਮੇਰੇ ਤਰਕਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਮੁੱਲ ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਇਕੋ ਹਥਿਆਰ ਬਚਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸੀ ਚੁੱਪ। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਮੇਰਾ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣਾ ਜਰਿਆ ਨਾ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਗੁੱਸਾ ਚੜ੍ਹਦਾ। ਉਹ ਬੈਂਡਰੂਮ ਵਿੱਚ ਜਾ ਕੇ ਸਟੀਰੀਉ ਫੁੱਲ ਸਪੀਡ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨ ਨਾਲ ਉਹ ਅਨੰਦਿਤ ਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਡਿਸਟਰਬੰਸ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਸੀ— ਫੇਰ ਮੈਂ ਇਸ ਦਾ ਆਦੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਐਨਾ ਕੁ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਠ ਕੇ ਆਪਣਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਲਵਾਂ। ਸਵੇਰ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਰਾਤੀਂ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਬੈਂਡ-ਟੀ ਦੇ ਜਾਂਦੀ। ਉਸ ਦੀ ਅੱਡੀ ਜ਼ਮੀਨ 'ਤੇ ਨਾ ਲੱਗਦੀ। ਨੱਠੀ-ਭੱਜੀ ਫਿਰਦੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਨੌਕਰ ਰੱਖ ਲਈਏ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਇਸ ਸੁਝਾਅ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਾ ਹੋਈ। ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਖਾਸ ਲੋੜ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਲਾਹ ਪਰਵਾਹੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ— “ਇਸ ਨਾਲ ਮੈਂ ਬਿਜ਼ੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ।” ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਸਭ ਕੁਝ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮੈਨੂੰ ਦਿਖਾ-ਦਿਖਾ ਕੇ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਨਾ ਦੇਖਿਆ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਲਈ ਇਕ ਕੁੜੀ ਰੱਖ ਲਈਂ..... ਹਾਂ-ਹਾਂ। ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਰਾਣੀ ਨੇ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਨਹਾ ਕੇ ਬਾਥਰੂਮ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਦਾ ਤਾਂ ਅਗੋਂ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੇ ਕਪੜੇ ਰੱਖੇ ਮਿਲਦੇ। ਕਿਸੇ ਪਾਰਟੀ 'ਚ ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਕੁਲੀਗ ਮੇਰੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦਾ ਜਾਂ ਮੂਝ 'ਚ ਆਏ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸੁਖਦੇਵ ਸ਼ਰਮਾ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ— “ਸਾਨੂੰ ਡਾ. ਜਿਉਤੀ ਕੁਮਾਰ ਵਰਗੇ

ਅਧਿਆਪਕਾਂ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ,” ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੇਖਦਾ— ਰਾਣੀ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮਾਣ ਜਿਹੇ 'ਚ ਲਾਲ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਫਤਾਂ ਕਰਦੀ ਥੱਕਦੀ ਨਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਚੰਗਾ-ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ। ਮੇਰੇ ਪਿਆਰ 'ਚ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ ਕਿਉਂ ਜੁ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਕਿਸੇ ਦੂਜੀ ਔਰਤ ਲਈ ਕੋਈ ਥਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਕੀ ਕਹਿ ਸਕਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਦੂਜੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਵਿੱਚ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਥਾਂ ਹੈ। ਮੇਰੀਆਂ ਕੁਲੀਗਜ਼ ਹਨ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਨ। ਸੋਸਾਇਟੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਹ ਮਹਿਜ਼ ਔਰਤਾਂ ਸਨ। ਮੇਰੀਆਂ ਕੁਲੀਗਜ਼ ਹਨ। ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਹਨ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੁਝ ਨਹੀਂ।

ਹਾਂ-ਹਾਂ—ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਝਟਕਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਰਾਣੀ ਦੀ ਕਮ-ਅਕਲੀ 'ਤੇ ਹਾਸਾ ਆਇਆ। ਉਸ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਮੈਨੂੰ ਹੀ ਦਿਖਾਉਣ ਲਈ ਲਿਖੇ ਸਨ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਇਹ ਕਾਗਜ਼ ਬੈਂਡ ਦੀ ਢੋਅ 'ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇਹ ਬੈਂਡ-ਸ਼ੀਟ ਹੇਠਾਂ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਪਰਸ ਜਾਂ ਅਲਮਾਰੀ 'ਚ। ਲਿਖਿਆ ਸੀ— ਮੈਨੂੰ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਜਿਉਤੀ ਨਾਲ ਕਿਵੇਂ ਪੇਸ਼ ਆਵਾਂ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਕਰਕੇ ਪਸੰਦ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸੁੰਦਰ ਸੀ।.... ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਘਾਟ ਸੀ। ਅਵੱਸ਼ ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਘਾਟ ਹੋਵੇਗੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਨਾ ਕਰਾਉਂਦਾ। ਕਾਲਜ ਦੀ ਕਿਸੇ ਖੂਬਸੂਰਤ ਮੈਡਮ ਨਾਲ ਕਾਜ ਰਚਾਉਂਦਾ। ਉਸ ਵਰਗੇ ਗੋਲਡ ਮੈਡਲਿਸਟ ਲਈ ਚੰਗੇ ਘਰਾਂ ਤੇ ਚੰਗੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਦਾ ਕਿਤੇ ਘਾਟਾ ਸੀ..... ਕਦੇ ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਧੋਖਾ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ.....। ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਥੋਂ ਪੜ੍ਹਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਿਰਫ ਹੇਠਾਂ ਇਕ ਸਤਰ ਲਿਖੀ ਸੀ— ਆਖਿਰੀ ਲਮਹੇ ਤਕ ਸਿਰਫ ਤੇਰਾ—ਜਿਉਤੀ।

ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾਅ ਵਿੱਚ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਆਉਂਦਾ ਜਾਂ ਜੋ ਉਸ ਨੂੰ ਭਾਉਂਦਾ ਜਾਂ ਜੋ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਉਹ ਝਟਪਟ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕਿਸਮ ਦਾ ਕੋਈ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਸਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਕਹਿਣ ਲੱਗੀ, “ਤੁਸੀਂ ਕਾਲਿਜ ਛੱਡ ਦਿਉ। ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਕਢਵਾਉ। ਆਪਣਾ ਬਿਜ਼ਨੈੱਸ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ। ਦੇਖੋ—ਮਿਸਾਲ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਤੀਸ਼ ਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਦਸ ਸਾਲ ਲੈਕਚਰਾਰ ਰਿਹਾ। ਕਿਰਾਏ ਦੇ ਮਕਾਨ 'ਚ ਧੱਕੇ ਖਾਧੇ। ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਦੋ ਸਾਲ ਔਖਾ ਰਿਹਾ। ਹੁਣ ਬਾਰੇ ਨਿਆਰੇ ਹੋ ਗਏ। ਲੱਖਾਂ 'ਚ ਖੇਡਦਾ। ਅਗਲੇ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਕਰੋੜਪਤੀ ਹੋਇਆ ਲਉ।..... ਲੋਨ ਮੈਂ ਲੈ ਦਵਾਂਗੀ। ਸਾਡੇ ਬੈਂਕ 'ਚ ਸਪੈਸ਼ਲ ਸਕੀਮਜ਼ ਆਈਆਂ। ਜੇ ਜਲਦੀ ਕੰਮ ਨਾ ਚੱਲਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਤਨਖਾਹ ਨਾਲ ਘਰ ਚੱਲੇਗਾ। ਜੇ ਚੱਲ ਪਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸ਼ੇਅਰ ਕਰਾਂਗੀ।” ਉਹ ਨੂੰ ਟਾਲਦਿਆਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਨੂੰ, ਮੈਥੋਂ ਅਜਿਹਾ ਨੂੰ ਹੋ ਸਕਣਾ।” ਉਹ ਚੀਕ ਹੀ ਪਈ ਸੀ, “ਆਖਿਰ ਕਿਉਂ? ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਇਕ ਥਾਂ ਜੜ੍ਹ ਹੋ ਗਏ। ਪਾਣੀ ਵਗਦਾ ਚੰਗਾ ਹੁੰਦਾ। ਸਮਝੋ ਕਿ ਹੋਰ ਸਮਝਾਵਾਂ?” “ਮੈਂ ਮਨੀ ਮਾਈਡਿਡ ਨੂੰ ਹੋ ਸਕਦਾ।” ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਉਲਟ ਇਸ ਵਾਰ ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਢਿੱਲੀ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। “ਤੁਸੀਂ ਗੱਲ

ਨੂੰ ਫੌਲੋ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਲੋੜ ਮੈਨੂੰ ਇਕੱਲੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਵਿਕਾਸ ਵੱਡਾ ਹੋ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਵਧ ਰਹੀਆਂ। ਉਹ ਨੂੰ ਸੈਂਟ ਕਰਨਾ। ਪੜ੍ਹਣ 'ਚ ਉਹ ਦੀ ਕੋਈ ਰੁਚੀ ਨਹੀਂ। ਚਲੋਂ ਲੰਮੇ ਝੰਜਟਾਂ ਨੂੰ ਛੱਡੋ। ਕੋਈ ਸਾਈਡ ਬਿਜ਼ਨੈੱਸ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ। ਇਸ ਨਾਲ ਤੁਹਾਡਾ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਸੰਪਰਕ ਵਧੇਗਾ। ਵਾਕਫੀਅਤ ਹੋਵੇਗੀ। ਉਹ ਤੁਹਾਡੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨਗੇ। ਮੇਰੇ ਕਈ ਕੁਲੀਗਜ਼ ਪਰੋਪਰਟੀ ਡੀਲਿੰਗ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਆ। ਉਹਨਾਂ ਕੋਲੋਂ ਗਾਈਡੈਂਸ ਲੈ ਸਕਦੇ ਹੋ।” ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਕੁੱਤਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਅਧਿਆਪਕ ਹਾਂ। ਚੰਗੇ ਨੋਟਸ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦਾਂ। ਆਪਣੇ ਸਬਜੈਕਟ ਦਾ ਜਿਵੇਂ ਦੂਜੇ ਕੁਲੀਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ-ਮਾਹਿਰ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਮੇਰੇ ਲਈ ਮੇਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਤੇ ਗ੍ਰਹਿਸਥੀ ਗੌਣ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਅਹਿਮ।

ਰਾਣੀ ਨੇ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਫੇਰ ਗੱਲੀ ਛੇੜੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਿਲੇਬਸ ਬਦਲ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮਿਹਨਤ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਇਸ ਗੱਲ ਪ੍ਰਤੀ ਸੁਚੇਤ ਸੀ ਕਿ ਪੋਸਟ ਗਰੈਜੂਏਟ ਕਲਾਸਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਐਨਾ ਸੌਖਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਖਾਹਿਸ਼ਾਂ ਅੱਗੇ ਝੁਕ ਗਿਆ। ਟਿਉਸ਼ਨ ਵਰਕ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਘਾਟ ਨਾ ਰਹੀ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਅਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਆਪਣੇ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨਾਲ ਇਨਸਾਫ ਨਹੀਂ ਕਰ ਰਿਹਾ। ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਪਲੈਨਿੰਗ ਦਸਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਹੋ ਗਏ ਸਨ ਪੰਜਾਹ। ਨਾਂਹ ਕਿਸ-ਕਿਸ ਨੂੰ ਕਰਦਾ। ਕਿਸ-ਕਿਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਬਈ ਮੈਂ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਬੁਰਸ਼ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਬੀਵੀ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਬਰੇਕਫਾਸਟ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਤਿਆਰੀ ਲਈ ਆਪਣੇ ਸਟੱਡੀ-ਰੂਮ 'ਚ ਵੀ ਬੈਠਣਾ ਹੁੰਦਾ। ਪੜ੍ਹਨ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਹੇੜ ਦੀ ਹੇੜ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਕੋਈ ਸਿਫਾਰਸ਼ ਲੈ ਆਉਂਦਾ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰਾ ਦਿੰਦਾ। ਰਾਣੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਾਰਸ਼ਾਂ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਨਾ ਮੰਨਦਾ? ਹੁਣ ਰਾਣੀ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮੇਰਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣ ਲੱਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਿਰ ਖੁਰਕਣ ਦੀ ਵਿਹਲ ਨਾ ਮਿਲਦੀ। ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਉਸ ਥਾਂ ਖਰੀਦ ਲਈ, ਨਕਸ਼ਾ ਪਾਸ ਕਰਵਾਇਆ ਤੇ ਕੋਠੀ ਦੀ ਉਸਾਰੀ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੀ ਆਪਣੀ ਹਾਂ ਮੰਨ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੱਸ ਚੁੱਕਿਆ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਥੋਂ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਤੀਜੇ ਸੀਜ਼ਨ 'ਚ ਮੈਂ ਇਹ 'ਕੁੱਤਾ ਕੰਮ' ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਰਾਣੀ ਨੇ ਮੈਨੂੰ 'ਪਾਗਲ' ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਦਿੱਤਾ।

ਹੁਣ ਉਹ ਫੇਰ ਖਿੜਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੀਟਸ 'ਤੇ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਸਾਰੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਉਧਰ ਹੀ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਕ ਇਸ ਨੂੰ ਇਸੇ ਅਕੈਡਮਿਕ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਛਾਪਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਗੱਲਾਂ-ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਇੱਕ ਦਿਨ ਰਾਣੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕਿੰਨੇ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਪ੍ਰੋਜੈਕਟ ਹੈ?” ਮੈਂ ਹੱਸਿਆ। ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੱਸਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਉਠ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਈ। ਬੋਲੀ, “ਇਸ 'ਚ ਹੱਸਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਆ?” ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਹੈ। ਇਸ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਰਾਇਲਟੀ ਮੇਰੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਬਣੂ ਪਰ ਵੈਲਯੂ-ਇਹ ਤਾਂ ਛਪਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੂ!” “ਪਤਾ ਲੱਗੂ!” ਉਸ ਇਕ ਖਾਸ ਅੰਦਾਜ਼ 'ਚ ਕਿਹਾ।

ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਚਲੀ ਗਈ।

ਨਹੀਂ...ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਜਚੀ ਨਹੀਂ। ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਚਾਹਤ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੇਕਿਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹ ਉਦੋਂ ਵੀ ਮੰਨਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਜੋ ਮੈਂ ਦੇ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ। ਹੁਣ ਉਹ ਰਸੋਈ 'ਚ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਪਟਾਕ-ਪਟਾਕ ਭਾਂਡੇ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਬੈੱਡ ਰੂਮ 'ਚ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਸਟੀਰਿਉ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਫੁਲ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ। ਜੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਤੇਜ਼-ਤੇਜ਼ ਤੁਰਦੀ-ਜਾਂ ਦੌੜਦੀ ਹੋਈ-ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਅਗਿਉਂ ਲੰਘਦੀ। ਉਡੀਕ ਤੋਂ ਅੱਕ ਕੇ ਰੌਲਾ ਪਾਉਂਦੀ, “ਮੈਂ ਸੌਣ ਲੱਗੀ ਹਾਂ।” ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਕਿਵੇਂ ਉਠਦਾ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਿਨਾਂ ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਉਹ ਅਵੱਜ਼ ਮੇਰਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰੇਗੀ। ਕੰਮ ਮੁਕਾ ਕੇ ਮੈਂ ਬੈੱਡ-ਰੂਮ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਅੰਦਰੋਂ ਲਾਕ ਲਾਇਆ ਹੁੰਦਾ। ਬਿਜਲੀ ਬੰਦ ਹੁੰਦੀ। ਸਟੀਰਿਉ ਚਲਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬਥਬਪਾਉਂਦਾ। ਉਹ ਹੰਗਾਰਾ ਨਾ ਭਰਦੀ। ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹਦੀ। ਮੇਰੇ ਚਿੱਤ 'ਚ ਆਉਂਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਮਾਰਾਂ ਤੇ ਸਣੇ ਕਬਜ਼ਿਆਂ ਪੁੱਟ ਸੁੱਟਾਂ ਪਰ ਹੁਣ ਮੇਰੇ 'ਚ ਐਨਾ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕਈ ਵਾਰ ਐਦਾਂ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਵਾਂ ਬੈੱਡ ਖਰੀਦਿਆਂ ਤੇ ਆਪਣੇ ਸਟੱਡੀ ਰੂਮ 'ਚ ਲੈ ਆਂਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਇੱਕਲੀ ਹੁੰਦੀ। ਵਿਕਾਸ ਉਪਰ ਸੌਂਦਾ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਦੀ। ਖਰੂਦ ਕਰਦੀ। ਮਚਲਦੀ। ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਪਹਿਲ 'ਤੇ ਹੁੰਦੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਅਣਡਿਠਿਆ ਕਰਦੀ।

ਤਲਾਕ ?? ?ਅਜਿਹਾ ਨਾ ਕਦੇ ਉਸ ਸੋਚਿਆ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ। ਜੇ ਕੁਝ ਸੀ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮਨਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੁਕਰ 'ਚ ਕੈਦ ਸੀ। ਸਮਾਜ ਲਈ ਸਾਡੀ ਜੋੜੀ ਆਦਰਸ਼ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਕਈ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਸਮਝੋਤਾਵਾਦੀ ਸੂਭਾਅ ਦਾ ਸੀ। ਸਮਝੋਤਾਵਾਦੀ-ਇਹ ਨਾਂ ਮੇਰੀ ਮਾਤਾ ਜੀ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਇਆ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ, “ਜਿਉਤੀ ਨੂੰ ਜੋ ਦੇ ਦਿਉ-ਖਾ ਲੈਂਦਾ। ਕਪੜਾ ਜਿਹੇ ਜਿਹਾ ਮਿਲਿਆ-ਪਹਿਨ ਲਿਆ। ਕੋਈ ਸ਼ੌਂਕ ਨਹੀਂ। ਕਦੇ ਕੋਈ ਮੇਲਾ-ਮੂਲਾ ਦੇਖਣ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਵਿਹਲਾ ਹੁੰਦਾ ਕੁਸ਼ ਨਾ ਕੁਸ਼ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ।” ਰਾਣੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਿੱਦਾਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ-ਮੈਂ ਉਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਖਾਵਾਂ। ਜੇ ਉਹ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਵੇ ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਖਰੀਦੇ-ਉਹ ਪਹਿਨਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਥੇ-ਕਿਥੇ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ-ਇਸ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੁੱਛਾਂ। ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਆਪਣੇ ਸੰਪਰਕ ਰੱਖਾਂ ਜਾਂ ਬਣਾਵਾਂ ਇਹ ਵੀ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਾਂ ਜਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਗਾਇਡ ਕਰੇ। ਮੈਂ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਚੰਗਾ ਨਾ ਲੱਗਦਾ। ਪਰ ਵਾਹ ਲੱਗਦੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਅਤੇ ਵਿਕਾਸ ਦੇ ਭਲੇ ਲਈ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਹ ਗੱਲ ਉਸ ਦੇ ਦਿਮਾਗ 'ਚੋਂ ਨਾ ਕੱਢ ਸਕਿਆ-ਉਹ ਹੀ ਜਿਹੜੀ ਉਸ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਲਿਖ ਕੇ ਮੇਰੇ ਲਈ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਛੱਡੀ ਸੀ। ਉਹ ਗੱਲ ਉਸ ਅੰਦਰ ਨਾਸੂਰ ਬਣਦੀ ਗਈ। ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਸਮਝੋਤਾ ਕਰੀ ਗਿਆ। ਅਸੀਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਸੌਂਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੇ

ਆਉਣ ਦੀ ਭਿਨਕ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ। ਮੇਰੇ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਬੰਦ ਕਰ ਲੈਂਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਇਸ ਵਤੀਰੇ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਉਂਦਾ। ਮੈਂ ਧਮਕੀਆਂ ਦਿੰਦਾ। ਉਸ 'ਤੇ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਿਜ਼ ਮੇਰੀ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਲੱਗਦੀ। ਉਸ ਮੇਰੀਆਂ ਕਮਜ਼ੋਰੀਆਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਹੀ ਬਣਾ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਿਰੁੱਧ ਹਥਿਆਰ ਵਜੋਂ ਵਰਤਣ ਲੱਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਉਹ ਪਾਗਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ। ਕਦੇ ਖੁਦਗਰਜ਼। ਉਸ ਦਾ ਸੁਭਾ ਚਿੜਚਿੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਇਹ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ 'ਤੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਖਿਝ ਆਉਂਦੀ। ਉਹ ਜੋ ਕੁਝ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ, ਉਸ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਇਹ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਅਜਿਹਾ ਕਰਨਾ ਹੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਸਹਿਣਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨੀਮ-ਪਾਗਲ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਡਾ. ਦਵਿੰਦਰ ਕੋਲ ਲੈ ਗਿਆ। ਦਵਿੰਦਰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕਈ ਕੁਝ ਪੁੱਛਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਨਾਰਮਲ ਤੌਰ 'ਤੇ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੀ ਗਈ। ਅਸੀਂ ਉਥੇ ਘੰਟਾ ਕੁ ਰਹੇ। ਰਾਣੀ ਬਾਬਰੂਮ ਗਈ ਤਾਂ ਦਵਿੰਦਰ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ-ਘਬਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੋਚਦੇ ਰਹਿਣ ਤੇ ਘੱਟ ਸੌਣ ਕਰਕੇ ਅਜਿਹਾ ਅਕਸਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਉਪਰੋਂ ਮੀਨੋਪਾਜ਼ ਦਾ ਪੀਰੀਅਡ ਚਲ ਰਿਹਾ। ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹਿੱਲ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਲੈ ਜਾਉ। ਇਹ ਬੜੀ ਜਲਦੀ ਨਾਰਮਲ ਹੋ ਜਾਣਗੇ। ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਮਝਦਾਰੀ ਵਰਤਣੀ ਪੈਣੀ।”

ਰਾਣੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਜਾਣ ਨੂੰ ਨਾ ਮੰਨੀ। ਉਹ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਟੱਡੀ ਰੂਮ ਲਾਕ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਭ ਕੁਝ ਉਸੇ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਆ ਜਾਵੇਗੀ। ਉਸ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਮੈਡੀਕਲ ਲੀਵ ਲਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਲਾਂ 'ਚ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਅੱਗੇ-ਪਿਛੇ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਜੋ ਕਹਿੰਦੀ-ਮੈਂ ਕਰਦਾ। ਜਿੱਥੇ ਕਿਤੇ ਜਾਣ ਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਮਾਤਰ ਕਰਦੀ-ਮੈਂ ਦੌੜਨ ਦੀ ਕਰਦਾ। ਪਰ ਜਿਉਂ ਹੀ ਦਸ ਵਜਦੇ-ਉਹ ਕਾਹਲੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ, “ਪਲੀਜ਼ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਚਲੇ ਜਾਉ... ਪਲੀਜ਼-ਮੈਂ ਵੀ ਸੌਣਾ।” ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ-ਰਾਣੀ ਨਹੀਂ-ਇਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਐਨੀ ਕਾਹਲੀ ਨਾਲ ਬੋਲਦੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਪੱਲੇ ਕੁਝ ਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਮੈਂ ਦੋਬਾਰਾ ਪੁੱਛਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਖਿਝਦੀ। ਝਈਆਂ ਲੈ-ਲੈ ਕੇ ਪੈਂਦੀ। ਮੈਂ ਨਿਆਣੇ ਵਾਂਗ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ। ਉਹ ਚੀਕਦੀ-“ਆਈ ਸੇ। ਪਲੀਜ਼ ਲੀਵ ਮੀ ਆਲੋਨ।”

ਉਸ ਰਾਤ ਵਿਕਾਸ ਘਰ 'ਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਾਲਿਜ-ਟੂਰ 'ਤੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ 'ਚ ਬੈਠੇ ਟੀ.ਵੀ. 'ਤੇ ਨਾਟਕ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਰਾਣੀ ਨਾਟਕ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਈ ਦਫ਼ਾ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਟੀ.ਵੀ. ਦੀ ਸਕਰੀਨ ਪਾਸੇ ਕੀਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਨਾਟਕ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਚੰਗਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਇਸ ਦੀ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਪਰਸੈਂਟ ਕਹਾਣੀ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਮੇਲ ਖਾਂਦੀ ਸੀ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਉਹ ਉਠੀ ਤੇ ਆਪਣੇ ਬੈੱਡ ਰੂਮ 'ਚ ਚਲੀ ਗਈ। ਅਜੇ ਤਾਂ ਸਾਢੇ ਅੱਠ ਵਜੇ ਸਨ। ਐਨੀ ਜਲਦੀ ਉਹ ਸੌਂਦੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਖ਼ਬਰਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ

ਕਮਰੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਿਛਲਖੁਰੀ ਮੁੜ ਪਿਆ। ਗੇਟ ਨੂੰ ਲਾਕ ਕੀਤਾ। ਵਰਾਂਡੇ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਲਾਇਆ। ਉਸ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ। ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਸਿੱਧੀ ਪਈ ਸੀ। ਬੈੱਡ ਦੇ ਢੋਅ ਨਾਲ ਸਿਰ ਟਿਕਾ ਕੇ। ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕੰਬਲ ਲੈ ਕੇ ਲੱਕ ਤਕ ਖਿਚ ਲਿਆ। ਉਸ ਅੱਖ ਜਿਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਡਰ ਗਿਆ। ਜੇ ਮੈਂ ਅਗਾਂਹ ਵਧਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਚੀਕ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਸੀ-ਜਾਉ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਚਲੇ ਜਾਉ। ਉਹ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲੀ। ਵੱਖੀ ਪਰਨੇ ਹੋ ਗਈ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਚਿਤ ਟਿਕਾਣੇ 'ਚ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਥੱਕਿਆ ਤੇ ਉਨੀਂਦਰਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਭੁੱਖ ਭਿਆਨਕ ਰੂਪ ਧਰਣ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਮੇਰੀ ਮਾਨਸਿਕ ਥਕਾਵਟ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਇਹ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਹੀ ਲੱਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਸ਼ੂ ਬਣ ਗਿਆ। ਉਹ ਵਿਰੋਧ ਕਰਦੀ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਸੁਣਿਆ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਧੁਨ 'ਚ ਸਵਾਰ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਬਾਬਰੂਮ 'ਚੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਅਧਨੰਗੀ ਕਮਰੇ 'ਚ ਵਾਵਰੋਲੇ ਵਾਂਗ ਗੋੜੇ ਕੱਢ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਝੱਗ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਸਾਰਾ ਘਰ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਸੀ, “ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰੇਪ ਕੀਤਾ... ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਰੇਪ ਕੀਤਾ?”

ਨਹੀਂ-ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਵਿਕਾਸ ਨਾਲ ਕੀ ਗੱਲਾਂ ਹੋਈਆਂ। ਵਿਕਾਸ ਉਸ ਦਾ ਕੁਝ ਖਾਸ ਹੀ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਹਸਪਤਾਲ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਜਾਂਦਾ। ਵਿਕਾਸ ਉਠ ਕੇ ਬਾਹਰ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ। ਰਾਣੀ ਅੱਖਾਂ ਨਾ ਖੋਲ੍ਹਦੀ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੂੰਹ ਕਰ ਲੈਂਦੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਣ ਦਿੰਦਾ। ਮਾਫੀ ਮੰਗਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਸਿਰ ਰੱਖਦਾ। ਬੋਲੀ ਜਾਂਦਾ। ਅਗੋਂ ਉਹ ਗੁੰਗਾਰਾ ਨਾ ਭਰਦੀ। ਕੋਈ ਹਿਲਜੁਲ ਨਾ ਕਰਦੀ। ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਵੱਲ ਦੌੜਦਾ। ਉਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਦਵਾਉਂਦਾ, “ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਾਹਿਬ-ਇਸ 'ਚ ਪ੍ਰੋਸ਼ਾਨ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਹੈ? ਸਿਰਫ ਮਾਨਸਿਕ ਤਨਾਉ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੋ। ਅਜੇ ਕੁਝ ਦਿਨ ਹੋਰ ਲੱਗਣਗੇ।” ਮੈਂ ਫੇਰ ਕਮਰੇ 'ਚ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਵਿਕਾਸ ਉਠ ਖੜਦਾ। ਜਾਂਦਾ ਹੋਇਆ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੰਦਾ। ਬਾਹਰ ਟਹਿਲਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮੇਰੀ ਜਾਸੂਸੀ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਮੈਥੋਂ ਅਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਫੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੈਠਾਇਆ। ਕਿਹਾ, “ਟਰਾਈ ਟੂ ਅੰਡਰਸਟੈਂਡ ਮੀ।” ਉਸ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣੀ ਬਾਂਹ ਛੁਡਾ ਲਈ। ਬੋਲਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦੇਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ।” ਮੈਨੂੰ ਕੰਬਣੀ ਛਿੜੀ। ਮੈਂ ਅਗਲੇ ਪਲ ਖੁਦ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਜਵਾਨ ਬੋਟਾ ਹੈ। ਇਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ ਪੈਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਸਮੇਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਤਕਰਾਰ 'ਚ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪਰੇਸ਼ਾਨੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਚੁੱਪਚਾਪ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਲਗਾਤਾਰ ਦੇਖੀ ਗਿਆ। ਹੈਰਾਨ ਹੋਇਆ। ਉਥੇ ਜਿੱਤ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸੀ। ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾਲ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਘੜੀ ਦੀ ਘੜੀ ਖੇੜਾ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਛੇਤੀ ਤੋਂ ਛੇਤੀ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੌਖਲਾ ਗਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਵਾਰ ਵੀ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਗਲਤ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਕਦਮ 'ਤੇ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਇਕ ਡਰ ਜ਼ਰੂਰ ਪੈਦਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ

ਐਦਾਂ ਹੀ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਛੇਤੀ ਹੀ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗਾ।

ਉਦੋਂ ਵਿਕਾਸ ਕਮਰੇ 'ਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਰਾਤ ਨੂੰ ਰਾਣੀ ਨੇ ਲੰਮਾ ਸਾਹ ਲਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ ਠੰਢੇ ਪੈਂਦੇ ਗਏ। ਉਹ ਇੰਨੀ ਛੇਤੀ ਚਲ ਵਸੇਗੀ-ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਉੱਕਾ ਹੀ ਕਿਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਐਡਾ ਜ਼ਬਰਦਸਤ ਹਾਰਟ ਅਟੈਕ ?

ਹੁਣ ਵਿਕਾਸ ਮੇਰੇ ਬੁਲਾਉਣ 'ਤੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦਾ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਖਰਾਂ ਦੀ ਨਫ਼ਰਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬੈਂਡ-ਟੀ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨੂੰ ਖਾਣਾ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਮੇਰੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਠੀਕ ਖਾਣਾ ਅੱਠ ਵਜੇ ਪਹੁੰਚ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਡੀ ਨੌਕਰਾਣੀ ਬਿਮਲਾ ਦੇ ਹੱਥੀਂ। ਉਸ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਤੋਂ ਕਾਲਜ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਛੁੱਟੀ ਕੈਂਸਲ ਕਰਵਾ ਲਈ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਉਸ ਦੀ ਉਦਾਸੀ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਦਾ-ਕਰਦਾ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ 'ਕਾਤਿਲ' ਸ਼ਬਦ ਆਉਂਦਾ-ਆਉਂਦਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਨਵਿੰਸ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਪਰ ਕਿਵੇਂ ਕਰਵਾਵਾਂ ? ਮੈਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਫਰੈਂਸ ਨੋਟਸ ਤਿਆਰ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਹੈਲਪ ਬੁੱਕਸ ਲਿਖ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਰਾਸ਼ਟਰਪਤੀ ਕੋਲੋਂ ਬੈਸਟ ਟੀਚਰ ਦਾ ਖਿਤਾਬ ਲਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਵਿਕਾਸ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਾਵਾਂ ਕਿ ਰਾਣੀ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮੌਤ ਆਪ ਮਰੀ ਹੈ। ਨੈਚਰਲ ਡੈਥ-ਹਾਰਟ ਅਟੈਕ ਨਾਲ।...ਹਾਂ...ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਮਦਦ ਅਵੱਸ਼ ਕਰੋਗੇ.... ਅਵੱਸ਼....।

ਕੱਚੇ ਪੱਕੇ ਨਕਸ਼ੇ

ਹਾਂ, ਇਹ ਮੇਰਾ ਬੇਟਾ ਹੈ।

ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਹੀ ਕਦੋਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ? ਤੂੰ ਤਾਂ ਘੋੜਸਵਾਰ ਹੋਈ ਆਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਹ ਹੀ ਉਦੋਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਗੱਡੀ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਾ ਕੇ ਬੈਂਡ-ਰੂਮ 'ਚ ਆ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੀ। ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੰਭਾ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਘੱਟ-ਸਿਰਫ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਦੀ ਪੱਕੀ ਮੱਕੀ ਦੀ ਰੋਟੀ ਤੇ ਕੜੀ ਖਾਣ ਆਉਂਦੀ ਹੈਂ। ਜਾਂ ਫੇਰ ਆਪਣਾ ਗੁਭਗੁਭਾਹਟ ਕੱਢਣ। ਮੈਨੂੰ ਬੋਲਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਘੂਰਿਆ ਵੀ ਤਾਂ ਤੂੰ ਅਗੋਂ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਜ਼ਿੰਦ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਸੀ-‘ਨੂੰ-ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣ।’ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਚਕਾਰੇ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ। ਪਿਛਲੀ ਵਾਰ ਆਈ ਸੀ ਤਾਂ ਗੇਟ ਮਗਰੋਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆ, ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰੋਲਾ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਪਈ...“ਅਨੀਤਾ-ਉਏ ਅਨੀਤਾ....ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਸਿਰਫ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ। ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ-ਮੇਰੀ ਗੱਡੀ ਦਾ ਇਕ ਘੰਟਾ ਸਟੋਪਿਜ ਆ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰ ਕੇ ਸਟੇਸ਼ਨ 'ਤੇ ਵੀ ਸੌਂਦ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਥੇ ਮਜ਼ਾ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ। ਘਰ ਘਰ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਆ ਨਾ ? ਹੁਣ ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਆਉਣ ਦੇ ਲੱਗ ਗਏ। ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਜਾਣ ਦੇ ਲੱਗ ਜਾਣੇ।...ਚਲ-ਚਲ- ਪਹਿਲਾਂ ਕੋਫੀ ਚੱਲੂ। ਹਾਂ, ਤੈਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਵੀ ਆਉਣਾ ਪੈਣਾ। ਠੀਕ ਆ ਨਾ ? ਗੱਡੀ ਘਰੇ ਆ ?...ਠੀਕ...ਠੀਕ।”

ਇਹ ਦਾ ਨਾਂ ਪੰਕਜ ਹੈ। ਫਿਫਥ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦਾ। ਕਲ੍ਹ ਹੀ ਆਇਆ। ਰਮੇਸ਼ ਇਹ ਨੂੰ ਹੋਸਟਲ 'ਚੋਂ ਜਾ ਕੇ ਲਿਆਇਆ। ਇਹ ਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਨੂੰ ਇਥੇ ਹੀ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਰਮੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ। ਇਹ ਨੂੰ ਸ਼ਿਵਾਲਿਕ ਸਕੂਲ 'ਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾ ਆਇਆ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਸੀ-ਰਮੇਸ਼ ਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਬਾਜ਼ਾਰ ਗਿਆ। ਪੰਕਜ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚੀਜ਼ਾਂ ਚਾਹੀਦੀਆਂ ਸਨ-ਇਹ ਖਰੀਦਣ ਗਿਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਤੇਰੇ ਬੈਠਿਆਂ-ਬੈਠਿਆਂ ਆ ਜਾਵੇ।

ਅੱਜ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਜਾਣ ਨਹੀਂ ਦੇਣਾ। ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਬੈਠੀ ਰਹਿ। ਟਿਕਟ ਦਾ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰ। ਮੈਂ ਨਵੀਂ ਖਰੀਦ ਦਵਾਂਗੀ।...ਹਾਂ-ਹਾਂ। ਕਲ੍ਹ ਸੀਟ ਮਿਲੂਗੀ ਏ.ਸੀ. 'ਚ। ਹੁਣ ਰਮੇਸ਼ ਦੀ ਬਹੁਤ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਇਹ ਕੰਮ ਤਾਂ ਚੁਟਕੀ ਮਾਰਿਆਂ ਹੋ ਜਾਣਾ ਹੈ।

ਤੂੰ ਕਾਹਲੀ ਕਿਉਂ ਪੈ ਰਹੀ ਹੈਂ ?

ਹਾਂ-ਇਹ ਮੇਰਾ ਬੇਟਾ ਹੈ। ਤੈਨੂੰ ਇਹ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਹੈ ਨਾ ? ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੌਖਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਡਰ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਅਰਧ-ਚੇਤਨਾ 'ਚ ਵਿਚਰਨ ਲੱਗਦੀ ਹਾਂ...ਰਮੇਸ਼ ਦੀ ਇਕ ਇੱਛਾ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਘਰ ਬਚਾਉਣ ਲਈ ਬੇਟਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਹ ਦੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਵੀ ਪੂਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।...ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛ ਰਹੀ ਹੈਂ ? ਫੇਰ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਨੀ ਪੈਣੀ ਹੈ।...ਲੈ ਸੁਣ। ਪਰ ਪਹਿਲਾਂ ਇਕ ਗੱਲ ਨੋਟ ਕਰ ਲੈ-ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਟੋਕਣਾ ਨਹੀਂ। ਠੀਕ ਆ ਨਾ ?

ਉਸ ਦਿਨ ਸਾਢੇ ਕੁ ਸੱਤ ਵਜੇ ਹੋਣੇ ਆਂ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਰਸੋਈ ਦਾ ਕੰਮ ਨਬੇੜ ਲਿਆ ਸੀ। ਸਬਜ਼ੀਆਂ ਤਿਆਰ ਸਨ। ਰਾਇਤਾ ਫਰਿਜ਼ ਦੇ ਉਤਲੇ ਖਾਨੇ 'ਚ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਰਮੇਸ਼ ਦੀ ਮਨਪਸੰਦ ਖੀਰ ਵੀ। ਜਦੋਂ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਬੈਠਣਾ ਸੀ ਉਦੋਂ ਚਾਰ ਫੁਲਕੇ ਲਾਹ ਲੈਣੇ ਸਨ। ਮੇਰੇ ਗੋਚਰਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਰਾਤ ਦੀ ਸੈਰ ਮੈਂ ਕਈ ਮਹੀਨਿਆਂ ਤੋਂ ਬੰਦ ਕਰ ਰੱਖੀ। ਹਾਂ ! ਸਵੇਰੇ ਨੂੰ ਬਾਕਾਇਦਾ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਰਮੇਸ਼ ਨਾਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਖੈਰ ਭਲੀ-ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਗੁਆਂਢਣ ਸ਼ੀਲਾ ਰਿੰਗ ਕਰ ਦਿੰਦੀ। ਮੈਂ ਸਵਿਚ ਆਫ ਕੀਤਾ। ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ 'ਚ ਆ ਕੇ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ 'ਤੇ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਸੀਰੀਅਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗੀ। ਪਿਛਲੇ ਹਫਤੇ ਹੀ ਮਹੀਨੇ ਭਰ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਮੇਰਾ ਜੇਠ ਉਰਫ ਜਗਦੀਸ਼ ਮੈਥੋਂ ਬੋੜਾ ਕੁ ਹਟਵਾਂ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸ ਛੁੱਟੀ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਦੇ ਝਗੜੇ ਕਰਕੇ ਲਈ ਸੀ ਪਰ ਬੀਬੀ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਉਹ ਇਕ ਰਾਤ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਦਿਨੋ-ਦਿਨੇ ਗੱਡੀ 'ਤੇ ਗੋੜਾ ਮਾਰ ਆਉਂਦਾ। ਥੱਕਿਆ, ਅੱਕਿਆ ਕਲਪਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ, “ਮੇਰਾ ਨੂੰ ਉਥੇ ਜੀਅ ਲੱਗਦਾ। ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾ-ਸਮਝਾ ਕੇ ਥੱਕ ਗਿਆਂ। ਜੇ ਤੂੰ ਰਮੇਸ਼ ਕੋਲ ਨੂੰ ਰਹਿਣਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚਲੀ ਚਲ। ਪਰ ਉਹ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ, ਮੰਨਾਉਣਾ ਬਹੁਤ ਔਖਾ-ਹਿਮਾਲਾ ਪਹਾੜ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਨਾ ਸੌਖਾ ਹੋਊ। ਪਤਾ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਉਹ ਦਾ ਕੀ ਰੱਖਿਆ ?” ਮੈਂ ਹੂੰ-ਹਾਂ ਕਰ ਛੱਡਦੀ। ਨਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਿੰਡ ਦੇ ਥਾਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਲਗਾਉ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਪਿੰਡ ਦੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ। ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਉਥੇ ਵਿਆਹੀ ਗਈ। ਸਿਰਫ ਬੀਬੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦ ਨੂੰ ਮੰਨਦਿਆਂ ਜਠੇਰਿਆਂ ਦੇ ਮੱਥਾ ਟੇਕਣ ਅਵੱਸ਼ ਗਏ ਸੀ। ਜੇ ਸੱਚ ਬੋਲਾਂ ਮੇਰੀ ਬੀਬੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ। ਨਹੀਂ, ਉਹ ਦੀ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਆਪੇ ਹੀ ਦੱਸੀ ਜਾਂਦਾ, “ਮੈਂ ਬੀਬੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਆਹ ਫਿਰਨੀ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਾ ਦੇਈਂ। ਭਾਵੇਂ ਵਿਹਲੀ ਪਈ ਰਹਿਣ ਦੇ। ਉਹ ਨੇ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੁਣੀ। ਕਹਿੰਦੀ ਰਹੀ-ਹੋਊ ਪੁੱਤ-ਮਹਿੰਦਰ ਹੋਰੀ ਗਰੀਬ ਆ। ਜਗੀਰ ਮੇਰੀ ਧਰਮ ਦੀ ਭੈਣ ਬਣੀ ਆ। ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕਹੋਗੇ-ਅਸੀਂ ਥਾਂ ਛੱਡ ਦਵਾਂਗੇ। ਜੇ ਵੇਚਣੀ ਵੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਪਹਿਲ ਸਾਡੀ ਰੱਖ ਲਿਉ। ਹੁਣ ਉਹ ਪੱਤਰਾ ਨੂੰ ਵਾਚਦੇ। ਕਰ ਲਉ, ਜਿੰਨੀਆਂ ਮਰਜ਼ੀ ਪੰਚਾਇਤਾਂ। ਧਰਮ ਦੀ ਭੈਣ ਮੱਥੇ ਲੱਗਣੋਂ ਹਟ ਗਈ। ਸਾਡੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ

ਸੀ-ਜੱਟ-ਜੱਟਾਂ ਦੇ, ਫੋਗੂ ਕਿਹਦਾ। ਮੈਥੋਂ ਰਮੇਸ਼ ਚੰਗਾ। ਉਹ ਨੇ ਐਨਾ ਕਹਿ ਕੇ ਸਾਰਤਾ-ਮੈਨੂੰ ਕੁਸ਼ ਨੂੰ ਪਤਾ-ਤੁਸੀਂ ਜਾਣੋ-ਤੁਹਾਡਾ ਕੰਮ ਜਾਣੇ। ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਥਾਂ ਚਾਹੀਦੀ। ਨਾ ਪੈਸੇ....।” ਉਹ ਗੱਲ ਨਾਲ ਗੱਲ ਜੋੜੀ ਜਾਂਦਾ ਮੈਨੂੰ ਅਕੇਵਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ। ਉਹ ਦੀ ਇਹ ਬੁੱਢਿਆਂ ਵਾਲੀ ਆਦਤ ਸੀ। ਜੇ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ ਤਾਂ ਬੋਲਣਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਦੋਂ ਤਾਈਂ ਹਟਣਾ ਨਹੀਂ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੈਂ ਅੱਗੋਂ ਟੋਕਦੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂ ਉਠ ਕੇ ਚਲੇ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ।

ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਦੇਰ ਲਾ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਥੋਂ ਬੈਠਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਬਾਹਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਆਹ ਵੀ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਨੇੜੇ ਜਾਣਾ ਸੀ ਤਾਂ ਕਮ-ਸੇ-ਕਮ ਬੰਦਾ ਟੈਲੀਫੋਨ ਹੀ ਕਰ ਦੇਵੇ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਭੁਲੇਖਾ ਜਿਹਾ ਪਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਅੱਜ ਜਗਦੀਸ਼ ਨੇ ‘ਵਾਰ’ ਤਾਂ ਕੀ ਕਹਿਣੀ ਸੀ, ਉੱਚਾ ਸਾਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਅਜਿਹਾ ਸੀਰੀਅਲ ਦੀ ਗੰਭੀਰਤਾ ਕਰਕੇ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਸੀਰੀਅਲ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨਾਲ ਜੁੜਿਆ ਨਾ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਜਗਦੀਸ਼ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਅਵੱਸ਼ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਮੀ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹੁਣ ਵੀ ਰੋਇਆ ਕਿ ਹੁਣ ਵੀ ਰੋਇਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੀ ਕੋਈ ਖ਼ਬਰਸਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਬੈਠੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੀਰੀਅਲ ਆ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਅੱਕਾਊ ਸੀਨ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਕੁਮੈਂਟਸ ਅਵੱਸ਼ ਦਿੰਦਾ, “ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੀਰੀਅਲ ਬਣਾਉਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਡੂੰਘੀ ਸਮਝ ਨੂੰ। ਇਹ ਤਾਂ ਦਿਨ-ਬ-ਦਿਨ ਕਮਰਸ਼ੀਅਲ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ।” ਇਕ ਦਿਨ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ, “ਅਨੀਤਾ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵੀ ਹੈ ਜਿਸ ਵਿੱਚ ਸੁਆਰਥ ਨਾ ਹੋਵੇ ?” ਮੈਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ, “ਮਾਂ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ।” ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਤੂੰ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ?” ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਅੜ ਗਈ, “ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ-ਮੈਂ ਤਰਕ ਨਾਲ ਜੁਆਬ ਦੇਵਾਂਗੀ।” ਉਹ ਸਹਿਜ ਹੀ ਰਿਹਾ। ਬੋਲਿਆ, “ਤੂੰ ਇਮੋਸ਼ਨਲ ਹੋ ਗਈਂ। ਮਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁਆਰਥ ਹੁੰਦਾ। ਤੂੰ ਇਹੋ ਪੁੱਛੋਗੀ ਕਿਵੇਂ ? ਮਾਂ ਦੇ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿਚ ਵੀ ਸੁਆਰਥ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਸੁਆਰਥ ਹੋਵੇ-ਉਹ ਭਾਵਨਾ ਤਮਾਮ ਉਮਰ ਮਰਦੀ ਨੂੰ। ਹੁਣ ਮਸਾਲ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੀ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ। ਦੇਖ ਬੀਬੀ ਦਾ ਜਿਹੋ ਜਿਹਾ ਵਤੀਰਾ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਆ, ਉਹੋ ਜਿਹਾ ਰਮੇਸ਼ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਨੂੰ ?” ਉਸ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਨਿਰਉਤਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਜਿਹਾ ਕਈ ਵਾਰ ਹੋਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਗਿਆਨ ਦੀ ਦਾਦ ਦੇਣੀ ਪਈ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉਮਰ 'ਚ ਹੀ ਰਮੇਸ਼ ਨਾਲੋਂ ਵੱਡਾ ਨਹੀਂ, ਸਿਆਣਪ 'ਚ ਵੀ ਵੱਡਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਤੀਜਾ ਨੇਤਰ ਜਲਦੀ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਮੇਰੀ ਉਡੀਕ ਦਾ ਸਿਖਰ ਸੀ ਜਦੋਂ ਰਮੇਸ਼ ਆਇਆ। ਉਹ ਮਲਕ ਦੇਣੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਾ। ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਪੰਜ ਕੁ ਮਿੰਟ ਬਾਅਦ ਬੋਲਿਆ, “ਕਿੰਨਿਆਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਘੋਲ ਕਰੀ ਜਾਨਾਂ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਲੱਗਦੇ ਹੱਥੀਂ ਜੋਗਿੰਦਰ ਪਾਲ ਵੱਲ ਵੀ ਗੋੜਾ ਮਾਰ ਹੀ ਆਵਾਂ। ਮੈਂ ਗਿਆ ਤੇ ਆਇਆ ਸਮਝ। ਜੇ ਮਾੜੀ ਮੋਟੀ ਦੇਰ ਲੱਗ ਗਈ ਤਾਂ..ਤਾਂ ਤੂੰ

ਉਦੋਂ ਤਾਈਂ ਐਸ ਆਰਟੀਕਲ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਕੇ ਦੇਖ ਜ਼ਰਾ।” ਉਸ ਨੇ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਮੇਰੇ ਪੱਟ ’ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਪੁੱਛਦੀ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਜਾਣ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੀਰੀਅਲ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤਕ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਪਿਆ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ। ਅਨਾਊਂਸਰ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਸਕਰੀਨ ’ਤੇ ਫੈਲਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਜਗਦੀਸ਼ ਨੂੰ ਖਾਣੇ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜੇ ਭੁੱਖ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪੇ ਖਾ ਲਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਫੇਰ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਤੁਸੀਂ ਬੜੀ ਜਲਦੀ ਕਾਹਲੀ ਪੈ ਜਾਣੇ ਆਂ। ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਆ ਲੈਣ ਦਿਉ।” ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਬੈਂਡ-ਰੂਮ ’ਚ ਆਉਣ ਦੀ ਕੀਤੀ।

ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਮੈਂ ਆਰਟੀਕਲ ਪੜ੍ਹਦੀ ਗਈ-ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਮੈਨੂੰ ਰਮੇਸ਼ ਦੀ ਕਮ ਅਕਲੀ ’ਤੇ ਹਾਸਾ ਆਉਂਦਾ ਗਿਆ। ਗੁੱਸਾ ਵੀ। ਮੈਂ ਕਿਹੜੀ ਕੋਈ ਦੁੱਧ ਚੁੰਘਦੀ ਬੱਚੀ ਸੀ। ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੀ ਲੋੜ ਪੈ ਗਈ ਸੀ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਆਰਟੀਕਲ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦੀ? ਐਵੇਂ ਹੀ ਟਾਈਮ ਪਾਸ ਕਰਨ ਲਈ ਪੜ੍ਹਦੀ ਗਈ। ਰਹਿ-ਰਹਿ ਕੇ ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਹਨ ’ਚ ਇਕ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਆਉਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕੀ ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਿਆ ਹੈ? ਸੀਮੈਨ ਬੈਂਕ’ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਜਾਣ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਹੋਰ ਵੀ ਜਾਣਕਾਰੀ ਇਕੱਠੀ ਕਰਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਹੁਣ ਤਾਂ ਲੁਧਿਆਣਿਉਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਨ ਪਸੰਦ ਦਾ ਸੀਮੈਨ ਖਰੀਦਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਮਨ ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਤੋਂ ਇਨਕਾਰੀ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਕਿ ਇਸ ਦਾ ਰਾਜ਼ ਸਿਰਫ ਸਾਡੇ ਤਿੰਨਾਂ ਤਕ ਸੀਮਤ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਤਿੰਨਾਂ ਤਕ ਹੀ ਕਿਉਂ, ਦੋਹਾਂ ਤੀਕ ਹੀ। ਮੈਥੋਂ ਇਕ ਦਿਨ ਇਹ ਵੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ, “ਤਨ ਨਾਲੋਂ ਮਨ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਉਪਰ ਹੁੰਦੀ ਆ।” ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਫੇਰ-ਮੈਂ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵਾਂ?” ਮੈਂ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰੀਆਂ ਸਨ। ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਔਖਿਆਈ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਝੱਲ-ਬਲੱਲੀ ਲੱਗੀ ਹੋਵਾਂ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਵਿੱਚ ਕਦੇ ਸੀਰੀਅਸ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦੀ।” ਮੈਂ ਕਹਿਣਾ ਤਾਂ ਇਹੋ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਦਾ ਨਬੇੜਾ ਕਰੋ ਪਰ ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਗੱਲ ਹੋਰ ਦੀ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਚਲੇ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ, “ਵਾਹ ਮੇਰੇ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਜੀ-ਨਮਸਕਾਰ ਹੋਵੇ ਦਾਸੀ ਦਾ।” ਮੇਰਾ ਹਾਸਾ ਰੋਕਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੁਕਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਆਪਾ ਮੋਹ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਰਮੇਸ਼ ਦਾ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਦਾਅਵੇ ਨਾਲ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਆਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਐਨੇ ਹੈਂਡਸਮ ਹੋ ਕਿ ਕਿਸੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਬ੍ਰਹਮਚਾਰੀ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦੇਣਾ।”

ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ ’ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਟੈਸਟ ਦਿੱਲੀਉਂ ਜਾ ਕੇ ਕਰਵਾਏ। ਉਹ ਜੋ ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਖੁੱਲਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਉਸੇ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਸੱਚ ਮੰਨੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੌੜ ਘੋੜ ਕੇ ਇਸੇ ਗੱਲ ’ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਦਿੰਦਾ, “ਯਾਰ-ਤੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ। ਖੁੱਲਰ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਿਹੜਾ ਡਾਕਟਰ ਭਰੋਸੇਮੰਦ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਕਲਾਸ

ਫੈਲੇ ਰਿਹਾ। ਹੋਰ ਪੁੱਛਦੀ ਆਂ ਤਾਂ ਲੰਗੋਟੀਆ ਯਾਰ ਵੀ। ਅਸੀਂ ਅੱਧੀ ਛੁੱਟੀ ਵੇਲੇ ਇਕੱਠੇ ਰੋਟੀ ਖਾਂਦੇ। ਘਰਦਿਆਂ ਤੋਂ ਚੋਰੀ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਦੇਖਣ ਸਾਈਕਲ ’ਤੇ ਜਲੰਧਰ ਜਾਂਦੇ। ਸਾਡੇ ਸਾਂਝੇ ਰਾਜ਼ ਸਨ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਗਲਤ ਰਿਪੋਰਟ ਦੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਝੂਠ ਬੋਲਣ ਦੀ ਉਹ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਲੋੜ ਪਈ। ਉਸ ਦੀ ਵਿਦਵਾਤਾ ’ਤੇ ਕਿੰਤੂ ਪਰੰਤੂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਅਮਰੀਕਾ ਤੋਂ ਇਸੇ ਦੀ ਡਿਗਰੀ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ। ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਹੁੰਦੀ ਆ ਨਾ?” ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਾ ਹੋਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਡੀਕਲ ਕਾਲਜ ਲੈ ਗਈ। ਆਪਣੇ ਮਮੇਰੇ ਭਰਾ ਰਵੀ ਕੋਲ। ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਬਹੁਤ ਨਾਂਹ-ਨੁੱਕਰ ਕੀਤੀ। ਇਹ ਦਲੀਲ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੀ ਤੁਕ ਬਣਦੀ ਹੈ। ਟੈਸਟ ਕਿਤੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਵੀ ਕਰਵਾਏ ਜਾ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਸਖਤ ਹੋ ਗਈ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਡਰ ਨੇ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ। ਸੱਤ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਬੋੜ੍ਹਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਆਖਿਰ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਐਦਾਂ ਲੁਕਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ?” ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਮਿੰਨ੍ਹਾ-ਮਿੰਨ੍ਹਾ ਹੱਸਿਆ। ਫੇਰ ਇਕ ਦਮ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਿਆ, “ਅਨੀਤਾ-ਗੱਲ ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਰਹੇ ਤਾਂ ਇਹ ਘਰ ਬਚਿਆ ਰਹਿ ਸਕਦਾ।” ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਅੱਧ-ਪਚੱਧ ਸਹਿਮਤ ਹੋਣਾ ਪਿਆ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹ ਉਤੇਜਿਤ ਹੋਇਆ ਇਥੋਂ ਤਾਈਂ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, “ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿੱਚ ਆਉਂਦਾ ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਦੌੜ ਜਾਵਾਂ। ਜਾਂ ਆਪਣੀ ਬਦਲੀ ਹੀ ਕਰਾ ਲਵਾਂ।” ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਬਦਲਦੇ ਸੁਭਾਅ ਬਾਰੇ ਡਾਇਰੀ ਲਾ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉਹ ਬਹੁਤਾ ਟੂਰ ’ਤੇ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਹਿਸਾਬ ਨਾਲ ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਟੂਰ-ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤੀਣੇ-ਚੌਣੇ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਔਖਿਆਈ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਉਕਾ ਹੀ ਅਹਿਸਾਸ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਪਿੱਛੇ ਇੱਕਲੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰੇ ਸਬਰ ਦਾ ਬੰਨ੍ਹ ਟੁੱਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਬੇਰੁਖੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਨਾ ਹੀ ਇਕੱਲਿਆਂ ਰਹਿਣਾ-ਆਖਿਰ ਔਰਤ ਆਂ।” ਉਸ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ’ਚ ਸਿੱਧਿਆਂ ਹੀ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਟਕ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ’ਚ ਬੋਲਿਆ, “ਮੇਰੀ ਸਰਕਾਰ ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਵੀ ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾਂ। ਫਰਮ ਦੀ ਵੀ। ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਫਰਮ ਆਪਣਾ ਖੇਤਰ ਐਕਸਪੈਂਡ ਕਰ ਰਹੀ। ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਵਧਾ ਰਿਹਾ। ਜੇ ਮੈਂ ਨਾਂਹ ਕਰਾਂ ਤਾਂ ਰੀਜ਼ਨਲ ਮੈਨੇਜਰ ਦਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ? ਉਹ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ’ਤੇ ਅਥਾਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਆ। ਕੀ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਸੱਟ ਮਾਰਾਂ। ਨਹੀਂ, ਮੇਰੀ ਸਰਕਾਰ, ਨਹੀਂ। ਫਾਰਮ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਇੰਨੀਆਂ ਸਹੂਲਤਾਂ ਕਾਸ ਲਈ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਦੂਜੀ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ’ਤੇ ਇਤਬਾਰ ਆ। ਯਕੀਨ ਆ। ਆਖਿਰ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਧਰਮ-ਪਤਨੀ ਆਂ। ਮੈਥੋਂ ਬੇਯਕੀਨੀ ਵਿੱਚ ਜਿਊਆ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ....।”

ਰਵੀ ਦੀ ਰਿਪੋਰਟ ’ਚ ਵੀ ਉਹੋ ਕੁਝ ਆਇਆ ਸੀ ਜੋ ਡਾ. ਜਸਬੀਰ ਖੁੱਲਰ ਨੇ ਪੁਆਇੰਟ ਆਊਟ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਦਾ ਰਮੇਸ਼ ’ਤੇ ਰਤੀ ਭਰ ਵੀ ਅਸਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਲਈ ਉਸ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਜਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਇਹ ਭੁਲੇਖਾ ਵੀ ਪੈਂਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਨਾਟਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਸ ਮੈਥੋਂ ਚੋਰੀ

ਵੀ ਟੈਸਟ ਕਰਵਾਏ ਹੋਣ ਜਾਂ ਕੋਈ ਟਰੀਟਮੈਂਟ ਲਈ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਕਰ ਵੀ ਕੀ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਬਾਖੂਬੀ ਨਿਭਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਪਰ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਆਪ ਨਾਟਕ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਹੋਵਾਂ। ਕਦੇ ਡੋਲਦੀ ਤਾਂ ਖੁਦ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਦੇਖਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਥੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਮਿਲਦਾ। ਮੈਂ ਖੁਦ ਨੂੰ ਧਰਵਾਸ ਦਿੰਦੀ-ਦਿੰਦੀ, ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ, “ਦੁਨੀਆਂ ਵਿੱਚ ਅਜਿਹੇ ਬਹੁਤ ਲੋਕ ਆ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂ ਉਹ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਯੂਰਪ ਤਾਂ ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਆਪ ਬਬੇਰੀ ਥਾਂ ਪੜ੍ਹਿਆ। ਇਕ ਦਿਨ ਪ੍ਰੇਮ ਲਤਾ ਦੱਸਦੀ ਸੀ ਕਿ ਫਰਾਂਸ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਫਿਕਰ ਪੈ ਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਉਥੋਂ ਦੇ ਮੂਲ ਵਸਨੀਕਾਂ ਨੇ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕੀਤੇ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਆਪਣੀ ਆਬਾਦੀ ਖਤਮ ਹੋ ਸਕਦੀ ਆ...” ਉਸ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਰੱਖੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਅੱਧੇ ਮਨ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ, “ਜੇ ਬਹੁਤੀ ਗੱਲ ਆ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਅਡੋਪਟ ਵੀ ਤਾਂ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ? ਅਸੀਂ ਉਹ ਨੂੰ ਪਾਲ ਸਕਦੇ। ਪੜ੍ਹਾ-ਲਿਖਾ ਕੇ ਸੈੱਟ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਇਹ ਜ਼ਰੂਰੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਵਿੱਡੋਂ ਜੰਮੀ ਔਲਾਦ ਹੀ ਆਪਣੀ ਹੋਵੇਗੀ।” ਉਸ ਮੇਰੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੁਝ ਹੋਰ ਸੁਣਨਾ ਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਉਸ 'ਚ ਅਜਿਹਾ ਸੁਣਨ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਹੀ ਨਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਬੋਲਿਆ, “ਬੱਸ ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਚਾਹੀਦੀ ਆਂ। ਬੱਸ ਤੂੰ ਹੀ।” ਅਗਲੇ ਸ਼ਬਦ ‘ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਵਿੱਡੋਂ ਜਾਇਆ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ’ ਮੂੰਹੋਂ ਨਾ ਕੱਢੇ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਅਣਕਿਹਾ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਸੁਣ ਪਿਆ ਹੋਵੇ।

ਆਰਟੀਕਲ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਇਸ 'ਚ ਕੁਝ ਵੀ ਗਲਤ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਚਾਹੀਦਾ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਮਨ ਇਨਕਾਰ ਹੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਇਕਦਮ ਇਸ ਪਾਸਿਉਂ ਮੂੰਹ ਮੋੜਨ ਦੀ ਕੀਤੀ। ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਐਦਾਂ ਹੀ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਈ ਤਾਂ ਸੌਣ ਲਈ ਨੀਂਦ ਵਾਲੇ ਕੈਪਸੂਲ ਲੈਣੇ ਪੈਣੇ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਹੋਈ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ, ਬਚ ਕੇ ਰਹੋ।

ਘੜੀ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਸਾਢੇ ਨੌਂ ਵੱਜ ਚੱਲੇ ਸਨ। ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਗਿਆਂ ਘੰਟਾ ਹੋ ਚੱਲਿਆ ਸੀ। ਐਨਾ ਚਿਰ ਤਾਂ ਉਹ ਜੋਗਿੰਦਰ ਪਾਲ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦਾ। ਫੇਰ ਉਹ ਕਿੱਥੇ ਚਲਾ ਗਿਆ? ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਕਾਰ ਵੀ ਗੈਰਿਜ 'ਚ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਆਹ ਵੇਲਾ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਇਕੱਠੇ ਬੈਠ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਵੀ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਹੋਵੇ, ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਨਹੀਂ, ਘਰ 'ਚ, ਮੈਂ ਉਸ ਬਿਨਾਂ ਰੋਟੀ ਨਹੀਂ ਖਾਂਦੀ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਦੇ ਲਈ ਇਕ ਸਮਾਂ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਸਮੇਂ 'ਚ ਸਿਰਫ ਦਸ ਮਿੰਟ ਬਾਕੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸੋਚਦਿਆਂ-ਸੋਚਦਿਆਂ ਮੈਂ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਫੇਰ ਚੁੱਕ ਲਿਆ। ਪਰ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਰਿਹਾ।

ਰਮੇਸ਼ ਗਿਆਰਾਂ ਕੁ ਵਜੇ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਅੱਧਲੇਟੀ ਨੇ ਸਟੀਰਿਊ ਲਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਉਪਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਲਾਪ੍ਰਵਾਹੀ ਨਾਲ ਕੋਟ ਲਾਹ ਕੇ ਇਕ ਖੂੰਜੇ

'ਚ ਮਾਰਿਆ। ਅਲਮਾਰੀ 'ਚੋਂ ਕੈਂਚੀ ਤੇ ਟੇਪ ਕੱਢ ਲਿਆਇਆ। ਕੰਧ ਨਾਲ ਤਸਵੀਰ ਚਿਪਕਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਕੰਬ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਨਾ ਮਾਰੀ। ਟੇਪ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਚੰਬੜ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਲਾਹੁੰਦਾ। ਹੈ-ਬੂ ਕਰਕੇ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੰਦਾ। ਦਸ-ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟ ਇਹ ਖੇਡ ਚਲਦੀ ਰਹੀ। ਉਸ ਤਸਵੀਰ ਨੂੰ ਕੰਧ ਨਾਲ ਚਿਪਕਾ ਦਿੱਤਾ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਜਿੰਨੀ ਵਿੱਥ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਆ ਹੋਈ ਨਾ ਕਹਾਣੀ।” ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਉਠ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਨਾ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇਰ ਤਕ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦਿਆਂ ਰਹਿਣਾ ਸੀ। ਕੋਲ ਗਈ ਤਾਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਹਵਾੜ ਧੁਸ ਦੇ ਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਨਾਸਾਂ 'ਚ ਆ ਵੜੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਨੂੰ ਹੋਇਆ। ਬੋਲਿਆ, “ਨੀਤ ਇਹ ਅਫਰੀਕੀ ਬੱਚੇ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਚੰਗੀ ਲੱਗੀ-ਮੈਂ ਖਰੀਦ ਲਿਆਇਆਂ। ਇਹ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਨੂੰ, ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਗੈਰਿਜ ਵਿੱਚ ਪਈ ਰਹੀ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਪਸੰਦ ਆ। ਕੀ ਇਹ ਤੇਰੀ ਪਸੰਦ ਹੋ ਸਕਦੀ?” ਉਹ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ-ਉਸ ਪਲ 'ਚ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਾ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਰਹੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਐਦਾਂ ਖੜ੍ਹਾ ਅੱਖਰਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਡੋਲਿਆਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਝੰਜੋੜਿਆ। ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਰਹੀ। ਉਹ ਚੀਕ ਹੀ ਪਿਆ, “ਤੂੰ ਬੋਲਦੀ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?” ਮੈਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੋਈ ਕਿ ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਕੀ ਹੋਈ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਰੂਪ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਅਗਾਂਹ ਹੋ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਜੱਫੀ 'ਚ ਲੈ ਲਿਆ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਇਕੱਲਤਾ ਤੋਂ ਭੈਭੀਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਪਲਾਂ 'ਚ ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਅਧੀਨਗੀ ਆ ਗਈ, “ਮੈਨੂੰ ਬੱਚੇ ਦੀ ਲੋੜ ਆ। ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਇਸ ਦੀ ਲੋੜ ਆ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ?”

ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਇਹ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹੁਣ ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਨੀਮ-ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣਾ ਆਪ ਸੰਭਾਲਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦੌਰਾ ਪਿਆ ਸੀ? ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਬੇਜਾਨ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਕੋਈ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਮੂਰਤ ਹੋਵਾਂ। ਉਹ ਜਲਦੀ ਹੀ ਹੰਭ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੌੜਾਕ ਵਾਂਗੂ ਜੋ ਜ਼ਿੱਦ ਕੇ ਸੌ ਮੀਟਰ ਦੀ ਰੇਸ ਲਾ ਬੈਠਦਾ ਹੈ। ਠੰਢ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨੰਗੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਕੰਬਲ 'ਚ ਲਕੋ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਉਸ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗੀ ਕਿ ਕੀ ਇਹੋ ਆਨੰਦ ਹੈ। ਧਰਮ ਆਨੰਦ ਹੈ। ਮੁਕਤੀ ਹੈ। ਮੈਥੋਂ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਲੜ ਸਿਰਾ ਨਾ ਫੜਿਆ ਗਿਆ। ਇਸ ਪਾਸਿਉਂ ਧਿਆਨ ਹਟਾ ਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਵਾਲਾਂ 'ਚ ਉਂਗਲਾਂ ਫੇਰਨ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਛੇਤੀ ਹੀ ਸੌ ਗਿਆ। ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਤੇਜ਼ ਬੋਅ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਔਖਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਬੈੱਡ ਦੀ ਨੁਕਰ 'ਚ ਖਿਸਕ ਗਈ। ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਬਾਥਰੂਮ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਠੰਢੇ ਪਾਣੀ ਦਾ ਟਬ ਭਰ ਲਵਾਂ ਤੇ ਵਿਚਕਾਰ ਬੈਠੀ ਰਹਾਂ।

ਰਮੇਸ਼ ਦੇ ਘੁਰਾੜੇ ਕਦੇ ਮੱਧਮ ਹੋ ਜਾਂਦੇ। ਕਦੇ ਤੇਜ਼। ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਮਾਸੂਮ ਲੱਗਾ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਸੌ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ। ਉਹ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਉੱਠੇ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰੇ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹਲੂਣਿਆ। ਪਰ ਨਸ਼ਾ ਉਸ 'ਤੇ ਭਾਰੂ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਡਰ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਉਠ ਖੜ੍ਹਿਆ ਤਾਂ ਉਹ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਵਰ੍ਹੇ ਛਿਮਾਹੀ ਸੁਪਨੇ 'ਚ ਵੀ ਬੁੜਬੁੜਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ, ਇਹੋ ਨਾ ਕਹਿਣ

ਲੱਗ ਜਾਵੇ, 'ਆਈ ਵਾਂਟ ਏ ਚਾਇਲਡ'।

ਮੈਂ ਇਕ ਟੱਕ ਕੰਧ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗੀ। ਸੀਮੈਨ ਬੈਂਕ ਦਾ ਖਿਆਲ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਣ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਰਮੇਸ਼ ਲਈ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਸੰਤੁਲਨ ਖੋਹ ਬੈਠੇਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਦਿੱਸਿਆ-ਤਸਵੀਰ ਵਿਚਲਾ ਬੱਚਾ, ਜਿਸ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ, ਟਿਟਆਉਲੀ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਸਨ, ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਹੱਸ ਪਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਆਪਣੀ ਹੋਂਦ ਜਤਲਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਮੈਂ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਕਿ ਉਹ ਪਾਗਲ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰਲੀ ਚੁੱਪ ਤੋਂ ਖੋਫ ਆਇਆ। ਚਿੱਤ 'ਚ ਆਇਆ ਕਿ ਸਟੀਰਿਓ ਫੁਲ ਸਪੀਡ 'ਤੇ ਛੱਡ ਦੇਵਾਂ ਤਾਂ ਕਿ ਰਮੇਸ਼ ਉਠ ਬੈਠੇ। ਜੇ ਉਹ ਉਠ ਬੈਠਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਹ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਔਖਾ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਹੁਣ ਸੌਣ 'ਚ ਹੀ ਭਲਾ ਦਿੱਸਦਾ। ਮੈਂ ਕੈਪਸੂਲ ਲੈਣ ਉਠੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਭਜਾਕਾ ਜਿਹਾ ਪਿਆ ਜਿਵੇਂ ਅਲਮਾਰੀ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਓਂ ਕੋਈ ਧੜ ਉਭਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਧੜ ਸੰਪੂਰਨ ਬੰਦੇ 'ਚ ਤਬਦੀਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਜਟਾਂ ਸਨ, ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਭਗਤੀ ਕਰਦਾ-ਕਰਦਾ ਉਠ ਕੇ ਆਇਆ ਹੋਵੇ.....। ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਅਲਫ ਨੰਗੀ ਔਰਤ ਆ ਖੜ੍ਹੋਈ।..... ਉਸ ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਤਿੰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ।..... ਧੜ ਦਾ ਰੂਪ ਬਦਲ ਗਿਆ।ਦੋ ਜੋੜੇ ਬੱਚੇ ਪੈਦਾ ਹੋਏ..... ਉਹ ਔਰਤ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਹੱਸੀ। ਇਸ ਅਦਾ ਨਾਲ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੋਵੇ-ਮੈਂ ਕੁਝ ਵੀ ਗਲਤ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਸਾਈਂ ਦੇ ਪਿਤਰਾਂ ਦਾ ਕਰਜ਼ ਚੁਕਾਇਆ.....।

ਹੁਣ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੈਪਸੂਲਾਂ ਨੇ ਵੀ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ। ਮੇਰੀਆਂ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਟਸ-ਟਸ ਕਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੰਬਣੀ ਛਿੜ ਪਈ। ਐਸ ਵੇਲੇ ਡਾਕਟਰ ਖੁਰਮਾ ਦੀ ਸਲਾਹ ਲੈਣੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਜਾਗਦਿਆਂ ਪਾਸੇ ਮਾਰਦਿਆਂ ਲੰਘਾਉਣੀ ਪਊ।

ਮੈਂ ਸ਼ਾਲ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰੀ। ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰਨ ਲਈ ਡਰਾਇੰਗ-ਰੂਮ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਈ। ਮੈਨੂੰ ਉਹੀ ਔਰਤ ਫੇਰ ਦਿੱਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ਮੈਥੋਂ ਜਗਦੀਸ਼ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਤੇ ਦਸਤਕ ਦੇ ਹੋ ਗਈ।

ਸਮੇਂ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਖਿਆਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦਾ ਹੈਂਡਲ ਘੁਮਾਇਆ ਤਾਂ ਰਮੇਸ਼ ਬੈੱਡ ਨਾਲ ਦੋ ਲਾਈ ਸੱਜੀ ਅੱਖ ਅੱਗੇ ਲੈਨਜ਼ ਕਰੀ ਅਫਰੀਕੀ ਬੱਚੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਦੇ ਉਹ ਲੈਨਜ਼ ਬਿੱਲਕੁਲ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਲਾ ਲੈਂਦਾ। ਕਦੇ ਡੇਢ ਦੋ ਫੁੱਟ ਦੀ ਦੂਰੀ ਤੋਂ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਮੁਸਕਰਾ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥ ਲੈਨਜ਼ ਫੜ ਲਿਆ। ਬੈੱਡ 'ਤੇ ਪੈਣ ਦੀ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੱਕ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਹੱਥ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਕਰਕੇ ਬੱਤੀ ਬੁਝਾ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਬਾਹਾਂ 'ਚ ਘੁੱਟਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ, "ਤੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇਖਿਆ ਨੂੰ-ਕਾਲੇ ਰੰਗ 'ਚ ਵੀ ਬੱਚਾ

ਕਿਹਾ ਸੋਹਣਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ।" ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਉਹ ਦੇ ਵਾਲਾਂ 'ਚ ਉਂਗਲਾਂ ਫੇਰੀਆਂ ਤੇ ਉਹ ਨੂੰ ਬੇਇੱਤਹਾ ਚੁੰਮਣ ਲੱਗੀ।

ਸ਼ੀਤ ਯੁੱਧ

ਹਾਂ। ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਆਰੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ ???.....

ਹੈਂ ? ਇਹ ਕੀ ? ਮੈਂ ਕਿਹੜੀ ਫਾਇਲ ਲੱਭਣ ਬੈਠੀ ਸੀ ? ਮੋਨਿਟਰ 'ਤੇ ਆਹ ਕੀ ਫੈਲ ਗਿਆ ? ਇਕੋ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਦੀ ਉਂਗਲੀ ਮਾਊਸ 'ਤੇ ਗਈ। ਮੈਂ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ। ਇਸ ਤੋਂ ਮਸਾਂ ਹੀ ਛੁਟਕਾਰਾ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਵੀ ਕੰਪਿਊਟਰ ਅੱਗੇ ਬੈਠੀ-ਇਨ੍ਹਾਂ ਫਾਈਲਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨੇ ਵੀ ਇਹੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਸੁਨੀਤਾ ਕਚਹਿਰੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਉਹ ਫਾਈਲ ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਐਸ. ਕਾਲਜ ਦਾ ਨਾਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ-ਖੋਲ੍ਹਣ ਲਈ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਪਰ ਆਰ. ਕਾਲਜ ਫਾਈਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਅਜਿਹਾ ਦੋਵੇਂ ਅੱਖਰ ਕੋਲ-ਕੋਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਐਸ. ਕਾਲਜ ਇਸ ਕਰਕੇ ਖੋਲ੍ਹਣੀ ਸੀ ਤਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਕਾਲਜ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀਆਂ ਦਿਲਚਸਪੀਆਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਕਾਂ। ਹੁੰਦਾ ਉਲਟ ਹੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਮੈਂ ਭੁੱਲਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ-ਉਹ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਜਿਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਯਾਦ ਰੱਖਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-ਉਹ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਤੋਂ ਇਹ ਆਪਸ 'ਚ ਗੁਥਮ-ਗੁੱਥਾ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਵੀ ਉਲਝਦਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫੈਸਲਾ ਕਰਕੇ ਉਠਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਹੁਣ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋ ਜਾਵੇ, ਮੈਂ ਮੁੜ ਕੇ ਇਥੇ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣਾ। ਪਰ ਇਹ ਦੇ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਮੇਰਾ ਸਰਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਅਸਲੀ ਦਿਮਾਗ ਖਤਮ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕੰਪਿਊਟਰ ਵਿਚਲਾ ਦਿਮਾਗ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮਨ 'ਚ ਆਇਆ ਕਿ ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਪੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਹੁਣ ਮੈਥੋਂ ਇਥੇ ਬੈਠਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਜਦੋਂ ਮੇਰਾ ਮਨ ਉਚਾਟ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਇਸ ਕਮਰੇ 'ਚ ਵੜਨੋਂ ਗੁਰੇਜ਼ ਕਰਦੀ ਹਾਂ।..... ਮਸਾਂ ਮਸਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਠਾਲਿਆ। ਜਿਸਮ ਭਾਰਾ ਭਾਰਾ ਲੱਗਾ। ਐਦਾਂ ਦੇ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਚਾਹ ਸਕੂਨ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਮਿੱਠਾ ਘੱਟ, ਦੁੱਧ ਘੱਟ ਤੇ ਪੱਤੀ ਤੇਜ਼। ਇਥੇ ਹੈ ਵੀ ਕੌਣ ਮੇਰਾ ਸਾਥ ਦੇਣਾ ਵਾਲਾ। ਸੁਨੀਤਾ ਨੇ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਕੱਪ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਲੈਣਾ ਹੁੰਦਾ। ਮਿੱਠਾ ਤੇਜ਼, ਦੁੱਧ ਘੱਟ, ਪੱਤੀ ਘੱਟ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਾਰਦੀ। ਸਾਡੀ ਚਾਹ ਦੀ ਸਾਂਝ ਕਈ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਹੀ ਖਾਣਾ ਬਣਾਉਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਥੋਂ ਮੇਰੀ ਪਸੰਦ ਜ਼ਰੂਰ ਪੁੱਛ ਲੈਂਦੀ ਹੈ।

ਇਹ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਜੋ ਮਿਲ ਗਿਆ-ਮੈਂ ਖਾ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹ ਹੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਖੁਸ਼ ਰਹੇ। ਇਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਹਰੇਕ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ। ਅਜਿਹਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲੋਂ ਸਿਆਣੀ ਮੰਨ ਲਿਆ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ 'ਤੇ ਅਥਾਹ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਹੈ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਅਸੀਂ ਦੋ ਘੰਟੇ ਡਿਸਕਵਰੀ ਚੈਨਲ ਦੇਖਦੀਆਂ ਹਾਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਕਰਦੀਆਂ ਡਾਇਨਿੰਗ ਟੇਬਲ 'ਤੇ ਆ ਬੈਠਦੀਆਂ ਹਾਂ। ਉਹ ਬੋਲਣੋਂ ਨਾ ਹੱਟੇ ਤਾਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਟੋਕਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ, “ਬੇਟੇ ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਣਾ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਆਪਣੀ। ਭਾਵੇਂ ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਤਕ ਬੈਠੀ ਰਹੀਂ।” ਅਗੋਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਰੁੱਖੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ, “ਨੂੰ ਮੱਮ-ਤੁਹਾਡੀ ਰਾਤ ਤੁਹਾਡੇ ਕਮਰੇ ਲਈ। ਮੇਰੀ ਰਾਤ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਲਈ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਦੀ ਦਖਲ-ਅੰਦਾਜ਼ੀ ਕਰਨੀ ਚੰਗੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਅੱਡ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿਓ। ਹੁਣ ਵੀ ਜੇ ਮੰਨੋ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ.....।” ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਰੁਕਦੀ। ਆਪਣੀ ਕੁਰਸੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਖਿੱਚ ਲਿਆਉਂਦੀ। ਕਹਿੰਦੀ, “ਹੁਣ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਦੋਂ ਹੀ ਪਤਾ ਲੱਗਣਾ-ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਵੱਖਰਾ ਕਮਰਾ ਲੈ ਲੈਣਾ ਤੇ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਚਰਨ ਪੁਆਉਣੇ। ਬੋੜਾ ਚਿਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰੋ।” ਮੈਂ ਕੋਈ ਹੁੰਗਾਰਾ ਨਹੀਂ ਭਰਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਕਿਤੇ ਇਹ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਡਰਾਵਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇ ਰਹੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ। ਇਸ ਦੇ ਬੁਲ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਇਹ ਸ਼ਬਦ ਨਿਕਲਦੇ-ਸਾਡੀ ਲੰਬੀ ਉਡਾਰੀ ਵੇ-ਅਸਾਂ ਹੁਣ ਉੱਡ ਜਾਣਾ। ਮੈਂ ਮਮਤਾ ਨਾਲ ਭਰ ਜਾਂਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮਦੀ। ਕਹਿੰਦੀ “ਜੋ ਤੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਕਰ ਲੈ।” ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਨਮੀ ਉਭਰਣ ਲੱਗਦੀ, “ਮੱਮ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇੱਕਲਿਆਂ ਛੱਡਣਾ ਵੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਐਨਾ ਸੁਖਾਲਾ ਨਹੀਂ...।”

ਗੋਡਿਆਂ ਵਿਚ ਮੱਠਾ-ਮੱਠਾ ਦਰਦ ਉਠਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਸ ਵੱਲ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਡਰ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਗਠੀਆ ਹੀ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਹਕੀਮ ਜੀ ਨੇ ਸਮਝਿਆ ਸੀ ਕਿ ਐਸੀ ਵੈਸੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੀ ਡਾਈਟ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿਓ। ਬਹੁਤਾ ਸੋਚਿਆ ਨਾ ਕਰੋ। ਸਵੇਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਲੰਬੀ ਸੈਰ ਕਰਿਆ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ-ਸੁਨੀਤਾ ਨੇ ਮੇਰੀ ਡਾਈਟ ਵੱਲ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਦੇਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਮੇਰਾ ਸੋਚਣਾ ਤਾਂ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਾ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਇੱਕਲਿਆਂ ਜਾਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਕੋਠੀ ਵਿਚਲੇ ਲਾਨ 'ਚ ਪੰਦਰਾਂ-ਵੀਹ ਗੇੜੇ ਕੱਢ ਲੈਂਦੀ। ਤਰੇਲਿਆ ਹੋਇਆ ਘਾਹ ਦੇ ਘੜੀਆਂ ਲਈ ਠੰਢਕ ਪਹੁੰਚਾਉਂਦਾ। ਹੰਢ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਬੈਂਚ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਹੀ ਪੈਂਦੀ।

ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਮੁਕਾ ਕੇ ਗੇਟ ਤਕ ਆ ਗਈ। ਦੂਰ ਤਕ ਦੇਖਿਆ। ਫਜ਼ੂਲ ਜਿਹਾ ਲੱਗਾ। ਲੰਮੇ-ਲੰਮੇ ਸਾਹ ਲਏ। ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਕੁਝ ਕੁ ਰੁਖ ਸਿਰ ਲੱਗਾ। ਖਿਆਲ ਫੇਰ ਸੁਨੀਤਾ ਵੱਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਇਸ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਮੁੜ ਆਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਚੰਦਰ ਮੋਹਨ ਦਾ ਕਮਰਾ ਸੀ। ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ-ਲਿਖਦਿਆਂ ਉਹ ਨੂੰ ਇਕੱਲਤਾ ਪਸੰਦ ਸੀ। ਉਹ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਬੇਵਜ੍ਹਾ, ਆਉਣਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਸੋਚ ਕੇ ਉਸ ਇਸ ਕੋਠੀ ਦੇ ਕੋਨੇ ਵਿਚ ਇਹ ਕਮਰਾ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਲਾਇਬਰੇਰੀ ਦੇ ਬਾਹਰ ਨੇਮ ਪਲੇਟ ਜਾਂ ਕੋਈ ਬੋਰਡ ਲੱਗਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-ਠੀਕ ਉਦੋਂ ਹੀ ਉਹ ਨੇ ਵੀ ਲਿਖਵਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਮਾਈ

ਸਟੱਡੀ-ਡੌਟ ਡਿਸਟਰਬ ਮੀ-ਚੰਦਰ ਮੋਹਨ। ਇਥੇ ਬੈਠੇ ਨੂੰ ਉਹਨੂੰ ਦਿੱਸ ਪੈਂਦਾ ਸੀ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਕੌਣ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਨੇ ਇਥੇ ਅਜਿਹੀ ਘੰਟੀ ਲਗਵਾ ਰੱਖੀ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਡਰਾਇੰਗ-ਰੂਮ ਨਾਲ ਅਟੈਚਡ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਚਾਹ ਜਾਂ ਕੌਫੀ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਾਰ ਘੰਟੀ ਵਜਾਉਂਦਾ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਸੌਂਦਣਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਰੁੱਕ-ਰੁੱਕ ਕੇ ਸੱਤ ਵਾਰ ਘੰਟੀ ਵਜਾਉਂਦਾ। ਕੰਪਿਊਟਰ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਬੈਠਣ ਲੱਗੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲ ਗੇਮਾਂ ਨਾਲ ਖੇਡਦੀ ਸੀ-ਫੇਰ ਤਾਸ ਦੇ ਪੱਤੇ ਮੇਲਣ ਲੱਗੀ। ਆਪਾ ਕੰਪੋਜ਼ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀਆਂ ਫਾਇਲਾਂ ਦਾ ਨਾਂ ਰਾਣੀ, ਗੀਨਾ, ਗੀਨ, ਰਨ, ਰਨਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਚੰਦਰ ਮੋਹਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹ ਦੀਆਂ ਫਾਇਲਾਂ ਨਾਲ ਛੇੜਛਾੜ ਨਾ ਕਰਾਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਵਚਨ ਪੁਰਾ ਨਹੀਂ ਸਕੀ ਸੀ। ਇਹ ਮੈਥੋਂ ਅਚੇਤ ਹੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਪਤਾ ਹੀ ਉਦੋਂ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਫਾਇਲ ਕੋਈ ਹੋਰ ਖੋਲ੍ਹਣੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੋਈ ਹੋਰ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗਦੀ। ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਸਟੱਡੀ ਸੰਬੰਧੀ ਨੋਟਸ ਹੁੰਦੇ। ਫੇਰ ਫਾਈਲਾਂ ਐਨੀਆਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਆਪ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਉਲਝ ਗਈ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਹੀ ਉਹ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਵੇਰਵੇ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਕਾਲਜ 'ਚ ਦਾਖਲਾ ਲੈਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਸਨੀਤਾ ਵੀ ਕੰਪਿਊਟਰ ਅੱਗੇ ਬੈਠਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ।

ਹੈਂ ! ਹੁਣ ਇਹ ਫਾਇਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਈ।

.....ਪੰਝੀ ਵਰ੍ਹੇ ਕੋਈ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰ੍ਹਿਆਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਟੁੱਟੀ, ਥਿੜਕੀ ਤੇ ਘੱਟੋ ਘੱਟ ਦਸ ਬਾਰਾਂ ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਇਹ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਤਲਾਕ ਲੈ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਚਾਰਾ ਨਹੀਂ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਮੁੜ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਰੋਗ ਵਧਦੇ ਹੀ ਜਾਣੇ ਹਨ। ਚੰਦਰ ਮੋਹਨ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸਾਈਕੋਲੋਜਿਸਟ ਕੋਲ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਬਹੁਤੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਮਨ 'ਚ ਗੰਢਾਂ ਪੈਦਾ ਕਰਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਉਹ ਨੂੰ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ-ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਸਭ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ-ਉਹ ਆਪਣੇ ਲਈ ਜਾਵੇ। ਨਹੀਂ-ਮੈਂ ਉਹ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਜਾਵਾਂ। ਨਹੀਂ-ਇਹ ਵੀ ਨਹੀਂ-ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਾ ਕੇ ਸਾਈਕੋਲੋਜਿਸਟ ਨੂੰ ਮਿਲਾਂ। ਉਹ ਨੂੰ ਕਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੇ ਬੈਠਿਆਂ-ਬੈਠਿਆਂ ਇਹ ਨੂੰ ਆਹ-ਆਹ ਸਵਾਲ ਅਵੱਸ਼ ਪੁੱਛਿਉ-ਤਲਾਕ ਵਾਲਾ ਵੀ। ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਵੀ ਤਲਾਕ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਨਹੀਂ, ਉਹ ਅਜਿਹਾ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੋਚ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਕਦੇ ਕੋਈ ਅਜਿਹਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਇਸ਼ੂ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਅਬੋਰਸ਼ਨ ਨਹੀਂ ਕਰਾਉਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਹ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕੈਰੀਅਰ ਲਈ ਇਹ ਨੌਕਰੀ ਅਹਿਮ ਸੀ, “ਪਲੀਜ਼-ਮੈਨੂੰ ਰਿਜ਼ਲਟ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਤਾਂ ਕਰਨ ਦਿਓ। ਇਸ ਵਾਰੀ ਮੇਰੇ ਪੇਪਰ ਚੰਗੇ ਹੋਏ ਆ। ਮੈਂ ਅਵੱਸ਼ ਮੈਰਟ ਵਿਚ ਆਵਾਂਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਇੰਨੀ ਜਲਦੀ ਬੱਚਾ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ।” ਉਸ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ, “ਪੇਪਰ ਦੋਬਾਰਾ ਵੀ ਦਿੱਤੇ ਜਾ ਸਕਦੇ ਆ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਪਹਿਲਾ ਇਸ਼ੂ ਡਿਸਟਰਾਏ ਨੂੰ ਕਰਨਾ।” ਕੀ ਉਹ ਕੋਈ ਜਾਲ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਫੈਲਾ ਰਿਹਾ ਸੀ? ਸ਼ੁਰੂ ਸ਼ੁਰੂ ਵਿਚ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਭੋਲਾ ਭਾਲਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਨਹੀਂ।.....ਉਹ ਨੂੰ ਘਰ

ਨਾਲ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਮੋਹ ਸੀ। ਉਹ ਦੀ ਇਹੋ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਹਰੇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਟਿਊਸ਼ਨ ਵਰਕ ਤੋਂ ਹੋਈ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਖਰੀਦ ਕੇ ਲਿਆਵੇ। ਮੈਂ ਰੋਕਦੀ-ਟੋਕਦੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦਾ। ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਰਿਹਾ ਨਾ ਜਾਂਦਾ। ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਦਾ ਸ਼ੋਅਕੇਸ ਕਿਆ ਵਧੀਆ ਸੀ। ਅਜੇ ਛੇ ਕੁ ਮਹੀਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਬਦਲਿਆ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਇਹ ਐਦਾਂ ਦਾ ਕਿੱਥੋਂ ਦੇਖ ਆਇਆ- ਇਹ ਨੇ ਆਹ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨਵਾਂ ਖਰੀਦ ਲਿਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪ ਉਹ ਦੀ ਚੋਣ ਦੀ ਦਾਦ ਦੇਣੀ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੰਮ 'ਚ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਉਲਝਾਈ ਰੱਖਦਾ। ਪੜ੍ਹਦਾ ਜਾਂ ਨੋਟਸ ਤਿਆਰ ਕਰਦਾ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਫੁੱਲਾਂ ਦੀਆਂ ਕਿਆਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਦੇਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਆਪ ਘਰ ਬੰਨ੍ਹਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ ਕਿਉਂਜ ਕਈ ਸਾਲ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਖਦਸ਼ਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਸਾਡੇ ਸੰਬੰਧ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀਮਾ ਨਾ ਪਾਰ ਕਰ ਜਾਣ। ਦਰਅਸਲ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਖਾਤੇ ਬਹੁਤ ਡਰ ਗਈ ਸੀ।

ਗੀਨ ਪੀਐਮਪੰਜ।

.....‘ਸਮਾਜ ਇਕ ਸੰਸਥਾ’ 'ਤੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਬਹਿਸ ਕਰਦਿਆਂ ਚੰਦਰ ਮੋਹਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਵਿਆਹ ਵੀ ਇਕ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਮਝੌਤਾ ਹੁੰਦਾ। ਤੂੰ ਸੋਸ਼ਲ ਕੰਟ੍ਰੈਕਟ ਥਿਊਰੀ.....?”

ਮੈਂ ਉਹ ਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਟੋਕਿਆ ਕਿਹਾ, “ਸਮਝੌਤਾ ਨੂੰ ਇਹ ਸਾਂਝ ਹੁੰਦੀ ਆ।”

“ਨੂੰ-ਮੇਰੀ ਸਰਕਾਰ ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਝੌਤਾ ਹੁੰਦਾ। ਬਾਕੀ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਦੇ। ਆਪਣੀ ਹੀ ਗੱਲ ਲੈ ਲੈ। ਇਹ ਆਪਣੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਆ। ਸ਼ਾਇਦ ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਹੋਵੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਮਝੌਤਾ ਹੁੰਦਾ। ਫੇਰ ਇਹ ਸਾਂਝ ਦਾ ਰੂਪ ਧਾਰ ਸਕਦਾ। ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਹੁਣ ਤੋਂ ਕੁਝ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।”

ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਫੇਸਲਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ, “ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਹਨੂੰ ਸਾਂਝ ਹੀ ਮੰਨੀ ਬੈਠੀ ਆਂ।”

ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬੇਮੌਕਾ ਲੱਗਦੀਆਂ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਿੱਛ ਫਸਾ ਲੈਣੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਲਾਅਨ 'ਚ ਬੈਠੇ ਸੀ। ਸੂਰਜ ਦਾ ਗੋਲਾ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਲਾਲ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਰਾਤ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਕਿਰਕਿਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਏਸੇ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਇਸ ਵੇਲੇ ਉਹ ਦੀਆਂ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਅਣਸੁਣਿਆ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸੈਟਿਸਫਾਈ ਨੂੰ ਕਰਾ ਸਕਦਾ। ਤੂੰ ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਉਂ? ਤੂੰ ਚੰਗੀਆਂ ਭਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਕਰਦੀ ਵਿਚੇ ਆਪਣੀ ਇਗੋ ਵਾੜ ਦਿੰਨੀ ਆਂ। ਈਮੋਸ਼ਨਲ ਹੋ ਜਾਣੀ। ਮੈਂ ਮੰਨਦਾਂ, ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਸਿਆਣੀ ਆਂ।” ਇਹ ਵੀ ਉਸ ਕੋਲ ਇਕ ਹਥਿਆਰ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਨੂੰ ਕੀ ਕਹਾਂ? ਈਗੋ ਮੇਰੀ ਹੈ ਜਾਂ ਉਹ ਦੀ? ਕੀ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਈਗੋ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਰਹਿ ਸਕਦਾ? ਮੁੱਢ 'ਚ ਜਿਹੜੀ ਸਾਂਝ ਸੀ, ਉਹ ਸਮਝੌਤਾ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ?

ਰਾਣੀ ਏਐਮਦਸ।

ਆਦਿ ਪਰਵ ਵਿਚ ਸੂਰਜ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਹੇ ਕੁੰਤੀ !ਕੰਨਿਆ ਸ਼ਬਦ ਦੀ ਉਤਪਤੀ ਕਰਮ ਧਾਤੂ ਤੋਂ ਹੋਈ ਜਿਸ ਦਾ ਅਰਥ ਹੈ-ਉਹ ਚਾਹੇ ਜਿਸ ਪੁਰਖ ਦੀ ਇੱਛਾ ਕਰ ਸਕਦੀ

ਹੈ। ਕੰਨਿਆ ਸੁਤੰਤਰ ਹੈ। ਵਿਆਹ ਆਦਿ ਸੰਸਕਾਰ ਸਭ ਛੋਟੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਮਾਗਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਤੂੰ ਕੰਨਿਆ ਹੀ ਰਹੇਂਗੀ।”.....।

.....ਲਾਵਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਚੰਦਰ ਮੋਹਨ ਚੋਰ ਅੱਖ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮਿਲਾਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਨੂੰ ਬੰਨ੍ਹੀ ਪਗੜੀ ਬਹੁਤ ਜੱਚ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੋਰਾ ਨਿਸ਼ੇਹ ਰੰਗ। ਰਸਮਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ। ਮੈਂ ਬਿਲਕੁਲ ਘਬਰਾਈ ਨਾ। ਮੈਂ ਖੁਦ ਨੂੰ ਇਸ ਕਾਸੇ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਤਿਆਰ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਸੁਨੀਲ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਰਾਣੀ-ਜਦੋਂ ਤੇਰੀ ਡੋਲੀ ਉਠੇਗੀ-ਤੂੰ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰ ਕੇ ਰੋਏਂਗੀ। ਮੈਂ ਗੀਤ ਗਾਵਾਂਗਾ-‘ਬਾਬੁਲ ਮੋਰਾ ਘਰ ਛੂਟਾ ਜਾਏ ਰੇ।’ “ਨੂੰ, ਮੈਂ ਨੂੰ ਰੋਵਾਂਗੀ ? ਮੈਂ ਜਾਣਦੀ ਆਂ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਇਹ ਘਰ ਛੱਡਣਾ ਹੀ ਆ। ਫੇਰ ਮੂਰਖਾਂ ਵਾਂਗ ਕਿਉਂ ਰੋਣਾ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਿੱਟ ਲਾ ਲੈ। ਤੂੰ ਰੋਏਂਗਾ ਨਾ ਕਿ ਮੈਂ।” “ਮੈਂ...।” “ਹਾਂ ਤੂੰ...ਮੈਂ ਤਾਂ ਡੋਲੀ ਵਿਚ ਬੈਠਕੇ ਆਪਣੇ ਘਰੇ ਤੁਰ ਜਾਣਾ।” ਅਸੀਂ ਸ਼ਰਤ ਲਾ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਦੇਖੋ ਕੌਣ ਰੋਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਈ ਵਿਆਹ ਅਟੈਂਡ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਫਿਲਮ ਦਾ ਸੀਨ ਚਲਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ-ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਵੀ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਫਰਕ ਸੀ ਤਾਂ ਪੰਡਤ ਦੀ ਦਿੱਤੀ ਸਿੱਖਿਆ ਦਾ। ਮੈਂ ਇਕਾਗਰ ਚਿਤ ਹੋ ਕੇ ਸੁਣਨ ਲੱਗੀ ਸੀ “ਦੇਖ ਬਿਟਿਆ-ਪਤੀ ਕਾ ਘਰ ਹੀ ਤੇਰੀ ਅੰਤਮ ਮੰਜ਼ਿਲ ਹੈ। ਤੁਮਨੇ ਉਸ ਕੋ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਮਾਤਮਾ ਸਮਝਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਕੀ ਰਜ਼ਾ ਮੈਂ ਰਾਜ਼ੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਉਨਕੇ ਕਹੇ ਹੂਏ ਕੋ ਹੁਕਮ ਮਾਨਣਾ ਹੈ...।” ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਈ ਕੁਝ ਹੋਰ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਉਂਗਲਾਂ ਲੈ ਲਵਾਂ...ਉਸ ਰਾਤ ਚੰਦਰ ਮੋਹਨ ਦੀ ਘਬਰਾਹਟ, ਬੇਚੈਨੀ ਤੇ ਇਕਦਮ ਟਿਊਬ ਨੂੰ ਆਫ ਕਰਨਾ ਉਸ ਦੇ ਅਸੰਤੁਲਿਤ ਮਨ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ੰਕਾ ਪੈਦਾ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਸਨ।

ਇਹ ਕੁਝ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੜ੍ਹ ਰਹੀ ਸੀ।

..... ਪਿਛਲੇ ਹਫਤੇ ਅਭਿਮਨੂੰ ਬਾਰੇ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਈ ਅਜੀਬ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਲੇਸ਼ਣ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਫੇਰ ਇਹ ਨੂੰ ਛੱਡ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿਚ ਮੈਂ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਜੜ੍ਹਾਂ ਫਰੋਲਣ ਤੱਕ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਆਪਣੇ 'ਤੇ। ਡੈਡੀ ਨੇ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਪੰਤਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਮੰਮੀ ਦੀ ਸਿਰਫ ਵੀਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਦੋ ਬੱਚੇ ਸਨ। ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਜੀ ਦੀ ਉਮਰ ਤਾਂ ਮੰਮੀ ਜਿੰਨੀ ਹੋਣੀ। ਘਰ ਵਿਚ ਵਿਰੋਧ ਉਠਿਆ ਸੀ। ਬਗਾਵਤ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੰਮੀ ਤੇ ਭੈਣ ਜੀ ਦੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲੇ ਦਿਨ ਤੋਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਬਣੀ ਸੀ। ਮੰਮੀ ਟੈਨਸ਼ਨ ਵਿਚ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਕ ਘਰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਉੱਕਰੀ ਇਬਾਰਤ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਣਾ। ਉਹਨਾਂ ਲਈ ਇਹ ਦਿਨ ਬਹੁਤ ਯਾਚਨਾ ਭਰਪੂਰ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਹਿਣ ਕਰਨ ਦੀ ਅਥਾਹ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਡੈਡੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕੀ-ਕੀ ਦੱਸਦੇ। ਡੈਡੀ ਜੀ ਵੀ ਦੋਹਰੀ ਮਾਰ ਝੱਲ ਰਹੇ ਸਨ। ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੋਸ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਏ. ਸੀ. ਆਰ. ਮਾੜੀ ਲਿਖ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਕਿਉਂਜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਬੋਸ ਦੇ ਦੋਸਤ ਦੇ ਟੈਂਡਰਾਂ 'ਤੇ ਅਬਜੈਕਸ਼ਨ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਘਰੇ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਦਾਦੀ ਜੀ ਨੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ

ਦਾ ਚਿੱਠਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੁੰਦਾ, ਜਿਸ ਵਿਚ ਮੁੱਖ ਗੱਲ ਇਹ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਰਾਣੀ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਫਰਕ ਕਰਦੀ। ਇਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੀ। ਆਪਦੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਵੜੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਮੰਮੀ ਨੇ ਇਹ ਵੀ ਚਾਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣਾ ਗੀਜ਼ਾਈਨ ਵਾਪਸ ਲੈ ਲਵੇ। ਸਮਾਂ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਨੇ ਅਜੇ ਐਫੀਡੈਵਿਟ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੀ ਬਹਾਨਾ ਬਣਾਇਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਸੱਤ-ਅੱਠ ਘੰਟੇ ਚੰਗੇ ਬੀਤ ਜਾਣਗੇ। ਡੈਡੀ ਜੀ ਨਹੀਂ ਮੰਨੇ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਥਾਂ ਸੱਚੇ ਸਨ ਕਿ ਘਰ ਨੂੰ ਕੌਣ ਸੰਭਾਲੇਗਾ। ਉਹ ਇਹ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ, “ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬੈਠਾਂ-ਫੇਰ ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਘਬਰਾਉਂਦੀ ਆਂ। ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਤੇਰੀ ਰਜ਼ਾਮੰਦੀ ਨਾਲ ਕਰਵਾਇਆ। ਤੈਨੂੰ ਸਾਰੀ ਸਿਚੂਏਸ਼ਨ ਦਾ ਪਤਾ। ਬੋਲਡ ਹੋ। ਮਾਤਾ ਜੀ ਪੁਰਾਣੇ ਖਿਆਲਾਂ ਦੇ ਆ। ਮੈਂ ਤੇ ਤੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਬਦਲ ਸਕਦੇ। ਕਾਂਤੋ ਨਾਲ ਤੂੰ ਮਾਂ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ ਸਹੇਲੀਆਂ ਵਾਲਾ ਵਰਤਾਉ ਕਰਿਆ ਕਰ....।” ਇਸ ਸਮੇਂ ਵਿਚ ਹੀ ਮੇਰਾ ਜਨਮ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਆਮਦ ਨੂੰ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਸਮਝਿਆ ਗਿਆ। ਕੋਈ ਖੁਸ਼ੀ ਨਾ ਮਨਾਈ ਗਈ। ਦਾਦੀ ਜੀ ਨੇ ਲਫ਼ੂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਵੰਡਣ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਇਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਤੋਂ ਮੰਮੀ ਦੁਖੀ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਸ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਕੁਝ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸੀ ਡੈਡੀ ਦਾ ਪਿਆਰ ਦੇ ਸਾਥ। ਡੈਡੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਦੇ ਡੋਲਣ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਿਹੜਾ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਘਰੇ ਰਹਿਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਗੱਲ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਵੀ ਆ ਪਹੁੰਚੀ ਸੀ ਕਿ ਦਾਦੀ ਜੀ ਤੇ ਭੈਣ ਜੀ ਨੇ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

.....।

ਮੇਰੇ ਕੁਲੀਗ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਫੈਸਲਾ ਨਹੀਂ ਲੈ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਦਾ ਕਿ ਅਗਲਾ ਇਸ ਬਾਰੇ ਆਪਣੀ ਕੀ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆ ਦਿੰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਕਾਹਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਕਾਹਲ 'ਚ ਲਏ ਫੈਸਲਿਆਂ ਨਾਲ ਨੁਕਸਾਨ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਠੀਕ ਹੀ ਸੋਚਦੇ ਹੋਣ। ਪਰ ਮੈਂ ਕਦੇ ਗਲਤ ਕਦਮ ਨਹੀਂ ਚੁੱਕਿਆ।.....ਮੈਂ ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਇਹੋ ਕੁਝ ਸਮਝਿਆ ਸੀ।.....ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਇਕੋ ਹੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਹੈ ਕਿ ਸੁਨੀਤਾ ਐਮ. ਬੀ. ਏ. ਕਰ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਸਾਥੀ ਆਪ ਚੁਣ ਲਵੇ। ਉਹ ਦੇ ਜ਼ਿੰਦੀ ਸੁਭਾਅ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਮੈਂ ਡਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਬਿਗਾਨੇ ਘਰ ਜਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਅਡਜਸਟ ਕਰੇਗੀ। ਰਾਣੀ ਨੇ ਇਹ ਨੂੰ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰੱਖੀਆਂ। ਮਾਂ-ਧੀ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲੈਂਦੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸੂਚਿਤ ਕਰਦੀਆਂ।

ਨਿਰਾ ਝੂਠ। ਐਵੇਂ ਬਕਵਾਸ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਥੋਂ ਅਗਾਂਹ ਪੜ੍ਹਿਆ ਨਾ ਗਿਆ। ਉਬਾਸੀਆਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਮਾਊਸ 'ਤੇ ਉਂਗਲ ਦਾ ਦਬਾਉ ਘੱਟ ਗਿਆ। ਈ-ਮੇਲ ਹੀ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਨਾ ਦੇਖ ਲਵਾਂ। ਕੀ ਪਤਾ ਵਿਜੇ ਨੇ ਕੋਈ ਮੈਸੇਜ ਛੱਡਿਆ ਹੋਵੇ।.....ਇਥੇ ਤਾਂ ਡੀਅਰ ਮੱਮ ਹੀ ਆਇਆ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਐਲਿਜਾ ਕੰਮ ਤੋਂ ਆ ਗਈ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਦੋਸਤ-ਮਿੱਤਰ ਮਿਲਣ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਵਿਜੇ ਮੈਸੇਜ ਛੱਡਦਾ-ਛੱਡਦਾ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹਿਆ ਹੋਵੇ। ਕੁਝ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ 'ਟਾਈਟੈਨਿਕ' ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਭੋਲੀ

ਸਮਝ ਰੱਖਿਆ। ਉਹ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਧਰ ਕੇਬਲ 'ਤੇ ਕੀ-ਕੀ ਨਹੀਂ ਦਿਖਾਉਂਦੇ। ਇਧਰਲੀਆਂ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਕੀ-ਕੀ ਨਹੀਂ ਛਾਪਦੀਆਂ। ਇਧਰਲੇ ਲੋਕ ਹੁਣ ਇੰਨੇ ਭੋਲੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਜਿੰਨਾ ਉਸ ਸਮਝ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਚੰਗੇ ਭਲੇ 'ਟਾਈਟੈਨਿਕ' ਬਾਰੇ ਵੇਰਵੇ ਦਿੰਦਾ-ਦਿੰਦਾ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ-ਮੱਮ, ਉਹ ਮੰਦਰ ਹੈ ਨਾ। ਦੁਸਹਿਰਾ ਗਰਾਊਂਡ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲਾ। ਉਹ ਦਾ ਕੀ ਨਾਂ ਹੈ? ਮੈਨੂੰ ਚੇਤੇ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਉਹ ਹੀ ਜਿਥੇ ਡੈਡੀ ਜੀ ਸਵੇਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਜਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹੋਵੋਗੇ। ਕਲ੍ਹ ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਇਹ ਦੇ ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਚਿੱਟਾ ਸੰਗਮਰਮਰ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਵੱਡਾ ਹਾਲ ਕਮਰਾ ਪਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਆਰਕੀਟੈਕਟਰ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਗਵਾਓ ਕਿ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਖਰਚਾ ਆਵੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਛੱਡੋ-ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਤੁਸੀਂ ਐਨਾ ਕੁ ਤਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹੋ-ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰਕੇ ਜੀਜਾ ਸ਼੍ਰੀ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਓ। ਉਹ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਰ ਸਕਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਬਚਤ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਨਾ ਸੋਚਣ। ਕੰਮ ਵਧੀਆ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪੈਸੇ ਭੇਜ ਦੇਵਾਂਗਾ। ਉਥੇ ਚਿੱਟੇ ਪੱਥਰ 'ਤੇ ਲਿਖਾ ਦੇਣਾ-ਵੱਲੋਂ ਚੰਦਰ ਮੋਹਨ ਸਪੁੱਤਰ ਬਲਦੇਵ ਰਾਜ ਸਪੁੱਤਰ ਸੁਖ ਚੰਦ ਜਰਗਰ।

ਮੈਂ ਇਹ ਦਾ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾ ਦਿੱਤਾ। ਆਪ ਜਦੋਂ ਆਵੇਗਾ-ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰਾ ਲਵੇ। ਕਈ ਵਾਰ ਉਹਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਕੜੀ ਦੇ ਉਬਾਲ ਜਿਹੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਛੇਤੀ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ 'ਤੇ ਮੈਸੇਜ ਛੱਡਿਆ-ਤੇਰੇ ਡੈਡੀ ਦੀ ਬਰਸੀ ਵਿਚ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਰਹਿ ਗਏ। ਤੂੰ ਆ ਜਾਵੇਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸੌਖ ਰਹੇਗੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਠੇਕੇਦਾਰ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਸੰਭਾਲ ਦੇਣਾ। ਹੁਣ ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਖਲਜਗਣ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਅਗਾਂਹ ਕੀ ਲਿਖਾਂ? ਇਹ ਦੇ ਬਾਰੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੁਝਿਆ। ਮੈਂ ਇਹ ਸਭ ਡਿਲੀਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਕੀ-ਬੋਰਡ 'ਤੇ ਉਂਗਲਾਂ ਚਲਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਸੁਨੀਤਾ ਦੇ ਮੁਕਦਮੇ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਜਲਦੀ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਪੱਕੀ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਨੂੰ ਤਲਾਕ ਮਿਲ ਜਾਣਾ। ਉਸ ਆਪਣਾ ਮਨ ਬਣਾ ਰੱਖਿਆ ਕਿ ਉਹ ਗੀ-ਮੈਰਿਜ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਇੱਕਲੀ ਹੀ ਰਹੇ। ਉਹ ਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝਾਵਾਂ ਕਿ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਰਦ ਦੇ ਸਾਥ ਦੀ ਅਹਿਮ ਲੋੜ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਤੂੰ ਹੀ ਉਹ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੁਲਾ ਲੈ। ਮੇਰਾ ਬਹੁਤਾ ਫਿਕਰ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਜਿਊਣਾ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਵੀ ਡਿਲੀਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਹ ਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਸੁਨੀਤਾ ਨੇ ਤਲਾਕ ਦਾ ਕੇਸ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ। ਸੁਨੀਤਾ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਹੜਾ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦੱਸਦੀ।

ਐਸ ਵੇਲੇ ਕਿਹਦਾ ਫੋਨ ਹੋ ਸਕਦਾ? ਉਠਦਿਆਂ ਮੈਂ ਕਿਆਸ ਲਾਉਣ ਲੱਗੀ। ਸੁਨੀਤਾ ਦਾ ਤਾਂ ਹੋ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਦੇ ਫੋਨ ਬਾਅਦ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਹ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਕਮਰੇ 'ਚ ਰੀਸੀਵਰ ਰੱਖਵਾ ਦੇਵੇ। ਮੈਥੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਠਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਦਾ ਜੁਆਬ ਸੀ, "ਮੱਮ ਟੈਲੀਫੋਨ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿਚ ਹੀ ਪਿਆ ਰਹੇਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋ ਕਿਉਂ? ਘੰਟੀ ਵੱਜੇਗੀ। ਤੁਸੀਂ ਉਠੋਗੇ। ਤੁਹਾਡੀ ਸੁਸਤੀ ਘਟੇਗੀ।

ਕੁਸ਼ ਕਦਮ ਚੱਲੋਗੇ। ਵਾਪਸ ਆਉਗੇ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਰੀਸੀਵਰ ਰੱਖਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਵੂਈ ਆਰ ਈਕੁਅਲ।" ਕੀ ਪਤਾ ਸੁਨੀਲ ਦਾ ਹੀ ਹੋਵੇ? ਇਹ ਮੌਕਾ ਮੇਲ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਸੋਚਾਂ ਦੀਆਂ ਘੁੰਮਣਘੇਰੀਆਂ ਵਿਚ ਗੋਤੇ ਖਾਣ ਲੱਗਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਨ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ-ਅਗੋਂ ਉਹ ਦਾ ਫੋਨ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝੋਤੀਆਂ ਦਿੰਦਾ। ਉਮਰ 'ਚ ਮੈਥੋਂ ਛੋਟਾ ਸੀ ਪਰ ਬਜ਼ੁਰਗਾਂ ਵਾਂਗ ਕਹਿੰਦਾ, "ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਇਕ ਰੁਟੀਨ ਬਣਾ ਲਉ। ਤੜਕੇ ਉਠਿਆ ਕਰੋ। ਲੰਬੀ ਸੈਰ ਨੂੰ ਨਿਕਲ ਜਾਇਆ ਕਰੋ। ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਪੀਤਾ। ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹੀ। ਇਸ਼ਨਾਨ ਕੀਤਾ। ਮੰਦਰ ਗਏ। ਘੰਟਾ ਕੁ ਟੀ. ਵੀ. ਦੇਖਿਆ। ਸੌਂ ਲਿਆ ਜਾਂ ਸੁਸਤਾ ਲਿਆ। ਲੰਚ ਆਪ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਦੇਖਿਉ-ਦਿਨ ਦਾ ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਿਆ ਕਰਨਾ। ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਰੁਚੀ ਵਧਾ ਲਉ। ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਿਵੇਕਾਨੰਦ ਦਾ ਪੂਰਾ ਸੈਟ ਭੇਜ ਰਿਹਾਂ।"

ਇਹ ਤਾਂ ਸੁਨੀਤਾ ਬੋਲ ਰਹੀ ਸੀ, "ਮੱਮ-ਅੱਜ ਕਈ ਕੁਸ਼ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਵਕੀਲ ਨੇ ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਵਗਲ ਲਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਅਗੋਂ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਾ ਅਹੁੜਿਆ। ਜੱਜ ਨੇ ਵੀ ਉਹਦੀ ਲਾਹ-ਪਾਹ ਕਰਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਜੱਜ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ। ਜਦੋਂ ਵਕੀਲ ਬਹਿਸ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਜੱਜ ਨੇ ਸਿਰਫ ਸੁਣਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਮਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਂ ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ-ਕਿਉਂ ਨਾ ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਪੀਤਾ ਜਾਵੇ? ਅਗੋਂ ਉਹਨੇ ਹਾਂ ਵਿਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਸਕਾਈਲਾਰਕ ਵਿਚ ਆ ਗਈ। ਇਹ ਉਹ ਹੋਟਲ ਆ ਜਿਸ ਵਿਚ ਅਸੀਂ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਜਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਹਰੇਕ ਸੈਚਰਡੇਅ ਨੇਮਬੱਧ ਜਾਂਦੇ ਰਹੇ। ਉਹੀ ਮੇਜ਼ ਸੀ। ਆਹਮਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ। ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ। ਅਜੋਕੇ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਬਾਰੇ। ਨਾ ਤਾਂ ਉਸ ਮੈਥੋਂ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਨਾ ਹੀ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਠਣ ਲੱਗਿਆਂ ਉਸ ਬੜੀ ਹੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, "ਪਲੀਜ਼-ਤੂੰ ਆਪ ਨਾ ਆਇਆ ਕਰ। ਤੇਰਾ ਵਕੀਲ ਕਾਸ ਲਈ ਆ। ਤੈਨੂੰ ਆਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਸਿਰਫ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਉਣਾ ਕਿ ਚਲੋ ਕੁਸ਼ ਸਮਾਂ ਬਿਜ਼ੀ ਰਹਾਂਗਾ।" ਮੈਂ ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਡੋਲ ਗਈ। ਅਗਲੇ ਪਲਾਂ 'ਚ ਮੈਂ ਖੁਦ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਉਹ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ, "ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਇਆ ਕਰੂੰਗੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਉਣਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਕਾਲਜੋਂ ਛੁੱਟੀ ਲੈ ਕੇ ਆਉਣਾ ਪੈਂਦਾ।" ਉਹ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਬਸ ਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਉਤਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਪੰਜਾਹ ਕੁ ਫੁੱਟ ਦੂਰ ਜਾ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕਾਰ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹਾ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਤਾਰੀਕ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਸੁਨੀਤਾ ਨੂੰ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੁੱਛਦੀ ਕਿ ਉਹ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਸਾੜੀ ਪਹਿਣੇ। ਉਹ ਜਾਣ-ਬੁਝ ਕੇ ਪੁੱਛਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੱਸਦੀ, "ਤੈਨੂੰ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਆਹ ਵਾਲੀ ਜਚੁ।" ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ, "ਨਹੀਂ-ਇਹ ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਆ। ਮੈਂ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪਾਉਣੀ।" "ਫੇਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟ ਆ।" "ਪਰੋਪਰ ਸਮਾਂ ਆਉਣ 'ਤੇ ਇਹ ਵੀ ਹੋ ਜਾਊ।" ਉਹ ਨੇ ਰਮੇਸ਼ ਨੂੰ ਤੰਗ ਕਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਇਕ ਹੋਰ ਫਾਇਲ ਖੋਲ੍ਹ ਲਈ।

.....ਉਹ ਬੜਾ ਮਕਾਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਗੈਰ-ਹਾਜ਼ਿਰ ਰਹਿੰਦਾ। ਪਰ ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਆਭਾਸ ਲਾ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ। ਉਹ ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਟੀ. ਵੀ. ਦੇਖਦਾ ਜਾਂ ਬਦਲ-ਬਦਲ ਕੇ ਕੈਸਿਟਾਂ ਸੁਣਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਮੂੰਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ-ਉਹ ਸਾਰੇ ਦਾ ਸਾਰਾ ਮੇਰਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਬੰਦੇ ਬਾਰੇ ਸੁਣਿਆ ਸੀ ਜੋ ਇਕੋ ਵੇਲੇ ਟੀ. ਵੀ. ਦੇਖ ਸਕਦਾ ਸੀ-ਤਾਜ਼ ਖੇਡ ਸਕਦਾ ਸੀ-ਸਿਗਰੇਟ ਪੀ ਸਕਦਾ ਸੀ-ਅਖਬਾਰ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਸੀ-ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰ ਸਕਦਾ ਸੀ - ਉਹ ਲਿਖ ਵੀ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕੀ ਚੰਦਰ ਮੋਹਨ ਉਸੇ ਦੀ ਕਾਰਬਨ ਕਾਪੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ?

ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਪਹਾੜਾਂ 'ਤੇ ਘੁੰਮਾਉਣ ਲੈ ਜਾਂਦਾ, ਪਾਰਟੀਆਂ 'ਤੇ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ। ਨਿੱਕੀ-ਨਿੱਕੀ ਗੱਲ ਲਈ ਵੀ ਮੇਰੀ ਸਲਾਹ ਪੁੱਛਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਬਰੋਬਰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ-ਉਹ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਬਹੁਪੀਏ ਦਾ ਵੱਡਾ ਭਾਈ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਸ਼ੱਕ ਇਸ ਗੱਲੋਂ ਵੀ ਸੱਚ 'ਚ ਬਦਲਦਾ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹੋ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾ ਲੈ ਜਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਆਖਿਰ ਕਿਉਂ?.....ਮੈਂ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਸੋਚ ਬੈਠੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਸੀ ਜੋ ਸਾਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੋੜੀ ਬੈਠੀ ਸੀ? ਪਤੀ-ਪਤਨੀ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਸੀ? ਜਾਂ ਕਿ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਭੈਅ? ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ 'ਚ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦਾ ਭੈਅ ਹੋਵੇ। ਸਾਡੀ ਸਹਿਮਤੀ ਤੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਮਾਮੀ ਵਿਚੋਲਣ ਬਣੀ ਸੀ। ਚੰਦਰ ਮੋਹਨ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਅਥਾਹ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਦੋ ਬੱਚੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਵੀ ਉਹ ਨੇ ਰੱਖੇ ਸਨ। ਉਸ ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਅਧਿਕਾਰ ਵੀ ਖੋਹ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਦੱਸਦਾ, “ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਬੇਟੇ ਦਾ ਨਾਂ ਵਿਜੇ ਤੇ ਬੇਟੀ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਨੀਤਾ ਰੱਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਪਲੀਜ਼ ਇਹਨੂੰ ਬਦਲੀ ਨਾ। ਇਹਨੂੰ ਮੇਰੀ ਮਜਬੂਰੀ ਹੀ ਸਮਝ ਲੈ।” ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਅਧਿਕਾਰ ਉਸੇ ਨੂੰ ਹੈ।

ਕਦੀ-ਕਦੀ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਚੰਦਰ ਮੋਹਨ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਅਪਣਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਬੈਠਿਆਂ-ਬੈਠਿਆਂ ਮੇਰੇ ਗੱਡੇ ਆਕੜਨ ਲੱਗੇ। ਮਨ ਕਾਹਲਾ ਪੈਣ ਲੱਗਾ। ਹੁਣ ਲੰਬੀਆਂ ਤਾਣ ਕੇ ਸੌਂ ਜਾਵਾਂ। ਫੇਰ ਮੰਦਿਰ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਮੈਂ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਫਾਇਲਾਂ ਫਰੋਲਣ ਲੱਗੀ। ਸਿਰਫ ਪਹਿਲੀਆਂ ਸੱਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਅਗਲੀ ਫਾਈਲ ਖੋਲ੍ਹ ਲੈਂਦੀ।

.....ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਮਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਇਸ ਦੁਨੀਆਂ ਤੋਂ ਉਪਰਾਮ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਖੁਦਕੁਸ਼ੀ ਹੀ ਕਰ ਲਵਾਂ। ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਆਹ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਮੈਂ ਕੁਦਰਤੀ ਮੌਤ ਮਰਾਂਗਾ। ਜਲਦੀ।ਮੈਨੂੰ ਸੁਤ-ਉਨੀਂਦਰੇ 'ਚ ਅਜਿਹਾ ਭੁਲੇਖਾ ਪੈਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੁਰਘਟਨਾ ਦਾ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ।.....

ਉਹ ਦੁਰਘਟਨਾ ਦਾ ਹੀ ਸ਼ਿਕਾਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਹ ਦੁਰਘਟਨਾ ਵੀ ਉਸ ਆਪ ਸਹੇੜੀ ਸੀ।

ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਭਾਰਾ-ਭਾਰਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਮੈਥੋਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਉੱਠਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਸਭ ਕੁਝ ਦੁਬਾਰਾ ਤੋਂ ਪੜ੍ਹਨ ਦੀ ਲਾਲਸਾ ਵਧਦੀ ਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਭ

ਕੁਝ ਅੱਜ ਹੀ ਦੇਖ ਲਾਂ। ਸਭ ਕੁਝ ਅੱਜ ਹੀ ਜਾਣ ਲਵਾਂ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਗੱਡੀਆਂ ਹੀ ਗਈਆਂ। ਮੈਂ ਅਠਾਰਾਂ ਪਵਾਇੰਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

ਮੋਨੀਟਰ 'ਤੇ ਅੱਖਰ ਚਮਕਣ ਲੱਗੇ : ਮੈਂ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕੁਆਰੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਆਪਣੀ ਫਾਇਲ 'ਚ ਇਹ ਸਤਰਾਂ ਸਟੋਰ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਮੈਂ ਵੀ ਕਰ ਰੱਖੀਆਂ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਡੈਡੀ ਨੇ ਤਮਾਮ ਉਮਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਪਣਾਇਆ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸਾਂ-ਵਫ਼ ਆਰ ਈਕੁਅਲ। ਹੈ ਨਾ.....???

ਬਸ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਸੌਂ ਜਾਈਂ

ਨੀਲਮਾ, ਕਿਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂ? ਮੰਮੀ ਤੋਂ, ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਲੋਕ ਭੁਲੇਖੇ 'ਚ ਮੇਰੀ ਵੱਡੀ ਭੈਣ ਸਮਝ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਤੁਰੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹੋਈਏ ਤਾਂ ਲੋਕ ਕਿਆਫੇ ਲਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ ਕਿ ਬੁਝੋ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਮਾਂ ਕੌਣ ਹੈ ਤੇ ਧੀ ਕੌਣ। ਮੰਮੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਿਆਂ ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਕੰਬ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਘਰ ਜਾਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਲਿਖਾਂ। ਇਸ ਘਰ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਈਆਂ ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਹੁੰਦ ਫੈਲਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਾਹਦਾ ਹੈ ਇਹ ਘਰ? ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਮਰਦ ਤੋਂ ਘਰ। ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ??? ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਹਿ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਅਕਸਰ ਐਦਾਂ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਘੱਟ ਤੇ ਦੂਜਿਆਂ ਬਾਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਚੇਤਨ ਹੁੰਦੇ ਹਾਂ। ਆਪਣੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰਨ/ਦੇਖਣ ਦਾ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਦੇ ਗੰਭੀਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ। ਜੇ ਕਦੇ ਹੋਈਏ ਤਾਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਡਰ ਪੈਦਾ ਹੋਣ ਦਾ ਖਦਸਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ।

ਮੈਂ ਕਿਵੇਂ ਫਿਲਾਸਫਰਾਂ ਵਾਂਗ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਮੇਰੇ ਵਸ 'ਚ ਨਹੀਂ ਆ ਰਿਹਾ। ਨਾਰਮਲ ਹੋਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ 'ਚ ਹਾਂ। ਪਰ ਹੋ ਨਹੀਂ ਰਹੀ। ਸਿਰ ਨੂੰ ਘੁੰਮੇਰਨੀ ਜਿਹੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਸਰੀਰ ਭਾਰਾ-ਭਾਰਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ 'ਚੋਂ ਮੱਠਾ-ਮੱਠਾ ਸ਼ੇਕ ਨਿਕਲਦਾ ਹੈ।

ਬਰਾਂਡੇ 'ਚ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਬੈਠੀ ਹਾਂ। ਕੋਲ ਪਈ ਮੀਨੂੰ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਬੋਤਲ ਫੜਕੇ ਦੁੱਧ ਪੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਹੁਜਕੇ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ। ਇਹ ਇਕੱਲੀ ਦੁੱਧ ਨਹੀਂ ਪੀ ਸਕਦੀ। ਕੋਲ ਬੈਠਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਬੋਤਲ ਖੱਲੇ ਸੁੱਟ ਦੇਵੇਗੀ ਜਾਂ ਆਪ ਹੇਠਾਂ ਡਿੱਗ ਕੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਰਗੜ ਲੁਆ ਬੈਠੇਗੀ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇਸ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਦੁੱਧ ਨਾ ਦਵਾਂ-ਇਹਨੂੰ ਰੱਜ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਸੌਂਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਅੜੀ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਹਵੇਲੀ 'ਚੋਂ ਅਜੇ ਵੀ ਗਾਂ ਦੇ ਖੁਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਛੋਟੂ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਵਿਹੜੇ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਫੇਰ ਮੁੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅਗਾਂਹ ਆਉਣ ਦਾ ਉਸ 'ਚ ਹਿਆਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਗਾਂ ਦੇ ਲੇਵੇ 'ਚ ਵੀ ਭਾਰ ਪੈ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨੌਂ ਵਜਣ ਵਾਲੇ ਹਨ। ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਮੰਮੀ ਨਹੀਂ ਉਠੇ। ਫੇਰ ਧਾਰ ਕੌਣ ਚੋਅ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਗਾਂ ਵੀ ਬੜੀ ਕੌੜ

ਹੈ। ਜੇ ਮੈਂ ਬਾਲਟੀ ਚੁੱਕ ਕੇ ਚਲੇ ਵੀ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਚਾਰੇ ਖੁਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਫੁੰਕਾਰਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਤਾਂ ਸਹਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਉਪਰੋਂ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ 'ਚ ਦੁੱਧ ਚੋਣਾ ਕਿਤੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਹੁੰਦਾ। ਘਰ 'ਚ ਮੈਂ ਹਾਂ। ਡੋਰ-ਡੋਰ ਦੇਖਦੀ। ਮੰਮੀ ਹਨ। ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਘੂਕ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਹਨ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਚਿੰਤਾ ਤੋਂ ਮੁਕਤ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਨਾਰਮਲ ਨੀਂਦ ਆਈ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਰੱਜਵੀ ਨੀਂਦ ਦਾ ਲੁਤਫ ਲੈ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਮੈਨੂੰ ਘੜੀ ਪਲ ਲਈ ਵੀ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ। ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਅੱਚੋਤਾਈ ਜਿਹੀ ਲੱਗੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰੇ ਦੌੜ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਜਾਇਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਆਪਾ ਮੇਰੇ ਵਸ 'ਚ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਜਾਂਦੀ।

ਮੈਂ ਮੰਮੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਕੋਲ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਮੁੜ ਆਉਂਦੀ ਹਾਂ। ਨਾ ਅਗਾਂਹ ਜਾਣ ਨੂੰ ਮਨ ਰਾਜ਼ੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਨਾ ਹੀ ਦੇਖਣ ਦੀ ਤਾਕਤ ਬਚੀ ਹੈ। ਆਵਾਜ਼ ਸੰਘ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਮਲਿਆਂ ਵਾਂਗ ਫੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਆ ਬੈਠਦੀ ਹਾਂ। ਦੋ ਵਾਰ ਚਾਹ ਪੀ ਚੁੱਕੀ ਹਾਂ। ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਚਾਹ ਦੀ ਤਲਬ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਉਠਾਲਣ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ-ਉਠ ਕੁੜੇ-ਚਾਹ ਪੀ ਲੈ। ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਦੇਖਦੀ ਤਾਂ ਹਨੇਰਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ ਸੀ ਜਾਂ ਜਦੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਕ ਵਾਰ ਨੀਂਦ ਉਚਾਟ ਹੋ ਜਾਵੇ-ਮੁੜ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਹੁਣ ਵੀ ਉਹ ਜਾਗਦੇ ਹੋਣ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਉਠਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਵਾਰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਬੈੱਡ 'ਤੇ ਪਏ ਪਾਸੇ ਪਰਤ ਰਹੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਹੇ ਹੋਣ ਕਿਉਂ ਜੁ ਉਹ ਮੇਰੇ ਮੱਥੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਸਕਦੇ। ਪਰ ਇਹ ਮੇਰਾ ਭ੍ਰਮ ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੀ ਇਲਮ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਅੱਧੀ ਰਾਤੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਮਰੇ ਅੰਦਰ ਝਾਤੀ ਮਾਰੀ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ ਜਿਸ ਕਮਰੇ 'ਚ ਮੈਂ ਪਈ ਸੀ-ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਵਾਲਾ ਕਮਰਾ ਮੰਮੀ ਨੇ ਸਟੋਰ ਬਣਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਕਮਰਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਹੈ। ਨਾਲ ਹੀ ਹਵੇਲੀ ਵਾਲੀ ਕੰਧ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਨਹੀਂ ਸੌਂਦੇ। ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਮੇਰੀ ਰਜਾਈ 'ਚ ਬੈਠੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਨ। ਪਰ ਸੌਣਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਹੀ ਕਮਰੇ 'ਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲਣ ਤੋਂ ਹੀ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਪੜ੍ਹਣ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਜੇ ਮੈਂ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ, “ਮੰਮੀ, ਅੱਜ ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪਵੋ,” ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਉਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ 'ਚ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇਗਾ, “ਜੱਸ ਬੇਟੀ-ਮੈਨੂੰ ਓਪਰੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਮੈਂ ਤੇਰੀ ਨੀਂਦ ਖਰਾਬ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਲੋੜ ਸੀ-ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਸੁੱਤੀ-ਹੁਣ ਸਮਝਿਆ ਕਰ..।”

ਹੁਣ ਛੋਟੂ ਬੋੜਾ ਹਿਆਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਵਰਾਂਡੇ 'ਚ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਜੇ ਗਾਂ ਨੇ ਕੀਲਾ ਪੁੱਟਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਫੇਰ ਉਹ ਉਸ ਤੋਂ ਸੰਭਾਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਣੀ। ਗੋੜੇ ਕੱਢਦੀ ਗਾਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਦੇਖੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਗਾਂ ਕੁਦਰਤ ਦੀ ਰੁਟੀਨ 'ਚ ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਸਹਿ ਸਕਦੀ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਛੋਟੂ ਨੂੰ ਕਹਾਂ ਕਿ ਉਹ ਗਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਛੱਡ ਦੇਵੇ। ਇਹ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਚੱਲੀ। ਆਪੇ ਠੰਢੀ ਹੋ ਕੇ ਆ

ਜਾਵੇਗੀ। ਜੇ ਨਾ ਵੀ ਆਈ ਤਾਂ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਲੱਗਾ। ਇਕ ਗਈ ਤਾਂ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਹੋਰ ਖੁਰਲੀ 'ਤੇ ਖੜੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਿਸ ਮਾਂ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤ ਕੁਵੈਤ, ਜਰਮਨੀ ਤੇ ਸਪੇਨ ਗਏ ਹੋਣ ਤੇ ਜਿਸ ਦੇ ਖਾਵੰਦ ਨੇ ਪੰਝੀ ਵਰ੍ਹੇ ਸਾਉਦੀ ਅਰਬ 'ਚ ਇਕੋ ਕੰਪਨੀ 'ਚ ਫੋਰਮੈਨੀ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ—ਉਸ ਲਈ ਇਕ ਗਾਂ ਦੀ ਕੀ ਅਹਿਮੀਅਤ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉੱਝ ਵੀ ਮੰਮੀ ਬੜੇ ਬੇ-ਪ੍ਰਵਾਹ ਹਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਤੇ ਖਰਚਣ 'ਚ ਕਦੇ ਕੰਜੂਸੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਨਾ ਹੀ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਾਨੂੰ ਕੰਜੂਸੀ ਕਰਨ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਚੰਗੇ ਸਕੂਲ/ਕਾਲਜ 'ਚ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। ਚੰਗੇ ਘਰ 'ਚ ਵਿਆਹਿਆ। ਹਰ ਗੱਲ 'ਚ ਸਾਡੀ ਸਲਾਹ ਲਈ। ਮੇਰੇ ਵਿਆਹ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਸਹੁਰੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਾਲ ਲਿਜਾ ਕੇ ਵਰੀ ਦੇ ਕੱਪੜੇ ਖਰੀਦਣੇ ਤਾਂ ਮੰਮੀ ਨੇ, ਡੈਡੀ ਦੇ ਵਿਰੋਧ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ, ਮੈਨੂੰ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ, “ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਵਿਚ ਲੱਤ ਫਸਾਉਂਦੇ ਹੋ। ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਕਰਨ ਦਿਉ। ਆਖਿਰ ਜੱਸ ਨੇ ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਉਸੇ ਘਰੇ ਆ ਨਾ। ਐਵੇਂ ਕਿਉਂ ਬੰਦਸ਼ਾਂ ਲਾਉਣੀਆਂ।” ਘਰ 'ਚ ਤੁਫਾਨ ਉਠਿਆ ਸੀ। ਪਿੰਡ 'ਚ ਚਰਚਾ ਹੋਈ ਸੀ। ਕੂਰ-ਕੂਰ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਮੰਮੀ ਨੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹੋ ਕਹਿ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਮੇਰੇ ਜਾਣਦੀ ਆ ਜੁੱਤੀ। ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਡਰਾਂ। ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਕਿਉਂ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕਰਨ। ਮੈਂ ਉਹੀ ਕਰਾਂਗੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਉਹੀ ਕਰਨਗੇ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਚਾਹੁੰਦਾ ਆ.....।”

ਇਸ ਘਰ ਨੂੰ ਬੰਨਣ 'ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਹਿਮ ਭੂਮਿਕਾ ਹੈ। ਮੰਮੀ ਨੇ ਇੱਕ ਵਾਰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਜਦੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਡੈਡੀ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸਾਉਦੀ ਅਰਬ ਗਏ ਤਾਂ ਦੋ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਮੁੜ ਆਏ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਮਝਾ ਕੇ, ਲੜ ਝਗੜਕੇ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਕਹਿੰਦੇ ਸੀ—ਪਿੱਛੋਂ ਘਰ ਦਾ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ—ਘਰ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਦੌੜ ਚੱਲਿਆ। ਮੈਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਦੌੜ ਚੱਲੀ। ਤੁਸੀਂ ਜਾਉ। ਪੈਸੇ ਕਮਾਉ। ਘਰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਪੈਸੇ ਚਾਹੀਦੇ ਆ। ਕਮਲਿਆ ਬੰਦਿਆ.....।”

ਮੈਂ ਤਾਂ ਮੰਮੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਘਰ ਬਾਰੇ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਘਰ ਤੇ ਮੈਂ ਵਿਚਕਾਰ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਾਂ। ਕਿਤੇ ਅਜਿਹਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਘਰ ਅਤੇ ਆਪਣੇ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਜਾਣ-ਬੁਝ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਜਿੰਨਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਭੁੱਲਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ—ਮਨੋ ਵਿਸਾਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ—ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਕੜ ਉੱਨੀ ਹੀ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਮਜਬੂਤ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਵਿਚਲੀ ਗੱਲ ਵੱਲ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕੋਲ ਖੜੇ ਛੋਟੂ ਨੂੰ ਵੀ ਅੱਖੋਂ ਉਹਲੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ। ਪੁੱਛਦੀ ਹਾਂ, “ਚਾਹ ਪੀਣੀ ਆ?”

“ਜੀ-ਬੀਬੀ ਜੀ।”

“ਗੈੱਸ ਬਾਲਣਾ ਆਉਂਦਾ?” ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਈ ਹਾਂ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਆਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹੀ ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਆਇਆ ਸੀ।

“ਜੀ।”

“ਜਾ ਫੇਰ ਵੀਰੇ-ਸਫਰੀਏ 'ਚ ਚਾਹ ਪਈ ਆ। ਗਰਮ ਕਰ ਲਿਆ। ਗਰਮ ਕਰਨ

ਨੂੰ ਛੱਡ। ਹੋਰ ਬਣਾ। ਮੈਂ ਵੀ ਅੱਧਾ ਕੁ ਕੱਪ ਲਊਂਗੀ।”

ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਛੋਟੂ ਨੂੰ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਲਵਾਂ ਤੇ ਘਰ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਾਂ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਸ ਘਰ ਬਾਰੇ ਹੋਰ ਕੋਣ ਦੱਸ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਘਰ ਦੀਆਂ ਚਾਰੇ ਕੰਧਾਂ ਐਨੀਆਂ ਉਚੀਆਂ ਹਨ ਕਿ ਬਾਹਰੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਅੰਦਰਲਾ ਨਹੀਂ ਦਿਸ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਡੈਡੀ ਨੇ ਆਪ ਬਣਾਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਰਾਤ ਦੀ ਸੁੰਨਵਟਾ ਬਣੀ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਘਰ 'ਚ ਕਿਸ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ? ਮੀਨੂੰ ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਪਈ ਸੀ, ਉਸ ਮੁੜ ਕੇ ਪਾਸਾ ਨਹੀਂ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਕੱਲਤਾ ਖਾਣ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਦਾ ਕੀ ਬੋਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੀਨੂੰ ਦੇ ਡੈਡੀ ਨੂੰ ਅਵਾ ਤਵਾ ਬੋਲੀ ਸੀ—‘ਆਪ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਜਾ ਬੈਠਾਂ—ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਸਿਆਪਾ ਪਾ ਗਿਆਂ। ਹੁਣ ਆਪ ਆ ਕੇ ਸੰਭਾਲ ਆਪਣੀ ਕੁਝ ਲੱਗਦੀ ਨੂੰ। ਪਰ ਤੈਨੂੰ ਕੀ। ਤੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੀ ਸਾਰ ਹੈ।’ ਗੁਬ ਗਲਾਹਟ ਜਿਹਾ ਉਠਦਾ ਸੀ। ਆਪੇ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਲਈ। ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਸੌਂਇਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਟੈਲੀਵੀਜਨ ਤੋਂ ਅੱਕ ਗਈ ਸੀ। ਸਟੀਰੀਉ 'ਤੇ ਵਾਰ ਵਾਰ ਕੈਸਿਟਾਂ ਬਦਲੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਵੀ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਸਨ, “ਇਹ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਮੈਥੋਂ ਕਿਹੜੇ ਜਨਮਾਂ ਦਾ ਬਦਲਾ ਲਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਖਿਆਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਕਿ ਉਹਦੀ ਮੁਟਿਆਰ ਧੀ ਆਪਣੇ ਆਦਮੀ ਬਿਨਾਂ ਕਿਵੇਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਆ। ਕੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਸਭ ਕੁਝ ਪੈਸਾ ਹੀ ਹੋ ਗਿਆ? ਕੀ ਉਹ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜਿਹੀ ਸਥਿਤੀ 'ਚ ਵਿਚਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਮੇਰਾ ਐਡੀ ਦੂਰ ਵਿਆਹ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ?” ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਸਵਾਲ ਹੀ ਸਵਾਲ ਸਨ। ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਉਖੜਿਆ ਹੋਇਆ ਮਨ ਮੇਰੇ ਕਾਬੂ 'ਚ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਲੈ-ਹੁਣ ਫੇਰ ਮਨ ਉਖੜਨਾ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਗਾਂ ਦਾ ਅੜੰਭਣਾ ਮੇਰੀ ਇਕਾਗਰਤਾ ਨੂੰ ਭੰਗ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਛੋਟੂ ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਰੱਖ ਕੇ ਮੀਨੂੰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਦੌਣ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਚਾਹ ਦੇ ਕੱਪ ਦੇ ਖਾਲੀ ਹੋਣ ਦਾ ਇੰਤਜਾਰ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਥੋਂ ਉਸ ਦਾ ਕੋਲ ਬੈਠਣਾ ਜਰਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਕਹਿ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ, “ਭਈਆ ਪੱਠੇ ਲੈ ਆਉਂਦਾ।”

“ਅੱਛਾ ਜੀ,” ਕਹਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਇਸ ਘਰ 'ਚ ਉਸਨੂੰ ਛੋਟੂ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਭਈਆ ਸੁਣਦਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਖ ਜਿਹੀ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਤੁਮ ਸ਼ਹਰ ਕਯਾ ਚਲੇ ਗਏ—ਯੇਹ ਭੀ ਭੁਲ ਗਏ ਕਿ ਚੋਟਾਲਾ ਸ਼ਾਮ ਕੋ ਲਾਤਾ ਹੂੰ।” ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੱਸਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਰੀਅ-ਰੀਅ ਕਰਦੀ ਮੀਨੂੰ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਹਵੇਲੀ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਹੁਣ ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਵਿਘਨ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ ਲੱਗਦਾ। ਛੋਟੂ ਛੇਤੀ ਨਹੀਂ ਮੁੜਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਆਦਤ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ।

ਕਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮ। ਸ਼ਾਮ ਨਹੀਂ—ਸਮਝ ਲੈ—ਸ਼ਾਮ ਤਾਂ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਮੀਂ ਤਾਂ ਮੰਮੀ ਮਲਸੀਆਂ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਮਾਸੀ ਹੋਰਾਂ ਵੱਲ। ਅਗਲੇ ਮਹੀਨੇ ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਕੁਵੈਤ ਤੋਂ ਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮਾਸੀ ਨੇ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਜਸਵੰਤ ਦੇ ਵਿਆਹ ਬਾਰੇ ਗੱਲ ਕਰਨ ਲਈ ਸੱਦਿਆ

ਸੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਇਸ ਕਰਕੇ ਆਈ ਸੀ। ਵਿਚਕਾਰ ਦਿਨ ਵੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਜਸਵੰਤ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਸਿਰਫ ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਦੀ ਸੀ। ਮੰਮੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਪਹਿਲੇ ਹਫਤੇ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਵਿਆਹ ਹੋ ਜਾਵੇ।

ਮੰਮੀ ਨੇ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਬਾਹਰੋਂ ਕੋਈ ਘੰਟੀ ਵਜਾਏ ਤਾਂ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛ ਲਈਂ। ਸਮੇਂ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਚਲ ਰਹੇ। ਕੋਈ ਜੈਅ-ਜਾਂਦੀ ਹੋ ਜਾਵੇ-ਫੇਰ ਕੌਣ ਪੁੱਛਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਐਨਾ ਕੁ ਕਹਿਣ ਲੱਗਿਆਂ—ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜਬਾਨ ਕੰਬੀ ਸੀ।

ਖੈਰ, ਉਹ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ।

ਮੈਂ ਟੈਲੀਵੀਜ਼ਨ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ। ਐਡਾ ਵੱਡਾ ਘਰ-ਖਾਣ ਨੂੰ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਛੋਟੂ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹਵੇਲੀਉਂ ਸੌਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਮੰਜਾ ਵਰਾਂਡੇ 'ਚ ਡਾਹ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਫਿਲਮ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਟਰੈਜਿਕ ਕਿਸਮ ਦੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਚੰਗੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਇਸ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਕਾਲਜ ਵੇਲੇ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ ਨਾ!

ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ ਸੀ। ਛੋਟੂ ਦੌੜਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੁੜਦੀ ਪੈਰੀਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਮੱਖਣ ਮਾਨ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਬੱਸ ਮੈਨੂੰ ਇੰਨਾ ਕੁ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕਾਕੂ ਵਲੈਤੀਏ ਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸੰਭਾਲੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਹੁਣ ਕਈ ਟੁੱਟੇ-ਬੁੜੇ ਘਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਮੀਨ ਮੱਲੋਜ਼ੋਰੀ ਸੰਭਾਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਉਸ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਮਾਰੂਤੀ ਕਾਰ ਖੂਹੀ ਵੱਲ ਨੂੰ ਪੂੜ ਉੜਾਈ ਜਾਂਦੀ ਦੇਖੀ ਸੀ।

ਉਹ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿੜਕ ਦੇ ਮੰਮੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਲਾਇਟ ਬੰਦ ਹੋਈ ਦੇਖ ਉਸ ਛੋਟੂ ਨੂੰ ਹਾਕ ਮਾਰੀ ਸੀ। ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ— “ਘਰ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਦਿੱਸਦੇ?”

“ਵੇਹ ਤੇ ਕਹੀਂ ਗਏ ਹੈਂ।”

“ਕਿਥੇ?”

“ਮਾਲੂਮ ਨਹੀਂ ਜੀ।”

“ਅੰਦਰ ਕੌਣ ਬੈਠਾ?”

“ਬੀਬੀ ਜੀ ਆਏ ਹੁਏ ਹੈਂ।”

“ਕੌਣ ਬੀਬੀ?”

“ਲਉ—ਆਪ ਉਨਹੋਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਤੇ। ਜਸਵਿੰਦਰ ਬੀਬੀ ਜੀ—ਮੰਮੀ ਕੀ ਲਾਡਲੀ ਬੀਟੀਆ।”

“ਅੱਛਾ—ਅੱਛਾ।”

ਮੱਖਣ ਮਾਨ ਅੰਦਰ ਲੰਘ ਆਇਆ ਸੀ। ਸਤ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਬੁਲਾਈ ਸੀ। ਸੋਫੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕਦਮ ਉਹ ਫਿਲਮ ਦੇਖਣ 'ਚ ਮਸਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਿਚ-ਵਿਚ ਉਸ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਪਟਾਕੇ ਵਜਾਏ ਸਨ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਅਚੋਤਾਈ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਛੋਟੂ ਨੇ ਚਾਹ ਦਾ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਚ ਹੱਸਿਆ ਸੀ। ਛੋਟੂ ਉਸ ਦੀ ਮੂਕ ਬਾਣੀ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਖਿੜ ਚੜ੍ਹੀ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਉਸ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਆਹ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਆਏ ਹੋ ਤਾਂ ਦੱਸੋ ਤੇ ਆਪਣੇ ਰਾਹ ਪਵੋ। ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਢੀਠ ਬਣ ਕੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਇਥੇ ਰਾਤ ਕੱਟਣ ਆਇਆ ਹੋਵੇ। ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਸਕਰੀਨ 'ਤੇ ਘੱਟ ਤੇ ਉਸ ਵੱਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੀ।

ਐਡਵਰਟਾਈਜ਼ਮੈਂਟਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਤਾਂ ਉਸ ਜੁੱਤੀ ਪਾਉਣ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਸ ਵੱਲ ਗਹੁ ਨਾਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਮੀਨੂੰ ਦੇ ਡੈਡੀ ਜਿੰਨੀ ਲੱਗਦੀ ਸੀ।

“ਆਰਟ ਮੂਵੀ ਦੇਖਣ ਦਾ ਆਪਣਾ ਮਜ਼ਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਮਨਪਸੰਦੀਦਾ ਫਿਲਮ ਆ। ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸਭ ਕੁਝ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ,” ਉਸ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਸਿੱਧਿਆਂ ਹੀ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਜੁਆਬ ਦੇਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਮੈਂ ਆਮ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤ ਸਾਲ ਡੀਸ਼ੂ-ਡੀਸ਼ੂ ਕਰਦੀਆਂ ਫਿਲਮਾਂ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਐਮ.ਏ. ਵਿਚ ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਇਕ ਕਲਾਸਮੈਟ ਸੀ—ਅਮਰਜੀਤ ਪਾਲ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਉਹ ਪੀ.ਸੀ.ਐਸ. ਆਫੀਸਰ ਲੱਗਾ—ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਦਲੀਪ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਫਿਲਮ ‘ਦੇਵਦਾਸ’ ਦਿਖਾਈ—ਫੇਰ ‘ਯਹੂਦੀ’। ਉਹ ਦਿਨ ਗਿਆ ਸੋ ਗਿਆ—ਮੈਂ ਮੁੜ ਕੇ ਕੋਈ ਮਾੜੀ ਫਿਲਮ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ। ਮੈਥੋਂ ਦੇਖੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਦੇਖੋ—ਇਸ ਫਿਲਮ ਵਿਚ ਨਸੀਰੂਦੀਨ ਦਾ ਰੋਲ। ਲੱਗਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ—ਇਹ ਮਹਿਜ਼ ਇਮੈਜਨਰੀ ਕਹਾਣੀ ਆ। ਸਗੋਂ ਲੱਗਦਾ ਆ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਅਸੀਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਈ ਪਹਿਲੂ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ..।”

“ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਆਰਟ ਫਿਲਮਾਂ ਚੰਗੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ।”

“ਦਰਅਸਲ ਗੱਲ ਸਾਰੀ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਟੇਸਟ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਜਿਦਾਂ ਦਾ ਬਣਾ ਲਉ-ਬਣ ਜਾਂਦਾ।”

ਅਗੋਂ ਮੈਂ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਚ ਮੁਸਕਾਉਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ-ਕਰਦਾ ਉਹ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਘੰਟਾ ਭਰ ਕਈ ਵਿਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਵਟਾਂਦਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਸ ਘੜੀ 'ਤੇ ਟਾਈਮ ਦੇਖ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਉਫ਼, ਨੌਂ ਵੱਜ ਗਏ। ਐਨਾ ਟਾਈਮ ਹੋ ਗਿਆ। ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਟਾਈਮ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ।” ਉਸ ਦੀ ਜੁਬਾਨ ਬਥਲਾ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਸੀ।

ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਉਸ ਮੀਨੂੰ ਨੂੰ ਮਲੋਜ਼ੋਰੀ ਸੌ ਦਾ ਨੋਟ ਫੜਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਲੈ ਗੁਡੀਆ ਰਾਣੀ—ਤੇਰੇ ਨਾਨੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕਿਤੇ ਰੜਕਦੇ।”

“ਉਹ ਮਲਸੀਆਂ ਗਏ।”

“ਕਦੋਂ?”

“ਅੱਜ ਸ਼ਾਮੀਂ।”

“ਛੋਟੀ ਭੈਣ ਜੀ ਹੋਰਾਂ ਵੱਲ?”

“ਹਾਂ— ਮਾਸੀ ਜੀ ਵੱਲ।”

“ਓਕੇ—ਗੁੱਡ ਨਾਈਟ.....,” ਉਹ ਹੱਥ ਹਿਲਾਉਂਦਾ ਚਲੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ

ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਸ ਦੀ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਚਾਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਥੇ ਹੀ ਬੈਠਾ ਰਹਿੰਦਾ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਪਿਆਰਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਹ ਠਹਿਰਦਾ ਕਿਵੇਂ? ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਰੁਕਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਹ ਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

ਉਹ ਚਲੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਗਾਂ ਅੜੰਭੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਸ਼ਰਾਬੀ ਚੀਕ ਮਾਰਦਾ ਹੈ, ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸ ਦੀ ਤਿੱਖੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਐਦਾਂ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਖੁਰਾਂ ਨਾਲ ਧਰਤੀ ਪੁੱਟ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਜਿਵੇਂ ਸੀਮਤ ਦਾਇਰੇ 'ਚ ਛੜੱਪੇ ਮਾਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਥੋਂ ਕਹਿ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ—'ਮਰ ਜਾਣੀਏਂ—ਸਵੇਰ ਤੱਕ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰ ਲੈ। ਐਸ ਵੇਲੇ ਤੈਨੂੰ ਕੋਈ ਕਿਥੇ ਲੈ ਜਾਵੇ।' ਮੇਰੇ ਲਈ ਰਾਤ ਹੋਰ ਲੰਬੀ ਹੁੰਦੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੀਨੂੰ ਘੂਕ ਸੁੱਤੀ ਪਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸ ਜਗ੍ਹਾ ਵੱਲ ਇਕ ਟੱਕ ਦੇਖ ਰਹੀ ਸੀ, ਜਿਥੇ ਮੱਖਣ ਮਾਨ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇਕ ਪਲ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਕੱਢਤ ਵੀ ਆਈ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਬਾਰੇ ਕਿਉਂ ਸੋਚ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਲ ਉਸ ਦਾ ਗੰਭੀਰ ਚਿਹਰਾ ਮੇਰੇ ਹੋਰ ਨੇੜੇ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਇਹ ਚਿਹਰਾ ਜਦੋਂ ਬਿਲਕੁਲ ਮੇਰੇ ਨੇੜੇ ਆਉਣ ਲੱਗਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਔਖਿਆਈ ਹੋਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਦਿੱਸਣ ਲੱਗਦਾ ਨਹੀਂ—ਮੈਂ ਜਾਣ ਬੁਝ ਕੇ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਆਪਣਾ ਧਿਆਨ ਹਟਾਉਣ ਲਈ ਹੋਈਆਂ ਬੀਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਯਾਦ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਸੀ..... ਉਹ ਕਿਸੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕੋਈ ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਖੜ੍ਹਾ ਉਸ ਦੀ ਮਾਰੂਤੀ ਕਾਰ ਨੂੰ ਹੱਥ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਲੰਘ ਜਾਂਦਾ। ਆਪਣੇ ਨੌਕਰਾਂ ਦੀ ਲਾਹ-ਪਾਹ ਕਰਦਾ—ਉਹ ਛਿੱਤਰ ਮਾਰਣ ਦੀ ਢਿੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਬਰਾਬਰ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ।ਮੇਰਾ ਮਨ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸ਼ਾਹਦੀ ਭਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਗੰਭੀਰ ਕਿਸਮ ਦਾ ਬੰਦਾ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਵੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਭੈੜਾ ਹੀ ਸਮਝਿਆ ਸੀ ਪਰ ਬਾਅਦ 'ਚ? ਉਹ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਅਸਭਿਅ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਥੋਂ ਨਾਂਹ ਨਾ ਕਰ ਹੁੰਦੀ। ਗਾਂ ਅੜੰਭਦੀ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਆਪ ਵੱਸ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਹੋਣ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਬੱਸ ਉਸ ਦੀ ਲੋੜ। ਉਸ ਵਰਗੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਮਰਦ ਦੀ ਲੋੜ।..... ਕਮਰੇ 'ਚ ਟਿਊਬ ਜਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾਈ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਮੀਨੂੰ ਦੇ ਡੈਡੀ ਨੂੰ ਗਾਲਾਂ ਹੀ ਕੱਢਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਗੰਦ ਬੋਲ ਗਈ ਸੀ। ਨਾ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਟੋਕਣ ਵਾਲਾ। ਮੀਨੂੰ ਦਾ ਡੈਡੀ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਅਟੈਚੀ ਕੱਪੜਿਆਂ ਦਾ ਭਰ ਲਿਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਨਵੀਆਂ ਆਈਟਮਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਜੋ ਅਜੇ ਤੱਕ ਘਰੇ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਪੁੱਛਦਾ ਸੀ—'ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਰਹਿ ਗਈ ਹੈ ਤਾਂ ਦੱਸ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਹੱਥ ਭੇਜ ਦਵਾਂਗਾ।' ਮੈਂ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਦੱਸਾਂ? ਮਿਤਰਾ ਤੂੰ ਤਾਂ ਜਹਾਜ਼ 'ਚ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਤੁਰ ਜਾਣਾ ਤੇ ਮੈਂ ਤੇਰੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ.....?

...ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਭੇਜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨਾਲ ਨਫਰਤ ਹੁੰਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਕਈ ਵਾਰ ਮਨ 'ਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਘਰ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਵਾਂ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਾਂ—'ਇਸ ਸੁਆਹ ਦੀਆਂ ਢੇਰੀਆਂ ਬਣਾ ਬਣਾ ਰੱਖ ਲੈ। ਇੱਕ ਵੱਖਰੀ ਤੇ ਵੱਡੀ ਪੁੜੀ ਬਣਾ ਲੈ। ਉਪਰ ਲਿਖ ਦੇਵੀਂ—ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ, ਜੋ ਕਦੇ ਹੱਡਮਾਸ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ....' ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਅਜਿਹਾ ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਹਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਕੋਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਲਿਆਂਦੀਆਂ/ਭੇਜੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇਖ-ਦੇਖ ਮੇਰਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਭਰਦਾ। ਜਦੋਂ ਚਲਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਮੈਨੂੰ ਉਪਰਾ ਉਪਰਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਾਹਦੀ ਹੈ ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ।....ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਦਾ ਕੀ ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਫੈਲਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਭਾਰੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਚਾਹ ਦੀ ਤਲਬ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਉਠੇ ਕੌਣ। ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਮੇਰੀ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਾਠ ਕਰਨ ਬੈਠ ਜਾਂਦੀ ਸੀ ਪਰ ਰਾਤੀਂ ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਪਾਠ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ ਪਰ ਸਭ ਵਿਅਰਥ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਟਿਊਬ ਜਗਦੀ ਰਹਿਣੀ ਹੈ—ਓਨਾ ਚਿਰ ਮੈਂ ਸੌਂ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਹਨੇਰੇ ਤੋਂ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਅਰਧ ਬੇਹੋਸ਼ ਜਿਹੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਪੇਟ 'ਚ ਤੇਜ਼ ਦਰਦ ਉਠਿਆ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਲੈਟਰੀਨ ਜਾਣਾ ਅਤੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਮੀਨੂੰ ਜਾਗੀ ਸੀ। ਬੈਠ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੇਸ਼ਾਬ ਕਰਾਉਣਾ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸੀ। ਮੀਨੂੰ ਦੇ ਉਠਣ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਚਿਤ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਰੁਖ ਸਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਕ ਤੂਫਾਨ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਾਬਤ ਸਬੂਤੀ ਬਚ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਓਢੇਂ ਹੀ ਗੁਣਗੁਣਾਉਣ ਲੱਗੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਮੀਨੂੰ ਦਾ ਡੈਡੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਘੁੱਟਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਗੁਣਗੁਣਾਉਂਦਾ ਸੀ—'ਇਹ ਜਿਸਮ ਮੇਰੀ ਅਮਾਨਤ ਹੈ—ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਮੇਰੀ ਅਮਾਨਤ ਹੈ। ਹੈ ਨਾ।' ਅਜੇ ਤੱਕ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਅੰਤਮ ਸੱਚ ਹੈ।

ਮੀਨੂੰ ਨੂੰ ਮੋਢੇ ਲਾ ਕੇ ਮੈਂ ਬਾਥਰੂਮ ਵੱਲ ਗਈ ਤਾਂ ਮੰਮੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਲਾਈਟ ਜਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਸੀ। ਐਸ ਵੇਲੇ ਅੰਦਰ ਕੌਣ ਹੋਵੇਗਾ? ਮੈਂ ਇਕ ਦਮ ਡਰ ਗਈ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਇਧਰ ਚੋਰੀਆਂ ਵੀ ਬਹੁਤ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਕਿਤੇ ਹੋਵੇ ਨਾ ਤਾਂ?

ਮੈਨੂੰ ਬੈੱਡ ਦੇ ਹਿਲਣ ਵਰਗੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਛੋਟੂ ਦੇ ਮੰਜੇ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਈ ਸੀ। ਉਥੇ ਨਾ ਛੋਟੂ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਮੰਜਾ। ਭਿੱਜੀ ਬੱਕਰੀ ਵਾਂਗ ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਕੰਬੀਆਂ ਸਨ। ਮੋਢੇ ਲੱਗੀ ਮੀਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹਿੜੋਕੇ ਮਾਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਮਿੰਟ ਦੋ ਮਿੰਟ ਹੋਰ ਖੜੀ ਰਹਿੰਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਮੇਰੇ ਕੱਪੜੇ ਖਰਾਬ ਕਰ ਦੇਣੇ ਸਨ।

ਮੈਂ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਵਿਹੜੇ ਦੀ ਨੁਕਰ 'ਚ ਬਣੇ ਬਾਥਰੂਮ 'ਚ ਜਾ ਵੜੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਬਲਬ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਗਾਇਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੀਨੂੰ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲੀ ਮੈਂ ਮੁੜੀ ਤਾਂ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਅੰਦਰ ਦੇ ਪਰਛਾਵਿਆਂ ਦਾ ਅਕਾਰ ਕਦੇ ਇਕ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਕਦੇ ਦੋ ਥਾਈਂ। ਇਕ ਔਰਤ ਦਾ ਤੇ ਦੂਜਾ ਮਰਦ ਦਾ।

ਸਾਡੇ ਘਰ 'ਚ ਇਹ ਕੌਣ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਚੋਰ ਵਾਲਾ ਡਰ ਮਨੋ ਵਿਸਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਹੋਰ ਡਰ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੀਨੂੰ ਨੂੰ ਰਜਾਈ 'ਚ ਲਿਟਾ ਕੇ ਮੈਂ ਥਾਪੜਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਮੇਰੇ ਕੰਨ

ਉਸ ਪਾਸੇ ਹੀ ਲੱਗੇ ਰਹੇ ਸਨ।

ਦਸੰਬਰ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਠੰਢ ਤੇ ਮੈਂ ਪਸੀਨੇ ਨਾਲ ਭਿੱਜੀ-ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕਦਮ ਪੁੱਟਦੀ, ਕਿਤੇ ਕਦਮ ਪੈਛਲ ਨਾ ਬਣ ਜਾਣ-ਕੰਧ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਨਾਲ ਦੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੰਮੀ ਦੇ ਕਮਰੇ ਦੀ ਤਾਕੀ ਕਾਲੇ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ ਵਾਲੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਸ਼ੀਸ਼ਿਆਂ 'ਤੇ ਟਿਕਾ ਕੇ ਅੰਦਰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਰੂਹ ਕੰਬ ਗਈ ਸੀ। ਦੋ ਪਿੱਠਾਂ—ਦੋ ਪਰਛਾਵੇਂ। ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਹਨ੍ਹੇਰਾ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਅਜਿਹੀ ਸੀ ਕਿ ਨਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਖੜੀ ਰਹਿ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਨਾ ਮੈਥੋਂ ਬੈਠਿਆ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਮੇਰਾ ਕਮਰਾ ਕਈ ਮੀਲਾਂ ਦੂਰ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਡਰਦੀ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਖ ਕੇ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ।

ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾਈ ਉਥੇ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਖੜੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਹੌਸ਼ ਆਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਡਿਗਦੀ ਢਹਿੰਦੀ ਆਪਣੇ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਪੈ ਗਈ ਸੀ।

ਫਿਰ ਮੈਂ ਉਠੀ ਸੀ। ਬੱਤੀ ਬੁਝਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਪਾਠ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਉਖੜਦੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਅੜਭਦੀ ਗਾਂ ਦਾ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਗੁਆਚੀ... ਗੁਆਚੀ ਦੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਲੱਗ ਗਈ ਸੀ।

ਛੋਟੂ ਨੇ ਗੀਅ ਰੀਅ ਕਰਦੀ ਹੋਈ ਮੀਨੂੰ ਨੂੰ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਚੁੱਕਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਮੀਨੂੰ ਅਤੇ ਅੜਭਦੀ ਗਾਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖੀ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਵਿਹੜੇ ਵੱਲ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਮੀਨੂੰ ਨੂੰ ਹੈਅ-ਹੈਅ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉੱਚੀ ਉੱਚੀ।

ਮੈਂ ਚੁੱਪਚਾਪ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹਾਂ।

ਹੁਣ ਗਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਹੋਰ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਅੜਭੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਅਸਮਾਨ ਨੂੰ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕਣ ਨੂੰ ਫਿਰਦਾ ਹੋਵੇ।

ਮੀਨੂੰ ਉਵੇਂ ਹੀ ਗੀਅ ਰੀਅ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਛੋਟੂ ਦੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲ-ਨਿਕਲ ਕੇ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੁੱਧ ਨਾ ਦਿੱਤਾ—ਉਸ ਗੀਅ-ਗੀਅ ਕਰੀ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਡੈਡੀ 'ਤੇ ਗੁੱਸਾ ਆ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮੰਮੀ ਬਾਹਰ ਆਏ ਹਨ। ਸ਼ਾਂਤ। ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਛੋਟੂ ਕੋਲੋਂ ਮੀਨੂੰ ਨੂੰ ਫੜਦੇ ਹਨ। ਬਰਾਉਣ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਪਰ ਮੀਨੂੰ ਦੀ ਜਿੱਦ-ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦੇ ਰਹੀ। ਦੋ ਕੁ ਮਿੰਟ ਇਹ ਖੇਡ ਜਿਹੀ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਨਾਨੀ-ਦੋਹਤੀ ਦੀ ਖੇਡ। ਮੈਂ ਚੋਰ ਅੱਖ ਨਾਲ ਦੇਖ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਲਾਡ ਦਾ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।

ਮੰਮੀ ਮੀਨੂੰ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ 'ਚ ਪਾਉਂਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਮੂੰਹ ਸੁਜਾਈ ਬੈਠੀ ਆਂ? ਲੈ ਫੜ-ਇਹਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੁੱਧ ਦੇ।” ਇਕ ਪਲ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਦੇਖਦੇ ਹਨ। ਅਗਲੇ ਪਲ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਕੁੜੇ ਜੱਸ-ਤੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ-ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ.. ਅੱਛਾ-ਅੱਛਾ—ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਗੋਲੀ ਦਿਣੀ ਆਂ। ਮੇਰੇ ਬੈਂਡ ਥਲੇ ਸ਼ੀਸ਼ੀ ਪਈ ਹੈਗੀ।

ਤੇਰੇ ਲਈ ਇਕ ਹੀ ਬਹੁਤ ਆ.. ਤੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਦੀ ਲੋੜ ਆ.. ਬੱਸ.. ਬੱਸ ਤੂੰ ਹੁਣ ਸੌਂ ਜਾਈਂ..।”

ਮੰਮੀ ਛੋਹਲੇ ਪੈਰੀਂ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹੋਏ ਛੋਟੂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਉਏ ਬੇਵਕੂਫ ਦੀ ਉਲਾਦ.... ਜਾਹ ਦੌੜ ਕੇ ਭਜਨੇ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਲਿਆ। ਤੈਥੋਂ ਇਕੱਲੇ ਕੋਲੋਂ ਗਾਂ ਲੈ ਜਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ....।”

ਜੋਗੀ

ਜਨਾਬ , ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਜਨਾਨੀਬਾਜ਼ ਨਹੀਂ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਜੋਗੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬਾਅਦ 'ਚ ਜਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਜਿਹੇ ਮੈਥੋਂ ਇਹੀ ਪੁੱਛਣਾ ਸੀ। ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਲੰਬਾ ਸਬਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ। ਮੇਰੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਵਾਂਗ। ਹੋਰਨਾਂ ਵਾਂਗ।ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਪੁੱਛਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਅੱਗੋਂ ਤੁਸੀਂ ਜਾਣਨਾ ਹੈ ਕਿ ਕੀ ਮੈਂ ਸੱਚ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹਾਂ ਜਾਂ ਝੂਠ। ਹੋ ਇਹ ਵੀ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਝੂਠ ਵਰਗਾ ਸੱਚ ਲੱਗੇ ਤੇ ਆਖਿਰ 'ਚ ਸੱਚ ਵਰਗਾ ਝੂਠ। ਜਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਹੀ ਉਲਟ ਪੁਲਟ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਸਵਰਗ ਦੀ ਅਪਸਰਾ ਉਰਵਸ਼ੀ ਤੇ ਮਾਤਲੋਕ ਵਾਸੀ ਪਰੂਰਵਾ ਦੀ ਮੁਹੱਬਤ ਵਾਂਗ।

ਤੁਹਾਡਾ ਫੋਨ ਦੋ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ 'ਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਜੇ ਇਹੀ ਪਹਿਲਾਂ ਆਇਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਕਮਲਾ ਨਾਲ ਕਰਵਾ ਦੇਣੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਵੀ ਪੁੱਛੋਗੇ ਜਾਂ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੋਗੇ ਕਿ ਇਹ ਕਮਲਾ ਕੌਣ ਹੈ। ਕਮਲਾ ਮਹਿਬੂਬਾ ਹੈ। ਪਤਨੀ ਹੈ। ਮਾਂ ਵੀ ਹੈ। ਇਹਨਾਂ ਰੂਪਾਂ ਬਾਰੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਜਾਣਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਆਮ ਜਿਹੀ ਔਰਤ ਸੀ। ਦੋ ਚਹੁੰ ਘੰਟਿਆਂ 'ਚ ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਵਾਪਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਕਾਸੇ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਕਮਲਾ ਨੂੰ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਸ ਕਮਰੇ 'ਚ ਇਕੱਲਤਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ ਸੀ।ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਦੱਸਣਾ ਪਵੇਗਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਈ ? ...ਇਹਦਾ ਕਿੰਨਵਾਂ ਨੰਬਰ ਹੈ ? ...ਮੈਂ ਨੰਬਰਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ 'ਚ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਪਿਆ। ਨਾ ਹੀ ਲੰਬੀ ਸਾਂਝ ਦੇ। ਕਈ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਪੰਛੀਆਂ ਵਾਂਗ ਉੱਡ ਕੇ ਦੂਜੀ ਟਾਹਣੀ 'ਤੇ ਜਾ ਬੈਠੀਆਂ। ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ। ਹੈ ਨਾ ਕਮਾਲ! ਇਹ ਕਿਉਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ-ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਾ ਲਗਦੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਸਮਝਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾਂ ਤਾਂ ਮਾਮਲਾ ਗੜਬੜਾ ਜਾਂਦਾ।

ਕਮਲਾ ਦੂਜੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵਰਗੀ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਵਰਗੀ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੰਮ ਤੋਂ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਆਦਤਾਂ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸਨ। ਕੰਮ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਰੂਪ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੁਝ ਕੁ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਬਦਲਿਆ। ਕੁਝ ਉਹ ਆਪ ਹੀ ਬਦਲ ਗਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਜਿਹਾ ਉਸ 'ਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਉਹ

ਨਵੀਂ-ਨਵੀਂ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਖਿਚਾਓ ਜਿਹਾ ਹੁੰਦਾ। ਖਿੜੀ ਜਿਹੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਕਿਸਮ ਦੀ ਜਨਾਨੀ ਹੈ। ਜਨਾਨੀ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਮਿਲੇ, ਭਾਵੇਂ ਉਹਦਾ ਘਰਆਲਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਮਾਲਕ, ਅਗਲੇ ਨੂੰ ਧੰਨ-ਧੰਨ ਕਰਵਾ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬੁੱਢੀਆਂ 'ਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਆਉਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਸਿਰ ਨੂੰ ਚੁੰਨੀ ਨਾਲ ਢੱਕ ਲੈਂਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਤਿ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਵੀ ਨਾ ਕਹਿੰਦੀ। ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੀ ਨਾ। ਬਾਬਰੂਮ 'ਚ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਕੁੰਡੀ ਨਾ ਲਾਉਂਦੀ। ਮੇਰਾ ਉਸ ਨਾਲ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਦਾ ਰਿਹਾ ਹੀ ਨਾ। ਉਹ ਕਮਰੇ 'ਚ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਜੇ ਉਹ ਬਾਹਰ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਮਰੇ 'ਚ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਮੈਨੂੰ ਐਦਾਂ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਡਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵਾਂ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਡਰ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਤੋਂ ਬਚ ਕੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਚੇਤਨ ਹੋ ਕੇ। ਇਕ ਗੱਲ ਅਵੱਜ਼ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਬੜੇ ਚੰਗੇ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਔਰਤ ਹੈ। ਦੁੱਖੀ ਹੈ ਪਰ ਐਰੇ-ਗੈਰੇ ਨਬੂ-ਖੈਰੇ ਅੱਗੇ ਆਪਣੇ ਦੁੱਖ ਨਹੀਂ ਫਰੋਲਦੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਅੰਦਰ ਬੱਝੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਕਿੱਦਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਹਨ। ਉਹ ਵੀ ਸਾਰੀਆਂ ਨਹੀਂ, ਬਸ ਗਿਣਤੀ ਮਿਣਤੀ ਦੀਆਂ ਹੀ।

ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਪੁਰਾਣੇ ਕੁਲੀਗ ਰਾਹੀਂ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਮੈਂ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਬਹੁਤ ਤੰਗ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਿਹਾਰ ਤੋਂ ਆਈ ਹੋਈ ਔਰਤ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸੱਸ ਮਰ ਗਈ। ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦਾ ਕਹਿ ਕੇ ਗਈ ਮੁੜ ਕੇ ਆਈ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਉਹਨੂੰ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦਾ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸਵੇਰ ਤੇ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਢਾਬੇ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣੀ ਪੈਂਦੀ ਜਿਸ ਨਾਲ ਅਕਸਰ ਹੀ ਮੇਰਾ ਪੇਟ ਖਰਾਬ ਰਹਿੰਦਾ। ਮੈਂ ਫਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖਾਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਰੋਟੀ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਰੱਜ ਨਾ ਆਉਂਦਾ... ਜਿਥੇ ਮੈਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਉਥੇ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਇਕ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰਾਂ ਤਾਂ ਪੰਜ ਦੌੜੀਆਂ ਆਉਣਗੀਆਂ। ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਬਦਨਾਮ ਏਰੀਆ ਹੈ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਥੇ ਬੰਦਾ ਔਰਤ ਨੂੰ ਨਹੀਂ...ਦਾ, ਔਰਤ ਬੰਦੇ ਨੂੰ...ਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲਾਗੇ ਨਾ ਲੱਗਣ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੇ ਮਕਾਨ ਮਾਲਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਵੀ ਸੀ, “ਮਾਸਟਰ ਜੀ, ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਰੋਟੀ ਪਕਾਉਣ ਵਾਲੀ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਉਨਾ ਚਿਰ ਇਥੋਂ ਹੀ ਕਿਸੇ ਢਾਬੇ ਤੋਂ ਬੁੱਤਾ ਸਾਰ ਲਉ ਜਾਂ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਹੀ ਰੋਟੀ ਖਾ ਲਿਆ ਕਰੋ।” ਮੈਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ਪਰ ਰੋਟੀ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਮੇਰਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਹ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਇਥੇ ਲਿਆਇਆ ਸੀ।

ਉਹ ਦਾ ਘਰ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਦੂਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਸਾਈਕਲ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਸਹੂਲਤ ਲਈ। ਉਸਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਥੀਵੀਲੂਰ 'ਤੇ ਆਉਣਾ-ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਵੀਹਾਂ ਰੁਪਈਆਂ ਦਾ ਖਰਚ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਦੋ ਹਜ਼ਾਰ ਦਿੰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਇਹ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਲ ਬੇਇਨਸਾਫੀ ਸੀ। ਉਹ ਵਿਧਵਾ ਹੈ। ਦੋ ਬੱਚੇ ਹਨ। ਕੁੜੀ ਅੱਠਵੀਂ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦੀ ਹੈ। ਮੁੰਡਾ ਪੰਜਵੀਂ 'ਚ। ਉਹ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਆਉਂਦੀ। ਦੁਪਹਿਰ ਤੇ ਰਾਤ ਦੀ ਰੋਟੀ ਬਣਾ ਕੇ ਹੌਟ-ਕੋਸ 'ਚ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ। ਦੋ ਵੇਲਿਆਂ ਦੀ ਸਬਜ਼ੀ ਬਣਾ ਜਾਂਦੀ। ਕਮਰੇ ਨੂੰ ਸੰਵਾਰ ਜਾਂਦੀ। ਮੇਰੇ ਕੱਪੜੇ ਧੋਂਦੀ। ਪ੍ਰੈੱਸ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਜਾਣ ਲੱਗਦੀ ਤਾਂ ਮੇਰੇ

ਦਿਲ ਨੂੰ ਡੋਬੂ ਜਿਹਾ ਪੈਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਕਮਰੇ 'ਚ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ, ਉਨਾ ਚਿਰ ਕਮਰਾ ਭਰਿਆ-ਭਰਿਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚਿਰ ਰੋਕਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ, “ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਦੇ ਜਾਉ।” ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਮੇਰੇ ਲਈ ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਬਣਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ 'ਤੇ ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠ ਕੇ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲੱਗ ਗਈ। ਅਜੇ ਵੀ ਪੀਂਦੀ ਹੈ। ਐਸ ਵੇਲੇ ਹੀ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਹੌਲੀ ਹੌਲੀ ਆਪਸ 'ਚ ਗੁਜ਼ਾਰੇ ਕੁ ਜੋਗਾ ਖੁੱਲ੍ਹ ਗਏ ਸਾਂ। ਉਸ ਘਰੋਂ ਦੌੜ ਕੇ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ। ਖੁਰਸੀਦ ਮੁਹੰਮਦ ਨਾਲ। ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਸਤ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਖੁਰਸੀਦ ਮੁਹੰਮਦ ਦਾ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਹ ਥਾਈਂ ਹੀ ਮਰ ਗਿਆ। ਕਮਲਾ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਨਾ ਪੇਕਿਆਂ ਦਾ ਹੱਥ ਰਿਹਾ। ਨਾ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦਾ। ਖੁਰਸੀਦ ਮੁਹੰਮਦ ਬਿਹਾਰ ਦਾ ਸੀ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਸ ਮੈਥੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕੱਲਤਾ ਤੰਗ ਨਹੀਂ ਕਰਦੀ?”

ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਮੈਂ ਜਿਥੋਂ ਚਲਿਆ ਸੀ, ਮੁੜ ਉਥੇ ਆ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੇ ਨਸੀਬਾਂ 'ਚ ਇਹੀ ਕੁਸ਼ ਲਿਖਿਆ।”

ਇੱਕ ਦਿਨ ਉਸਨੂੰ ਚੰਗੇ ਮੂਡ 'ਚ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਤੇਰਾ ਬੰਦੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿੱਦਾਂ ਸਰਦਾ?”

ਉਲਟਾ ਉਸ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਸੀ, “ਤੁਹਾਡਾ ਔਰਤ ਬਿਨਾਂ ਕਿੱਦਾਂ ਸਰਦਾ?”

ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਅਜਿਹੇ ਸਵਾਲ ਦੀ ਆਸ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੌਦਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਸੰਭਲਣ ਲਈ ਸਮਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਚਾਹ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹ ਬਣਾਉਣ ਗਈ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਅੰਦਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਆਈ। ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਚਾਹ ਬਣਾਉਣ ਲਈ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਮਿੰਟ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਕੰਮਾਂ 'ਚ ਜਾ ਫਸੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਉਧੇੜ ਬੁੰਨ 'ਚ ਫਸ ਗਈ। ਧਿਆਨ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਲੈ ਜਾਣ ਲਈ, ਮੈਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਣ ਲਈ ਚੁੱਕ ਲਈ। ਉਹ ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਫੜ ਕੇ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੋਹ ਲਾ ਕੇ ਖੜ੍ਹ ਗਈ। ਮੈਂ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਉੱਠ ਕੇ ਹੇਠਾਂ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਚਿਤੜਾਂ ਹੇਠ ਇੱਟ ਰੱਖ ਲਈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਵੀ ਬੈਠਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਵਿਹੜੇ ਦੀ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ 'ਚ ਇੱਟਾਂ ਦਾ ਚੱਕਾ ਲੱਗਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਇੱਟ ਚੁੱਕ ਲਿਆਈ। ਬੈਠਦੀ ਹੋਈ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਇਹ ਜਗ੍ਹਾ ਤੁਹਾਡੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ।” ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਅਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਬਹੁਤੇ ਦੋਸਤ ਇਹੀ ਕਹਿੰਦੇ ਆ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹੀ ਥਾਂ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਆ।” ਉਹਨੇ ਫੇਰ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕਿਉਂ....?”

ਇਹ ‘ਕਿਉਂ’ ਮੇਰਾ ਪਿਛਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀ। ਮੈਂ ਗੱਲਾਂਬਾਤਾਂ 'ਚ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਪਾਸੋਂ ਮੋੜ ਲਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਘਰ-ਪਰਿਵਾਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਛੇੜ ਲਈਆਂ। ਮੈਂ ਇਹ ਗੱਲ ਨੋਟ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਧਿਆਨ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਤੇ ਵਿਹੜੇ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਪੈਨਸ਼ਨੀਏ ਲੈਕਚਰਾਰ ਲਈ ਇਹ ਥਾਂ ਢੁੱਕਵੀਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪੰਚੀ ਹਜ਼ਾਰ ਤੋਂ ਉਪਰ ਪੈਨਸ਼ਨ ਮਿਲਦੀ ਹੈ। ਬੈਂਕ 'ਚ ਵੀ ਦਸ-ਬਾਰਾਂ ਲੱਖ ਪਿਆ ਹੈ। ਐਨੇ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਮੈਂ ਦੋ ਬੈਂਡ ਰੂਮ ਵਾਲਾ ਫਲੈਟ ਖਰੀਦ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਫਲੈਟਾਂ 'ਚ ਰਹਿਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਐਦਾਂ ਦੀ ਜਗ੍ਹਾ ਚੰਗੀ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਜਿੱਦਾਂ ਕਿ ਕਮਰੇ ਦੀ ਛੱਤ

ਕੱਚੀ ਹੋਵੇ। ਇੱਟਾਂ ਦਾ ਫਰਸ਼ ਹੋਵੇ। ਪੁਰਾਣੇ ਰਿਵਾਜ ਦਾ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਹੋਵੇ। ਵਿਹੜਾ ਕੱਚਾ ਹੋਵੇ।

ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ‘ਕਿਉਂ’ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦੇਣਾ ਹੀ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਮਨ 'ਚ ਇੱਕ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਦੱਸੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਤੇ ਯਕੀਨ ਹੀ ਨਾ ਆਵੇ। ਹੋਰਨਾਂ ਵਾਂਗ ਉਹ ਵੀ ਕਹਿ ਦੇਵੇ, “ਚਲ-ਝੂਠਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਕਿਸੇ ਥਾਂ ਦਾ।”...ਜਨਾਬ...। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਪ ਬੀਤੀ ਦੱਸੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।...ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਹਮਦਰਦੀ ਨਹੀਂ ਲੈਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਮੇਰੀ ਅਜਿਹੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਸੀ...ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਹੋਰ ਦੱਸਣ ਲਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਰਸੋਈ 'ਚ ਗਿਆ। ਖੱਟੀ ਲੱਸੀ ਵਾਲੀ ਬੋਤਲ ਚੁੱਕ ਲਿਆਇਆ। ਨਲਕੇ ਹੇਠ ਬੈਠ ਕੇ ਕੋਸੀ ਨਹਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਕਦੋਂ ਮੈਥੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰੀ ਗਈ, “ਜ਼ਰਾ ਮੇਰੇ ਵਾਲਾਂ 'ਚ ਹੱਥ ਤਾਂ ਮਾਰੋਓ।” ਉਸ ਮੇਰੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਘੁੱਟ-ਘੁੱਟ ਕੇ ਮਲਿਆ। ਆਨੰਦ ਆ ਗਿਆ। ਮੁੜ ਧੁੱਪ ਬੈਠਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਵੀ ਐਦਾਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਕੋਸੀ ਨਹਾਉਂਦੀ ਸੀ।”

“ਇਹ ਕਦੋਂ ਦੀ ਗੱਲ ਆ?”

“ਬਹੁਤ ਪੁਰਾਣੀ। ਮੈਂ ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੀ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਰ ਗਈ ਸੀ। ਵੱਡੀ ਮਾਤਾ ਨਿਕਲਣ ਨਾਲ।”

ਉਸਨੇ ਹੌਕਾ ਲਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਾਂ ਦੇ ਮਰਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਅਸੀਂ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਇਕੱਲੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਸ਼ਰਾਬੀ-ਕਬਾਬੀ ਸੀ। ਮਨਮਤਾ ਸੀ। ਕਈ-ਕਈ ਦਿਨ ਘਰੇ ਹੀ ਨੀ ਵੜਦਾ। ਪਿੰਡ 'ਚ ਸੋਪੀ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਚੰਗਾ ਕਾਮਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਕੰਮ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲੇ ਉਸ ਦਾ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਦੇ। ਮੇਰੀ ਚਾਚੀ ਸਾਨੂੰ ਸੰਭਾਲਦੀ। ਲੋਕ ਲੱਜਿਆ ਵਜੋਂ। ਬਾਪੂ ਘਰੇ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਖੱਬੇ-ਸੱਜੇ ਪਾ ਕੇ ਸੌਂਦਾ। ਮਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਛੇੜ ਕੇ ਭੁੱਬੀ ਰੋਂਦਾ। ਦੱਸਦਾ, “ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਵਰਗੀ ਸਚਿਆਰੀ ਔਰਤ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ 'ਚ ਨਹੀਂ ਹੋਣੀ। ਉਹਦੇ ਵਰਗੀਆਂ ਮੋਰਣੀਆਂ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਪਾ ਸਕਦਾ। ਚੌਂਕੇ ਦਾ ਉਟਾ ਜਾਂ ਬਾਹਰਲੀ ਕੰਧ-ਮੋਰਣੀਆਂ ਉਡੂ-ਉਡੂ ਕਰਦੀਆਂ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਹੜੀ ਉਮਰ 'ਚ ਧੋਖਾ ਦੇ ਗਈ। ਪੁੱਤ-ਮੈਂ ਸੇਵਾ ਵੱਲੋਂ ਕੋਈ ਕਸਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਚੁੰਨੀ ਨਾਲ ਸੁਆਹ ਛਾਣ ਕੇ ਉਹਦੇ ਹੇਠਾਂ ਖਿਲਾਰਦਾ ਪਰ ਵੱਡੀ ਮਾਤਾ ਨੇ ਐਨੀਆਂ ਫਿਨਸਨੀਆਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਹੀ ਵੱਡੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਬਣ ਗਏ.....।” ਫੇਰ ਬਾਪੂ ਖਿੜਿਆ ਖਿੜਿਆ ਰਹਿਣ ਲੱਗਾ। ਸੌਣ ਲੱਗਿਆਂ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਜਾਗ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਬਾਪੂ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਡਰਦੇ ਮਾਰਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਉਂਦੀ। ਕਿੰਨੇ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਉਹ ਮੁੜਦਾ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾਗਦਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਸਮਝ ਲਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸੌਂ ਗਿਆਂ। ਉਹ ਅਹਿਸਤੇ ਜਿਹੇ ਉੱਠਿਆ। ਨਾਲ ਦੀ ਕੰਧ ਉਪਰ ਦੀ ਛਾਲ ਮਾਰੀ। ਫੇਰ ਵਾਹਵਾ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਵਾਪਸ ਮੁੜਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਜਾਣ ਤੇ ਵਾਪਸ ਆਉਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਬਹੁਤ ਦੇਰ ਨਾਲ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਵੀ ਉਦੋਂ ਜਦੋਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਪੰਚਾਇਤ ਨੇ ਫੈਸਲਾ

ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ, “ਸਾਲਿਆ ਗੁਲੀਘਾੜਿਆ, ਸਾਡੇ ਟੁਕੜਿਆਂ ’ਤੇ ਪਲਦਾਂ। ਸਾਡੀਆਂ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਵੱਲ ਮਾੜੀ ਨੀਯਤ ਨਾਲ ਦੇਖਦਾਂ। ਆਹ ਤੇਰੇ ਮਾਸੂਮਾਂ ’ਤੇ ਤਰਸ ਖਾ ਕੇ ਤੈਨੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜਾਣ ਦਿੱਤਾ-ਜੇ ਮੁੜ ਕੇ ਉੱਪਰ ਝਾਕਿਆ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਕਾਲਾ ਕਰਕੇ ਪਿੱਛੋਂ ਬਾਹਰ ਕੱਢਾਂਗੇ।”

ਸ਼ਰਮ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ ਬਾਪੂ ਇਕ ਹਫਤਾ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ। ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਨਾ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮਿਲਣ ਆਇਆ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਦਾ ਅਹੁਰ ਕਰ ਛੱਡਦਾ। ਅੱਠਵੇਂ ਦਿਨ ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਸਾਡੀ ਮਾਸੀ ਕੋਲ ਤਲਵੰਡੀ ਛੱਡ ਆਇਆ। ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ, “ਮਾਸੀ ਵੀ ਮਾਂ ਵਰਗੀ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਜੇ ਉਸ ਕਿਹਾ-ਉਹਨੂੰ ਮੰਨਿਓ। ਕਿਸੇ ਅੱਗੇ ਬੋਲਣਾ ਨਹੀਂ। ਕੀ ਪਤਾ ਮੈਂ ਮੁੜ ਕੇ ਆਵਾਂ ਕਿ ਨਾ ਆਵਾਂ।” ਅਸੀਂ ਬੱਚੇ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ, ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਕੁਝ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਮਾਸੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਬਾਪੂ ਗੁਆਂਢਣ ਕਰਤਾਰੋ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਯੂ. ਪੀ. ਵੱਲ ਦੌੜ ਗਿਆ। ਉਹ ਮੁੜ ਕੇ ਨਾ ਆਇਆ।

ਮਾਸੀ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਹਾਲਤ ਸਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਗਈ ਗੁਜ਼ਰੀ ਸੀ। ਉਹਦਾ ਸੁਭਾਅ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਸੀ। ਭੋਰਾ ਭਰ ਲਿਹਾਜ਼ ਨਾ ਕਰਦੀ। ਹਰ ਵੇਲੇ ਵੰਡੂਖਾਉਂ-ਵੰਡੂਖਾਉਂ ਕਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਰੱਜ ਕੇ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਨੂੰ ਨਾ ਦਿੰਦੀ। ਮੇਰੇ ’ਚ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਮੋੜਵਾਂ ਜੁਆਬ ਦੇਵਾਂ। ਇਕ ਗੱਲ ਉਹ ਨੇ ਚੰਗੀ ਇਹ ਕੀਤੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸਕੂਲੇ ਪੜ੍ਹਨੇ ਪਾ ਦਿੱਤਾ। ਸੰਤੋ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਸੰਤੋ ਦੋ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ। ਸਕੂਲੋਂ ਆ ਕੇ ਮੈਂ ਮੱਝ ਤੇ ਗਾਂ ਚਾਰਣ ਟਿੱਬਿਆਂ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਤੰਗੀਆਂ-ਤੁਰਸੀਆਂ ’ਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ। ਜਦੋਂ ਕੰਤਾ ਵਿਆਹਿਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮਾਸੀ ਦੀ ਘਰ ’ਚ ਚਲਣੋਂ ਹੱਟ ਗਈ। ਕੰਤੋ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਰੇਸ਼ਮਾ ਬਹੁਤ ਸੁਹਣੀ-ਸਨੱਖੀ ਸੀ। ਹੱਥ ਲਾਇਆਂ ਮੇਲੀ ਹੁੰਦੀ। ਜਿੰਨੀ ਸੁਹਣੀ ਸੀ, ਉਨੀ ਹੀ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਕੁਰਖਤ। ਮਾਸੀ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਤਿੰਨ ਰੱਤੀਆਂ ਉਪਰ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਡਰ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਅਕਸਰ ਮਾਸੀ ਨੂੰ ਫਰੀ ਕੁੱਤੀ ਵਾਂਗ ਪੈਂਦੀ, “ਆਹ ਮੁਫਤ ਦੇ ਵਹਿੜਕੇ ਕਿਉਂ ਪਾਲੇ ਆ।” ਮਾਸੀ ਕਹਿੰਦੀ, “ਜਿੰਨਾ ਇਹ ਖਾਂਦੇ ਆ-ਉਦੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਆ। ਦੱਸ-ਮੈਂ ਕੋਈ ਝੂਠ ਬੋਲਦੀ ਆਂ।” ਹੋਲੀ-ਹੋਲੀ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਪਹੁੰ ਪਾ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਕਈ ਨਿੱਕੇ ਮੋਟੇ ਕੰਮ ਕਰ ਦਿੰਦਾ। ਉਹ ਇੰਨੇ ਨਾਲ ਹੀ ਖੁਸ਼ ਰਹਿੰਦੀ।

ਫੇਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ’ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਦਿਆਲ ਹੋ ਗਈ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਕੇਸੀ ਨਹਾ ਕੇ ਵਾਲ ਸੁੱਕਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਘਰ ’ਚ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਾਸੀ ਤੇ ਸੰਤੋ ਸ਼ਹਿਰ ਗਈਆਂ ਸੀ। ਕੇਸ ਸੁਕਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਤੇਲ ਵਾਲੀ ਕੋਲੀ ਲੈ ਕੇ ਰੇਸ਼ਮਾ ਕੋਲ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਉਹਨੂੰ ਸਿਰ ’ਚ ਤੇਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਤੇਲ ਝਸਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਜਾ ਲੱਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੀ ਭਾਬੀ ਨਹੀਂ-ਮਾਂ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਮਨ ’ਚ ਆਇਆ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਝੋਲੀ ’ਚ ਸਿਰ ਰੱਖ ਕੇ ਪੈ ਜਾਵਾਂ, ਉੱਦਾਂ ਹੀ ਜਿੰਦਾਂ ਮੈਂ ਮਾਂ ਦੀ ਝੋਲੀ ’ਚ ਸਿਰ ਰੱਖ ਕੇ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸੌਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਜਿੰਦਾਂ ਮੇਰੇ ਸਾਰੇ ਜਿਸਮ ’ਚ ਸੁਲਾਂ ਜਿਹੀਆਂ ਚੁੱਭਣ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ। ਅੱਖਾਂ ’ਚੋਂ ਸੇਕ ਨਿਕਲਣ ਲੱਗਾ। ਮੱਥਾ ਭੱਖਣ

ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਿਰ ਦੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਛਾਤੀਆਂ ’ਤੇ ਦਬਾਉ ਵਧਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਅਜੇ ਸੋਚ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਮੈਥੋਂ ਕੀ ਹੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ-ਰੇਸ਼ਮਾ ਨੇ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਫੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਖਿਚ ਲਿਆ। ਮੇਰੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ’ਤੇ ਆਪਣੇ ਗਰਮ ਬੁੱਲ੍ਹ ਰੱਖ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਕਮਲਿਆ ਦਿਉਰਾ, ਆ ਤੈਨੂੰ ਪਿਆਰ ਕਰਨਾ ਸਿਖਾਵਾਂ।” ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬਾਹੋ ਫੜ ਕੇ ਕੱਚੇ ਦਾਲਾਨ ’ਚ ਲੈ ਗਈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਸੀ ਨੇ ਕੋਠੇ ’ਤੇ ਬੈਠਿਆਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੁੱਤੇਖਾਨੀ ਕੀਤੀ ਸੀ, “ਕੁਨਸਲਾ-ਮਨ ਲਾ ਕੇ ਪੜ੍ਹ। ਤੇਰੇ ਸਿਰ ’ਤੇ ਨਾ ਪਿਉ ਦਾ ਹੱਥ ਆ। ਨਾ ਮਾਂ ਦਾ। ਜਨਾਨੀਬਾਜ਼ ਬਣ ਕੇ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾ ਖਰਾਬ ਕਰ ਬੈਠੀਂ। ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਮਿੰਟ ਨੂੰ ਲਾਉਣਾ ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਪਿਉ ਕੰਜਰ ਪੁੱਠੇ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ-ਹੁਣ ਮੁੰਡਾ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਹੋਰ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਇਹਨਾਂ ਧੌਲਿਆਂ ਦਾ ਹੀ ਖਿਆਲ ਕਰ ਲੈ।” ਮਾਸੀ ਹਟਕੋਰੇ ਲੈ-ਲੈ ਕੇ ਰੋਣ ਲੱਗੀ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਮਾਸੀ ਦੇ ਗਲ ਲੱਗ ਕੇ ਧਾਹੀ ਰੋ ਪਿਆ।

ਰੇਸ਼ਮਾ ਕੋਲੋਂ ਬਚਣਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਸੌਖਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸਾਲਾਨਾ ਪੇਪਰਾਂ ਲਈ ਮੈਂ ਵੀਹ ਦਿਨ ਫਿਲੋਰ ਰਿਹਾ। ਆਪਣੇ ਇਕ ਮਿੱਤਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਕੋਲ। ਮੈਨੂੰ ਦਰਸ਼ਨ ਦੇ ਹੱਥੀਂ ਕੰਤੋ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਆਂ। ਜੇ ਮੈਂ ਮੁੜ ਕੇ ਘਰੇ ਵੜਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਭੰਨ ਦਿੱਤੀਆਂ ਜਾਣਗੀਆਂ। ਮੈਂ ਉਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਜੱਸੀ ਨੇ ਐਨਾ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਮੈਂ ਰੇਸ਼ਮਾ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਿਆ।

ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਕਦੇ ਕਮੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।

ਤੁਹਾਡੇ ਵਾਂਗ ਇਹੀ ਗੱਲ ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੇ ਮੈਥੋਂ ਪੁੱਛੀ ਸੀ, “ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਕਿਹੜੀ ਗਿਦੜਸਿੰਗੀ ਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਗਰ ਲਾ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਬੰਦੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਸਿੱਧਿਆ ਦੇਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ।” ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਪਹਿਲੀ ਨਜ਼ਰ ’ਚ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਔਰਤ ਨੂੰ, ਮਾਂ ਦੇ ਰੂਪ ’ਚ ਦੇਖਦਾ ਆਂ। ਮਾਂ ਦੇ ਨੈਣ-ਨਕਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਮਿਲਾਉਣ ਲੱਗਦਾ ਆਂ।...ਪਰ ਔਰੋ ਔਰਤ ਦਾ ਹੋਰ ਹੀ ਰੂਪ ਮਿਲਦਾ ਆ।... ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਮਾਂ ਵਰਗੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਮਿਲੀ। ਇਹੀ ਮੇਰੀ ਭਟਕਣ ਆ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਪ੍ਰਤੀ ਕਦੇ ਮਾੜੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਰੱਖੀ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਜਿਹੜੀ ਵੀ ਔਰਤ ਮਿਲੀ ਆ-ਉਹ ਜਿਸਮ ਪੱਖੋਂ ਭੁੱਖੀ ਹੀ ਮਿਲੀ ਆ।” ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਲੱਗੀ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ, ਪਰ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਮੁੜ ਕੇ ਕਦੇ ਨਾ ਪੁੱਛਿਆ। ਮੈਂ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਗੰਭੀਰ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਦੋ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਹੈ। ਘਰ ਦੀ ਮਾਲਕਣ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਹੁਕਮ ਦਾ ਗੁਲਾਮ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੁਪਤ ਸਮਝੋਤਾ ਕਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਮਰਜ਼ੀ ਹੋ ਜਾਵੇ-ਘਰ ’ਚ ਕਲਾਹ ਕਲੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦੇਣਾ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਕਸਦ ’ਚ ਕਾਮਯਾਬ ਰਿਹਾ ਸੀ।

...ਅਚਾਨਕ ਮੇਰਾ ਝੁਕਾਉ ਕਮਲੇਸ਼ ਵੱਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਕਿ ਕਮਲੇਸ਼ ਕੌਣ ਸੀ। ਕਮਲੇਸ਼ ਸਾਡੇ ਸਕੂਲ ’ਚ ਸਾਇੰਸ ਦੀ ਟੀਚਰ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਗੰਭੀਰ ਸੁਭਾਅ ਦੀ ਔਰਤ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਬੁਲਾਉਂਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਮਿਲਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸਕੂਲੇ ਆਉਂਦੀ। ਹਾਜ਼ਰੀ ਰਜਿਸਟਰ 'ਚ ਹਾਜ਼ਰੀ ਲਾਉਂਦੀ। ਜੇ ਉਸ ਦਾ ਪੀਰੀਅਡ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ 'ਚ ਸਮਾਂ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਗਰਾਊਂਡ 'ਚ ਲੰਬੇ ਗੜੇ ਕੱਢਦੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਅਧਿਆਪਕ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਸਾਹਮਣੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਹੀ ਨਮਸਕਾਰ ਕਰਦੀ। ਸਟਾਫ਼ ਰੂਮ 'ਚ ਵੀ ਬੈਠੀ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੀ। ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਜਾਂ ਬਹਿਸ 'ਚ ਸ਼ਾਮਿਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਹੱਸਦਿਆਂ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਲਕੇ ਰੰਗ ਦੇ ਸੂਟ ਪਾਉਂਦੀ। ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕੋਈ ਮੇਕਅਪ ਵੀ ਨਾ ਕਰਦੀ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਥੋਂ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਕਿਥੇ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਟੀਚਰ ਕਹਿੰਦੇ ਕਿ ਕਮਾਲ ਦੀ ਔਰਤ ਹੈ। ਔਰਤ ਨੂੰ ਸੋਸ਼ਲ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਸੇ ਔਰਤ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਵਾਹ ਪੈ ਗਿਆ। ਹੋਇਆ ਐਦਾਂ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਦਿਨ ਸਟਾਫ਼ ਰੂਮ 'ਚ ਦਸ ਪੰਦਰਾਂ ਟੀਚਰ ਬੈਠੇ ਸੀ। ਛੋਟੀ ਜਿਹੀ ਪਾਰਟੀ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਅਚਾਨਕ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸਾਰੇ ਟੀਚਰਾਂ ਦੇ ਫੇਸ ਐਮਪ੍ਰੈਸ਼ਨ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਸਾਰੇ ਜਣੇ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਸਮੱਸਿਆ 'ਚ ਉਲਝੇ ਹੋਏ ਹਨ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਵੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਸਾਹਿਬ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਧਿਆਨ ਉਘੜਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਟਾਲ ਗਏ। ਫੇਰ ਮੰਨ ਗਏ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਵੀ ਦਫਤਰ ਗਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਬਾਹਰ ਬੱਦਲਬਾਈ ਸੰਘਣੀ ਹੋਈ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਛੱਤ 'ਤੇ ਦਾਣੇ ਸੁਕਣੇ ਪਾਏ ਹੋਏ ਸਨ। ਕਮਲੇਸ਼ ਨੇ ਅਚੰਭੇ ਜਿਹੇ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉੱਠ ਕੇ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਏ। ਗਰਾਊਂਡ ਦੀ ਨੁੱਕਰ 'ਚ ਜਾ ਬੈਠੀ। ਅੱਧੇ ਕੁ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਪਿਛੇ-ਪਿਛੇ ਗਿਆ। ਬੜੀ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਕਿਹਾ, “ਮੈਡਮ ਜੀ, ਦੁੱਖ ਦੱਸਿਆਂ ਘੱਟਦਾ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਘਰ 'ਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰੈਸ਼ਨਾਂ ਨੇ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾ ਦਿਉ ਤਾਂ ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਆ ਜਾਵਾਂ।” ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ, ਜਿੰਦਾਂ ਆਮ ਹੀ ਔਰਤਾਂ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ, ਉਸ ਵੀ ਟਾਲਣ ਦੀ ਨੀਤੀ ਅਪਣਾਈ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸੀਆਂ। ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਮੈਂ ਪੁੱਛ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਪਿਛਾ ਛੱਡਿਆ। ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਅਸੀਂ ਦੋਵੇਂ ਇਕੱਠੇ ਹੀ ਸਟਾਫ਼-ਰੂਮ 'ਚ ਆਏ। ਹਰਜਿੰਦਰ ਸੂਰਜਵਾਲੀਏ ਨੇ ਟਿਚਰ ਕੀਤੀ, “ਹਾਂ, ਬਈ ਜਨਾਨੀਬਾਜ਼ਾ, ਚਲਾ ਦਿੱਤੇ ਆਪਣੇ ਤੀਰ।” ਮੈਂ ਕਾਹਦੇ ਤੀਰ ਚਲਾਉਣੇ ਸੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਇੱਕੋ ਜਿਹੀ ਸੋਚ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਇਕੋ ਹੀ ਪੱਖ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰਤੀ ਕਿੰਨੀ ਹਮਦਰਦੀ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ। ਮੱਦਦਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ-ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਸੋਚਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਇਸੇ ਕਮਲੇਸ਼ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਘਰ ਟੁੱਟਿਆ ਸੀ। ਨਹੀਂ, ਸ਼ਾਇਦ ਮੈਂ ਗਲਤ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਇਕ ਬਹਾਨਾ ਬਣੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਤੇ ਕਮਲੇਸ਼ ਸੋਸਾਇਟੀ ਸਿਨੇਮੇ ਲੁਧਿਆਣੇ ਫਿਲਮ ਦੇਖਣ ਗਏ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਕੋਈ ਬੁਰੀ ਭਾਵਨਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸੱਚ ਜਾਣਿਓ-ਮੈਂ ਕਦੇ ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਸਿੱਧਾ ਦੇਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਮੈਥੋਂ ਦੇਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਦੇਖਿਆ ਵੀ ਤਾਂ ਉਥੇ ਮੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਹੀ ਦੁੱਖ ਦਿੱਸੇ ਸਨ। ਉਸ ਦਿਨ ਵੀ ਉਹ ਆਖਿਰਾਂ ਦੀ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੇ ਘਰਵਾਲੇ ਨਾਲ ਰੱਜ ਕੇ ਲੜਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸੁੱਤੀ ਨਹੀਂ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਸਕੂਲੇ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਆਪਣੇ ਘਰਵਾਲੇ ਤੋਂ

ਤਲਾਕ ਲੈਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਮਾੜਾ-ਮੋਟਾ ਡੋਲਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੀ ਬੱਚੀ ਕਰਕੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਤਲਾਕ ਕਾਰਨ ਬੱਚੀ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਰੁਲ ਜਾਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਈ। ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਰੋਈ। ਮੇਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ 'ਤੇ ਉਸ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਟਾਲ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਇਕੱਲੀ ਨਾ ਛੱਡਾਂ। ਜਦੋਂ ਉਹ ਇਕੱਲੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਤਾਂ ਸੋਚਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪਿਛਾ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਸਨੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਕਿ ਅੱਜ ਦੀ ਰਾਤ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਰਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥਕਾ ਦੇਵਾਂ। ਐਨਾ ਥਕਾਵਾਂ ਕਿ ਉਹ ਰੱਜ ਕੇ ਸੌਂ ਸਕੇ। ਉਹ ਪਿਛਲੇ ਦਸਾਂ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਉਨੀਂਦਰੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਤਰੀਕਾ ਠੀਕ ਨਾ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਸ ਦੀਆਂ ਤਕਲੀਫਾਂ ਹੋਰ ਵੱਧ ਸਕਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਤਬਾਹ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਵੀ ਪਹਿਲਾ ਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਵੀ ਕੰਮ ਦੇ ਨਤੀਜੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ...ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਫਿਲਮ ਦਿਖਾਉਣ ਲੈ ਗਿਆ। ਜਦੋਂ ਇੰਟਰਵਲ ਵੇਲੇ ਅਸੀਂ ਕੁਝ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਲਈ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਮਿਸਿਜ਼ ਮਿਲ ਗਈ। ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਮਲੇਸ਼ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਨਾਲ ਮਿਲਾਇਆ। ਮੈਥੋਂ ਗਲਤੀ ਇਹ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਮੈਂ ਮਿਸਿਜ਼ ਨੂੰ ਨਾ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸ ਦੇ ਨਾਲ ਆਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਉਪਰਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਕਮਲੇਸ਼ ਨੂੰ ਮਿਲੀ। ਕਮਲੇਸ਼ ਡਰ ਗਈ। ਫਿਲਮ ਖਤਮ ਹੋਣ ਉਪਰੰਤ ਮੈਂ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਘਰ ਚਲੇ ਗਿਆ। ਮਿਸਿਜ਼ ਰਸੋਈ 'ਚ ਖੜੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਮੈਨੂੰ ਚਾਹ ਦੀ ਸੁਲਾਹ ਨਾ ਮਾਰੀ। ਮੇਰਾ ਮੱਥਾ ਠਣਕਿਆ ਕਿ ਅੱਜ ਖੈਰ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਕੋਟ ਲਾਹੁਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਚੀਕੀ, “ਤੂੰ ਇਥੋਂ ਨਿਕਲ ਜਾ। ਇਸੇ 'ਚ ਤੇਰਾ ਭਲਾ। ਨੂੰ ਤਾਂ ਐਨੀ ਮਾੜੀ ਕਰੂੰਗੀ ਕਿ ਤੇਰੀਆਂ ਸੱਤ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਯਾਦ ਰੱਖਣਗੀਆਂ।” ਮੇਰਾ ਮਨ ਸਾਫ਼ ਸੀ। ਕੋਈ ਮੈਲ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਘਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਕਮਲੇਸ਼ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਪਤੀ ਨੂੰ ਡਿਨਰ 'ਤੇ ਬੁਲਾਵਾਂਗੇ। ਸਮਝਾਵਾਂਗੇ। ਇਕ ਰਾਤ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਾਂਗੇ। ਸ਼ਾਇਦ ਅਸੀਂ ਆਪਣੇ ਯਤਨ 'ਚ ਸਫਲ ਹੋ ਜਾਈਏ। ਇਕ ਘਰ ਟੁੱਟਦਾ ਬਚ ਜਾਵੇ ਪਰ ਮਿਸਿਜ਼ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਚੜ੍ਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਜੇ ਤੂੰ ਬਾਹਰ ਖੇਰ ਖਾ ਸਕਦਾਂ-ਤਾਂ ਮੈਂ ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੰਦਾ ਰੱਖ ਕੇ ਦਿਖਾਊਂਗੀ। ਮੈਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੀ ਨੂੰ-ਕਿਸੇੜੇ ਦੀ ਧੀ ਹੋਊਂਗੀ-ਜੇ ਐਦਾਂ ਨਾ ਕੀਤੀ...ਜੇ ਤੈਨੂੰ ਮੇਰੀ ਇੱਜ਼ਤ ਪਿਆਰੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਉਂ ਭੁੱਖੀ ਰਹਾਂ...ਜਾਹ-ਤੇਰਾ ਮੇਰਾ ਸੰਬੰਧ ਖਤਮ...” ਮੈਂ ਉਹਨੀਂ ਪੈਰੀਂ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ। ਮੁੜ ਘਰ ਨਾ ਗਿਆ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਲੱਭ ਲਿਆ। ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੇ ਸਮਝਦਾਰੀ ਨਾਲ ਚੱਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਨਾ ਮਿਸਿਜ਼ ਮੈਨੂੰ ਲੈਣ ਆਈ। ਨਾ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਵੀ ਨਾ ਗਿਆ।

ਮੈਂ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲੋਂ ਟੁੱਟ ਕੇ, ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਬਹੁਤ ਹੀ ਇਕੱਲਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਮੇਰਾ ਕਿਤੇ ਵੀ ਦਿਲ ਨਾ ਲੱਗਦਾ। ਮੈਂ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲਿਆ। ਕਈ ਕਈ ਦਿਨ ਸਕੂਲ 'ਚ ਵੀ ਨਾ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰੇ ਕੁਲੀਗਜ਼ ਚੰਗੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮੇਰੀ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਮੇਰੀ ਹਾਲਤ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਬਿਗੜ ਗਈ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਕੁਲੀਗ ਜਸਵੰਤ ਮੈਨੂੰ ਸਾਇਕਲਰੈਟਿਕ ਕੋਲ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕੇਸ ਹਿਸਟਰੀ ਦੱਸੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਗਮ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਦੇ ਮਗਰ ਲੱਗ ਕੇ ਬੱਚੇ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣੋਂ ਹੱਟ ਗਏ। ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਾਲਜ ਜਾ ਕੇ ਮਿਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਐਦਾਂ ਮੂੰਹ ਫੇਰ ਲਿਆ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਲੱਗਦਾ ਹੋਵਾਂ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਇੱਕ ਦੋਸਤ ਤੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮਿਸਿਜ਼ ਮੇਰੀ ਪਲ ਪਲ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੀ ਕਰਦਾ, ਕਿੱਥੇ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕਿਸ ਨੂੰ ਮਿਲਦਾ, ਇਹ ਸਭ ਕਾਸੇ ਦਾ ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਦੋ ਚਾਰ ਵਾਰ ਉਹਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ। ਬੁਲਾਉਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਉਸ ਅੱਗੋਂ ਕੋਈ ਹੁੰਗਾਰਾ ਨਾ ਭਰਿਆ। ਮੈਂ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵੀ ਅਜੀਬ ਔਰਤ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਖ਼ਬਰ ਸਾਰ ਵੀ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਮਿਲਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਸਾਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਰਬਾਨੀਆਂ ਕਰਨੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ।....ਕਈ ਵਾਰ ਮਿਸਅਡਰਸੈਡਿੰਗ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਆ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਰਿਸ਼ਤੇ ਨੂੰ ਤੋੜ ਦਿੰਦੀ ਆ।....ਤੁਹਾਨੂੰ ਵਾਰ ਵਾਰ ਆਪਣੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਇਕ ਬਾਹਰਲਾ ਪੇਸੈਂਟ ਆਇਆ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਮਿਸਅਡਰਸੈਡਿੰਗ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦਾ ਆਪਣੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਨਾਲ ਤਲਾਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਪੇਸੈਂਟ ਨੇ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੀ ਪਹਿਲੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਨੂੰ ਭੁੱਲਿਆ ਨਾ। ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਨੇ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਨਾ ਕਰਵਾਇਆ। ਆਪਣੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਪਾਲਿਆ। ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੇ ਇਸ ਪੇਸੈਂਟ ਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਇਕ ਪਾਰਟੀ 'ਚ ਮਿਲੀ। ਗੱਲਾਂਬਾਤਾਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ ਤਾਂ ਉਹਨਾਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੇ ਗੁਥ ਗੁਲਾਹਟ ਕੱਢੇ। ਫੇਰ ਗਿਲੇ ਸ਼ਿਕਵੇਂ ਦੂਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਹ ਹੁਣ ਵੀ ਮਿਲਦੇ ਆ। ਰਾਤਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਆ। ਮੇਰੇ ਪੇਸੈਂਟ ਦਾ ਕਹਿਣਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਅਸਲੀ ਪਿਆਰ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਨੂੰ ਹੀ ਕਰਦਾ ਆ....।” ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਆਪਣੀ ਗਲਤੀ ਮੰਨੀ। ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਛੇਤੀ ਕਿਤੇ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਔਰਤ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਇਹ ਨਹੀਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਔਰਤ ਨਾਲ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁੱਖ ਆ?” ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਸੰਤੋ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਗੁਨਾਹਗਾਰ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਾਇਆ। ਉਹ ਦਿਮਾਗ ਪੱਖੋਂ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੈ। ਬਚਪਨ 'ਚ ਉਹਨੂੰ ਡਰਾਇਆ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਡਰ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਛੋਟੀ ਹੁੰਦੀ ਜਦੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਰੋਂਦੀ ਤਾਂ ਮਾਸੀ ਉਹਨੂੰ ਟੋਕਰੇ ਹੇਠ ਤਾੜ ਦਿੰਦੀ। ਉਪਰ ਇੰਟਾਂ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਭਰ ਸਿਆਲਾਂ 'ਚ ਉਹਦੇ ਹੇਠਾਂ ਬੋਰੀ ਹੁੰਦੀ। ਉਪਰ ਵੀ ਬੋਰੀ ਲਈ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਥੋਂ ਉਹ ਰੋਂਦੀ ਦੇਖੀ ਨਾ ਜਾਂਦੀ। ਮੈਂ ਟਿੱਬਿਆਂ ਵੱਲ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰੇ ਦਰਦ ਭਰੀ ਦਾਸਤਾਨ ਸੁਣ ਕੇ ਡਾਕਟਰ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵੀ ਭਰ ਆਈਆਂ ਸੀ।

ਅਗਲੀ ਮਿਲਣੀ 'ਤੇ ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੁਪਨਿਆਂ 'ਚ ਕੌਣ ਦਿੱਸਦਾ?” ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸੁਪਨਿਆਂ 'ਚ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਮਾਸੀ ਦਾ ਪਿੰਡ

ਦਿੱਸਦਾ। ਮਾਂ ਕਈ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਚ ਦਿੱਸਦੀ। ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ, “ਪਿਉ ਨੂੰ?” ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੇਰਾ ਪਿਉ ਕਦੇ ਮੇਰੇ ਸੁਪਨਿਆਂ 'ਚ ਨਹੀਂ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ 56 ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਖਾਹਿਸ਼ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਮੈਨੂੰ ਐਨਾ ਕੁ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬਨਾਰਸ 'ਚ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਬੱਚਿਆਂ ਸਮੇਤ। ਮੈਂ ਸਕੂਲੋਂ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਦੀ ਲੀਵ ਲਈ। ਬੈਂਕ 'ਚੋਂ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਰੁਪਈਆ ਕਢਵਾਇਆ। ਬਨਾਰਸ ਵਾਲੀ ਗੱਡੀ ਜਾ ਚੜ੍ਹਿਆ। ਅੱਠਵੇਂ ਦਿਨ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦਾ ਥਹੁ-ਟਿਕਾਣਾ ਲੱਭ ਲਿਆ। ਮੇਰਾ ਪਿਉ ਇਕ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਰਿਕਸ਼ਾ ਚਲਾਉਂਦਾ-ਚਲਾਉਂਦਾ ਹੀ ਰੱਬ ਨੂੰ ਪਿਆਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਦੂਜੀ ਮਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੜੇ ਮੋਹ-ਪਿਆਰ ਨਾਲ ਮਿਲੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਦਸ ਦਿਨ ਰਿਹਾ। ਮਾਂ ਨੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਹੀ ਰਹਿ ਜਾਵਾਂ। ਛੋਟੇ ਭਰਾਵਾਂ ਨੇ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ। ਮੇਰਾ ਅੱਧਾ ਮਨ ਉਥੇ ਰਹਿਣ ਨੂੰ ਰਾਜ਼ੀ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੇਰੀ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ 'ਚ ਸਿਰਫ ਢੇਡ ਕੁ ਸਾਲ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਪ੍ਰੀਮੇਚਿਊਰ ਰਿਟਾਇਰਮੈਂਟ ਲੈ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਪੈਨਸ਼ਨ 'ਤੇ ਵੀ ਕੋਈ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਮੇਰੇ ਪਿਉ ਦੀਆਂ ਬਦਬੋਈਆਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਈ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮਰਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਉਸ ਦੀਆਂ ਬੁਰਾਈਆਂ ਚਲੇ ਗਈਆਂ। ਉਸੇ ਰਾਤ ਮੇਰਾ ਪਿਉ ਮੈਨੂੰ ਸੁਪਨੇ 'ਚ ਦਿੱਸਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਐਦਾਂ ਲੱਗਾ ਕਿ ਜਿੰਦਾਂ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣ ਇਥੇ ਨਾ ਰਹਾਂ। ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਗੱਡੀ ਫੜ ਲਈ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਕਿਥੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਸਭ ਤੋਂ ਬਦਨਾਮ ਕਲੋਨੀ ‘ਕਬੀਰ ਨਗਰ’ ਰਹਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਉਹਨੇ ਅੱਗੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਐਦਾਂ ਦੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਹੀ ਭਰਵੀਂ ਨੀਂਦ ਆਉਂਦੀ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਰਾਏ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ-ਮੈਂ ਉਹੀ ਕਰਾਂ। ਦੁਨੀਆਂ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਕਹੀ ਜਾਵੇ-ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਮੈਂ ਸੰਭਾਲਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਝ ਕੁ ਮੈਨੂੰ ਰਤਨੋ ਨੇ ਵੀ ਸੰਭਾਲਿਆ।

ਜਨਾਬ....ਰਤਨੋ ?

ਰਤਨੋ ਮੇਰੇ ਸਕੂਲ 'ਚ ਪੀਅਨ ਸੀ। ਬੜੀ ਧੜਲੇਦਾਰ ਔਰਤ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੋਕ ਬੰਦੇਖਾਣੀ ਔਰਤ ਕਹਿੰਦੇ। ਉਹ ਰੋਜ਼ ਰਾਤ ਨੂੰ ਅੱਧਾ ਕਿਲੋ ਮੀਟ ਤੇ ਪਾਈਆ ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਂਦੀ। ਪੱਟ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ-“ਆਓ-ਆਓ ਕਿਹੜਾ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮਰਦ ਅਖਵਾਉਂਦਾ। ਮੈਂ ਵੀ ਦੇਖਾਂ ਉਹਦੀ ਮਰਦਾਨਗੀ। ਜੇ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਮੇਰੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਨਾ ਲਾ ਕੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਰਤਨੋ ਨਾ ਕਹਿਣਾ....।” ਉਹ ਮੂੰਹ ਫਟ ਸੀ। ਲੜਾਕੀ ਸੀ-ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਸਕੂਲ 'ਚ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੂੰਹ ਨਾ ਲਾਉਂਦਾ। ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਬਹੁਤ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦੀ। ਸਿਆਲਾਂ 'ਚ ਸਾਈਬੇਰੀਅਨ ਹਵਾਵਾਂ ਚਲੀਆਂ। ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਠੰਢ ਪਈ। ਉਹ ਆਉਂਦੀ। ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਛੱਡ ਕੇ ਤਸਲੇ 'ਚ ਲਕੜਾਂ ਬਾਲਦੀ। ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਕੋਲ ਤਸਲਾ ਰੱਖਦੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਮੈਂ ਸਰੀਰਕ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਨਿੱਘ ਜਿਹਾ ਮਿਲਦਾ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਸਨੂੰ ਕਦੇ ਵੀ ਅੱਗ ਮਘਾ ਕੇ ਦੇਣ ਲਈ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ-ਫੇਰ ਉਸਨੂੰ ਕਿੰਦਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਸੇਕ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਟਾਂਚ ਜਿਹੀ

ਨਾਲ ਕਿਹਾ, “ਜਦੋਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਔਰਤ ਦੇ ਜਿਸਮ ਦਾ ਸੇਕ ਨਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਆਹੀ ਔਗ ਕੰਮ ਆਉਂਦੀ ਆ।” ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਵੱਲ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ। ਉਹਨੂੰ ਪੰਜ ਸੌ ਦਾ ਨੋਟ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਸਿਆਲਾਂ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਮੋਟਾ ਜਿਹਾ ਸੂਟ ਸੰਵਾ ਲਵੇ। ਉਸ ਅੱਗੋਂ ਕਿਹਾ, “ਜੇ ਕਿਸੇ ਨੇ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਹਿ ਦੇਣਾ ਬਲਵੰਤ ਸਿੰਹ ਨੇ ਲੈ ਕੇ ਦਿੱਤਾ। ਫੇਰ ਨਾ ਮੁੱਕਰ ਜਾਏਓ।” ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਭਾਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਬਾਂਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਰੱਖ ਲਵੇ। ਉਹਨੇ ਅੱਗੋਂ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਕਿ ਬਾਂਦਰ ਹੀ ਕਿਉਂ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਸੁਣੀ-ਸੁਣਾਈ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ। ਕਿਸੇ ਸਮੇਂ ਬਨਾਰਸ 'ਚ ਸੋਮਸੁਆਮੀ ਨਾਂ ਦਾ ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਚੜ੍ਹਦੀ ਜੁਆਨੀ 'ਚ ਉਹ ਆਪਣੀ ਗੁਆਂਢਣ ਬੰਧੁਦੱਤਾ ਨੂੰ ਦਿਲ ਦੇ ਬੈਠਿਆ। ਉਹ ਬੜੇ ਅਮੀਰ ਘਰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਨੂੰ ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਕੇ ਬੁਲਾਇਆ। ਅਗਾਂਹ ਸਹੇਲੀ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਸੋਮਸੁਆਮੀ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚਾ ਦਿੱਤਾ। ਸੋਮਸੁਆਮੀ ਮੌਕਾ ਦੇਖ ਕੇ ਬੰਧੁਦੱਤਾ ਨੂੰ ਮਿਲ ਆਇਆ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਵਿਆਹੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ਼ਕ-ਮੁਸ਼ਕ ਤਾਂ ਅੰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ। ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਉਸ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਦੇ ਘਰ ਮਿਲਦੇ ਰਹੇ। ਉਹ ਇਕ-ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਦਿਲ ਦੇ ਬੈਠੇ। ਇਕੱਠੇ ਰਹਿਣ ਤੇ ਜੀਣ-ਮਰਣ ਦੀਆਂ ਸੌਂਹਾਂ ਖਾਧੀਆਂ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਮਗਰੋਂ ਉਸ ਦਾ ਘਰਵਾਲਾ ਲੈਣ ਆ ਗਿਆ। ਬੰਧੁਦੱਤਾ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸਹੇਲੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ-‘ਹੁਣ ਮੈਂ ਕੀ ਕਰੂੰਗੀ? ਹੁਣ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸਹੁਰਿਆਂ ਦੇ ਜਾਣਾ ਹੀ ਪੈਣਾ। ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੋਮਸੁਆਮੀ ਬਿਨ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ।’ ਉਸ ਦੀ ਸਹੇਲੀ ਤੰਤਰ-ਮੰਤਰ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੱਸਿਆ, ‘ਲੈ, ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਵੱਡੀ ਗੱਲ ਆ। ਇਕ ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹਣ ਮਗਰੋਂ ਬੰਦੇ ਦੇ ਗਲ 'ਚ ਧਾਗਾ ਬੰਨ ਦਿਓ ਤਾਂ ਉਹ ਬਾਂਦਰ ਬਣ ਜਾਊਗਾ। ਦੂਜਾ ਮੰਤਰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਧਾਗਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਓ-ਉਹ ਮੁੜ ਬੰਦਾ ਬਣ ਜਾਊਗਾ। ਤੂੰ ਬਾਂਦਰ ਬਣਾ ਕੇ ਸੋਮਸੁਆਮੀ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਈਂ।’ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨਿਬੜਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਰਤਨਾ ਬੋਲੀ, “ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਬੰਦਾ ਬਣਾ ਕੇ ਰਖੂੰਗੀ....। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਵੀ ਪਤਾ-ਕਲਰਕ ਤੇ ਮਾਸਟਰ ਕਦੇ ਚੰਗੇ ਆਸ਼ਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ....।”

ਬਸ...ਬਸ...ਆਖਰੀ ਗੱਲ...।

ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਕਮਲਾ ਨੂੰ ਵਾਲਾਂ 'ਚ ਤੇਲ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਰਸੋਈ 'ਚ ਗਈ। ਕੋਲੀ 'ਚ ਤੇਲ ਪਾ ਲਿਆਈ। ਧਾਰ ਬੰਨ ਕੇ ਤੇਲ ਪਾਇਆ। ਚਟਾਕੇ ਮਾਰ ਕੇ ਝਸਿਆ। ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਹੌਲਾ ਫੁਲ ਵਰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਐਦਾਂ ਜਿਵੇਂ ਤਨਾਉਮੁਕਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵਾਂ। ਅਜਿਹੇ ਆਨੰਦ ਦੇ ਪਲ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਆਏ ਸਨ। ਇਕ ਲੋਰ ਜਿਹੀ 'ਚ ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉਸ ਦੀਆਂ ਛਾਤੀਆਂ ਨਾਲ ਲਾ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਛੋਟਾ ਬੱਚਾ ਬਣ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਝੋਲੀ 'ਚ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਵੀ ਅਕਸਰ ਐਦਾਂ ਹੀ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਤੂੰ ਕਹਿ ਬੰਤਿਆ ਮਰ ਜਾ।” ਉਸ ਉਵੇਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜਿੰਦਾਂ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਲਈਆਂ। ਮੈਂ ਵਾਲਾਂ ਦਾ ਗੁੱਟਾ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਿੱਕ ਨਾਲ ਘੁੱਟ ਲਿਆ। ਅਸੀਂ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਰੋ ਪਏ। ਸਾਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਣ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਨਹੀਂ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਸੰਭਲੇ। ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ, “ਮੈਂ ਤਾਂ ਸੁਣਿਆ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਬੜੇ ਤਕੜੇ

ਜਨਾਨੀਬਾਜ਼ ਹੋ।” ਮੈਂ ਜਵਾਬ ਦੇਣ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਕਹਿਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ, “ਅੱਲ੍ਹਾ ਰਹਿਮਤ ਬਖ਼ਸ਼ੇ-ਕਿਸੇ ਬੱਚੇ ਦੀ ਮਾਂ ਨਾ ਮਰੇ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਪਿਆਰ ਨੂੰ ਤਰਸਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਆ।” ਮੇਰੀਆਂ ਭੁੱਬਾਂ ਨਿਕਲ ਗਈਆਂ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ। ਹਟਕੋਰੇ ਭਰਦਿਆਂ ਭਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਾ ਜਾਏਓ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਨਾ ਜਾਏਓ.....।”

ਜੁਠੀ

ਮੈਨੂੰ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਕਿ ਇਸ ਫ਼ਿਲਮ ਦੀ ਕਹਾਣੀ 'ਚ ਸੱਚ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਹੈ ਤੇ ਕਲਪਨਾ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਹੈ।

ਮੈਂ ਜਿਵੇਂ ਸੋਚਦਾ ਜਾਂ ਕਿਆਸਦਾ, ਉਵੇਂ ਹੀ ਨੋਟਸ ਲਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਕਾਗਜ਼ਾਂ 'ਤੇ। ਕੰਪਿਊਟਰ 'ਚ ਵੀ ਸੇਵ ਕਰੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਹਰਨੇਕ ਅੰਕਲ ਕੋਲੋਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਫ਼ਿਲਮਾਂ ਦੀਆਂ ਸੀਡੀਆਂ ਮਿਲੀਆਂ ਸਨ। ਢੇਰ ਸਾਰੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਤਿੰਨਾਂ 'ਚ ਜਾਵੇਦ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਭਰੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹੇ-ਥੋੜ੍ਹੇ ਸਮੇਂ ਦੀ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਵੱਖਰੀ ਫਾਈਲ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਆਵਾਜ਼ ਸਾਫ਼ ਸੀ। ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿੰਦਾਂ ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਮੈਂ ਹੀ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਮੇਰੀ ਸੋਚ 'ਚ ਅਜੀਬ ਕਿਸਮ ਦੀ ਤਬਦੀਲੀ ਆਈ। ਮੈਂ ਉਲਟ-ਪੁਲਟ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਚਾਹਣਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਕੁ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਨ 'ਤੇ ਕੁਝ ਫੋਟੋਆਂ ਲੱਭ ਪਈਆਂ। ਅੱਡ-ਅੱਡ ਥਾਵਾਂ ਦੀਆਂ। ਅੱਡ-ਅੱਡ ਸਥਿਤੀਆਂ ਦੀਆਂ। ਕੁਝ ਉਧਰਲੀਆਂ। ਕੁਝ ਇਧਰਲੀਆਂ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਕੈਨ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੇ ਮੋਨੀਟਰ 'ਤੇ ਆਪਣੀ ਲੋੜ ਅਨੁਸਾਰ ਛੋਟਾ-ਵੱਡਾ ਕਰਕੇ ਦੇਖਿਆ। ਮੈਂ ਆਤਮ ਧਿਆਨ ਹੋ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਨੂੰ ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਸਾਕਾਰ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਪਰ ਚਿਹਰਾ ਕਦੇ ਸਾਫ਼ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਧੁੰਦਲਾ ਜਿਹਾ ਦਿੱਸਦਾ। ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਸੈਰ ਲਈ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੈਂ ਇਸੇ ਧੁੰਦਲੇਪਣ 'ਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਦੇ ਇਮਪਰੈਸ਼ਨ ਇਕੱਠੇ ਕਰਨ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਜਸਬੀਰ ਕਲਸੀ ਕੋਲ ਗਿਆ। ਜਾਵੇਦ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਾ ਦੱਸਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੀ ਬੜੀ ਮੱਦਦਤ ਕੀਤੀ। ਮੈਂ ਕਲਸੀ ਨੂੰ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਮਿਲਦਾ। ਟੋਟਿਆਂ 'ਚ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ। ਸਮਝਾਉਂਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਲਪਨਾ-ਸ਼ਕਤੀ ਵਰਤਦਾ। ਉਸੇ ਨੇ ਹੀ ਇਹ ਸੁਝਾਉ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਕਿ ਕਹਾਣੀ ਨਾਰਦ ਤੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਨਾਰਦ ਬ੍ਰਹਮਾ ਦੇ ਪੁੱਤ ਸਨ। ਬ੍ਰਹਮਾ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਸ਼ਰਾਧ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਨਾਰਦ ਕੋਲ ਅਥਾਹ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਭੰਡਾਰ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਕਹਾਣੀਆਂ ਸੁਣਨ ਦਾ ਚਸਕਾ ਪਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਜਦੋਂ ਨਾਰਦ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਏ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੇ ਕਿਹਾ, “ਮਹਾਰਾਜ, ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਜਨਮ ਦੀ ਕਥਾ ਸੁਣਾਉ ਜਦੋਂ

ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਕੀੜੇ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਜਨਮ ਲਿਆ ਸੀ। ਰਾਜੇ ਦਾ ਰਥ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੁਚਲਣ ਲਈ ਇਕਦਮ ਨੇੜੇ ਆ ਪੁੱਜਿਆ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਤੁਸੀਂ ਕਿੱਦਾਂ ਆਪਣੀ ਜਾਨ ਬਚਾਉਣ ਦਾ ਯਤਨ ਕੀਤਾ ਸੀ?” ਨਾਰਦ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, “ਸਾਨੂੰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹੀ ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਨਾਲ ਮੋਹ ਹੁੰਦਾ ਆ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਵੀ ਜਨਮ 'ਚ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਈਏ।” ਨਾਰਦ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਨੂੰ ਉਹ ਕਥਾਵਾਂ ਸੁਣਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਸੀ ਜਿਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਉਹ ਔਰਤ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਜੀਵੇ ਸਨ। ਨਾਰਦ ਨੇ ਇਸੇ ਰੂਪ ਦੀ ਇਕ ਕਥਾ ਸੁਣਾਈ ਤਾਂ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਹੱਸ ਕੇ ਬੋਲੇ, “ਭਾਵੇਂ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਔਰਤ ਬਣ ਗਏ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਅਨੇਕਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਕਾਫੀ ਉੱਚੇ ਲੱਗੇ ਅੰਬ ਨੂੰ ਤੋੜਣ ਲਈ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀਆਂ ਲਾਸ਼ਾਂ 'ਤੇ ਵੀ ਚੜ੍ਹ ਗਏ। ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਫੇਰ ਵੀ ਔਰਤ ਦੇ ਮਨ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦੇ।” ਨਾਰਦ ਬੋਲੇ, “ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਡੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਹੋਵੇ।”

ਹੁਣ ਵੀ ਮੈਂ ਇਸੇ ਫ਼ਿਲਮ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਕਲ ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਆਏ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਦੇਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਰਾਈਟਰ 'ਚ ਦੂਜੀ ਸੀਡੀ ਪਾ ਕੇ ਮੈਂ ਆਵਾਜ਼ ਉੱਚੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਸਟਾਰ ਨਿਊਜ਼ ਦਾ ਰਿਪੋਰਟ ਦੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ :

“ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਰਮਨਦੀਪ ਕੌਰ ਦੀ ਆ। ਰਮਨਦੀਪ ਕੌਰ ਸਿੱਖ ਪਰਿਵਾਰ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਆ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਮੰਗੇਤਰ ਨਾਲ ਨੈਨੀਤਾਲ ਘੁੰਮਣ ਗਈ ਸੀ। ਉਥੋਂ ਹੀ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪ੍ਰੇਮੀ ਅਨੀਸ ਨਾਲ ਦੌੜ ਗਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਕਾਫੀ ਦੌੜ ਭੱਜ ਕਰਨ ਉਪਰੰਤ ਵੀ ਰਮਨਦੀਪ ਕੌਰ ਨਹੀਂ ਲੱਭੀ। ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਪੁਲਿਸ ਕੋਲ ਰਿਪੋਰਟ ਦਰਜ ਕਰਵਾਈ। ਅਨੀਸ ਤੇ ਰਮਨਦੀਪ ਕੌਰ ਨੇ ਨੌਇਡਾ ਵਿਚ ਇੰਡੀਆ ਟੀਵੀ ਚੈਨਲ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆਤਮ-ਸਮਰਪਣ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਅਨੀਸ ਨੂੰ ਅਦਾਲਤੀ ਕਾਰਵਾਈ ਲਈ ਜ਼ੇਲ੍ਹ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ। ਉਤਰਾਂਚਲ ਦੀ ਤਰਾਈ 'ਚ ਪੈਂਦੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਉਧਮ ਸਿੰਘ ਦੀ ਤਹਿਸੀਲ ਕਿੱਛਾ ਵਿਚ ਸਿੱਖਾਂ ਤੇ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਿਚਕਾਰ ਅੱਗ ਸੁਲਭ ਰਹੀ ਆ। ਸਾਡੇ ਸਮਾਜ ਅੱਗੇ ਇਕ ਵੱਡਾ ਸਵਾਲ ਇਹ ਆਣ ਖੜਿਆ ਆ ਕਿ ਕੀ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੌੜ ਕੇ ਦੂਜੇ ਧਰਮ ਦੇ ਵਿਅਕਤੀ ਨਾਲ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰਨਾ ਜਾਇਜ਼ ਆ? ਮਾਂ-ਪਿਉ ਦੇ ਅਰਮਾਨਾਂ ਦੀ ਬਲੀ ਦੇਣਾ ਕੀ ਨੈਤਿਕਤਾ ਦੀ ਕਸੌਟੀ 'ਤੇ ਖਰਾ ਉਤਰਦਾ ਆ?”

“ਇਸ਼ਕ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਜ਼ਹਬ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨਦੇ ਹੁੰਦੇ,” ਅੰਕਲ ਨੇ ਜੋਸ਼ 'ਚ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ।

ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹੀ ਗੱਲ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਮੈਂ ਜਾਵੇਦ ਵਾਲੀ ਸੀਡੀ ਚਲਾ ਦਿੱਤੀ।

“ਕੁੜੇ, ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਦੁੱਖ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦਾ ਆ? ਤੈਨੂੰ ਰੱਬ ਨੇ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਆ। ਚੰਗਾ ਪਤੀ। ਮਕਾਨ। ਕਾਰ। ਗਿਆਨੀ ਧਿਆਨੀ ਸੱਸ-ਸਹੁਰਾ। ਤੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ?”

“ਮੇਰੀ ਸਮੱਸਿਆ ਨੂੰ ਤੂੰ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੀ।”

“ਕਿਉਂ?”

“ਲੈ ਸੁਣ-ਮੈਂ ਹੁਣ ਡਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰ ਰਹੀ ਆਂ।”

“ਡਰ?”

“ਡਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕਿ ਕੀ ਮੈਂ ਸੱਚਮੁੱਚ ਜੂਠੀ ਹਾਂ।”

ਮੈਂ ਮਾਊਸ ਨਾਲ ਆਵਾਜ਼ ਧੀਮੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

ਅੰਕਲ ਨੇ ਤਿਰਛੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਲਈ। ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਖੱਕੇ ਹੋਣ। ਉਹ ਹੜਤੇ 'ਚ ਇਕ-ਅੱਧ ਵਾਰ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆਉਂਦੇ ਜਾਂ ਮੈਂ ਆਪ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਭੇਜ ਕੇ ਬੁਲਾ ਲੈਂਦਾ। ਪਰ ਉਹ ਮੇਰੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਬਹੁਤ ਹੀ ਘੱਟ ਆਉਂਦੇ। ਜੇ ਮੈਂ ਬੁਲਾਵਾਂ ਤਾਂ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ ਕਿ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ 'ਚ ਬੈਠਦੇ ਹਾਂ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਅਸੀਂ ਪੈਂਗ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੇ। ਪਰ ਸਿਗਰੇਟਾਂ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਿਗਰੇਟ ਨਹੀਂ ਪੀਂਦਾ। ਉਹ ਸਿਗਰੇਟ ਬੁਝਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੇ। ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪਾਣੀ, ਚਾਹ ਤੇ ਸਿਗਰੇਟ ਪੀਂਦੇ ਹਨ।

“ਔਰਤ ਕੀ ਸ਼ੈਅ ਹੋਂਦੀ ਏ? ਇਕ ਔਰਤ ਦਾ ਕੀ ਮੁੱਲ ਹੋਂਦਾ ਏ? ਕੀ ਉਹ ਸਿਰਫ਼ ਰੇਤ ਦਾ ਕਣ ਏ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਹਵਾ ਵਿਚ ਉੱਡ ਕੇ ਖਿਲਰ ਜਾਂਦਾ ਏ?”

ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਮੈਥੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਫੇਰ ਉੱਚੀ ਕਰ ਹੋ ਗਈ। ਦਰਅਸਲ ਮੈਂ ਆਪ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਚ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੀ ਦਾ ਕੀ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿਹੜੇ-ਕਿਹੜੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਘੇਰ ਰੱਖਿਆ ਸੀ।

“ਇਹ ਲੋਕ ਕੌਣ ਨੇ? ਹਰੇਕ ਜਣਾ ਵਿਚਾਰਾਂ, ਯਾਦਾਂ, ਇੱਛਾਵਾਂ ਤੇ ਖ਼ਾਬਾਂ 'ਚ ਗੁਆਚਿਆ ਹੋਇਆ ਏ।”

“ਜਰਨੈਲ ਪਹਿਲਾਂ ਸੁਰ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋ ਲਈਏ?” ਅੰਕਲ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਮਾਰੀ।

ਮੈਂ ਬੋਤਲ ਚੁੱਕ ਲਿਆਇਆ। ਦੋ ਪੈਂਗ ਬਣਾਏ। ਮੈਂ ਖਾਰਾ ਪਾਉਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ। ਅਜਿਹਾ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਖਾਰੇ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਪੀਣ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕੁਝ ਗਲਤ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਦੁੱਖੀ ਲੱਗੇ। ਮੈਂ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਬੰਦ ਕਰ ਦੇਣ ਲਈ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਸੋਚਿਆ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਫਰੀ ਮੂਡ 'ਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਖਿਚਾਉ ਸੀ। ਮੈਂ ਕੰਪਿਊਟਰ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ।

“ਮੈਂ ਗਿੰਦਰ ਦੀ ਮਾਂ ਦੇ ਸੰਸਕਾਰ 'ਤੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਚਿਤਾ ਨੂੰ ਅੱਗ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਯਾਦ ਆਈ। ਮੈਨੂੰ ਚੌਰੰਜਾ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਵੀ ਯਾਦ ਆ ਕਿ ਉਥੇ ਕੁ ਮਾਂ ਦਾ ਸਿਵਾ ਬਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਥਾਂ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਪੈਰਾਂ ਭਾਰ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਭੁੱਬੀਂ ਰੋ ਪਿਆ। ਐਨਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ 'ਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰੋਇਆ ਹੋਣਾ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਦਿਲ ਦੀ ਸਾਫ਼ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਝੂਠੇ, ਮੋਮੋਠਗਣੇ ਲੋਕ ਚੰਗੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ ਸਨ। ਉਹ ਹੋਰ ਜਿਊਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮਰਣ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਸੀ। ਆਖਿਰ ਜਾਵੇਦ ਵਾਂਗ ਮੌਤ ਅੱਗੇ ਹਾਰ ਗਈ। ਸੱਸ ਨੂੰ ਹੁਣ ਇਕੋ ਜਿਹੀ ਮੌਤ ਨੇ ਘੇਰਿਆ।”

ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਅੰਕਲ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਸੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਦੱਸਣਾ ਨਹੀਂ ਵੀ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਫੇਰ ਕਿਹਾ, “ਮਾਂ ਵਰਗਾ ਪਵਿੱਤਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ।” ਮੈਂ ਹਾਂ 'ਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ।

“ਮੈਂ ਸਰਪੰਚ ਨੂੰ ਕਹਿ ਆਇਆ ਕਿ ਸਿਵੇ ਪੱਕੇ ਬਣਾ ਦਿਉ। ਖਰਚਾ ਮੈਂ ਦਵਾਂਗਾ।” ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਤਸ਼ਾਹ ਜਿਹੇ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ। ਕੀ ਉਹ ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਵੱਲ ਲੈ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ? ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਜਾਵੇਦ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ। ਕਿਤੇ ਜਾਵੇਦ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਂ ਵਰਗੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ? ਕੀ ਜਾਵੇਦ ਦੀਆਂ ਸਥਿਤੀਆਂ ਮਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹੀਆਂ? ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦਾ ਸਮੁੰਦਰ ਖੋਲਣ ਲੱਗਾ। ਪਲ ਦੀ ਪਲ ਮੈਨੂੰ ਅੰਕਲ 'ਤੇ ਖਿਝ ਆਈ। ਛੇਤੀ ਹੀ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਨੌਰਮਲ ਕਰ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਇਸ ਫਿਲਮ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਹਿਮ ਜਾਣਕਾਰੀ ਲੈਣੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਿਆ ਵੀ ਜਾਣਨੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਲਈ ਮੈਂ ਹਰ ਸੰਭਵ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸੇ ਵੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਾਹਲੀ ਨਾ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ। ਸਿੱਧਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਾ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਵੇ।

ਮੈਂ ਫੇਰ ਕੰਪਿਊਟਰ ਔਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਆਵਾਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਦ੍ਰਿਸ਼ ਆਉਣ ਲੱਗੇ।

“ਜਿੰਨੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇਪਣ ਨਾਲ ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ-ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ।”

“ਮੈਂ ਖੁਦ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ ਗਲਤ ਕੀਤਾ? ਹੁਣ ਸ਼ਾਇਦ ਮੇਰੀ ਆਖਿਰੀ ਘੜੀ ਨੇੜੇ ਆ ਗਈ ਆ। ਮੇਰੀ ਸੋਚ ਇਕੋ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਕੇਂਦਰਿਤ ਹੋਈ ਖੜੀ ਆ।”

“ਫੈਸਲੇ ਵਾਲੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ। ਕਈ ਸਾਰੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਨੇ ਇਕੱਠਿਆਂ ਹੋ ਕੇ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਜਿਵੇਂ ਤੂਫ਼ਾਨ ਲਿਆ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੌਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦੀ ਤਾਂ ਕਈ ਜਣੀਆਂ ਮੈਨੂੰ ਸੁਚੇਤ ਕਰਨ ਲੱਗਦੀਆਂ।”

ਦ੍ਰਿਸ਼ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। ਉਪਰ ਪਹਾੜੀ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਘਾਟੀ ਹੈ। ਦੂਰ ਤੱਕ ਪਾਣੀ ਹੈ। ਪਹਾੜੀ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੀਂ ਦੋ ਡਫ਼ੂ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਉਹ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਬੈਠੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਹੇਠਾਂ ਤੋਂ ਆਉਂਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣ ਰਹੇ ਹੋਣ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਠੀਕ ਹੇਠਾਂ ਦੋ ਜਾਨਵਰ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਵਿਚਾਰ ਮਗਨ ਹੋਏ। ਚਿਤੁੰਤ ਵੀ। ਹੇਠਲੇ ਪਾਸੇ ਵਿਚਕਾਰ ਜਿਹੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੀਂ ਦੋ ਔਰਤਾਂ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ। ਇਕ ਇਧਰ। ਦੂਜੀ ਉਧਰ। ਦੋਵੇਂ ਔਰਤਾਂ ਇਕੋ ਜਿੰਨੀ ਉਮਰ ਦੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੀ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਇਕ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੀ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਥੋੜ੍ਹੀ ਉਮਰ ਦੇ ਫਰਕ ਨਾਲ। ਔਰਤ ਨੇ ਇਕ ਹੱਥ ਪੱਟ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਖੁੱਲ੍ਹੇ ਹਨ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੀ ਔਰਤ ਨੂੰ ਕੁਝ

ਦੱਸ ਰਹੀ ਹੈ।

“ਦੋਹਾਂ ਔਰਤਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਦਾ ਫਰਕ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸੋਚ ਵਿਚ ਵੀ ਕਾਣ ਸੀ। ਵੱਡੀ ਉਮਰ ਦੀ ਔਰਤ ਦੇ ਵਾਲ ਕੁਝ ਕੁ ਸਫੈਦ ਸੀ।” ਅੰਕਲ ਨੇ ਸਿਗਰੇਟ ਦਾ ਲੰਬਾ ਘੁੱਟ ਖਿਚ ਕੇ ਦੱਸਿਆ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਹੋ ਗਿਆ।

“ਮੇਰੀ ਕਹਾਣੀ ਇੱਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਘਰੇ ਆਈ ਤਾਂ ਭਰਜਾਈ ਵੀ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਜੱਫੀਆਂ ਪਾਈ ਜਾਵੇ। ਮੱਥਾ ਚੁੰਮੀ ਜਾਵੇ। ਇਹੀ ਕਹੀ ਜਾਵੇ-‘ਕੁਝੇ ਤੂੰ ਐਨੀ ਸੋਹਣੀ ਆਂ। ਰਮੇਸ਼ ਤੇਰੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਰੱਬ ਨੇ ਤੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਸੁਹਪਣ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ।’ ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੀਆਂ ਨੇ ਖਾਣਾ ਤਿਆਰ ਕੀਤਾ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਨਸੀਹਤ ਕੀਤੀ- ‘ਬਚ ਕੇ ਰਹੀਂ। ਕਈ ਵਾਰ ਸੁੰਦਰਤਾ ਵੀ ਵੈਰੀ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਆ।’ ਮੈਂ ਹੱਸ ਕੇ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਟਾਲ ਦਿੱਤੀ। ਮੈਨੂੰ ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਲਈ ਵਰਕਿੰਗ ਟੂਰ ਵੀਜ਼ਾ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹੀ ਸੋਚ ਕੇ ਇੱਥੇ ਆਈ ਸੀ ਕਿ ਮੁੜ ਕੇ ਵਾਪਸ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਭਾਪਾ ਜੀ ਬੀਬੀ ਨੇ ਇਹੀ ਪਲੈਨਿੰਗ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਇੱਥੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਤਕਲੀਫ਼ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਮਸੇਰਾ ਭਰਾ ਤੇ ਭਰਜਾਈ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋ ਬੱਚੇ ਸਨ। ਹੋਰ ਕਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀਆਂ ਸਨ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਭਰਾ-ਭਰਜਾਈ ਕੰਮ ‘ਤੇ ਚਲੇ ਗਏ। ਬੱਚੇ ਸਕੂਲੇ। ਘਰ ‘ਚ ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ। ਬਾਰਾਂ ਘੰਟਿਆਂ ਦਾ ਲੰਬਾ ਸਫ਼ਰ। ਮੈਨੂੰ ਜਹਾਜ਼ ‘ਚ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ। ਤਾਸਕੰਦ ਤੋਂ ਲੰਦਨ ਤੱਕ ਸਤ ਘੰਟਿਆਂ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਾ ਸਮਾਂ ਲੱਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੱਕੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਪਰੀ ਥਾਂ ‘ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਾ ਆਈ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਰੱਜ ਕੇ ਸੁੱਤੀ। ਫੋਨ ਦੀ ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉੱਠੀ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਰਮੇਸ਼ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ-‘ਨੌਟ ਐਟ ਹੋਮ। ਫੋਨ ਆਫਟਰ ਫਾਈਵ। ਤਿੰਨ ਕੁ ਵਜੇ ਭਰਜਾਈ ਤੇ ਬੱਚੇ ਆਏ। ਸੱਤ ਵਜੇ ਰਮੇਸ਼। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸਾਰੇ ਘਰ ਦੀ ਸਫਾਈ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।”

“ਜਰਨੈਲ-ਉਹ ਉੱਚੀ ਅੱਡੀ ਦੇ ਸੈਂਡਲ ਨਹੀਂ ਪਾਉਂਦੀ ਸੀ।” ਅੰਕਲ ਨੇ ਕੰਪਿਊਟਰ ਵੱਲੋਂ ਧਿਆਨ ਹਟਾ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ।

“ਬੈਂਡ ਰੂਮ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਹੋਣ ਲੱਗੀ। ਤਿੰਨ ਬੈਂਡ-ਰੂਮ ਵਾਲਾ ਘਰ ਸੀ। ਦੋ ਕਮਰੇ ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ। ਇਕ ਰਮੇਸ਼ ਹੋਰਾਂ ਦਾ। ਮੈਂ ਆਈ ਤਾਂ ਮੀਆਂ-ਬੀਵੀ ਫਰੰਟ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਸੌਣ ਲੱਗੇ। ਸੈਟੀ ਨੂੰ ਬੈਂਡ ਬਣਾ ਲਿਆ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਭਰਜਾਈ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਲਈ ਮਨਾ ਲਿਆ ਕਿ ਉਹ ਉਪਰ ਆਪਣੇ ਬੈਂਡ ਰੂਮ ‘ਚ ਸੌਂਇਆਂ ਕਰਨ। ਮੈਂ ਹੇਠਾਂ ਫਰੰਟ ਰੂਮ ਵਿਚ। ਅਗਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਮੈਂ ਕੰਮ ‘ਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਇਕ ਦਿਨ ਕੁਲਵੰਤ ਉਰਫ ਕੈਂਡੀ ਆਪਣੀ ਮੰਮੀ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਆਂਟੀ ਨੇ ਅਜੇ ਹੋਰ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਭਰਜਾਈ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਜਾਵੇਦ ਨੇ ਇੱਥੇ ਹੀ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਕੈਂਡੀ ਬੁਰਾ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਬਣਾ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ‘ਚ ਦੌੜ ਗਿਆ।”

“ਮੈਨੂੰ ਜਲਦੀ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਘਰ ‘ਤੇ ਬੋਝ ਹਾਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਵੱਖਰੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਜੋ ਵੀ ਕਮਾਉਂਦੀ-ਉਹ ਭਰਜਾਈ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ‘ਤੇ

ਰੱਖਦੀ। ਉਸੇ ਕੋਲੋਂ ਆਪਣਾ ਖਰਚਾ ਮੰਗਦੀ। ਇੱਥੇ ਹਰੇਕ ਜਣਾ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਲਾਈਫ ਚਾਹੁੰਦਾ। ਤੀਜੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਝੱਲਦਾ। ਦਿਨ ਤਾਂ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਬੜਾ ਵਧੀਆ ਲੰਘਦਾ। ਇਸੇ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਹਰਨੇਕ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਰਮੇਸ਼ ਨਾਲ ਏਅਰਪੋਰਟ ‘ਤੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਕਾਰ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਲੱਗੀ ਤਾਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ-‘ਤੁਸੀਂ ਅੱਗੇ ਬੈਠੋ। ਬਾਹਰਲੇ ਨਜ਼ਾਰੇ ਦੇਖੋ। ਲੰਦਨ ਦੀ ਦੁਨੀਆ ਬੜੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਆ।’ ਮੈਨੂੰ ਉਹ ਰੋਮਾਂਟਿਕ ਕਿਸਮ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਹਰ ਗੱਲ ‘ਤੇ ਚੁਟਕਲਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ। ਹੱਸਾ-ਹੱਸਾ ਕੇ ਵੱਖੀਆਂ ਦੁਖਣ ਲਾ ਦਿੰਦਾ।”

“ਉਹ ਐਦਾਂ ਨਹੀਂ ਹੱਸਦੀ ਸੀ,” ਅੰਕਲ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ। ਮੈਂ ਸਾਈਡ ‘ਤੇ ਨੌਟ ਦੇ ਦਿੱਤਾ।

“ਮੈਂ ਭਾਪਾ ਜੀ ਨੂੰ ਫੋਨ ‘ਤੇ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹੁਣ ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਸ ਘਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ ਠੀਕ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਜਬਲੀਆਂ ਮਾਰਣ ਲੱਗੇ ਕਿ ਜੇ ਰਮੇਸ਼ ਦੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕਿੱਥੇ ਰਹੇਗੀ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸੱਕਾ ਨਹੀਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਇੱਥੇ ਮੁਕਾਈ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਰਮੇਸ਼ ਕਹਿੰਦਾ-ਮੈਂ ਉਵੇਂ ਹੀ ਕਰਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਰਮੇਸ਼ ਦੀ ਕਈ ਗੱਲਾਂ ‘ਚ ਘਰ ‘ਚ ਚਲਦੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ‘ਤੇ ਕਈ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੋਝ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ-‘ਭਾ ਜੀ, ਹੁਣ ਮੈਂ ਇੱਥੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ। ਮੈਂ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਆਈ ਕੁਝੀ ਨਾਲ ਕਮਰਾ ਸ਼ੇਅਰ ਕਰਨਾ।’ ਰਮੇਸ਼ ਵੀ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇਹੀ ਕੁਝ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਕਿਹਾ, ‘ਬੜੀ ਜਲਦੀ ਤੂੰ ਇੱਥੋਂ ਦੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਗਈਂ। ਜਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਪਵੇ-ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਦਈਂ। ਮੈਂ ਆਪ ਛੱਡ ਆਵਾਂਗਾ।’”

“ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਕਮਰਾ ਸੀ। ਦੋ ਜਣੀਆਂ ਕੋਲ ਇਕ ਕਮਰਾ। ਰਜਨੀ ਵੀ ਸੈਂਡਵਿਚ ਫੈਕਟਰੀ ਵਿਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਆਈ ਸੀ। ਵੀਹ ਪਾਊਂਡ ਵੀਕ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਅਹਿਸਾਨ ਥੱਲੇ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਲੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਜੋ ਚਾਹਾਂ-ਕਰਾਂਗੀ।”

“ਉਹ ਐਨਾ ਉੱਚੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੀ ਸੀ,” ਅੰਕਲ ਨੇ ਦੱਸਿਆ। “ਮੈਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਫੋਟੋਆਂ ਭੇਜੂੰਗਾ।”

“ਹਰਨੇਕ ਨੇ ਮੇਰੇ ‘ਤੇ ਡੋਰੇ ਪਾਉਣੇ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਆਨੀ-ਬਹਾਨੀ ਮੈਨੂੰ ਬੁਲਾਉਂਦਾ। ਮੇਰੀ ਕੰਮ ਵਿਚ ਮੱਦਦਤ ਕਰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਸਮਝੌਤੀਆਂ ਦਿੰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਆਪ ਨੂੰ ਵੀ ਉਹ ਚੰਗਾ-ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ। ਉਸ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਗੁਜ਼ਾਰੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਆ। ਮੈਂ ਉੱਠਦੀ ਬੈਠਦੀ ਇਹੀ ਸੋਚਦੀ। ਰਜਨੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਦੱਸਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਕਿਹਾ-‘ਕਾਹਲ ਨਾ ਕਰੀਂ। ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਲੈ। ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰ ਲੈ।’ ਮੈਂ ਕਿਸ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕਰਦੀ। ਭਰਜਾਈ ਨਾਲ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਦਾ ਮੈਂ ਘਰ ਛੱਡਿਆ ਉਸ ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਰਮੇਸ਼ ਦਾ ਹਫ਼ਤੇ ‘ਚ ਇਕ ਵਾਰ ਫੋਨ ਅਵੱਸ਼ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਰਾਜ਼ੀ-ਖੁਸ਼ੀ ਪੁੱਛਦਾ।”

25 ਸਤੰਬਰ, 1979। ਖਾਲਸਾ ਕਾਲਜ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

ਕਾਲਜ ਦੇ ਗੇਟ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦੀਆਂ ਦੋ ਕੁੜੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਪਿੱਠਾਂ ਦਿੱਸਦੀਆਂ ਹਨ।

ਪਹਿਲੀ-ਤੈਨੂੰ ਕਿਹੋ ਜਿਹਾ ਮੁੰਡਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ?

ਦੂਜੀ-ਬਿੱਲੀਆਂ ਔਖਾਂ ਵਾਲਾ।

ਪਹਿਲੀ-ਰੰਗ ਰੂਪ ?

ਦੂਜੀ-ਕਣਕਵੰਨਾ।

ਪਹਿਲੀ-ਦਾੜੀ ਮੁੱਛਾਂ ਵਾਲਾ ?

ਦੂਜੀ-ਨਹੀਂ। ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰਾਂ ਵਿਚ ਸਾਰੇ ਹੀ ਸਿੱਖ ਆ। ਸਿਰਫ਼ ਵਲਾਇਤ ਵਾਲੇ ਭਾਜੀ ਕਲੀਨਸੇਪਡ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗਾ ਜੀਵਨ ਸਾਥੀ ਚਾਹੀਦਾ।

ਪਹਿਲੀ-ਜੇ ਉਹ ਖਲਨਾਇਕ ਨਿਕਲਿਆ ?

ਦੂਜੀ-ਜੇ ਮੈਂ ਹੀ ਖਲਨਾਇਕ ਨਿਕਲੀ।

“ਜਰਨੈਲ, ਤੂੰ ਸੁਖਪਾਲ ਕੋਲੋਂ ਤਲਾਕ ਲੈ ਲੈ ?” ਅੰਕਲ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਘੁੰਮਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਜੀ।”

“ਕਿਤੇ ਉਸੇ ਨਾਲ ਦੋਬਾਰਾ ਅਡਜਸਟ ਹੋਣ ਦਾ ਤਾਂ ਇਰਾਦਾ ਨੂੰ ?”

“ਅਜੇ ਇਸ ਬਾਰੇ ਨੂੰ ਸੋਚਿਆ।”

“ਤੈਨੂੰ ਸੁਖਪਾਲ ਕੋਲੋਂ ਤਲਾਕ ਲੈ ਲੈਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਾਡੇ ਖਾਨਦਾਨ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸੰਤ ਦਾ ਸ਼ਰਾਪ ਮਿਲਿਆ ਹੋਇਆ ਕਿ ਹਰੇਕ ਘਰ 'ਚੋਂ ਜਾਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਇਕ ਜਣੇ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਜਨਾਨੀ ਮਰ ਜਾਂਦੀ ਆ ਜਾਂ ਦੋੜ ਜਾਂਦੀ ਆ ਜਾਂ ਤਲਾਕ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਇਹ ਪਿਛਲੀਆਂ ਪੰਜ ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ ਤੋਂ ਹੁੰਦਾ ਆ ਰਿਹਾ। ਆਪਣੇ ਪੜਦਾਦੇ ਦੇ ਬਾਬੇ ਸੱਕੇ ਭਰਾ ਸਨ।”

ਅੱਗੋਂ ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਉਲਝਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਸੁਚੇਤ ਹੋ ਗਿਆ। ਆਵਾਜ਼ ਹੋਰ ਉੱਚੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ।

“ਇਕ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਉੱਠਣ ਸਾਰ ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਹਰਨੇਕ ਮੇਰੇ ਸੁਪਨਿਆਂ ਦਾ ਸੌਦਾਗਰ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪਣੀ ਭਰਜਾਈ ਤੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਦੱਸ ਦਵਾਂਗੀ। ਇੰਡੀਆ ਵੀ ਫੋਨ ਕਰ ਦਿਆਂਗੀ। ਮੇਰਾ ਡੇਢ ਸਾਲ ਦਾ ਵੀਜ਼ਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸੇ ਸਾਲ 'ਚ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਸੈਟ ਕਰਨੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਫੈਕਟਰੀ ਪੈਦਲ ਹੀ ਜਾਂਦੀ। ਪੈਦਲ ਹੀ ਆਉਂਦੀ। ਮਸਾਂ ਔਧਾ ਕੁ ਘੰਟਾ ਤੁਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਫੈਕਟਰੀ ਵੱਲ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਹਰਨੇਕ ਮੇਰੇ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਰਹਿੰਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ। ਮੈਂ ਸੋਚ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਅੱਜ ਉਸ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਪਰੋਪੰਜਲ ਰੱਖੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਾਂਹ ਨੂੰ ਕਰਾਂਗੀ। ਰਸਤੇ 'ਚ ਮੈਂ ਕੋਸਟਕਟਰ ਸਟੋਰ ਵਿਚ ਹੇਅਰ ਪੈਂਨ ਲੈਣ ਲਈ ਰੁਕੀ। ਇਸ ਸਟੋਰ ਵਿਚ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਗਈ ਸੀ। ਟੈਲ 'ਤੇ ਇਕ ਅਤੀ ਸੁੰਦਰ ਨੌਜਵਾਨ ਖੜਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੇਅਰ ਪੈਂਨ ਦੇ ਦੋ ਪਾਉਂਡ ਦਿੱਤੇ ਤਾਂ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ-‘ਤੁਸੀਂ ਨਵੇਂ ਆਏ ਲੱਗਦੇ ਹੋ ?’ ‘ਐਦਾਂ ਹੀ ਸਮਝ ਲਓ।’ ‘ਸਾਡੀ ਸ਼ੌਪ 'ਤੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਆਏ ਹੋ ?’ ‘ਜੀ।’ ‘ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਆਇਆ

ਕਰੋਗੇ।’ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਕਿ ਇਹ ਉਸ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।”

“ਉਸ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਹਰਨੇਕ ਨਾਲ ਬਾਹਰ ਗਈ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਪੱਥ ਵਿਚ ਲੈ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੱਸਿਆ-‘ਪਥ ਇਥੋਂ ਦੇ ਕਲਚਰ ਦਾ ਅਹਿਮ ਹਿੱਸਾ। ਆਪਾਂ ਇਥੋਂ ਹੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਕਰਦੇ ਹਾਂ। ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਸਵੀਮਿੰਗ ਪੂਲ ਜਾਇਆ ਕਰਾਂਗੇ। ਤੈਨੂੰ ਇਥੋਂ ਦੇ ਕਲਚਰ ਦਾ ਹਿੱਸਾ ਬਣਨ ਲਈ ਬਹੁਤ ਕੁਸ਼ ਸਿਖਣਾ ਪਵੇਗਾ।’ ਉਸ ਦੇ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦੇਣ 'ਤੇ ਮੈਂ ਔਧਾ ਪਵਾਇੰਟ ਬੀਅਰ ਲਈ। ਮੈਂ ਚੋਰ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖ ਲੈਂਦੀ। ਉਹ ਵੀ। ਫੇਰ ਉਸ ਕਿਹਾ-‘ਮੈਨੂੰ ਉਹਲਿਆਂ ਵਿਚ ਜਿਊਣਾ ਚੰਗਾ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ। ਮੈਂ ਹਰ ਗੱਲ ਬਾਰੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਹੋਣਾ ਪਵੇਗਾ।’ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਪਸੰਦਗੀਆਂ, ਨਾ-ਪਸੰਦਗੀਆਂ-ਰਿਸ਼ਤਿਆਂ ਤੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ। ਉਸ ਕਿਹਾ, ‘ਸਾਡੇ 'ਚ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦੀ ਮਿਸ ਅਡਰਸਟੈਂਡਿੰਗ ਨਹੀਂ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ।’ ਉਹ ਸ਼ਾਮ ਆਪਣੇ ਹੀ ਕਿਸਮ ਦੀ ਸ਼ਾਮ ਹੋ ਨਿਬੜੀ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਈਲਿੰਗ ਬਰੈਡਵੇਅ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਘੁਟ ਲਿਆ। ਮੇਰੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਆਪਣੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਘੁੱਟ ਲਏ। ਮੈਂ ਨਸ਼ਿਆ ਗਈ। ਸ਼ਰਮ ਨਾਲ ਪਾਣੀ ਪਾਣੀ ਵੀ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਚੀਜ਼ਾਂ ਸ਼ਰੇਆਮ ਚੰਗੀਆਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀਆਂ। ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਇਹ ਯੂ. ਕੇ. ਆ। ਇੱਥੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਬਾਰੇ ਬੋਦਰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।”

“ਮੈਂ ਤਕਰੀਬਨ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਕੋਸਟਕਟਰ ਸਟੋਰ ਵਿਚ ਜ਼ਰੂਰ ਜਾਂਦੀ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਵੀ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਖਰੀਦ ਲੈਂਦੀ। ਕਰਾਮਤ ਦੀਆਂ ਬਿੱਲੀਆਂ ਔਖਾਂ ਮੈਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕਰੀ ਰੱਖਦੀਆਂ। ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਦੀਆਂ ਵੀ ਬਿੱਲੀਆਂ ਔਖਾਂ ਸਨ। ਇਕ ਪਾਸੇ ਹਰਨੇਕ ਹੁੰਦਾ। ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਕਰਾਮਤ। ਦੋਵੇਂ ਮੇਰੇ ਨਾਇਕ ਬਣਨ ਲੱਗੇ। ਇੰਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਨਹੀਂ ਸੀ ਜਿੰਨੀ ਉਨ੍ਹੀਂ ਦਿਨੀਂ ਹੋਈ। ਜਿਸ ਦਿਨ ਸਟੋਰ ਵਿਚ ਨਾ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਕਰਾਮਤ ਦਾ ਫੋਨ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਉੱਝ ਵੀ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ਅਵੱਸ਼ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਨਿੱਕੀਆਂ ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦੱਸਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਦੱਸਿਆ, ‘ਇਹ ਸਟੋਰ ਔਥਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦੋਸਤ ਦਾ ਸਾਂਝਾ ਆ। ਅਸੀਂ ਘਰ ਦੇ ਕਿਚਨ ਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਇਥੋਂ ਹੀ ਲੈ ਜਾਂਦੇ ਆ। ਜੇ ਅੱਧੇ ਪਾਉਂਡ ਦੀ ਚੀਜ਼ ਵੀ ਘਰੇ ਲੈ ਜਾਈਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੈਸੇ ਵੀ ਟੈਲ ਵਿਚ ਕਾਊਂਟ ਹੁੰਦੇ ਆ। ਇੰਡੀਆ ਜਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਾਲਾ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਿ ਜੋ ਚਾਹੀਦਾ ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਬੈਂਗ ਵਿਚ ਪਾਉ ਤੇ ਤੁਰਦੇ ਬਣੋ। ਇਥੇ ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦਾ ਸੱਕਾ ਨਹੀਂ। ਅਜੇ ਤੁਸੀਂ ਨਵੇਂ-ਨਵੇਂ ਆਏ ਹੋ-ਅਗਲੇ ਸਾਲਾਂ ਵਿਚ ਤੁਸੀਂ ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਜਾਣ ਜਾਉਗੇ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਮੇਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਚਲਣਾ ਸਿਖਾਵਾਂਗਾ।’ ਅਕਸਰ ਕਹਿੰਦਾ-‘ਸਟੋਰ ਵਿਚ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਬੁੱਲ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਣਾਓ-ਕਿਤੇ ਬਾਹਰ ਬੈਠ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀਏ।’ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਜਾਨਣ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਰਹਿੰਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਐਨਾ ਕੁ ਪਤਾ ਲੱਗਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਦੋ ਵਿਆਹ ਹੋਏ ਆ। ਇਕ ਪਤਨੀ ਇਧਰ ਆ ਤੇ ਦੂਜੀ ਸੇਖੂਪੁਰੇ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਵਿਚ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਵਿਆਹਿਆ ਹੋਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਬੱਚੇ ਆ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਸ਼ ਉਸ ਮੇਰੇ ਪੁੱਛਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੀ ਦੱਸ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਨੇਕ ਦਿਲ ਇਨਸਾਨ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ

ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਅਜਿਹੇ ਸਾਥੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਦੁੱਖ ਦਰਦ ਨੂੰ ਸੁਣੇ। ਉਸ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰੇ। ਇਧਰ ਮੇਰੀ ਵੀ ਸਥਿਤੀ ਅਜਿਹੀ ਹੀ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਅਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸਨ ਜਿਹੜੀਆਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੀਆਂ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਰਜਨੀ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਰਜਨੀ ਨਾਲ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਵਕਤ ਕੱਟੀ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਾਂਪਿਅਾਂ ਤੇ ਭਰਾ ਨੂੰ ਕੀ-ਕੀ ਦੱਸਦੀ। ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਮੈਂ ਕਰਾਮਤ ਨਾਲ ਸ਼ੇਅਰ ਕੀਤੀਆਂ। ਉਸ ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਬੜੇ ਹੀ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣੀਆਂ। ਇੱਥੋਂ ਦੇ ਸਭਿਆਚਾਰ ਦੀਆਂ ਬਰੀਕੀਆਂ ਬਾਰੇ ਸਮਝਾਇਆ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਕਿ ਅਸੀਂ ਏਸ਼ੀਅਨ ਲੋਕ ਇੱਥੇ ਆ ਤਾਂ ਗਏ ਆਂ ਪਰ ਆਪਣੇ ਸੁਭਾਅ ਤੇ ਆਦਤਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਰਹੇ। ਉਸ ਤਾਂ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਜੀਵਨ-ਸਾਥੀ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਨਿੱਵਦੀ ਤਾਂ ਪੱਕਿਆਂ ਹੋਣ ਤੱਕ ਕੌੜਾ ਘੁਟ ਭਰ ਕੇ ਜੀ ਲਉ। ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਨਾ ਹੋਣ ਦਿਓ। ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦਾ ਸਾਥੀ ਲੱਭ ਲਉ। ਉਸ ਨੇ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਦੇ ਮਜ਼ਹਬ ਜਾਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ-ਇੰਡੀਆ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਇਥੇ ਆ ਰਹੀਆਂ ਤਬਦੀਲੀਆਂ ਬਾਰੇ ਆਪਣੇ ਵਿਚਾਰ ਦੱਸਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ। ਉਹ ਕਿਤੇ ਇਕਾਂਤ ਵਿਚ ਬੈਠ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਸਮਝਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲਈ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਪਰ ਉਹ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਆਉਣ ਲਈ ਨਾ ਮੰਨਿਆ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਸੀ ਕਿ ਇੱਥੇ ਆ ਕੇ ਵੀ ਅਸੀਂ ਸੰਕੀਰਣਤਾ ਵਿਚੋਂ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲੇ। ਅੱਗੋਂ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਸਵਾਲ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਨਹਿਰ ਦੇ ਕੰਢੇ ਵਾਲੇ ਪੱਥ ਵਿਚ ਗਏ। ਉਹ ਦੋ ਗਲਾਸ ਬੀਅਰ ਦੇ ਲੈ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਉਸ ਦਿਨ ਉਸ ਆਪਣਾ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਅਚਾਨਕ ਹੀ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਘੁਟ ਕੇ ਕਹਿ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ- ‘ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨਾ ਨਰਕ ਭੋਗਿਆ। ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਲਗਾਤਾਰ ਮਿਲਾਂਗੇ।’

“ਉਹ ਪੱਥ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ।” ਅੰਕਲ ਨੇ ਗਲਾਸ ‘ਚ ਬਚੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦਾ ਲੰਬਾ ਘੁੱਟ ਭਰ ਕੇ ਦੱਸਿਆ।

ਕਰਾਮਤ : ਹੈਲੋ... ਹੈਲੋ... ਮੈਂ ਕਰਾਮਤ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਜੀ....।

ਜਾਵੇਦ : ਹਾਂ-ਜੀ... ਹਾਂ-ਜੀ... ਜਨਾਬਏ ਅਲੀ ਕੀ ਗੱਲ ਨੇ ?

ਕਰਾਮਤ : ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਦਾ ਕੀ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਏ ?

ਜਾਵੇਦ : ਸਰੀਰ ਬਹੁਤ ਥਕਾਵਟ ਮੰਨ ਰਿਹਾ। ਇੰਡੀਆ ‘ਚ ਕਦੇ ਐਨਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਵਿੱਡ ਭਰ ਕੇ ਸੌਣ ਦੀ ਕਰਨੀ ਆ।

ਕਰਾਮਤ : ਜੇ ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਕਾਰ ਵਿਚ ਖੜ੍ਹ ਲਾਂ ?

ਜਾਵੇਦ : ਮੈਨੂੰ ਅੱਜ ਕੱਲ੍ਹ ਬਹੁਤ ਡਰ ਲੱਗਦਾ।

ਕਰਾਮਤ : ਕਿਸ ਕੋਲੋਂ ?

ਜਾਵੇਦ : ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੋਲੋਂ।

ਕਰਾਮਤ : ਸਾਡੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਅਜੀਬ ਨੇ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਡਰਦੀਆਂ ਹੀ ਲੰਘਾਂ ਛੱਡਦੀਆਂ। ਨਾ ਕਦੇ ਆਪਣੇ ਜਿਸਮ ਦੀਆਂ ਲੋੜਾਂ ਵੱਲ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਨਾ ਮਨ

ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਦੀਆਂ।

ਜਾਵੇਦ : ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ-ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੇ ਹੋ।

ਕਰਾਮਤ : ਤੁਸਾਂ ਨੂੰ ਮੈਥੋਂ ਡਰ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ?

ਜਾਵੇਦ : ਲੱਗਦਾ ਵੀ ਹੈ ਤੇ ਨਹੀਂ ਵੀ ਲੱਗਦਾ।

ਕਰਾਮਤ : ਜਦੋਂ ਤੁਸਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਹੋਂਦਾ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਜੈਨਡਰ ਭੁੱਲ ਜਾਇਆ ਕਰੋ।

ਮੈਂ ਸਕੈਨ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਫੋਟੋ ਫੈਲਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਇਹ ਸਾਰੀਆਂ ਇਧਰ ਦੀਆਂ ਸਨ।

“ਹਰਨੇਕ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਕਰਾਮਤ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਰਹੀ ਆਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਚੰਗਾ ਨਾ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਸਿੱਧਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਨਾ ਕਿਹਾ। ਭਰਜਾਈ ਕੋਲੋਂ ਕਹਿਲਾਇਆ। ਭਰਜਾਈ ਨੇ ਢਾਹਡੀ ਔਖੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ-‘ਨੀ ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ-ਤੂੰ ਇਕ ਮੁਸਲੇ ਨਾਲ ਤੁਰੀ ਫਿਰਦੀ ਆਂ। ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਜ਼ੋਰ ਪਾ ਕੇ ਭੂਆ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਹਰਨੇਕ ਨੂੰ ਤੇਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਬਾਰੇ ਮੰਨਾਇਆ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਤੂੰ ਰੰਗ ਰਲੀਆਂ ਵਿਚ ਮਸਤ ਹੈਂ। ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਰਮ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਆ।’ ਦੋ ਕੁ ਘੰਟਿਆਂ ਬਾਅਦ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ ਬੀਬੀ ਦਾ ਫੋਨ ਆ ਗਿਆ। ਉਹਨਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਮੁਤਾਬਕ ਪੂਰੇ ਪੰਤਾਲੀ ਮਿੰਟ ਦਾ ਪੀਰੀਅਡ ਲਾਇਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਹੀ ਕਿਹਾ-‘ਤੇਰੇ ਵੀਜੇ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇਰੀ ਪੱਕੀ ਅਭਜਸਟਮੈਂਟ ਅਵੱਸ਼ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਆ। ਤੂੰ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਕੇ ਬੱਚਾ ਪੈਦਾ ਕਰ। ਤੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚ।’ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕਰਾਮਤ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਮੇਰਾ ਭਵਿੱਖ ਸੀ। ਵੀਜੇ ਦੇ ਖਤਮ ਹੋਣ ਵਿਚ ਸਾਲ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਕਰਾਮਤ ਨਾਲ ਅਜਿਹੇ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ ਸਨ ਜਿਹੇ ਜਿਹੇ ਮੇਰੇ ਘਰ ਦੇ ਸੋਚੀ ਬੈਠੇ ਸਨ ਜਾਂ ਹਰਨੇਕ ਸੋਚੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਦੋਸਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵਧਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੀ ਵੱਧਣਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਸੋਚ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜੇਕਰ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਹਮਦਰਦ ਆ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ ਤੇ ਸਿਰਫ ਕਰਾਮਤ ਅਲੀ ਆ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕਹਿਣ ‘ਤੇ ਮੈਂ ਹਰਨੇਕ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣ ਲਈ ‘ਹਾਂ’ ਕੀਤੀ ਸੀ।”

“ਹਰਨੇਕ ਨਾਲ ਮੈਂ ਵੀਕ ਇੰਡ ‘ਤੇ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਚੁਟਕਲੇ ਸੁਣਾ-ਸੁਣਾ ਕੇ ਮੈਨੂੰ ਹਸਾਉਂਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਦੱਸਿਆ, ‘ਮੇਰੇ ਭਾਪਾ ਅਨਪੜ੍ਹ। ਅੱਗੋਂ ਬੀਬੀ ਵੀ ਅਨਪੜ੍ਹ। ਜਦੋਂ ਲੜ ਪੈਣ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਤੀਜੇ ਬੈਠੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਧੀਆਂ-ਭੈਣਾਂ ਦੀਆਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਕੱਢਦੇ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਕੁੱਟਣ ਤੱਕ ਜਾਂਦੇ। ਬੀਬੀ ਦੀ ਸੈਲਰੀ ਭਾਪੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ। ਭਾਪਾ ਕਹਿ ਦਿੰਦੇ-‘ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਤੈਥੋਂ ਡਰਦਾ।’ ਬੀਬੀ ਬੋਲ ਪੈਂਦੀ-‘ਤੈਨੂੰ ਹੋਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਮੈਥੋਂ ਸਾਰੇ ਡਰਦੇ ਆ। ਤੂੰ ਕਿਹੜੇ ਬਾਗ ਦੀ ਮੂਲੀ ਆਂ।’ ਇਕ ਵਾਰੀ ਉਹ ਐਦਾਂ ਹੀ ਫਰੰਟ ਰੂਮ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਮਿਹਣੇ ਕੁ ਮਿਹਣੇ ਹੋਏ ਸੀ ਕਿ ਉਪਰੋਂ ਮੈਂ ਆ ਗਿਆ। ਭਾਪੇ ਨੇ ਚੀਕ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ-‘ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਤੈਥੋਂ ਡਰਦਾ।’ ਮੈਂ ਭਾਪੇ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਹਰ ਆਦਮੀ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਤੋਂ ਡਰਦਾ। ਭਾਪੇ ਨੇ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਘੂਰ ਕੇ

ਦੇਖਿਆ। ਔਖ ਮੰਨਦਿਆਂ ਬੋਲੇ-‘ਤੂੰ ਵੀ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਰਲ ਗਿਆਂ।’ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਹ ਗੱਲ ਸੁਣਾਈ-ਲਾਹੌਰ ਦੇ ਡੀ. ਏ. ਵੀ. ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੰਝੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਸਟਾਫ ਰੂਮ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਸੀ। ਗੱਲ ਤੁਰ ਪਈ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਸੂਰਮਾ ਆ ਜਿਹੜਾ ਆਪਣੀ ਘਰਵਾਲੀ ਤੋਂ ਨੂੰ ਡਰਦਾ। ਚੌਥੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰਾਂ ਨੇ ਹੱਥ ਖੜੇ ਕਰਕੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਹਾਮੀ ਭਰੀ ਕਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਘਰਵਾਲੀਆਂ ਤੋਂ ਡਰਦੇ ਆ। ਸਿਰਫ ਇਕ ਜਣੇ ਨੇ ਹੱਥ ਖੜਾ ਨਾ ਕੀਤਾ। ਸਾਰੇ ਹੈਰਾਨ ਕਿ ਇਹ ਹੀ ਇਕੋ ਇਕ ਸੂਰਮਾ ਆ। ਉਸ ਇਸ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਪੁੱਛੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ-‘ਮੇਰੀ ਘਰਵਾਲੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੋਇਆ ਕਿ ਜਿੱਥੇ ਸਾਰੇ ਹਾਂ ਕਹਿਣ ਉਥੇ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਨੂੰ ਕਰਨੀ।’

“ਭਾਪੇ ਨੇ ਦੂਜਾ ਵਿਆਹ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਵਿਆਹ ‘ਚੋਂ ਮੈਂ ਹਾਂ।’ ਅੰਕਲ ਨੇ ਦੱਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, “ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਉੱਨੀ ਸੌ ਸੱਠ ‘ਚ ਮਰ ਗਈ ਸੀ। ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਭਾਪੇ ਨੇ ਆਪਣੀ ਛੋਟੀ ਸਾਲੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾ ਲਿਆ। ਉੱਨੀ ਸੌ ਅਠਾਹਠ ‘ਚ ਇੰਗਲੈਂਡ ਆ ਗਿਆ। ਚੜ੍ਹੇ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਸਾਨੂੰ ਸੱਦ ਲਿਆ।...ਚੱਲ-ਪਹਿਲਾਂ ਪੈਂਗ ਪਾ।”

ਮੈਂ ਪੈਂਗ ਪਾ ਕੇ ਗਲਾਸ ਅੰਕਲ ਵੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਘੁੱਟ ਭਰਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ, “ਭਾਪਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਘਰਵਾਲੀ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਸਾਥੀ ਨੂੰ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਤੇ ਘਰਵਾਲੀ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਸੁਆਰਥੀ ਰਿਸ਼ਤਾ ਵੀ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ‘ਤੇ ਕੋਈ ਨੂੰ ਹੋਗਾ।”

ਮੈਂ ਮਾਊਸ ‘ਤੇ ਉਂਗਲ ਦਬ ਦਿੱਤੀ।

“ਇਕ ਦਿਨ ਹਰਨੇਕ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਹ ਕੀ ਮੁਸਲਮਾਨਾਂ ਵਾਲਾ ਨਾਂ ਰੱਖਿਆ-ਜਾਵੇਦ ਕੁਮਾਰੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਮੇਰੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਰੱਖਿਆ। ਸੰਤਾਲੀ ਦੇ ਰੌਲਿਆਂ ਵੇਲੇ ਜੜ੍ਹਾਂਵਾਲੀ ਦਾਣਾ ਮੰਡੀ ਵਿੱਚ ਗੋਲੀ ਚੱਲੀ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਜਾਵੇਦ ਨੇ ਬਚਾਇਆ। ਉਸ ਦੇ ਖੱਬੇ ਮੋਢੇ ‘ਤੇ ਗੋਲੀ ਲੱਗੀ। ਪਰ ਉਸ ਇਸ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕੀਤੀ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪਰਿਵਾਰ ਸਮੇਤ ਲਾਹੌਰ ਵੱਲ ਜਾਂਦੇ ਕਾਫਲੇ ਨਾਲ ਰਲਾਇਆ। ਬਾਬਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸੇ ਦੀ ਯਾਦ ਵਿੱਚ ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਰੱਖਿਆ। ਹਰਨੇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕੀ ਇਹਦਾ ਨਾਂ ਬਦਲਿਆ ਨੂੰ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਨੂੰ। ਫੇਰ ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਚੰਗੇ ਲੱਗਦੇ ਆ। ਮੈਂ ਨਾਂਹ ਵਿੱਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੱਚੀਆਂ ਨੂੰ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਮੇਰੇ ਕਰਾਮਤ ਅਲੀ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਆ। ਮੈਂ ਅੱਗੋਂ ਚੀਕ ਹੀ ਪਈ ਕਿ ਉਸ ਅਜਿਹਾ ਕਿਵੇਂ ਸੋਚ ਲਿਆ। ਉਸ ਫੇਰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਨਫਿਸ ਕਰਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਗਲਤੀ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ। ਇਥੇ ਫਰੀ ਸੋਸਾਇਟੀ ਆ। ਸਾਰੇ ਕਨਫਿਸ ਕਰਦੇ ਆ। ਇੱਥੇ ਵਿਆਹ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਸੰਬੰਧਾਂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਬੋਦਰ ਨੂੰ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਆਪ ਨੂੰ ਕਰਦਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜੇ ਉਹ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛ ਕਿਉਂ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੋਈ ਉਹਲਾ ਨੂੰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ‘ਤੇ ਕਨਫਿਸ ਕਰਾ ਲਿਆ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸੋਚਦਾ-ਮੇਰੇ ਕਰਾਮਤ ਅਲੀ ਨਾਲ ਉਹੋ ਜਿਹੇ ਸੰਬੰਧ ਨੂੰ ਆ।”

“ਜਲਦੀ ਹੀ ਭਰਾ-ਭਰਜਾਈ ਨੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਡੇਟ ਮਿੱਥ ਲਈ। ਵਿਆਹ ਲਈ ਹਰਨੇਕ ਬਹੁਤ ਉਤਸੁਕ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਹੁਣ ਫੈਕਟਰੀ ਨਾ ਆਇਆ ਕਰਾਂ। ਪਰ ਮੈਂ ਨੂੰ ਮੰਨੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਆਪਣੀਆਂ ਆਰਥਿਕ ਲੋੜਾਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਕਿਸੇ ‘ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਨੂੰ ਹੋਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਹਰਨੇਕ ਮੇਰੇ ‘ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾ ਖਰਚ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ, ‘ਤੁਮਾਰੇ ਹਾਥ ਇਤਨੇ ਸੁੰਦਰ ਹੈ ਕਿ ਜੇ ਕਾਮ ਕਰਨੇ ਕੇ ਲੀਏ ਨਹੀਂ ਬਣੇ।’ ਇਕ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਹਰਨੇਕ ਕੋਲ ਬੈਠੀ ਸੀ ਕਿ ਕਰਾਮਤ ਅਲੀ ਦਾ ਫੋਨ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਹਰਨੇਕ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਆਪ ਵੀ ਕਰਾਮਤ ਨੂੰ ਹੈਲੋ ਕਹਿ ਦੇਵੇ। ਹਰਨੇਕ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੇ ਉੱਚੀ ਦੇਣੀ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇ ਕਿ ਮੈਂ ਮੁਸਲੇ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਇਹ ਕਿੱਦਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਸ ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੀ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਪਤਨੀ ਹੈ-ਇਸ ਲਈ ਉਹ ਕਹਿ ਦੇਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਨੂੰ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਫੇਰ ਜਿਵੇਂ ਹਰਨੇਕ ਨੇ ਕਿਹਾ-ਮੈਂ ਉਵੇਂ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਫੈਕਟਰੀ ਜਾਣ ਵਾਲਾ ਰਸਤਾ ਹੀ ਬਦਲ ਲਿਆ। ਮੈਂ ਕਰਾਮਤ ਦੇ ਫੋਨ ਸੁਣਨੇ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮੈਸੇਜ ਭੇਜਣ ਲੱਗਾ।”

“ਹਰਨੇਕ ਮੇਰੀ ਖੂਬਸੂਰਤੀ ਦੀ ਪ੍ਰਸੰਸਾ ਕਰਦਾ ਨਾ ਬੱਕਦਾ। ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਮਨ ‘ਚ ਇਕ ਗੱਲ ਅਵੱਸ਼ ਵੱਸੀ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕਰਾਮਤ ਅਲੀ ਨਾਲ ਸਰੀਰਕ ਸੰਬੰਧ ਰਹੇ ਆ। ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਭਰਜਾਈ ਨੇ ਮੈਥੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੁੱਛਿਆ। ਮੈਂ ਭਰਜਾਈ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਆ ਕਿ ਮੈਂ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਆਂ। ਉਸ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਕਿਵੇਂ ਸੋਚ ਲਿਆ। ਜੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸੱਚ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰਾ ਮੈਡੀਕਲ ਚੈਕ ਅਪ ਕਰਵਾ ਕੇ ਦੇਖ ਲੈਣ। ਉਹ ਇਸ ਗੱਲ ‘ਤੇ ਹੀ ਜ਼ੋਰ ਪਾਈ ਗਈ ਕਿ ਮੈਂ ਸੱਚ ਸੱਚ ਦੱਸ ਦਵਾਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਨਾਂ ‘ਚ ਇਹ ਗੱਲ ਘਰ ਗਈ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਜੂਠੀ ਹਾਂ।”

“ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨੂੰ ਜਿੱਤ ਸਕਦੀ। ਮਨ ਕਰਦਾ ਕਿ ਇਹ ਰਿਸ਼ਤਾ ਤੋੜ ਦਵਾਂ। ਵੀਜ਼ਾ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਇਕ ਹਫ਼ਤਾ ਪਹਿਲਾਂ ਇੰਡੀਆ ਚਲੀ ਜਾਵਾਂ। ਪਰ ਰਮੇਸ਼ ਤਾਂ ਹੋਰ ਹੀ ਸੋਚੀ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਵਿਆਹ ‘ਤੇ ਭਾਪੇ ਤੇ ਬੀਬੀ ਨੇ ਆਉਣਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀਜ਼ਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਇਹੀ ਗੱਲ ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਵੀ ਪੁੱਛ ਲਈ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਤਨ-ਮਨ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗ ਗਈ। ਬਸ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਨਾਲ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਕਿ ਜੇ ਹੁਣ ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਜੂਠੀ ਕਰੇਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਰਾਮਤ ਅਲੀ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ।”

ਦ੍ਰਿਸ਼ ਉਭਰਦਾ ਹੈ। ਕਰਾਮਤ ਅਲੀ ਜਾਵੇਦ ਦੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਖੁੱਲ੍ਹਾਂ ‘ਚ ਲੈ ਕੇ ਘੁੱਟਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਅੰਦਰ ਆਪਣੀ ਜੀਭ ਫੇਰਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ-“ਲੈ ਜਾਵੇਦ, ਹੁਣ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਜੂਠੀ ਸਮਝ ਲੈ। ਪਰ ਤੂੰ ਜੂਠੀ ਨੂੰ।”

“ਓ ਮਾਈ ਗਾੱਡ,” ਅੰਕਲ ਨੇ ਉੱਠ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਸਮਝ ਨੂੰ ਸਕਿਆ। ਇਹ ਬ੍ਰਹਿਮੰਡ ਪੰਦਰਾਂ ਅਰਬ ਸਾਲ ਪੁਰਾਣਾ ਆ। ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਸਕਿਆ ਕਿ ਇਹ ਕਿਵੇਂ ਬਣਿਆ। ਐਦਾਂ ਹੀ ਔਰਤ ਦਾ ਮਨ ਆ। ਬੰਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਪਰ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਉਹਨੂੰ ਸਮਝ ਨੂੰ ਸਕਿਆ-ਮੈਂ ਵੀ

ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਆਂ।”

“ਤੁਸੀਂ ਕੁਝ ਹੋਰ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੋਗੇ ਜਾਂ ਇਸੇ ਨੂੰ ਆਧਾਰ ਬਣਾ ਕੇ ਮੈਂ ਫਿਲਮ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿਆਂ।”

“ਬਸ-ਐਨਾ ਲਿਖ ਦਈਂ ਕਿ ਮੈਂ.....।” ਉਹ ਭੁੱਬੀਂ ਰੋ ਪਏ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਕਰਾਉਣਾ ਅਤੀ ਔਖਾ ਸੀ। ਉਨਾ ਹੀ ਔਖਾ, ਜਿੰਨਾ ਔਖਾ ਮੈਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਜਾਵੇਦ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣ ਕੇ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਹੈ

ਮੋਬਾਇਲ ਦੀ ਸਕਰੀਨ 'ਤੇ ਬਿਲੋ ਦੇ ਘਰ ਦਾ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਆਇਆ ਹੈ।

ਮੈਂ ਲਾਲ ਬਟਨ 'ਤੇ ਅੰਗੂਠੇ ਦਾ ਦਬਾਓ ਵਧਾ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।

ਬਿਲੋ ਦਾ ਫੋਨ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਪ੍ਰੈਸ਼ਾਨ ਵੀ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੌਕਾ ਮੇਲ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਘਰ 'ਚ ਬੈਠ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਾਂ ਜਾਂ ਸੱਤਿਆ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤੰਗ ਕਰੇ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਹਾਲਤ ਮੈਥੋਂ ਦੇਖੀ ਨਾ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮੋਬਾਇਲ 'ਤੇ ਰਿੰਗ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਨੰਬਰ ਦੇਖਾਂ ਤਾਂ ਉਹਦਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਹਦਾ ਨੰਬਰ ਤੇ ਨਾਂ ਫੀਡ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਘਰ 'ਚ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਅਕਸਰ ਮੈਨੂੰ ਉਹਦਾ ਫੋਨ ਨੰਬਰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਖਿਰੀ ਤਿੰਨ ਅੰਖਰ 585 ਯਾਦ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਸੱਤਿਆ ਕੋਲ ਬੈਠਾਂ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ-ਕਰਦੀ ਮੇਰੇ ਹੱਥੋਂ ਮੋਬਾਇਲ ਫੜ ਲੈਂਦੀ ਹੈ-ਇਹ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮੈਂ ਕਿਸ ਨੰਬਰ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੋਨ ਕੀਤੇ ਹਨ ਜਾਂ ਕਿਸ ਨੰਬਰ ਦੇ ਮੈਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੋਨ ਆਏ ਹਨ। ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹਾਂ। ਉਹਦਾ ਵੀ ਸਿਰਾ ਹਾਂ। ਜੇ ਗੱਲ ਉਹਦੇ ਢਿੱਡ 'ਚ ਹੁੰਦੀ ਹੈ- ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਦਿਮਾਗ 'ਚ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਘਰ ਪਹੁੰਚਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ- ਪਹਿਲਾਂ ਕਈ ਇੱਕ ਨੰਬਰ ਡੀਲੀਟ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।

ਜਿੱਦਣ ਦੀ ਉਹ ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਹਸਪਤਾਲ ਤੋਂ ਆਈ ਹੈ-ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਚਿੜਚਿੜੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬੋਲਦੀ ਸੀ, ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਸੁਭਾਅ 'ਚ ਤੇਜ਼ੀ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਅੱਧੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੂੰਹ 'ਚ ਹੀ ਕਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ਦੀ ਸਮਝ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਉਹ ਖਿੱਝਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜਾਣਬੁੱਝ ਕੇ ਅਜਿਹਾ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕਿਵੇਂ ਦੱਸਾਂ ਕਿ ਇਸ ਬੀਮਾਰੀ ਨੇ ਕੁਝ ਕੁ ਉਸ ਦੀ ਜਬਾਨ 'ਤੇ ਵੀ ਅਸਰ ਕੀਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਸੋਚਦੀ ਹੈ। ਐਵੇਂ ਫਜ਼ੂਲ ਕਿਸਮ ਦਾ ਜਿਸ ਦਾ ਕੋਈ ਨਤੀਜਾ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਣ ਵਾਲਾ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਡੈਪਰੈਸ਼ਨ ਕਰਕੇ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਅਜਿਹੀ ਹਾਲਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਕਿਸ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਡੈਪਰੈਸ਼ਨ ਹੋਇਆ। ਮੈਂ ਇਸ ਦਾ ਕਾਰਨ ਲੱਭਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਘਰ ਦਾ ਪੱਤਾ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਮਰਜ਼ੀ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਹਿੱਲਦਾ ਸੀ, ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸ ਗੱਲ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਹੋਈ। ਮੈਂ ਘਰੋਂ ਸਾਢੇ ਨੌਂ ਵਜੇ ਦਫਤਰ ਜਾਂਦਾ।

ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ। ਉਹਦੇ ਦਫਤਰ 'ਚ ਛੱਡਦਾ। ਆਉਣ ਲੱਗਾ ਉਹਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਆਉਂਦਾ। ਉਹ ਉਨੀ ਕਰੇ ਇੱਕੀ ਕਰੇ-ਮੈਂ ਬਹੁਤਾ ਉਸ ਦੇ ਕੰਮਾਂ 'ਚ ਦਖਲਅੰਦਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਆਪ ਇੰਟਰਨਲ ਆਡਿਟ 'ਚ ਅਡੀਟਰ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਚੰਗਾ ਭਲਾ ਸਕੇਲ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਹੀ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਕਿ ਉਹਨੇ ਨੌਕਰੀ ਨਹੀਂ ਕਰਨੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਆਖਰ ਕਿਉਂ? ਕਹਿੰਦੀ ਕਿ ਉਹਦਾ ਮਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਹਨੇ ਮੈਡੀਕਲ ਲੀਵ ਲੈ ਲਈ। ਉਹਦੇ ਹੱਥ ਕੰਬਦੇ। ਤੁਰਦੀ ਤਾਂ ਸਾਹ ਚੜ ਜਾਂਦਾ। ਲੈਟਰੀਨ ਵੱਲ ਜਾਣਾ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਔਖਾ ਲੱਗਦਾ। ਮੈਂ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲੋਂ ਚੈਕਅਪ ਕਰਵਾਇਆ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਉਹਦੇ ਢੇਰ ਸਾਰੇ ਟੈਸਟ ਕੀਤੇ। ਖੂਨ, ਪਿਸ਼ਾਬ, ਬਲੈਂਡਪੈਸ਼ਰ ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਠਾਕ ਸਨ। ਖਾਂਦਾ ਪੀਤਾ ਪਚਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਸਾਰਾ-ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬੈੱਡ 'ਤੇ ਪਈ ਛੱਤ ਨੂੰ ਘੂਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੀ ਹੋਈ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਹਵਾ, ਪਾਣੀ ਬਦਲਣ ਲਈ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਉਹਦੇ ਪੇਕਿਆਂ ਦੇ ਛੱਡ ਆਇਆ। ਇਸ ਨਾਲ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨਾ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਪੁੱਛਦਾ-ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੀ ਦੱਸਦੀ। ਡਾਕਟਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਕਦੇ ਟੈਨਸ਼ਨ 'ਚ ਨਹੀਂ ਆਉਣ ਦੇਣਾ। ਦਵਾਈ ਲਗਾਤਾਰ ਦੇਣੀਆਂ। ਇਹ ਬਿਮਾਰੀ ਪਲਟ-ਪਲਟ ਕੇ ਆ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਹਦਾ ਅਸਰ ਮਾਰੂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਉਹ ਮਰਨ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਮਿਲਣ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਸੌਖਿਆਂ ਮਰਨ ਦਾ ਤਰੀਕਾ ਦੱਸੋ। ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਮਰੇ। ਉਸ ਇਕ ਸਾਲ ਮਰਨ ਦੀ ਤਿਆਰੀ 'ਚ ਹੀ ਲੰਘਾਇਆ। ਫੇਰ ਆਹ ਅਟੈਕ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਚੰਗੀ ਭਲੀ ਬੈਠੀ-ਬੈਠੀ ਹਾਏ ਬਹੁੜੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪੈਂਦੀ ਹੈ ਕਿ ਸਿਰ 'ਚ ਤਰਾੜਾਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਰੀਲੈਕਸ ਕਰਨ ਦੀ ਵਥੇਰੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਉਸ ਵੱਲ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਕੰਮਕਾਰ ਲਈ ਅੱਧਖੜ ਉਮਰ ਦੀ ਔਰਤ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਔਖੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਹਨੂੰ ਵੀਲ੍ਹ-ਚੇਅਰ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਕਿ ਸਾਹਮਣੇ ਪਾਰਕ 'ਚ ਸੈਰ ਕਰਵਾ ਲਿਆਉਂਦੇ ਹਾਂ। ਪਿਛਲੇ ਹਫਤੇ ਦੇਸ਼ ਭਗਤ ਯਾਦਗਾਰ ਹਾਲ ਵਿੱਚ ਇਲੈਕਟਰੋਨਿਕ ਦੀ ਸੇਲ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਯਸ਼ ਆਪਣੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਨਾਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੱਤਿਆ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਾਰ 'ਚ ਜਾ ਆਵੇ। ਦੋ ਘੜੀਆਂ ਲਈ ਆਉਟਿੰਗ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਘਰ ਦੀ ਬੋਰੀਅਤ ਘਟੇਗੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਪਸੰਦ ਆ ਗਈ ਤਾਂ ਖਰੀਦ ਲਿਆਵੇ। ਉਹਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਐਵੇਂ ਪੈਸੇ ਖਰਚਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਆ।” ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨਾ ਕਰੇ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਵਾਂਗੂ ਉਹਨੂੰ ਵੀ ਪੈਸਿਆਂ ਨਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੋਹ ਹੈ। ਦਸ ਰੁਪਏ ਖਰਚਣ ਲੱਗਿਆਂ ਉਹਦੀ ਜਾਨ ਨਿਕਲਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਜਾਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਮੰਨੀ ਸੀ। ਜਿੰਦ ਕਰਨ ਲੱਗੀ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਨਾਲ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਸਮਝਾ ਹੀ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ ਕਿ ਰਜਨੀ ਉਹਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲਵੇਗੀ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੇ। ਉਹ ਬੜੀ ਚੰਗੀ ਔਰਤ ਹੈ। ਯਸ਼ ਮੇਰਾ ਨੇੜਲਾ ਦੋਸਤ ਹੈ। ਉਹ ਨੇ ਮੇਰੇ ਕਰਕੇ ਹੀ ਸੱਤ ਕਿਲੋਮੀਟਰ ਕਾਰ ਚਲਾ ਕੇ ਇਧਰ ਆਉਣਾ ਹੈ। ਉਸ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਕਿਹਾ

ਸੀ, “ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਚਲਣਾ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਵੀ ਪੱਥਰ 'ਤੇ ਲੀਕ ਆ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਭਾਵੇਂ ਮੇਰਾ ਸਕਾ ਭਰਾ ਆ ਜਾਵੇ।” ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਫੇਰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਮੰਨਣਾ ਤਾਂ ਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ। ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਦੀ ਮਾਲਕਣ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਮੈਂ ਉੱਚਾ-ਨੀਵਾਂ ਬੋਲ ਦਿਆਂ ਤਾਂ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਡਾਕਟਰ ਦੀ ਹਰੇਕ ਚੈਕਿੰਗ ਬਾਅਦ ਲਗਪਗ ਇਹੀ ਰਿਪੋਰਟ ਆਈ ਹੈ ਕਿ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੋਝ ਪਾਉਣ ਨਾਲ ਬਲਡ ਪਰੈਸ਼ਰ ਕੁਝ ਕੁ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਘਬਰਾਉਣ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਕੁ ਸੰਭਾਲ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਇਕੱਲੀ ਨਾ ਛੱਡਿਆ ਕਰੋ।

ਬਿਲੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਰਿੰਗ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਸੱਤਿਆ ਪੁੱਛ ਰਹੀ ਹੈ ਕਿ ਇਹ ਕੌਣ ਰਿੰਗ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ ਹਾਂ। ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕੁਲੀਗ ਪਲਵਿੰਦਰ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਹੀ ਇਹ ਕੁੱਤੀ ਆਦਤ ਪਈ ਹੈ। ਕੰਮ ਉਸਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮਿਸ ਕਾਲ ਮੈਨੂੰ ਮਾਰਦਾ ਹੈ। ਸੱਤਿਆ ਖਿਝਦੀ ਹੈ। ਉੱਚੀ-ਦੇਣੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਜੇ ਹੁਣ ਉਸਨੇ ਰਿੰਗ ਕੀਤੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮੋਬਾਇਲ ਫੜਾੜੇਓ। ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਕੁੱਤੇਖਾਣੀ ਕਰੂੰਗੀ।”

ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਬਹੁਤੀ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਨਹੀਂ ਬੋਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮੇਰੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਉਸ 'ਤੇ ਅਸਰ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦਵਾਈ ਦੀ ਡੋਜ਼ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ।

ਉਠਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹਨੇ ਫੇਰ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਬੈਠਾ ਲਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਚ ਮਿੰਨਾ-ਮਿੰਨਾ ਮੁਸਕਰਾਈ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਭੁੱਲੀ ਵਿਸਰੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਤੁਸੀਂ ਬਦਲ ਰਹੇ ਹੋ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖ ਰਹੇ। ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਦਫਤਰੋਂ ਦਿਨ ਵਿੱਚ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਵਾਰ ਫੋਨ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਹਫਤੇ ਵਿੱਚ ਇੱਕ-ਅੱਧ ਵਾਰ ਪੁੱਛਦੇ ਹੋ। ਮੈਂ ਹੁਣ ਐਨੀ ਮਾੜੀ ਹੋ ਗਈ ਹਾਂ।” ਉਹਨੂੰ ਕੀ ਦੱਸਾਂ! ਜੇ ਮੈਂ ਫੋਨ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਜਾਂ ਬੱਚੇ ਕਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਵਿਚੋਂ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਕੋ ਹੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਕਰ ਲਿਆ ਜਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ। ਇਹੀ ਪੁੱਛਣਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਫਲਾਣੀ ਗੋਲੀ ਖਾ ਲਈ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ? ਹੁਣ ਉਹ ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਹੈ। ਅਕਸਰ ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਸ਼ਿਕਾਇਤਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਪ੍ਰੇਮ ਉਸਦੇ ਆਖੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਜੇ ਉਹ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਕੰਨਣਘੋਸੀ ਮਾਰ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲ ਬੈਠਦਾ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਪੁੱਛ ਲਵਾਂ ਕਿ ਕਿਥੋਂ ਆਇਆ ਜਾਂ ਕਿਥੇ ਚਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਦੱਸਦਾ। ਪ੍ਰੀਤੀ ਉਸ ਦਾ ਖਿਆਲ ਨਹੀਂ ਰੱਖਦੀ। ਉਹ ਬੀਮਾਰ ਕੀ ਹੋਈ ਹੈ, ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਡਰ ਚੁੱਕ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਉਸਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਸ਼ੁਕ ਮੰਨਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਐਨੀ ਛੇਤੀ ਪਰਾਈ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਟੈਲੀਫੋਨ 'ਤੇ ਅੱਧਾ-ਪੌਣਾ ਘੰਟਾ ਲਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰੇ ਜਾਂ ਉਹਦੀ ਮਾਂ ਦਾ ਫੋਨ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਘੰਟਾ ਭਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਇਕੋ ਗੱਲ ਨੂੰ ਪੰਜ-ਪੰਜ ਵਾਰ ਕਹੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਰੋਕਦਾ ਨਹੀਂ। ਟੋਕਦਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਠੋਸ ਪਹੁੰਚੇਗੀ। ਮੈਂ ਅਜਿਹਾ ਕੋਈ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹਦੇ ਦਿਮਾਗ 'ਤੇ ਕੋਈ ਬੋਝ ਪਵੇ। ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਸੋਚਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੇ ਬੋਲੇ ਹੋਏ ਸ਼ਬਦਾਂ ਦਾ ਕੀ ਅਰਥ

ਲਵੇਗੀ। ਮੈਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਘਰ ਨਾਲ ਜੁੜੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਵਸਤਾਂ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਗੱਲ ਮਗਰੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਇਹ ਠੀਕ ਹੈ। ਉਹਦੇ 'ਠੀਕ' ਕਹਿਣ ਨਾਲ ਮੇਰੇ ਕਈ ਕੰਮ ਸੰਵਰ ਜਾਂਦੇ ਹਨ।

“ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ-ਮੈਂ ਵੀਹਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਵਿਚ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆਂ। ਦੱਸ ਆਇਆਂ ਕਿ ਨੂੰ।”

“ਤੁਸੀਂ ਨਾ ਆਉਂਦੇ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੌਣ ਆਉਂਦਾ? ਤੁਹਾਡੇ ਬਿਨਾਂ ਮੇਰਾ ਹੈ ਵੀ ਕੌਣ?”

“ਤੂੰ ਖੁਸ਼ ਰਿਹਾ ਕਰ।”

ਉਹ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਘੁੱਟਦੀ ਹੋਈ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ, “ਭੈਣਜੀ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਿਆ?”

ਪਿਛਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੋਂ ਉਹ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਸੂਈ ਭੈਣਜੀ 'ਤੇ ਅੜੀ ਖੜੋਤੀ ਹੈ।

ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ ਤਾਂ ਬਿਲੇ ਵੱਲ ਹੈ। ਉਹ ਅਵੱਸ਼ ਹੀ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹੋਵੇਗੀ। ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਸਤਨਾਮ ਦੀ ਸਿਹਤ ਵਿਗੜਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਸਤਨਾਮ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ-ਉਹ ਉਹ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਰੇ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦੀ, “ਮੈਨੂੰ ਕਿਹੜੇ ਪਾਪਾ ਦੀ ਸਜ਼ਾ ਮਿਲੀ ਆ। ਕਿਤੇ ਪਿਛਲੇ ਜਨਮਾਂ ਦੇ ਭੈੜੇ ਕੀਤੇ ਕਰਮਾਂ ਕਰਕੇ ਤਾਂ ਨੂੰ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਰਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਕੇ ਦੌੜ ਜਾਵਾਂ। ਬਹੁਤ ਦੂਰ। ਪਹਾੜਾਂ ਵੱਲ। ਮੈਥੋਂ ਸਤਨਾਮ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਨੂੰ ਜਾਂਦਾ। ਉਹਦੀ ਲਾਚਾਰੀ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਕਰਦੀ ਆ। ਪਤਾ ਨੂੰ ਇਹ ਠੀਕ ਵੀ ਹੋਵੇਗਾ ਕਿ ਨੂੰ। ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਬੈਡ ਰੂਮ 'ਚ ਸਾਹਮਣੀ ਦੀਵਾਰ 'ਤੇ ਟੰਗੀ ਸਾਡੀ ਦੋਹਾਂ ਦੀ ਫੋਟੋ ਦੇਖਦੀ ਆਂ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਧਾਹ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੀ ਆ।... ਪਲੀਜ਼-ਤੁਸੀਂ ਹੁਣੇ ਆ ਜੋ।” ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਾ, “ਦੁੱਖ ਬਾਰੇ ਬਹੁਤਾ ਨੂੰ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੋਚੋਗੇ ਤਾਂ ਬਿਮਾਰ ਹੋ ਜਾਓਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਘਰ ਤੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ। ਸਤਨਾਮ ਦੀ ਦੇਖਭਾਲ ਕਰਨੀ ਆ।” ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਡੁਸਕਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ, “ਮੈਥੋਂ ਸਤਨਾਮ ਦੀ ਇਹ ਅਵਸਥਾ ਝੱਲੀ ਨੂੰ ਜਾਂਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ। ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਜਾਂ ਨਾ ਮੈਨੂੰ-ਮੈਂ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਣਾ।” ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ, “ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖੋ-ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਨੂੰ ਵੀ ਸੰਭਾਲਦਾ ਹਾਂ। ਤੁਹਾਡਾ ਵੀ ਖਿਆਲ ਰੱਖਦਾ ਹਾਂ।” ਉਹ ਦੱਸਦੀ, “ਹੁਣ-ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਮੇਰੇ ਆਖਿਰੀ ਆਸਰਾ ਹੋ। ਮੈਂ ਜਿੰਨੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝੇ ਕਰਦੀ ਆਂ-ਇੰਨੇ ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਨਾਲ ਨੂੰ ਕੀਤੇ। ਮੇਰੀ ਨੀਂਦ ਦੀ ਗੱਲੀ ਵੀ ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਹੋ।” ਇਹ ਮੌਕਾ ਮੇਲ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਉਸ ਨਾਲ ਮੁਲਾਕਾਤ ਬਿੰਦਰਾ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਹੋਈ ਸੀ। ਇਧਰ ਸੱਤਿਆ ਦਾਖਲ ਸੀ, ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਬਿਲੇ ਸਤਨਾਮ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਆਈ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਅਧਰੰਗ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਨੇ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਬਿਲੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵਾਂਗ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਸੀ। ਉਹਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚਲੀ ਸਿਲ ਬੇਕਾਬੂ ਰਹਿੰਦੀ ਸੀ। ਮੀਆਂ-ਬੀਵੀ 'ਚ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਉਹ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਸਾਹਾਂ 'ਚ ਜਿਉਂਦੇ ਸਨ। ਇਕਦਮ ਅਜਿਹਾ ਸਦਮਾ ਝਲਣਾ ਕਿਹੜਾ ਸੌਖਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਦੱਸਦੀ, “ਸਾਡੇ ਵਿਆਹ ਹੋਏ ਨੂੰ ਵੀਹ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਰਾਤ ਵੀ ਇਕੱਲਿਆਂ

ਨੇ ਨੂੰ ਕੱਟੀ। ਕੀ ਕਰੀਏ-ਸਾਨੂੰ ਵਿਛੜ ਕੇ ਨੀਂਦ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ। ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਲੜੇ ਨੂੰ। ਝਗੜੇ ਨੂੰ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦੇ ਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਕਦੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮਾੜਾ ਚੰਗਾ ਨੂੰ ਬੋਲਿਆ। ਸਿਹਤ ਵੀ ਚੰਗੀ ਭਲੀ ਸੀ। ਘਰ ਵਿੱਚ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਕਦੇ ਕਮੀ ਨੂੰ ਰਹੀ। ਇੱਕ ਦੀ ਥਾਂ ਚਾਰ ਚਾਰ ਆ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਨਿੱਕੀ ਤੋਂ ਨਿੱਕੀ ਗੱਲ ਵੀ ਬੜੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਦਾ। ਉਸਨੂੰ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਸੁਣਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ-ਉਹਨੂੰ ਜੋ ਆਪਣਾ ਲੱਗੇ।

ਰਮੇਸ਼ ਸੱਤਿਆ ਦਾ ਪਤਾ ਲੈਣ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹੀ ਮੈਨੂੰ ਸਤਨਾਮ ਕੋਲ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਨੰਬਰ ਅਠਾਰਾਂ ਸੀ ਤੇ ਸਤਨਾਮ ਵਾਲੇ ਦਾ ਛੱਬੀ। ਸਾਡੇ ਕਮਰੇ ਦੇ ਬਿਲਕੁੱਲ ਸਾਹਮਣੇ। ਸਤਨਾਮ ਉਸ ਦਾ ਪੁਰਾਣਾ ਦੋਸਤ ਸੀ ਤੇ ਰਮੇਸ਼ ਨੇ ਬਿਲੇ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਇਹ ਨੇ ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ। ਬੜੇ ਨੇਕ ਇਨਸਾਨ ਨੇ। ਇਨਫੋਰਮੇਸ਼ਨ ਐਂਡ ਬਰਾਡ ਕਾਸਟਿੰਗ 'ਚ ਗਜ਼ਟਡ ਅਫ਼ਸਰ ਲੱਗੇ ਨੇ। ਨਾ ਦਾਰੂ ਪੀਂਦੇ ਆ। ਨਾ ਮੀਟ ਮੱਛੀ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦੇ।”

ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮਰੀਜ਼ ਦਾ ਪਤਾ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਸਾਡਾ ਮੇਲ ਜੋਲ ਕੰਟੀਨ 'ਤੇ ਵਧਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਚਾਹ ਪੀਣ ਦੀ ਆਦਤ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੰਟੀਨ 'ਤੇ ਜਾ ਬੈਠਦਾ। ਸੱਤਿਆ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਦੋ-ਚਾਰ ਘੜੀਆਂ ਲਈ ਘੁੰਮ-ਫਿਰ ਆਵਾਂ। ਐਨੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਤੇ ਦੋਸਤਾਂ ਦਾ ਆਉਣਾ ਮੈਨੂੰ ਬੌਦਲਾ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਇਕੱਲਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਉਭਰੇ ਭਾਵਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਦੂਜਿਆਂ ਵਾਂਗ ਖਿੜਦਾ ਤੇ ਝੂਰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਸਿਹਤ, ਸੰਭਾਲ ਤੇ ਦੇਖ-ਰੇਖ ਕਰਨੀ ਮੇਰਾ ਫਰਜ਼ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਸ 'ਚ ਕੋਈ ਕੁਤਾਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਬਿਲਕੁੱਲ ਖੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਮਰੇ 'ਚ ਕੋਈ ਔਰਤ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਪੇਸ਼ਾਬ ਕਰਾਉਂਦਾ, ਉਸ ਦਾ ਨਾਲਾ ਤਕ ਬੰਨਦਾ। ਅਜਿਹੇ ਪਲਾਂ 'ਚ ਉਹਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ 'ਚ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ੁਕਰਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ। ਉਹਦਾ ਪਿਆਰ ਡੁੱਲ-ਡੁੱਲ ਪੈਂਦਾ। ਉਹਦਾ ਮਨ ਮੈਨੂੰ ਜੱਫੀ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਕਰਦਾ। ਅੱਗਾ-ਪਿੱਛਾ ਦੇਖਕੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ, “ਮੈਨੂੰ ਇਥੋਂ ਚੁੱਮੋ।” ਮੈਂ ਉਸਦੇ ਕਰੇ ਹੋਏ ਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰਦਾ। ਇਹ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਫਰਜ਼ ਹੀ ਲੱਗਦਾ। ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਇਹੀ ਭਾਵਨਾ ਜਾਗਦੀ ਕਿ ਉਹ ਜੋ ਕਹਿ ਰਹੀ ਹੈ-ਉਹ ਜੋ ਮੰਗ ਰਹੀ ਹੈ-ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਚਿਰ ਉਸਦੀ ਪਾਲਣਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਹਾਂ। ਸੱਚ ਤਾਂ ਇਹ ਵੀ ਸੀ ਕਿ ਮੈਥੋਂ ਉਹਦੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਸੱਤਿਆ ਭਾਲਦੀਆਂ ਪਰ ਉਥੋਂ ਉਸ ਦਾ ਹੋਰ ਹੀ ਰੂਪ ਦਿੱਸਦਾ ਜਿਹਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਮਨ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਤਨ ਕਬੂਲਣ ਲਈ ਤਿਆਰ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਕੋਫ਼ਤ ਵੀ ਆਉਂਦੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿੰਨਾ ਸੁਆਰਥੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹਾਂ। ਕੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਉਹਦਾ ਜਿਸਮ ਹੀ ਸਭ ਕੁਝ ਸੀ? ਕੀ ਇਸ ਤੋਂ ਪਾਰ ਕੋਈ ਹੋਰ ਰਿਸ਼ਤਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ? ਉਹ ਕਮਬਖ਼ਤ ਐਨੀ ਖੂਬਸੂਰਤ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੇ

ਮਨ 'ਚ ਉਸਦੀ ਇਮੋਜ਼ ਹੀ ਅਜਿਹੀ ਬਣੀ ਸੀ ਕਿ ਮਨ ਉਸਦਾ ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਰੂਪ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਖੁਸ਼ ਦੇਖਣ ਲਈ ਮੈਂ ਉਸ ਦਾ ਅਧਰੰਗ ਮਾਰਿਆ ਖੱਬਾ ਹੱਥ ਚੁੰਮ ਵੀ ਲੈਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਪਲ ਨਾਟਕ ਜਿਹੇ ਲੱਗਦੇ। ਕੁਝ ਸੀ ਜੋ ਮਲੋਜ਼ੋਰੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਅਜਿਹਾ ਕਰਵਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਦੀ ਸਮਝ ਨਾ ਲੱਗਦੀ। ਮੈਂ ਇਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹੋਣੀ ਸਮਝ ਕੇ ਅੱਧ ਪਚੱਧ ਪ੍ਰਵਾਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਤੇ ਬਿਲੋ ਦੋਵੇਂ ਰੱਜ ਕੇ ਦੁਖੀ ਆਤਮਾਵਾਂ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਸਾਂਝ ਦਾ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਵੀ ਇਹੀ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਬਿਲੋ ਜਿਥੇ ਸਤਨਾਮ ਕਰਕੇ ਦੁਖੀ ਸੀ-ਉਥੇ ਉਹ ਆਪਣੇ ਆਪ ਕਰਕੇ ਉਸ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦੁਖੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਸਤਨਾਮ ਨਾਲ ਲਵ ਮੈਰਿਜ਼ ਕਰਵਾਈ ਸੀ। ਘਰਦਿਆਂ ਨੇ ਵਿਰੋਧ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਸਤਨਾਮ ਦੀ ਨੀਵੀਂ ਜਾਤ ਦਾ ਮਿਹਣਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਹਨੇ ਕਿਸੇ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਤਕੜੇ ਘਰ ਦੀ ਧੀ ਸੀ। ਸਤਨਾਮ ਬੇਰੁਜ਼ਗਾਰ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਸਤਨਾਮ ਕੋਲ ਡਿਗਰੀ ਸੀ। ਉਸ ਜਲਦੀ ਹੀ ਕਿਤੇ ਨਾ ਕਿਤੇ ਐਡਜਸਟ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਫੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲੀ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਸਤਨਾਮ ਨੂੰ। ਘਰਦਿਆਂ ਵੱਲੋਂ ਉਹ ਕੱਟੀ ਗਈ ਸੀ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉਹਨੂੰ ਇਹ ਘਾਟ ਰਕੜਦੀ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਇਹ ਘਾਟ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਰੜਕਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਕਈ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਉਸਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੇਰੂ ਰੰਗੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇਖ ਕੇ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਾ, “ਜਦੋਂ ਸੋਚਾਂ ਭਾਰੂ ਹੋਣ-ਉਦੋਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਵਿੱਚ ਵਿਜੀ ਕਰ ਲਿਆ ਕਰੋ। ਜਾਂ ਜਿਸ ਵੀ ਈਸ਼ਟ ਵਿੱਚ ਤੁਹਾਡਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਆ-ਉਹਦੀ ਅਰਾਧਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰੋ।”

“ਅਜਿਹਾ ਤਾਂ ਹੋਵੇ-ਜੇ ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਿਤੇ ਖੜੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਦੌੜਾ ਫਿਰਦਾ।”

“ਇਹ ਦਾ ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੀ ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਆ?” ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਪੁੱਛਣ ਖਾਤਿਰ ਮੈਂ ਪੁੱਛਦਾ।

“ਵੱਡਾ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਹਮਣੇ ਆ।”

“ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਵੀ ਸਮੱਸਿਆ ਆ।”

“ਤੁਹਾਡੀ ਹੋਰ ਗੱਲ ਆ।”

“ਕੋਈ ਬਹੁਤਾ ਫਰਕ ਨਹੀਂ।”

“ਪਰੋਪਰ ਸੁੱਤੇ ਨਾ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਬੀਮਾਰ ਪੈ ਜਾਉਗੇ।”

“ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੀ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ।”

“ਔਰਤਾਂ ਮਰਦਾਂ ਨਾਲੋਂ ਬੋਲਡ ਹੁੰਦੀਆਂ।”

“ਹੁੰਦੀਆਂ। ਪਰ ਹਸਪਤਾਲ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਹੋਰ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ।”

ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਇਹ ਗੱਲ ਮੰਨਣੀ ਪਈ ਸੀ।

ਅਸੀਂ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਦਸ-ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਲਈ ਕੰਟੀਨ 'ਤੇ ਮਿਲਦੇ। ਦਿਨੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਮਰੀਜ਼ ਦਾ ਪਤਾ ਲੈਣ ਜਾਂਦੇ। ਮੈਂ ਸਤਨਾਮ ਕੋਲ ਬੈਠਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਾ, “ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਇੱਕ ਗੱਲ ਲੜ ਬੰਨ ਲਓ— ਤੁਸੀਂ ਮੰਨ ਲਓ ਕਿ ਇਹ ਜਿਹੜਾ

ਕੁਸ਼ ਹੋਇਆ-ਇਹ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਅਟੱਲ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਦਾ ਮੁਕਾਬਲਾ ਕਰਨਾ।”

ਸਤਨਾਮ ਅਗੋਂ ਕੁਝ ਬੋਲਦਾ, ਉਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ, “ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਕੋ ਸਿਆਣੀ ਗੱਲ ਨਾਲ ਅੱਧਾ ਦੁੱਖ ਘੱਟ ਜਾਂਦਾ।”

“ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੁਖ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਨ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਮੈਂ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ‘ਅਸਲੀ ਇਨਸਾਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ’ ਕਿਤਾਬ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿਉਂਗਾ। ਤੁਸੀਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਸੁਣਾਏਉ। ਫੇਰ ਦੇਖਿਓ-ਇਹ ਖਰਗੋਸ਼ ਵਾਂਗ ਛਾਲਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਜਾਣਗੇ।”

ਸਤਨਾਮ ਰੁੱਕ-ਰੁੱਕ ਕੇ ਬੋਲਦਾ। ਉਹਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਾਫ਼ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਸਿਰ ਉਹਦੇ ਮੂੰਹ ਕੋਲ ਲੈ ਜਾਂਦਾ। ਫੇਰ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਉਹਦੇ ਕੰਨ ਕੋਲ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਕੋਈ ਲੁੱਚਾ ਲਤੀਫ਼ਾ ਸੁਣਾਉਂਦਾ। ਉਸਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਫੈਲਦੀ ਜਿਹਨੂੰ ਮੈਂ ਪੜ੍ਹ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਥੋਂ ਪੁੱਛਦੀ, “ਤੁਸੀਂ ਕੀ ਕਿਹਾ ਸੀ?” ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਣ ਵਾਲੀ ਨਹੀਂ, ਅਗੋਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ, “ਮਰਦ ਬੜੇ ਖਤਰਨਾਕ ਹੁੰਦੇ।”

ਬਿਲੋ ਖੁਸ਼ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਤਨਾਮ ਕੋਲ ਘੰਟਾ ਕੁ ਬੈਠਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਗੱਲੀਂ ਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਮਲੋਜ਼ੋਰੀ ਬੈੱਡ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਸਤਨਾਮ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹੀਂ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹਦੇ ਠੀਕ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਰਾਜਪੂਤ ਮਾਰਕੀਟ 'ਚ ਦੁਕਾਨ ਕਿਰਾਏ 'ਤੇ ਲਵਾਂਗੇ ਤੇ ਉਥੋਂ ਪ੍ਰੋਪਰਟੀ ਡੀਲਰ ਤੇ ਫਾਈਨਾਂਸ ਦਾ ਕੰਮ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂਗੇ। ਸਤਨਾਮ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਬੈਠਿਆ ਕਰੇਗਾ। ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਉਹ ਕੰਮ ਕਰੇਗਾ, ਬਾਹਰਲੇ ਮੈਂ। ਇਨਵੈਸਟਮੈਂਟ ਅੱਧੀ-ਅੱਧੀ। ਮੇਰੀ ਇਸ ਸਕੀਮ ਦਾ ਉਸ 'ਤੇ ਅਸਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਲੱਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਨਵਾਂ ਮੋੜ ਦਿੱਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਸੋਚਣ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਹੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਬਿਲੋ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ 'ਚ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਦੇ ਭਾਵ ਉੱਭਰੇ ਸਨ ਜਿਹੜੇ ਕਿ ਅਗਲੇ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਵਧਦੇ ਹੀ ਗਏ ਸਨ। ਸਤਨਾਮ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਪਤਾ ਲੈਣ ਆਇਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਇਸੇ ਬਾਰੇ ਕਰਦਾ। ਬਿਲੋ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਸਤਨਾਮ ਨੂੰ ਬੋਲਣ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਘਰ ਗੋੜਾ ਵੀ ਮਾਰ ਆਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਵੱਡੀ ਬੇਟੀ ਕੰਪਿਊਟਰ ਦੀ ਬੀ. ਐਸ. ਸੀ. ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ ਤੇ ਮੁੰਡਾ +2 ਵਿੱਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਦੋਵੇਂ ਭੈਣ ਭਰਾ ਕੁਝ ਚਿਰ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਤੇ ਫੇਰ ਘਰ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ।

ਇੱਕ ਦਿਨ ਕੰਟੀਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਅਸੀਂ ਐਵੇਂ ਹੀ ਜਿਉਤੀ ਮਾਰਕੀਟ ਵੱਲ ਨੂੰ ਚਲੇ ਗਏ ਸੀ। ਉਸ ਸੇਬ, ਸੰਤਰੇ ਤੇ ਟੂਥਪੈਸਟ ਖਰੀਦੀ ਸੀ। ਹਸਪਤਾਲ ਕੋਲ ਆਉਂਦਿਆਂ-ਆਉਂਦਿਆਂ ਉਸ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਐਨਾ ਥਕਾਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਰੱਜ ਕੇ ਸੌਂ ਜਾਵਾਂ।”

ਮੈਂ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

“ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ।”

“ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਅੱਡੀ ਥੱਲੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਭੰਵੀਰੀ ਵਾਂਗ

ਘੁੰਮਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਹੋ। ਥੱਕ ਕੇ ਨੀਂਦ ਆਉਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਆ।”

“ਨੀਂਦ ਤਾਂ ਆਉਂਦੀ ਆ। ਪਰ ਟੁੱਟ-ਟੁੱਟ ਕੇ। ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੁਪਨੇ ਆਉਂਦੇ ਆ।”

“ਇਹ ਥੋੜ੍ਹੇ ਚਿਰ ਦੀ ਗੱਲ ਆ।”

“ਤੁਸੀਂ ਮੈਨੂੰ ਫੋਕੀਆਂ ਤਸੱਲੀਆਂ ਕਿਉਂ ਦਿੰਦੇ ਹੋ। ਮੈਨੂੰ ਤੁਹਾਡੇ ਤੋਂ ਇਹ ਆਸ ਨਹੀਂ।”

“ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਰਹੇ। ਤੁਹਾਡਾ ਧਿਆਨ ਕਿਧਰ ਆ?” ਸੱਤਿਆ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਸੋਚਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਕਰਕੇ ਚਿਤੁੰਤ ਹਾਂ। ਉਸ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਜਦੋਂ ਦੀ ਉਹ ਬਿਮਾਰ ਹੋਈ ਹੈ- ਮੈਂ ਕਦੇ ਹਾਸੇ ਵਾਲੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਘਰ 'ਚ ਹਾਸਾ ਆਉਣਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬੋਲਦਾ ਹਾਂ। ਬਿਨਾਂ ਮਤਲਬ ਤੋਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਮੇਰੇ ਜੁਆਬ ਨਾ ਦੇਣ 'ਤੇ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਮੇਰਾ ਬਹੁਤਾ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰਿਆ ਕਰੋ। ਮੈਂ ਜਲਦੀ ਠੀਕ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਮੈਡੀਕਲ ਲੀਵ ਨਹੀਂ ਵਧਾਉਣੀ। ਮੈਂ ਦਫਤਰ ਜਾਵਾਂਗੀ। ਫਿਜ਼ੀਕਲ ਹੈਂਡੀਕੈਪਡ ਲਈ ਦਫਤਰ ਵਾਲੇ ਆਪੇ ਇਜ਼ੀ ਕੰਮ ਦੇਣਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ-ਮੈਂ ਕੰਧ ਫੜ-ਫੜ ਕੇ ਰਸੋਈ ਤੱਕ ਗਈ ਸੀ। ਕਲ੍ਹ ਘਰੇ ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਚਾਹ ਪੀਣ ਨੂੰ ਕਰ ਆਇਆ। ਮੈਂ ਹਿੰਮਤ ਮਾਰ ਕੇ ਉੱਠੀ। ਰਸੋਈ ਵਿੱਚੋਂ ਆਪਣੀ ਪਸੰਦ ਦੀ ਚਾਹ ਬਣਾਈ। ਆਪਣੀ ਬਣਾਈ ਚਾਹ ਦਾ ਮਜ਼ਾ ਹੀ ਕੁਝ ਹੋਰ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਠਾਲੇਉ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਆਉਣੀ ਆਂ।”

“ਅਜੇ ਮੈਨੂੰ ਚਾਹ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਤੈਨੂੰ ਲੋੜ ਆ ਤਾਂ ਮੈਂ ਬਣਾ ਲਿਆਉਣਾ,” ਮੈਂ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਮੋਬਾਇਲ ਦੇ ਲਾਲ ਬਟਨ 'ਤੇ ਉਂਗਲ ਦਾ ਦਬਾਉ ਵਧਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ।

“ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਕਿਤੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਬੈਠੋ। ਤੁਸੀਂ ਭੈਣਜੀ ਬਾਰੇ ਕੀ ਸੋਚਿਆ?” ਉਹਨੂੰ ਫੇਰ ਭੈਣਜੀ ਦਾ ਚੇਤਾ ਆ ਗਿਆ ਹੈ।

“ਇਹ ਉਸ ਘਰ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਆ। ਸਾਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।”

“ਇਹ ਸਾਡੀ ਵੀ ਸਮੱਸਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਫਿਕਰ ਸਾਡਾ ਫਿਕਰ ਆ।”

“ਫੇਰ ਤੂੰ ਕੀ ਚਾਹੁਣੀ ਆਂ?”

“ਮੈਂ ਸਕੀਮ ਬਣਾਈ। ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਭੈਣਜੀ ਦਾ ਆਸਰਾ ਹੋਊ। ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇੱਥੇ ਲਾਗੇ ਹੀ ਮਕਾਨ ਲੈ ਦਿਉ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਮਕਾਨ ਜੋਗੇ ਪੈਸੇ ਹੋਗੇ ਆ। ਜੀਜਾ ਜੀ ਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਪੈਨਸ਼ਨ ਮਿਲਦੀ ਰਹਿਣੀ,” ਉਸ ਇਹ ਸਾਰਾ ਕੁਝ ਪਹਿਲਾ ਹੀ ਸੋਚ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕੋਈ ਮੌਕਾ ਲੱਭ ਰਹੀ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ਕਿ ਉਹਨੂੰ ਅੱਜ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਦੇਖਦੇ ਆਂ,” ਮੈਂ ਪੱਲਾ ਛਡਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ।

“ਤੁਸੀਂ ਸ਼ਾਮ ਤਕ ਸੋਚ ਕੇ ਦੱਸ ਦਿਓ।”

ਮੈਂ ਹਾਂ ਦੀ ਮੁਦਰਾ 'ਚ ਸਿਰ ਹਿਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਹਦਾ ਗੋਲਾ ਰੁਖ ਸਿਰ ਹੋ ਗਿਆ

ਹੈ। ਕਰਨੀ ਤਾਂ ਉਸ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਤਾਂ ਹਾਂ ਦੀ ਸਟੈਂਪ ਹੀ ਲਵਾਉਣੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਕਿ ਉਹ ਸਾਡੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਰਹਿਣ ਜਾਂ ਇਸੇ ਮੁਹੱਲੇ 'ਚ ਮਕਾਨ ਲੈ ਲੈਣ। ਜਿੰਨਾ ਕੋਈ ਨੇੜੇ ਆ ਕੇ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ ਉੱਨਾ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫਿਕ ਪੈਂਦਾ ਹੈ- ਇਹ ਮੇਰਾ ਬਾਪੂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਉਸ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਲਈਆਂ ਹਨ। ਥੱਕ ਗਈ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਮੋਬਾਇਲ 'ਤੇ ਬਿਲੋ ਦਾ ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਮੈਂ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਪੁੱਛਦਾ ਹਾਂ, “ਮੇਰੀ ਜਾਨ-ਕੀ ਹਾਲ ਚਾਲ ਆ?”

“ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਸਮਾਂ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਦੱਸਾਂ।”

“ਮੈਂ ਹਾਜ਼ਿਰ ਆ।”

“ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦੱਸੋ ਕਿ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਮੋਬਾਇਲ ਕਿਉਂ ਬੰਦ ਕਰਦੇ ਸੀ?”

ਉਹਨੂੰ ਕੀ ਦੱਸਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਦਫਤਰ ਨਹੀਂ, ਘਰ 'ਚ ਹਾਂ। ਝੂਠ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ, “ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿੱਚ ਮੀਟਿੰਗ ਚਲ ਰਹੀ ਸੀ-ਇਸ ਲਈ ਅਟੈਂਡ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ।”

“ਅੱਛਾ,” ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਤੇਜ਼ੀ ਘੱਟ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਦੱਸਣ ਲੱਗੀ ਹੈ, “ਮੈਂ ਬਾਥਰੂਮ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਸਤਨਾਮ ਡਰਾਇੰਗ ਰੂਮ ਵਿੱਚ ਸੌਫੇ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਸੀ। ਹਾਕਰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਗੇਟ ਮੂਹਰੇ ਸੁੱਟ ਗਿਆ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦੇਖੀ। ਉਠੇ। ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਡਿੱਗ ਪਏ। ਸੱਜੀ ਬਾਂਹ ਤੇ ਖੱਬੇ ਗਿੱਟੇ ਕੋਲ ਸੱਟਾਂ ਲੱਗੀਆਂ। ਪਰਸੋਂ ਦੇ ਹਾਏ-ਬੌੜੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦੇ। ਮੈਥੋਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸੁੱਤਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਦੁਖੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ। ਹੁਣੇ ਆ ਜਾਓ।”

ਉਹ ਆਪਣੇ ਬੈਡ 'ਤੇ ਲੇਟੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਹੋਰ ਹੀ ਰੂਪ ਦਿੱਸਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਉਹ ਔਰਤ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਿਹੜੀ ਆਪਣੇ ਖਾਵੰਦ ਦੇ ਸਾਹਾਂ 'ਚ ਜਿਊਂਦੀ ਸੀ। ਇਹ ਉਹ ਵੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ ਜਿਹੜੀ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਕੰਟੀਨ 'ਤੇ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਅਸਾਧਾਰਨ ਔਰਤ ਹੁੰਦੀ। ਇਕ ਅਜਿਹੀ ਔਰਤ ਜਿਸ ਨਾਲ ਕਿਸੇ ਵੀ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਜਾ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਏਸੇ ਸੋਚ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਵੱਲ ਖਿੱਚਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਨੇੜੇ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਤਨਾਮ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹਨੂੰ ਸਕੂਨ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ। ਉਹਦਾ ਗੋਲਾ ਟਿਕਾਣੇ 'ਤੇ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਉਸ 'ਤੇ ਅਸਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰਾਂ 'ਚ ਸ਼ੁਕਰਾਨੇ ਦਾ ਭਾਵ ਉਭਰਦੇ। ਉਹਨੂੰ ਨਸ਼ੇ ਦੀ ਗੋਲੀ ਦੇ ਕੇ ਅਸੀਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੈਡ ਰੂਪ ਵਿੱਚ ਆ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ। ਉਹ ਨਿਝਜਕ ਕਹਿੰਦੀ, “ਮੈਂ ਅਠਾਰ੍ਹਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਦੀ ਸੈਕਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਇਹੀ ਦੱਸਿਆ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਪਾਪ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਵਰਜਿਤ ਫਲ ਵਰਗਾ। ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ-ਜੇ ਇਹ ਪਾਪ ਵਰਗਾ ਤਾਂ ਇਹ ਦੁਨੀਆਂ ਪਵਿੱਤਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ?” ਮੇਰੇ ਅੰਦਰ ਹੀ ਅੰਦਰ ਵੀ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਚੱਲ ਰਿਹਾ ਹੁੰਦਾ-ਪਰ ਇਹ ਮੈਂ ਜ਼ਾਹਰ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਜੇ ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵਾਪਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਉਸ ਦਾ ਬੋਝ ਉਸ ਦੇ ਮਨ 'ਤੇ ਵੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਹ ਹਲੀਮੀ ਦੀ ਵਜ੍ਹਾ ਕਰਕੇ ਕੁਝ ਪੁੱਛ

ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਉਹ ਇਹਨਾਂ ਪਲਾਂ 'ਚ ਮੈਨੂੰ ਖੁਦ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵੱਧ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ, “ਤੁਹਾਡੀ ਸਮੱਸਿਆ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਆਂ। ਸਗੋਂ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਵੀ ਹੋ। ਕਦੇ ਇਕੱਲੇ ਬੈਠ ਕੇ ਸੋਚੋ।” ਮੈਂ ਸੋਚਣ ਲੱਗਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿੰਦੀ, “ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਦਰਾਂ ਕੀਮਤਾਂ ਨੂੰ ਦਫ਼ਾ ਕਰੋ। ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣਾ। ਜਦੋਂ ਆਪਾਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਨ 'ਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੰਦੇ ਆਂ ਤਾਂ ਨਵੀਂ ਥਾਂ ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਆ। ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਦਾ ਇਕ ਰਹੱਸਮਈ ਇਹਸਾਸ ਸਾਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਲਾਵੇ 'ਚ ਲੈ ਲੈਂਦਾ।” ਜਾਂ “ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਕੋਲ ਹੀ ਇਕ ਸ਼ਕਤੀ ਹੁੰਦੀ ਆ ਜਿਸ ਦੀ ਅਸੀਂ ਕਦੇ ਵਰਤੋਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ ਪਰ ਇਸ ਦਾ ਪਤਾ ਕਦੇ ਕਦਾਈ ਹੀ ਲੱਗਦਾ।” ਉਸ ਦੀਆਂ ਮਿਲਣੀਆਂ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਜੀਵਨ ਬਦਲ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਮੇਰੇ ਦਫ਼ਤਰ ਜਾਂ ਘਰੇ ਨਹੀਂ ਆਈ। ਮੈਂ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਦੋ ਚਾਰ ਰਾਤਾਂ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰੇ ਵੀ ਰਹਿ ਚੁੱਕਾ ਹਾਂ। ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪਾ ਕਮੀਨਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਅਸੀਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਅਸੀਂ ਇਸ ਤੋਂ ਬਚ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਦੌੜ ਸਕਦੇ। ਜਦੋਂ ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਤੇ ‘ਧੋਖਾ’ ਜਿਹੇ ਸ਼ਬਦ ਭਾਰੂ ਹੋਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਦੂਰ ਹੋਣ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਘੜਦਾ। ਬਿਲੋ ਦਾ ਇਕੋ ਫੋਨ ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਕੀਮਾਂ 'ਤੇ ਲੰਮੀ ਲੀਕ ਮਾਰ ਦਿੰਦਾ। ਮੈਂ ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਲਿਖਦਾ-ਪ੍ਰਤਾਪ ਸਿੰਘ ਕਮੀਨਾ, ਘਟੀਆ, ਸੁਆਰਥੀ, ਖੁਦਗਰਜ਼.....। ਮੈਂ ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਬਿਲੋ ਨੂੰ ਵੀ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਜਵਾਬ ਸੀ, “ਇਨ੍ਹਾਂ ਸਥਿਤੀਆਂ 'ਚ ਝੂਠ ਵੀ ਸੱਚ ਵਰਗਾ ਹੁੰਦਾ।”

“ਆ ਰਹੇ ਹੋ ਕਿ ਨਹੀਂ?” ਉਹ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਬਿਲੋ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਸੱਤਿਆ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਡਾਕਟਰ ਕੋਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਾਂਗਾ। ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਵਾਂਗ ਜਿੱਦ ਕਰਦੀ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ 'ਚ।” ਜਿਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਉਸ ਦੀ ਸਥਿਤੀ ਹੈ-ਠੀਕ ਉਵੇਂ ਦੀ ਮੇਰੀ ਹੈ। ਸੱਤਿਆ ਵੀ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਤਕਲੀਫ਼ 'ਚ ਸੀ। ਕੱਲ੍ਹ ਉਹਨੇ ਚੁੰਨੀ ਨਾਲ ਸਿਰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਬੰਨ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਨੇ ਤੇ ਫੇਰ ਮੈਂ ਸਿਰ ਝਸਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਆਰਾਮ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਸੁੱਤ-ਉਨੀਂਦਰੇ 'ਚ ਬੀਤੀ ਸੀ। ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਦਫ਼ਤਰ ਗਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਮਗਰੇ ਸੱਤਿਆ ਨੇ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, “ਹੁਣੇ ਆ ਜਾਓ।”

ਮੈਂ ਮੋਬਾਇਲ ਜੇਬ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਫੇਰ ਸੱਤਿਆ ਕੋਲ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਸਿਰ ਘੁੱਟੀ ਬੈਠੀ ਹੈ। ਉਹ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ, “ਕੌਣ ਸੀ? ਬੜਾ ਚਿਰ ਸਲਾਹੀਂ ਪਏ ਰਹੇ।”

“ਜਸਪਾਲ ਸੀ?”

“ਕਿਹੜਾ ਜਸਪਾਲ?”

“ਲਿੱਤਰਾਂ ਵਾਲੇ ਮਾਮੇ ਦਾ ਮੁੰਡਾ। ਤੇਰੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦਾ ਸੀ।”

ਉਹ ਆਪਣਾ ਹੱਥ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਵਧਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਮੈਂ ਵੀ ਬਹਿਰਾਮ ਫੋਨ ਕਰਨਾ। ਨੰਬਰ ਮਿਲਾ ਕੇ ਦਿਓ।”

ਬਹਿਰਾਮ ਵਾਲੀ ਭੈਣ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹਨੇ ਮੋਬਾਇਲ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਹੀ ਰੱਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤੰਦਰੁਸਤ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਵੀ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੇਟ ਜਾਵਾਂ। ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਸਿੱਧਾ ਲੇਟ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਮੇਰਾ ਤਨ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਉਥੇ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮਨ ਤਾਂ ਬਿਲੋ ਵੱਲ ਹੈ। ਤਨ ਵੀ। ਮੈਥੋਂ ਸੱਤਿਆ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਅੱਖਾਂ ਮੀਚ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਘੁੱਟਦੀ ਹੈ। ਉਹਦਾ ਮੁਰਦਾ ਹੱਥ ਮੇਰੇ ਪੱਟ ਹੇਠਾਂ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਹੋਰ ਉਤਸ਼ਾਹਿਤ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਇੱਕ ਹੱਥ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਘੁੱਟਦੀ ਹੈ।

ਮੈਂ ਨਿਰਜਿੰਦ ਹੋਇਆ ਉਸਦੇ ਨਾਲ ਲੇਟਿਆ ਹੋਇਆ ਹਾਂ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੰਨ ਕੋਲ ਮੂੰਹ ਲੈ ਜਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਚਾਹ ਦੇ ਦੋ ਕੱਪ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਆਓ। ਬਹੁਤ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਤੁਹਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਦੀ ਬਣੀ ਚਾਹ ਪੀਤਿਆਂ।” ਮੈਂ ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਬੱਚੇ ਵਾਂਗ ਉਠਕੇ ਰਸੋਈ 'ਚ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ।

ਰਸੋਈ 'ਚ ਖੜਿਆਂ ਸੋਚਦਾ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਬਿਲੋ ਦੀ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋੜ ਹੈ। ਉਹਨੇ ਵੀ ਇਕ ਦਿਨ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਜਨਾਬ-ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਾ ਸੰਭਾਲਦੀ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ।”

ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦਾ ਹਾਂ, “ਮੈਂ ਅੱਧੇ ਘੰਟੇ ਬਾਅਦ ਆ ਰਿਹਾਂ।”

ਅਲਫ਼ ਦੁਪਹਿਰ

“ਮੰਮੀ, ਮਾਨੀਏ, ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੀ ਦੇਹ ਨੂੰ ਐਨਾ ਕਸ਼ਟ ਕਾਸ ਲਈ ਦਿੰਦੇ ਹੋ?” ਅਨੀਤਾ ਨੇ ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਖਾਲੀ ਕਰਕੇ, ਮੇਰੀ ਝੋਲੀ 'ਚ ਸਿਰ ਸੁੱਟਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਮੇਰੇ ਹੱਥੋਂ ਕਮੀਜ਼ ਖੋਹ ਕੇ ਪਰ੍ਹਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਜਸਬੀਰ ਨੇ ਵੀ ਐਸ. ਐਮ. ਐਸ. ਭੇਜਿਆ ਸੀ, “ਦੇਹ ਦੀ ਵੀ ਇਕ ਭਾਸ਼ਾ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਕਦੀ ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚੀਓ।”

ਮੈਂ ਹੱਥ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਕਰਕੇ ਕਮੀਜ਼ ਚੁੱਕ ਲਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਚਿਰ ਅਰਾਮ ਕਰ ਲਵੇ। ਅੱਜ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੰਮ ਵੀ ਬਹੁਤ ਸੀ।

ਸੋਚਣ ਵੇਲੇ ਮੈਨੂੰ ਇਕੱਲਤਾ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਂਦੀ ਹੈ।

ਸਵੇਰੇ ਵੀ ਐਦਾਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਚਾਹ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਫੜਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਮੈਥੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਲਾਲ ਕਿਉਂ ਆਂ?” ਮੈਂ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਧੀ ਨੂੰ ਕੀ-ਕੀ ਦੱਸਾਂ? ਮੈਂ ਮਸ਼ੀਨ ਚਲਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੈਥੋਂ ਮਸ਼ੀਨ ਅਗਿਓਂ ਉਠਿਆ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਦਫ਼ਤਰ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆ ਉਸ ਹੱਥ ਹਿਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੰਮੀ ਜੀ, ਮੈਂ ਚੱਲੀ ਆਂ।” ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਮੁਤਾਬਕ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੱਕ ਛੱਡਣ ਨਹੀਂ ਗਈ ਸੀ। ਅੱਜ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਟਿਫ਼ਨ ਵੀ ਤਿਆਰ ਕਰਕੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕੰਮ ਹੀ ਐਨੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਉਲਝ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਉਲਝਣਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗਾ ਹੈ। ਇਹ ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਤੋਂ ਦੂਰ ਰੱਖਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਸਿਰਫ਼ ਮੈਂ ਤੇ ਮੈਂ ਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਜਾਂ ਕੰਮ ਤੇ ਸਿਰਫ਼ ਕੰਮ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਦੇ ਮਨੋਜ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਹੁੰਦੀ ਸਾਂ। ਸਾਡੀ ਇਕ ਧਰਤੀ ਸੀ। ਇਕ ਅਸਮਾਨ ਸੀ। ਮਨੋਜ ਤੇ ਮੇਰਾ ਵੱਖਰਾ ਸੰਸਾਰ ਸੀ।

“ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਦਿਓ।” ਇਹ ਕਿਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਜਸਬੀਰ ਨੇ ਜਾਂ ਅਨੀਤਾ ਨੇ? ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਜਣੇ ਜਿੱਦ ਨਾਲ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ।

ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਤਾਂ ਅਨੀਤਾ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਇਹ ਸੂਟ ਦੋ ਘੰਟਿਆਂ ਬਾਦ ਦੇਣਾ। ਕਮਲੇਸ਼ ਨੇ ਕਿਸੇ ਮੈਰਿਜ਼ ਪਾਰਟੀ 'ਤੇ ਜਾਣਾ। ਜੇ ਕਮੀਜ਼ ਦੀ ਤਰਪਾਈ ਨਾ ਕੀਤੀ ਤਾਂ, ਉਨ੍ਹੇ ਬੋਲਣ ਲੱਗੀ ਨੇ ਅੱਗਾ ਪਿੱਛਾ ਨੂੰ ਦੇਖਣਾ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਪੱਕੀ ਕਸਟਮਰ ਆ। ਪਹਿਲੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ।”

ਉਸ ਮੇਰੇ ਮੂੰਹ ਅੱਗੇ ਹੱਥ ਰੱਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਕੋਈ ਪਹਾੜ ਨੂੰ ਡਿੱਗ ਚੱਲਿਆ। ਮੈਥੋਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿੱਚ ਉਭਰੇ ਸੁਰਖ ਡੋਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖੇ ਜਾਂਦੇ। ਸਾਡੇ ਲਈ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾ ਰੋਲੋ। ਤੁਸੀਂ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਨਾ ਕਰਵਾ ਕੇ ਜ਼ਿੰਦਗੀ 'ਚ ਅਹਿਮ ਗਲਤੀ ਕੀਤੀ ਆ। ਸਾਡਾ ਬਚਪਨ ਰੋਲਿਆ। ਆਪਣੀ ਜਵਾਨੀ।” ਉਸ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਮੂੰਹ ਬਿਲਕੁਲ ਆਪਣੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਦੇਖਦੀ ਰਹੀ ਸੀ।

ਮੇਰੀ ਕਮਲੀ ਧੀ, ਦੋ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਹੀ ਕਿੰਨੀ ਵੱਡੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਕਿੰਨੀ ਸਿਆਣੀ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਮੱਤਾਂ ਦੇਣ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਉਸ ਐਸ. ਐਮ. ਐਸ. ਭੇਜਿਆ ਸੀ- ‘ਬਾਹਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਡੇ ਅੰਦਰ ਲੁਕ ਛਿਪ ਕੇ ਬੈਠੇ ਦੁੱਖ ਦੀ ਬਾਹਰਲੀ ਪੈਛਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।’ ਮੈਥੋਂ ਇਹ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਹ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸੱਚ ਕਹਿੰਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੈਥੋਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਦਾ ਸਾਹਮਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ 'ਚ ਸਵਾਲ ਹੀ ਸਵਾਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਦੀ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਕਹੀ ਗੱਲ ਨੇ ਮੇਰੀ ਲੂਈ ਖੜੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਮੇਰੇ ਸੱਜੇ ਕੰਨ ਕੋਲ ਆਪਣਾ ਮੂੰਹ ਲਿਜਾ ਕੇ ਧੀਮੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ, ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ। ਤੁਸੀਂ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਨਹੀਂ ਸੁਣ ਰਹੇ। ਠੀਕ ਹੈ ਨਾ। ਤੁਹਾਡਾ ਧਿਆਨ ਅੱਧਾ ਸੂਟ 'ਚ ਆ। ਤੇ ਅੱਧਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ। ਇਹਨੂੰ ਪੂਰਾ ਕਰ ਲਉ। ਸੌਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਾਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ।” ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫੀ ਪਾਈ ਸੀ। ਕਿੱਸ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉੱਠ ਕੇ ਦੂਜੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਚਲੇ ਗਈ।

ਦੁਪਹਿਰੇ ਜਿਹੇ ਜਸਬੀਰ ਦਾ ਫੋਨ ਆਇਆ ਸੀ। ਸਾਹਮਣੇ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮਿਲਾ ਕੇ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਐਦਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਉਹ ਬੋਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚਦਾ ਹੋਵੇ। ਉਹਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ 'ਚ ਹਮਦਰਦੀ ਦੀ ਚਾਸ਼ਣੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫੋਨ 'ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਹੋਰ ਹੀ ਰੂਪ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਰਾਜ਼ੀ-ਬਾਜ਼ੀ ਪੁੱਛ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੰਨਿਆ ਕਿ ਸਾਡੇ ਬੱਚਿਆਂ ਪ੍ਰਤੀ ਫਰਜ਼ ਨੇ ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਕਰਕੇ ਹੀ ਆਪਣੀਆਂ ਇੱਛਾਵਾਂ ਦਾ ਗਲਾ ਨੂੰ ਘੁੱਟਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮੈਂ ਠੀਕ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਆਂ ਨਾ?”

ਮੈਂ ਮੋਬਾਇਲ 'ਤੇ ਐਸ. ਐਮ. ਐਸ. ਬਣਾਇਆ ਸੀ-‘ਉਹ ਕਿਹੜੀ ਦੇਹ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਉਚਾਰਣ ਮੈਂ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕੀ?’ ਮੈਂ ਇਹ ਐਸ. ਐਮ. ਐਸ. ਉਸ ਨੂੰ ਭੇਜਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਡਲੀਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਸੱਚੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਜੁਆਬ ਹੂੰ, ਹਾਂ ਤੇ ਅੱਛਾ ਜੀ 'ਚ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰਾ ਬੋਲਾਂ। ਮੈਂ ਆਪ ਉਸ ਨਾਲ ਕਈ ਇਕ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਹੁੰਦਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਬਸ, ਸੋਚਦੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਐਨੀ ਕਮਜ਼ੋਰ ਹੋਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕੰਮ 'ਚ ਲਗਾ ਲੈਂਦੀ ਹਾਂ। ਉਸ ਦੇ ਕਹੇ ਤੇ ਸੁਣੇ ਨੂੰ ਅਗਲੇ ਦਿਨਾਂ ਲਈ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਇਸ ਨਾਲ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ।

ਕਮਾਲ ਦਾ ਹੈ ਉਹ ਬੰਦਾ। ਕਮਾਲ ਦਾ ਉਸ ਦਾ ਸਬਰ। ਕੋਈ ਕਾਹਲ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਤੇਜ਼ੀ ਨਹੀਂ। ਉਹ ਦੱਸਦਾ, “ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਲ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨ ਲਈ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਾਥ ਦੀ ਲੋੜ ਸੀ। ਤੁਸੀਂ ਮਿਲ ਗਏ ਹੋ। ਹੁਣ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਚਾਹੀਦਾ।” ਇਹ ਉਸਦੇ ਕਹਿਣ ਦੀ ਗੱਲ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਕਿ ਉਹ ਇਸ ਤੋਂ ਅੱਗੇ ਵੀ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦਾ ਫੋਨ ਮੈਨੂੰ ਬੇਚੈਨ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਅੱਜ ਉਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਮੈਨੂੰ ਸਿਰ ਖੁਰਕਣ ਦੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਨਰਾਤੇ ਚਲ ਰਹੇ ਹਨ। ਵਿਆਹਾਂ ਦਾ ਸੀਜ਼ਨ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਕਾਹਲੀ 'ਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਆਪਣਾ ਅਸੂਲ ਹੈ ਕਿ ਕੰਮ ਵੇਲੇ ਕੰਮ। ਗੱਲਾਂ ਵੇਲੇ ਗੱਲਾਂ। ਦਿਨੇ ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ-ਸ਼੍ਰੋਲਾਂ ਕੁੜੀਆਂ/ਔਰਤਾਂ ਸਿਲਾਈ ਸਿੱਖਣ ਆਉਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਮਿਨਟ ਵੀ ਉਹਨਾਂ ਦੀ ਜ਼ਬਾਨ ਬੰਦ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਉਹਨਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਸ਼ਰੀਕ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਥੋਂ ਹੋਇਆ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ। ਜਿੰਨਾ ਕੁ ਕੋਈ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਅੱਧਾ ਜਵਾਬ ਦਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਇਕੱਲੀ ਜਾਨ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਬੋਲ ਸਕਦੀ ਹਾਂ। ਜਾਣਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਮੇਰੀ ਉਹ ਬਹੁਤ ਇੱਜ਼ਤ ਕਰਦੀਆਂ ਹਨ। ਜੇ ਘੂਰਾ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਹੱਸ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਇੱਕ ਗੁਰਪਾਲ ਹੈ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਝੜਕਾਂ ਤਾਂ ਪੋਲਾ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਬਣਾ ਕੇ ਕਹਿ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, “ਆਂਟੀ ਜੀ- ਨੂੰ ਦੀਦੀ, ਜੇ ਇਹਨਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਨਾ ਹੱਸਾਂ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਦੋਂ ਹੱਸਾਂਗੀ। ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਦੱਸੋ? ਤੁਸੀਂ ਕਿਉਂ ਹੱਸਦੇ ਨੂੰ?” ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕੀ ਦੱਸਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਹੱਸ ਨਹੀਂ ਸਕਦੀ। ਕਿਹਦੇ ਨਾਲ ਹੱਸਾਂ? ਕਿਹਦੇ ਕਰਕੇ ਹੱਸਾਂ? ਕਿਸ ਨਾਲ ਮਨ ਦੀਆਂ ਗੰਢਾਂ ਖੋਲ੍ਹਾਂ। ਜਸਬੀਰ ਨਾਲ? ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਤੋਂ ਡਰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਉਸ ਦਾ ਆਉਣਾ ਵੀ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਭੈੜਾ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੇ ਮਿਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਸ਼ਾਂਤ ਸੀ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਆਪਣੀ ਤੋਰੇ ਤੁਰੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਵੀ ਹੋਰ ਦਿਖਾਈ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਜਸਬੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਮਨੋਜ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ, ਨੱਕ ਬਿਲਕੁਲ ਮਨੋਜ ਵਰਗੇ ਹਨ। ਉਹ ਮਨੋਜ ਵਾਂਗ ਹੀ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਕੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਮੇਰਾ ਉਸ ਪ੍ਰਤੀ ਲਗਾਉ ਵਧਿਆ ਹੈ। ਕੀ ਮਨੋਜ ਦੀ ਛੱਡੀ ਹੋਈ ਜਗ੍ਹਾ 'ਤੇ ਉਹ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰ ਸਕੇਗਾ? ਕੀ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਇਕੱਲਤਾ ਤੋਂ ਘਬਰਾ ਗਈ ਹਾਂ? ਉਹ ਮੇਰਾ ਕੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ? ਹੁਣ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਤੋਂ ਮੇਰਾ ਮਨ ਅਬਾਜ਼ਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਜੇ ਇਕ ਵਾਰ ਜਾਗ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮੁੜ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਮੈਂ ਪਾਸੇ ਮਾਰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਅਨੀਤਾ ਅਕਸਰ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ, “ਮੰਮੀ ਜੀ-ਤੁਸੀਂ ਸੌਂਦੇ ਕਿਉਂ ਨੂੰ? ਮੈਨੂੰ ਜਦੋਂ ਵੀ ਜਾਗ ਆਵੇ, ਤੁਸੀਂ ਪਾਸੇ ਮਾਰਦੇ ਦਿੱਸਦੇ ਹੋ ਜਾਂ ਪਾਠ ਕਰਦੇ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਘੱਟੋ-ਘੱਟ ਅੱਠ ਘੰਟੇ ਸੌਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।” ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਮੇਰੀਆਂ ਪੁੜਪੁੜੀਆਂ ਝੱਸਣ ਲਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਅਰਾਮ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਸਕੂਨ ਮਿਲਦਾ ਹੈ। ਨੀਂਦ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਮੇਰੀ ਨੀਂਦ ਦਾ ਕੋਈ ਬੱਝਵਾਂ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਪੈਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਆ ਜਾਵੇ। ਜੇ ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮਨੋਜ ਸੀ ਤਾਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਇਕ ਪੱਕੀ ਰੁਟੀਨ ਬਣੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਰੁਟੀਨ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਜਾਂਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਠੀਕ ਸਾਢੇ

ਪੰਜ ਵਜੇ ਘਰ ਹੁੰਦਾ। ਚਾਹ ਪੀਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਸਕੂਟਰ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬਿਠਾ ਕੇ ਸਬਜ਼ੀ ਲੈਣ ਬਾਜ਼ਾਰ ਵੱਲ ਨਿੱਕਲ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਹਰ ਰੋਜ਼ ਤਾਜ਼ੀ ਸਬਜ਼ੀ ਖਰੀਦੀ ਜਾਵੇ। ਐਵੇਂ ਫਰਿਜ ਭਰਨ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ! ਅਸੀਂ ਸਬਜ਼ੀ ਖਰੀਦਦੇ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਮਰਜ਼ੀ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕੀ-ਕੀ ਖਰੀਦਣਾ। ਘਰ ਮੁੜਦੇ। ਘੰਟਾ ਕੁ ਟੀ. ਵੀ. ਦੇਖਦੇ। ਅਨੀਤਾ ਆਪਣੇ ਡੈਡੀ ਕੋਲ ਬੈਠਦੀ। ਜੈਪਾਲ ਮੇਰੇ ਕੋਲ। ਉਸ ਮਗਰੋਂ ਮੈਂ ਰਸੋਈ 'ਚ ਜਾ ਵੜਦੀ। ਬੱਚੇ ਆਪਣੇ ਡੈਡੀ ਨਾਲ ਸ਼ਰਾਰਤਾਂ ਕਰਦੇ। ਅੱਠ ਵਜੇ ਖਾਣਾ ਤਿਆਰ। ਨੌਂ ਵਜੇ ਤੱਕ ਮੈਂ ਦੁੱਧ ਗਰਮ ਕਰਕੇ ਤੇ ਥਰਮੋਸ ਬੋਤਲ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਦੀ। ਮੈਂ ਆਪਣਾ ਮਨ ਪਸੰਦ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਦੇਖਦੀ। ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਮਰਿਆਂ 'ਚ ਛੱਡ ਆਉਂਦਾ। ਦਸ ਵਜੇ ਸਾਡੇ ਬੈੱਡ-ਰੂਮ ਦੀ ਬੱਤੀ ਆਫ ਹੋ ਜਾਂਦੀ।

ਅਨੀਤਾ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲਿਆਂ ਦੋ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਉਸ ਵੀ ਆਪਣੇ ਡੈਡੀ ਵਾਲੀ ਹੀ ਆਦਤ ਅਪਣਾ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਘਰ ਦੇ ਕੰਮਾਂ ਤੇ ਰਸੋਈ 'ਚ ਮੇਰਾ ਪੂਰਾ ਹੱਥ ਵਟਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਘਰ ਚਲ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਅਰਧ ਸੁਰਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ 'ਚ ਵਿਚਰ ਰਹੀ ਹਾਂ।

ਰਾਤ ਵੀ ਐਦਾਂ-ਉਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ 'ਚ ਲੰਘੀ ਸੀ। ਸਹੁੰ ਖਾਣ ਲਈ ਵੀ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ। ਪਾਠ ਲਈ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਪਰ ਮਨ ਟਿਕਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਮੂੰਹ 'ਚ ਹੀ ਸਿਮਰਨ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਫੇਰ ਮੱਧਮ ਸੁਰ ਜਿਹੀ 'ਚ ਸ਼ਬਦ ਬੋਲਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਨਾਲ ਵੀ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਇਹ ਵੀ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਟੇਪ ਰਿਕਾਰਡਰ ਲਾ ਲਵਾਂ ਪਰ ਨਾਲ ਦੇ ਮੰਜਿਆਂ 'ਤੇ ਪਏ ਬੱਚਿਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਮੇਰਾ ਹਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਭੁਝਕਾ ਜਿਹਾ ਪਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਜਸਬੀਰ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਤੋਂ ਮੇਰੇ ਕੰਨ 'ਚ ਕਿਹਾ ਹੋਵੇ, “ਅਸੀਂ ਜਿਸਮ ਨਾਲ ਹੀ ਜਿਉਂਦੇ ਆਂ। ਜਿਸਮ ਤੋਂ ਹੀ ਲੱਭਦੇ ਆਂ। ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਇਸ ਗੱਲ ਤੇ ਅਮਲ ਕਰਕੇ ਦੇਖ।” ਕਈ ਵਾਰ ਮੋਬਾਇਲ ਔਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਜਸਬੀਰ ਨੂੰ ਫੋਨ ਨਹੀਂ ਕਰਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਗੁਡਨਾਈਟ ਵਾਲਾ ਮੈਸਜ਼ ਭੇਜਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਡਲੀਟ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਈ ਮੈਸਜ਼ ਬਣਾਏ ਸਨ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਜਚਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚ ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਸੀ-‘ਏਕ ਆਗ ਕਾ ਦਰਿਆ ਹੈ ਔਰ ਡੂਬ ਕੇ ਜਾਣਾ ਹੈ।’ ਮੈਂ ਮੋਬਾਇਲ ਬੰਦ ਕਰਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੌੜ-ਘੜ ਕੇ ਦੁਪਹਿਰ ਵਾਲੇ ਸੀਨ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਕਿਸੇ ਦੇਖੀ ਹੋਈ ਫਿਲਮ ਵਾਂਗ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਜੈਪਾਲ ਅਜੇ ਕਾਲਜੋਂ ਨਹੀਂ ਮੁੜਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਚਾਰ ਕੁ ਵਜੇ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਦਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਫਰੀਦਕੋਟ ਤੋਂ ਕੋਟਕਪੂਰੇ ਦੀ ਬਸ ਫੜਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਥੋਂ ਅੱਗੋਂ ਮੁਕਤਸਰ ਦੀ। ਜਾਣ ਆਉਣ 'ਚ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੁੜੀਆਂ/ਔਰਤਾਂ ਵੀ ਚਲੇ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਦਿਨੇਸ਼ ਦੌੜਾ-ਦੌੜਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਖਿੱਚਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਵੱਡੀ ਮੱਮਾ-ਵੱਡੀ ਮੱਮਾ- ਆ ਤੈਨੂੰ ਇੱਕ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਦਿਖਾਵਾਂ।’ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਫੜ ਕੇ ਪੱਟਾਂ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੰਮਿਆ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਦੇਸੂ-ਪੁੱਤ, ਆਪਾਂ

ਇੱਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਹੀ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀਏ ?” ਉਹ ਦੀਆਂ ਭੋਲੀਆਂ ਜਿਹੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਕੁਝ ਭੁਲਾ ਦਿੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਬੱਚਾ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਕੋਈ ਅਚੰਭੇ ਭਰੀ ਚੀਜ਼/ਜਾਨਵਰ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੌੜਿਆ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਸਾਹੋ-ਸਾਹੀ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਵੱਡੀ ਮੱਮਾ-ਬਾਹਰ ਦੇਖੋ ਬੋਫੈਲੋ ਆਇਆ।” “ਅੱਹ ਦੇਖੋ-ਸਾਹਮਣੇਲੀ ਕੰਧ ਤੇ ਕਿੰਨੀ ਸੋਹਣੀ ਚਿੜੀ ਬੈਠੀ ਆ।” “ਤੁਸੀਂ ਟੀ.ਵੀ. ਲਾਉ-ਮਾਨ ਦਾ ਨਵਾਂ ਗੀਤ ਆਇਆ।” ਮੈਨੂੰ ਉਹਦੀਆਂ ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮੰਨਣੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਹੱਥ ਵਿਚਲਾ ਕੰਮ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਾਣਦੀ ਸੀ ਕਿ ਜੋ ਕੁਝ ਉਸ ਦਿਖਾਉਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਹ ਦਿਖਾ ਕੇ ਹੀ ਹਟਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਬੋੜੀ ਕੁ ਦੂਰ ਹਟ ਕੇ ਖੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਚ ਅਚੰਭਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਕੋਈ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਦੇਖੀ ਹੋਵੇ। ਉਹਨੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ। ਤੇਜ਼ੀ-ਤੇਜ਼ੀ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਚਲੋ ਤਾਂ ਸਹੀ। ਭਾਵੇਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਸ਼ਰਤ ਲਾ ਲਉ।” ਉਹ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜੀ ਮੇਰੇ ਜੇਠ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵੱਲ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਾਲੀ ਵਾਲੀ ਖਿੜਕੀ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਅੱਖਾਂ ਉੱਪਰ ਦੀ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਕਰਕੇ ਅੰਦਰ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਉਂਗਲ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਅੰਦਰ ਦੇਖਿਆ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਘੁੰਮੇਟਣੀ ਜਿਹੀ ਚੜ੍ਹ ਗਈ ਸੀ। ਅਗਲੇ ਚਾਰ ਘੰਟੇ ਅਰਧ-ਸੁਰਤੀ ਦੀ ਅਵਸਥਾ 'ਚ ਲੰਘੇ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਕਦੋਂ ਜੈਪਾਲ ਨੂੰ ਖਾਣਾ ਪਾ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅਨੀਤਾ ਨੂੰ ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਪਿਲਾਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬਹੁਤੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਜਵਾਬ ਮੈਂ ਹੂੰ-ਹਾਂ ਤੇ ਚੰਗਾ ਜਿਦਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰ ਲਉ 'ਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਅਨੀਤਾ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਤੁਹਾਡੀ ਸਿਹਤ ਠੀਕ ਨੂੰ ਲੱਗਦੀ?”

“ਹਾਂ-ਸਿਰ ਭਾਰਾ ਜਿਹਾ।”

“ਮੈਂ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਕਹਿ ਚੁੱਕੀ ਹਾਂ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਦੁਪਹਿਰ ਨੂੰ ਦੋ ਘੰਟੇ ਆਰਾਮ ਕਰਿਆ ਕਰੋ। ਪਰ ਤੁਹਾਡੇ 'ਤੇ ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਅਸਰ ਹੀ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ।”

ਬੱਚੇ ਕੋਲ ਹੋਣ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਘਰ ਭਰਿਆ-ਭਰਿਆ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਉਦਾਸ ਹਾਂ। ਕਿਸੇ ਗੱਲੋਂ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਹਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਇਕੱਲੀ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਛੱਡਦੇ। ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ-ਦੋੜੇ ਫਿਰਦੇ ਹਨ। ਅਨੀਤਾ ਆਪਣੀ ਨਾਨੀ ਜਾਂ ਮਾਸੀ ਦਾ ਫੋਨ ਨੰ. ਮਿਲਾ ਕੇ ਮੋਬਾਇਲ ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਫੜਾ ਦਿੰਦੀ ਹੈ, “ਲਉ-ਕਰੋ ਗੱਲਾਂ।” ਗੱਲਾਂ ਕਰਕੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਹੌਲਾ ਜਿਹਾ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਮਨੋਜ ਵਾਂਗ ਬਾਜ਼ਾਰ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਇੱਛਾ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਜਿਹੜੀ ਸਬਜ਼ੀ ਉਸ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਹੈ, ਉਹ ਖਰੀਦ ਲਵੇ। ਘਰ 'ਚ ਸਬਜ਼ੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਤੌਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਜਿਉਂ ਘਰੋਂ ਨਿਕਲ ਆਈਏ ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਤੁਸੀਂ ਆਹ ਗੋਲਗੱਪੇ ਖਾ ਕੇ ਦੇਖੋ.... ਆਹ ਰੇਹੜੀ ਵਾਲਾ ਕਮਾਲ ਦਾ ਚਾਟ ਬਣਾਉਂਦਾ... ਐਦਾਂ ਦੀਆਂ ਟਿਕੀਆਂ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਕੋਈ ਨੂੰ ਬਣਾ ਸਕਦਾ... ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਸਈ-ਜੇ ਐਸ ਮੌਸਮ 'ਚ ਆਈਸ ਕਰੀਮ ਨਾ ਖਾਧੀ ਤਾਂ ਫੇਰ ਕਦੋਂ ਖਾਣੀ ਆਂ।” ਅੱਗੋਂ ਪਿੱਛੋਂ ਦੋ-ਦੋ ਰੁਪਈਆਂ ਦੀ ਕਿਰਸ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਉਹ ਸ਼ਾਹ ਖਰਚ

ਬਣ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਲਗਾਤਾਰ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਮੇਰਾ ਧਿਆਨ, ਮੇਰਾ ਦਿਮਾਗ, ਉਹ ਫਰੀ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਅਜਿਹਾ ਮਾਹੌਲ ਸਕੂਨ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦਿਮਾਗ ਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਦਾ ਕਸਾ ਨਰਮ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

ਪਿਛਲੇ ਕੁਝ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਕੁਝ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਕੁਝ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਦੱਸਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ, ਪਰ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ/ਦੱਸਿਆ ਨਹੀਂ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਗੱਲਾਂ-ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਉਸ ਦੇ ਦਫਤਰ 'ਚ ਕੋਈ ਮੁਸ਼ਕਿਲ ਤਾਂ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ। ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਸਾਰਾ ਸਟਾਫ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗਾ।” ਮੈਂ ਜਾਣ-ਆਉਣ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਬੱਸ ਸਟੈਂਡ ਤੋਂ ਰਿਕਸ਼ਾ ਲੈ ਲੈਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਦਫਤਰੋਂ ਰਿਕਸ਼ੇ 'ਤੇ ਵਾਪਸ ਬੱਸ ਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਉਹਨੂੰ ਸਰੀਰਕ ਤਕਲੀਫਾਂ ਬਾਰੇ ਵੀ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਸੀ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਮੁਸਕਰਾ ਪਈ ਸੀ।

ਜਦੋਂ ਉਹ ਗੁੜਗਾਓਂ ਤੋਂ ਆਪਣੀ ਟਰੇਨਿੰਗ ਪੂਰੀ ਕਰਕੇ ਆਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਤੁਸੀਂ ਦੋਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ?”

“ਆਪਣੇ ਬੱਚਿਆਂ ਕਰਕੇ।”

“ਜਿੱਥੇ ਤੁਸੀਂ ਜਾਂਦੇ ਉੱਥੇ ਅਸੀਂ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ।”

“ਮੈਨੂੰ ਰੱਖਣ ਵਾਲੇ ਬਥੇਰੇ ਸੀ ਪਰ ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਧੱਕਾ ਦੇਂਦੀ।”

ਅਨੀਤਾ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਸਿੱਲੀ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਸਾਡੇ ਲਈ ਐਡੀ ਵੱਡੀ ਕੁਰਬਾਨੀ। ਔਰਤ ਨੂੰ ਜਿਉਣ ਲਈ ਬੰਦੇ ਦੇ ਸਾਥ ਦੀ ਲੋੜ ਆ। ਭਾਵੇਂ ਇਹ ਕਿਸੇ ਵੀ ਰੂਪ 'ਚ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਵੇ।”

“ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਤੂੰ ਹੋਰ ਹੀ ਸੋਚਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ।”

“ਉਦੋਂ ਮੈਂ ਬਾਲੜੀ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਟਰੇਨਿੰਗ 'ਚ ਰੋਜ਼ ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਵਿਸ਼ੇ 'ਤੇ ਡੀਟੇਲ 'ਚ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਵਿਧਵਾ ਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਹੀ 'ਕੀ ਵਿਧਵਾ ਔਰਤ ਨੂੰ ਦੁਬਾਰਾ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਆ ਕਿ ਨਹੀਂ?' ਵਿਸ਼ੇ ਤੇ ਬਹਿਸ ਕਰਾਈ ਸੀ। ਕੁਲਵੰਤ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਦਾ ਜੋੜਾ ਬਣਾਇਆ। ਦੋਵੇਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਬਿਨਾਂ ਅਧੂਰੇ ਆ। ਮੇਰਾ ਵਿਚਾਰ ਆ ਕਿ ਇਕੱਲਿਆਂ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਜੀਣ ਨਾਲੋਂ ਬਿਹਤਰ ਹੈ ਦੂਜੀ ਸ਼ਾਦੀ ਕਰ ਲੈਣ। ਇਸ ਬਾਰੇ ਸਰਬ-ਸਹਿਮਤੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਐੱਖਆਈਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ।”

“ਐੱਖਾ ਤਾਂ ਕੁਸ਼ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ।”

“ਹੁੰਦਾ।”

“ਇਹ ਆਪਣੀ-ਆਪਣੀ ਸੋਚ ਆ।”

“ਸਮਝ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਆ।”

“ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਹੋਇਆ।”

“ਕੁਸ਼ ਹੱਦ ਤੱਕ।”

“ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਹੀ ਨਹੀਂ।”

“ਸੋਚਦੇ ਹੋ। ਪਰ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਡਰਦੇ ਹੋ।”

ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ।

“ਜਦੋਂ ਸਿਰ ਦਾ ਸਾਈਂ ਮਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤੇ ਜਣੇ ਇਹੀ ਹੀ ਸਮਝਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਕਿ ਹੁਣ ਇਹ ਤੀਵੀਂ ਸ਼ਾਮਲਾਟ ਜ਼ਮੀਨ ਵਰਗੀ ਆ। ਉਹ ਕਬਜ਼ਾ ਕਰਨ ਨੂੰ ਮੌਕਾ ਲੱਭਣ ਲੱਗਦੇ ਆ।... ਤੇਰੇ ਲਈ ਇੱਕੋ-ਇਕ ਰਸਤਾ ਕਿ ਤੂੰ ਨਾਮ-ਦਾਨ ਲੈ ਲੈ। ਇਹੀ ਤੇਰੇ ਲਈ ਸਹਾਈ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਮਨ ਬੜਾ ਚੰਦਰਾ ਹੁੰਦਾ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਭਟਕਦਾ, ਫਿਰ ਦੇਹ ਵੀ ਇਹਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਦੇਹ ਅੱਗੇ ਸਭ ਕੁਝ ਹਾਰ ਜਾਂਦਾ....।” ਮੈਥੋਂ ਦਸ ਸਾਲ ਵੱਡੀ ਮੇਰੀ ਭਰਜਾਈ ਸੁਖਜੀਤ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਿਸੇ ਸਿਆਣੇ, ਦਾਨੇ-ਬਾਨੇ ਬਜ਼ੁਰਗ ਵਾਂਗ ਸਮਝੌਤੀਆਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਸੱਚ ਨੂੰ ਆਖਰੀ ਸੱਚ ਮੰਨ ਕੇ ਜਗਾਧਰੀ ਵਾਲੇ ਬਾਬਾ ਜੀ ਕੋਲੋਂ ਨਾਮ-ਦਾਨ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕਦੇ ਤਨ ਤੇ ਮਨ ਬੇਕਾਬੂ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਗੁਰੂ ਸਹਾਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਐਦਾਂ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮਨ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਲਾ ਲੈਂਦੀ ਪਰ ਦੇਹ ਰੱਸੇ ਤੜਾਉਣ ਤੱਕ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਤੱਕ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਕਰਮ 'ਤੇ ਅੜੀ ਰਹੀ ਹਾਂ। ਮਨੋਜ ਦੇ ਐਕਸੀਡੈਂਟ ਹੋਣ, ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਹਸਪਤਾਲ ਰਹਿਣ, ਹਸਪਤਾਲਾਂ ਦੀ ਖਜਲ-ਖਰਾਬੀ, ਦੌੜ-ਭੱਜ, ਉਸ ਦੀ ਮੌਤ-ਮੈਨੂੰ ਇੱਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਈ ਝਟਕੇ ਲੱਗੇ ਸਨ ਪਰ ਮੈਂ ਦੂਜਿਆਂ ਅੱਗੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਲਾਚਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਇਸ ਘਰ ਨੂੰ ਚਲਾਉਣਾ ਹੈ। ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਹੈ। ਜੇ ਮੈਂ ਹੀ ਥਿੜਕ ਗਈ ਤਾਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਭਵਿੱਖ ਹੋਵੇ। ਇਹ ਬੱਚੇ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਹਨ। ਮਨੋਜ ਦੇ ਵੀ ਜਿੰਦ-ਜਾਨ ਸਨ-ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਅੱਧ ਵਿਚਾਲੇ ਹੀ ਆਪਣਾ ਸਫਰ ਛੱਡ ਕੇ ਤੁਰ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਨੀਤਾ ਮੈਨੂੰ, ਮੇਰੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਨੂੰ ਤੀਜੀ ਅੱਖ ਨਾਲ ਤਾੜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦੀ। ਜੇ ਉਸ ਦੇ ਬੈਠਿਆਂ ਜਸਬੀਰ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਰਸੋਈ 'ਚ ਚਾਹ ਬਣਾਉਣ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਛੱਡ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਜਸਬੀਰ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, “ਬੇਟੇ ਬੈਠ।” ਉਹ ਅੱਗੋਂ ਮੁਸਕਰਾ ਪੈਂਦੀ ਹੈ। ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ, “ਤੁਸੀਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੋ। ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ।” ਜਸਬੀਰ ਸਾਡੇ ਦੁੱਖਾਂ ਸੁੱਖਾਂ 'ਚ ਸਾਥ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਸੇ ਦੀ ਦੌੜ ਭੱਜ ਨਾਲ ਅਨੀਤਾ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੋਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੁਕ ਹੋਇਆ ਆਪਣੀ ਮਰ ਚੁੱਕੀ ਪਤਨੀ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ-ਕਰਦਾ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਸਾਥੀ ਬਿਨਾਂ ਵੀ ਘਰ ਕਾਹਦਾ?” ਇਕ ਦਿਨ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਕਿ ਮੈਂ ਦੋ ਬੱਚਿਆਂ ਦੀ ਮਾਂ ਹਾਂ। ਵਿਧਵਾ ਜਨਾਨੀ ਲਈ ਜਿਉਣਾ ਔਖਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਇਹੀ ਗੱਲ ਉਸ ਅਨੀਤਾ ਨੂੰ ਕਹੀ ਸੀ। ਅਨੀਤਾ ਮੈਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਗਈ ਸੀ। ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਲਉ-ਐਨੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਘਰ ਆਉਣਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।” ਫੇਰ ਸਾਡਾ ਆਉਣ ਜਾਣ ਵੱਧ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਦੋਵੇਂ ਕੁੜੀਆਂ

ਵੀ ਇੱਧਰ ਆ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਵੀ ਠਹਿਰ ਜਾਂਦੀਆਂ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਨਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮੋਹ ਆਉਂਦਾ ਹੈ। ਜਸਬੀਰ ਕਹਿੰਦਾ, “ਮੈਂ ਸੋਚਦਾਂ ਕਿ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਆਪੋ-ਆਪਣੀ ਘਰੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ। ਪਿੱਛੋਂ ਮੇਰਾ ਕੀ ਬਣੇਗਾ?” ਮੈਂ ਉਸ ਦੇ ਦਿਲ ਦੀ ਰਮਝ ਸਮਝ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿਣਾ ਤਾਂ ਇਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੈਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਆ ਜਾਵਾਂ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਆਪ ਉਹਨੂੰ ਫੋਨ ਕਰਦੀ ਹਾਂ। ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਧੀ ਤੋਂ ਡਰ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਨਜ਼ਰਾਂ ਮਿਲਾਉਣ ਤੋਂ ਬਚਦੀ ਹਾਂ। ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਆਪਣਾ ਭਰਮ ਵੀ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਸੋਚਦੀ ਹਾਂ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਇਸ ਕਰਕੇ ਵੀ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਮੈਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਸੋਚਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹਾਂ। ਨਿੱਕੀ-ਨਿੱਕੀ ਚੀਜ਼/ਗੱਲ ਪ੍ਰਤੀ ਚਿੰਤੁਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹਾਂ। ਇਹ ਭਰਮ ਕਿਸੇ ਹੱਦ ਤੱਕ ਠੀਕ ਵੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਲੱਖ-ਵਾਰੀ ਕਹੀ ਜਾਵਾਂ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾਈ ਜਾਵਾਂ-ਪਰ ਜੇ ਜਸਬੀਰ ਦਾ ਐਸ. ਐਮ. ਐਸ. ਨਾ ਆਵੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਅੱਚੋਤਾਈ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਅਨੀਤਾ ਦੀ ਕਹੀ ਹੋਈ ਗੱਲ ‘ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀਆਂ ਔਖਆਈਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ’ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਕਈ ਦਿਨ ਬੇਚੈਨ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਹਫਤੇ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਡਰੈਸਿੰਗ ਟੇਬਲ ਦੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਅੱਗੇ ਜਾ ਖਲੋਈ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਦਾ ਮਨੋਜ ਗਿਆ ਮੈਂ ਇਸ ਟੇਬਲ ਮੋਹਰੇ ਨਹੀਂ ਖੜੀ। ਉਹ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਡੇ ਵਾਲੇ ਬੈੱਡ 'ਚ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਖੜਿਆਂ, ਤੇ ਉਹ ਵੀ ਗਿਆਰਾਂ ਕੁ ਵਜੇ, ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖ-ਦੇਖ ਕੇ ਰੱਜ ਹੀ ਨਾ ਆਉਂਦਾ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ ਇਹ ਡਰੈਸਿੰਗ ਟੇਬਲ ਵਰਾਂਡੇ ਦੀ ਇੱਕ ਨੁਕਰ 'ਚ ਪਿਆ ਹੈ। ਅਨੀਤਾ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਅਗਾਂਹ ਕੀਤਾ ਸੀ ਜਿੱਥੋਂ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਸਾਰਾ ਜਿਸਮ ਦਿਖਾਈ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਬਰੋਬਰ ਆ ਖੜੀ ਹੋਈ ਸੀ। ਸ਼ੀਸ਼ੇ 'ਚ ਮੇਰਾ ਚਿਹਰਾ ਨਿਹਾਰਿਆ ਸੀ। ਖਿੜਖਿੜਾ ਕੇ ਹੱਸੀ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਬੋਲੀ ਸੀ, “ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੀ ਸਹੁੰ-ਜੇ ਝੂਠ ਬੋਲੇ ਤਾਂ- ਦੱਸ ਕੌਣ ਜੁਆਨ ਲੱਗਦਾ-ਤੁਸੀਂ ਕਿ ਮੈਂ?” ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫੀ ਪਾ ਲਈ ਸੀ। ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਹੰਝੂ ਉਸਦੀ ਪਿੱਠ 'ਤੇ ਡਿੱਗੇ ਸਨ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਰੋਣ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰੇ ਅੰਦਰਲਾ ਗੁਭਗੁਲਾਹਟ ਨਿਕਲ ਜਾਵੇ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਲਿਆਈ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਕੋਈ ਐਨੀ ਉਮਰ 'ਚ ਬੁੱਢਾ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ-ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਦੱਸਾਂ। ਸਮਝਾਵਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਸ਼ਬਦ ਨਹੀਂ ਔੜਦੇ।”

ਮੋਬਾਇਲ 'ਤੇ ਐਸ. ਐਮ. ਐਸ. ਆਇਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੰਪਨੀ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਇਹ ਨਵੀਆਂ-ਨਵੀਆਂ ਔਫਰਾਂ ਦਿੰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਕੁਝ ਚਿਰ ਮੋਬਾਇਲ ਨੂੰ ਹੱਥ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਦੂਜੀ ਵਾਰ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਨਬੁੱਕਸ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਲਿਖਿਆ ਸੀ-ਕੀ ਰਿਸ਼ਤੇ ਐਨੇ ਸਰਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ ਜਿੰਨੇ ਕਿ ਉਹ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦਿੱਸਦੇ ਹਨ। ਦੂਜਾ ਸੀ-ਤੇਰਾ ਆਉਣਾ, ਮੁੜ ਕੇ ਤਕਦੀਰ ਦਾ ਬਣ ਜਾਣਾ। ਕੋਈ ਦੇਖੇ, ਅਫਸਾਨੋਂ ਕਾ ਮਹਿਲ ਉਸਰ ਜਾਣਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਅਨੀਤਾ ਵੱਲੋਂ ਭੇਜੇ ਗਏ ਐਸ. ਐਮ. ਐਸ. ਸਨ। ਮੇਰੇ ਢਿੱਡੋਂ ਜਾਈ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਹੀ ਪ੍ਰਸ਼ਨ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੀ ਜ਼ਮਾ-ਘਟਾਓ 'ਚ ਪਿਆਂ ਹੀ ਨੌਂ ਵਜ਼ ਗਏ ਸਨ। ਜੈਪਾਲ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਸ ਕੁ ਵਜੇ ਇੱਧਰ ਸੌਣ ਆਉਣਾ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਤਿੰਨੋਂ ਇਸ ਕਮਰੇ 'ਚ ਹੀ ਸੌਂਦੇ ਹਾਂ। ਟੀ.ਵੀ. ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਖ਼ਬਰਾਂ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੇਨ ਖ਼ਬਰਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਟੀ.ਵੀ. ਦੀ ਸਕਰੀਨ 'ਤੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦੇ ਰੂਪ 'ਚ ਆਈਆਂ ਸਨ। ਅਨੀਤਾ ਨੇ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਥੋੜ੍ਹੀ ਕੁ ਉੱਚੀ ਦੇਣੀ। ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਸੁਣਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਐਦਾਂ ਹੀ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਇਹ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਆਦਤ ਹੀ ਬਣ ਗਈ ਹੈ। ਉਹ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਜਾਣਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਖ਼ਬਰਾਂ 'ਚ ਬਹੁਤੀ ਦਿਲਚਸਪੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ-ਫੇਰ ਵੀ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਦੀਨ-ਦੁਨੀਆ ਦੀ ਖ਼ਬਰ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਪਤਾ ਲੱਗਦੀ ਰਹੇ।

ਫੇਰ ਉਸ ਟੀਵੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਅਜੇ ਥੋੜ੍ਹਾ ਸਮਾਂ ਹੋਇਆ। ਲੱਗਾ ਰਹਿਣ ਦੇ।”

ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਬੋਲੀ, “ਆਪਾਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਆਂ।”

ਉਹ ਆਪਣੇ ਵਾਲੇ ਫੋਲਡਿੰਗ ਬੈੱਡ ਤੋਂ ਉਠ ਕੇ ਮੇਰੇ ਵਾਲੇ ਬੈੱਡ 'ਤੇ ਆ ਬੈਠੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਪਾਸੇ ਮੇਰਾ ਬੈੱਡ ਪਿਆ ਸੀ, ਉਹ ਇਸ ਕਮਰੇ ਤੇ ਇਸ ਘਰ ਦੀ ਨੁਕਰ 'ਚ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇੱਥੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਬਾਹਰ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ। ਜਦੋਂ ਅਨੀਤਾ ਨੇ ਕੋਈ ਵਿਸ਼ੇਸ਼ ਗੱਲ ਜਾਂ ਸਲਾਹ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ-ਉਹ ਉਦੋਂ ਹੀ ਇਸ ਪਾਸੇ ਢੋਅ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠਦੀ ਹੈ।

ਉਹਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਘਰ ਦਾ ਇੱਕ ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਖਰਚ ਆਉਂਦਾ?”

“ਤੂੰ ਇਸ ਗੱਲ 'ਚੋਂ ਕੀ ਲੈਣਾ?”

“ਲੈਣਾ।”

ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਸੰਭਲਦੀ ਜਾਂ ਕੁਝ ਪੁੱਛਦੀ, ਉਹਨੇ ਪੁੱਛ ਲਿਆ ਸੀ, “ਮੈਂ ਖਰਚੇ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛ ਰਹੀ ਆਂ।”

“ਦਸ-ਬਾਰ੍ਹਾਂ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਸਮਝ ਲੈ।”

“ਤੁਸੀਂ ਕਿੰਨਾ ਕਮਾ ਲੈਂਦੇ ਹੋ?”

“ਇਹੀ ਕੋਈ ਦੋ-ਢਾਈ ਹਜ਼ਾਰ।”

“ਜੈਪਾਲ ਇੱਕਲੇ ਦਾ ਖਰਚਾ?”

“ਮੈਥੋਂ ਤਾਂ ਦੋ ਸੌ ਰੁ: ਜੇਬ ਖਰਚ ਲੈਂਦਾ। ਫੀਸ ਤੇ ਹੋਰ ਖਰਚੇ ਪਾ ਕੇ ਪੰਦਰ੍ਹਾਂ ਸੌ ਲਾ ਲੈ। ਪਰ ਅੱਜ ਤੂੰ ਬਾਣੀਆ ਵਾਲਾ ਵਹੀਖਾਤਾ ਕਿਉਂ ਖੋਲ੍ਹ ਬੈਠੀ ਆਂ?”

“ਇਹਦੀ ਵੀ ਲੋੜ ਪੈ ਗਈ।”

“ਧੀਏ ਮੈਂ ਤੈਥੋਂ ਕੀ ਲੁਕਾਇਆ?”

“ਬਹੁਤ ਕੁਸ਼।”

ਮੈਂ ਪੈਰਾਂ ਭਾਰ ਬੈਠ ਗਈ ਸੀ।

“ਤੁਸੀਂ ਐਦਾਂ ਨਹੀਂ ਬੈਠਣਾ। ਐਦਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਬੈਠਦਾ-ਜਿੰਨੇ ਉੱਠ ਕੇ ਦੌੜ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ।”

“ਅੱਜ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਹੋਇਆ?”

“ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿੱਚ ਦੱਸੂਗੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਉਂਦੀ ਆ। ਸਾਡੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਇੱਕ ਪੈਂਹਠ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਬਜ਼ੁਰਗ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਕੁਲੀਗ ਵਿਕਾਸ ਦਾ ਦੂਰ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ 'ਚੋਂ ਮਾਸੜ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ-ਉਹਨੇ ਹਰ ਗੱਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਥਾ ਸੁਣਾਈ-ਆਹ ਜਿਹੜੀ ਕਥਾ ਉਸ ਨੇ ਸੁਣਾਈ ਸੀ-ਲੁਧਿਆਣੇ ਕੋਲ ਇੱਕ ਪਿੰਡ ਆ ਨੌਹ-ਸਹੁਰੇ ਦਾ ਖਲਿਆਰਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਆ ਕਿ ਉਸ ਪਿੰਡ 'ਚ ਇਕ ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਵੀਹਾਂ-ਬਾਈਆਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਫੌਜ 'ਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ ਤੇ ਲਾਮ 'ਤੇ ਚਲਾ ਗਿਆ। ਪਿੱਛੇ ਨੌਹ-ਸਹੁਰਾ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਨੌਹ ਦੀ ਉਮਰ ਸੀ- ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦੀ। ਉਦੋਂ ਉਮਰਾਂ ਕੌਣ ਦੇਖਦਾ ਸੀ। ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਕੀ ਹੋਇਆ ਮੁੰਡਾ ਬਰਮਾ ਜਾ ਕੇ ਮਰ ਗਿਆ। ਘਰ 'ਚ ਤੂਫਾਨ ਖੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਜ਼ਿਮੀਂਦਾਰ ਦੀ ਕਾਫੀ ਸਾਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਸੀ। ਨੌਹ ਸਿਆਣੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਚੀ ਕਿ ਜੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ ਗਈ ਤਾਂ ਵੀ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਨੀਆਂ ਪੈਣੀਆਂ। ਸਹੁਰੇ ਦੀ ਉਮਰ ਵੀ ਚਾਲੀਆਂ ਦੇ ਐੜ-ਗੋੜ 'ਚ ਹੋਣੀ ਆ। ਘਰ 'ਚ ਰੋਣ-ਪਿੱਟਣ ਥਮਿਆ ਤਾਂ ਨੌਹ ਨੇ ਸਹੁਰੇ ਨੂੰ ਕਿਹਾ-‘ਜਗੀਰ ਸਿੰਹਾਂ ਆਪਾਂ ਇਕੱਠੇ ਰਹੀਏ।’ ਜਗੀਰ ਸਿੰਹ ਉਹਨੂੰ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਿਆ- ‘ਕਮਲੀ ਨਾ ਹੋਵੇ-ਇਹ ਕਿਦਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ! ਕਦੇ ਨੌਹ-ਸਹੁਰਾ ਵੀ ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਆ। ਨਾ-ਮੇਰੀ ਤੋਬਾ-ਜਗੀਰ ਤੇਹਰਵੀਂ ਗੱਲ ਕਰਤੀ ਨਾ। ਐਵੇਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸਿਆਣਿਆਂ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਨਾਨੀ ਦੀ ਗੁੱਤ ਪਿੱਛੇ ਮੱਤ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਇਹ ਪੁੱਠੀ ਪੱਟੀ ਤੈਨੂੰ ਕਿਹਨੇ ਪੜ੍ਹਾਈ।’ ਤੂੰ ਆਪ ਹੀ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਨਾ ਸੀ ਕਿ ਤੀਵੀਂ ਬੰਦੇ ਬਿਨਾਂ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਸਕਦੀ। ਸਹੁਰੇ ਨੇ ਅੱਗੋਂ ਕੁਸ਼ ਨਾ ਕਿਹਾ। ਨੌਹ ਹਫ਼ਤਾ ਕੁ ਚੁੱਪ ਰਹੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਮੌਕਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਸ ਫੇਰ ਕਿਹਾ, ‘ਇਹ ਰਿਸ਼ਤੇ ਤਾਂ ਸਮਾਜ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਆ। ਕੁਦਰਤ ਨੇ ਤਾਂ ਔਰਤ ਤੇ ਮਰਦ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤਾ ਬਣਾਇਆ। ਦੱਸ ਠੀਕ ਆ ਨਾ?’ ਜਗੀਰ ਸਿੰਹ ਨੂੰ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਸਿਆਣੀ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਪੂਰੇ ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਸੁਣਨ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਕਿਹਾ- ‘ਦੇਖ ਜਗੀਰ ਸਿੰਹਾਂ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਹਫ਼ਤਾ-ਮਹੀਨਾ ਭਰ ਰੋਲਾ ਪੈਂਦਾ ਹੁੰਦਾ-ਫੇਰ ਜਿਹੜੇ ਮੂੰਹ ਪਾੜ-ਪਾੜ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਆ-ਉਹ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦੇ ਆ।’ ਜਗੀਰ ਸਿੰਹ ਦਾ ਅੱਧਾ ਮਨ ਮੰਨ ਗਿਆ। ਬਾਕੀ ਅੱਧਾ ਲੋਕ ਲੱਜਾ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਸੀ। ਨੌਹ ਜਗੀਰ ਸਿੰਹ ਤੋਂ ਸਿਆਣੀ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਉਹ ਇੱਕ ਤਜ਼ਰਬਾ ਕਰਕੇ ਦੇਖਦੇ ਆ। ਜੇ ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸਿਆਣੀ ਹੋਈ ਤਾਂ ਉਹ ਉਸ ਨਾਲ ਰਹਿਣ ਲੱਗ ਪਵੇਗਾ-ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣੇ ਪੇਕਿਆਂ ਦੇ ਚਲੇ ਜਾਊਗੀ। ਉਸ ਜਗੀਰ ਸਿੰਹ ਦੇ ਗਲ 'ਚ ਪਾਟੀ ਕਮੀਜ਼ ਤੇ ਤੇੜ ਕਛਹਿਰਾ ਪਾ ਦਿੱਤਾ-ਦੋ ਚੌਹਾਂ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਪਿੰਡ 'ਚ ਗੱਲ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਕਿ ਜਗੀਰ ਸਿੰਹ ਪਾਗਲ ਹੋ ਗਿਆ। ਲੋਕ ਜਗੀਰ ਸਿੰਹ ਨੂੰ ਪਾਗਲ-ਪਾਗਲ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਏ। ਕੁਸ਼ ਦਿਨ ਰੋਲਾ ਪਿਆ। ਫੇਰ ਲੋਕ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਏ। ਜਗੀਰ ਸਿੰਹ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਨੌਹ ਦੀ ਗੱਲ ਜਚ ਗਈ। ਉਹਨੇ ਸੁਲਾਹ ਮਾਰਣ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ, ‘ਛਿੱਦੋ ਮੰਨ ਗਿਆਂ ਤੇਰੀ ਅਕਲ ਨੂੰ।’ ਫੇਰ ਜਗੀਰ ਸਿੰਹ ਦੇ ਘਰੇ ਛਿੱਦੋ ਵਸ ਗਈ। ਖਲਿਆਰਾ ਪਿੰਡ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੋਹਾਂ ਜੀਆਂ ਦਾ ਵਸਾਇਆ ਹੋਇਆ। ਸਿਆਣੇ

ਮਾਂ-ਪਿਓ ਆਪਣੇ ਹੱਥੀਂ ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਦੂਜੀ ਥਾਈਂ ਤੋਰ ਦਿੰਦੇ ਆ। ਜੇ ਔਰਤ ਨੂੰ ਬੰਦੇ ਦੀ ਲੋੜ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਲੋਕ ਧੀਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ ਹੀ ਕਿਉਂ ਕਰਨ।”

ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਕੇ ਅਨੀਤਾ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਇਸ ਕਥਾ ਪ੍ਰਤੀ ਮੇਰਾ ਪ੍ਰਤੀਕ੍ਰਮ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ।

ਮੈਂ ਕਿਹਾ, “ਮੈਂ ਇਹ ਕਥਾ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਸੁਣੀ ਹੋਈ ਆ। ਤੂੰ ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਆ।”

ਉਹ ਉੱਠ ਕੇ ਰਸੋਈ 'ਚ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਮੇਰਾ ਦਿਉਰ ਤੇ ਸਹੁਰਾ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਦਿਉਰ ਨੇ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਕਈ ਵਾਰ ਟਰਾਈ ਮਾਰੀ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਤਨ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਦਿਉਰ ਆਨੇ-ਬਹਾਨੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆਵੇ। ਕਦੇ ਮੈਂ ਆਪ ਵੀ ਉਹਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਬੁਲਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਲੱਗਦਿਆਂ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਅੱਗ ਵਰਗਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਮੇਰੀ ਅੱਗ ਸੰਭਾਲੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਕੁੱਝ ਨਾ ਕੀਤਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਅਰਧ ਪਾਗਲ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਅਜੇ ਮੈਂ ਸੋਚ ਹੀ ਰਹੀ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਦਿਉਰ ਦਾ ਸਾਥ ਮਾਨਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਕਿ ਨਹੀਂ-ਮੇਰੀ ਸੱਸ ਨੂੰ ਸ਼ੱਕ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੇ ਮੇਰੇ ਦਿਉਰ ਨੂੰ ਉਨੇ ਭੇਜ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਪ੍ਰਤੀ ਚੇਤੰਨ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਇੱਕ ਦਿਨ ਦੋਵੇਂ ਬੱਚੇ ਛੱਤ 'ਤੇ ਸੁੱਤੇ ਪਏ ਸਨ। ਮੈਨੂੰ ਬਹੁਤ ਜ਼ੋਰਾਂ ਦੀ ਪਿਆਸ ਲੱਗੀ ਸੀ-ਮੈਂ ਰਸੋਈ 'ਚ ਪਈ ਫਰਿਜ 'ਚੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ ਛੱਤ ਉੱਪਰ ਜਾਂਦੀ-ਜਾਂਦੀ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਆ ਪਈ ਸੀ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਪਾਠ 'ਤੇ ਬੈਠਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਵੀ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਮੇਰਾ ਸਹੁਰਾ ਆ ਕੇ ਮੇਰੇ ਪੱਟਾਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਔਖਿਆਈ ਮੰਨੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਥੋਂ ਬਹੁਤਾ ਚਿਰ ਇਸ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਚੰਗਾ-ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪ ਉਸ ਦਾ ਸਾਥ ਦੇਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਉਸ ਉੱਠ ਕੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਦੀ ਚਿਟਕਣੀ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਸਾਹਮਣੇਲੀ ਕੰਧ 'ਤੇ ਲਾਈ ਮਨੋਜ ਦੀ ਫੋਟੋ 'ਤੇ ਚਲੀ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਚੀਕ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਕੁੱਤਿਆ-ਬੰਦੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਬਣਕੇ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਜਾ-ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਮੁਹੱਲੇ 'ਚ ਤੇਰੀ ਮਿੱਟੀ ਪੱਟੂ।” ਉਹ ਜੀ ਜੀ, ਨਹੀਂ ਜੀ, ਨਹੀਂ ਜੀ, ਕਹਿੰਦਾ ਹੋਇਆ ਦੌੜ ਗਿਆ ਸੀ।

ਇਹ ਮਰਦ ਜਾਤ ਵੀ ਕੀ ਸ਼ੈਅ ਹੈ? ਇਹਨੂੰ ਛੱਡਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਇਸਦੇ ਬਿਨਾਂ ਰਿਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ।

“ਘਰ ਦਾ ਖਰਚਾ ਤੇ ਜੈਪਾਲ ਦਾ ਖਰਚਾ ਮੈਂ ਕਰਾਂਗੀ। ਹੁਣ ਦੱਸੋ ਅਗਾਂਹ ਕੀ ਸੋਚਿਆ?”

“ਕਿਸ ਬਾਰੇ?”

“ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ।”

“ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਦੋ ਹੀਰਿਆਂ ਵਰਗੇ-ਆਗਿਆਕਾਰੀ ਬੱਚੇ ਆ-ਮੈਂ ਇਸ ਦੁਨੀਆ ਤੋਂ ਹੋਰ ਕੀ ਲੈਣਾ ਹੈ?”

“ਕਿਉਂ ਝੂਠ ਬੋਲਦੇ ਹੋ?”

“ਅੱਜ ਤਾਂ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਹੀ ਬਣੀ ਬੈਠੀ ਆਂ।”

“ਮੈਂ ਅੱਜ ਦਫਤਰ 'ਚ ਬੈਠੀ ਤੁਹਾਡੇ ਬਾਰੇ ਹੀ ਸੋਚਦੀ ਰਹੀ-ਆਹ ਗੱਲਾਂ ਨੋਟ ਕੀਤੀਆਂ। ਤੁਸੀਂ ਪੜ੍ਹੋ।”

ਡਾਇਰੀ 'ਚ ਦਰਜ ਗੱਲਾਂ :

ਸ਼ਾਇਦ ਮੰਮੀ ਨੇ ਆਪਣੀ ਖੁਦ ਦੀ ਸਮੱਰਥਾ ਨੂੰ ਸਮਝਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ।

ਉਸ ਦੀ ਕੋਈ ਅਜਿਹੀ ਸਹੇਲੀ, ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ, ਆਂਢਣ-ਗੁਆਂਢਣ ਨਹੀਂ ਹੈ ਜਿਸ ਨਾਲ ਉਹ ਦਿਲ ਦੀ ਗੱਲ ਸਾਂਝੀ ਕਰ ਸਕੇ।

ਉਪਰੋਂ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਉਹ ਨਾਜੁਕ, ਨਰਮ, ਮੁਲਾਇਮ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਉਹ ਉੱਨੀ ਹੀ ਮਜ਼ਬੂਤ ਹੈ।

ਉਹਦਾ ਚਿਹਰਾ ਬਹੁਤ ਵਾਰੀ ਤਨਾਉ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਬਿਨਾਂ ਗੱਲਾਂ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਾਂ ਹੱਸਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਕਦੇ ਇੰਨੀ ਉੱਚੀ ਚੀਕਦੀ ਹੈ ਕਿ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਅਗਲੇ ਪਲਾਂ 'ਚ ਉਹਨੂੰ ਹਿਸਟੀਰੀਆ ਦਾ ਦੌਰਾ ਪੈ ਜਾਵੇਗਾ।

ਆਪਣੇ ਪਿਉ ਦੀ ਮੌਤ ਮੰਮੀ ਦੇ ਬਚਪਨ ਦੀ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾ ਸੀ।

ਮਸ਼ੀਨ ਅੱਗੇ ਬੈਠਿਆਂ ਉਸਦਾ ਜਿਸਮ, ਮਨ, ਦਿਮਾਗ ਇੱਕ ਲੈਅ 'ਚ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਉਸ ਦੇ ਅੰਦਰਲਾ ਖਾਲੀਪਨ ਉਹਨੂੰ ਸਹਿਜ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣ ਦਿੰਦਾ।

ਮੇਰਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਉਸ ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਝਿਜਕ ਦੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ, “ਮੰਮੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।”

“ਤੂੰ ਕਹਿਣਾ ਕੀ ਚਾਹੁੰਦੀ ਆਂ?” ਮੈਂ ਖਿੱਝ ਜਿਹੀ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਤੁਸੀਂ ਅੰਕਲ ਜਸਬੀਰ ਨਾਲ ਖੁੱਲ੍ਹ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰੋ।”

ਮੇਰੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਘੁੰਮੇਟਣੀ ਜਿਹੀ ਚੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਸੰਭਾਲਣ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ-ਤੂੰ ਕੀ ਕਹਿ ਰਹੀ ਆਂ?”

“ਹਾਂ-ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ। ਮੈਂ ਸਭ ਸਮਝਦੀ ਆਂ। ਅੰਕਲ ਜਸਬੀਰ ਨੂੰ ਤੁਹਾਡੀ ਲੋੜ ਆ ਤੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ। ਫੇਰ ਝਿਝਕ ਕਾਸ ਦੀ? ਕਾਸ ਲਈ?”

ਹੁਣ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਢਿੱਡੋਂ ਜਾਈ ਨੂੰ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦਵਾਂ!

âçÔ÷ℓ/AHA

âçÔ÷ℓ/AHB

âçÔ÷Ē/AHC

âçÔ÷Ē/AHD

âçÔ÷ℓ/AHE

âçÔ÷ℓ/AHF

âçÔ÷Ē/AHG

âçÔ÷Ē/AHH

âÇÔ÷Æ/AHI

âÇÔ÷Æ/AI@

âÇÖ÷I/AIA

âÇÖ÷I/AIB

âÇÖ÷Æ/AIC

âÇÖ÷Æ/AID

âÇÔ÷Ē/AIE

âÇÔ÷Ē/AIF

âÇÖ÷Æ/AIG

âÇÖ÷Æ/AIH

âçÔ÷Ē/All

âçÔ÷Ē/B@@

âçÔ÷Ē/B@A

âçÔ÷Ē/B@B

âçÔ÷Ē/B@C

âçÔ÷Ē/B@D

âçÔ÷Ī/B@E

âçÔ÷Ī/B@F

âçÔ÷Ē/B@G

âçÔ÷Ē/B@H

âçÔ÷Ē/B@l

âçÔ÷Ē/BA@

âçÔ÷ℓ/BAA

âçÔ÷ℓ/BAB

âçÔ÷Ē/BAC

âçÔ÷Ē/BAD

âçÔ÷Ē/BAE

âçÔ÷Ē/BAF

âçÔ÷Ē/BAG

âçÔ÷Ē/BAH

âÇÔ÷Ē/BAI

âÇÔ÷Ē/BB@

âçÔ÷Ē/BBA

âçÔ÷Ē/BBB

âçÔ÷Ē/BBC

âçÔ÷Ē/BBD

âçÔ÷Ē/BBE

âçÔ÷Ē/BBF

âçÔ÷Ē/BBG

âçÔ÷Ē/BBH

âçÔ÷Ē/BBI

âçÔ÷Ē/BC@

âçÔ÷Ē/BCA

âçÔ÷Ē/BCB

âçÔ÷Ē/BCC

âçÔ÷Ē/BCD

âçÔ÷**I**/BCE

âçÔ÷**I**/BCF

âçÔ÷Ē/BCG

âçÔ÷Ē/BCH

âçÔ÷Ē/BCI

âçÔ÷Ē/BD@

âçÔ÷Ē/BDA

âçÔ÷Ē/BDB

âçÔ÷Ē/BDC

âçÔ÷Ē/BDD

âçÔ÷**1**/BDE

âçÔ÷**1**/BDF

âçÔ÷Ē/BDG

âçÔ÷Ē/BDH

âçÔ÷Ē/BDI

âçÔ÷Ē/BE@

âçÔ÷Ē/BEA

âçÔ÷Ē/BEB

âçÔ÷Ē/BEC

âçÔ÷Ē/BED

âçÔ÷Ī/BEE

âçÔ÷Ī/BEF

âçÔ÷Ē/BEG

âçÔ÷Ē/BEH

âçÔ÷Ē/BEI

âçÔ÷Ē/BF@

âçÔ÷Ē/BFA

âçÔ÷Ē/BFB

âçÔ÷**Ē**/BFC

âçÔ÷**Ē**/BFD

âçÔ÷Ē/BFE

âçÔ÷Ē/BFF

âçÔ÷ℓ/BFG

âçÔ÷ℓ/BFH

âçÔ÷Ē/BFI

âçÔ÷Ē/BG@

âçÔ÷Ē/BGA

âçÔ÷Ē/BGB

âçÔ÷Ē/BGC

âçÔ÷Ē/BGD

âçÔ÷Ē/BGE

âçÔ÷Ē/BGF

âçÔ÷Ē/BGG

âçÔ÷Ē/BGH

âÇÔ÷£/BGI

âÇÔ÷£/BH@

âçÔ÷Ē/BHA

âçÔ÷Ē/BHB

âçÔ÷Ē/BHC

âçÔ÷Ē/BHD

âçÔ÷ℓ/BHE

âçÔ÷ℓ/BHF

âçÔ÷Ē/BHG

âçÔ÷Ē/BHH

âÇÔ÷Ē/BHI

âÇÔ÷Ē/BI@

âÇÖ÷**Æ**/BIA

âÇÖ÷**Æ**/BIB

âçÔ÷**£**/BIC

âçÔ÷**£**/BID

âÇÔ÷**Æ**/BIE

âÇÔ÷**Æ**/BIF

âÇÖ÷I/BIG

âÇÖ÷I/BIH

âçÔ÷Ē/BII

âçÔ÷Ē/C@@

âçÔ÷Ē/C@A

âçÔ÷Ē/C@B

âçÔ÷Ē/C@C

âçÔ÷Ē/C@D

âçÔ÷Ē/C@E

âçÔ÷Ē/C@F

âçÔ÷Ē/C@G

âçÔ÷Ē/C@H

âçÔ÷Ē/C@l

âçÔ÷Ē/CA@

âçÔ÷**Æ**/CAA

âçÔ÷**Æ**/CAB

âçÔ÷**£**/CAC

âçÔ÷**£**/CAD

âçÔ÷**Æ**/CAE

âçÔ÷**Æ**/CAF

âçÔ÷**I**/CAG

âçÔ÷**I**/CAH

âçÔ÷Ē/CAI

âçÔ÷Ē/CB@

âçÔ÷Ē/CBA

âçÔ÷Ē/CBB

âçÔ÷**Ē**/CBC

âçÔ÷**Ē**/CBD

âçÔ÷Ē/CBE

âçÔ÷Ē/CBF

âçÔ÷Ē/CBG

âçÔ÷Ē/CBH

âçÔ÷Ē/CBI

âçÔ÷Ē/CC@

âçÔ÷Ē/CCA

âçÔ÷Ē/CCB

âçÔ÷**I**/CCC

âçÔ÷**I**/CCD

âçÔ÷Ē/CCE

âçÔ÷Ē/CCF

âçÔ÷**Æ**/CCG

âçÔ÷**Æ**/CCG

âçÔ÷Ē/CCI

âçÔ÷Ē/CD@

âçÔ÷Ē/CDA

âçÔ÷Ē/CDB

âçÔ÷**I**/CDC

âçÔ÷**I**/CDD

âçÔ÷Ē/CDE

âçÔ÷Ē/CDF

âçÔ÷**Æ**/CDG

âçÔ÷**Æ**/CDG

âçÔ÷Ē/CDI

âçÔ÷Ē/CE@

âçÔ÷Ē/CEA

âçÔ÷Ē/CEB

âçÔ÷**Ē**/CEC

âçÔ÷**Ē**/CED

âçÔ÷Ē/CEE

âçÔ÷Ē/CEF

âçÔ÷Ē/CEG

âçÔ÷Ē/CEH

âçÔ÷Ē/CEI

âçÔ÷Ē/CF@

âçÔ÷Ē/CFA

âçÔ÷Ē/CFB

âçÔ÷**1**/CFC

âçÔ÷**1**/CFD

âçÔ÷£/CFE

âçÔ÷£/CFF

âçÔ÷**1**/CFG

âçÔ÷**1**/CFH

âçÔ÷£/CFI

âçÔ÷£/CG@

âçÔ÷£/CGA

âçÔ÷£/CGB

âçÔ÷**Æ**/CGC

âçÔ÷**Æ**/CGD

âçÔ÷£/CGE

âçÔ÷£/CGF

âçÔ÷ℙ/CGG

âçÔ÷ℙ/CGH

âçÔ÷Ē/CGI

âçÔ÷Ē/CH@

âçÔ÷Ē/CHA

âçÔ÷Ē/CHB

âçÔ÷**Æ**/CHC

âçÔ÷**Æ**/CHD

âçÔ÷£/CHE

âçÔ÷£/CHF

âçÔ÷Ē/CHG

âçÔ÷Ē/CHH

âçÔ÷Ē/CHI

âçÔ÷Ē/CI@

âçÔ÷**Æ**/CIA

âçÔ÷**Æ**/CIB

âçÔ÷Ē/CIC

âçÔ÷Ē/CID

âçÔ÷I/CIE

âçÔ÷I/CIF

âçÔ÷I/CIG

âçÔ÷I/CIH

âçÔ÷Ē/CI I

âçÔ÷Ē/D@@

âçÔ÷Ē/D@A

âçÔ÷Ē/D@B

âçÔ÷Ē/D@C

âçÔ÷Ē/D@D

âçÔ÷Ĳ/D@E

âçÔ÷Ĳ/D@F

âçÔ÷Ē/D@G

âçÔ÷Ē/D@H

âçÔ÷Ē/D@l

âçÔ÷Ē/DA@

âçÔ÷**Æ**/DAA

âçÔ÷**Æ**/DAB

âçÔ÷Ē/DAC

âçÔ÷Ē/DAD

âçÔ÷Ē/DAE

âçÔ÷Ē/DAF

âçÔ÷**Ē**/DAG

âçÔ÷**Ē**/DAH

âçÔ÷Ē/DAI

âçÔ÷Ē/DB@

âçÔ÷£/DBA

âçÔ÷£/DBB

âçÔ÷Ē/DBC

âçÔ÷Ē/DBD

âçÔ÷Ē/DBE

âçÔ÷Ē/DBF

âçÔ÷Ē/DBG

âçÔ÷Ē/DBH

âçÔ÷Ē/DBI

âçÔ÷Ē/DC@

âçÔ÷**Ē**/DCA

âçÔ÷**Ē**/DCB

âçÔ÷Ē/DCC

âçÔ÷Ē/DCD

âçÔ÷Ē/DCE

âçÔ÷Ē/DCF

âçÔ÷**I**/DCG

âçÔ÷**I**/DCH

âçÔ÷Ē/DCI

âçÔ÷Ē/DD@

âçÔ÷Ē/DDA

âçÔ÷Ē/DDB

âçÔ÷Ē/DDC

âçÔ÷Ē/DDD

âçÔ÷£/DDE

âçÔ÷£/DDF

ਕੋਈ ਮਾੜੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ

ਸਿਰਫ ਅੱਜ ਦੀ ਹੀ ਗੱਲ ਸੁਣਾਉਣਾ।

ਦਫਤਰ ਦੇ ਮੇਨ ਗੇਟ ਤੋਂ ਕੁਝ ਕੁ ਉਰਾਂ ਹੀ ਉਹ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੈਂਟ ਦੀ ਜੇਬ 'ਚੋਂ ਨਾਜ਼ੁਕ ਜਿਹਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ ਰਤਾ ਕੁ ਅਗਾਂਹ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮਿਲਾ ਲਉ ਮਿੱਤਰੋ ਹੱਥ ਫੇਰ। ਹੋਰ ਕਿਵੇਂ ਹਾਲ-ਚਾਲ ਨੇ?” ਇਹ ਉਸ ਦੀ ਆਦਤ ਦਾ ਇਕ ਹਿੱਸਾ। ਹੱਥ ਅਗਾਂਹ ਕਰਦਾ। ਵਿਚਕਾਰ ਵਿੱਥ ਬਣਾਈ ਰੱਖਦਾ। ਮਾੜਾ ਜਿਹਾ ਸਪਰਸ਼ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਖਿੱਚਣ ਦੀ ਕਰਦਾ। ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਦੀਆਂ ਦੋ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਂਦਾ। ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਮੁਸਕਰਾਹਟ ਦੇ ਐਨੇ ਭਾਵ ਇੱਕਠੇ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਕਿ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਤਨੋਂ-ਮਨੋਂ ਅਗਲੇ ਦਾ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਜ਼ਰੂਰ ਉਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਸਾਧਾਂ-ਸੰਤਾਂ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇਗਾ।

“ਫੁੱਲਾਂ ਤੇ ਕਾਟੋ ਖੇਡਦੀ,” ਸੁਭਾਵਕ ਹੀ ਮੈਂ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਦ ਵੀ ਉਹ ਮਿਲਦਾ, ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਇਹੋ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਣਦਿਆਂ ਕਿ ਕਦੇ-ਕਦਾਈਂ ਉਹ ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਖੁੱਭਿਆ ਮੇਰੇ ਅੱਗੇ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਘੁੰਡੀ ਦੀ ਕੋਈ ਇਕ ਨੁੱਕਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੰਦਾ ਤੇ ਲੱਗਦੇ ਹੱਥੀਂ ਸਾਵਧਾਨ ਵੀ ਕਰ ਦਿੰਦਾ, “ਦੇਖੀ ਕਿਤੇ ਉਹ ਮੁੰਡਿਆਂ-ਖੁੰਡਿਆਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਆਪਣਾ ਬੰਦਾ ਸਮਝਦਾਂ.. ਖਾਸੋ-ਖਾਸ..।” ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਸਿੱਧਾ ਦੇਖਦਿਆਂ ਉਹ ਗੱਲ ਅਗਾਂਹ ਤੋਰਦਾ, “ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ-ਦਫਤਰ ਵਿਚ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲ ਤਾਂ ਰਾਜ਼ ਦੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ। ਮੰਨਿਆ ਆਪਣੀ ਉਮਰ ਵਿਚ ਬਹੁਤ ਫਰਕ। ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਡੈਡੀ ਕਰਕੇ ਤੇਰਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੋਹ ਕਰਦਾਂ।”

“ਖੇਡਦੀ ਨਹੀਂ, ਦੇਖੀ ਖੇਡੂਗੀ,” ਗੱਲ ਉਸ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਬੁਝਾਰਤ 'ਚ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਘੱਟ-ਵੱਧ ਹੀ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਹਰ ਗੱਲ ਹੋਰ-ਫੇਰ ਨਾਲ ਕਰਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕਹਾਵਤ ਪਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਜਾਂ ਉਹ ਅੱਧੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਕੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਅਗਲਾ ਅਗਾਂਹ ਬਾਰੇ ਆਪੇ ਹੀ ਕਿਆਸ ਲਾਵੇ। ਐਦਾਂ ਕਰਨ 'ਚ ਉਹ ਅਨੰਦਿਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਹੱਥ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, “ਮੰਨਦਾਂ ਸਾਨੂੰ ਵੀ?”

“ਕਿਵੇਂ?”

“ਰੁਕ ਜਾ ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਹ ਦਾ ਪਿਆਲਾ ਪੀਏ। ਫੇਰ ਤੈਨੂੰ ਦੱਸਦਾਂ ਵਿਚਲੀ ਕੁਾਣੀ,” ਘੜੀ ਵੱਲ ਦੇਖ ਉਹ ਬੋਲਿਆ। ਪੌੜੀਆਂ ਚੜਦੇ ਜਾਂਦੇ ਦਲਜੀਤ ਨੂੰ ਹਾਕ ਮਾਰ ਕੇ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਬੱਲਿਆ, ਜੇ ਤੂੰ ਤਕਲੀਫ਼ ਨਾ ਮੰਨੇ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਾਲੇ ਖਾਨੇ ਵਿਚ ‘ਹ’ ਲਾ ਦੇਈਂ। ਦੇਖੀਂ ਕਿਤੇ ਭੁੱਲ ਨਾ ਜਾਈਂ। ਉਹੋ ਗੱਲ ਨਾ ਕਰੀਂ। ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਸਾਨੂੰ ਫਾਲਨ ਕਰ ਲਏ। ਅਸੀਂ ਹੁਣੇ ਆਏ ਸਮਝ ਲੈ। ਜੇ ਕਿਸੇ ਅਫਸਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਕਹਿ ਦਈਂ-ਗੈਸਟ ਆਏ। ਵੈਸੇ ਤੂੰ ਹੈ ਬੜਾ ਬੀਬਾ ਮੁੰਡਾ..।”

ਅੱਧੀਆਂ ਬਾਹਾਂ ਦੀ ਬੋਸਕੀ ਦੀ ਕਮੀਜ਼ ਤੇ ਭੂਸਲੇ ਰੰਗੀ ਪੈਂਟ ਵਿਚ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਸਮਾਰਟ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਜੁੱਤੀ ਦੀ ਲਿਸ਼ਕ ਹਮੇਸ਼ਾ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਦਾ। ਬਿਨ ਨਾਗਾ ਪਾਇਆਂ ਅੱਡੇ ਦੀ ਕੰਧ ਕੋਲ ਬੈਠੇ ਸ਼ੋਕਰ ਕੋਲੋਂ ਜੁੱਤੀ ਪਾਲਸ਼ ਕਰਾਉਂਦਾ। ਆਖਰ ਐੱਮ.ਏ.ਐਲ.ਐਲ.ਬੀ. ਜਿਉਂ ਹੋਇਆ। ਪਰ ਹੈ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਹੀ। ਭਰਤੀ ਹੋਲਪਰ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਰਮੇਸ਼ ਵਰਗਾ ਚੰਗਾ ਕੁਲੀਗ ਮਿਲਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਦਾ ਸ਼ੌਕ ਪੈ ਗਿਆ। ਲਗਨ ਸੀ। ਬੀ.ਏ. ਕੀਤੀ। ਮਗਰੋਂ ਐੱਮ.ਏ. ਕਰ ਲਈ। ਹੋਲਪਰ ਤੋਂ ਕਲਰਕ ਬਣ ਗਿਆ। ਪੱਤਰ-ਵਿਹਾਰ ਨਾਲ ਐਲ.ਐਲ.ਬੀ. ਕਰਕੇ ਡਿਗਰੀ ਅਲਮਾਰੀ 'ਚ ਪਈਆਂ ਡਿਗਰੀਆਂ ਵਾਲੀ ਫਾਈਲ 'ਚ ਲਿਆ ਰੱਖੀ। ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ ਜਾ ਕੇ ਕਿਤੇ ਪ੍ਰੋਮੋਸ਼ਨ ਹੋਈ ਤਾਂ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਦੀ ਸੀਟ ਦੇ ਆਰਡਰ ਹੋ ਗਏ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਦੁੱਖ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਲੀਗਲ ਅਫਸਰ’ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਲਾਇਆ ਗਿਆ। ਸੱਕਤਰ ਕੋਲ ਅਪਲਾਈ ਕੀਤਾ। ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਕੋਲ ਫਰਿਆਦ ਕੀਤੀ ਕਿ ਉਸ ਦੇ ਵਿਚ ਕੀ ਘਾਟ ਹੈ। ਪਰ ਕੇਸ ਫਾਈਲਾਂ 'ਚ ਦੱਬ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਕੁਸ਼ ਪਤਾ ਲੱਗਾ,” ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਕੁਰਸੀ ਸਾਫ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਆਪਣਾ ਆਲਾ-ਦੁਆਲਾ ਦੇਖਿਆ-ਕੋਈ ਵੀ ਦਫਤਰੀ ਬਾਬੂ ਲਾਗੇ-ਛਾਗੇ ਨਹੀਂ-ਦੇਖ-ਫੇਰ ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਕੀ?”

“ਕਹਿੰਦੇ ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਦੀ ਸੀਟ ਬਦਲ ਗਈ।”

“ਬਦਲ ਗਈ ਜਾਂ ਕਿ ਬਦਲਾਈ ਗਈ?”

“ਇਕੋ ਹੀ ਗੱਲ ਸਮਝ ਲੈ।”

“ਨਹੀਂ ਇਕੋ ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਹੋਈ?” ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਅੜ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਲੈ-ਤੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਜੱਬਲੀਆਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆਂ। ਮੇਰੇ ਦੋਸਤ-ਤੈਨੂੰ ਮੈਂ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਸਮਝਾਇਆ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਸਿਆਣਾ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਟੋਕੀ ਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸਿਆਣੇ ਬਣੀਂਦਾ। ਚੰਗਾ ਫੇਰ-ਸਮਝਿਆ। ਅਜੇ ਤੇਰੀ ਨਵੀਂ-ਨਵੀਂ ਨੌਕਰੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਪਤਾ ਲੱਗੂ। ਦੇਖੀਂ ਤਾਂ ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਘਰੇ ਮੇਰੀ ਸਲਾਹ ਲੈਣ ਆਇਆ ਕਰੇਗਾ। ਸਰਦਾਰ ਸਾਹਿਬ-ਹੁਣ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ? ਫੇਰ ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਪੁਛੂੰ।”

“ਚਲ ਛੱਡ। ਅਗਾਂਹ ਕੀ ਹੋਇਆ? ਤੈਨੂੰ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦਫਤਰ ਦੀ ਸੂਹ ਰਹਿੰਦੀ।”

“ਤੂੰ ਨੂੰ ਟਲਦਾ। ਰਹਿੰਦੀ ਨੂੰ-ਰੱਖੀਦੀ ਆ।” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਅੱਖਾਂ ਦਿਖਾਉਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

“ਤੇਰਾ ਬਾਬੂ।”

“ਤੂੰ ਅਜੇ ਨਿਆਣਾ। ਗੱਲ ਐਦਾਂ ਹੁੰਦੀ।.. ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਟਾਈਮ ਥੋੜ੍ਹਾ। ਤੈਨੂੰ ਸ਼ੋਰਟ ਫਾਰਮ ਵਿਚ ਸਮਝਾਉਣਾ। ਆਪਾਂ ਕਿਸੇ ਸ਼੍ਰੇਣੀ ਨੂੰ ਏ ਬੀ ਸੀ ਵਿਚ ਵੰਡ ਲੈਂਦੇ। ਗੱਲ ‘ਏ’ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੁੰਦੀ ਆ ਤੇ ‘ਏ’ ਨਾਲ ਹੀ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਆ। ‘ਬੀ’ ਦੀ ਗੱਲ ‘ਏ’ ਤਕ ਜਾਂਦੀ ਆ, ਪਰ ‘ਸੀ’ ਨੂੰ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਪਤਾ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ। ਰਹੀ ਗੱਲ ‘ਸੀ’ ਦੀ। ‘ਸੀ’ ਦੀ ਗੱਲ ‘ਬੀ’ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਹੁੰਦੀ ਆ ਤੇ ‘ਏ’ ਨੂੰ ਵੀ। ਬਾਕੀ ਤਾਂ ਝੁੰਗੇ ਵਿਚੋਂ ਕਿਆਫੇ ਲੱਗਦੇ..।” ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਉਹ ਉਠ ਖੜਿਆ ਸੀ।

ਹੁਣ ਉਹ ਜੋਆਇੰਟ ਕੰਟਰੋਲਰ ਭੁਪਿੰਦਰ ਰਾਏ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇਹ ਉਸ ਦਾ ਨਿੱਤ ਨਾ ਨੇਮ ਬਣ ਚੁੱਕਾ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆਉਣਾ। ਗੋਡੀ ਹੱਥ ਲਾਉਣਾ (ਭਾਵੇਂ ਉਮਰ ‘ਚ ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲੋਂ ਛੋਟਾ ਸੀ) ਆਸ਼ੀਰਵਾਦ ਵਰਗੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਦਬੋਚਣਾ ਤੇ ਏਧਰ-ਉਧਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ। ਫੇਰ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਗਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਦੀ ਉਂਗਲ ਘੰਟੀ ‘ਤੇ ਟਿਕੀ ਹੋਈ ਸੀ।

ਲਗਾਤਾਰ ਘੰਟੀ ਵੱਜੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ, ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਸੇਵਾਦਾਰ ਅਜੇ ਹਾਜ਼ਰ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਸੀ, “ਸਰ, ਕੀ ਕੰਮ ਆ? ਮੈਨੂੰ ਦੱਸੋ-ਮੈਂ ਕਿਸ ਕੰਮ ਲਈ ਹਾਂ।”

“ਵਕੀਲ ਸਾਹਿਬ, ਇਹ ਕੰਮ ਤੁਹਾਡੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨੂੰ।”

“ਤੁਹਾਡੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨੂੰ,” ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਸਰੀਰ ਨੇ ਝੁਣਝੁਣੀ ਲਈ। ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ? ਅਜਿਹਾ ਕਿਹੜਾ ਕੰਮ ਆ ਗਿਆ ਜੋ ਉਸ ਦੇ ਕਰਨ ਵਾਲਾ ਨਹੀਂ। ਜਿਹੜਾ ਕੰਮ ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਹੀਂ ਕਰ-ਕਰਾ ਸਕਦਾ—ਉਹ ਵਕੀਲ ਸਾਹਿਬ ਕਰਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕੰਮ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਉਣ ਲੱਗਿਆਂ ਉਹ ਝਿਜਕਦਾ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕੋਈ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਤਲੀ ਨੂੰ ਟਰੇ ਬਣਾ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਆਪ ਕੂਲਰ ਤੋਂ ਭਰ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਕੋਈ ਅਫਸਰ ਕੰਮ ਨੂੰ ਕਹਿ ਦੇਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ‘ਲਉ-ਬੱਸ ਐਨੀ ਕੁ ਗੱਲ ਆ ਵਿਚੋਂ। ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ ਸਮਝੋ।’ ਜਾਂ ‘ਹੁਣੇ ਹੀ ਕੀਤਾ ਲਉ ਮੇਰੀ ਸਰਕਾਰ।’ ਜਾਂ ‘ਮੇਰੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਾਹਦੀ ਚਿੰਤਾ’, ਝਟ-ਪਟ ਕਹਿੰਦਾ। ‘ਨਾਂਹ’ ਸ਼ਬਦ ਕਦੇ ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਲਾਗੇ ਨਹੀਂ ਢੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੁਝ ਕੁ ਘੰਟਿਆਂ ਦੀ ਮੋਹਲਤ ਚਾਹੀਦੀ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰੀ ਇਕ ਫਾਰਮ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਬੁਲਾ ਕੇ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਇਆ, ‘ਲੈ ਬਈ.. ਬਲਬੀਰ ਸਿੰਹਾਂ-ਤੂੰ ਹੁਣੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਬਸ ਫੜ ਤੇ ਕਲ੍ਹ ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਹਰ ਹਾਲੇ ਮੁੜ ਆਈਂ। ਨੂੰ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਟੰਗ ਕੇ ਰੱਖ ਦਉ।’ ‘ਠੀਕ’ ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਡਿਊਟੀ ਸਲੱਪ ਕਟਾ ਕੇ ਦਫਤਰੋਂ ਘਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਾਣਾ ਉਹ ਚਾਹੁੰਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਫਰਮ ਵਾਲੇ

ਦਿਉਂ ਦਿੱਲੀ ਟੈਲੀਫੋਨ ਜਾ ਘੁੰਮਾਇਆ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਉਹ ਦੁਪਹਿਰ ਤਕ ਬੜੇ ਆਰਾਮ ਨਾਲ ਘਰ ਬੈਠਾ ਹੀ ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ। ਚਾਰ ਵਜੇ ਫਾਰਮ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਮੇਜ਼ ‘ਤੇ ਲਿਆ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਸਾਰੇ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਉਹ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ‘ਚ ਮੁਸਕਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਕਪਿਲ ਦੇਵ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ—‘ਆਖਰ ਐੱਮ.ਏ.ਐਲ.ਐਲ.ਬੀ. ਕੀਤੀ। ਗਏ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਚਾਰੇ। ਆਪਣਾ ਦਿਮਾਗ ਰੱਖੀਦਾ।’ ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਸਾਰਾ ਸਟਾਫ ਉਸ ਨੂੰ ‘ਵਕੀਲ ਸਾਹਿਬ’ ਕਹਿਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ।

ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਕਦੇ ਇੰਝ ਪੇਸ਼ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੇ। ਉਹ ਵੀ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ। ਖਿੜੇ ਮੱਥੇ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮੱਥੇ ‘ਤੇ ਐਨੀਆਂ ਤਿਊੜੀਆਂ ਕਿਉਂ? ਕੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ? ਕਿਤੇ ਕਲ੍ਹ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਕਰਕੇ ਦਾਲ ਵਿਚ ਕੁਝ ਕਾਲਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ? ਇਹ ਸੋਚ ਉਭਰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਕਿਹਾ, “ਸ਼ੋਦਾਈ ਬੰਦਿਆ—ਤੈਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਸਮਝਾਇਆ। ਬਈ ਤੇਰੀ ਪਹਿਲੀ ਡਿਊਟੀ ਆ—ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਅਟੈਂਡ ਕਰਨਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਕੀ ਮਾਰ ਵਗ ਗਈ? ਐਵੇਂ ਕੰਨਲ ਘੋਸੀ ਮਾਰ ਜਾਣੇ।” ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਿ ਸੇਵਾਦਾਰ ਆਪਣੀ ਸਫਾਈ ‘ਚ ਕੁਝ ਬੋਲਦਾ ਜਾਂ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣਾ ਗੁੱਸਾ ਉਗਲਦੇ, ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਨਰਮੀ ਦਿਖਾਉਂਦਿਆਂ ਬੋਲਿਆ, “ਕੋਈ ਨਾ ਆਪਣੇ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਚੰਗੇ ਆਫੀਸਰ ਨੇ। ਹੋਰ ਕੋਈ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ..। ਹੁਣ ਅਗਾਂਹ ਨਾ ਗਲਤੀ ਕਰੀਂ। ਸੁਣਨੀ ਤਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਵੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੀ ਪੈਂਦੀ, ਪਰ ਟਾਈਮ-ਕੁਟਾਈਮ ਤਾਂ ਦੇਖ ਲਈਦਾ ਹੁੰਦਾ।” ਹੁਣ ਤਕ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕੱਸਿਆ ਹੋਇਆ ਚਿਹਰਾ ਕੁਝ ਕੁ ਢਿੱਲਾ ਪੈ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਫੇਰ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, “ਆ ਲੈ ਫੜ ਪੰਜਾਂ ਦਾ ਨੋਟ। ਦੋ ਕੱਪ ਚਾਹ ਦੇ ਲਿਆ। ਗਿਆਨੀ ਕੋਲ ਨਾ ਜਾਈਂ। ਆਪਣੇ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਉਸ ਦੀ ਦੁਕਾਨ ਦੀ ਚਾਹ ਨੂੰ ਪੀਂਦੇ ਹੁੰਦੇ। ਸਫਾਈ ਜੂ ਨੂੰ ਰੱਖਦਾ। ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਕੋਲ ਜਾਈਂ ਤੇ ਅਲੈਚੀ ਜ਼ਰੂਰ ਪਵਾਈ। ਆਉਣ-ਜਾਣ ਕਰੀਂ। ਮੈਂ ਕਈ ਕੇਸ ਅੱਜ ਹੀ ਨਿਪਟਾਉਣੇ।” ਸੇਵਾਦਾਰ ਅਜੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ‘ਚ ਹੀ ਮਸਾਂ ਗਿਆ ਸੀ, ਉਸ ਪਿੱਛੋਂ ਹਾਕ ਮਾਰ ਕੇ ਕਿਹਾ, “ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਚੇਤਾ ਹੀ ਭੁੱਲ ਚਲਿਆ ਸੀ। ਮਿੱਠਾ ਘੱਟ ਪਵਾਈਂ। ਮੇਰਾ ਨਾਂ ਲਈਂ-ਫੇਰ ਜਸਵੰਤ ਸਿੰਘ ਆਪੇ ਸਮਝ ਜਾਉਗਾ..।” ਉਹ ਹੋਰ ਅਗਾਂਹ ਨੂੰ ਖਿਸਕ ਗਿਆ। “ਛੱਡੋ ਵੀ ਫਾਈਲਾਂ ਨੂੰ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰਨਾ। ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਆਉਂਦੇ ਹੀ ਫਾਈਲਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਬੜ ਗਏ। ਅੱਜ ਦੀ ਨਿਊਜ਼ ਸੁਣੀ ਸੇਵੇਰੇ ਟੀ.ਵੀ. ਤੋਂ।”

“ਸਾਡੇ ਵਾਲੀ ਲਾਈਨ ਵਿਚ ਰਾਤ ਦੀ ਹੀ ਬਿਜਲੀ ਹੈ ਨੂੰ। ਗੈਸਟ ਆਏ ਸੀ। ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਵਿਚ ਅਖ਼ਬਾਰ ਵੀ ਨੂੰ ਦੇਖ ਹੋਈ। ਕਿਤੇ ਗੋਲੀ ਚੱਲ ਗਈ? ਕਿੰਨੇ ਮਰ ਗਏ?” ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਇਕਦਮ ਐਨਕਾਂ ਲਾਹੀਆਂ ਤੇ ਮੇਜ਼ ‘ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ‘ਤੇ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਪੀਲੇਪਨ ਦੀ ਤਾਰ ਫਿਰ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਜਿਸ ‘ਚ ਡਰ ਨਾਲੋਂ ਚਿੰਤਾ ਦੀ ਮਾਤਰਾ ਵਧੇਰੇ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਆਵਾਜ਼ ‘ਚ ਵੀ ਘਬਰਾਹਟ ਤੇ ਕਾਹਲਪਨ ਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਿਛਲੇ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਅੱਤਵਾਦ ਦੀਆਂ ਘਟਨਾਵਾਂ ਕਰਕੇ ਉਹ ਕੁਝ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਚਿੰਤੁਤ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ।

“ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਕੋਈ ਨਵੀਂ ਗੱਲ ਰਹਿ ਗਈ। ਗੋਲੀਆਂ ਤਾਂ ਰੋਜ਼ ਚਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਨਿਊਜ਼ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਜਨਤਾ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਮੈਂਬਰਾਂ ਨੇ ਲੋਕ ਸਭਾ ਦੀ ਮੈਂਬਰੀ ਤੋਂ ਸਮੂਹਿਕ ਰੂਪ ਵਿਚ ਅਸਤੀਫ਼ੇ ਦੇ ਦਿੱਤੇ।”

“ਕਿੰਨਿਆਂ ਨੇ?”

“ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ।”

“ਇਹ ਤਾਂ ਇਲੈਕਸ਼ਨ ਸਟੇਟ ਹੋਇਆ ਨਾ। ਹੋਰ ਕੁਝ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ,” ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਾਂਗਰਸੀ ਮਨ ਬੋਲਿਆ।

“ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਆਨੇ ਸੱਚੀ। ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਤੁਹਾਡੀ ਸੋਚਣ ਸ਼ਕਤੀ ਬਹੁਤ ਤੇਜ਼ ਆ। ਮੇਨ ਪਵਾਇੰਟ ਨੂੰ ਇਕਦਮ ਕੈਚ ਕਰ ਲੈਣੇ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਕਿ ਤੁਹਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਗੁਰੂ ਧਾਰ ਲਵਾਂ,” ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਗੋਡਿਆਂ ਨੂੰ ਹੱਥ ਲਾਉਂਦਾ ਉਹ ਬੋਲਿਆ।

“ਛੱਡੋ ਜੀ, ਆਹ ਗੱਲਾਂ।”

“ਨੂੰ ਜੀ-ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਹੋ। ਸਾਡੇ ਮਾਈ-ਬਾਪ। ਸਾਰਾ ਦਫਤਰ ਤੁਹਾਡੀ ਈਮਾਨਦਾਰੀ 'ਤੇ ਚਲਦਾ। ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬ ਤਾਂ ਆਏ ਜਾਂ ਨਾ ਆਏ ਇਕ ਬਰੋਬਰ ਸਮਝੋ। ਦੇਖਿਆ ਜਾਵੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕਿਹੜਾ ਟਾਈਮ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਡੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ। ਉਹ ਤੁਹਾਡਾ ਕਿਹਾ ਟਾਲਦੇ ਨੂੰ।” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਸ ਇਕ ਭਰਵੀਂ ਨਜ਼ਰ ਨਾਲ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਦਿਲ ਪਸੀਜ ਗਿਆ ਹੈ। ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ ਨੂੰ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਹੱਥੋਂ ਨਹੀਂ ਜਾਣ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਪੋਲਾ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਬਣਾਉਂਦਿਆਂ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ, “ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਦੀ ਸੀਟ ਬਦਲਤੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਬੀਬਾ ਮੁੰਡਾ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੱਧ-ਘੱਟ ਕਹਿਣੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦੀ ਗੱਲ ਵਿਚ ਆਉਣਾ। ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਰੱਖਣਾ। ਜਿੰਨੀ ਗੱਲ ਪੁੱਛੋ, ਉੱਨਾ ਹੀ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦਾ। ਕਿਸੇ ਕੰਮ ਲਈ ਜਾਓ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਆਪਣੀ ਕੁਰਸੀ ਛੱਡ ਕੇ ਖੜਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਬੜਾ ਨੇਕ ਮੁੰਡਾ। ਜਿਸ ਸੀਟ 'ਤੇ ਤੁਸੀਂ ਲਗਾਇਆ, ਉਸ ਕੋਈ ਉਲਾਂਭਾ ਨੂੰ ਲਿਆ। ਸਾਰੇ ਕਹਿੰਦੇ ਸਨ—ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਨੇ ਚੋਣ ਵਧੀਆ ਕੀਤੀ।”

“ਮੁੰਡਾ ਤਾਂ ਸੁੱਧ ਏ—ਟਿਕਣ ਨੂੰ ਦਿੰਦੇ..।”

“ਫੇਰ ਆਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋਇਆ?”

“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਆਪ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨੂੰ ਲੱਗਾ। ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਆਰਡਰਾਂ ਦੀ ਕਾਪੀ ਮੇਰੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਖੱਲੇ ਪਈ ਸੀ। ਸਭ ਕੁਝ ਮੇਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹੋਇਆ। ਮੈਥੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਵੀ ਨੂੰ ਪਿਆ। ਸਟੈਨੋ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਬੁਲਾਇਆ ਤੇ ਚਲ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਆਰਡਰ ਟਾਈਪ ਹੋ ਗਏ। ਬਾਕੀ ਤੇਰੇ ਬਾਬੂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ।”

“ਮੇਰੇ ਬਾਬੂ ਨੂੰ. ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਕੋਈ ਸਮਝ ਨੂੰ ਲੱਗੀ।”

“ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਕਿ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਤੇਰੇ ਬਾਬੂ ਦੀ ਅੰਦਰ ਪੂਰੀ ਚੱਲਦੀ। ਪ੍ਰਚੋਜ ਦਾ ਸਾਰਾ ਕੰਮ ਜਿਉਂ ਉਸ ਕੋਲ ਹੋਇਆ। ਪਰਸੈਂਟੇਜ ਚਲਦੀ। ਬਾਕੀ ਤੂੰ

ਆਪ ਸਿਆਣਾ।”

“ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਬਿਲਕੁਲ ਠੀਕ ਆ। ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਅੰਦਰੋਂ ਹੋ, ਉਹੀ ਬਾਹਰੋਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਸਾਹਿਬ ਲੋਕ ਘੱਟ ਮਿਲਦੇ। ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਨਿੰਦਿਆ, ਨਾ ਕਿਸੇ ਦੀ ਚੁਗਲੀ, ਬੱਸ ਆਪਣੇ ਕੰਮ ਨਾਲ ਮਤਲਬ ਰੱਖਣਾ।”

“ਵਕੀਲ ਸਾਹਿਬ ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਵਕਤ ਨੂੰ ਧੱਕਾ ਦਈਦਾ।”

“ਇਹ ਗੱਲ ਨੂੰ ਜੀ। ਸਾਰਾ ਦਫਤਰ ਤੁਹਾਡੀ ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਾਂ ਮੰਨਦਾ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੋ। ਬਾਬੂ ਤਾਂ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ। ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ ਸਾਹਿਬ ਕਿਤੇ ਮਿਲਦੇ ਆ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ। ਪੂਰੇ ਨੌਂ ਵਜੇ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਆ ਬੈਠਣਾ ਤੇ ਉਠਣਾ ਵੀ ਪੰਜ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨੂੰ। ਸਾਡਾ ਬਾਬੂ ਤਾਂ ਗਿਆਰਾਂ ਵਜੇ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਕਦੇ ਵੀ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਇਕ ਘੰਟਾ ਬੈਠਿਆ। ਸਿਗਰੇਟਾਂ ਫੂਕੀਆਂ ਤੇ ਚਲ ਮੇਰੇ ਭਾਈ..।”

ਅੱਗੋਂ ਵੱਡੇ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਪੈੱਡ ਤੇ ਪੈਨ ਲੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਚਲੇ ਗਏ।

•

ਉਸ ਦਾ ਬਾਬੂ ਅਜੇ ਆਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਉਸ ਆਪਣਾ ਅਸੂਲ ਬਣਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਨੌਂ ਬਾਬੂ ਨੌਂ ਵਰਕ।

ਬਾਬੂ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਪੈਨ ਦਾ ਢੱਕਣ ਖੁੱਲ੍ਹਦਾ। ਉਹ ਕੋਹਲੂ ਜੁੜੇ ਬਲਦ ਵਾਂਗੂ ਫਾਈਲਾਂ 'ਚ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਪਰ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰਦਾ। ਝਟਪਟ ਫਾਈਲਾਂ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਹੁਕਮ ਦਿੰਦਾ। ਦੋ ਮਿੰਟ ਲੱਗੇ ਨਹੀਂ ਕਿ ਉਹ ਉਠ ਕੇ ਆਪ ਜਾਂਦਾ। ਝਿੜਕਦਿਆਂ ਕਹਿੰਦਾ, “ਲੈ-ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਤੈਨੂੰ ਫਾਈਲਾਂ ਨੂੰ ਤਰਤੀਬ ਦੇਣੀ ਵੀ ਨੂੰ ਆਈ। ਕਾਕਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੇ ਵੀ ਆਪਣੇ ਤੌਰ-ਤਰੀਕੇ ਹੁੰਦੇ। ਬਾਬੂ ਨੂੰ ਜਾ ਲੈਣ ਦੇ। ਫੇਰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬਬੇਰਾ ਟਾਈਮ ਹੋਊ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਾਰੇ ਟਰਿੱਕ ਸਮਝਾਊਂਗਾ। ਮੇਰੇ ਕਰੇ ਦਾ ਐਵੇਂ ਗੁੱਸਾ ਨਾ ਕਰ ਬੈਠੀਂ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਕੁਝ ਨੂੰ। ਇਕ ਵਾਰ ਜਿਸ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ, ਦੂਜੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਉਹ ਟਿਕ ਨੂੰ ਸਕਿਆ। ਟਿਕੂ ਵੀ ਕਿਵੇਂ। ਪੂਰੀ ਐਸ਼ ਕਰਾਈਦੀ। ਬਾਕੀ ਆਪਣਾ ਬਾਬੂ ਤਾਂ ਹੋਇਆ ਉਡਣਾ ਸੱਪ। ਇਸੇ ਤੋਂ ਬਚਣ ਦੀ ਲੋੜ ਆ। ਜੇ ਆਪਾਂ ਇਕੱਠੇ ਤਾਂ ਉਹ ਆਪਣਾ ਕੁਝ ਨੂੰ ਵਿਗੜ ਸਕਦਾ। ਇਹ ਤੇਰਾ ਮੇਰਾ ਧਰਮ ਰਿਹਾ। ਆਪਣੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੱਲ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਆਪਾਂ ਭਾਵੇਂ ਆਪਸ ਵਿਚ ਜੁੱਤੀ-ਪਤਾਣ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਈਏ। ਆਖਰ ਕੁਲੀਗ ਆਂ। ਇਕ-ਦੂਜੇ ਦੇ ਦੁੱਖ-ਸੁੱਖ ਵਿਚ ਕੰਮ ਆ ਸਕਦੇ। ਤੂੰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਸਮਝਿਆ ਕਰ। ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬੀਤ ਗਈ। ਸਰਵਿਸ ਥੋੜ੍ਹੀ ਰਹਿ ਗਈ। ਤੇਰੀ ਤਾਂ ਅਜੇ ਸ਼ੁਰੂਆਤ। ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੂੰ। ਮੈਂ ਜਿਉਂ ਬੈਠਾ, ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਾਰੇ ਗੁਰ ਸਿਖਾਊਂਗਾ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਮੈਨੂੰ ਯਾਦ ਰੱਖੇਗਾ।.. ਠੀਕ..।” ਉਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ—ਕਰਦਾ ਹੀ ਫਾਈਲ ਹੱਥ 'ਚ ਫੜੀ ਆਪਣੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਆ ਜਾਂਦਾ।

ਕੰਮ ਕਰਨ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਰਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਪਰ ਨੂੰ ਫਾਈਲਾਂ ਰੱਖਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਕਹਿਣ

ਲੱਗਾ, “ਕਾਕਾ ਜੀ! ਤੁਹਾਨੂੰ ਕਿੰਨੀ ਵਾਰ ਸਮਝਾਇਆ ਬਈ ਮੇਰੇ ਟੇਬਲ 'ਤੇ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਫਾਈਲਾਂ ਰਹਿਣ ਦਿਆ ਕਰ। ਇਕ ਵਿਚੋਂ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਰੱਖਤੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਉਪਰੋਂ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਕਿ ਅਗਲਾ ਕੰਮ ਕਰਦਾ। ਬੱਲਿਆ ਨੌਕਰੀ ਕਰਨ ਦੇ ਵੀ ਕੁਸ਼ ਆਪਣੇ ਨੁਕਤੇ ਹੁੰਦੇ। ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਵੀ ਕਦੇ ਮੁੱਕਿਆ? ਕਰੀ ਜਾਓ ਤਾਂ ਵਧੀ ਜਾਊਗਾ। ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਬੱਸ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਦੀ ਡਾਕ ਡੀਲ ਕਰਨੀ। ਬਾਕੀ ਦਿਆਂ ਦੀ ਐਸੀ ਦੀ ਤੈਸੀ..।”

ਅਜੇ ਉਸ ਫਲੈਪਰ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਹੀ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬਰੂਮ ਵੱਲ ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ, “ਮੇਰੀ ਸਰਕਾਰ, ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਨਾਰਾਜ਼ਗੀ। ਐਦਾਂ ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ ਲੰਘੀ ਜਾ ਰਹੇ ਹੋ। ਗੱਲ ਤਾਂ ਸੁਣੋ। ਐਦਾਂ ਤਾਂ ਨੂੰ ਸਰਨਾ। ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਣੋ ਵੀ ਗਏ ਗੁਜ਼ਰੇ। ਆਖਰ ਕੁਲੀਗ ਆਂ। ਕੋਈ ਐਰਾ-ਗੈਰਾ ਨੱਥੂ ਖੇਰਾ ਤਾਂ ਨੂੰ।”

“ਪਲੀਜ਼ ਇਕ ਮਿੰਟ ਆਇਆ,” ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਨੇ ਬਿਨਾਂ ਰੁਕਿਆਂ ਹੀ ਕਿਹਾ।

ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਦੇ ਮੁੜ ਕੇ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਰਿਕਾਰਡ ਕੀਪਰ ਨੂੰ ਸੇਵਾਦਾਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਅਜੇ ਉਹ ਜਾ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪਿੱਛੋਂ ਫੇਰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰ ਲਈ, “ਲੈ ਪੈਸੇ ਫੜ, ਅਸੀਂ ਪਿਛਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬੈਠੇ ਆਂ। ਆਪਣਾ ਕੱਪ ਇਥੇ ਰੱਖ ਲਈਂ ਤੇ ਸਾਡੇ ਉਥੇ ਪਹੁੰਚਾ ਦਈਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਪੁੱਛੇ ਤਾਂ ਕਹਿ ਦਈਂ—ਕੋਈ ਕੇਸ ਡੀਲ ਕਰਦੇਂ। ਬਾਕੀ ਤੂੰ ਆਪ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣਾ..।”

ਪਿਛਲੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਪੱਖਾ ਫੁੱਲ ਸਪੀਡ 'ਤੇ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਕੁਰਸੀ ਖਿੱਚ ਕੇ ਹੈਰਾਨੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕਰਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਯਾਰ, ਆਹ ਸਭ ਕੁਸ਼ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ?”

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਆ।”

“ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਸਿਰ। ਜੇ ਪਤਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਸੀ।”

“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹ ਆਸ ਨੂੰ ਸੀ।”

“ਆਸ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਨੂੰ ਸੀ। ਸੁਣਿਆ ਤਾਂ ਇਤਬਾਰ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਮੈਨੂੰ ਬਜਾਜ਼ ਕੋਲੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਇਹ ਤਾਂ ਹੋ ਹੀ ਨੂੰ ਸਕਦਾ। ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਬੰਦੇ ਦੀ ਸੀਟ ਕਿਵੇਂ ਬਦਲ ਸਕਦੀ। ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਆਰਡਰ ਪੜ੍ਹਾਤੇ।”

“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਇਹੋ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੀ ਚਾਲ ਤੁਹਾਡੀ ਬ੍ਰਾਂਚ ਦੀ ਸੀ।”

“ਬ੍ਰਾਂਚ ਦੀ ਨਾ ਕਹਿ। ਐਨਾ ਜੁਲਮ ਨਾ ਕਰ ਛੋਟੇ ਭਾਈ। ਬਾਬੂ ਦੀ ਕਹਿ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮੰਨ ਸਕਦਾਂ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਦਾ ਖਸਮ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਿੱਤ ਨੂੰ। ਸਾਰੇ ਦਫ਼ਤਰ ਵਿਚ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨੂੰ ਕਰਦਾ? ਸਾਲਾ ਕਾਲਾ ਅੰਗਰੇਜ਼। ਮੂੰਹ ਦਾ ਮਿੱਠਾ, ਅੰਦਰੋਂ ਸੱਪ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਜ਼ਹਿਰੀ। ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਆਤਮਾ ਰੋਂਦੀ ਏ ਇਸ ਸੀਟ 'ਤੇ। ਪਰ ਕੀਤਾ ਵੀ ਕੀ ਜਾ ਸਕਦਾ? ਨੌਕਰੀ ਦਾ ਮਾਮਲਾ। ਕਰਨੀ ਹੀ ਪੈਣੀ। ਨਿਆਣੇ ਜੋ ਪਾਲਣੇ ਹੋਏ। ਕਈ ਵਾਰ ਮਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ। ਕਿਤੇ ਬਦਲੀ ਕਰਵਾ ਲਈਏ। ਫੇਰ ਸੋਚੀਦਾ। ਦੜ ਵੱਟ ਜ਼ਮਾਨਾ ਕੱਟ

ਬੀਬੀ-ਘਰ ਬੈਠੇ ਆ। ਤੂੰਗੇ ਵਿਚੋਂ ਦੋ ਸਾਲ ਵੀ ਨੂੰ ਰਹੇ। ਕਿਤੇ ਦੂਰ ਜਾ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਤਾਂ ਬਸਾਂ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਨੂੰ ਮਾਨ। ਨਾਲ ਹੀ ਸੌ ਕਜੀਏ ਵੱਖ। ਸੌ ਜੋ ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ, ਮੈਨੂੰ ਕਰਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਸੁਣਨਾ ਪੈਂਦਾ।

“ਪਰ..।”

“ਦੇਖ ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਕਲਰਕ ਹੋਏ। ਜੇ ਮੈਂ ਅਸਿਸਟੈਂਟ ਵੀ ਆਂ ਤਾਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਲਰਕ ਸਮਝਦਾ।”

“ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮੰਨਣ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ..।”

“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੂੰ। ਤੂੰ ਮਨ ਨੂੰ ਨਾ ਲਾਈਂ। ਤੈਨੂੰ ਨਵੀਂ ਸੀਟ ਮਿਲੀ। ਕੁਸ਼ ਦਿਨ ਅੱਖ ਹੋਊਗੀ-ਫੇਰ ਆਪੇ ਗੱਡੀ ਚੱਲ ਪੈਣੀ। ਫੇਰ ਵੀ ਜੇ ਕੋਈ ਅੱਖ ਆਈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸ ਦੇਈਂ। ਮੈਂ ਵੀ ਦੋ ਸਾਲ ਇਸ ਸੀਟ 'ਤੇ ਕੰਮ ਕੀਤਾ..।”

ਬਾਬੂ ਦੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਸੇਵਾਦਾਰ ਦੇ ਹੱਥੋਂ ਪਾਣੀ ਦਾ ਗਲਾਸ ਲੈ ਕੇ ਅਗਾਂਹ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਲਉ ਜੀ, ਤੁਸੀਂ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਨਾ ਹੋਵੋ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਦਿਲ ਹੀ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ। ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆ ਗਏ-ਮਾਨੋ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਬਹਾਰ ਆ ਗਈ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਟਾਈਮ ਚੁਟਕੀ ਨਾਲ ਲੰਘ ਜਾਊ।”

“ਆਹ ਹੀ ਅੱਜ ਦੀ ਡਾਕ। ਕੋਈ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੇਸ ਤਾਂ ਨੂੰ ਪਿਆ ਕੱਢਣ ਵਾਲਾ।”

“ਇਥੇ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਕੇਸਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਇਕ ਨੂੰ ਡੀਲ ਕਰੋ-ਪੰਜ ਹੋਰ ਆ ਖੜਦੇ। ਦੱਸੋ-ਨਾਸ਼ਤਾ ਕਰਨਾ ਕਿ ਨੂੰ? ਘਰੋਂ ਤਾਂ ਛੇ ਵਜੇ ਦੇ ਤੁਰੇ ਹੋਣੇ। ਉਦਾਂ ਮੈਂ ਘਰੋਂ ਚਾਰ ਪਰੋਂਠੇ ਲਿਆਇਆਂ-ਮੂਲੀਆਂ ਵਾਲੇ। ਬੋਲੋ ਕੀ ਹੁਕਮ ਆ ਫੇਰ?”

“ਅੱਛਾ.. ਮੂਲੀਆਂ ਵਾਲੇ ਪਰੋਂਠੇ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਚਾਹ ਅਵੱਜ਼। ਪੈਸੇ..।”

“ਅੱਗੇ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਹੀ ਪੈਸੇ ਖਰਚਾਈਦੇ।”

ਜਦੋਂ ਪਿੱਛੇ ਇਕ ਬੁਰਕੀ ਰਹਿ ਗਈ ਤਾਂ ਉਸ ਗੱਲ ਛੇੜੀ, “ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਨਾ ਕੰਢਾ ਫੇਰ ਦੋਹਾਂ ਦਾ।”

ਅੱਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਬਾਬੂ ਹੱਸ ਪਿਆ।

“ਸੁਰਿੰਦਰਪਾਲ ਤਾਂ ਉਡਣਾ ਸੱਪ ਨਿਕਲਿਆ। ਸੋਰਿਆ 'ਰਾਮ ਨਾਲ ਖਾਈ ਜਾ। ਅੱਗੋਂ ਅੱਖਾਂ ਦਿਖਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਰਾਏ ਸਾਹਿਬ ਕਰ ਕੇ। ਪਰ ਸਾਡੇ ਬਾਬੂ ਨਾਲ ਮੱਖਾ ਲਾ ਕੇ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਦੋਵੇਂ ਪੁੰਝ ਕੇ ਰੱਖਤੇ ਨਾ।”

ਦੋਵੇਂ ਖੀਅ-ਖੀਅ ਕਰ ਕੇ ਹੱਸਦੇ ਰਹੇ।

“ਉਸ ਦੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਕਿਹਨੂੰ ਲਾ ਰਹੇ ਹੋ?”

“ਵਕੀਲ ਸਾਹਿਬ, ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ।”

“ਐਦਾਂ ਕਰੋ, ਅਸ਼ੋਕ ਦੀ ਪ੍ਰੋਪੋਜ਼ਲ ਬਣਾਓ।”

“ਮੈਂ ਵੀ ਬਸ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਇਹੋ ਸੋਚਦਾ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।”

ਹੁਣ ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਆ ਬੈਠਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕੋਈ ਕੇਸ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਬਾਬੂ ਦੇ ਬੈਠਿਆਂ ਸਾਰੀ ਡਾਕ ਮੁਕਾ ਦੇਣੀ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਅਜਿਹੇ ਵੇਲੇ ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਪੈਂਨ ਖੋਲ੍ਹਦਾ, ਬੰਦ ਕਰਦਾ, ਪਿਛਲੀ ਨੋਕ ਨਾਲ ਠਕ-ਠਕ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਪੈਦਾ ਕਰਦਾ ਤੇ ਬਰੋਬਰ ਬੁੜਬੁੜਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਇਸ ਜਿੱਤ ਨਾਲ ਅਨੰਦਿਤ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਰਾਹ ਦਾ ਕੰਡਾ ਜਿਉਂ ਇਕ ਖੂੰਜੇ ਜਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਪਰੋਂ ਕੋਈ ਬੋਲਣ ਜੋਗਾ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਵਿਚ-ਵਿਚ ਉਹ ਆਪਣੇ ਬਾਬੂ ਵੱਲ ਵੀ ਸਰਸਰੀ ਜਿਹੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰ ਲੈਂਦਾ। ਬਾਬੂ ਨੇ ਸਿਗਰੇਟ ਲਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਐਨਕ ਲਾਹ ਕੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਉਪਰ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਸੀ।

“ਸਾਲਾ ਸੱਪ...” ਅਚੇਤ 'ਚ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਿਕਲਿਆ।

“ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਸੱਪ?” ਬਾਬੂ ਨੇ ਤੁਬਕ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

ਉਹ ਉਸੇ ਰੋਅ 'ਚ ਬੋਲੀ ਗਿਆ, “ਐਵੇਂ ਲੋਕੀ ਬਕਵਾਸ ਕਰਦੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਆਹ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਭੇਜਿਆ ਹੋਇਆ ਜੁਆਬ। ਟੂ ਦੀ ਪੁਆਇੰਟ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਤਸੱਲੀ ਕਰਾਤੀ। ਅਸੀਂ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਕਦੇ ਕੋਈ ਮਾੜੀ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ..।”

ਅਗਾਂਹ ਉਹ ਆਈ ਹੋਈ ਚਿੱਠੀ ਦਾ ਹਵਾਲਾ ਸੁਣਾਉਣ ਲੱਗਾ।

“ਅੱਛਾ..ਅੱਛਾ...,” ਬਾਬੂ ਨੇ ਰਾਹਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕਰਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਉਂਦਿਆਂ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਿਆ।

ਕਾਲੀ ਧੁੱਪ

ਰੇਤਾ ਹੀ ਰੇਤਾ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਸੋਨੇ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੀ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਵਗਦੀ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਹਿਮਾਲਿਆ ਬਣਦੀ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਤਰਾਈ।

ਚੁੱਪ। ਕ੍ਰੋਧੀ ਚੁੱਪ। ਮੌਤ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਉਦਾਸ ਚੁੱਪ।

ਧੁੱਪ ਹੀ ਧੁੱਪ। ਅੱਗ ਵਰਸਾਉਂਦੀ ਧੁੱਪ।

ਨਾ ਕੋਈ ਸ਼ਹਿਰ। ਨਾ ਕੋਈ ਕਸਬਾ। ਨਾ ਕੋਈ ਬਸਤੀ। ਨਾ ਕੋਈ ਪਿੰਡ। ਨਾ ਕੋਈ ਫਿਰਨੀ। ਨਾ ਕੋਈ ਰਾਹ। ਨਾ ਕੋਈ ਪੈਹਾ।

ਉਜਾੜ ਹੀ ਉਜਾੜ। ਨਾ ਕੋਈ ਮੋਟਰ ਪੰਪ। ਨਾ ਕੋਈ ਇੰਜਣ। ਨਾ ਕੋਈ ਖੂਹ ਖਾਈ। ਨਾ ਹੀ ਹਰਾ। ਨਾ ਹੀ ਸੁੱਕਾ। ਨਾ ਕੋਈ ਟੋਬਾ-ਛੋਬਾ। ਨਾ ਕੋਈ ਰੁੱਖ। ਨਾ ਕੋਈ ਝਾੜੀ। ਨਾ ਕੋਈ ਬੂਟਾ। ਨਾ ਕੋਈ ਘਾਹ ਫੂਸ।

ਸਿਰ ਦੇ ਚੀਰ ਗੱਥੇ ਆਇਆ ਸੂਰਜ। ਤੱਤੀ ਵਗਦੀ ਲੋਅ। ਕਦੀ ਵਾਵਰੋਲਾ ਬਣਦੀ। ਕਦੀ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਬਣਦੀ। ਕਦੀ ਜ਼ਮੀਨ ਬਣਦੀ। ਕਦੀ ਅਸਮਾਨ ਬਣਦੀ।

ਤੀਹ ਆਦਮੀ। ਜਮ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਦਲਾਲ।

ਤੀਹਾਂ 'ਚੋਂ ਇੱਕ ਸੀ ਜੱਗੀ। ਉਮਰ ਇਹੋ ਹੀ ਕੋਈ ਚਾਲੀਆਂ-ਪੰਤਲੀਆਂ ਦੇ ਏੜ-ਗੇੜ 'ਚ।

ਅਪਟੂਡੇਟ ਟੈਰੀਕਾਟ ਦੀ ਵਰਦੀ। ਫੌਜੀ ਵਾਂਗ ਕੱਸ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹੀਂ ਦਾਹੜੀ। ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਫਿਫਟੀ। ਹਲਕੇ ਗੁਲਾਬੀ ਰੰਗ ਦੀ ਪੱਗ। ਮਾੜਕੂ ਜਿਹਾ ਜਿਸਮ। ਹੱਥ ਦੀ ਪਕੜ 'ਚ ਮਰ ਕੇ ਆਉਣ ਜੋਗੇ ਡੌਲੇ। ਪਰ ਸਨ ਫੌਲਾਦ ਹੀ। ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਰਟਣ ਪਏ ਸਨ। ਡੌਲਿਆਂ 'ਚ ਭਰਵੀਆਂ ਗੁੱਲੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਸਨ।

ਮੁੜਕੇ ਮੁੜਕੀ ਹੋਇਆ ਤੇ ਭੇਡਾਂ ਦੇ ਪੇਸ਼ਾਬ ਨਾਲ ਉਪਰੋਂ-ਹੇਠੋਂ ਭਿੱਜਿਆ, ਲਿਬੜਿਆ ਉਹ ਟਰੱਕ 'ਚੋਂ ਛਾਲ ਮਾਰ ਕੇ ਉਤਰਿਆ। ਹਾਲਤ ਉਸ ਦੀ ਜੇਠ ਹਾੜ ਦੀ ਰੁੱਤੇ ਕੋਠੀ ਦੀ ਸਜਾ ਭੁਗਤ ਰਹੇ ਕੈਦੀ ਵਰਗੀ ਸੀ। ਪੈਂਟ ਦਾ ਰੰਗ ਫਿੱਕੇ ਹਰੇ ਤੋਂ ਭਿੱਜੀ ਹੋਈ ਤੂੜੀ ਵਰਗਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਹਵਾ ਦੇ ਬੁੱਲੇ ਨੇ ਸਾਹ ਜ਼ਰਾ ਸੌਖਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਟਰੱਕ ਦੀ ਉਪਰਲੀ ਛੱਤ 'ਚ

ਭੇਡਾਂ ਸਨ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਉਹ। ਤਰਿਪ-ਤਰਿਪ ਭੇਡਾਂ ਦਾ ਪੇਸ਼ਾਬ ਚੌਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਪਰੋਂ ਫੌਜੀ ਕਪਤਾਨ ਵਾਂਗ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਿੱਤੀ ਦਲਾਲ ਦੀ ਕਰੜੀ ਚਿਤਾਵਨੀ, “ਬੋਲਣਾ ਕਿਸੇ ਨਾ। ਐਵੇਂ ਸ਼ੱਕ ਪੈ ਜਾਊ। ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਇਧਰੋਂ ਚੋਰੀ ਚੋਰੀ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਗੱਲ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਵੀ ਜੇ ਰਿਹਾ ਨਾ ਗਿਆ ਤਾਂ ਬੱਸ ਕੰਨ ਕੋਲ ਮੂੰਹ ਲੈਜਾਊ। ਕਹਿੰਦੇ ਨੇ ਕਿ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਮਦਰਾਸੀ ਦੀ.. ਨਹੀਂ ਤੇ ਫੇਰ ਨਾ ਕਹਿਣਾ ਬਣੀ-ਬਣਾਈ ਖੂਹ ਵਿਚ ਪੈ ਗਈ। ਨੌਂ ਕੁ ਘੰਟਿਆਂ ਦਾ ਵਿੱਚੋਂ ਸਫਰ ਆ ਸਾਰਾ..ਕੀ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ।” ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ੁਬਾਨ ਨੂੰ ਸਵਾ ਮਣ ਦਾ ਜ਼ਿੰਦਗਾ ਲੱਗਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਜੱਗੇ ਨੇ ਆਪਣੇ ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ। ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਕੱਕਾਪਣ ਪਸਰਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਸੜਕ ਤੋਂ ਕਾਫੀ ਹੱਟ ਕੇ ਕੱਚੇ ਰਾਹ 'ਤੇ ਟਰੱਕ ਆ ਖਲੋਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਗੁੱਟ 'ਤੇ ਬੰਨ੍ਹੀ ਘੜੀ ਦੇਖੀ। ਗਿਆਰਾਂ ਵੱਜਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਉਹ ਏਅਰਪੋਰਟ ਤੋਂ ਰਾਤੀਂ ਬਾਰਾਂ ਕੁ ਵਜੇ ਤੁਰੇ ਸਨ। ਰਾਹ ਵਿੱਚ ਹਨ੍ਹੇਰਾ ਹੀ ਹਨ੍ਹੇਰਾ ਸੀ ਜਾਂ ਟਰੱਕ ਦੇ ਚੱਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼। ਟਰੱਕ ਦੀ ਬਾਡੀ ਉਪਰੋਂ ਕਾਲੀ ਤਰਪੈਲ ਨਾਲ ਢੱਕੀ ਸੀ ਤੇ ਸਾਹ ਆਉਣ ਜੋਗੀ ਕਿਤੋਂ-ਕਿਤੋਂ ਫੱਟੀਆਂ ਦੀਆਂ ਵਿਰਲਾਂ ਥਾਣੀਂ ਹਵਾ ਆਉਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ।

ਜਗਤੇ ਨੇ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ। “ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਪੇਸ਼ਾਬ ਆਉਂਦਾ।”

“ਫੇਰ ਕੀ ਦੇਖਦਾਂ, ਪੈਂਟ ਵਿਚ ਕਰਲਾ।” ਉਸ ਨੇ ਧੌਣ ਅਗਾਂਹ ਕਰਕੇ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਕੀ ਉਏ..?”

“ਹੋਰ ਇੱਥੇ ਦਿੱਲੀ ਵਰਗੀ ਟਾਲਿਟ ਭਾਲਦਾਂ।”

“ਸੱਚੀਂ ਯਾਰ ਨਿਕਲ ਚੱਲਿਆ।”

“ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸੱਚੀਂ ਹੀ ਤਾਂ ਕਹਿਣਾ।”

“ਤਿਆਹ ਵੀ ਬਹੁਤ ਲੱਗੀ।”

“ਉਸ ਦਾ ਤਾਂ ਇਲਾਜ ਕੋਈ ਨਹੀਂ।”

“ਧਰਮ ਨਾਲ ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਮੂੰਹ ਸੁਕਦਾ ਜਾਂਦਾ।”

“ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ ਵੀ ਕਾਹਲਾ ਪਿਆ ਪਰ ਹੁਣ ਕੀਤਾ ਵੀ ਕੀ ਜਾ ਸਕਦਾ।”

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਰ ਜਾਊਂਗਾ।”

“ਕੁਸ਼ ਚਿਰ ਸਬਰ ਕਰ। ਫੇਰ ਥੱਲੇ ਉਤਰ ਕੇ ਦੇਖਾਂਗੇ।”

“ਪੰਜ ਘੰਟੇ ਤਾਂ ਹੋ ਚਲੇ।”

“ਬਾਕੀ ਵੀ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਦੇ ਆ।”

“ਕਿਸੇ ਦਾ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਪਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬਚਦਾ ਲੱਗਦਾ।” ਜਗਤੇ ਨੇ ਰੁਆਂਸੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਿੱਚ ਕਿਹਾ ਸੀ।

ਜੱਗੀ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਸਾਰੇ ਚੁੱਪ ਸਨ।

ਅਸਮਾਨ ਸਾਫ ਸੀ। ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਚਿੱਟਾ। ਅੱਕ ਦਿਆਂ ਫੰਬਿਆਂ ਵਰਗਾ। ਕਪਾਹ ਦੀਆਂ ਫੁੱਟੀਆਂ ਵਰਗਾ।

ਪੱਗ ਲਾਹ ਕੇ ਉਸ ਬੈਂਗ ਉਪਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀ। ਕੇਸ ਖੋਲ੍ਹੇ। ਵਾਲਾਂ ਵਿਚ ਉਂਗਲਾਂ ਫੇਰੀਆਂ। ਸਿਰ ਨੂੰ ਝਟਕਾ ਦੇ ਕੇ ਵਾਲ ਐਦਾਂ ਖਿਲਾਰੇ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਹਵਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਆਰ ਪਾਰ ਜਾ ਸਕੇ। ਕਮੀਜ਼ ਲਾਹ ਕੇ ਨਚੋੜੀ। ਲੱਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਕੁੰਨਾਂ ਵਾਲੇ ਛੱਪੜ ਵਿਚੋਂ ਚੁੱਬੀ ਮਾਰ ਕੇ ਨਿਕਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਬਨੈਣ ਵੀ ਲਾਹ ਦਿੱਤੀ। ਤੇੜ ਕੱਛਾ ਹੀ ਰਹਿਣ ਦਿੱਤਾ।

ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਮਿੰਨਾ-ਮਿੰਨਾ ਹੱਸੇ। ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਹੇ ਸਨ ਕਿ ਫਲਾਣਾ ਕੀ ਬਣਿਆਂ? ਫਲਾਣਾ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਦੇਖ ਉਹ ਕੀ ਬਣਿਆਂ?

“ਜਗਤਾ ਨਹੀਂ ਦੀਹਦਾ?” ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਕਿਹਾ। ਉਸ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਜਗਤਾ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਜ਼ਰ ਨਾ ਆਇਆ।

ਟਰੱਕ 'ਚ ਤਾਂ ਜਗਤਾ ਪ੍ਰੀਤੂ ਦੇ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇੱਕ ਰਹੱਸਮਈ ਧੁੰਦ ਨੇ ਇੱਕਲੇ-ਇੱਕਲੇ ਚਿਹਰੇ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਬੁੱਕਲ ਵਿਚ ਲਕੋਈ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਹਰ ਪਲ, ਹਰ ਘੜੀ ਇਕ ਭੈਅ ਟਰੱਕ ਦੇ ਅੰਦਰ ਸ਼ੋਰ ਪਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਉਏ ! ਟਰੱਕ ਵਿਚ ਦੇਖੋ ਤਾਂ ਕਿਤੇ..,” ਉਸ ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਟਰੱਕ ਵਿੱਚ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਦੇਖਿਆ। ਜਗਤਾ ਮੂਧੇ ਮੂੰਹ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਜਗਤੇ ਨੂੰ ਹਿਲਾਇਆ ਤੇ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਹਲੂਣਿਆ ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਧੌਣ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲਟਕ ਗਈ।

“ਜਗਤਿਆ..ਉਏ ਜਗਤਿਆ ਹੋਸ਼ ਕਰ,” ਲੱਕ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਕਲਾਵਾ ਭਰਿਆ।

“ਜੱਗੀ ਆਈ ਤਾਂ ਓਏ। ਮਾਮਲਾ ਗੜਬੜ ਲੱਗਦਾ,” ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਡਾਲੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਕਿਹਾ।

“ਕੀ ਉਏ?” ਉਹ ਇਕੋ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਡਾਲਾ ਫੜ ਕੇ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਜਗਤਾ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਗੁਛੂ-ਮੁਛੂ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ।

“ਜਗਤਿਆ ਉਠ ਤੇ ਹੋਸ਼ ਕਰ,” ਉਸ ਕੋਲ ਬੈਠ ਕੇ ਕਿਹਾ। ਗੁੰਗਾਰਾ ਨਾ ਮਿਲਣ 'ਤੇ ਉਸ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਮਾੜਾ-ਮਾੜਾ ਗਰਮ ਸੀ। ਉਸ ਦਿਲ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਕੰਬਣ ਲੱਗਾ। ਸ਼ੱਕ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਅੱਖਾਂ ਪੁੱਟ ਕੇ ਦੇਖੀਆਂ ਤਾਂ ਡੇਲੇ ਪੁੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ।

“ਇਹ ਤਾਂ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਲੱਗਦਾ। ਤੂੰ ਦੇਖ ਤਾਂ ਜ਼ਰਾ। ਮੈਨੂੰ ਕੁਸ਼ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ,” ਉਹਨੇ ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰੀਤੂ ਵੀ ਬੋਲਿਆ, “ਹੂੰ।”

“ਉਏ ਆਹ ਤਾਂ ਕਹਿਰ ਹੋ ਗਿਆ।”

ਚਾਰੇ ਪਾਸੇ ਮਾਤਮੀ ਚੁੱਪ ਪਸਰ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਜਗਤੇ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਥੱਲੇ ਲਿਆ ਰੱਖਿਆ।

“ਕੀ ਬਣਿਆ ਵਿਚਾਰੇ ਜਗਤੇ ਦਾ?” ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਉਹ ਜਗਤੇ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਉਸ ਦੀ ਸਾਰੀ ਦੇਹ ਹੁਮਕ-ਹੁਮਕ ਵਗਦੀ ਹਵਾ 'ਚ ਟਾਹਲੀ ਦਿਆਂ ਮੋਟੇ ਟਾਹਣਿਆਂ ਵਾਂਗ ਹਿੱਲਣ ਲੱਗੀ ਤੇ ਲੂਈਂ-ਕੁੱਤਿਆਂ ਤੋਂ ਡਰ ਕੇ ਝੋਨੇ ਦੇ ਬੰਨੇ 'ਤੇ ਮੋਹਰਲੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਖੜ੍ਹੇ ਨਿਉਲੇ ਦਿਆਂ ਕੰਨਾਂ ਵਾਂਗ ਖੜ੍ਹੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਉਹ ਬਿਟਰ-ਬਿਟਰ ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਹੇ ਸਨ।

“ਬਹੁਤ ਮਾੜਾ ਹੋਇਆ.. ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਕਦੇ ਸੋਚਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ ਕਿ ਆਹ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਸਿਆਣੇ ਠੀਕ ਕਹਿੰਦੇ। ਬੰਦੇ ਦਾ ਕੀ? ਸਾਹ ਆਇਆ ਤਾਂ ਨੌਂ ਪੁਰ ਨੌਂ, ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਢੇਰੀ। ਉਸ ਢਾਹਡੇ ਦੇ ਅੱਗੇ ਕਿਸੇ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਨਹੀਂ ਚੱਲਦਾ। ਇੱਕ ਮਿੰਟ ਦਾ ਹੋਰ-ਫੇਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਕਿੰਨੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਬਣਾ ਕੇ ਘਰੋਂ ਤੁਰੇ ਸੀ। ਆਹ ਕਰਾਂਗੇ, ਔਹ ਕਰਾਂਗੇ ਪਰ ਹੋਇਆ ਉਹੀ ਜੋ ਨੀਲੀ ਛੱਤਰੀ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਸੀ। ਵਿਚਾਰਾ ਸਫਰ ਵੀ ਪੂਰਾ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ। ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਬੰਦੇ ਦਾ ਦਾਰੂ ਹੁੰਦਾ ਆ ਨਾ। ਮੈਂ ਇਰਾਨ ਜਾਂਦਾ ਹੀ ਇਹ ਦਿਆਂ ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਦਾ ਡਰਾਫਟ ਭੇਜ਼ੂੰ,” ਕਹਿ ਦਲਾਲ ਨੇ ਇੱਕ ਨਜ਼ਰ ਸਾਰਿਆਂ ਵੱਲ ਮਾਰ ਕੇ ਸਥਿਤੀ ਦਾ ਜਾਇਜ਼ਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕਿ ਉਹ ਜਗਤੇ ਦੀ ਮੌਤ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਸੂਰਵਾਰ ਨਾ ਠਹਿਰਾਉਣ। ਉਹ ਸਫਲ ਰਿਹਾ ਸੀ ਸਟੇਜੀ ਐਕਟਰ ਵਾਂਗ। ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ, “ਹੁਣ ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਕਰੀਏ?”

ਕਿਸੇ ਕੋਲ ਇਸ ਦਾ ਕੋਈ ਜਵਾਬ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜੇ ਸੀ ਤਾਂ ਪਥਰਾਈਆਂ ਅੱਖਾਂ। ਧੜਕੂ-ਧੜਕੂ ਕਰਦਾ ਦਿਲ। ਮਾਤਮੀ ਚੁੱਪ। ਦੂਰ ਤੱਕ ਫੈਲੀ ਖਾਮੋਸ਼ੀ। ਉਹ ਇੱਕ-ਦੂਜੇ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਜੋਗੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਸਨ। ਅੱਖਾਂ ਤਾਂ ਮੀਲ ਪੱਥਰ ਵਾਂਗੂੰ ਥਾਈਂ ਗੱਡੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਨਿਰਜਿੰਦ ਹੋਈਆਂ। ਜੱਗੀ ਨੇ ਦੂਰ ਤੱਕ ਨਜ਼ਰ ਦੌੜਾਈ। ਰੇਤਾ ਹੀ ਰੇਤਾ ਸੀ। ਚੁੱਪ ਹੀ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਉਸ ਭਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਨਾਲ ਬੈਂਗ ਖੋਲ੍ਹਿਆ। ਨਵੀਂ ਪੱਗ ਕੱਢ ਕੇ ਵਾਹਿਗੁਰੂ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਲਾਸ਼ ਉਪਰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਲਾਸ਼ ਕੋਲੋਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਤਪਦੀ ਰੇਤਾ ਹਟਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆਂ। ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਪੁੱਛਿਆਂ।

“ਇਹ ਤੂੰ ਕੀ ਕਰਦਾਂ?” ਕਿਸੇ ਉਸ ਨੂੰ ਟੋਕਿਆ ਸੀ।

“ਕੁਸ਼ ਤਾਂ ਸੋਚੋ।”

“ਐਨਾ ਜੁਲਮ।”

“ਜੇ ਮਰ ਹੀ ਗਿਆ ਤਾਂ..।”

“ਆਪਣਾ ਹੀ ਸਾਥੀ ਸੀ।”

“ਬੜਾ ਸੰਤ ਸੁਭਾਅ ਸੀ ਉਸ ਦਾ।”

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਦੇ ਘੱਟ ਵੱਧ ਬੋਲਦਾ ਸੁਣਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਜੇ ਕੋਈ ਵੱਧ ਘੱਟ ਵੀ ਬੋਲ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਕਹਿੰਦਾ। ਹੱਸ ਹੀ ਪੈਂਦਾ।”

“ਐਦਾਂ ਦੇ ਬੰਦੇ ਨਾਲ ਐਨੀ ਬੇਇਨਸਾਫੀ।”

“ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਗੱਲ।”

“ਇਸ ਤੋਂ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਕਿਹੜੀ ਹੋ ਸਕਦੀ?”

“ਬੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਧਰਮ ਹੈ।”

“ਮਰ ਕੇ ਵੀ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹਾਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਗੁਰਾਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਇਹ ਹੀ ਸਿਖਾਇਆ।”

“ਜੱਗੀ, ਤੂੰ ਆਹ ਕੀ ਅਨਰਥ ਕਰਨ ਲੱਗਾਂ?”

“ਹੋਰ ਹੋ ਵੀ ਕੀ ਸਕਦਾ?” ਉਸ ਸਿੱਧ-ਪੱਧਰਾ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ੀ ਨਾਲ ਉਂਗਲਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ।

“ਇਹ ਤਾਂ ਹਿੰਦੂ ਆ..।” ਕੋਈ ਹੋਰ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

“ਅਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਮੁਸਲਮਾਨ ਆਂ ਜੋ ਇਹਨੂੰ ਦਫਨਾ ਦਈਏ। ਮੈਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਠੀਕ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ।”

“ਦੇਖੋ ਬਈ ਮਰਨ ਵਾਲਾ ਤਾਂ ਮਰ ਗਿਆ। ਸਾਡੇ ਹੀ ਵੱਲ ਦਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤੂ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਹੋਰ ਕੋਈ ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨੇੜੇ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਹੁਣ ਉਹ ਲਾਸ਼ ਆ। ਰਹੀ ਗੱਲ ਅੰਤਮ ਸੰਸਕਾਰ ਦੀ। ਕਿੱਥੋਂ ਬਾਲਣ ਮਿਲੇਗਾ। ਦੱਸੋ ਹੈ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਲਾਗੇ? ਬੱਸ ਮਿੱਟੀ ਹੀ ਮਿੱਟੀ ਆ। ਆਖਿਰ ਆਦਮੀ ਨੇ ਵੀ ਮਿੱਟੀ ਹੋਣਾ। ਕਹਿੰਦੇ ਮਿੱਟੀ ਦਾ ਕੋਈ ਧਰਮ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਲਈ ਸਾਂਝੀ ਹੁੰਦੀ। ਹੁਣ ਆਪਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਐਦਾਂ ਨਹੀਂ ਛੱਡ ਸਕਦੇ। ਅਜੇ ਤਾਂ ਦਸ ਅਸਮਾਨ ਵਿੱਚ ਕੋਈ ਇੱਲ-ਉਲ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦੀ ਪਰ ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਆ ਇਹ ਤਾਂ ਦਸ ਕੋਹਾਂ ਤੋਂ ਮਰੇ ਨੂੰ ਦੇਖ ਲੈਂਦੀਆਂ। ਆਪਾਂ ਸਾਰੇ ਹਿੰਦੂ ਆਂ ਜਾਂ ਸਿੱਖ ਪਰ ਆਪਣੇ ਵਿਚ ਕੀ ਫਰਕ ਆ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਨਾਮ ਪਿੱਛੇ ਰਾਮ-ਲਾਲ-ਕੁਮਾਰ ਤੇ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸਿੰਘ ਲੱਗਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਪਾਰਟੀਆਂ ਫਰਕ ਪਾਉਂਦਿਆਂ..।”

ਦੇਖੋ ਦੇਖੀ, ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਸਾਰੇ ਟੋਆ ਪੁੱਟਣ ਲੱਗ ਪਏ ਸਨ।

ਜਸਬੀਰ ਨੇ ਗੁਰਬਾਣੀ ਦੇ ‘ਸ਼ਬਦ’ ਉਚਾਰੇ।

ਜਗਤਾ ਰੇਤਾ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਾਰੇ ਚੁੱਪ ਸਨ। ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਖਿਆਲਾਂ 'ਚ ਗੁਆਚੇ।

ਉਦਾਸ-ਉਦਾਸ ਮਣਾਂ ਮੂੰਹੀਂ ਭਾਰੇ ਪੈਰ ਚੁੱਕਦਾ ਜੱਗੀ ਵੀ ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਲਾਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਜਗਤਾ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਉਸ ਇੱਕ-ਦੋ ਵਾਰ ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਪਿੱਛੇ ਤਾਂ ਰੇਤਾ ਦੇ ਉੱਚੇ ਨੀਵੇਂ ਟਿੱਬੇ ਸਨ। ਜਗਤਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਆਇਆ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਦੂਰ। ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ ਤੇ ਪਰਾਏ ਦੇਸ਼ 'ਚ।

ਤਿਆਹ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਸੰਘ ਸੁੱਕਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

“ਯਾਰ ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਖੁਣੋਂ..,” ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੱਸਿਆ।

ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਦੂਰ ਤੱਕ ਦੇਖਿਆ। ਦੂਰ ਰੇਤਾ ਪਾਣੀ ਵਾਂਗ ਚਮਕਦੀ ਪਰ ਨੇੜੇ ਜਾਣ

'ਤੇ ਰੇਤ ਨਿਕਲਦੀ।

“ਸਹੁੰ ਗਊ ਦੀ, ਮੈਂ ਤਾਂ...,” ਉਸ ਫੇਰ ਤਰਲਾ ਕੱਢਿਆ ਸੀ।

“ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾ ਉਏ। ਆਹ ਵੀ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਆ। ਤੂੰ ਬੰਦੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਬਣ ਕੇ ਤੁਰਿਆ ਚੱਲ। ਰੋਲਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ,” ਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਆਪਣੇ ਅੱਗੇ ਲਾ ਲਿਆ।

ਇੱਕ ਟਿੱਬੇ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਨਾਲ ਠੋਕਰ ਖਾ ਕੇ ਉਹ ਡਿਗ ਪਿਆ ਤੇ ਰਿੜ੍ਹਦਾ ਹੇਠਾਂ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਤੇ ਬਾਕੇ ਦਿਹਾੜੇ।

“ਹਾਏ ਮਾਂ, ਮੈਂ ਮਰ ਗਿਆ।” ਉਸ ਦੀ ਚੀਕ ਨਿਕਲ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦਿਆਂ ਗਿੱਟਿਆਂ ਉਪਰੋਂ ਲੱਤਾਂ ਫਿਸ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ।

ਸਾੜ ਜਿਹਾ ਪਿਆ ਤੇ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ ਨੂੰ ਸੁੰਨ ਕਰ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ। ਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਦੌੜ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ।

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਮਰ ਚਲਿਆਂ।” ਉਹ ਰੋਣ ਹਾਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਹੌਸਲਾ ਰੱਖੀਦਾ।”

“ਸਰੀਰ ਮਚਦਾ।”

“ਐਨੀ ਵਾਟ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਪਿੰਡਾਂ ਵਿੱਚ ਐਵੇਂ ਹੀ ਤੁਰ ਲਈਦੀ ਸੀ।”

“ਐਨੀ ਵਾਟ ਤਾਂ ਤੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਤੁਰ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਖਿਆਲ ਆ ਇਸ ਤੋਂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ। ਪਿੰਡੋਂ ਚੱਲ ਕੇ ਕਿੱਥੇ ਨਹਿਰ ਪਾਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਵਾਢੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਦਾਤੀਆਂ ਦੇ ਦੰਦੇ ਕੱਢਣ। ਗੁੱਪ ਉਦੋਂ ਵੀ ਐਦਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਇੰਦੂ ਵੀ ਜ਼ਿਆਦਾ। ਉਦੋਂ ਤਾਂ ਬੜੀ ਫੁਰਤੀ ਦਿਖਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤੇਰੇ ਕੀ ਸੱਪ ਲੜ ਗਿਆ? ਕਿਉਂ ਤਰਖਾਣਾਂ ਦਾ ਪੁੱਤ ਹੋ ਕੇ ਮਰੂੰ ਮਰੂੰ ਕਰਦਾ। ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਸਰੀਰ ਕਮਾ-ਕਮਾ ਕੇ ਇਸਪਾਤੀ ਲੋਹੇ ਵਰਗਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ,” ਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦਿੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਵਾਗਰੂ-ਵਾਗਰੂ ਕਰ।”

“ਰਾਮ ਨਾਮ ਬੋਲ।”

ਬਾਕੀ ਵੀ ਹੌਸਲਾ ਦੇਣ ਲੱਗੇ ਸਨ।

“ਲੈ ਦੋ ਘੁੱਟ ਪਾਣੀ ਦੇ ਭਰ ਲੈ। ਸਿਰਫ ਦੋ ਘੁੱਟ ਹੀ ਭਰੀ। ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਇਹੋ ਹੀ ਪਾਣੀ। ਵੇਲੇ-ਕੁਵੇਲੇ ਕੰਮ ਆਉਗਾ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਚਿਰ ਹੌਸਲਾ ਰੱਖੋ। ਤਹਿਰਾਨ ਪਹੁੰਚਣ ਦੀ ਦੇਰ ਆ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਇੱਕ ਵਾਰ ਕੋਕੇ ਕੋਲੇ ਨਾਲ ਰਜਾ ਦਊ।” ਦਲਾਲ ਨੇ ਥਰਮਸ ਬੋਤਲ ਦੇ ਢੱਕਣ 'ਚ ਅੱਧਾ ਕੁ ਕੱਪ ਪਾਣੀ ਦਾ ਦਿੰਦਿਆਂ ਸਮਝਾਉਣ ਵਾਂਗ ਕਿਹਾ।

ਪਾਣੀ ਪੀਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਗਲ 'ਚ ਠੰਢ ਦੀ ਲਹਿਰ ਫੈਲ ਗਈ ਸੀ।

ਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਸਮਝਾਇਆ, “ਸਿਆਣੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ ਆ ਨਾ ਮਿਹਨਤ ਨੂੰ ਫਲ ਲੱਗਦਾ। ਹੌਸਲਾ ਰੱਖੀਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਹਨੇ ਇੱਥੇ ਲਿਆਂਦਾ ਉਹ ਅਗਾਂਹ ਵੀ ਪਹੁੰਚਾਊ। ਵਾਗਰੂ-ਵਾਗਰੂ ਕਹੀ ਜਾ। ਸ਼ੇਰ ਬਣ ਜਾ।” ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਰੇਤਾ ਝਾੜੀ, ਪੱਗ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਟਿਕਾਈ ਤੇ ਕੱਪੜੇ ਝਾੜਨ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਬੂਟ ਲਾਹੇ। ਜੁਗਾਬਾਂ ਤਾਂ ਰੇਤਾ ਤੇ

ਮੁੜ੍ਹਕੇ ਨਾਲ ਗੜੱਚ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ।

ਉਹ ਉਠਿਆ ਤੇ ਧੌਣ ਕੋਲੋਂ ਰੇਤਾ ਪੁੰਝਦਾ-ਝਾੜਦਾ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਮਗਰ-ਮਗਰ ਤੁਰਨ ਲੱਗਾ। ਗਿੱਟਿਆਂ ਨੇੜਿਓਂ ਦੋ ਤਿੰਨ ਛਾਲੇ ਉਭਰ ਆਏ ਸਨ। ਲੱਤਾਂ 'ਚ ਖੱਲੀਆਂ ਪੈ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਕੱਛਾਂ ਤੇ ਸੌੜਾਂ 'ਚ ਲਾਗ ਪੱਕ ਗਈ ਸੀ।

ਪਿੱਛੇ-ਪਿੱਛੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਬਣਦੇ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਬੂਟਾਂ ਦੇ, ਗੁਰਗਾਥੀਆਂ ਦੇ, ਖੁੱਸਿਆਂ ਦੇ। ਫੇਰ ਹਵਾ ਦਾ ਤੇਜ਼ ਬੁੱਲ੍ਹਾ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਇੱਥੋਂ ਕੋਈ ਲੰਘਿਆ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।

ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਵਰਗੀ ਰੇਤਾ ਘੱਟ ਸੀ। ਕਿਤੇ-ਕਿਤੇ ਪੱਥਰ ਆਏ ਸਨ। ਕੰਡੇਧਾਰ ਝਾੜੀਆਂ ਦਿੱਸਣ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ। ਪੀਲੇ ਪੱਤਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਮੱਚ ਮਰੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ। ਕਾਨਿਆਂ ਦਿਆਂ ਕਸੀਰਾਂ ਵਰਗੀਆਂ ਝਾੜੀਆਂ। ਉਸ ਬਾਂਹ ਨਾਲ ਮੱਥੇ ਤੋਂ ਪਸੀਨਾ ਪੂੰਝਿਆ ਤੇ ਰੁਮਾਲ ਨਾਲ ਕੱਛਾਂ ਦੇ ਦੁਆਲਿਉਂ ਪਾਣੀ ਸਾਫ ਕੀਤਾ। ਤਰਿਪ-ਤਰਿਪ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਚੋਅ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਐਵੇਂ ਹੀ ਫਸ ਗਏ- ਅਜਿਹੇ ਵਿਚਾਰ ਜੱਗੀ 'ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੋਣ ਲੱਗੇ।

ਕੰਮ ਦਾ ਘਾਟਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਬੁੱਤਾ-ਸਾਰ ਸੇਪੀ ਦਾ ਕੰਮ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਪਰੋਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਦਾ ਮਾੜਾ ਮੋਟਾ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਉਤਲਾ ਖਰਚ ਚਲਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਮਹੀਨੇ 'ਚ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਖੁਰਲੀਆਂ ਬਣਾ ਲਈਆਂ। ਮੰਜੇ, ਪੀੜ੍ਹੀਆਂ, ਮਧਾਣੀਆਂ ਤੇ ਹੋਰ ਉਲੜ-ਪੁੱਲੜ ਦਾ ਢੇਰ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਬਾਲੇ ਰੰਦਣੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸੁਨੇਹਾ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ। ਨਾਂਹ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ ਸੀ।

ਪੰਜ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਭਾਪੇ ਨਾਲ ਆਰਨ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੱਖੇ ਦਾ ਹੈਂਡਲ ਫੜੀ। ਖੇਡਣ ਲਈ ਕਦੇ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਧਿਆਨ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਪਾਸੇ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਭਾਪਾ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ, “ਪੁੱਤ ਜ਼ਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਲੈ। ਕਿਉਂ ਰੱਸੀ ਨੂੰ ਵਾਰੀ-ਵਾਰੀ ਲਾਹੀ ਜਾਣਾ। ਉਪਰ ਮਾੜਾ-ਮਾੜਾ ਪਾਣੀ ਪਾ ਲਿਆ ਕਰ। ਫੇਰ ਨੂੰ ਲਹਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ। ਕੱਸ ਪੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਨਾ।” ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਹੋਰ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਪੱਖਾ ਗੋੜਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਭਾਪਾ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਲੱਗਦਾ ਜਾਂ ਚਾਹ ਪੀਂਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਹਥੋੜਾ ਫੜਾ ਦਿੰਦਾ। ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ, “ਲੈ ਆਹ ਫਾਲ ਚੰਡੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੋਹਰਲਾ ਪਾਸਾ ਚੰਡੀ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਤਲਾ ਨਾ ਹੋ ਜਾਵੇ।” ਹਥੋੜਾ ਫੜ ਉਹ ਫਾਲ ਚੰਡ ਦਿੰਦਾ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਇੱਕ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਹਥੋੜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਵਿੱਚ ਸੰਨੂੰ। ਤੇਸਾ ਇੱਕ ਹੱਥ ਤੇ ਆਰੀ ਦੂਜੇ ਹੱਥ 'ਚ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਕੂਲੋਂ ਤਾਂ ਉਹ ਪੰਜਵੀਂ 'ਚੋਂ ਹੀ ਹੱਟ ਗਿਆ ਸੀ। ਪੜ੍ਹਨ ਲਈ ਅਗਲੇ ਪਿੰਡ ਜਾਣਾ ਪੈਣਾ ਸੀ। ਭਾਪੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਕੀ ਲੈਣਾ। ਕੰਮ ਤਾਂ ਇਹੀ ਕਰਨਾ ਪੈਣਾ। ਉਸ ਦਾ ਹੱਥ ਹੌਲਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਮਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਗਾਂਹ ਪੜ੍ਹਾਉਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਪਰ ਭਾਪੇ ਦੇ ਕੱਬੇ ਸੁਭਾਅ ਅੱਗੇ ਉਸ ਦੀ ਇੱਕ ਨਹੀਂ ਚੱਲੀ ਸੀ। ਪੜ੍ਹਨੋਂ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਹੱਟ ਗਿਆ ਸੀ

ਪਰ ਉਸ ਦੀ ਲਗਨ ਘਟੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਦ ਕਦੇ ਸਮਾਂ ਮਿਲਦਾ ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਬੱਚਿਆਂ ਨਾਲ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਈ ਕੁਝ ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਨਾਲ ਹੀ ਆਪ ਵੀ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਂਦਾ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਇਹ ਉਹਦੀ ਆਦਤ ਹੀ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਵੀਣਾ ਕਲਾਸਾਂ ਪਾਸ ਕਰਦੀ ਸੀ ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ ਉਸ ਦੇ ਵੀ ਗਿਆਨ ਵਿੱਚ ਵਾਧਾ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਦਸ ਪਾਸ ਜਿੰਨੀ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਪੜ੍ਹ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਜਦ ਕਦੀ ਸਾਈਨ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਤਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ ਵਿੱਚ ਹੀ ਕਰਦਾ।

“ਜੱਗੀ ਭਾਜੀ ਆ 'ਗਰੇਜ਼ੀ ਕਿੱਥੋਂ ਸਿੱਖ ਲਈ?’ ਪਾਸਪੋਰਟ ਦੀ ਰਜਿਸਟਰੀ ਦੇਣ ਆਏ ਡਾਕੀਏ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਹਰ ਕੰਮ ਦੇਖ ਦੂਖ ਕੇ ਕਰ ਲਈਦਾ। ਆਪਾਂ ਵੇਲੇ ਕੁਵੇਲੇ ਕਿਤਾਬ ਦੇਖ ਲਈਦੀ ਆ ਨਿਆਣਿਆਂ ਦੀ। ਹੈ ਨਾ ਇੱਲ ਦੇ ਆਂਡੇ ਵਾਂਗ ਅੱਖਰ। ਆਖਿਰ ਪੁੱਤ ਤਾਂ ਤਖਾਣ ਦਾ।” ਉਸ ਫਖਰ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਗੱਲ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਪਾਸਪੋਰਟ ਆਉਣ ਦੀ ਸੀ। ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਤਾਂ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਮਹੀਨਿਆਂ 'ਚ ਆ ਜਾਂਦੇ ਸਨ ਪਰ ਉਹ ਤਾਂ ਗੇੜੇ 'ਤੇ ਗੇੜਾ ਮਾਰੀ ਗਿਆ ਸੀ ਕਰਤਾਰ ਚੰਦ ਵੱਲ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਉਸ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ ਟਾਈਪ ਮਸ਼ੀਨ 'ਤੇ ਚੱਲਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਗੱਲ ਵੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ, “ਬੱਸ ਤੂੰ ਪਿੰਡ ਪਹੁੰਚ ਦੇ ਦੇਖ। ਰਜਿਸਟਰੀ ਆਈ ਹੋਣੀ।” ਘੰਟਾ ਕੁ ਬੈਠ ਕੇ ਉਹ ਪਿੰਡ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਵਿਹੜੇ ਵੜਦਾ ਹੀ ਪੁੱਛਦਾ, “ਮੈਂ ਕਿਆ ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਪੱਤਰ ਆਇਆ?”

“ਨੂੰ।” ਹੁਣ ਤੱਕ ਤਾਂ ਇਹੀ ਜਵਾਬ ਮਿਲਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਅੱਛਾ,” ਕਹਿ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਾਰਖਾਨੇ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ। ਉਥੇ ਵੇਰ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਹੁੰਦੇ। ਕਿਹਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਕਰਾਂ ਸੋਚਦਾ। ਫੇਰ ਤਰਤੀਬਵਾਰ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਧਿਆਨ ਪਾਸਪੋਰਟ ਵੱਲ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ।

ਉਡੀਕ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਲੰਬੀਆਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਨਾਲ ਦਿਆਂ ਦੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਤਾਂ ਕਦੋਂ ਦੇ ਆ ਗਏ ਸਨ। ਕਈ ਤਾਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਵੀ ਗਏ ਸਨ। ਇੱਕ-ਦੋ ਥਾਂ ਉਸ ਗੱਲ ਚਲਾਈ ਸੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਵਿੱਚ ਪਾ ਕੇ ਪਰ ਅੱਗੋਂ ਜਵਾਬ ਮਿਲਦਾ-“ਪਾਸਪੋਰਟ ਲਿਆ। ਅਗਲੇ ਹਫਤੇ ਭੇਜ ਦੇਣੇ।”

ਦਫਤਰ ਗੇੜਾ ਮਾਰਨ ਦੀ ਵਿਉਂਤ ਬਣਾ ਉਹ ਪੁੱਛਦਾ ਪੁਛਾਉਂਦਾ ਪਾਸਪੋਰਟ ਦਫਤਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਅੱਡੇ ਦੇ ਨਾਲ ਸੀ ਪਾਸਪੋਰਟ ਦਫਤਰ। ਅਜੇ ਉਹ ਸੜਕ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਹੀ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਦਫਤਰ ਕਿੱਥੇ ਹੈ ਤਾਂ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹਾਕ ਮਾਰ ਲਈ, “ਆਓ ਸਰਦਾਰ ਜੀ। ਆਓ ਵੀ ਨਾ। ਦੱਸੋ ਕੀ ਕੰਮ ਆ?”

“ਪਾਸਪੋਰਟ ਦਫਤਰ ਜਾਣਾ।”

“ਪਾਸਪੋਰਟ ਦਫਤਰ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਪਰ ਵਿੱਚੋਂ ਕੰਮ ਤਾਂ ਦੱਸੋ?”

“ਕਿਹੜਾ ਕੰਮ। ਪਾਸਪੋਰਟ ਰਿਨੀਊ ਕਰਵਾਉਣਾ ਜਾਂ..?”

“ਮੇਰਾ ਪਾਸਪੋਰਟ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਪਤਾ ਨੂੰ ਏਨਾ ਚਿਰ ਕਿਉਂ ਲੱਗ ਗਿਆ?”

ਆਲੇ-ਦੁਆਲੇ ਉਸ ਵਰਗੇ ਹੀ ਹੋਰ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਮੇਜ਼ਾਂ 'ਤੇ ਟਾਈਪ ਮਸ਼ੀਨਾਂ ਟਿਕਾਈ। ਕੁਰਸੀ, ਛੋਟੇ ਤੰਬੂ। ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਰਲਦੇ-ਮਿਲਦੇ। ਇੱਕੋ ਹੀ ਸ਼ਕਲਾਂ ਵਾਲੇ। ਜਿਵੇਂ ਇਹ ਵੀ ਇੱਕ ਮੰਡੀ ਹੋਵੇ।

“ਕਦੋਂ ਬਣਨਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ?”

“ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਤਾਂ ਸਾਲ ਤੋਂ ਉਪਰ ਹੋ ਚੱਲਿਆ।” ਉਂਗਲਾਂ ਦੇ ਪੋਟਿਆਂ 'ਤੇ ਹਿਸਾਬ ਲਾ ਕੇ ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ।

“ਹੁਣ ਤਕ ਤਾਂ ਆਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਖੈਰ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੂੰ।”

“ਮੈਨੂੰ ਪਾਸਪੋਰਟ ਜਲਦੀ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।”

“ਦੋ ਹਫਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਆਇਆ ਲਓ।”

“ਦੋ ਹਫਤਿਆਂ ਵਿੱਚ?”

“ਦੋ ਹਫਤਿਆਂ ਵਿੱਚ ਚਾਰ ਸੌ ਰੁਪਇਆ ਲੱਗੇਗਾ। ਇੱਥੇ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਦੇ ਭਾਅ ਨੇ। ਮਹੀਨੇ ਦਾ ਵੱਖਰਾ, ਹਫਤੇ ਦਾ ਵੱਖਰਾ ਤੇ ਦਿਨ ਦਾ ਵੱਖਰਾ।”

“ਇਹ ਤਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ। ਡੇਢ ਸੌ ਤਾਂ ਬਣਾਉਣ ਆਲੇ ਨੇ ਲਿਆ ਸੀ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਸਮੇਤ।”

“ਕੰਮ ਵੀ ਦੋ ਹਫਤਿਆਂ ਵਿਚ ਹੋ ਜਾਣਾ। ਆਪ ਜਾ ਕੇ ਦੇਖ ਲਓ। ਕਿਸੇ ਨੇ ਲੜ ਸਿਰਾ ਨੂੰ ਫੜਾਉਣਾ। ਕੋਈ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਵੀ ਨੂੰ ਕਰੇਗਾ। ਇਹ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਹਾਂ ਜੋ ਪੈਸੇ ਲੈ ਦੇ ਕੇ ਕੰਮ ਕਰਵਾ ਦਿੰਦੇ।”

“ਸੌ ਨਾਲ ਨੂੰ ਸਰਦਾ।”

“ਦੋ ਸੌ ਤਾਂ ਡੀਲਿੰਗ ਕਲਰਕ ਨੇ ਲੈ ਲੈਣੇ। ਫੇਰ ਸਾਡਾ ਵੀ ਕੁਝ ਸੋਚੋ।” ਉਸ ਸੌ-ਸੌ ਦੇ ਚਾਰ ਨੌਟ ਦਿੱਤੇ। ਆਪਦਾ ਨਾਮ ਪਤਾ ਲਿਖਾਇਆ। ਇਸੇ ਦੌਰਾਨ ਚਾਹ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ ਪਾਸਪੋਰਟ ਉਸ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿੱਚ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਬਈ ਪਹੁੰਚੇ ਕਿ ਪਹੁੰਚੇ।

“ਓਧਰ ਤਾਂ ਪੈਸਾ ਹੀ ਪੈਸਾ ਆ।” ਜਦ ਕੋਈ ਬਾਹਰੋਂ ਆਇਆ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦੱਸਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਧਰ ਦਾ ਸਭ ਕੁਝ ਫਿੱਕਾ-ਫਿੱਕਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਫਜ਼ੂਲ ਜਾਂਦੀ ਦਿੱਸਦੀ। ਫਜ਼ੂਲ ਬੀਤਦੀ ਜਾਂਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਉਹਨੂੰ ਕੋਈ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਜਦ ਰਾਤ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਜਾਂ ਦਿਨ ਦਾ ਉਦੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਦਾ ਜਦੋਂ ਬਾਹਰੋਂ ਕੋਈ ਜ਼ੋਰ-ਜ਼ੋਰ ਦੀ ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੜਕਾਉਂਦਾ, “ਜੱਗੀ ਸ਼ੇਰਾ ਮੇਰੀਆਂ ਦਾਤੀਆਂ ਦੇ ਦੰਦੇ ਕੱਢਤੇ..ਰੰਬਾ ਬਣਾਤਾ..ਹੱਲ ਨੂੰ ਫਾਲ ਲਾਤੀ..ਚੇਤਾ ਹੈ ਨਾ..ਕਿਤੇ ਭੁੱਲ ਹੀ ਨਾ ਜਾਈਂ-ਮੈਂ ਤਾਂ ਕਲ੍ਹ ਬੜਾ ਔਖਾ ਰਿਹਾ..ਅੱਜ ਜ਼ਰੂਰ ਗੇੜੀ ਦੀ ਗਾਧੀ ਪਾਉਣੀ..ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਆ ਜਾਈਂ..ਆਉਂਗਾ ਕਿ ਫੇਰ ਆ ਕੇ ਲਿਜਾਣਾ ਪਊ..।” ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਪਿਆਂ ਅੱਖਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਸਲਵਾੜ ਦੇ ਕਸੀਰ ਲਮਕਦੇ ਹੁੰਦੇ। ਜਾਲੇ ਖਾਧੇ। ਕਾਲੇ-ਕਾਲੇ। ਮੱਖੀਆਂ ਦੀ ਭਿੰਨ-ਭਿੰਨ। ਮੱਛਰਾਂ ਦੇ ਵਾਵਰੋਲੇ। ਹੁਣ ਤੱਕ ਉਹ ਆਏ ਗਏ ਲਈ ਇੱਕ

ਬੈਠਕ ਨਹੀਂ ਬਣਾ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਮਸਾਂ-ਮਸਾਂ ਆਹ ਕੋਠਾ ਵੀ ਖੜ੍ਹਾ ਕੀਤਾ। ਇੱਟਾਂ ਤਾਂ ਜਿੱਦਾਂ ਕਿੱਦਾਂ ਲਾ ਲਈਆਂ ਸਨ ਆਪੇ ਹੀ, ਅਜੇ ਸੀਮੈਂਟ ਨਹੀਂ ਜੁੜਿਆ। ਇੱਟਾਂ ਵਿੱਚੋਂ ਮਿੱਟੀ ਨਿਕਲਦੀ ਗਈ ਤੇ ਵਿੱਚ-ਵਿੱਚ ਮੋਰੀਆਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ। ਛਿੰਨੀ ਨੇ ਲਿਪ-ਪੋਚ ਕੇ ਬਚਾਈ ਰੱਖਿਆ। ਮੀਂਹ ਵਾਲਿਆਂ ਦਿਨਾਂ ਵਿੱਚ ਖਤਰਾ ਬਣਿਆ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਪਰ ਪਿਆ ਬਾਲਗੀਰ ਵੀ ਘੁਣ ਖਾਧਾ। ਬਦਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਮਾਂ ਵਾਲਾ ਕੋਠਾ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਪਰ ਹੈ ਸਿਰਫ ਬੁੱਤਾ ਸਾਰ। ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਗਾਰਡਰ ਜੁੜ ਗਏ।

ਉਹ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਜਾਂਦਾ। ਕੀ ਰੱਖਿਆ ਹੈ ਇੱਧਰ ਕੰਮ 'ਚ। ਜ਼ਿੰਮੇਦਾਰ ਛੇਆਂ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਹਾੜੀ-ਸੌਣੀ ਜਾ ਕੇ ਦਾਣਿਆਂ ਦੀ ਬੋਰੀ ਦਿੰਦੇ। ਉਹ ਵੀ ਉਪਰੋਂ ਪੰਜਾਹ ਗੋੜੇ ਮਰਵਾ ਕੇ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਕੌਣ ਮਾਈ ਦਾ ਲਾਲ ਦੇ ਕੇ ਜਾਂਦਾ। ਦਿੰਦਿਆਂ ਵੀ ਐਦਾਂ ਲੱਗਦਾ ਹੁੰਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕੋਈ ਅਹਿਸਾਨ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਮਾਈ ਹਰਨਾਮੀ ਵੱਲ ਤਾਂ ਸੌ ਗੋੜੇ ਮਾਰਨੇ ਪੈਂਦੇ। ਪੂਰੀ ਫਫਾਕੁੱਟਣੀ। ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਧਨੀ-‘ਲੈ ਜੱਗੀ-ਤੂੰ ਪੁੱਤ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਆਵੀਂ। ਅੱਜ ਤੇਰਾ ਤਾਇਆ ਘਰੇ ਨੂੰ। ਕੌਣ ਤੋਲੇ। ਚਾਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਆਂ ਕਿ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਹੀ ਤੋਲਾਂ। ਮੇਰੇ ਵਿੱਚ ਇੰਨੀ ਜਾਨ ਨੂੰ ਰਹੀ। ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੂੰ। ਤੇਰੇ ਦਾਣੇ ਕਿਤੇ ਦੌੜੇ ਚੱਲੇ।’ ਕਰਤਾਰੇ ਹੋਰਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਪੱਕੀ ਸਹੁੰ ਖਾਧੀ ਕਿ ਚੰਗੀ ਚੀਜ਼ ਦੇਣੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਬੱਸ ਰਹਿੰਦ-ਖੂੰਹਦ ਰੱਖਣੀ। ਕੰਮ ਕਰਵਾਉਣ ਨੂੰ ਅੱਗੇ। ਦੇਣ ਨੂੰ ਪਿੱਛੇ। ਇਹੋ ਹਾਲ ਮੋਹਣੇ ਹੋਰਾਂ ਦਾ। ਦੇਣ ਲੱਗਿਆਂ ਸੌ-ਸੌ ਮੱਥੇ ਵਟ ਪਾਉਂਦੇ। ਅਜੇ ਮਾਸਟਰ ਚੰਗੇ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਵਿੱਚੋਂ। ਆਪੇ ਭਈਆਂ ਕੋਲੋਂ ਬੋਰੀ ਸੁੱਟਵਾਂ ਦਿੰਦੇ ਪਰ ਕੰਮ ਦਾ ਕੋਈ ਵੇਲਾ ਨਹੀਂ। ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਆਰਨ ਤਪਾ ਲਓ ਫੇਰ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਦੀ ਵੀ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਛਿੰਨੀ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹੀ ਜਾਉ-‘ਰੋਟੀ ਤਾਂ ਟੈਮ ਸਿਰ ਖਾ ਲਓ ਕਰੋ’ ਪਰ ਰੋਟੀ ਖਾਣੀ ਕਿਹੜੇ ਭੜਵੇ ਨੂੰ ਸੁਝਦੀ। ਦਾਤੀਆਂ, ਰੰਬੇ ਮੁੱਕ ਜਾਣ ਤਾਂ ਸੌ ਹੋਰ ਕੰਮ ਨਿਕਲ ਆਉਂਦੇ। ਪਤਾ ਹੀ ਉਦੋਂ ਲੱਗਦਾ ਜਦੋਂ ਸੂਰਜ ਅੰਦਰ ਬਾਹਰ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ। ਸਾਰੀ ਦਿਹਾੜੀ ਚਾਹ ਹੀ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਜਾਂਦਾ-ਜਾਂਦਾ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਕੁਮੰਡਲ ਵਿੱਚੋਂ ਗਲਾਸ ਭਰ ਕੇ ਦੇ ਜਾਂਦਾ। ਕੋਈ ਟਾਈਮ ਨਹੀਂ ਕੰਮ ਦਾ। ਦਾਣਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬੋਰੀਆਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਗਈਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਉਧਾਰ 'ਚ। ਸਣੇ ਵਿਆਜ। ਉਧਾਰ ਵਾਲੇ ਕੰਮ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ ਆ-ਹੁਣੇ ਹੋਵੇ ਤੇ ਜੇ ਅਗੋਂ ਪੈਸੇ ਮੰਗੋ ਤਾਂ ਪੋਲਾ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਬਣਾ ਕੇ ਕਹਿਣਗੇ, ‘ਲੈ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਲੈ ਜਾਈਂ।’ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕਲ੍ਹ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਉਹ ਪਿੰਡ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਗਏ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦਿਆਂ ਘਰਾਂ ਵੱਲ ਡੂੰਘੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰਦਾ। ਫਲਾਨੇ ਦੇ ਟੇਪ ਵੱਜਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਸਵੇਰ ਤਰਕਾਲੀਂ। ਫਲਾਨੇ ਦੇ ਪੱਕੇ ਮਕਾਨ ਪੈ ਗਏ। ਨਿੰਦਰ ਦੀ ਵਹੁਟੀ ਰੋਜ਼ ਦੇ ਦੋ-ਦੋ ਸੂਟ ਬਦਲਦੀ। ਪੱਪੂ ਦੀ ਬੀਬੀ ਪੰਜਾਵੇਂ ਸਾਲ ਵਿੱਚ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਘੱਟ ਨਹੀਂ ਬਣ ਠਣ ਕੇ ਰਹਿੰਦੀ। ਪਿਆਰੇ ਦਾ ਚੌਂਹ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਗੁੱਟ ਨੂੰ ਘੜੀ ਬੰਨ੍ਹੀ ਫਿਰਦਾ। ਚਾਨਣ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੀ ਵੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਭੇਜ ਦਿੱਤੇ। ਦੇਬੂ ਦਾ ਅੰਮੀ-ਸੌਰੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਬਾਹਰ ਕੀ ਗਿਆ, ਘਰ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਬਦਲ ਗਏ। ਐਤਕੀਂ ਪਟੋਲੇ ਵਰਗੀ ਜਨਾਨੀ ਵਿਆਹ ਕੇ ਲਿਆਇਆ। ਸਹੁਰਿਆਂ ਘਰ ਭਰ ਦਿੱਤਾ ਸਾਮਾਨ ਨਾਲ। ਹੁਣ ਲੋਕੀਂ ਅੰਮੀ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਹੀ ਗਏ ਹਨ। ਹਾਕ ਵੀ ਐਦਾਂ ਮਾਰਦੇ

ਅ-‘ਘਰੇ ਈ ਆ ਅਮਰੀਕ ਸਿਹਾਂ।’

ਲੱਲ੍ਹੀਆਂ ਵਾਲੇ ਰੱਖਾ ਸਿੰਘ ਵੱਲੋਂ ਹਾਂ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਸ ਪੈਸਿਆਂ ਲਈ ਨੱਠ-ਭੱਜ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ 'ਚ ਘਰ ਵਾਲਾ ਮਕਾਨ ਗਹਿਣੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਹਜ਼ਾਰ ਕੁ ਦੀਆਂ ਛਿੰਨੀ ਦੀਆਂ ਟੁੰਬਾਂ ਵੇਚ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਚਾਰ ਹਜ਼ਾਰ ਸ਼ੈਲੇ ਵਾਲੀ ਭੈਣ ਤੋਂ ਫੜ ਲਿਆਂਦਾ ਸੀ। ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਰਾਮ ਮੱਲ ਤੋਂ ਵਿਆਜ 'ਤੇ ਲੈ ਲਏ ਸਨ।

ਬੜੀ ਭੱਜ-ਨੱਠ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਪੈਸੇ ਇਕੱਠੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਇੱਕ ਦੋ ਤੋਂ ਉਧਾਰ ਮੰਗੇ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਅੱਖਾਂ ਫਿਰੀਆਂ ਮਿਲੀਆਂ ਸਨ। ਹਰੇਕ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਜ਼ਾਹਰ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿੰਨਾ ਪ੍ਰੇਮ ਸੀ ਮੀਤੂ ਕੇ ਜਸਵਿੰਦਰ ਨਾਲ। ਪਹਿਲੀ ਉਮਰੇ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵੀ 'ਕੋਠਾ ਰਿਹਾ। ਦੋਵਾਂ ਦੀ ਇੱਕ ਸਲਾਹ ਹੁੰਦੀ ਸੀ ਪਰ ਵੇਲੇ ਸਿਰ ਉਸ ਵੀ ਪੋਲਾ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਬਣਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੈਂ ਭਾਪੇ ਨਾਲ ਸਲਾਹ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਨੂਰਪੁਰ ਵਾਲੀ ਭੂਆ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਵੀ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਵਾਲਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇਣਾ।” ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਗੱਲ ਲਛੂ ਨੇ ਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੂੰ, ਤੂੰ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰੀਂ।” ਜਾਣ ਤੋਂ ਚਾਰ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਛਿੰਨੀ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ।

“ਮਗਰੋਂ ਘਰ ਦਾ ਕਿਵੇਂ ਸਰੂ ?”

“ਤੂੰ ਐਦਾਂ ਫੜ-ਫੁੜ ਕੇ ਸਾਰ ਲਈਂ। ਮੈਂ ਮਹੀਨੇ ਤਾਈਂ ਚਾਰ-ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਭੇਜੂੰ। ਥੋੜ੍ਹੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਆ ਵਿੱਚੋਂ। ਤੂੰ ਆਪ ਸਿਆਣੀ..।”

ਛਿੰਨੀ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਈ ਸੀ। ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ। ਉਮੀਦ ਨਾਲ। ਆਸ਼ਾ ਨਾਲ।

“ਭਾਪਾ ਮੇਰੇ ਲਈ ਕੀ ਭੇਜੂਗਾ ?” ਪਿਆਰੇ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਪੁੱਛਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

“ਜੋ ਤੂੰ ਕਹੇਂ।”

“ਗਰੈਨਡਿੰਗ ਦੀ ਟੇਪ ਭੇਜੀ। ਪਪੂ ਕਿਆਂ ਵਰਗੀ।”

ਜੋ ਕਿਸੇ ਕੁਝ ਕਿਹਾ, ਮੰਗਿਆ ਉਸ ਭੇਜਣ ਲਈ ਹਾਂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

“ਪੁੱਤ ਤੂੰ ਜਾਂਦਾ ਹੀ ਚਿੱਠੀ ਪਾਈਂ-ਜਦੋਂ ਤਾਈਂ ਤੇਰੀ ਚਿੱਠੀ ਨਾ ਆਈ ਮੈਨੂੰ ਚੈਨ ਨੂੰ ਆਉਣੀ-ਨਾਲੇ ਮੇਰੇ ਕਿਹੜੇ ਪੰਜ ਸੱਤ ਆ।— ਸੌ ਸੁੱਖਾਂ ਦਾ ਤੂੰ। ਤੇਰੇ ਜਾਣ ਬਾਰੇ ਸੁਣ ਕੇ ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਹੌਲ ਪੈਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ।” ਮਾਂ ਰੋਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ।

ਉਹ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਦਿੱਲੀ ਠਹਿਰਿਆ ਸੀ। “ਅੱਜ ਜਾਨੋਂ ਆਂ। ਲਓ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਪੱਕਾ।” 'ਚ ਹੀ ਦਲਾਲ ਨੇ ਦੋ ਮਹੀਨੇ ਲੰਘਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਉਹ, ਪ੍ਰੀਤੂ ਤੇ ਜਗਤਾ ਦਲਾਲ ਦੇ ਦਫਤਰ 'ਚ ਚਲੇ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਪੁੱਛਦੇ, “ਕਦੋਂ ਚੱਲਣਾ ਆਂ ਫੇਰ ਜੀ ?” ਦਲਾਲ ਦਾ ਜਵਾਬ ਹੁੰਦਾ, “ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗੂ। ਅਜੇ ਦਿੱਲੀ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰੋ। ਜਦੋਂ ਇੱਕ ਵਾਰੀ ਜਰਮਨ ਪਹੁੰਚ ਗਏ, ਫੇਰ ਐਦਾਂ ਦਾ ਮੌਕਾ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ। ਚਾਰ ਦਿਨ ਫਿਰ ਤੁਰ ਲਓ। ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਕੰਮ ਹੀ ਕਰਨਾ। ਫਿਰ ਪੈਸੇ ਹੋਣੇ ਆ ਪਰ ਵਿਹਲ ਨੂੰ। ਦਿੱਲੀ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੁਸੀਨ ਆ। ਇਥੇ ਅੱਧੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੰਜਾਬੀ ਰਹਿੰਦੇ। ਓਪਰਾਪਨ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁਲ ਮਹਿਸੂਸ ਨੂੰ

ਹੁੰਦਾ। ਜਿਧਰ ਮਰਜ਼ੀ ਚਲੇ ਜਾਓ। ਪੰਜਾਬੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦੇ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਪੰਜਾਬ ਤੇ ਦਿੱਲੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸਦਾ। ਸੀਸ ਗੰਜ ਗੁਰਦੁਵਾਰੇ ਜਾਇਆ ਕਰੋ। ਰੋਜ਼ ਹੀ। ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਜਾਵਾਂਗਾ..।”

ਘਰੋਂ ਲਿਆਂਦੇ ਪੈਸੇ ਮੁੱਕਣ ਕੰਢੇ ਸਨ। ਪਿੱਛੇ ਮੁੜਦਾ ਤਾਂ ਲੋਕਾਂ ਟਿਚਰਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਸਨ। ਦੋ ਚਾਰ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ ਰੋਟੀ ਖਾ ਆਇਆ ਸੀ। ਵਿਚ-ਵਿਚ ਦਲਾਲ ਵੀ ਨਾ ਹੋਇਆਂ ਵਰਗਾ ਖਰਚ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਵਿਹਲੇ ਦਾ ਦਿਲ ਨਾ ਲੱਗਦਾ। ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਾ ਗੁਜ਼ਰਦਾ। ਪਹਿਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦਿੱਲੀ ਦੀਆਂ ਸੜਕਾਂ 'ਤੇ ਘੁਮਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹਾਜਾਮਾ ਮਸਜਿਦ-ਸ਼ੀਸ਼ ਗੰਜ ਗੁਰਦੁਆਰਾ-ਚਿੜਿਆ ਘਰ-ਬਿਰਲਾ ਮੰਦਰ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਂ ਉਹ ਦੇਖ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਵੀ ਅਕੇਵਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਜਾਣ ਦੀ ਚਿੰਤਾ ਨੇ ਵੀ ਉਹਦੀ ਚੈਨ ਉਡਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਖਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਹਵਾਈ ਜਹਾਜ਼ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸ਼ੀਸ਼ ਗੰਜ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵਿਚ ਮਹਾਰਾਜ਼ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ 'ਚ ਬੈਠਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬਣੇ ਪਾਰਕ 'ਚ, ਸਕੀਮਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪਿੱਛਾ ਨਾ ਛੱਡਦੀਆਂ। ਕਦੇ ਉਹ ਸਕੀਮਾਂ 'ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਕਦੇ ਸਕੀਮਾਂ ਉਸ ਉਪਰ।

ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਹਾਸਾ ਵੀ ਆਉਂਦਾ-ਕਿਆ ਸ਼ੇਖਰਚਿਲੀ ਵਾਲੀ ਖੇਡ ਖੇਡੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਲ ਇਹ ਹਾਸਾ ਅਸਲੀ ਰੂਪ ਵਿਚ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਸੱਚਾ-ਸੱਚਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਦਲਾਲ ਦਾ ਕਿਹਾ, “ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ ਤਨਖ਼ਾਹ ਤਾਂ ਵੱਟ ਤੇ ਪੱਕੀ। ਬਾਕੀ ਰਹੀ ਓਵਰ ਟਾਈਮ ਦੀ ਗੱਲ। ਇਹ ਤੇਰੇ ਤੇ ਡਿਪੈਂਡ ਕਰਦਾ। ਭਾਵੇਂ ਦੋ ਘੰਟੇ ਲਈ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਚਾਰ ਘੰਟੇ। ਕੰਮ ਦਾ ਕੋਈ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ। ਓਵਰ ਟਾਈਮ ਖੁੱਲ੍ਹਾ। ਬੱਸ ਬੰਦੇ ਵਿਚ ਹਿੰਮਤ ਹੋਣੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਉਦਾਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਤੂੰ ਚਾਲੂਆਂ ਤੋਂ ਥੱਲੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿੰਦਾ। ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਬੰਦੇ ਕਿਤੇ ਕੰਮ ਤੋਂ ਥੱਕਦੇ। ਐਦਾਂ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਹਾਕਾਂ ਮਾਰਦੇ ਫਿਰਦੇ। ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਕਦਰ ਹੁੰਦੀ। ਆਪਣੇ ਮੁਲਖ ਵਾਂਗੂੰ ਨਹੀਂ।” ਉਸ ਦਾ ਕੱਦ ਇਕੋ ਹੱਲੇ ਵਿਚ ਇੱਕ ਫੁੱਟ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੰਦਾ। ਸਕੀਮਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਫੇਰ ਜੁੜ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਵਿਚ ਲੱਕ-ਲੱਕ ਤਕ ਖੁੱਭ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੋਇਆ ਚਾਲੂੀ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਬਣ ਹੀ ਜਾਇਆ ਕਰੇਗਾ ਮਹੀਨੇ ਦਾ.. ਆਪਣਾ ਕੀ ਆ.. ਰੋਟੀ ਹੀ ਖਾਣੀ.. ਸ਼ਰਾਬ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਲਾਉਣਾ.. ਵੀਹ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਪੰਦਰਾਂ ਹਜ਼ਾਰ ਹੀ ਲਾ ਲਉ.. ਰੋਟੀ ਤਾਂ ਆਪਾ ਓਵਰਟਾਈਮ ਦੇ ਸਿਰੋਂ ਖਾਣੀ.. ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਬਚ ਜਾਇਆ ਕਰਨਗੇ.. ਚੱਲ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਸਾਰੇ ਪੈਸੇ ਛਿੰਨੀ ਕੋਲ.. ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਲੈਣੇ ਦੇਣੇ ਪੂਰੇ ਹੋ ਜਾਣੇ.. ਬਚਤ ਹੀ ਬਚਤ ਸਮਝੋ.. ਬਾਹਲਾ ਤਾਂ ਪੈਸੇ ਜੋੜਨ ਦੀ ਕਰਨੀ.. ਪੈਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਇੱਥੋਂ ਤੱਕ ਆਏਂ.. ਪੈਸੇ ਹੋ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ.. ਛਿੰਨੀ ਨੂੰ ਲਿਖਣਾ ਬਈ ਵਧੀਆ ਜਿਹੀਆਂ ਬੈਠਕਾਂ ਪਾਈਂ.. ਅੱਗੇ ਬਰਾਂਡਾ.. ਕੋਈ ਆਏ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗੇ ਬਈ ਜਗਤ ਸਿੰਘ ਜਰਮਨੀ ਵਾਲੇ ਦਾ ਘਰ.. ਘਰ ਨਹੀਂ ਕੋਠੀ.. ਜੇ ਔਖ ਹੋਈ ਤਾਂ ਚੁੜ ਸਿਹੁੰ ਨੂੰ ਸਦ ਲਈ.. ਤੇਰਾ ਭਰਾ ਹੈ ਨਾ.. ਫੇਰ ਕਾਹਦੀ ਔਖ.. ਘਰ ਦਾ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਨਾਲ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੇ ਭਾਅ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦਾ..

ਛੇ ਕੁ ਮਹੀਨਿਆਂ ਵਿਚ ਮਕਾਨ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਣਾ.. ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਕਿਰਸ ਨਾ ਕਰੀਂ, ਮੈਂ ਜਿਉਂ ਬੈਠਾ.. ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਵਾਰੀ ਮੀਂਹ ਪਵਾ ਦਊਂ.. ਵੀਣਾ ਨੂੰ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਨੇ ਜ਼ਰੂਰ ਪਾ ਦੇਈਂ। ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਬਣ ਜਾਊ ਵਿਚਾਰੀ ਦੀ.. ਇੱਕ ਸਾਲ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ.. ਚਲੋ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ.. ਆਖਿਰ ਵਾਰਗੂ ਨੇ ਸਾਡੀ ਸੁਣ ਲਈ.. ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਲਈ ਕਿਉਂ ਤਰਸੀਏ ਤੇ ਨਿਆਣਿਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਤਰਸਾਈਏ।.. ਸੋਚ ਦੇ ਘੋੜੇ ਆਪਣੀ ਦਿਸ਼ਾ ਬਦਲ ਲੈਂਦੇ। ਸਕੀਮਾਂ ਦਾ ਰੁੱਖ ਬਦਲ ਜਾਂਦਾ.. ਪੰਜ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ.. ਐਦੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ.. ਮਹੀਨਾ ਕੁ ਰਹਿਣਾ.. ਵਾਹਲਾ ਚਿਰ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ.. ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਤਾਂ ਕਮਾ ਲਈਏ.. ਫੇਰ ਦੇਖੀ ਜਾਊ.. ਲਾਲੀ ਵੀ ਵਲੈ ਤੋਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਮੁੜਿਆ ਸੀ.. ਗੁਰਬਚਨ ਵੀਹਾਂ ਸਾਲਾ ਬਾਅਦ.. ਆਪਣਾ ਟੱਬਰ ਟੀਰ ਵੀ ਉਧਰ ਮੰਗਾ ਲਿਆ। ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ ਕੀ ਪਿਆ ਇੱਧਰ ਭੁੱਖ ਮਰੀ.. ਪਰ ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਹੀ ਹੁੰਦਾ.. ਜੇ ਆਪਦਾ ਸੂਤ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਕਿਹੜੀ ਘੱਟ ਕਰਨੀ। ਛਿੰਨੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਜ਼ਰੂਰ ਸੱਦਣਾ.. ਕਈ ਵਾਰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ-ਮੇਰਾ ਚਿੱਤ ਜਹਾਜ਼ ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਕਰਦਾ.. ਜਹਾਜ਼ ਦੇਖਣਾ ਤਾਂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ ਮੈਂ ਤਾਂ ਜਹਾਜ਼ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਾਊਂ।.. ਦੇਖੀਂ ਫੇਰ ਏਧਰ ਆ ਕੇ ਮੇਮਾਂ ਵਰਗੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗ ਪਊ। ਵੀਣਾ ਨੂੰ ਆਉਣਾ ਹੀ ਇੱਧਰ.. ਪਹਿਲਾਂ ਉਹਨੂੰ ਸੱਦ ਲਵਾਂਗੇ ਇੱਧਰ ਤੇ ਫੇਰ.. ਮੁੰਡਾ ਸੱਦ ਲਵਾਂਗੇ ਇੰਡੀਆ ਤੋਂ.. ਮਾਂ ਲਈ ਗਰਮ ਗਰਮ ਸੂਟ ਭੇਜਣੇ.. ਐਦਾਂ ਦੇ ਗਰਮ ਕਿ ਸਿਆਲਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰੀ ਮੁੜਕਾ ਆ ਜਾਵੇ.. ਮਾਸੀ ਹੈ ਨਾ ਦਿੱਲੀ ਵਾਲੀ.. ਆਪਣੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਤੋਂ ਤੰਗ ਰਹਿੰਦੀ.. ਉਹਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਲਿਖੂੰ ਕਿ ਪਿੰਡ ਆ ਜਾ ਤੇ ਆਪਣੀ ਭੈਣ ਕੋਲ ਰਹੂੰ.. ਦੋਵੇਂ ਭੈਣਾਂ ਖੁਸ਼.. ਆਪੇ ਜੀਅ ਲੱਗਾ ਰਹੂੰ.. ਆਖਿਰ ਭੈਣ-ਭੈਣ ਹੀ ਹੁੰਦੀ। ਕੰਨਾਂ ਕੋਲ ਖਾਜ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹਨੂੰ ਯਾਦ ਆ ਹੀ ਜਾਂਦੀ ਸੀ.. ਭਾਪੇ ਦੀ ਕੁੱਟ। ਮਾਲੜੀ ਦਾ ਮੇਲਾ ਸੀ। ਉਹ ਭਾਪੇ ਦੇ ਖਹਿੜੇ ਹੀ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਰੁਪਿਆ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣਾ.. ਭਾਪਾ ਇਹੀ ਕਹੇ ਜਾਵੇ.. ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਇਕੋ ਚਵੰਨੀ.. ਹੋਰ ਮੈਂ ਕਿਥੋਂ ਦੇ ਦੇਵਾਂ.. ਮਾਂ ਚੁੱਪ ਰਹੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਉਹ ਵਿਚ ਵਿਚ ਦੋਵਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਲੈਂਦੀ.. ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਰੋਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਭਾਪੇ ਨੇ ਵੱਟ ਕੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਛੈਣੀ 'ਤੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਅੱਧੀ ਕੁ ਇੱਕ ਛੈਣੀ ਖੁਭ ਗਈ ਤੇ ਲਹੂ ਦਾ ਤਾਂ ਛੱਪੜ ਹੀ ਲੱਗ ਗਿਆ.. ਮਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਗਸ਼ੀ ਹੀ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਭਾਪੇ ਦਾ ਮੂੰਹ ਰੋਣ ਹਾਕਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ.. ਘੜੀ-ਮੁੜੀ ਕਹੀ ਜਾਵੇ.. ਪੈਸੇ ਦੀ ਬੁੜ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਕੀ ਦਾ ਕੀ ਬਣਾ ਦਿੰਦੀ.. ਕਾਹਦਾ ਸਾਡਾ ਜਿਉਣਾ। ਬੱਚੇ ਨੂੰ ਇੱਕ ਰੁਪਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਭਾਪਾ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਸਾਰੀ ਵਾਟ ਉਸਨੂੰ ਵਰਾਉਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਅਥਾਹ ਗਮੀ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਇਕ ਸਹਿਮ ਨੇ ਵਾਸਾ ਕਰ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਸਦੇ ਅੰਦਰ ਵੀ ਇਕ ਘਾਟ ਨੇ ਜਨਮ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ। ਜਦ ਵੀ 'ਕੱਲਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਇਹ ਘਾਟ ਉਸ ਅੰਦਰ ਵਿਸ ਘੋਲਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ.. ਆਪਣੀ ਹੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ। ਆਪਣੇ ਹੀ ਹਠਾਂ ਨੂੰ ਖੋਰਣ ਵਾਲੀ। ਹੁਣ ਇਹ ਵਿਸ ਸਦਾ ਲਈ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਵੇਗੀ। ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਇਸਦਾ ਸੰਤਾਪ ਹੰਢਾਇਆ। ਉਸਦਾ ਦਿਮਾਗ ਐਦਾਂ ਦੇ ਵਿਚਾਰਾਂ ਵਿਚ ਹੀ ਘੁੰਮਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਇੱਧਰੋਂ ਉਧਰ ਤੇ ਉਧਰੋਂ ਇਧਰ। ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸਨੂੰ ਮੰਜ਼ਿਲ ਮਿਲ ਗਈ

ਹੋਵੇ। ਬੈਠਾ ਬੈਠਾ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਇੱਕ ਭਰੋਸੇ ਨਾਲ ਵਾਪਸ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਪਰਤ ਆਉਂਦਾ। ਲੱਗਦਾ ਹੁਣ ਚੰਗਾ ਸਮਾਂ ਆਉਣ ਵਾਲਾ..।

“ਬਾਬੂ ਜੀ ਅਜੇ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਵਾਟ ਰਹਿੰਦੀ ਆ..?” ਜੱਗੀ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

ਉਹ ਤੁਰਦਾ-ਤੁਰਦਾ ਅੱਕ ਤੇ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਥੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਤੁਰਦਿਆਂ ਹੀ ਲੰਘ ਚੱਲਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਫਰਕ ਸਿਰਫ ਐਨਾ ਸੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾ ਦਿਨ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤਪਦੀ ਰੇਤਾਂ 'ਚ ਲੰਘਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਅੱਜ ਦਾ ਦਿਨ ਤਪਦੇ ਪਹਾੜਾਂ 'ਚ। ਰੇਤ ਦਿਆਂ ਟਿੱਬਿਆਂ ਵਾਂਗ ਇੱਥੇ ਦੇ ਪਹਾੜ ਵੀ ਖੁਸ਼ਕ ਹਨ। ਭੂਰੇ-ਭੂਰੇ।

ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਹੀ ਚੁੱਪ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਕੋਈ ਜਣਾ ਡਿੱਗਦਾ ਤਾਂ ਝੱਟ ਦੂਜਾ ਉਸਨੂੰ ਸੰਭਾਲ ਲੈਂਦਾ। ਹੌਂਸਲਾ ਦਿੰਦਾ। ਹੱਲਾ ਸ਼ੇਰੀ ਦਿੰਦਾ।

“ਪ੍ਰੀਤੂ ਆਹ ਸੌਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂਗਾ ਪਊ?” ਉਸਨੇ ਪ੍ਰੀਤੂ ਨਾਲ ਸੁਲਾਹ ਮਾਰੀ। ਕੱਛਾਂ ਤੇ ਸੌੜਾਂ 'ਚ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਅਣਗਿਣਤ ਛਾਲੇ ਉਭਰ ਆਏ ਸਨ। ਲਾਲ-ਲਾਲ। ਪਾਣੀ ਨਾਲ ਭਰੇ। ਪੈਰ ਝੁਲਸ ਗਏ ਸਨ। ਕੇਸਾਂ 'ਚ ਰੇਤਾ ਜੰਮ ਗਿਆ ਸੀ। ਚਿਹਰਾ ਬੇਪਛਾਣ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੀ ਮਹਾਂਦੀਪ ਦਾ ਵਾਸੀ ਹੋਵੇ। ਕਿਸੇ ਸੁਣੀ ਸੁਣਾਈ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਪਾਤਰ ਵਰਗਾ।

“ਸਾਲਿਆ-ਪੈਸੇ ਐਵੇਂ ਤਾਂ ਨੂੰ ਬਣਦੇ। ਕਿਥੇ ਮਹੀਨੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਸੌ ਤੇ ਕਿਥੇ ਤੀਹ ਹਜ਼ਾਰ।”

ਪ੍ਰੀਤੂ ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਤੇਜ਼ ਤੁਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇੱਕ ਦਮ ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਹੋ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਚੁੱਪ ਸੀ।

ਪੁੱਪ ਸੀ। ਰੇੜ੍ਹੇ ਜੁੜੀ ਖਚਰ ਦੇ ਖੁਰਾਂ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਦੀ ਅੱਗ ਵਰਗੀ।

ਸਹਿਮ ਸੀ।

ਡਰ ਸੀ।

ਚਿੰਤਾ ਸੀ।

ਮਾਤਮ ਸੀ।

ਜਗਤੇ ਦਾ ਪਰਛਾਵਾਂ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਹਿਸਾਬ ਲਾ ਕੇ ਦੇਖੀਏ?” ਦਲਾਲ ਨੇ ਘੜੀ ਦੇਖੀ ਤੇ ਗੋਡਿਆਂ ਭਾਰ ਹੋ ਕੇ ਨਕਸ਼ਾ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਪੈਂਨ ਨਾਲ ਇੱਕ ਬਿੰਦੂ 'ਤੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾਇਆ। ਇੱਕ ਵਾਰ ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਤਾਰ ਨੂੰ ਚੁੱਕੀਆਂ। ਦੱਸਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ, “ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਨਾਲ ਹੁਣ ਮੇਨ ਰੋਡ ਵੀਹ, ਪੰਝੀ ਮੀਲ ਦੂਰ ਹੋਣਾ। ਐਨਾ ਕੁ ਆ। ਜੇ ਆਹ ਨਕਸ਼ਾ ਨਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਦੇ ਕਿੱਥੇ ਰੁਲਦੇ ਫਿਰੀਏ। ਪੰਜ ਸੱਤ ਮੇਨ ਨਿਸ਼ਾਨੀਆਂ ਮੈਂ ਨੋਟ ਕੀਤੀਆਂ ਹੋਈਆਂ। ਇਰਾਨ 'ਚ ਇੰਟਰ ਹੋਣ ਦੀ ਦੇਰ ਆ। ਸੀਟਾਂ ਬੁਕ ਹੋਈਆਂ ਨੀਂ। ਚੱਲ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਅਗਲੇ ਰਾਹ। ਸਿੱਧੇ ਹੀ ਜਰਮਨ। ਜੇ ਐਸੀ ਵੈਸੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਗੱਡੀ ਤੇ ਨਿਕਲ ਚਲਾਂਗੇ ਡੁੱਬਈ

ਵੱਲ ਨੂੰ..।”

“ਗੋਡਿਆਂ ਦੀਆਂ ਚੱਪਣੀਆਂ ਦੁੱਖਣ ਲੱਗ ਪਈਆਂ।”

“ਚੱਕਰ ਆਉਣ ਲੱਗੇ।”

“ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਖੋਹ ਪੈਂਦੀ।”

“ਮੇਰੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਵਿਚ ਰੜਕ ਪੈਣ ਲੱਗੀ।”

“ਮੁੜਕੇ ਨਾਲ ਬੁਰਾ ਹਾਲ।”

“ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਕੱਛ ਨਾਲ ਬਾਂਹ ਹੀ ਨੂੰ ਲੱਗਦੀ।”

“ਸਿਰ ਵੀ ਮਿੱਟੀ ਨਾਲ ਭਰ ਗਿਆ।”

“ਕੁੱਝ ਖਾਣ ਨੂੰ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।”

“ਤੂੰ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਤੀ।”

“ਧਰਮ ਨਾਲ ਭੁੱਖਿਆਂ ਦੀਆਂ ਨਾੜਾਂ ਸੁੰਗੜਣ ਲੱਗੀਆਂ।”

“ਢਿੱਡ ਵਿਚ ਕੁਸ਼ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ।”

“ਤੁਰਨ ਨੂੰ ਜਿੰਨਾ ਕੋਈ ਮਰਜ਼ੀ ਤੌਰ ਲਏ ਪਰ ਜੇ ਖਾਣ ਨੂੰ ਬਰੋਬਰ ਮਿਲਦਾ ਰਹੇ।”

ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਨੂੰ ਜੱਗੀ ਦਾ ਚਿੱਤ ਵੀ ਕਾਹਲਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਏਅਰ ਪੋਰਟ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਸੀ ਜਾਂ ਅੱਧ ਬੇਹੋਸ਼ੀ ਵੇਲੇ। ਮੁੜ ਪਾਣੀ ਪੀਣਾ ਤਾਂ ਇੱਕ ਪਾਸੇ ਰਿਹਾ, ਪਾਣੀ ਦੇ ਦਰਸ਼ਨ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਸਨ ਹੋਏ। ਜੀਭ ਸੁੱਕ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸੰਘ ਨੂੰ ਖੁਰਕਦਾ। ਖਿੱਚ ਯੂ ਕੇ ਅੰਦਰੋਂ ਥੁੱਕ ਜੀਭ ਤੱਕ ਲਿਆਉਂਦਾ। ਜੀਭ ਗਿੱਲੀ ਕਰਦਾ। ਜੀਭ ਨੂੰ ਖੁੱਲਾਂ 'ਤੇ ਫੇਰਦਾ। ਜਾਨ ਪੈਂਦੀ। ਮੁੜ ਉਹੀ ਚਕਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਂਦਾ।

“ਤੁਰ ਤੁਰ ਕੇ ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਮੱਚ ਮਰ ਚਲਿਆ,” ਥੱਲੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਉਤਰਦਿਆਂ ਉਸ ਨੇ ਦੱਸਿਆ।

“ਮੇਰੇ ਵੀ ਖੱਲੀਆਂ ਪੈ ਚਲੀਆਂ।”

“ਮੇਰੇ ਪੈਰ ਸੁਜ ਗਏ।”

“ਮੇਰੇ ਮੋਢੇ ਨੂੰ ਹਿਲਦੇ।”

ਉਹ ਆਪਸ 'ਚ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਸਨ।

“ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਹੀ ਨਾਲ ਹਾਂ। ਕੋਈ ਦੱਸੇ-ਇਕ ਵਾਰੀ ਵੀ ਸੀ ਕੀਤੀ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਕੁਸ਼ ਨੂੰ ਖਾਧਾ ਤਾਂ ਖਾਧਾ ਮੈਂ ਵੀ ਨੂੰ। ਬਰਾਬਰ ਤੁਰਦਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਬਰਾਬਰ ਕੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਅੱਗੇ। ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਹੀ ਨੂੰ। ਪਿੱਛੇ ਮੁੜ ਕੇ ਦੇਖਣ ਵਾਲੇ ਆਪਣੀ ਮੰਜ਼ਿਲ ਤੇ ਨੂੰ ਪਹੁੰਚ ਸਕਦੇ।” ਦਲਾਲ ਖਿੰਠ ਉਠਿਆ ਸੀ।

“ਅੱਤਵਾਦੀ..ਅੱਤਵਾਦੀ।” ਇਕ ਪਹਾੜੀ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰਦਾ ਹੀ ਦਲਾਲ ਚੀਕਿਆ।

“ਦੌੜ-ਦੌੜ।”

ਵਾਹੋਵਾਹੀ, ਉਹ ਪਹਾੜ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਦੌੜੇ। ਪਿੱਪਲ 'ਚ ਬਣੀ ਖੁੱਡ ਵਾਂਗ ਪਹਾੜ 'ਚ ਵੀ ਭੋਰਾ ਜਿਹਾ ਬਣਿਆ ਸੀ। ਪਹਾੜ ਦੇ ਭੋਰੇ 'ਚ ਉਹ ਸਾਹੋਸਾਹੀ ਹੋਏ ਲੁਕ ਗਏ ਸਨ। ਬੈਂਗ ਸੰਭਾਲੀ। ਸੂਟਕੇਸ ਸਾਂਭੀ। ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਘੁਟਦਿਆਂ। ਜੇਬਾਂ ਨਪਦਿਆਂ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਉਪਰ ਡਿੱਗਦੇ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਨਾਲ ਲੱਗੇ। ਚੁੰਬੜੇ।

ਇਕ ਡਰ ਸੀ।

ਇਕ ਸਹਿਮ ਸੀ।

ਇਕ ਦਹਿਸ਼ਤ ਸੀ।

ਸੂਰਜ ਪਹਾੜਾਂ ਓਹਲੇ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਫੇਰ ਗੋਲੀਆਂ ਚੱਲੀਆਂ ਸਨ। ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਉਪਰੋਂ ਪੱਥਰ ਸੁੱਟੇ ਸਨ।

ਅਜੀਬੋ-ਗਰੀਬ ਕੁਲ-ਬੁਲ-ਕੁਲ-ਬੁਲ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਸੂਰਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਵਰਗੀ।

“???” ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਉਣ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ।

“ਇਹ ਕਹਿੰਦੇ ਆ-ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਜੋ ਕੁਸ਼ ਵੀ ਆ-ਬਾਹਰ ਰੱਖ ਦਿਓ-ਨੂੰ ਤਾਂ..।”

ਦਲਾਲ ਨੇ ਵਿਚਲੀ ਰਮਜ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਦੱਸਿਆ।

ਜੱਗੀ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਹੋਰਨਾਂ ਵੱਲ ਵੀ। ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵਿਤਲੇ ਖਰਬੂਜੇ ਵਾਂਗ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਹਲਦੀ ਵਰਗੀ ਪੀਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਿਆਂ ਚਿਹਰਿਆਂ 'ਤੇ ਤੈਰ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਾਮਾਨ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਵੀ ਤਿਆਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਦਾ ਹਿਆਂ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“???” ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਫੇਰ ਵਾਰਨਿੰਗ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਉਹ ਗਿਣਤੀ 'ਚ ਚਾਰ ਸਨ। ਉਹ ਪਹਾੜੀ ਤੋਂ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਆਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵੱਡੇ-ਵੱਡੇ ਕਾਲੇ ਚੋਗੇ ਪਾਏ ਸਨ। ਸਿਰਾਂ ਉਪਰ ਚਿੱਟੀਆਂ ਪੱਟੀਆਂ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਸਨ। ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਬੈਲੇ ਲਟਕਾਏ ਸਨ। ਲੱਕਾਂ ਨਾਲ ਬੈਲਟਾਂ ਬੰਨ੍ਹੀਆਂ ਸਨ।

ਸਾਮਾਨ ਦਾ ਵਾਹਵਾ ਸਾਰਾ ਢੇਰ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ।

ਫੇਰ ਇੱਕਲੇ-ਇੱਕਲੇ ਦੀ ਤਲਾਸ਼ੀ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਸੀ।

“ਜਾ ਉਏ ਦੌੜ ਕੇ ਦੇ ਆ। ਕਿਉਂ ਘੜੀ ਬਦਲੇ ਮਰਨ ਲੱਗਾਂ,” ਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ। ਜੱਗੀ ਨੇ ਘੜੀ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਇਹ ਘੜੀ ਉਸ ਦੇ ਪੰਡੋਰੀ ਵਾਲੇ ਭਨੋਈਏ ਨੇ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਹਿਆਂ ਘੜੀ ਦੇਣ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਦੋ ਵਾਰ ਹੱਥ ਜ਼ਰੂਰ ਚੈਨ ਤਕ ਪਹੁੰਚਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਂਗਲਾਂ ਹਰਕਤਹੀਣ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਘੜੀ ਉਹ ਕਿਉਂ ਦੇਵੇ? ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਭਾਰੂ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ। ਲੁਕਾਉਣ ਲਈ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭਰੇ ਮਨ ਤੇ ਕੰਬਦਿਆਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਘੜੀ ਗੁਟ ਨਾਲੋਂ ਖੋਲ੍ਹੀ ਤੇ ਇਕ ਅੱਤਵਾਦੀ ਵੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ। ਅੱਤਵਾਦੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਲਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਝਟਕਾ ਦਿੱਤਾ।

“ਮਾਂ-ਮੈਂ ਮਰ ਗਿਆ,” ਉਸ ਦੀ ਲੋਰ ਨਿਕਲ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਡਿੱਗ ਪਿਆ ਸੀ।

“ਹੁਣ ਚੰਗਾ ਰਿਹਾ।” ਕਿਸੇ ਟਿਚਰ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਹੌਲੀ ਜਿਹੀ ਪਰ ਆਵਾਜ਼ ਉਸ ਸੁਣ ਲਈ ਸੀ। ਦੇਖਣ ਦੀ ਉਸ ਵਿਚ ਸਤਿਆ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ।

ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਉਹ ਬੈਠਾ ਰਿਹਾ। ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਹੱਥਪਾਈ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਅੱਧੀ ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਦ ਉਸ ਦੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਚੰਨ ਦੀ ਚਾਨਣੀ ਨੇ ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਾ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਸਰੀਰ ਬੁਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਟੁੱਟਿਆ ਭੱਜਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਪਾਸਾ ਲੈਣ ਜੋਗੀ ਵੀ ਸ਼ਕਤੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਸੀਸ ਵੱਟ ਕੇ ਉਸ ਪਾਸਾ ਲਿਆ ਤਾਂ ਅਚਨਚੇਤ ਹੀ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਬਾਕੀਆਂ 'ਤੇ ਪੈ ਗਈ। ਬੰਦੇ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਨ। ਹੁਣ ਘੱਟ ਕਿਉਂ ਸਨ। ਭੁਲੇਖਾ ਦੂਰ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਅੱਖਾਂ ਘੁੱਟ ਕੇ ਮਲੀਆਂ। ਚਾਨਣੀ ਰਾਤ ਵਿਚ ਸਭ ਕੁਝ ਤਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਚੁਫੇਰੇ ਦੇਖਿਆ। ਬਹੁਤੇ ਸਾਥੀ ਗੁੰਮ ਸਨ। ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀ। ਸਿਰਫ ਸੱਤ ਘੂਕ ਸੱਤੇ ਪਏ ਸਨ।

ਜਿਥੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਜਗ੍ਹਾ ਮਿਲੀ ਸੀ, ਉਸ ਪੈਣ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਡਰ ਤੇ ਥਕਾਵਟ ਦੋਵੇਂ ਨਾਲੋਂ-ਨਾਲ ਚਲਦੇ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਆਖਿਰ ਵਿਚ ਥਕਾਵਟ ਭਾਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਤੇ ਦਲਾਲ ?

ਦਲਾਲ ਦੀ ਭਾਲ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਦੂਰ ਤਕ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਇਹ ਸੋਚ ਕੇ ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਕਿਤੇ ਇਧਰ ਉਧਰ ਹੀ ਹੋਵੇਗਾ ਪਰ ਦਲਾਲ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮਿਲਦਾ। ਉਹ ਮੁੜ ਪ੍ਰੀਤ ਕੋਲ ਆ ਗਿਆ।

“ਪ੍ਰੀਤ ਉਠ ਉਏ,” ਉਸ ਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਇਕੋ ਹੀ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਬੈਠਾ ਦਿੱਤਾ।

“ਰੱਬ ਦੇ ਵਾਸਤੇ ਸੌਂ ਤਾਂ ਲੈਣ ਦੇ। ਅੱਗੇ ਹੀ ਬੱਸ ਹੋਈ ਪਈ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਟਿਕਣ ਨੂੰ ਦਿੰਦਾ,” ਪ੍ਰੀਤ ਫੇਰ ਲੰਮਾ ਪੈ ਗਿਆ।

“ਉਠ ਕੇ ਦੇਖ ਤਾਂ ਸਹੀ।”

“ਕੀ ਦੇਖਾਂ ?”

“ਉਠੋਗਾ ਤਾਂ ਪਤਾ ਲੱਗੂ।”

“ਸਿੱਧੀ ਗੱਲ ਦੱਸ। ਕੀ ਨਿਆਣਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰੀ ਜਾਣਾਂ ? ਮੇਰੇ ਤਾਂ ਪੱਲੇ ਕਸ਼ ਨੂੰ ਪੈ ਰਿਹਾ।”

“ਲੱਗਦਾ ਦਲਾਲ ਫਰਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਨਾਲ ਹੀ ਆਪਣੇ ਖਾਸ-ਖਾਸ ਬੰਦੇ ਲੈ ਕੇ ਗਿਆ।”

“ਕੀ ?” ਪ੍ਰੀਤ ਇੱਕ ਦਮ ਉਠ ਕੇ ਐਦਾਂ ਬੈਠ ਗਿਆ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਨੂੰਆਂ ਲੜ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

“ਵਾਗਰੂ-ਵਾਗਰੂ ਬੋਲ-ਕੀ ਹੋਊ ?” ਪ੍ਰੀਤ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਹੌਲੀ ਬੋਲ-ਆ ਮੇਰੇ ਮਗਰ-ਮਗਰ। ਆਪਾਂ ਵੀ ਨਿਕਲ ਚੱਲੀਏ। ਉਹ ਅਜੇ ਦੂਰ ਨਹੀਂ ਗਏ ਹੋਣੇ। ਹਿੰਮਤ ਮਾਰੀਏ। ਸ਼ਾਇਦ ਲੱਭ ਹੀ ਪੈਣਾ।”

“ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੀ ਹੋਊ?” ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਬਾਕੀਆਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਹੌਕਾ ਲਿਆ।

“ਉਹ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਦੇਖੀ ਜਾਊ। ਜੇ ਆਪਾਂ ਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਠਾਲਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾ। ਅਜੇ ਤਾਂ ਇੱਥੇ ਕਿਤੇ ਲਾਗੇ ਛਾਂਗੇ ਹੋਣਗੇ।”

ਉਹ ਇਕ ਸੇਧ ਵੱਲ ਨੂੰ ਹੋ ਤੁਰੇ ਸਨ। ਇਕ ਪਾਸਿਉਂ ਟੱਰਕ ਚੱਲਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਪ੍ਰੀਤੂ ਆਪਣੀ ਕਿਸਮਤ ਹਾਰ ਗਈ। ਉਹ ਤਾਂ ਨਿਕਲ ਗਏ। ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹੁਣ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਢੋਅ ਮੇਲਾ ਬਣਾਉਣਾ ਪਊਗਾ। ਚੱਲ ਮਿੱਤਰਾ ਅੱਗੇ...।”

ਦਿਨ ਚੜ੍ਹਦੇ ਨੂੰ ਉਹ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤੂ ਇੱਕ ਛੋਟੇ ਦਰਿਆ ਦੇ ਕੰਢੇ ਪੁੱਜ ਗਏ ਸਨ। ਬਈਂ ਨੁਮਾ ਦਰਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਰੱਜ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਤੇ ਰੁੱਖ ਥੱਲੇ ਲੰਮੇ ਪੈ ਗਏ।

ਜਦ ਉਸਦੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਤਾਂ ਸੂਰਜ ਉਸ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ 'ਤੇ ਸਿੱਧਾ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਲਤਾਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ। ਛਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨੇੜੇ-ਤੇੜੇ ਖਾਜ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੂੰ ਉਸ ਪਾਣੀ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾਉਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ।

“ਕੋਈ ਜ਼ਿਆਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ,” ਪ੍ਰੀਤੂ ਦਾ ਕਿਆਫਾ ਸੀ।

“ਚਲ ਆ ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਮਗਰ ਮਗਰ,” ਪ੍ਰੀਤੂ ਉਹਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜ ਤੁਰ ਪਿਆ। ਵਾਗਰੂ-ਵਾਗਰੂ ਕਰਦੇ ਉਹ ਪਾਰ ਚਲੇ ਗਏ।

ਅਜੇ ਮੀਲ ਕੁ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਦਾ ਜ਼ੋਰ ਵੱਧਣ ਲੱਗਾ। ਉਸ ਜਿਧਰ ਦੇਖਿਆ-ਰੇਤਾ ਹੀ ਰੇਤਾ ਸੀ। ਉਪਰ ਵੀ ਤੇ ਹੇਠਾਂ ਵੀ ਰੇਤਾ। ਅੱਖਾਂ ਰੇਤਾ ਨਾਲ ਭਰਨ ਲੱਗੀਆਂ। ਉਹ ਉਥੇ ਹੀ ਪੈ ਗਏ। ਹੇਠੋਂ ਤੱਤੀ ਰੇਤਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗੀ ਸੀ ਤੇ ਉਪਰੋਂ ਵੀ ਤੱਤੀ ਰੇਤਾ ਪੈਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਗਰਮੀ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕਾਫੀ ਸੀ। ਘੰਟਾ ਕੁ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਚਲਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਭੂਰਾਪਨ ਚਾਰ ਚੁਫੇਰੇ ਪਸਰਿਆ ਸੀ। ਕਾਲੀ ਬੋਲੀ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਵਰਗਾ।

“ਹੁਣ ਕਿਧਰ..?” ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਹਨ੍ਹੇਰੀ ਮੱਠੀ ਪੈਂਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

ਚੁੱਪ ਚਾਪ ਉਹ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ। ਕਿਤੇ ਵੀ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸ ਰਹੇ ਸਨ।

“ਚਲ ਇਧਰ ਨੂੰ ਚੱਲਦੇ ਆਂ।”

ਪਰ ਉਹ ਜਿਥੋਂ ਚਲੇ ਸਨ, ਉਥੇ ਹੀ ਆ ਗਏ।

ਫੇਰ ਦਰਿਆ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ। ਇਕ ਸੇਧ ਬਣਾ ਕੇ।

ਅਗੋਂ ਸੜਕ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਐਨੀ ਪੁੱਪ ਦੇ ਬਾਵਜੂਦ ਲੁੱਕ ਪੈਰਾਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਫੇਰ ਉਹ ਖੜ੍ਹ ਗਿਆ।

ਭੁੱਖੇ ਢਿੱਡ 'ਤੇ ਉਸ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ। ਢਿੱਡ ਤਾਂ ਪਲਾਸਟਕ ਦੇ ਭੁਕਾਨੇ ਵਾਂਗ ਸੁੰਗੜ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਖੋਅ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ।

ਪ੍ਰੀਤੂ ਚੁੱਪ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਸੁਝ ਨਾ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਸੜਕੋਂ ਸੜਕੀ ਉਹ ਤੁਰਦੇ ਗਏ।

“ਆਹ ਕਾਂ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਵਰਗਾ ਲੱਗਦਾ?” ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਇਕ ਰੁੱਖ ਥੱਲੇ ਲੱਤਾਂ ਪਸਾਰ ਕੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਪਰ ਇਕ ਗੱਲ ਆ।”

“ਕੀ?”

“ਵੱਡਾ ਆ ਕੁਸ਼ ਆਪਣਿਆਂ ਨਾਲੋਂ।”

“ਰਹਿੰਦੇ ਜੋ ਰੇਤਾ ਵਿਚ ਹੋਏ। ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਆਪਣੇ ਵਰਗਾ ਭੁੱਖ ਦਾ ਮਾਰਿਆ ਹੋਇਆ। ਇਹ ਖਾਂਦੇ ਹੁਣੇ ਹਫਤਾ ਭਰ ਗੋਸ਼ਤ ਰੱਜ-ਰੱਜ ਕੇ। ਮੋਟੇ ਕਿਉਂ ਨਾ ਹੋਣ।” ਉਸ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸਦਿਆਂ ਕਿਹਾ। ਪਰ ਇਹ ਹਾਸਾ ਤਾਂ ਉਪਰੋਂ-ਉਪਰੋਂ ਸੀ। ਵਿਚੋਂ ਤਾਂ ਉਹ ਸੰਗੜਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਡਰ ਨਾਲ। ਇਕ ਸਹਿਮ ਨਾਲ। ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਇਸ ਸੋਚ ਨਾਲ।

ਭੁੱਖ ਨਾਲ ਤਾਂ ਨਾੜਾਂ ਸੁੰਗੜੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਇਕ ਸੁੱਕਾ ਪੱਤਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਮੂੰਹ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਹ ਇਕ-ਇਕ ਕਰ ਕੇ ਕਿੰਨੇ ਸਾਡੇ ਪੱਤੇ ਖਾ ਗਿਆ। ਸੁਆਦ ਕੁਸੈਲਾ ਸੀ। ਕੁੱਝਤਣ ਜਿਹੀ ਮਾਰਦਾ। ਪਰ ਭੁੱਖ ਤਾਂ ਆਖਿਰ ਭੁੱਖ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨਾ! ਇਸ ਨੂੰ ਸੁਆਦ ਨਾਲ ਕੀ। ਗੁਜਾਰੇ ਕੁ ਜੋਗੇ ਪੱਤੇ ਖਾ ਕੇ ਉਸ ਰੁੱਖ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਲਈ।

“ਪੱਤੇ ਤਾਂ ਇਹਦੇ ਤੂਤ ਵਰਗੇ,” ਪ੍ਰੀਤੂ ਵੀ ਪੱਤੇ ਖਾਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

“ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਫਰਕ।”

“ਕੀ?”

“ਤੂਤ ਦੇ ਪੱਤੇ ਇੰਦੂ ਚੌੜੇ ਹੁੰਦੇ।”

ਸ਼ਾਮ ਪੈ ਗਈ ਸੀ।

“ਮਿੱਤਰਾ ਅੱਗੇ ਚਲੀਏ?” ਉਸ ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਤੇ ਕੱਪੜੇ ਝਾੜ ਕੇ ਤੁਰ ਪਏ।

ਉਹ ਤੁਰਦਾ-ਤੁਰਦਾ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ-ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਵੇਂ ਵਾਪਰ ਗਿਆ? ਕਿਉਂ ਹੋ ਗਿਆ? ਉਸ ਨੂੰ ਇਸਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਲੱਗੀ। ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਘਿਰਣ ਲੱਗਾ। ਅੱਖਾਂ ਅੱਗੇ ਰੇਤਾ ਸੀ ਜਾਂ ਜਗਤੇ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਸੀ।

ਇੱਕ ਟੱਰਕ ਆਉਂਦਾ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਸੜਕੋਂ ਪਰ੍ਹੇ ਹੋ ਗਏ।

“ਲੈ ਆਪਾਂ ਇਰਾਨ ਆ ਗਏ,” ਟੱਰਕ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਲਿਖੇ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ ਜੋੜ ਕਰਕੇ ਉਸ ਪ੍ਰੀਤ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ।

“ਚੱਲੋ ਕਿਤੇ ਤਾਂ ਆ ਲੱਗੇ,” ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੂੰ ਵੀ ਕੁਝ ਹੌਂਸਲਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

“ਪਰ?” ਉਹ ਤੁਰਦਾ-ਤੁਰਦਾ ਰੁਕ ਗਿਆ।

“ਕੀ?” ਇਸ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰੀਤੂ ਵੀ ਇਕਦਮ ਡਰ ਗਿਆ।

“ਆਪਣੇ ਪਾਸਪੋਰਟ ਤਾਂ ਦਲਾਲ ਕੋਲ ਹੀ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਮੁੰਡੇ ਦੱਸਦੇ ਹੁੰਦੇ ਸੀ ਕਿ ਬਿਨਾਂ ਪਾਸਪੋਰਟ ਦਾ ਮਤਲਬ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਜ਼ੇਲ੍ਹ।”

“ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਠੀਕ ਆ।”

“ਹੁਣ ਕਿਦਾਂ ਹੋਵੇ?”

“ਅਗਾਂਹ ਚੱਲ। ਇੱਥੇ ਖੜ੍ਹਨ ਨਾਲ ਕਿਹੜਾ ਪਾਸਪੋਰਟ ਮਿਲ ਜਾਣਾ।”

ਤੁਰਦਿਆਂ-ਤੁਰਦਿਆਂ ਉਸ ਦੀ ਚਾਲ ਯਕਦਮ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਮੱਠੀ ਪੈ ਗਈ

ਸੀ।

ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਇਕ ਟਰੱਕ ਆਉਂਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕੇ ਹੱਥ ਦਿੱਤਾ।

ਬਜ਼ਰੀ ਨਾਲ ਭਰਿਆ ਟਰੱਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਪੰਜ ਛੇ ਫੁੱਟ ਅਗਾਂਹ ਜਾ ਕੇ ਰੁੱਕਿਆ।

ਪ੍ਰੀਤੂ ਪੁੱਠੇ ਸਿੱਧੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗਾ ਪਰ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਿਆ।

ਉਸ ਦੀ ਇਹ ਮੂਕ ਬਾਣੀ ਬੇਕਾਰ ਗਈ।

“ਤੂੰ ਹੀ ਸਮਝਾ ਇਹਨੂੰ ਪਤੰਦਰ ਨੂੰ। ਉਦਾਂ ਕਹਿਣਾ ਹੁਣਾ, ‘ਗੇਜ਼ੀ ਆਉਂਦੀ,’”

ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਕੂਹਣੀ ਮਾਰੀ।

“ਉਏ ਤੁਸੀਂ ਇੱਧਰ?” ਟਰੱਕ ਡਰਾਈਵਰ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਵੀਰ-ਪੰਜਾਬੀ?” ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ।

“ਹਾਂ, ਮੈਂ ਪਾਕਿਸਤਾਨ ਤੋਂ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਇਥੇ ਆਇਆਂ। ਡਰੈਵਰੀ ਕਰਦਾਂ।

ਤੁਸੀਂ ਕਿਧਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਪੀ ਛੱਡੀ?”

“ਪੁੱਛ ਨਾ ਵੀਰੇ।”

“ਚੱਲੋ ਉਸ ਰੱਖ ਥੱਲੇ ਬੈਠਦੇ ਆਂ। ਦੋ ਘੜੀਆਂ- ਗੱਲਾਂ ਬਾਤਾਂ ਕਰਾਂਗੇ। ਦੁੱਖ ਸੁੱਖ ਫੋਲਾਂਗੇ। ਮਨ ਦਾ ਬੋਝ ਹੌਲਾ ਹੋਊ। ਮੈਂ ਗੱਡੀ ਵਿਚੋਂ ਚਾਹ ਵਾਲੀ ਥਰਮੋਸ ਲੈ ਆਵਾਂ।”

ਉਸ ਪ੍ਰੀਤੂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ। ਜਿਵੇਂ ਆਪਸ 'ਚ ਕਹਿ ਰਹੇ-ਹੁਣ ਤਾਂ ਕੰਮ ਬਣ ਜੁਗਾ। ਆਪਣਾ ਹੀ ਬੰਦਾ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਹੋਰ ਨਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਮੰਨਤ ਸਵੈਤ ਕਰ ਲਾਂਗੇ।

“ਸਾਲੀ ਇੱਧਰ ਆ ਕੇ ਵੀ ਚਾਹ ਨਹੀਂ ਛੁੱਟੀ।”

ਉਹ ਚਾਹ ਪੀਂਦੇ ਰਹੇ। ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਰਸੀਦ ਨੂੰ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਇੱਕੋ ਸਾਰੇ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤੀ।

“ਸਾਨੂੰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਤਨ ਪਤਨ ਲਾ ਦੇ,” ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਮਨ ਦੀ ਗੱਲ ਕਹਿ ਹੀ ਹੋ

ਗਈ।

“ਐਦਾਂ ਤਾਂ ਹੋ ਨਹੀਂ ਸਕਣਾ।”

“ਕਿਉਂ?”

“ਇੱਧਰ ਦੇ ਕਾਨੂੰਨ ਬਹੁਤ ਸਖਤ ਨੇ। ਸਾਲੇ ਹੱਥ ਪੈਰ ਕੱਟ ਦਿੰਦੇ।”

ਖਿੜਿਆ-ਖਿੜਿਆ ਉਸ ਦਾ ਚਿਹਰਾ ਪਲ 'ਚ ਹੀ ਮੁਰਝਾ ਗਿਆ।

“ਐਦਾਂ ਕਰੋ-ਮੈਂ ਇਥੋਂ ਪੰਜਾਹ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸ਼ਹਿਰ ਜੈਦਾਨ ਜਾਣਾ। ਉਥੇ ਤੱਕ ਚੱਲੋ ਮੇਰੇ ਨਾਲ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਥੇ ਤੁਹਾਡਾ ਕੋਈ ਟੰਕਾ ਫਿਟ ਹੋ ਜਾਏ।”

“ਅੱਛਾ,” ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਮਸਾਂ ਐਨਾ ਕਹਿ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਟਰੱਕ ਚੱਲ ਪਿਆ ਸੀ।

ਤਿੰਨੋਂ ਚੁੱਪ ਸਨ। ਆਪੋ ਆਪਣੀ ਦੁਨੀਆ 'ਚ ਗੁੰਮ।

ਟਰੱਕ 'ਚ ਲੱਗੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ 'ਚ ਉਸ ਆਪਣਾ ਚਿਹਰਾ ਦੇਖਿਆ। ਪੱਗ ਦੇ ਮਧੇੜ ਵਿਚੋਂ ਵਾਲ ਨਿਕਲੇ ਹੋਏ ਸਨ। ਰੇਤਾ ਜੰਮੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਾੜੀ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ। ਰੇਤਾ ਹੀ ਰੇਤਾ ਸੀ। ਨੱਕ ਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਅਨੇਕਾਂ ਛਾਲੇ ਉਭਰੇ ਸਨ। ਬੁੱਲ੍ਹ ਪਾਟ ਗਏ ਸਨ। ਸਾਰਾ ਜਿਸਮ ਚਿੱਟਾ ਹੋਇਆ ਪਿਆ ਸੀ।

“ਲਉ ਬਈ ਸੱਜਣੋਂ ਆ ਗਿਆ ਸ਼ਹਿਰ,” ਰਸੀਦ ਨੇ ਇਕ ਚੌਕ 'ਚ ਟਰੱਕ ਰੋਕ ਕੇ ਕਿਹਾ।

“ਅੱਛਾ,” ਕਹਿ ਉਹ ਭਾਰੀ ਮਨ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਉਤਰ ਆਏ।

“ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਾ ਕਰਿਉ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਪੰਜਾਬੀ ਮਿਲ ਜਾਊ,” ਰਸੀਦ ਨੇ ਹੱਥ ਮਿਲਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਠਹਿਰ ਯਾਰ-ਮੇਰੀ ਜੇਬ 'ਚ ਕੁਝ ਰਿਆਲ ਨੇ। ਲੈ ਜਾਓ। ਤੁਹਾਡੇ ਕਿਧਰੇ ਕੰਮ ਆਉਣਗੇ,” ਰਸੀਦ ਨੇ ਟਰੱਕ ਬੈਕ ਕਰ ਕੇ ਉਹਨਾਂ ਕੋਲ ਲੈ ਆਂਦਾ ਸੀ।

“ਰਹਿਣ ਦੇ,” ਜੱਗੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਪ੍ਰੀਤੂ ਵੀ ਬੋਲਿਆ।

“ਨਹੀਂ, ਨਹੀਂ ਲੈ ਜਾਵੋ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਪੈਸਾ ਨਹੀਂ। ਕੁਵੇਲੇ ਪੈਸਾ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਆਂਦਾ। ਪੈਸਾ ਜੇਬ ਵਿਚ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਢਿੱਡ ਵੀ ਭਰਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਆਦਮੀ ਸੌ ਜੁਗਾੜ ਬਣਾਉਂਦਾ।”

ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਨੌਟ ਫੜ ਲਏ ਤੇ ਦੂਰ ਜਾਂਦੇ ਟਰੱਕ ਨੂੰ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ।

ਡਰਦੇ-ਡਰਦੇ, ਸਹਿਮੇ-ਸਹਿਮੇ, ਭਿੱਜੀ ਬੱਕਰੀ ਵਾਂਗੂੰ 'ਕੱਠੇ ਹੋਏ ਉਹ ਇਧਰ ਉਧਰ ਘੁੰਮਦੇ ਰਹੇ।

ਪਰਾਈ ਧਰਤੀ। ਪਰਾਏ ਲੋਕ। ਨਾ ਕੋਈ ਜਾਣੇ। ਨਾ ਕੋਈ ਪਹਿਚਾਣੇ।

ਕੀ ਕਰੀਏ? ਕਿਧਰ ਜਾਈਏ? 'ਤੇ ਗੱਲ ਆਕੇ ਰੁੱਕ ਜਾਂਦੀ। ਵਿਚ-ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਹਿਆਂ ਕਰਦੇ ਪਰ ਗੱਲ ਨਾ ਬਣਦੀ। ਨਾ ਕੋਈ ਇਹਨਾਂ ਦੀ ਗਿਟਮਿਟ ਸਮਝਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਹ ਕਿਸੇ ਦੀ। ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਫੋਕਾ ਹਾਸਾ ਤੈਰਦਾ ਦਿੱਸਦਾ।

ਪੈਸੇ ਕੋਲ ਸਨ। ਢਿੱਡੋਂ ਭੁੱਖੇ ਹੋਣ ਦਾ ਸੁਆਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸੁਆਲ ਸੀ ਹੁਣ ਅੱਗੇ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ? ਫੜੇ ਜਾਣ ਦਾ ਸੀ। ਅੰਦਰ ਹੋ ਜਾਣ ਜਾਂ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਪਿਛੇ ਮੁੜਨ ਦਾ ਸੀ। ਫਿਰਦਿਆਂ ਤੁਰਦਿਆਂ ਰਾਤ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਪਰ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਕੰਮ ਵਾਲਾ ਕੋਈ ਬੰਦਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਕੋਈ ਠਾਹਰ ਦੇਣ ਵਾਲਾ।

ਪਾਸਪੋਰਟ ਦਾ ਖਿਆਲ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ

ਕੇ ਰੋਸ਼ਨੀ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹਨ੍ਹੇਰੇ 'ਚ ਲੈ ਆਂਦਾ ਸੀ। ਡੰਗ ਟਪਾਉਣ ਲਈ ਇੱਕ ਕੋਠਾ ਲੱਭ ਪਿਆ ਸੀ। ਕੋਠੇ ਦੇ ਦੋ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਸਨ। ਬਦਬੂ ਉੱਠ ਰਹੀ ਸੀ। ਇਹ ਬੁਚੜਖਾਨਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਥਾਵਾਂ 'ਤੇ ਤਾਜ਼ੇ ਖੂਨ ਦੇ ਛਿੱਟੇ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਜੀਜ਼ ਵਹੁਟੀ ਵਰਗੇ।

ਬੈਠਿਆਂ-ਬੈਠਿਆਂ ਹੀ ਪ੍ਰੀਤੂ ਸੌਂ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਹ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾਈ ਖੜ੍ਹਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਸ ਗੋਡਿਆਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਬੈਠਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਗੋਡੇ ਤਾਂ ਜੁਆਬ ਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਪੱਟਾਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਪੂਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ। ਕੜਕ ਦੇਣੀ ਹੋਈ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਜਿਵੇਂ ਸੱਜੇ ਗੋਡੇ ਦੀ ਚੱਪਣੀ ਤਿੜਕ ਗਈ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਲੱਤਾਂ ਪਸਾਰ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਤੇ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਗੋਡਿਆਂ ਨੇੜਿਉਂ ਮਾਲਸ਼ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਛਾਲਿਆਂ ਵਰਗੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਭਰੇ ਪਏ ਸਨ। ਸੱਜੀ ਚੱਪਣੀ ਵੱਲੋਂ ਦਰਦ ਵੱਧਦਾ ਹੀ ਗਿਆ। ਉਸ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਜਾਰੀ ਰੱਖੀ। ਲੱਤ ਤਾਂ ਮੁੜ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਸਾਰਾ ਜ਼ੋਰ ਸੱਜੀ ਲੱਤ 'ਤੇ ਦੇਣ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਸਿੱਧਾ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਸੱਜੀ ਲੱਤ ਕੁਝ-ਕੁਝ ਮੁੜਨ ਲੱਗੀ। ਉਸ ਇਕ ਲੱਤ ਦੇ ਭਾਰ ਹੋ ਕੇ ਉਪਰੋਂ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਤਾਂ ਡਿਗ ਪਿਆ।

“ਮਾਂ..ਮੈਂ ਮਰ ਗਿਆ,” ਉਸ ਦੀ ਲੇਰ ਨਿਕਲ ਗਈ ਸੀ।

“ਉਏ ਕੀ ਹੋਇਆ?” ਪ੍ਰੀਤੂ ਹੜਬੜਾ ਕੇ ਉਠਿਆ ਤੇ ਡੌਰ-ਡੌਰ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ।

“ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਤਾਂ ਬੈਠਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।”

“ਖੜ੍ਹਾ ਹੀ ਰਹਿ ਫੇਰ। ਹੋਰ ਇਥੇ ਸ਼ੀਸ਼ ਮਹੱਲ ਤਾਂ ਲੱਭਣੋਂ ਰਹੇ?”

“ਨਹੀਂ—ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ।”

“ਜੇ ਮੁਸ਼ਕ ਆਉਂਦਾ ਤਾਂ ਨਾਸਾਂ ਮੇਰੇ ਰੁਮਾਲ ਰੱਖ ਲੈ।”

“ਤੈਨੂੰ ਟਿੱਚਰਾਂ ਸੁਝਦੀਆਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਜਾਨ ਦੀ ਬਣੀ ਹੋਈ ਆ।”

“ਇਕ ਤੇਰਾ ਫਾਇਦਾ ਸੋਚਦਾਂ ਤੇ ਉਪਰੋਂ..” ਪ੍ਰੀਤੂ ਅਜੇ ਵੀ ਉਸੇ ਰੌਅ ਵਿਚ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕੋਲ ਹੀ ਪਈ ਇਕ ਖੱਲ ਉਸ ਚੁੱਕੀ ਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਉਪਰ ਦੇ ਦਿੱਤੀ। ਖੱਲ ਨਿੱਘੀ ਜਿਹੀ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਰਾਹਤ ਮਿਲੀ।

ਰਾਤ ਸਾਂਅ-ਸਾਂਅ ਕਰ ਰਹੀ ਸੀ।

ਦੂਰ ਕਿਤੇ ਸੀਟੀ ਵੱਜਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਡਰ ਜਾਂਦਾ। ਕੰਥ ਉਠਦਾ। ਹੁਣ ਕੀ ਹੋਊ? ਦੇ ਚੱਕਰ 'ਚ ਫਸ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਚੱਕਰ ਉਲਝਦਾ ਹੀ ਜਾਂਦਾ।

ਫੇਰ ਉਹਨੂੰ ਘਰ ਦੀ ਯਾਦ ਆਉਣ ਲੱਗੀ।

ਘਰ ਦੀ ਕੀ ਬਣੂ? ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਮਨ 'ਤੇ ਭਾਰੂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਬੇੜੀ ਐਨ ਦਰਿਆ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਆ ਕੇ ਡੋਲ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੀ ਪਤਾ ਪਾਰ ਲੱਗੇ ਕਿ ਨਾ ਲੱਗੇ। ਫੇਰ ਉਹ ਵਿਆਜ ਦੇ ਚੱਕਰ 'ਚ ਉਲਝਣ ਲੱਗਾ। ਸੌਂ ਨੂੰ ਪੂਰੇ ਚਾਰ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਵਿਆਜ ਪੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਪੰਜ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਬਣ ਗਏ ਦੋ ਸੌ ਤੇ ਹਜ਼ਾਰ ਦੇ ਬਣ ਗਏ ਚਾਲੀ। ਸਾਰੇ ਬਣ ਗਏ ਦੋ ਸੌ ਚਾਲੀ। ਛਿੰਨੀ ਕਿਥੋਂ ਦਊਗੀ ਇਹ ਵਿਆਜ। ਉਪਰੋਂ ਦਿੱਤਾ

ਮੱਲ ਨੇ ਰੋਜ਼-ਰੋਜ਼ ਆ ਕੇ ਕੰਨ ਖਾਣੇ ਆ— “ਉਦਣ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ ਜਾਂਦਾ ਹੀ ਭੇਜ ਦਊ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਦੋ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਨੇ। ਮੈਂ ਇਹ ਬਾਨੂ ਕੀਤੀ ਕੀ ਉਹ ਆ ਜਾਊ। ਮੇਰੇ ਵੱਲੋਂ ਭਾਵੇਂ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਆ ਜਾਏ, ਭਾਵੇਂ ਸਾਲ ਨੂੰ। ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਵਿਆਜ ਮਿਲਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਮੂਲ ਤਾਂ ਅਜੇ ਮੈਂ ਨਹੀਂ ਮੰਗਦਾ। ਬੰਦੇ ਦੇ ਸਿਰ ਤੇ ਸੌ ਹਬੀ ਨਬੀ ਪੈ ਜਾਂਦੀ। ਬੰਦਾ ਬੰਦੇ ਦਾ ਦਾਰੂ ਹੁੰਦਾ। ਮੈਂ ਇਹੀ ਸਮਝ ਕੇ ਪੈਸੇ ਦਿੱਤੇ ਸੀ— ਚੱਲੋਂ ਬੰਦਾ ਮੂੰਹ ਮੱਥੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲਾ। ਆਪੇ ਟਾਈਮ ਸਿਰ ਦੇ ਦਊ। ਪਰ ਟਾਈਮ ਦੀ ਕੋਈ ਹੱਦ ਹੁੰਦੀ ਹੈ ਨਾ। ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਇੰਤਜਾਰ ਕੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ? ਹੁਣ ਵਿਆਜ 'ਚ ਆਹ ਮੱਝ ਹੀ ਦੇ ਦੇ,” ਛਿੰਨੀ ਅੱਗੋਂ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦਊ। ਉਹ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਗਊ ਹੋਈ। ਨਾ ਉਸ ਪਿੱਛੇ ਸੁਖ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਅੱਗੇ। ਕਿੰਨੀ ਮਿਹਨਤ ਨਾਲ ਉਸ ਇਹ ਘਰ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਤਾਂ ਵਿਚਾਰੀ ਨੂੰ ਟਿਕਣਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਰੋਟੀ ਟੁਕ ਤੋਂ ਵਿਹਲੀ ਹੁੰਦੀ ਤਾਂ ਚਰਖਾ ਲੈ ਬਹਿੰਦੀ। ਵੀਣਾ ਵੀ ਤਾਂ ਹੁਣ ਵਿਆਹੁਣ ਵਾਲੀ ਹੋ ਚਲੀ। ਕਿੱਡੀ ਛੇਤੀ ਮੱਕੀ ਦੇ ਟਾਂਡੇ ਵਾਂਗ ਵੱਧ ਗਈ। ਉਸ ਤੋਂ ਇਕ ਸਾਲ ਛੋਟਾ ਕਾਕੂ ਉਸ ਦੇ ਲੱਕ ਤੱਕ ਮਸਾਂ ਆਉਂਦਾ.. ਕਿਸੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਦਾ ਵੀ ਕੋਈ ਆਸਰਾ ਨਹੀਂ। ਚਾਚਾ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਨਹੀਂ ਦੇਖ ਸੁਖਾਉਂਦਾ। ਜਦ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਸੌ ਤਿਉੜਿਆਂ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਪਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਜੱਗੀ ਪੁੱਤ-ਤੈਨੂੰ ਇਥੇ ਕੰਮ ਦਾ ਕਿਤੇ ਘਾਟਾ। ਐਵੇਂ ਨਾ ਬਾਹਰ ਜਾ ਕੇ ਰੁਲੀਂ।” ਜੱਗੀ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਦੇ ਅੰਦਰ ਕਈ ਕੁਝ ਦਬ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੀ ਆ ਇਹ ਜ਼ਿੰਦਗੀ! ਨਾ ਚੰਗਾ ਖਾਈਦਾ। ਨਾ ਹੀ ਚੰਗਾ ਪਹਿਨੀਦਾ। ਨਾ ਚੰਗਾ ਰਹੀਦਾ। ਚੱਲ ਸੌ ਚੱਲ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਕਦੀ ਘਰ 'ਚ ਦਾਲ ਹੈ ਤਾਂ ਚਾਹ ਪੱਤੀ ਹੈ ਨਹੀਂ। ਕਦੀ ਚਾਹ ਹੈ ਤਾਂ ਖੰਡ ਨਹੀਂ। ਦਿਨੇ ਰਾਤੀਂ ਦੌੜ ਲੱਗੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਇੱਕ ਪਾਸਿਉਂ ਛੁੱਟੀਦਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਅੜ ਜਾਈਦਾ..।

“ਜੱਗੀ ਉਹ ਦੇਖ ਕੌਣ ਜਾਂਦਾ?” ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਦੂਰ ਸੜਕ ਪਾਰ ਕਰਦੇ ਆਦਮੀ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਉਸ ਝੱਟ ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਰੱਖਿਆ ਤੇ “ਸਰਦਾਰ ਜੀ-ਸਰਦਾਰ ਜੀ,” ਕਰਦਾ ਉਸ ਵੱਲ ਦੌੜਿਆ ਤੇ ਸਤ ਸ਼੍ਰੀ ਅਕਾਲ ਜਾ ਬੁਲਾਈ।

“ਸਤ ਸ਼੍ਰੀ ਅਕਾਲ,” ਭਾਪੇ ਨੇ ਦਾਹੜੀ 'ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਜਵਾਬ ਦਿੱਤਾ।

“ਕਿਹੜਾ ਮੁਲਕ ਹੋ ਤੁਹਾਡਾ?” ਪਹਿਲ ਭਾਪੇ ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ।

“ਇੰਡੀਆ।”

“ਫੇਰ ਤਾਂ ਹਮਵਤਨੀ ਭੱਗਾ ਹੋਏ।”

ਭਾਪਾ ਖੀਅ-ਖੀਅ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਹੱਸਿਆ ਸੀ।

“ਉਏ ਆਹ ਤੁਸਾਂ ਕੈ ਹਾਲ ਬਣਾਇਐ?”

“ਕੁਸ਼ ਨਾ ਪੁੱਛੋ।”

ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਅਲਫ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਜੇ ਤੱਕ ਸਾਰੀ ਕਹਾਣੀ ਇਕੋ ਸਾਰੇ ਦੁਹਰਾਈ।

“ਹੁਣ?” ਭਾਪੇ ਨੇ ਪ੍ਰੀਤੂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਕਿਤੇ ਕੰਮ ਮਿਲ ਜਾਏ ਤਾਂ,” ਜੱਗੀ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਬੋਲਿਆ।

“ਗੁਰੂ ਘਰ ਚਲਦੇ ਸੀ,” ਟੈਕਸੀ ਲੈ ਉਹ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ।

“ਮੈਡਾ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਕਭੀ ਕਭਾਰ ਕੰਪਨੀ ਦੇ ਕੰਮ ਇਧਰ ਐਨਾ ਹੁੰਨਾ। ਜਦੋਂ ਭੀ ਆਵਾਂ-ਗੁਰੂ ਘਰ ਜ਼ਰੂਰ ਮੱਥਾ ਟੇਕੀਦਾ। ਉੱਝ ਤਾਂ ਸ਼ਾਂਤੀ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦੀ। ਇਕ ਇਹਦਾ ਹੀ ਸਹਾਰਾ..।”

“ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ-ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ,” ਭਾਪੇ ਨੇ ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੂੰ ਫਤਹਿ ਬੁਲਾਈ। ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ ਰਹੇ।

ਗ੍ਰੰਥੀ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਇਕ ਕਮਰਾ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ। ਨਹਾਉਣ ਲਈ ਸਾਬਣ ਤੇਲ ਵੀ ਦਿੱਤਾ।

“ਹੁਣ ਤੁਸੀਂ ਆਰਮ ਕਰਸੀ। ਗੱਲ ਸੁੱਭਾ ਨੂੰ ਹੋਸੀ,” ਭਾਪੇ ਨੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦੱਸਿਆ ਸੀ।

“ਕਿੰਨਾ ਚੰਗਾ।” ਉਹ ਹੌਸਲੇ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ।

“ਆਪਣਾ ਆਪਣਾ ਹੀ ਹੁੰਦਾ।”

“ਗੁਰੂ ਨੇ ਸਿੱਖਾਂ ਵਿਚ ਐਨੀ ਦਯਾ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਭਰੀ ਆ ਕਿ ਪੁੱਛੋ ਕੁਝ ਨਾ।”

“ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀ ਨਾ ਪਾ ਦੇਈਏ?”

“ਚਾਹੀਦੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆ।”

“ਜਾ ਫੇਰ ਭਾਈ ਕੋਲੋਂ ਮਿੰਨਤ ਤਰਲਾ ਕਰ ਕੇ ਚਿੱਠੀ ਫੜ ਲਿਆ।”

ਕੰਧ ਦਾ ਪ੍ਰਛਾਵਾਂ ਫੈਲਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਪ੍ਰੀਤੂ ਗ੍ਰੰਥੀ ਕੋਲੋਂ ਚਿੱਠੀ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਪੈਂਨ ਵੀ ਲੈ ਆਇਆ।

“ਕੀ ਲਿਖਾਂ?” ਉਸ ਪ੍ਰੀਤੂ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਲਿਖ ਦੇ ਰਾਜ਼ੀ ਖੁਸ਼ੀ।”

“ਹੋਰ।”

“ਅੱਗੇ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਕੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਪਤਾ।”

“ਏਦਾਂ ਨਾ ਲਿਖ ਦੇਵਾਂ-ਅੱਧੇ ਮਰ ਗਏ ਆਂ ਤੇ ਅੱਧੇ..ਬਾਕੀ ਰਾਮ ਨਾਮ ਸੱਤ ਹੈ। ਆਪਾਂ ਪਾ ਕੇ ਅੱਠ ਹੈ।”

“ਨਹੀਂ। ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਤਾਂ ਜੋ ਹੋਈ ਸੀ, ਸੋ ਹੋ ਹੀ ਰਹੀ ਆ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਫਿਕਰਾਂ ਵਿਚ ਪਾਉਣਾ।”

“ਚਿੱਠੀ ਤਾਂ ਸਾਰੀ ਖਾਲੀ ਪਈ। ਕੁਸ਼ ਨਾ ਕੁਸ਼ ਤਾਂ ਲਿਖਣਾ ਹੀ ਪੈਣਾ। ਆਖਿਰ ਭਰਨੀ ਵੀ ਆ।”

“ਲਿਖ ਦੇ ਇਰਾਨ ਵਿਚ ਸਾਨੂੰ ਪਾਕਿਸਤਾਨੀ ਵੀਰ ਰਸ਼ੀਦ ਮਿਲਿਆ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗਾ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਇਨਸਾਨ ਦੇ ਰੂਪ ਵਿਚ ਦੇਵਤਾ। ਸਾਡੀ ਉਸ ਨੇ ਖੂਬ ਖਾਤਰ ਕੀਤੀ।

ਇਕ ਭਾਪਾ ਮਿਲਿਆ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਿਲਣਸਾਰ ਬੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੀ ਸਾਡੀ ਬੜੀ ਮਦਦ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਟੈਕਸੀ ਵਿਚ ਬੈਠਾ ਕੇ ਸਾਰਾ ਸ਼ਹਿਰ ਘੁੰਮਾਇਆ। ‘ਕੱਲੀ-ਕੱਲੀ ਥਾਂ ਦਿਖਾਈ। ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਆ ਸ਼ਹਿਰ ਜੈਦਾਨ। ਆਪਣੇ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਵਰਗਾ। ਬਿਲਕੁਲ ਉਦਾਂ ਦਾ ਹੀ। ਵੱਡੀਆਂ-ਵੱਡੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ। ਕਾਰਾਂ ਹੀ ਕਾਰਾਂ ਨਜ਼ਰ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਬਹੁਤ ਸਫਾਈ। ਈਰਾਨ ਚੰਗਾ ਮੁਲਕ। ਅਸੀਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦਿਨਾਂ ਤੋਂ ਆਲੀਸ਼ਾਨ ਹੋਟਲ ਵਿਚ ਰਹਿ ਰਹੇ ਆਂ। ਬਹੁਤ ਨਜ਼ਾਰੇ ਨੇ ਏਸ ਹੋਟਲ ਵਿਚ। ਕੱਚ ਦਾ ਤਲਾਅ। ਰੋਜ਼ ਸਿਲਮਾ ਦੇਖੀਦਾ। ਫਰਿਜ਼ ਦਾ ਠੰਢਾ ਪਾਣੀ ਪੀਈਦਾ। ਸੌਣ ਲਈ ਗੱਦੇ। ਖਾਣ ਪੀਣ ਲਈ ਖੁੱਲ੍ਹਾ। ਭਾਵੇਂ ਮੱਛੀ ਖਾਈਏ, ਭਾਵੇਂ ਕੁੱਕੜ। ਭਰ ਗਈ ਕਿ ਅਜੇ ਵੀ ਕੋਈ ਕਸਰ ਰਹਿੰਦੀ ਆ?”

“ਕਿਉਂ ਸਾਲਿਆਂ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ,” ਉਸ ਪ੍ਰੀਤੂ ਦੇ ਪੱਟ ’ਤੇ ਜ਼ੋਰ ਨਾਲ ਹੱਥ ਮਾਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਚੱਲ ਐਦਾਂ ਲਿਖ ਦੇ। ਅਸੀਂ ਅਗਲੇ ਹਫ਼ਤੇ ਤੈਰਾਨ ਪੁੱਜ ਜਾਣਾ। ਦੂਜਾ ਖਤ ਉਥੋਂ ਪਾਵਾਂਗੇ ਤੇ ਫੇਰ ਪੱਕਾ ਡਰੈਸ ਲਿਖਾਂਗੇ।”

“ਹੋਰ।”

“ਬਾਬਿਆਂ ਦੇ ਸੁਖ ਲਿਉ..।”

“ਅੱਛਾ,” ਕਹਿ ਉਹ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਹੱਸਿਆ।

“ਬਾਕੀ ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਵੱਲੋਂ ਜੋ ਜੀਅ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਲਿਖ ਲੈ।”

ਐਦਾਂ ਦੀਆਂ ਹੋਰ ਗੱਲਾਂ ਲਿਖ ਕੇ ਉਸ ਚਿੱਠੀ ਪੂਰੀ ਕੀਤੀ ਤੇ ਭਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਦੇ ਆਇਆ ਸੀ।

ਗਿੱਟੇ ਥੱਲੇ ਉਭਰਿਆ ਹੋਇਆ ਛਾਲਾ ਉਸ ਅੰਗੂਠੇ ਦੇ ਦਬਾਅ ਨਾਲ ਫੇਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਛਾਲਾ ਪੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲ ਗਿਆ। ਉਸ ਖਿੱਚ ਕੇ ਉਪਰੋਂ ਮਾਸ ਲਾਹ ਦਿੱਤਾ। ਹੇਠਾਂ ਅਣਗਿਣਤ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਦਿੱਸੇ। ਜਿਵੇਂ ਇਕੋ ਵਾਰ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਛਾਲਿਆਂ ਨੇ ਜਨਮ ਲੈ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਹੁਣ ਇਸ ਉਪਰ ਕੀ ਲਾਇਆ ਜਾਵੇ। ਉਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਐਦਾਂ ਤਾਂ ਜੁੱਤੀ ਵੀ ਨਹੀਂ ਪੈਣੀ। ਪਿੰਡ ਤਾਂ ਜੁੱਤੀਉਂ ਬਿਨਾਂ ਸਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਧਰ ਮਰਜ਼ੀ ਫਿਰੀ ਜਾਓ। ਉਸ ਕਦੇ ਛਾਲੇ ਛੂਲੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਆਪੇ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਆਪੇ ਹੀ ਫਿਸ ਜਾਂਦਾ। ਜੇ ਭੁੜਕ ਕੇ ਛੈਣੀ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਖ਼ਮ ’ਤੇ ਪਿਸ਼ਾਬ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਉਪਰ ਕੱਸ ਕੇ ਲੀਰ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਂਦਾ। ਆਰਾਮ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਜੇ ਕਿਤੇ ਭਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਤਾਏ ਹਰੀਦਾਸ ਕੋਲ ਚਲੇ ਜਾਂਦਾ। ਕੁੰਡੀ ’ਚੋਂ ਉਂਗਲ ਲਬੇੜ ਕੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ’ਤੇ ਮਲ੍ਹਮ ਜਿਹੀ (ਲਾਲ ਰੰਗ ਦੀ) ਲਗਾ ਲੈਂਦਾ। ਤਾਇਆ ਹਰੀਦਾਸ ਕਹਿੰਦਾ, “ਜੱਗਿਆ, ਤੈਨੂੰ ਮਲ੍ਹਮ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਪੈ ਗਈ?”

“ਤਾਇਆ—ਆਹ ਜ਼ਖ਼ਮ ਭਰ ਚਲਿਆ। ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਤੰਗ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਿਆ ਫੇਰ ਔਖੇ ਹੋਵਾਂਗੇ। ਤੇਰੇ ਵਾਲੀ ਮਲ੍ਹਮ ਬਹੁਤ ਹੀ ਚੰਗੀ। ਸਿਰਫ ਚਾਰ ਵਾਰ ਲਾਉਣੀ ਪੈਂਦੀ। ਫੇਰ ’ਰਾਮ ਆ ਜਾਂਦਾ।”

ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਇਆ ਹਰੀਦਾਸ ਬਹੁਤ ਯਾਦ ਆਇਆ। ਹੱਕਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਉਹ

ਕਾਰਖਾਨੇ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ ਰੰਬਾ ਚੰਡਾਉਣ ਜਾਂ ਦਾਤੀ ਦੇ ਦੰਦੇ ਕੱਢਵਾਉਣ। ਗੱਲਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਨਾ ਟੁੱਟਣ ਦਿੰਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਪਿੰਡ ਦਾ ਇਤਿਹਾਸ ਜਾਣਦਾ ਹੋਵੇ। ਪਰਤ ਦਰ ਪਰਤ ਉਹ ਇਤਿਹਾਸ ਦੇ ਪੰਨੇ ਫਰੋਲਦਾ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਗੱਲ ਭਾਪੇ 'ਤੇ ਆ ਜਾਂਦੀ, “ਬੜਾ ਪਿਆਰ ਸੀ ਸਾਡੇ ਵਿਚ। ਉਦੋਂ ਦੂਜ ਦੀ ਗੱਲ ਕੌਣ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਬਾਵਾ ਸਿਹੁ ਸਾਡੇ ਘਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਮਾਂ ਮੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਛੰਨਾ ਭਰ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁੱਧ ਦਿੰਦੀ। ਜੇ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਘਰ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਭਾਬੀ ਕਰਤਾਰੋ ਮੇਰੇ ਵਾਲੇ ਕੌਲ 'ਚ ਮੁੱਠ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਸ਼ੱਕਰ ਪਾਉਂਦੀ। ਕਦੇ ਮੈਂ ਇਧਰ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਕਦੇ ਬਾਵਾ ਸਿਹੁ। ਜੱਗਿਆ ਤੂੰ ਤਾਂ ਇੰਨ ਬਿੰਨ ਉਸੇ 'ਤੇ ਗਿਆ। ਕਈ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਝੋਲਾ ਪੈਂਦਾ..।”

ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਚੁਟਕੀ ਭਰ ਕੇ ਉਸ ਜ਼ਖ਼ਮ ਵਾਲੀ ਥਾਂ 'ਤੇ ਪਾ ਦਿੱਤੀ। ਉਂਗਲ ਨਾਲ ਨਪ ਦਿੱਤੀ। ਲੱਤਾਂ ਪਸਾਰ ਲਈਆਂ। ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਉਹ ਕਰਨ ਲੱਗਾ। ਪਿੰਡ ਐਨਾ ਕੰਮ ਕਰੀਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਵਾਰ ਇੰਦਰ ਕੇ ਕਣਕ ਕੁਤਰਾਉਣ ਲੈ ਗਏ। ਪੂਰੇ ਛੱਤੀ ਘੰਟੇ ਬਰਾਬਰ ਰੁੱਗ ਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜੀਤੂ ਤਾਂ ਦੇਖਦਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਕੰਮ ਖਤਮ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਤਾਇਆ ਹੋਰ ਸੇਵਾ?”

“ਜੱਗਿਆ ਸ਼ੇਰਾ..ਤੂੰ ਤਾਂ ਜੱਟਾਂ ਦੇ ਪੁੱਤਰਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਪਿੱਛੇ ਛੱਡ ਗਿਆ।”

“ਤਾਇਆ ਕੰਮ ਕਰੀਦਾ।”

“ਸੱਚੀ ਪੁੱਤਰਾ।”

“ਅਜੇ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਖੁਰਾਕ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ।”

“ਕਿਉਂ ਦੋ ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਰੱਖੀਆਂ ! ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਦਿੰਦੀਆਂ।”

“ਦੁੱਧ ਤਾਂ ਦੋਵੇਂ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਇੱਕ ਤਾਜ਼ਾ ਸੂਈ ਤੇ ਦੂਜੀ ਤੋਕੜ ਆ ਪਰ..।”

“ਪਰ ਕੀ..?”

“ਘਰ ਦੀਆਂ ਤੰਗੀਆਂ ਨੇ ਮਾਰ ਲਿਆ। ਮਹਿੰਗਾਈ ਐਨੀ ਹੋ ਗਈ ਕਿ ਖਰਚਿਆਂ ਦਾ ਪਤਾ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ। ਦੁੱਧ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦੋਧੀ ਲੈ ਜਾਂਦਾ। ਜਦੋਂ ਭਾਪਾ ਜਿਉਂਦਾ ਸੀ, ਮਜ਼ਾਲ ਸੀ ਘੁੱਟ ਦੁੱਧ ਵੇਚਣ ਦਿੰਦਾ। ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ—ਦੁੱਧ ਪੁੱਤ ਬੜੇ ਕਰਮਾਂ ਨਾਲ ਮਿਲਦੇ ਆ। ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਨੂੰ ਵੇਚੀਦਾ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਲੈਂਦਾ। ਕਹੇਂ ਦਾ ਵੱਡਾ ਗਲਾਸ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਭਰ ਕੇ ਦਿੰਦਾ। ਫੇਰ ਆਪ ਭਰ ਲੈਂਦਾ। ਖਾਲੀ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮਗਰੇ ਤਾਂਬੇ ਦੇ ਪਤੀਲੇ 'ਚੋਂ ਹੋਰ ਭਰ ਦੇਂਦਾ। ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ—ਭਾਪਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਨੂੰ ਪੀਤਾ ਜਾਂਦਾ। ਭਾਪਾ ਕਹਿੰਦਾ—ਸੌਰਿਆ ਗੱਦਾਂ ਦਿਆ, ਪੀ ਲੈ ਮੇਰੇ ਹੁੰਦਿਆਂ, ਫੇਰ ਨੂੰ ਆਹ ਵੇਲੇ ਆਉਣੇ।”

“ਬਾਵਾ ਸਿਹੁ ਨੇ ਵੀ ਕਿਹੜਾ ਸੁੱਖ ਦੇਖਿਆ। ਬੜਾ ਜੁਆਨ ਸੀ ਉਹ। ਮੇਹਰਦੀਨ ਭਲਵਾਨ ਵਰਗਾ। ਜਦੋਂ ਬਾਵਾ ਸਿਹੁ ਨੇ ਸੁਰਤ ਸੰਭਾਲੀ ਆਰਨ 'ਤੇ ਜਾ ਬੈਠਾ। ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਕਿ ਆਰਨ 'ਤੇ ਉਹ ਬੈਠਾ ਹੀ ਪੂਰਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।”

ਭਾਪੇ ਦੇ ਹੁੰਦਿਆਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜੋ ਭਾਪਾ ਸਮਝਾਈ ਜਾਂਦਾ, ਉਹ ਉਹੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ। ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਧ ਕੋਈ ਹੋਰ ਗੱਲ ਨਾ ਹੁੰਦੀ।

ਭਾਪਾ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਦੇ ਭਾਈ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਹੀ ਵਾਗਰੂ-ਵਾਗਰੂ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਠ ਬੈਠਦਾ। ਆਰਨ ਪਾਉਂਦਾ। ਜਦੋਂ ਤਪ ਜਾਂਦਾ, ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰਦਾ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਭਾਪਾ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ‘ਹੂੰ’, ‘ਹਾਂ’, ‘ਅੱਛਾ’।

ਪਰ ਇਸ ਮੈਦਾਨ ਵਿਚ ਉਹ ਹਾਰ ਗਿਆ ਸੀ—ਸੋਚ ਉਸਨੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ 'ਤੇ ਹਾਸਾ ਵੀ ਆਇਆ। ਕੀ ਮਰੂ-ਮਰੂ ਕਰੀ ਗਿਆ ਸੀ ਸਾਰੀ ਵਾਟ। ਇਸ ਕਰਕੇ ਕਿ ਰੇਤਾ ਵਿਚ ਪੈਰ ਖੁੱਭਦੇ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹਾਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ। ਉਹ ਬਾਕੀਆਂ ਨਾਲੋਂ ਚੰਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਿਜੈ..ਪੰਮਾ..ਵਿਨੋਦ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਬਹੁਤ ਬੁਰਾ ਹਾਲ ਸੀ। ਵਿਨੋਦ ਤਾਂ ਅੜ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ..“ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਨੂੰ ਹੋਰ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ।”

“ਕਾਕਾ—ਅਜੇ ਤਾਂ ਅੱਧੀ ਵਾਟ ਵੀ ਨੂੰ ਮੁੱਕੀ,” ਦਲਾਲ ਗੁੱਸੇ ਵਿਚ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

“ਕੀ?”

“ਅਜੇ ਤਾਂ ਦਿੱਲੀ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਆ।”

“ਐਦਾਂ ਕਰੋ। ਅੱਜ ਦਾ ਸਫ਼ਰ ਇੱਥੇ ਹੀ ਖਤਮ ਕਰ ਦਿਓ।”

“ਵਿਨੋਦ ਦੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਆ,” ਪੰਮਾ ਵੀ ਬਾਈ ਖੜ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਵੀ ਨੂੰ ਤੁਰਿਆ ਜਾਂਦਾ।” ਵਿਜੈ ਨੇ ਵੀ ਏਅਰ ਬੈਂਗ ਮੋਢੇ ਤੋਂ ਲਾਹ ਖੱਲੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਦਲਾਲ ਸੋਚੀਂ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਾਰੇ ਤਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਛਾਂ ਵਿਚ ਖੜੇ ਸਨ।

“ਦੇਖੋ-ਬਈ। ਐਦਾਂ ਤਾਂ ਗੱਲ ਨੂੰ ਬਣਨੀ। ਆਖਿਰ ਠਹਿਰਣ ਲਈ ਜਗ੍ਹਾ ਚਾਹੀਦੀ। ਆਪਾਂ ਇੱਥੇ ਰੁਕ ਵੀ ਕਿਵੇਂ ਸਕਦੇ। ਨਾ ਬੈਠਣ ਲਈ ਥਾਂ, ਨਾ ਹੀ ਪੈਣ ਲਈ..ਬਾਕੀ ਤੁਸੀਂ ਆਪ ਦੇਖ ਲਉ..।” ਕਹਿ ਦਲਾਲ ਬੈਂਗ ਰੱਖ ਕੇ ਉਪਰ ਬੈਠ ਗਿਆ।

“ਬਾਬੂ ਜੀ, ਕੋਈ ਰੁੱਖ ਰੱਖ ਆਉ?” ਵਿਜੈ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਵਿਚ ਦੋ ਕੁ ਘੰਟਿਆਂ ਵਿਚ ਕੋਈ ਰੁੱਖ ਆ ਹੀ ਜਾਊਗਾ।”

“ਚੱਲੋ-ਬਈ-ਚੱਲੋ ਫੇਰ ਆਪਾਂ 'ਰਾਮ ਕਰਾਂਗੇ।” ਜਸਵੰਤ ਨੇ ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕਾਫਲਾ ਅਗਾਂਹ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ।

ਮੀਲ ਕੁ ਤੁਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬਲਵੀਰ ਨੇ ਵੀ ਹਥਿਆਰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਭਲਾ ਹੋਵੇ ਜਸਵੰਤ ਦਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਬਾਂਹ ਫੜ ਲਈ, ਮੁੜ ਛੱਡੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਕਹੀ ਗਿਆ, “ਕਾਕਾ ਤੁਰਿਆ ਚੱਲ। ਮੇਰਾ ਸ਼ੇਰ। ਮੇਰਾ ਬਘਿਆੜ। ਮੈਂ ਤੇਰੇ ਨਾਲ। ਅੱਹ ਸਾਹਮਣੇ ਦਰਖਤ ਦਿੱਸਦੇ। ਉਥੇ ਤੂੰ ਲੰਮਾ ਪੈ ਜਾਈਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਤੇਰੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਘੁਟੁੰਗਾ ਤੇ ਤੂੰ ਮੇਰੀ ਮਾਲੀਸ਼ ਕਰੇਂਗਾ। ਫੇਰ ਦੋਵੇਂ ਤਰੋ-ਤਾਜ਼ਾ। ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਖੱਲੀਆਂ ਮਾਰਨ ਦੇ ਢੰਗ ਸਮਝਾਊਂਗਾ। ਦੇਖੀਂ ਫੇਰ ਤੂੰ ਸਹੇ ਵਾਂਗੂੰ ਛੁੜੱਪੇ ਮਾਰਨ ਲੱਗ ਜਾਊਂ ਪਾਣੀ ਵੀ ਮਿਲੂ। ਦਰਖਤ ਆ ਗਏ ਤਾਂ ਪਾਣੀ ਵੀ ਮਿਲੂ। ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਪੀ ਲਈਂ। ਮੇਰੀ ਉਮਰ ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਪੰਦਰਾਂ ਸਾਲ ਜ਼ਿਆਦਾ ਆ। ਮਜ਼ਾਲ ਆ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਵੀ ਸੀ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ। ਕਰਤੀ ਨਾ

ਅੱਜ ਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ। ਸੌਰਿਆ ਅਜੇ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਕਰਾਉਣਾ। ਉਥੇ ਕੀ ਕਰੇਗਾ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਹਾਰ ਮਾਰ ਲਈਂ।”

ਦਿਲਾਸੇ ਸਨ—ਇੱਕ ਦੂਜੇ ਨੂੰ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਇੰਨਾ ਸਫਰ ਤੈਅ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਥੱਕ ਗਏ.. ਬਾਕੀਆਂ ਬਾਰੇ ਕੀ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਪਿੰਜਨੀਆਂ ਘੁਟਦਿਆਂ ਉਸ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਿਹਾ। ਕੀਤਾ ਵੀ ਕੀ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਵੀ ਹਾਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਮੰਜ਼ਿਲ ਦਿੱਸਣੀ ਚਾਹੀਦੀ ਹੈ, ਸੋਚਦਿਆਂ-ਸੋਚਦਿਆਂ ਉਸ ਅੰਦਰ ਇਕ ਨਵੀਂ ਸਫ਼ਤੀ ਦੇ ਭਾਵ ਉਭਰੇ ਸਨ। ਉਹਨੂੰ ਹੁਣ ਆਪਣਾ ਆਪ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸ਼ਕਤੀਸ਼ਾਲੀ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਆਪਣੇ ਕੀਤੇ ਹੋਏ 'ਤੇ ਪਛਤਾਵਾ ਵੀ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਐਵੇਂ ਨਿਆਣਿਆਂ ਵਾਂਗੂ ਮਰੂ-ਮਰੂ ਕਰਨ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ ਹੁੰਦਾ।

“ਆਪਾਂ ਕੰਮ ਲੱਭਣਾ,” ਪ੍ਰੀਤੂ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਉਸ ਸੁਲਾਹ ਮਾਰੀ।

“ਕੰਮ ਲੱਭਣ ਹੀ ਤਾਂ ਆਏ—ਹੋਰ ਕੜਛ ਮਾਂਜਣਾ।”

“ਜਿਦਾਂ ਮਰਜ਼ੀ ਹੋਵੇ। ਜਿੰਨੇ ਕੁ ਦਿੱਤੇ—ਉੱਠੇ ਹੀ ਵਾਪਸ ਹੋ ਜਾਣ। ਫੇਰ ਭਾਵੇਂ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਮੋੜ ਦੇਣ।”

“ਹੂੰ,” ਕਹਿ ਪ੍ਰੀਤੂ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਵਿਚ ਗੁਆਚਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਦੇਰ ਰਾਤ ਗਈ ਤੱਕ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਸਾਂਝੀਆਂ ਕਰੀ ਗਏ ਸਨ ਪਰ ਅੰਦਰ ਇਕ ਹਉਕਾ ਆਪਣੀ ਜ਼ਹਿਰੀ ਗੈਸ ਫੈਲਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕਮਰੇ ਵਿਚ ਟਿਊਬ ਜਗ ਜਗੀ ਸੀ।

ਕਲਾਕ ਦੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ—ਵੱਡੀਆਂ ਸੂਈਆਂ ਦੌੜੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।

ਉਹ ਪਾਸੇ ਤੇ ਪਾਸਾ ਲੈ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਜਿੰਨੀ ਉਸ ਸੌਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਸੀ, ਉੱਨਾ ਹੀ ਉਹ ਨੀਂਦ ਤੋਂ ਦੂਰ ਹੁੰਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੋ ਵਾਰ ਉਸ ਉੱਠ ਕੇ ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਸੀ। ਟਿਊਬ ਬੁਝਾਉਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਉਸ ਵਿਚ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਵਿਚ-ਵਿਚ ਉਹ ਉਠ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ।

ਉਸ ਨੂੰ ਮਾਸਟਰਾਂ ਦਾ ਭਈਆ ਲੋਚਨੀ ਯਾਦ ਆਇਆ ਸੀ। ਲੋਚਨੀ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਗੰਡਾਸੇ ਚੰਢਾਉਣ ਆਉਂਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਜਦੋਂ ਵੀ ਆਉਂਦਾ, ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਗੱਲ ਛੇੜ ਲੈਂਦਾ।

“ਸਰਦਾਰ ਜੀ—ਆਪ ਹਮ ਸੇ ਅੱਛੇ ਹੈਂ,” ਹਰ ਗੱਲ ਨਾਲ ਉਹ ਇਹ ਜ਼ਰੂਰ ਕਹਿੰਦਾ, “ਹਮ ਤੋ ਘਰ ਸੇ ਦੂਰ ਹੈਂ। ਦੋ ਸਾਲ ਬਾਅਦ ਜਾਤੇ ਹੈਂ। ਪਤਨੀ, ਬੱਚੇ ਕੇ ਸਾਥ ਅੰਨਦ ਸੇ ਰਹਿ ਭੀ ਨਹੀਂ ਸਕਤੇ।”

“ਸਰਦਾਰ ਜੀ—ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਬਹੁਤ ਕੰਮ ਮਿਲਤੀ ਹੈਂ। ਠਾਕੂਰ ਲੋਕ ਕਾਮ ਤੋ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਕਰਵਾ ਲੇਤੇ ਹੈਂ। ਪਰ ਪੇਟ ਭਰ ਅਨਾਜ ਭੀ ਨਹੀਂ ਦੇਤੇ ਖਾਨੇ ਕੋ। ਬਾਕੀ ਵਸਤੂਏ ਤੋਂ ਬਾਦ ਮੇਂ ਆਤੀਂ ਹੈਂ।”

ਗੱਲਾਂ ਕਰਦੇ—ਕਰਦੇ ਲੋਚਨੀ ਦੀਆਂ ਅੱਖਾਂ ਭਰ ਆਉਂਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਦੁੱਖ ਦਰਦ ਸਾਂਝਾ ਕਰਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਉਹ ਕਿੰਨੀ ਦੇਰ ਲੋਚਨੀ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਛਿੰਨੀ ਨਾਲ ਵੀ ਲੋਚਨੀ ਬਾਰੇ ਗੱਲਾਂ ਕਰਦਾ।

“ਕੁਸ਼ ਨੂੰ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਭਈਆਂ ਦੀ ਵੀ।”

“ਵਿਚਾਰੇ ਘਰੋਂ-ਬੇ-ਘਰ ਜਿਉਂ ਹੋਏ।”

“ਪੇਟ ਸਭ ਕੁਸ਼ ਕਰਾਉਂਦਾ।”

“ਕਿਸਮਤ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।”

“ਕਹਿੰਦੇ ਉਧਰ ਗਰੀਬੀ ਵੀ ਬਹੁਤ। ਦੋ ਵੇਲੇ ਰੋਟੀ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ। ਅੱਜ ਆਪਣਾ ਕਾਮਰੇਡ ਧੰਨਾ ਸਿੰਘ ਦੱਸਦਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਆਪਣਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨਵਾਂ- ਨਵਾਂ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਸ ਇਕ ਨਵੀਂ ਯੋਜਨਾ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਗੰਗਾ ਦੀ ਸਫਾਈ ਕਰਾਉਣ ਦੀ। ਆਖਿਰ ਗੰਗਾ ਸਾਡੀ ਪਵਿੱਤਰ ਨਦੀ ਜਿਉਂ ਹੋਈ। ਫੇਰ ਇਸ ਵਿਚ ਐਨਾ ਗੰਦ ਕਿਉਂ ਸੁੱਟਿਆ ਜਾਵੇ। ਇਸ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਨੂੰ ਬਹਾਲ ਕੀਤਾ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਅਖਬਾਰ ਵਿੱਚ ਇਕ ਲੇਖ ਆਇਆ ਸੀ ‘ਗ’ ਸੇ ਗੰਗਾ ਔਰ ‘ਗ’ ਸੇ ਗਰੀਬੀ। ਲੇਖਕ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਗੰਗਾ ਘਾਟ ਦੇ ਦੋਵੇਂ ਪਾਸੀਂ ਪੈਂਦੇ ਇਲਾਕਿਆਂ ਵਿਚ ਐਨੀ ਗਰੀਬੀ ਆ ਕਿ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਅੱਸਤ ਆਮਦਨ ਸੱਠ ਰੁਪਏ ਮਹੀਨਾ ਵੀ ਨੂੰ ਬਣਦੀ। ਅਜਿਹੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਪਝੱਤਰ ਪ੍ਰਤੀਸ਼ਤ ਤੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੋਣੀ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਨੂੰ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਗੰਗਾ ਦੀ ਪਵਿੱਤਰਤਾ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਲੋਕਾਂ ਦੇ ਢਿੱਡਾਂ ਵਿੱਚ ਪੈਂਦੇ ਵੱਟਾਂ ਨੂੰ ਦੂਰ ਕਰੇ।”

“ਲੋਕੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੁੰਦੇ—ਕਾਮਰੇਡ ਐਵੇਂ ਰੋਲਾ ਪਾਉਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਪਰ ਆਹ ਗੱਲ ਤਾਂ ਮਨ ਨੂੰ ਲੱਗਦੀ।”

ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਭਈਏ ਲੋਚਨੀ ਵਰਗਾ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਜਿਹਾ ਫਰਕ ਸੀ। ਲੋਚਨੀ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਵਿੱਚ ਸੀ ਤੇ ਉਹ ਵਿਦੇਸ਼ ਵਿਚ।

ਹੋਰ ਭਈਏ ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਅੱਗਿਉਂ ਲੰਘ ਗਏ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਫਿਲਮ ਦੀ ਗੀਲ ਚੱਲ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

“ਆਹ ਵੀ ਹੋਣਾ ਸੀ,” ਸੋਚ ਸ਼ਕਤੀ ਦੀ ਸਾਰੀ ਊਰਜਾ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਖਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ।

ਫੇਰ ਸਵੇਰ ਹੋਈ ਸੀ।

ਫੇਰ ਉਹ ਅਣਮੰਨੇ ਮਨ ਨਾਲ ਉਠਿਆ ਸੀ।

ਫੇਰ ਉਹ ਨਹਾਤਾ ਸੀ।

ਫੇਰ ਭਾਈ ਜੀ ਚਾਹ ਲਈ ਕਹਿ ਗਏ ਸਨ।

ਫੇਰ ਉਸ ਮਹਾਰਾਜ ਦੀ ਹਾਜ਼ਰੀ ਵਿੱਚ ਸੀਸ ਨਿਵਾਇਆ ਸੀ।

ਫੇਰ ਉਸ ਸਰਬਤ ਦੇ ਭਲੇ ਦੀ ਖ਼ੈਰ ਮੰਗੀ ਸੀ।

ਵੇਰ ਉਸ ਆਪਣੇ 'ਕੰਮ' ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।
 ਅਰਦਾਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਮੇਟੀ ਬੈਠੀ ਸੀ।
 ਪ੍ਰਧਾਨ, ਜਿਸ ਨੇ ਫਿਕਸੇ ਲਾ ਕੇ, ਕੱਸ ਕੇ ਦਾੜ੍ਹੀ ਬੰਨ੍ਹ ਰੱਖੀ ਸੀ, ਸੋਢੇ 'ਤੇ ਪਸਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਚਾਰੇ ਮੈਂਬਰ ਵੀ ਉਸ ਵਰਗੇ ਹੀ ਸਨ।
 ਵੱਡਾ ਸਾਰਾ ਮੇਜ਼ ਵਿਚਕਾਰ ਪਿਆ ਸੀ।
 "ਗੱਲ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਹੀ ਮਾੜੀ ਹੋ ਰਹੀ," ਗੱਲ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਤੋਰੀ ਸੀ।
 "ਸਰਦਾਰ ਜੀ-ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦਲਾਲ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨੂੰ ਬਖਸ਼ਦੇ। ਵਾਹਗੁਰੂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਬਚਾਏ। ਇਹ ਪੈਸਾ ਵੀ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਲੈਂਦੇ ਤੇ ਖਰਾਬ ਵੀ ਮਨ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕਰਦੇ।" ਕੋਈ ਹੋਰ ਮੈਂਬਰ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।
 "ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀ। ਕੰਮ ਬਣਨਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਕੰਮ ਬਣ ਜਾਏ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਖਰਚੇ ਹੋਏ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦਾ।"
 "ਇਨ੍ਹਾਂ ਮਾਸੂਮਾਂ ਕੋਲੋਂ ਐਨੇ ਪੈਸੇ ਭੀ ਲੈ ਲਏ। ਚਾਰ ਦਿਨ ਰੇਤਾ ਵਿੱਚ ਤੋਰਾਇਆ। ਹਾਲੇ-ਬੇਹਾਲ ਕਰਤਾ। ਫੇਰ ਦਗਾ ਦੇ ਕੇ ਦੌੜ ਗਏ।"
 "ਕਿਥੇ ਭਲਾ ਹੋਊਗਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ।"
 "ਵਾਹਗੁਰੂ ਆਪੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸਿਝੂਗਾ।"
 "ਸਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਕੁਸ਼ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਇਹ ਕੰਮ ਗ਼ੈਰ-ਕਾਨੂੰਨੀ ਹੋ ਰਿਹਾ।"
 "ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਕੁਸ਼ ਹੈ।
 "ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੇ ਉਲਟ ਕੇਸ ਬਣ ਸਕਦਾ।"
 "ਕੇਸ ਤਾਂ ਇਕ ਦੋ ਤੇ ਬਣੇਗਾ ਪਰ ਫਾਇਦਾ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਊਗਾ।"
 "ਹਾਂ-ਮਤਾ ਪਾਸ ਕਰਕੇ ਅੰਬੈਸੀ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿਓ। ਉਹ ਆਪੇ ਹੀ ਅਗਾਂਹ ਗੱਲ ਪਹੁੰਚਾਉਣਗੇ।"
 "ਠੀਕ ਹੈ ਜੀ," ਸਾਰਿਆਂ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਸੀ।
 "ਸੁਣੋ ਬਈ ਬੱਚਿਓ-ਅਸੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜੈਦਾਨ ਤੋਂ ਲੈ ਕੇ ਤਹਿਰਾਨ ਤੱਕ ਦਾ ਕਿਰਾਇਆ ਦੇਂਦੇ ਹਾਂ। ਨਾਲ ਹੀ ਪੰਝੀ-ਪੰਝੀ ਰਿਆਲ ਚਾਰ ਪਾਣੀ ਲਈ ਵੀ। ਤੁਸੀਂ ਇੰਡੀਅਨ ਐਮਬੈਸੀ ਨੂੰ ਮਿਲੋ। ਸਾਰੀ ਗੱਲ ਦੱਸਿਓ। ਉਹ ਹੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਿੱਧੇ ਰਾਹ ਪਾਉਣਗੇ। ਤੁਸੀਂ ਅਸਾਡੇ ਕੋਲ ਹਫਤਾ ਭਰ ਰਹਿ ਸਕਦੇ ਹੋ। ਸਾਰਾ ਖਰਚਾ ਅਸਾਡਾ ਹੋਵੇਗਾ। ਲੰਗਰ ਪਾਣੀ ਛਕੋ ਤੇ ਵਾਗਰੂ ਦੇ ਚਰਨੀ ਸੀਸ ਨਿਵਾਉ। ਉਹ ਈ ਅਸਾਡਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਬੇੜਾ ਪਾਰ ਕਰਨ ਵਾਲਾ। ਅਸਾਡਾ ਪਰਵਰਦਿਗਾਰ ਪਾਤਸ਼ਾਹ," ਕਮੇਟੀ ਦੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਕਮੇਟੀ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾਇਆ ਸੀ।
 "ਵਾਗਰੂ ਜੀ ਕਾ ਖਾਲਸਾ-ਵਾਗਰੂ ਜੀ ਕੀ ਫਤਹਿ," ਨਾਲ ਕਮੇਟੀ ਉਠ ਗਈ ਸੀ।

"ਉਏ ਦਵਿੰਦਰ ਤੇ ਦਿਆਲਾ," ਜੱਗੀ ਲੰਗੜਾਉਂਦਾ ਗੇਟ ਵੱਲ ਦੌੜ ਪਿਆ।
 "ਤੁਸੀਂ ਏਥੇ ਕਿਵੇਂ?" ਚੌਹਾਂ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਇੱਕੋ ਵਾਰ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ।
 "ਬੈਠ ਤਾਂ ਲਉ। ਫੇਰ ਆਪਣੀ ਰਾਮ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾ ਲਈਓ," ਦਿਆਲੇ ਨੇ ਕਿਹਾ।
 ਸਾਰਿਆਂ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਪੀਲਾਪਨ ਪਸਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਖੂਨ ਬਿਲਕੁਲ ਹੀ ਨਿਚੋੜ ਲਿਆ ਹੋਵੇ।
 "ਇਥੇ ਕੁ ਆ ਜਾਓ," ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਪੈਰ ਨਾਲ ਪੱਤੇ ਪਰ੍ਹਾਂ ਹਟਾ ਕੇ ਕਿਹਾ।
 ਫੇਰ ਗੱਲਾਂ ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੀਆਂ ਚਲਦੀਆਂ ਰਹੀਆਂ ਸਨ।
 "ਕਦੋਂ ਪੁੱਜੇ ਇੱਥੇ?" ਉਸ ਦਵਿੰਦਰ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ।
 "ਸਾਲਿਓ ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਛੱਡ ਕੇ ਦੌੜ ਆਏ। ਮੈਂ ਜਦੋਂ ਉਠਿਆ ਤਾਂ ਸਭ ਕੁਸ਼ ਬਦਲ ਚੁੱਕਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਬਾਕੀ ਜਣਿਆਂ ਨੂੰ ਉਠਾਇਆ ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ। ਕੋਈ ਕੁਸ਼ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਕੋਈ ਕੁਝ.. ਅਸੀਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਰੇਤਾ ਵਿਚ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲੱਭਦੇ ਰਹੇ ਪਰ ਕੁਸ਼ ਨਾ ਬਣਿਆ ਜੁੜਿਆ। ਕੁਸ਼ ਪਿਛੇ ਮੁੜਨ ਲਈ ਦਲੀਲਾਂ ਦੇਣ ਲੱਗੇ ਤੇ ਕੁਸ਼ 'ਗਾਂਹ ਜਾਣ ਲਈ। ਸਾਨੂੰ ਇਕ ਪਹਾੜ ਕੋਲ ਪਾਸਪੋਰਟਾਂ ਦੀ ਢੇਰੀ ਮਿਲੀ।.. ਅਸੀਂ ਪੰਜੇ 'ਗਾਂਹ ਟੁਰ ਪਏ ਤੇ ਬਾਕੀ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਤੁਰਦੇ ਇੱਕ ਵੇਈਂ ਦੇ ਕੰਢੇ ਆਏ। ਛਿੰਦਾ, ਨੀਟੂ ਤੇ ਪਿਆਰਾ ਵੇਈਂ ਪਾਰ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਡੁੱਬ ਗਏ। ਮੈਂ ਤੇ ਦਿਆਲਾ ਪਾਰ ਕਰ ਗਏ। ਪਤਾ ਹੀ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੇਠਾਂ ਨੂੰ ਖਿੱਚ ਕੇ ਲੈ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਕਈਆਂ ਨੂੰ ਡੁੱਬਦਿਆਂ ਦੇਖਿਆ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਬੰਦਾ ਜ਼ਰੂਰ 'ਤਾਂਹ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ। ਫੇਰ ਅਸੀਂ ਉਥੋਂ ਤੁਰ ਪਏ। ਇਕ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਜਗਤਾ ਚਲੇ ਗਿਆ ਤੇ ਉਪਰੋਂ ਇਹ ਤਿੰਨ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਪਤਾ ਨੂੰ ਕਿਸ ਦੇ ਆਸਰੇ ਜਿਉਂਦੇ ਰਹੇ। ਨਾ 'ਗਾਂਹ ਜਾਣ ਨੂੰ ਚਿੱਤ ਮੰਨੇ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਪਿਛਾਹ ਨੂੰ। ਦਿਆਲਾ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਏਥੇ ਤਾਈਂ ਲੈ ਆਇਆ..।"
 "ਹੋਰ," ਉਹ ਬੇਚੈਨ ਹੋ ਉਠਿਆ ਸੀ ?
 "ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ-ਉਹ ਅੱਤਵਾਦੀ ਕੌਣ ਸੀ ?"
 "ਨੂੰ।"
 "ਉਹ ਦਲਾਲ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬੰਦੇ ਸੀ।"
 "ਤੈਨੂੰ ਕਿਦਾਂ ਪਤਾ ?"
 "ਉਹ ਦਲਾਲ ਦੇ ਆਪਣੇ ਬੰਦੇ ਸੀ। ਅਸੀਂ ਅੱਜ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੌਂਕ ਵਿੱਚ ਦੇਖਿਆ। ਉਹ ਹੀ ਚਾਰੇ ਅੱਤਵਾਦੀ ਤੇ ਆਪਣਾ ਦਲਾਲ। ਸਾਲਿਆਂ ਮੇਰਿਆਂ ਨੇ ਪੂਰੀ ਟੌਰ ਕੱਢੀ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਸਿਆਨ ਵਿੱਚ ਹੀ ਨਾ ਆਏ। ਪਰ ਮਨ ਕਹੇ ਕਿ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੀ ਬੰਦੇ। ਮੈਂ ਪੁਲਸ ਕੋਲ ਤਲਾਹ ਕਰਨ ਲਈ ਮਨ ਪੱਕਾ ਕੀਤਾ। ਫੇਰ ਡਰ ਗਿਆ। ਕਿਉਂਜੁ ਪੁੱਠੀ ਪੈ ਜਾਉ। ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕਿਹੜਾ ਵੀਜ਼ਾ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਉਹ ਬਿਲਕੁਲ ਨੂੰ ਘਬਰਾਇਆ। ਸਗੋਂ ਹਾਲ ਚਾਲ ਪੁੱਛਣ ਲੱਗਾ। ਬੋਲਿਆ.. ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਲੁਟਿਆ ਗਿਆ। ਚਲੋ ਜੋ ਹੋ ਗਿਆ ਮਾੜਾ ਹੋਇਆ.. ਇੱਥੇ ਮੇਰੇ ਪਿੰਡ ਦੇ ਚਾਰ ਮੁੰਡੇ

ਰਹਿੰਦੇ। ਆਪਾਂ ਤਾਂ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਚਲੇ ਜਾਣਾ। ਆਪੇ ਸਾਂਭਣਗੇ।”

ਜਿਉਂ ਹੀ ਬਸ ਤਹਿਰਾਨ ਨੇੜੇ ਪੁੱਜੀ, ਉਸ ਦੇ ਡੋਲ ਜਿਹੀ ਪੈਣ ਲੱਗੀ ਸੀ।

ਉਹ ਖਾਲੀ ਹੱਥ ਘਰ ਜਾਵੇਗਾ? ਗੱਲ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

“ਦੇਖ ਉਏ ਕਿੰਨੀਆਂ ਸੋਹਣੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ?” ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਵਿੱਚੋਂ ਬਾਹਰ ਦੇਖਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

ਉਹ ਬੋਲਿਆ ਨਾ ਤੇ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀ ਤੀਜੀ ਉਂਗਲ ਨਾਲ ਮੱਥੇ ਦੇ ਐਨ ਵਿਚਕਾਰ ਠੋਕਰਾਂ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ।

“ਦੇਖ ਤਾਂ ਸਈਂ,” ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਠੋਡੀ ਫੜ ਕੇ ਉਤਾਹ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ।

“ਆਹ ਤਾਂ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਲੱਗਦਾ?”

“ਤੂੰ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਦੇਖਿਆ ਸੀ।”

“ਹੂੰ।”

“ਕਦੋਂ?”

“ਜਦੋਂ ਇੰਟਰਵਿਊ ਦੇਣ ਗਿਆ ਸੀ।”

ਵੀਜੇ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਫੇਰ ਭਾਰੂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਗੱਲ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਸੀ। ਉਸ ਮਨ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ-ਚਲੋ ਐਦਾਂ ਫਿਰਨ ਨਾਲੋਂ ਤਾਂ ਅੰਦਰ ਹੋਏ ਹੀ ਚੰਗੇ। ਰੋਟੀ ਦਾ ਟੁੱਕ ਤਾਂ ਮਿਲੂ। ਰਹਿਣ ਲਈ ਕੋਠੜੀ ਹੋਊ। ਕਿਸੇ ਸਿਰੇ ਕੰਢੇ ਤਾਂ ਲੱਗਾਂਗੇ। ਕੁੱਤੇ ਦੀ ਮੌਤ ਮਰਨ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ। ਕੋਈ ਛੇਤੀ ਕੀਤੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦਾ। ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਪੀਣ ਲਈ ਪਹਿਲਾਂ ਕੱਪ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਦਿਖਾਉਣਾ ਪੈਂਦਾ ਤੇ ਅੱਗੋਂ ਅਗਲੇ ਵੀ ਕਹਿੰਦੇ ਹੋਣੇ ਆ ਕਿ ਕਿਥੋਂ ਆ ਗਏ ਇਹ ਕਾਲੇ ਗ੍ਰੇਜ਼।

“ਐਦਾਂ ਨਾ ਕਰੀਏ-ਪੁਲੀਸ ਅੱਗੇ ਪੇਸ਼ ਹੋ ਜਾਈਏ ਤੇ ਸਾਰੀ ਰਾਮ ਕ੍ਰਾਣੀ ਦੱਸ ਦੇਈਏ-ਪੰਡੋਰੀ ਵਾਲੇ ਦਿਆਲ ਨੇ ਵੀ ਐਦਾਂ ਹੀ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਪੁਲਿਸ ਆਪੇ ਅੰਬੈਂਸੀ ਕੋਲ ਪੁਚਾ ਦਊ ਤੇ ਫੇਰ ਵਾਪਸੀ,” ਉਸ ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ।

ਬਸ 'ਚ ਬੈਠੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਬਹਿਸ 'ਚ ਉਲਝੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਕੁਝ ਸ਼ਾਹ ਪੱਖੀ ਸਨ ਤੇ ਕੁਝ ਖੁਮੈਨੀ ਪੱਖੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਗੱਲਬਾਤ ਦਾ ਰੁੱਖ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਜਜ਼ਬਾਤੀ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਦੋ ਮੁੰਡੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਫੜੀਆਂ ਅਖਬਾਰਾਂ ਨੂੰ ਬਸ ਦੀ ਛੱਤ 'ਚ ਮਾਰ ਰਹੇ ਸਨ।

“ਸਾਲਿਆਂ ਕੀ ਰਿੱਟ-ਮਿੱਟ ਲਾਈ ਆ,” ਸੁਣਦਾ-ਸੁਣਦਾ ਉਹ ਖਿੜ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਕੀ ਆ-ਆਪਣਾ ਰਾਂਝਾ ਰਾਜ਼ੀ ਕਰੀ ਜਾਣ,” ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਤੂੰ-ਤੂੰ ਮੈਂ-ਮੈਂ ਤੋਂ ਛਿੱਤਰੋਂ ਪਤਾਣੀ ਹੋਣ ਲੱਗੇ ਸਨ।

ਬਸ ਰੁੱਕ ਗਈ।

ਉਹ ਤੇ ਪ੍ਰੀਤੂ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਹੋ ਕੇ ਖੜ ਗਏ।

“?????” ਕਹਿੰਦੇ-ਕਹਿੰਦੇ ਮੁੰਡੇ ਉਤਰ ਗਏ ਸਨ।।।

“ਚੰਗਾ ਹੋਇਆ,” ਉਸ ਸੁਖ ਦਾ ਸਾਹ ਲਿਆ। “ਜੱਗੀ ਗੱਲ ਸੁਣ। ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਵੀ ਇਹੋ ਗੱਲਾਂ ਚਲਦੀਆਂ ਸਨ। ਮਾਸਟਰਾਂ ਦਾ ਮਲਕੀਤਾ ਤੇ ਵਿਹੜੇ ਵਾਲਾ ਡਾਕਟਰ-ਮਜ਼ਾਲ ਆ ਕਿ ਬਹਿਸ ਕਰਦੇ ਅੱਕ ਜਾਣ। ਭਾਵੇਂ ਖੜਿਆਂ-ਖੜਿਆਂ ਰਾਤ ਪੈ ਜਾਏ। ਦਿੱਲੀ ਆਏ ਤਾਂ ਉਥੇ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਜਲੂਸ ਹੁੰਦੇ ਸੀ। ਹੁਣ ਇਥੇ ਆਏ ਤਾਂ ਵੀ ਉਹੋ ਕੜੀ ਘੁਲ ਰਹੀ। ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਇਕੋ ਮਾਰ ਵਗੀ ਚਲੀ ਜਾਂਦੀ।”

“ਸਮੇਂ ਬਦਲ ਗਏ। ਲੋਕ ਹਰ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵਿਚਾਰ ਕਰਦੇ।”

“ਵਿਚਾਰ ਵਿਚੂਰ ਕੀ ਕਰਦੇ, ਲੜਨ ਨੂੰ ਫਿਰਦੇ।”

“ਲੜਨਾ ਸੌਰਿਆਂ ਨੇ ਕੀ। ਗੱਦੀਆਂ ਕਿਸੇ ਲੈ ਜਾਣੀਆਂ ਤੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਛਿਕੂ ਪੈਣਾ।”

“ਗੱਲ ਤਾਂ ਲਗਨ ਦੀ ਹੁੰਦੀ।”

“ਕਾਅਦੀ ਆ ਇਹ ਲਗਨ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਲੱਗਦਾ ਇਹ ਤਾਂ ਸੁਦਾ ਆ।”

“ਕੁਸ਼ ਵੀ ਹੋਵੇ-ਪਿਆਰ ਹੁੰਦਾ।”

“ਪ੍ਰੀਤੂ ਇਕ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਤਾਂ।

“ਕੀ?”

“ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮੁਲਖ ਨਾਲ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਪਿਆਰ?”

“ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ। ਮੁਲਖ ਆ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਹਾਂ। ਸਾਡਾ ਘਰ ਆ। ਘਾਟ ਆ। ਪਰਿਵਾਰ ਆ।”

“ਦੇਸ਼ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਕੀ ਦਿੱਤਾ?”

“ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਨੂੰ।”

“ਮੈਂ ਤੈਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪਿਆਰ ਸੀ। ਤੇਰੇ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ। ਪਰ ਕਾਬੁਲ ਪਹੁੰਚਦਿਆਂ ਹੀ ਇਸ ਪਿਆਰ ਵਿੱਚ ਤਰੇੜ ਪੈ ਗਈ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਵਿਚ ਇਹ ਸਵਾਲ ਵਾਰ ਵਾਰ ਆਈ ਜਾਵੇ ਕਿ ਸਾਡਾ ਦੇਸ਼ ਸਾਨੂੰ ਚੰਗਾ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਨੂੰ ਦੇ ਸਕਦਾ। ਅਸੀਂ ਪੈਸੇ ਲਈ ਕਿਥੇ-ਕਿਥੇ ਭਟਕਦੇ ਫਿਰਦੇ ਆਂ। ਘਰੋਂ-ਬੇਘਰ। ਪਿਛਲਿਆਂ ਨਾਲ ਪਤਾ ਨੂੰ ਕੀ ਭਾਅ ਬੀਤਦੀ ਹੋਣੀ।”

“ਇਹ ਤਾਂ ਇਕ ਜੰਗ ਹੁੰਦੀ ਆ।”

“ਜੰਗ ਜਿਸ ਵਿਚ ਗਰੀਬ ਦੀ ਹਮੇਸ਼ਾ ਹਾਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।”

“ਬਾਕੀ ਸਾਰੀ ਖੇਡ ਕਿਸਮਤ ਦੀ।”

“ਕੀ ਰੱਬ ਨੇ ਸਾਡੀ ਹੀ ਕਿਸਮਤ ਮਾੜੀ ਲਿਖਣੀ ਸੀ?”

“ਹੋਰ ਹੋ ਵੀ ਕੀ ਸਕਦਾ?”

“ਜਦੋਂ ਬੰਦੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪਾਸਾ ਨੂੰ ਝਲਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸਮਤ ਦਾ ਸਹਾਰਾ ਲੈਂਦਾ।

ਇਕ ਗੱਲ ਹੋਰ ਸੁਣ ?”

“ਕਿਹੜੀ ?”

“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਦੇਸ਼ ਉਦੋਂ ਚੰਗਾ ਲੱਗੂਗਾ ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਬਾਹਰ ਜਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗੀ।”

“ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਆਨੇ ਸੱਚੀ।”

“ਪ੍ਰੀਤੂ ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕਦੀ-ਕਦੀ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਸਾਡੇ ਉਪਰ ਦੀ ਧੁੱਪ ਦਾ ਰੰਗ ਕਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ। ਕਿਤੇ ਇਹ ਕਾਲੀ ਧੁੱਪ ਸਾਡੀ ਹੋਂਦ ਨੂੰ ਹੀ ਖਤਮ ਨਾ ਕਰ ਦੇਵੇ।”

“ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੀ ਇਹ ਫਿਲਾਸਫੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕੰਮ ਚਾਹੀਦਾ ਤੇ ਕੰਮ ਲਈ ਬਾਜ਼ਿਬ ਪੈਸੇ ਮਿਲਣ। ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਘਰ-ਬਾਰ ਨਾ ਛੱਡਣਾ ਪਵੇ। ਸਾਡੀਆਂ ਘਰਵਾਲੀਆਂ ਤੇ ਬੱਚੇ ਸਾਡੇ ਤੋਂ ਦੂਰ ਨਾ ਰਹਿਣ। ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਐਦਾਂ ਦਾ ਕੁਸ਼ ਚਾਹੀਦਾ। ਆਹ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸ਼ਹਿਰ ਆ ਗਿਆ ਲੱਗਦਾ ?”

“ਹੂੰ.. ਹੂੰ। ਮੇਰੇ ਖਿਆਲ ਇਹ ਸ਼ਹਿਰ ਤਹਿਰਾਨ ਹੋਣਾ।”

“ਲੱਗਦਾ ਤਾਂ ਐਦਾਂ ਹੀ ਆ।”

“ਚਲੋ-ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਊ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਪੁੱਛ ਲਵਾਂਗੇ।”

ਇਕ ਚੌਕ 'ਚ ਚਾਰ ਸਵਾਰੀਆਂ ਉਤਰੀਆਂ ਤਾਂ ਉਹ ਵੀ ਦੇਖੋ ਦੇਖੀ ਉਤਰ ਗਏ।

“ਹੁਣ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਚਲੀਏ ?” ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸਲਾਹ ਪੁੱਛੀ।

ਉਸ ਦੂਰ ਤੱਕ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਕਾਰਾਂ ਦੌੜ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਲੋਕ ਦੌੜ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਖੜਾ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਚੱਲਿਆ ਜਾਵੇ। ਅੱਗੇ ਚੌਰਸਤਾ ਸੀ।

“ਤੂੰ ਹੀ ਦੱਸ,” ਉਸ ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੂੰ ਕਿਹਾ।

“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਕੋਈ ਥੋੜਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ।”

“ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛ ਹੀ ਲੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਕੰਮ ਹੀ ਬਣ ਜਾਵੇ,” ਉਸ ਤੁਰੇ ਜਾਂਦੇ ਇੱਕ ਆਦਮੀ ਦੀ ਬਾਂਹ ਫੜੀ। ਆਦਮੀ ਨੇ ਉਸ ਦਿਆਂ ਹਿਲਦਿਆਂ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਅਗਲੇ ਪਲ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਅਗਾਂਹ ਚਲੇ ਗਿਆ। ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਗਿਆ ਹੋਵੇ “ਮੇਰੇ ਪੱਲੇ ਕੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਪਿਆ” ਤੇ ਐਦਾਂ ਹੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪੱਲੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਸੀ।

“ਚਲ ਆ-ਮੇਰੇ ਮਗਰ-ਮਗਰ,” ਕਹਿ ਉਹ ਇਕ ਪਾਸੇ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਇਕ-ਕਈ ਇਕ ਕਰਕੇ ਕਈ ਮੋੜ ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੀ, ਉਸ ਦੀਆਂ ਲੱਤਾਂ ਕੰਬਣ ਲੱਗੀਆਂ ਸਨ। ਆਸਮਾਨ ਘੁੰਮਦਾ ਲੱਗਿਆ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਮਿੱਟੀ ਨਿਕਲਦੀ ਜਾਣ ਲੱਗੀ। ਉਹ ਘੁੰਮੇਟਣੀ ਖਾ ਕੇ ਡਿੱਗ ਪਿਆ। ਲੱਤਾਂ 'ਤੇ ਹੋਏ ਨਿੱਕੇ-ਨਿੱਕੇ ਜ਼ਖ਼ਮ ਰਿਸਨ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ 'ਚੋਂ ਪੀਕ ਬਾਹਰ ਵੱਗਣ ਲੱਗ ਪਈ ਸੀ।

ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਜੱਗੀ ਉਠ। ਤੂੰ ਇਥੇ ਪਿਆ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਨਵਾਂ ਪੰਗਾ ਖੜ੍ਹਾ ਹੋ ਜਾਊਗਾ। ਹੌਸਲਾ ਰੱਖੀਦਾ। ਮੈਂ ਵੀ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਂ।” ਅਗੋਂ ਉਹ ਤਾਂ ਬੇਸੁਰਤ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਮੱਥਾ ਅੱਗ ਛੱਡਦਾ ਸੀ।

ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਬਾਂਹ 'ਤੇ ਢਿੱਡ ਛੂਹਿਆ। ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਉਸ ਵੱਲ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਵੀ ਸੁੱਝ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਹ ਕਦੀ ਉਸ ਦਾ ਸਿਰ ਘੁਟਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕਦੀ ਸੁੱਕੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ਝੱਸਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ।

ਲੋਕ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਦੇ ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਤੁਰ ਜਾਂਦੇ।

ਪ੍ਰੀਤੂ ਨੇ ਕੱਛਾਂ ਹੇਠੋਂ ਦੀ ਹੱਥ ਪਾ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਚੁੱਕਿਆ ਤੇ ਕੰਧ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ। ਉਸ ਜੱਗੀ ਦੇ ਬੂਟ ਲਾਹੇ, ਸਿਰ ਥੱਲੇ ਰੱਖੇ ਤੇ ਆਪ ਕੁਝ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਨ ਲਈ ਤੁਰ ਪਿਆ।

“ਹਾਏ ਮਾਂ। ਮੈਂ ਮਰ ਗਿਆ,” ਕਹਿ ਜੱਗੀ ਨੇ ਪਾਸਾ ਪਰਤਣਾ ਚਾਹਿਆ ਪਰ ਲੋਕ ਟੁੱਟੇ ਕੁੱਤੇ ਵਾਂਗ ਹਿੱਲ ਨਾ ਸਕਿਆ। ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਬੇਤਹਾਸ਼ਾ ਖਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕੀੜੀਆਂ ਲੜ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ। ਉਸ ਅੱਖਾਂ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ, “ਪ੍ਰੀਤੂ ਉਏ ਪ੍ਰੀਤੂ, ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਪਿਲਾ ਘੁੱਟ।” ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਹਾਕਾਂ ਮਾਰਦਾ ਰਿਹਾ। ਪ੍ਰੀਤੂ ਤਾਂ ਰਾਹ ਭੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕੀਤੀਆਂ। ਫੇਰ ਖੋਲ੍ਹੀਆਂ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੁਝ ਦਿੱਸ ਰਿਹਾ ਸੀ- ਮੱਝ ਖੋਲ੍ਹੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਦਿੱਤਾ ਮੱਲ-ਭੈਣ ਨਾਲ ਹੁੰਦੀ ਕੁੱਤੇ ਖਾਣੀ-ਘਰ 'ਚ ਖਾਲੀ ਖੜਕਦੇ ਭਾਂਡੇ-ਸੁੱਖਾਂ ਸੁੱਖਦੀ ਮਾਂ-ਚਰਖਾ ਕਤਦੀ ਛਿੰਨੀ-ਵਿਲਕਦੇ ਨਿੱਕੂ-ਪਿਆਰਾ ਤੇ ਕਾਕੂ ਤੇ ਜਵਾਨ ਹੋਈ ਵੀਣਾ। ਵੀਣਾ ਦਾ ਖਿਆਲ ਉਸ 'ਤੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਭਾਰੂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਦੋ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਤਾਈਂ ਉਹ ਵਿਆਹੁਣ ਜੋਗੀ ਹੋ ਜਾਣੀ ਤੇ ਵਿਆਹ ਲਈ ਉਸ ਨੂੰ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਲੋੜ ਪੈਣੀ ਹੈ। ਕਚੀਚੀ ਵੱਟ ਕੇ ਉਹ ਉਠ ਬੈਠਿਆ।

ਕਿਹੜਾ ਕੋਈ ਪਹਾੜ ਡਿੱਗਾ

ਗੱਲ ਵਾਕਿਆ ਹੀ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲੀ ਸੀ।

ਹਰੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਸੀਟ ਦੀ ਬਦਲੀ ?

ਉਹ ਵੀ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਊਂਟ ਅਫਸਰ ਦੇ ਰਾਜ 'ਚ, ਜਿਸ ਦੇ ਪੁੱਛਿਆਂ ਬਿਨਾਂ ਤਾਂ ਹਵਾ ਵੀ ਦਫਤਰ 'ਚ ਵੜਣ ਦੀ ਹਿੰਮਤ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਫਾਈਲ ਕਿਹੜੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਜੰਮੀ ਸੀ ਕਿ ਇਕ ਇੰਚ ਵੀ ਇਧਰ-ਉਧਰ ਖਿਸਕ ਜਾਵੇ।

ਗੱਲ ਪਿਛਲੇ ਹਫਤੇ ਸਮੁੰਦਰ ਦੀ ਤਹਿ 'ਚ ਉਠੀ ਹਲਚਲ ਵਾਂਗੂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਵੀ ਉਸ 'ਤੇ ਰਤੀ ਭਰ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਐਦਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਕਰਨ ਯੋਗ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਐਵੇਂ ਅਫਵਾਹ ਮਾਤਰ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਅਫਵਾਹਾਂ ਫੇਰ ਅਫਵਾਹਾਂ ਹੀ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹੋ ਨਾ!

ਪਹਿਲਾਂ ਅਮਲਾ ਸ਼ਾਖਾ 'ਚ ਹੋਈ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਨੇ ਸ਼ੱਕ ਦਾ ਜਾਮਾ ਪਹਿਣਿਆਂ ਤੇ ਫੇਰ ਜਿਵੇਂ ਆਮ ਦਫਤਰਾਂ 'ਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਇਸ ਦਫਤਰ 'ਚ ਵੀ ਇੰਨ-ਬਿੰਨ ਉਵੇਂ ਹੋਇਆ ਸੀ।

ਹੁਣ ਲੰਚ ਵੇਲਾ ਸੀ। ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਲਾਲ ਨੇ ਅਗਾ-ਪਿਛਾ ਦੇਖ ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਪੁੱਛਣ ਦੀ ਅਦਾ 'ਚ ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਨੂੰ ਯਕੀਨ 'ਚ ਬਦਲਣ ਦੀ ਤੀਬਰਤਾ ਨਾਲ, “ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕੁਝ ? ਹਰੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਦਾ ਪੱਤਾ ਗੋਲ ਹੋ ਚਲਿਆ”, ਪੁੱਛਿਆ।

“ਨੂੰ-ਕਾਕਾ-ਐਦਾਂ ਨੂੰ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਮੇਰੇ ਵਾਲ ਪੁੱਛ ਵਿਚ ਨੂੰ, ਇਸ ਦਫਤਰ ਦੀਆਂ ਫਾਇਲਾਂ ਵਿਚ ਬੱਗੇ ਹੋਏ ਨੇ। ਕਈ ਆਫੀਸਰ ਆਏ, ਕਈ ਗਏ। ਸੋਨੇ ਦੇ ਆਂਡੇ ਦੇਣ ਵਾਲੀ ਮੁਰਗੀ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹੱਥ ਨੂੰ ਪਾਇਆ,” ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਕ ਸੀਨੀਅਰ ਵਜੋਂ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ।

“ਦੇਖ ਲਿਉ-ਐਤਕੀਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਸੱਚ ਮੰਨਣਾ ਪਊ।”

ਉਸ ਸਮੇਂ ਮਦਨ ਲਾਲ ਡਿਸਪੈਚਰ ਦੀ ਸੀਟ ਤੋਂ ਕੋਈ ਚਿੱਠੀ ਲੱਭਣ ਆ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਹੁੱਥ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਗੱਲ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਆਨੇ ਸੱਚੀ ਹੈ। ਨੋਟਿੰਗ 'ਤੇ ਹਾਂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ। ਸ਼ਾਮ ਤਾਈਂ ਆਰਡਰ ਜਾਰੀ ਹੋਇਆ ਲਓ।

“ਤੈਨੂੰ ਕਿਥੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ?” ਸਵਰਨ ਸਿੰਘ ਨੇ ਹੱਥ 'ਚ ਫੜੀ ਬੁਰਕੀ ਡੱਬੇ 'ਚ ਮੁੜ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੈਰਾਨਗੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿਉਂ ਜੁ ਕਿਸੇ ਵੀ ਨਵੇਂ ਆਰਡਰ ਹੋਣ ਦੀ ਪੂਰਵ-ਸੂਚਨਾ ਅਮਲਾ ਸ਼ਾਖਾ ਕੋਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਵੇਂ ਰਹੱਸ ਬਣੀ!

“ਲੈ ਪਤਾ ਲੱਗਣ ਨੂੰ ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਖਜ਼ੂਰ ਦਾ ਫਲ ਜਿਹਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾਇਆ ਨੂੰ ਤੋੜਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ। ਨੰਦੂ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਚਾਹ ਸਰਵ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਉਦੋਂ ਅੰਦਰ ਗੱਲ ਚਲੀ ਸੀ। ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ-ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਪੀਅਨ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਦਫਤਰ ਦੀ ਦਾਈ ਹੁੰਦਾ।”

ਹੁਣ ਕਹਾਣੀ ਹਰੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਸੁਣ ਲਓ।

ਦੁਪਹਿਰ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ। ਲੰਚ ਟਾਈਮ ਹੋਣ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਇਕਹਿਰੇ ਜਿਸਮ ਵਾਲੇ ਮੁੰਡੇ ਨੇ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਨੂੰ ਨਮਸਕਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਾਂ ਉਹ ਕਿਸੇ ਸਕੂਲ ਦਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਲੱਗਿਆ ਸੀ। ਅਜੇ ਤਕ ਮੂੰਹ ਦੇ ਵਾਲ ਤਾਂ ਕੀ ਕੱਕੀ-ਕੱਕੀ ਲੂਈ ਵੀ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਹੀਂ ਫੁੱਟੀ ਸੀ। ਦੇਖਣ-ਚਾਖਣ ਤੋਂ ਹੀ ਉਸ ਬਾਰੇ ਜਾਣਿਆ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਫਿਕੇ ਹਰੇ ਰੰਗ ਦੀ ਅੱਧਘਸੀ ਪਰ ਸਾਫ ਕਮੀਜ਼, ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ-ਜੁਲਦੀ ਪੈਂਟ ਤੇ ਪੈਰਾਂ 'ਚ ਕੈਂਚੀ ਦੀਆਂ ਚੱਪਲਾਂ। ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਨੇ ਉਸ ਵੱਲ ਬਹੁਤਾ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੋਵੇ ਕਿ ਇਹ ਆਪਣੇ ਡੈਡੀ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਦੀ ਅਰਜ਼ੀ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਦਾ ਸੁਨੇਹਾ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਹੋਵੇਗਾ।

“ਹਾਂ-ਕਾਕਾ ਕਿਵੇਂ ਆਇਆਂ ?” ਕੁਝ ਚਿਰ ਪਿੱਛੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਫਾਇਲਾਂ 'ਚੋਂ ਐਦਾਂ ਸਿਰ ਉਤਾਰ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕਛੂਕੁੰਮਾ ਆਪਣੀ ਖੋਪੜੀ 'ਚੋਂ ਧੌਣ ਬਾਹਰ ਕੱਢਦਾ ਹੈ।

“ਮੇਰਾ ਜੋਆਨਿੰਗ ਲੈਟਰ..”, ਲਿਫਾਫੇ 'ਚੋਂ ਪੱਤਰ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅਗੇ ਪਏ ਸ਼ੀਸ਼ੇ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਵੱਲ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਦੇਖਦੇ ਰਹਿ ਗਏ ਸਨ। ਮਨ 'ਚ ਇਕ ਖਿਆਲ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਇਸ ਉਮਰੇ ਕਾਲਜ 'ਚ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਤੇ ਸੰਗੀ-ਸਾਥੀਆਂ ਸੰਗ ਹੋਣਕ ਮੇਲਾ ਕਰਨਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ। ਜ਼ਰੂਰ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਮਜਬੂਰੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੱਤਰ ਫੜ ਲਿਆ, ਪੜ੍ਹਦੇ ਗਏ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, “ਹਰੀਸ਼ ਜੀ-ਬੈਠ ਜਾਓ। ਕੁਰਸੀ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਖਿਚ ਲਉ।” ਝਕਦਿਆਂ-ਝਕਦਿਆਂ ਉਹ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਉਸੇ ਵੇਲੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਹਿਸੂਸ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸਾਰੇ ਕਰਮਚਾਰੀਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਕੰਨ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤੇ ਵਾਂਗ ਖੜੇ ਕਰ ਲਏ ਸਨ ਤੇ ਫਾਇਲਾਂ ਦੀ ਕੈਦ 'ਚੋਂ ਦੋ ਪਲਾਂ ਲਈ ਮੁਕਤ ਹੋ ਕੇ ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਸਾਹਿਬ ਵੱਲ ਝਾਕਣ ਲੱਗੇ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੱਤਰ ਪੇਪਰ-ਵੇਟ ਥਲੇ ਪਈ ਕਾਗਜ਼ਾਂ ਦੀ ਢੇਰੀ ਉਪਰ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ, “ਚਾਹ ਮੰਗਵਾਵਾਂ ?”

“ਨੂੰ ਜੀ ! ਕੋਈ ਲੋੜ ਨੂੰ।”

“ਪਾਣੀ ਤਾਂ ਚਲੂ ?”

“ਹਾਂ-ਪਾਣੀ ਪੀਤਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।”

ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸਥਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਘਰੋਂ ਤੁਰਣ ਤੋਂ

ਲੈ ਕੇ ਇਸ ਬਿਲਡਿੰਗ ਦੀਆਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਣ ਤਕ ਉਹ ਪ੍ਰਸ਼ਨਾਂ ਦੇ ਘੇਰੇ 'ਚ ਨੂੜਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਛਿੰਨ ਲਈ ਵੀ ਇਸ ਤੋਂ ਮੁਕਤ ਨਹੀਂ ਹੋ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਵਾਰ-ਵਾਰ ਇਹੋ ਵਿਚਾਰ ਭਾਰੂ ਹੁੰਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਵੇਂ ਹੋਊਗਾ। ਉਸ ਸੁਣ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਬਾਬੂ ਲੋਕ ਤਾਂ ਸਿੱਧੇ ਮੱਥੇ ਕਿਸੇ ਓਪਰੇ ਆਦਮੀ ਨਾਲ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਉਹ ਤਾਂ ਹੁਣ ਓਪਰਾ ਆਦਮੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸ ਦਫਤਰ ਦਾ ਇਕ ਅੰਗ ਹੈ। ਘਰ 'ਚ ਸਾਰੇ ਛੋਟੇ ਸਨ। ਅਨਪੜ੍ਹ ਮਾਂ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕੋਈ ਤੁਕ ਨਹੀਂ ਬਣਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਅੰਗ-ਸੰਗ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸੀ ਮਾਸਟਰ ਤਾਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਸ਼ਵਾਸ।.. “ਘਬਰਾਉਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸਭ ਕੁਝ ਚੰਗਾ ਹੋਊ। ਲੋਕੀਂ ਤਾਂ ਨੌਕਰੀਆਂ ਲਈ ਤਰਸਦੇ ਫਿਰਦੇ ਨੇ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨੇ ਲੋਕ ਪੈਸਿਆਂ ਦੇ ਬੈਂਗ ਚੁੱਕੀ ਫਿਰਦੇ। ਇਹ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਮੈਰਿਟ ਦਾ ਨਤੀਜਾ.. ਜਾਣ ਨੂੰ ਤਾਂ ਮੈਂ ਨਾਲ ਚਲੇ ਜਾਵਾਂ ਪਰ ਫੇਰ ਵੀ ਤੈਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਜਾਣਾ ਪੈਣਾ। ਅੱਜ ਤੋਂ ਹੀ ਸਮਝ ਲੈ ਕਿ ਕੰਮ ਤੇ ਜਾ ਰਿਹਾ।”

ਮੈਡੀਕਲ ਕਰਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਹਰੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਨੇ ਦਫਤਰ ਜੋਆਇਨ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਿੱਲਾਂ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਸੀਟ ਮਿਲ ਗਈ ਸੀ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਫਰਮਾਂ ਦੇ ਬਿੱਲ ਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਡੇਟ ਬਾਉਂਡ ਕੰਮ ਸੀ। ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਅਕਾਊਂਟ ਅਫਸਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠਾ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ, “ਬੇਟਾ, ਮੈਨੂੰ ਤੇਰੇ ਤੇ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਆ। ਖਿਆਲ ਰੱਖੀਂ..।” ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਨਸੀਹਤ ਸੀ ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਲਈ ਤਾੜਨਾ ਵੀ। ਇਸ ਸਭ ਕੁਝ ਨੂੰ ਭਲਾ ਹਰੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਕਿਵੇਂ ਸਮਝ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਸਿਰਫ ਇਕ ਦਿਨ 'ਚ। ਉਸ ਕੋਲ ਕਿਤਾਬੀ ਗਿਆਨ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ। ਚੰਗੇ ਮੰਦੇ ਦੇ ਫਰਕ ਦੀ ਸੋਝੀ ਐਡੀ ਛੇਤੀ ਥੋੜ੍ਹੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਤਾਂ ਇੰਨਾ ਕੁ ਹੀ ਕਿਹਾ ਗਿਆ ਸੀ, “ਠੀਕ ਆ-ਸਰ।”

ਉਸ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸਰਕਾਰੀ ਮੇਜ਼-ਕੁਰਸੀ ਸੀ। ਫਾਈਲਾਂ ਦੀ ਢੇਰੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਇੱਲ ਦਾ ਨਾਂ ਕੁਕੜ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ ਸੀ।

ਅਸਹਿਜ ਹੋਇਆ ਉਹ ਕੁਝ ਚਿਰ ਖੜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕਮਰੇ 'ਚ ਉਸ ਬਿਨਾਂ ਚਾਰ ਜਣੇ ਹੋਰ ਸਨ।

ਦੇਵ ਚੰਦ ਨੇ ਫਾਈਲਾਂ ਦਾ ਚਾਰਜ ਉਸੇ ਅੱਗੇ ਲਿਆ ਰੱਖਿਆ ਸੀ।

ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਉਸ ਇਕੱਲੀ-ਇਕੱਲੀ ਫਾਈਲ ਦੇ ਪੰਨੇ ਗਿਣ ਕੇ ਚਾਰਜ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਬਾਰਾਂ ਕੁ ਵਜੇ ਖ਼ਰੀਦ ਸ਼ਾਖਾ ਵੱਲੋਂ ਬਿੱਲ ਆ ਗਏ ਸਨ।

ਉਸ ਦੇਵ ਚੰਦ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ-‘ਬੜੇ ਭਾਈ-ਤੂੰ ਛੁੱਟੀ ਚਲਿਆ। ਮੈਨੂੰ ਕੰਮ ਤਾਂ ਸਿਖਾ ਜਾ। ਇਕ ਵਾਰ ਸਮਝਾ ਦੇ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਜਾਣਾ ਜਾਂ ਉਪਰ ਵਾਲਾ। ਉਪਰ ਵਾਲਾ ਕਿਉਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਆਪ ਜਾਣੇਗਾ ਤਾਂ ਹੀ ਉਪਰ ਵਾਲਾ ਵੀ ਸਹਾਈ ਹੋ ਸਕਦਾ।’

ਦੇਵ ਉਸ ਦੀ ਭਾਵਨਾ ਸਮਝ ਗਿਆ ਸੀ। ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਕੋਲ ਪਈ ਖ਼ਾਲੀ

ਕੁਰਸੀ ਖਿਚ ਕੇ ਉਸ ਦੇ ਬਰਾਬਰ ਆ ਬੈਠਿਆ ਸੀ। ਬਿੱਲਾਂ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਉਸ ਪੇਮੈਂਟ ਆਰਡਰ ਲਾਏ ਸਨ। ਬਿੱਲ ਕਿਵੇਂ ਚੈਕ ਕਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਹਨ? ਕੀ-ਕੀ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ? ਅਕਾਊਂਟੈਂਟ ਦੀ ਕੀ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ? ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਸੰਤੁਸ਼ਟ ਕਰਨਾ ਹੈ?.. ਸਮਝਾਉਂਦਾ ਗਿਆ ਸੀ।

ਜਿਵੇਂ ਕਿ ਆਮ ਦਫਤਰਾਂ 'ਚ ਹੁੰਦਾ ਹੈ, ਉਸ ਨਾਲ ਵੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਇਕ ਹਫਤਾ ਅਚੋਤਾਈ 'ਚ ਲੰਘਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਸਹਿਜ ਹੁੰਦਾ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਸੀ।

ਉਹ ਜਿਸ ਕਮਰੇ 'ਚ ਵੀ ਜਾਂਦਾ, ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ -ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਖਾਸ ਨਜ਼ਰਾਂ ਉਸ ਦਾ ਪਿਛਾ ਕਰ ਰਹੀਆਂ ਹੋਣ।

ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਹੁੰਦੀ।

—ਸੀਟ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਔਖੀ ਹੈ।

—ਚੜ੍ਹਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਕਾਕਾ।

—ਛੇਤੀ ਸਸਪੈਂਡ ਹੋਇਆ ਲਉ।

—ਇਸ ਸੀਟ 'ਤੇ ਤਾਂ ਦੇਵ ਵਰਗਾ ਕੋਈ ਘੋਂਟ ਬੰਦਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ।

—ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਇਸ ਵਿਚ ਕਿਹੜਾ ਖਾਸ ਗੁਣ ਦੇਖ ਲਿਆ।

—ਦੇਵ ਜਾਣ-ਬੁਝ ਕੇ ਛੁੱਟੀ ਗਿਆ।

—ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਇਕੋ ਵਾਰ ਨਾਲ ਦੋ ਸ਼ਿਕਾਰ ਖੇਡੇਗਾ।

ਜਿੰਨੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਸਨ-ਉੱਨੇ ਹੀ ਕਿਆਫੇ ਸਨ। ਆਪਣੀਆਂ-ਆਪਣੀਆਂ ਭਵਿੱਖਬਾਣੀਆਂ ਸਨ। ਵਿਚਲੀ ਗੱਲ ਦੀ ਕੰਨੀਂ ਕਿਸੇ ਕੋਲੋਂ ਵੀ ਨਹੀਂ ਫੜੀ ਗਈ ਸੀ। ਵਿਚ-ਵਿਚ ਕੋਈ ਉਸ ਤੋਂ ਪੁੱਛ ਲੈਂਦਾ ਕਿ ਕੀ ਉਹ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਹੈ? ਕੀ ਉਹ ਅਕਾਊਂਟ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਤੋਂ ਜਾਣਦਾ ਹੈ? ਉਸ ਜੀ.ਐਮ.ਕੋਲ ਅਪਰੋਚ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ? ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਉਸ ਵੱਲ ਐਨਾ ਉਲਾਰ ਕਿਉਂ ਹੈ? ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਹੋਰ ਸੁਆਲ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਰਲਦੇ ਗਏ ਸਨ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਸੁਆਲਾਂ ਨੇ ਇਕ ਹਜ਼ੂਮ ਦੀ ਸ਼ਕਲ ਅਖ਼ਤਿਆਰ ਕਰ ਲਈ ਸੀ।

ਹਰੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਕੋਲ ਦੋ ਲਫਜ਼ੀ ਜੁਆਬ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਜਾਣਦਾ। ਮੈਰਿਟ 'ਤੇ ਚੁਣਿਆ ਗਿਆ। ਕੀ ਪਤਾ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਨੰਬਰ ਸੀਟ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਸੀਟ ਦੇ ਲਾਇਕ ਸਮਝ ਲਿਆ ਹੋਵੇ। ਸੁਪਰਡੈਂਟ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਜਾਂ ਤਾਂ ਡਾਇਰੀ ਦੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਲਾਉਣਾ ਸੀ ਜਾਂ ਫੇਰ ਡਿਸਪੈਚ 'ਤੇ।

ਪਹਿਲੇ ਹਫਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਕਮਰਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਰਾਤ ਉਹ ਧਰਮਸ਼ਾਲਾ 'ਚ ਕੱਟਦਾ। ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਕੁਲੀਗ ਨੂੰ ਨਾਲ ਲੈ ਕੇ ਕਮਰਾ ਲੱਭਣ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਤੇ ਸ਼ਕਲ ਦੇਖ ਕੇ ਕੋਈ ਉਸ ਨੂੰ ਕਮਰਾ ਦੇਣ ਨੂੰ ਤਿਆਰ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਜੇ ਕਮਰਾ ਮਿਲਦਾ ਵੀ ਤਾਂ ਨਾ ਹੋਇਆਂ ਵਰਗਾ। ਕਿਤੇ ਪੱਕੀ ਲੈਟਰੀਨ ਨਹੀਂ। ਕਿਤੇ ਪਾਣੀ ਦੂਰੋਂ ਟੂਟੀ ਤੋਂ ਭਰਣਾ ਪੈਣਾ ਸੀ।

ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਉਸ ਪਿੰਡ ਵਾਲੀ ਬਸ ਫੜੀ ਸੀ। ਮਾਂ ਖੁਸ਼ ਸੀ। ਛੋਟਾ ਕੁਲਬੀਰ

ਜਰੀ ਪਾ ਕੇ ਮਿਲਿਆ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਭੈਣਾਂ ਕੋਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਚਾਅ ਨਹੀਂ ਸੰਭਾਲਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਿੱਕੀਆਂ-ਨਿੱਕੀਆਂ ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਰਾਤ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਮਾਂ ਉਸ ਬਾਰੇ ਚਿੰਤਤ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਦਿਨ ਉਹ ਫੇਰ ਮੁੜ ਆਇਆ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੇ ਸੋਮਵਾਰ ਜਾਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੋ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਉਹ ਪੈਡਿੰਗ ਕੰਮ ਨੂੰ ਸਮਝੇਗਾ। ਫਰਮਾਂ ਨੂੰ ਯਾਦ-ਪੱਤਰ ਲਿਖੇਗਾ।

ਬਸ 'ਚ ਬੈਠਿਆਂ ਉਸ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਜਸਵੰਤ ਦੀ ਗੱਲ ਯਾਦ ਆਉਂਦੀ ਰਹੀ ਸੀ, “ਐਵੇਂ ਨੂੰ ਘਬਰਾਈਦਾ। ਸਰਕਾਰੀ ਕੰਮ ਔਖਾ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ। ਪਿਛਲਾ ਪੜ੍ਹੀ ਜਾਉ-ਅਗਲਾ ਆਪੇ ਆ ਜਾਂਦਾ।”

ਬਸ-ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਰਾਮਚੰਦ ਅਕਾਉਂਟੈਂਟ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਹ ਵਾਲੇ ਖੋਖੇ ਵੱਲ ਲੈ ਤੁਰਿਆ ਸੀ। ਚਾਹ ਦੇ ਕੱਪ ਦੇ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਹੀ ਕਮਰੇ ਦੀ ਸਮੱਸਿਆ ਹੱਲ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਰਾਮਚੰਦ ਇਕੱਲਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਸ ਵੀ ਸ਼ੁਕਰਵਾਰ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

.. ਠਹਿਰੋ, ਰੁਕਣਾ ਪਊਗਾ। ਐਦਾਂ ਤਾਂ ਕਹਾਣੀ ਦੀ ਲੜੀ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇਗੀ।

ਕਮਰਾ ਉਸ ਦੇ ਪਸੰਦ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਚੌਬਾਰਾ ਸੀ। ਅਗੇ ਬਰਾਂਡਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਲੈਟਰੀਨ ਤੇ ਬਾਥਰੂਮ ਸੀ। ਘਰ ਦੀ ਇਕ ਨੁਕਰ 'ਚੋਂ ਪੌੜੀਆਂ ਚੜਦੀਆਂ ਸਨ। ਹੇਠਲਿਆਂ ਦਾ ਉਤਲਿਆਂ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ। ਕਿਰਾਇਆ-ਤਿੰਨ ਸੌ ਰੁਪਿਆ। ਰਾਮਚੰਦ ਤਾਂ ਕਮਰਾ ਦਿਖਾ ਕੇ ਹੀ ਚਲੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਾਣਾ ਤਾਂ ਉਸ ਸ਼ਾਮੀਂ ਹੀ ਸੀ ਪਰ ਜੀ ਐਮ. ਦੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ 'ਚ ਅਜਿਹਾ ਉਲਝਿਆ ਕਿ ਆਖਿਰੀ ਬਸ ਨਿਕਲ ਗਈ ਸੀ।

ਉਸ ਕਮਰੇ 'ਚ ਬੌਕਰ ਮਾਰੀ। ਹਰ ਇਕ ਚੀਜ਼ ਸਲੀਕੇ ਨਾਲ ਟਿੱਕਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸ਼ਾਮ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਉਹ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਤੋਂ ਫਾਰਿਗ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਕਿਉਂ ਨਾ ਪਿੰਡ ਹੀ ਗੇੜਾ ਮਾਰ ਆਵੇ। ਤੁਰਨ ਲੱਗਿਆਂ ਉਸ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮਾਂ ਡਾਹਢੀ ਉਦਾਸ ਸੀ। ਭੈਣਾਂ ਦਾ ਮਨ ਭਰਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਬੋਲਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਲਬੀਰ ਤਾਂ ਚੌਗਾਠ ਨਾਲ ਲਗਾ ਖੜਾ ਸੀ। ਐਨਾ ਕੁਝ ਯਾਦ ਆਉਣ 'ਤੇ ਵੀ ਉਹ ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਦਫਤਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਿਕਿਉਰਟੀ ਗਾਰਡ ਨੂੰ ਕਹਿ ਕੇ ਆਪਣੇ ਕਮਰੇ ਦਾ ਜਿੰਦਰਾ ਖੁੱਲ੍ਹਵਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਸਮੇਂ ਦਾ ਖਿਆਲ ਰਿਹਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦਾ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕਿ ਛੁੱਟੀ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਬਿਨਾਂ ਮੰਜੂਰੀ ਤੋਂ ਆਉਣਾ ਖਤਰੇ ਤੋਂ ਖਾਲੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਵਿੱਚ-ਵਿੱਚ ਸਿਕਿਉਰਟੀ ਗਾਰਡ ਚਾਹ ਲਈ ਸੁਲਾਹ ਮਾਰ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹ ਮੰਗਵਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਦੋਬਾਰਾ ਤੋਂ ਫਾਇਲਾਂ ਦੇ ਨੰਬਰ ਮਾਰਕ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਪੁਰਾਣੇ ਕਵਰ ਵੇਸਟ ਬਾਸਕਟ 'ਚ ਸੁੱਟੇ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਨਵੇਂ ਲਾਏ ਸਨ। ਪਏ ਬਿੱਲਾਂ ਦੀ ਕੈਲਕੂਲੇਸ਼ਨ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਪਲੀਮੈਂਟਰੀ ਬਿੱਲਾਂ ਦੀ ਲਿਸਟ ਬਣਾ ਕੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਥਲੇ ਰੱਖ ਲਈ ਸੀ। ਮਨ ਨਾਲ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ

ਜਦੋਂ ਵੀ ਵਿਹਲ ਮਿਲੀ, ਇਕ-ਇਕ ਕਰਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੱਢਦਾ ਰਹੇਗਾ।

ਸੋਮਵਾਰ ਨੂੰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਰੱਜੀ ਹੋਈ ਮੱਝ ਵਾਂਗੂ ਬਿੱਲਾਂ ਨਾਲ ਭਰੀਆਂ ਫਾਇਲਾਂ ਅਕਾਉਂਟੈਂਟ ਜਸਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦੀ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ।

ਦਸ ਵਜ ਚਲੇ ਸਨ। ਪਰ ਅਕਾਉਂਟੈਂਟ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਆਇਆ ਨਹੀਂ ਸੀ।

ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਕਿਸੇ ਕੇਸ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਕੂਮੈਂਟਸ ਲਿਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਗਿਆਰਾਂ ਕੁ ਵਜੇ ਅਕਾਉਂਟੈਂਟ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਫਾਇਲਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਯਾਰ-ਤੂੰ ਤਾਂ ਕਮਾਲ ਕਰੀ ਜਾਣਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਭੁੱਖੇ ਮਾਰਣ ਦਾ ਇਰਾਦਾ ਤਾਂ ਨੂੰ ਕਰ ਲਿਆ?”

ਇਸ ਰਾਜ਼ ਦਾ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚ ਭੁੱਖੇ ਮਾਰਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਡਿਊਟੀ ਸੀ ਕਿ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਬਿੱਲ ਕੱਢ ਦੇਵੇ। ਉਸ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਕੰਮ ਨਿਪਟਾਇਆ ਸੀ।

ਅੱਜ ਉਸ ਕੋਲ ਸਮਾਂ ਸੀ। ਅਕਾਉਂਟੈਂਟ ਤੇ ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਬਿੱਲ ਕੱਢਣਗੇ। ਉਹ ਕਲੇਮਾਂ ਦੇ ਯਾਦ-ਪੱਤਰ ਜਾਰੀ ਕਰੇਗਾ। ਦੇਵ ਨੇ ਤਾਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਉਸ ਕੀ ਸੋਚ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੂੰਜੇ ਲਾਈ ਰੱਖਿਆ ਸੀ।

ਉਹ ਯਾਦ-ਪੱਤਰ ਲਿਖਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਵਿਚ-ਵਿਚ ਸਿਰ ਉਤਾਂਹ ਚੁੱਕ ਕੇ ਅਕਾਉਂਟੈਂਟ ਵੱਲ ਦੇਖ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਅਕਾਉਂਟੈਂਟ ਘੰਟਾ ਭਰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਨਾਲ ਬਾਬਰੀ ਮਸਜਿਦ ਅਯੋਧਿਆ ਮਸਲੇ ਬਾਰੇ ਜਿਉਂ ਬਹਿਸ 'ਚ ਉਲਝਿਆ ਤਾਂ ਲੰਚ ਸਮੇਂ ਤਕ ਇਸ ਗੱਧੀ-ਗੇੜ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਨਾ ਨਿਕਲਿਆ।

ਇਕ ਵਾਰ ਯਾਦ ਦਵਾਉਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ 'ਚ ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਅਕਾਉਂਟੈਂਟ ਸਾਹਿਬ ਬਿੱਲ?”

“ਤੂੰ ਕਾਸ ਲਈ ਘਬਰਾਉਣਾ। ਤੂੰ ਅੱਜ ਦੀ ਡੇਟ ਵਿਚ ਪੁਟ-ਅੱਪ ਕਰ ਦਿੱਤੇ। ਹੁਣ ਤੇਰੀ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਤੂੰ ਬੁੱਲੇ ਲੁੱਟ। ਮੰਜ ਕਰ। ਫਿਰਣ ਤੁਰਣ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਜਾ ਆ। ਅਗੋਂ ਮੈਂ ਜਾਣਾ, ਮੇਰਾ ਕੰਮ ਜਾਣੇ..।”

ਐਦਾਂ ਹੀ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਬੀਤ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਅਕਾਉਂਟੈਂਟ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਫਾਇਲਾਂ ਅਲਮਾਰੀ ਅੰਦਰ ਰੱਖਣ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਰਾਮਚੰਦ ਦੇ ਸਾਈਕਲ ਪਿਛੇ ਬੈਠ ਕੇ ਉਹ ਕਮਰੇ 'ਚ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੋਹਾਂ ਨੇ ਰੱਲ ਕੇ ਰੋਟੀ ਬਣਾਈ ਸੀ। ਖਾਣ ਬੈਠੇ ਤਾਂ ਰਾਮਚੰਦ ਨੇ ਕਿਲੀ 'ਤੇ ਟੰਗੇ ਕੋਟ ਦੀ ਜੇਬ 'ਚੋਂ ਅਧੀਆ ਕੱਢ ਲਿਆਂਦਾ। ਸੁਲਾਹ ਮਾਰੀ, “ਅੱਜ ਤਾਂ ਯਾਰ ਬਹੁਤ ਠੰਢ ਆ। ਹੱਡ ਕੱਠੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾ ਰਹੇ। ਪਾਵਾਂ ਨਾ ਤੇਰੇ ਲਈ ਵੀ ਇਕ ਲਵਲੀ ਪੈਂਗ? ਦੇਖੀਂ ਤਾਂ ਠੰਢ ਜੇ ਨੇੜੇ ਵੀ ਆ ਗਈ ਤਾਂ। ਬੜੀ ਵਧੀਆ। ਦਿੱਲੀ ਦੇ ਬਾਰਡਰ ਤੋਂ ਮੰਗਾਈ। ਆਪਣਾ ਇਕ ਡਰਾਈਵਰ ਹੋਗਾ..।”

ਅਗੋਂ ਉਸ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਦੂਜਾ ਪੈਂਗ ਅੰਦਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਸਾਰ ਰਾਮਚੰਦ ਖੁੱਲ੍ਹਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਸਿਆਣਿਆਂ ਵਾਂਗੂ ਆਪਣੇ ਤੋਂ ਛੋਟੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣ ਲੱਗਾ, “ਦੇਖ ਹਰੀਸ਼ ਬਾਬੂ, ਤੂੰ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਆਇਆਂ। ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਦਫਤਰ ਦੇ ਕਾਇਦੇ ਕਾਨੂੰਨਾਂ ਦਾ ਨੂੰ ਪਤਾ। ਘਬਰਾਈਂ ਨਾ। ਮੈਂ ਜਿਉਂ ਬੈਠਾਂ। ਤੈਨੂੰ ਡਰਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨੂੰ। ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਬੰਦਾ ਐਦਾਂ ਕਰਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵੀ ਐਦਾਂ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਦੋਂ ਸਮੇਂ ਹੋਰ ਸਨ। ਹੁਣ ਹੋਰ ਆ। ਫੇਰ ਕਿਸੇ ਨਿਆਣੇ ਦੇ ਪਹਾੜਾ ਯਾਦ ਕਰਨ ਵਾਂਗੂ ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਸਭ ਕੁਸ਼ ਮੂੰਹ ਜ਼ਬਾਨੀ ਰਟ ਜਾਣਾ। ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਂ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ। ਮੇਰਾ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਿੱਧਾ ਤਲਕਾਤ ਨੂੰ। ਜਸਦੇਵ ਸਿੰਘ ਆਪਣਾ ਯਾਰ ਬੋਲੀ ਆ। ਅਸੀਂ ਇਕੱਠੇ ਅਕਾਉਂਟੈਂਟ ਭਰਤੀ ਹੋਏ ਸੀ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ—ਆਪਣਾ ਸਾਰਿਆਂ ਦਾ ਐਦ੍ਰਾਂ ਨੂੰ ਸਰਣਾ। ਤੂੰ ਇਕ ਦਿਨ ਵਿਚ ਵੱਧ ਤੋਂ ਵੱਧ ਪੰਜ ਛੇ ਬਿੱਲ ਕੱਢਿਆ ਕਰ। ਜੇ ਸਮੇਂ ਸਿਰ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਹੁੰਦੇ ਗਏ ਤਾਂ ਫਰਮ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਛਿਕੂ ਲੈਣਾ।”

ਉਹ ਚੁੱਪਚਾਪ ਰਾਮਚੰਦ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ “ਹੂੰ” “ਅੱਛਾ” “ਹਾਂ” ਕਹਿੰਦਾ ਸੁਣਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਰੋਟੀ ਮੁੱਕੀ ਤਾਂ ਰਾਮਚੰਦ ਨੇ ਪੰਜਾਹ ਰੁਪਏ ਉਸ ਵੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਆਹ ਲੈ-ਮੈਂ ਭੁੱਲ ਚਲਿਆ ਸੀ। ਆਹ ਕੰਮ ਵੀ ਤੇਰੇ ਅਕਾਉਂਟੈਂਟ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਬੜਾ ਚੰਗਾ ਬੰਦਾ। ਯਾਰਾਂ ਦਾ ਯਾਰ। ਬੋਲੀਆਂ ਦਾ ਬੋਲੀ। ਉਸ ਦੇ ਆਪਣੇ ਸਿਧਾਂਤ ਆ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਹੱਕ ਨੂੰ ਮਾਰਣਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਹੱਕ ਨੂੰ ਮਾਰਣ ਦੇਣਾ। ਫੜ ਵੀ ਨਾ। ਕੋਈ ਫਰਮ ਵਾਲਾ ਦੇ ਗਿਆ ਹੋਣਾ। ਸਿੱਧਾ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਝਿਝਕਦਾ ਸੀ। ਨਵਾਂ ਨਵਾਂ ਬਾਬੂ ਹੈ ਨਾ। ਉਸ ਆਪਣਾ ਧਰਮ ਪਾਲਿਆ। ਹੁਣ ਤੂੰ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾ ਭੁੱਲ ਜਾਈਂ, ਸਮਝਿਆ।”

ਉਸ ਨੌਟ ਨਹੀਂ ਫੜਿਆ ਸੀ। ਰਾਮਚੰਦ ਨੇ ਫੇਰ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ, “ਦੇਖ ਹਰੀਸ਼, ਜੇ ਤੂੰ ਨਾ ਵੀ ਲਿਆ ਤਾਂ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨੂੰ ਪੈਣਾ। ਮੈਂ ਵੀ ਤੇਰੇ ਵਾਲੀ ਬ੍ਰਾਂਚ ਵਿਚ ਚਾਰ ਸਾਲ ਕੰਮ ਕੀਤਾ। ਫਰਮ ਦੇ ਰੀਪ੍ਰੀਜੈਂਟੇਟਿਵ ਨੇ ਖਰਚੇ ਪਾਉਣੇ ਹੁੰਦੇ ਆ। ਜੇ ਜਸਦੇਵ ਸਿੰਘ ਨਾ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਡਕਾਰ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਇਹ ਪੈਸੇ ਨਾ ਤੈਨੂੰ ਮਿਲਣੇ ਸੀ, ਨਾ ਹੀ ਫਰਮ ਦੇ ਮਾਲਕ ਨੂੰ..।”

ਉਸ ਹੋਰ ਵੀ ਕਈ ਕੁੱਝ ਦੱਸਿਆ ਪਰ ਉਸ ਨੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਗੋਡਿਆਂ ਤੀਕ ਰਜਾਈ ਖਿਚ ਲਈ ਸੀ। ਇਕਨੌਮਿਕਸ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਪੜ੍ਹਨ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਫਸਟ ਯੀਅਰ ਦਾ ਦਾਖਲਾ ਉਸ ਭੇਜ ਰੱਖਿਆ ਸੀ। ਦਸੰਬਰ ਚਲ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਅਪ੍ਰੈਲ 'ਚ ਪੇਪਰ ਆਏ ਖੜੇ ਸਨ। ਇਕ ਹੋਰ ਦਿਨ।

ਉਹ ਬਿੱਲਾਂ 'ਤੇ ਦਸਖਤ ਕਰਾਉਣ ਗਿਆ ਤਾਂ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ ਬੈਠਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਪੁੱਤਰਾ, ਤੈਨੂੰ ਇਸ ਸੀਟ 'ਤੇ ਕੋਈ ਦਿੱਕਤ ਤਾਂ ਨੂੰ ਆਈ?”

“ਨੂੰ ਜੀ,” ਉਹ ਖੜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਤੂੰ ਓਪਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਖੜਾ ਕਿਉਂ? ਆਹ ਕੁਰਸੀ ਮੇਰੇ ਲਾਗੇ ਨੂੰ ਖਿਚ ਲਿਆ।”

ਉਹ ਬੈਠਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੁੱਛਿਆ, “ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਨਵੇਂ ਸਾਲ ਦੀਆਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਡਾਇਰੀਆਂ ਪਈਆਂ?”

“ਕੋਈ ਵੀ ਨੂੰ।”

“ਹਰੀਸ਼ ਬਾਬੂ—ਇਹ ਕਿਦਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ? ਇਸ ਸੀਟ 'ਤੇ ਡਾਇਰੀਆਂ ਨਾ ਆਈਆਂ ਹੋਣ।” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਤਿਉੜੀਆਂ ਦਾ ਜਾਲ ਸੰਘਣਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਉਸ ਦੇ ਭੋਲੇ-ਭਾਲੇ ਚਿਹਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਪਹਿਲਾਂ ਉਹ ਹੱਸੇ। ਫੇਰ ਬੋਲੇ, “ਕੋਈ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ। ਸੜਕ ਪਾਰ ਕਰਕੇ ਸੁਪਰਗਾਈਸ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਹੈਡ-ਆਫਿਸ ਹੈਗਾ। ਇਸ ਵਾਰੀ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੰਦਰਾਂ ਲੱਖ ਦਾ ਆਰਡਰ ਹੋਇਆ। ਹੁਣੇ ਜਾਹ ਤੇ ਦੋ ਡਾਇਰੀਆਂ ਫੜ ਲੈ ਆ।”

ਆਪਣੇ ਬਾਸ ਦਾ ਕਿਹਾ ਸਿਰ ਮੱਥੇ 'ਤੇ। ਨਾਂਹ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦੀ ਸੀ?

ਉਹ ਗਿਆ। ਕਾਫੀ ਪੀਤੀ। ਕਾਜੂ ਖਾਧੇ। ਫਰਮ ਦੀ ਆਪਣੀ ਡਾਇਰੀ ਅਜੇ ਕਲਕੱਤੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਜ਼ਾਰੋਂ ਦੋ ਹਾਰਡਬਾਊਂਡ ਮੰਗਵਾ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਹਲੀਮੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ, “ਕੋਈ ਹੋਰ ਸੇਵਾ ਹੈ ਤਾਂ ਦੱਸੋ?”

“ਬੈਂਕਸ।”

“ਸਾਡੇ ਬਿੱਲ ਪਾਸ ਹੋ ਗਏ ਕਿ ਨੂੰ? ਮਾਲ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਪੰਦਰਾਂ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ ਦੇ ਚੁੱਕੇ ਆਂ।”

“ਤੁਹਾਡੇ ਬਿੱਲ ਖਜਾਨੇ ਗਏ। ਹੈਡ ਆਫਿਸ ਤੋਂ ਬਜਟ ਲੇਟ ਮਿਲਿਆ, 'ਤੇ ਉਪਰੋਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਆ ਗਈਆਂ। ਇਸੇ ਲਈ ਪੈਸੇਂਟ ਲੇਟ ਹੋ ਗਈ।”

“ਵੈਰੀ ਗੁੱਡ। ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ-ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ ਬੈਠੇ। ਸਾਨੂੰ ਕਾਹਦੀ ਚਿੰਤਾ। ਤੁਸੀਂ ਆਇਆ ਕਰੋ। ਦੇਵ ਜੀ ਤਾਂ ਆਉਂਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਦਿਨ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਡਿਨਰ ਲਉ।”

ਅਗੋਂ ਕੀ ਜੁਆਬ ਦੇਣਾ ਹੁੰਦਾ—ਇਸ ਬਾਰੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਹੱਸਦਾ-ਹੱਸਦਾ ਬਾਹਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਦੇ ਟੇਬਲ 'ਤੇ ਡਾਇਰੀਆਂ ਲਿਆ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਪੈਕਿਟ ਖੋਲ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਦੇਖ ਕੇ ਅਸ਼-ਅਸ਼ ਕਰ ਉਠੇ। ਪੇਜ ਦੇਖਣ ਲੱਗੇ। ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਸੌ ਸੌ ਦੇ ਪੰਜ ਨੌਟ ਨਿਕਲੇ ਮਨ। ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੂਜੀ ਡਾਇਰੀ ਦੇ ਪੇਜ ਦੇਖੇ ਸਨ। ਇਕ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ। ਬੁਲ੍ਹਾਂ 'ਚ ਹੱਸੇ। ਸੌ ਦੇ ਦੋ ਨੌਟ ਉਸ ਵੱਲ ਕਰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਲੈ ਫੜ-ਆਪਣਾ ਹਿੱਸਾ। ਬੁੱਲੇ ਲੁੱਟ। ਮੇਰੇ ਰਾਜ ਵਿਚ ਮੌਜਾਂ ਕਰ। ਹੈ ਕੋਈ ਮਾਈ ਦਾ ਲਾਲ, ਜਿਹੜਾ ਮੇਰੇ ਅਗੇ ਅੱਖ ਚੁੱਕ ਜਾਏ।”

ਉਸ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਸਮਝਾਇਆ, “ਕਮਲੇ ਨੂੰ ਬਣੀਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਤੇਰੀ ਸੀਟ ਤਾਂ ਨੌਟ ਹਗਦੀ ਆ। ਸਮਝੀਦਾ ਹੁੰਦਾ।”

ਉਹ ਹਾਂ ਤੇ ਨਾਂਹ 'ਚ ਫਸ ਗਿਆ ਸੀ।

ਆਖਿਰ—ਉਸ ਅਕਾਉਂਟ ਅਫਸਰ ਦੀ ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਹਾਂ ਮੰਨ ਲਿਆ ਸੀ।

ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਬਿੱਲਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਪਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ 'ਪਸੰਦ' ਦੇ ਬਿੱਲ ਚੁਣਦਾ ਹੈ। ਪੈਮੈਂਟ ਆਰਡਰ ਲਾਉਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਖਚਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਅਕਾਉਂਟੈਂਟ ਨੂੰ ਹਦਾਇਤ ਕਰਨ ਵਾਂਗ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, "ਇਸ ਫਾਈਲ ਵਿਚਲੇ ਬਿੱਲ ਬਹੁਤ ਜ਼ਰੂਰੀ ਆ। ਹੁਣੇ ਕੱਢ ਦਿਓ। ਪਰਸੋਂ ਨੂੰ ਬੈਂਕੋਂ ਬਿਲਟੀ ਛੁਡਾਉਣੀ ਪੈਣੀ। ਨੂੰ ਤਾਂ ਡੈਮਰੇਜ ਪੈ ਜਾਊ। ਸਬ-ਡਿਪੂਆਂ ਵਿਚ ਚੀਜ਼ਾਂ ਦੀ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਸ਼ਾਰਟੇਜ਼ ਚਲ ਰਹੀ।"

ਉਸ ਦੇ ਮੇਜ਼ ਦੀ ਦਰਾਜ਼ 'ਚ ਪੈਨ, ਡਾਇਰੀਆਂ ਤੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬੈਂਗਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਜਮ੍ਹਾਂ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਫਰਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧ ਆਉਂਦੇ ਹਨ। ਉਹ ਚਾਹ ਮੰਗਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਬਿਲਟੀ ਜਲਦੀ ਛੁਡਾਉਣ ਦਾ ਵਾਇਦਾ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਦੁਨੀ ਚੰਦ ਦੇ ਹੋਟਲ 'ਚ ਚਾਹ ਪੀਂਦਿਆਂ ਆਪਸ 'ਚ ਗਿਟਮਿਟ ਇਕ 'ਬਿੱਢੂ' 'ਤੇ ਖ਼ਤਮ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ।

ਉਸ ਨੂੰ ਆਇਆਂ ਦੋ ਕੁ ਸਾਲ ਹੀ ਹੋਏ ਹੋਣੇ ਹਨ ਪਰ ਉਹ ਆਪਣੇ ਕਿੱਤੇ 'ਚ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਾਫੀ ਨਿਪੁੰਨ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਿਵੇਂ ਅਕਾਉਂਟੈਂਟ ਤੋਂ ਕੰਮ ਲੈਣਾ ਹੈ? ਸੈਕਸ਼ਨ ਅਫਸਰ ਨੂੰ ਖ਼ੁਸ਼ ਰੱਖਣਾ ਹੈ? ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਦੀ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਕਿਹੜੀ ਲੋੜ ਪੂਰੀ ਕਰਨੀ ਹੈ? ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਚਾਰਟ ਹੀ ਬਣਾ ਰੱਖਿਆ ਹੈ।

ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਉਹ ਘਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਘੱਟ ਹੀ ਮੂੰਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਜਦੋਂ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਇਹ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਕਿ ਘਰ 'ਚ ਹੁਣ ਕਿਸ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਹੈ। ਮਾਂ ਕੋਲ ਦੋ ਗਰਮ ਤੇ ਅੱਠ ਠੰਢੇ ਸੂਟ ਹੋ ਗਏ ਹਨ। ਕੁਲਬੀਰ ਜਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਆਇਆ ਹੈ ਤਾਂ ਉਸ ਨਵਾਂ ਸੂਟ ਪਵਾ ਕੇ ਵਾਪਸ ਭੇਜਿਆ ਹੈ। ਪਿਛਲੀ ਵਾਰੀ ਤਾਂ ਨਵਾਂ ਕਮਰਾ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਵੀ ਪੱਕਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ।

ਦੋਹਾਂ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਘਰ 'ਚ ਟੈਲੀਵੀਯਨ ਆ ਗਿਆ ਹੈ। ਕੁਲਬੀਰ ਕੋਲ ਨਵਾਂ ਸਾਈਕਲ ਹੈ। ਕੂਲਰ, ਗੈਸ ਤੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੰਬਰਵਾਰ ਆ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਹੁਣ ਮਾਂ ਨੇ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਘਰ ਦੇ ਬਣਾਏ ਹੋਏ ਬੇਸਨ ਦਾ ਡੱਬਾ ਨਹੀਂ ਫੜਾਇਆ। ਕਦੇ ਇਹ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਕਿ ਉਸ ਦਾ ਬਿਸਤਰਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਧੋਣ ਵਾਲਾ। ਕਦੇ ਇਹ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛੀ ਕਿ ਉਸ ਦੀ ਤਨਖ਼ਾਹ ਕਿੰਨੀ ਹੈ? ਉਹ ਵਿਚੋਂ ਕਿੰਨੇ ਖਰਚਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਬਚਾਉਂਦਾ ਹੈ? ਹੁਣ ਤਾਂ ਸਾਰੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਤਾਂਘ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ ਕਿ ਹੁਣ ਜਦੋਂ ਉਹ ਆਵੇਗਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨਾਲ ਕਿਹੜੀ ਨਵੀਂ ਚੀਜ਼ ਆਵੇਗੀ। ਹੁਣ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਚੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੂ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਚਿਕੜ ਗੜਚੇ ਵਾਲ ਬੁਰੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੇ। ਉਲਟੀਆਂ ਨਾਲ ਭਰੇ ਕਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਧੋਂਦਿਆਂ ਕਚਿਆਣ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦੀ। ਗੋਡੇ, ਗਿਟਿਆਂ 'ਤੇ ਪੱਟੀਆਂ ਕਰਾਉਂਦਿਆਂ ਡਾਕਟਰ ਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ ਕਿ 'ਕਾਕਾ ਜੀ' ਬਾਥਰੂਮ 'ਚ ਤਿਲਕ ਗਏ ਸਨ।

ਰਾਮਚੰਦ ਅਕਾਉਂਟੈਂਟ ਨਾਲ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿਰਫ ਪਹਿਲਾ ਸਾਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਫੇਰ ਉਸ ਟੂ ਰੂਮ ਸੈਟ ਵਾਲਾ ਕੁਆਟਰ ਲੈ ਲਿਆ ਸੀ।

ਫਰਮਾਂ ਦੇ ਪ੍ਰਤੀਨਿਧੀ ਉਸ ਕੋਲ ਠਹਿਰਦੇ ਸਨ। ਸ਼ਰਾਬ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੁਰਗਮ

ਮੁਸਲਮ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਨਾਲ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਦਾ ਅਸ਼ੀਰਵਾਦ।

ਇਕਨੌਮਿਕਸ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਕਿਤੇ ਗੁਆਚ ਗਈ ਸੀ। ਫੇਰ ਲੱਭਣ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਈ ਸੀ।

ਵਿਚਲੀ ਗੱਲ (ਕਹਾਣੀ) ਦੱਸਣ ਦੀ ਕੋਈ ਬਹੁਤ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਹੈ।

ਨੋਟਿੰਗ ਸੰਬੰਧੀ ਹਰੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਸ 'ਤੇ ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਅਸਰ ਨਹੀਂ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਅਕਾਉਂਟੈਂਟ ਨੂੰ ਸੁਣਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, "ਮੇਰੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਕੋਈ ਪਹਾੜ ਤਾਂ ਨੂੰ ਡਿੱਗ ਚਲਿਆ।"

ਐਨਾ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਹ ਹਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਿਸ ਸੀਟ 'ਤੇ ਉਸ ਦੇ ਆਰਡਰ ਹੋਣ ਦੀ ਗੱਲ ਉਸ ਸੁਣੀ ਸੀ-ਉਥੇ ਉਹ ਸਿਰਫ ਰੀਕਾਰਡਕੀਪਰ ਹੋਣਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਇਲਾਵਾ ਕੁਝ ਨਹੀਂ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਚਾਹ ਵੀ ਪਲਿਉਂ ਪੀਣੀ ਪੈਣੀ ਸੀ ਤੇ ਬਾਕੀ ਦਾ ਖਰਚਾ- ਇਸ ਸੋਚ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਚੀ ਤ੍ਰੇਲੀ ਲਿਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਸੋਚੀਂ ਪਿਆ ਰਿਹਾ। ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਉਲਝਦਾ ਰਿਹਾ। ਕੈਲਕੂਲੇਟਰ 'ਤੇ ਜਮ੍ਹਾਂ ਘਟਾਓ 'ਚ ਸੀਟ ਨੂੰ ਕਿਵੇਂ ਬਰਕਰਾਰ ਰੱਖਿਆ ਜਾਵੇ-ਇਸ ਬਾਰੇ ਵਿਉਂਤਬੰਦੀ ਕਰਦਾ ਰਿਹਾ।

ਦਫਤਰ 'ਚ ਘੁਸਰ-ਮੁਸਰ ਸਿਖਰਾਂ 'ਤੇ ਪਹੁੰਚ ਗਈ ਸੀ। ਹੁਣ ਵੀ ਆਰਡਰ ਜਾਰੀ ਹੋਏ, ਹੁਣੇ ਹੀ ਹੋਏ ਸਮਝੋ, ਵਾਲੀ ਸਥਿਤੀ ਪੈਦਾ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਅਜਿਹਾ ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ। ਜੋ ਤੁਸੀਂ ਸਮਝਿਆ ਉਹ ਭ੍ਰਮ ਪਾਲਣ ਵਾਂਗ ਸੀ। ਜਿੰਨੇ ਕਿਆਫੇ ਬਾਬੂਆਂ ਲਾਏ, ਪੋਟਿਆਂ 'ਤੇ ਗਿਣਨ ਜੋਗੀਆਂ ਸ਼ਰਤਾਂ ਲਾਈਆਂ, ਸਭ ਫਿਰਨੀ 'ਚੋਂ ਉਠੀ ਪੂੜ ਵਾਂਗੂ ਥਾਂਈਂ ਬੈਠ ਗਈਆਂ। ਮੈਂ ਆਪ ਵੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ 'ਚ ਉਲਝ ਸੀ। ਜੁਲਾਹੇ ਦੀ ਉਲਝੀ ਹੋਈ ਤਾਣੀ ਵਾਂਗੂ। ਜਾਂ ਅਜੰਤਾ ਦੀਆਂ ਗੁਫਾਵਾਂ 'ਚ ਆਪਣਾ ਰਸਤਾ ਲੱਭਦੇ ਸੈਲਾਨੀ ਵਾਂਗੂ।

ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਅੰਤ ਅਜਿਹਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।

ਪਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਅਜਿਹਾ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ ਹੈ?

ਇਸ ਦਾ ਜੁਆਬ ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਲਈ ਛੱਡਦਾਂ ਹਾਂ।

"ਜੋ ਹੋਇਆ, ਹੁਣ ਉਸ ਨੂੰ ਹੀ ਪੜ੍ਹ ਲਓ.. ਫਾਈਲ ਇਨਕੁਆਰੀ ਤੋਂ ਪਤਾ ਚਲਿਆ ਹੈ ਕਿ ਕਿਸੇ ਨੇ ਹਰੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਦੀ ਸ਼ਿਕਾਇਤ ਲਾਗਬਾਜ਼ੀ ਨਾਲ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਦਫਤਰੀ ਰਿਕਾਰਡ ਤੇ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲਾਂ ਦੀਆਂ ਏ. ਸੀ. ਆਰਜ਼. ਤੋਂ ਇਹ ਤੱਥ ਸਾਹਮਣੇ ਆਇਆ ਹੈ ਕਿ ਹਰੀਸ਼ ਕੁਮਾਰ ਇਕ ਇਮਾਨਦਾਰ ਕਰਮਚਾਰੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੰਮ ਤਸਲੀਬਖ਼ਸ਼ ਹੈ।" ਥਲੇ ਪਿਆਰਾ ਸਿੰਘ ਨੇ 'ਵੈਰੀ ਗੁਡ' ਲਿਖ ਕੇ ਸਾਈਨ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਉਸ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਜੀ.ਐਮ. ਦੇ ਸਾਈਨ ਵੀ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੱਪ

(1)

ਦੇਵ ਨੇ ਠਿੱਬੀ ਜੁੱਤੀ ਲਾਹ ਕੇ ਬਾਬੇ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਅੱਗੇ ਸਿਰ ਝੁਕਾਇਆ। ਪ੍ਰਾਰਥਨਾ ਵਰਗੇ ਸ਼ਬਦ ਉਚਾਰੇ। ਖੈਰ ਮੰਗੀ। ਆਪਣੀ ਗੱਡੀ ਦੀ। ਆਦਤ ਅਨੁਸਾਰ 'ਕੁੱਲ ਸੰਸਾਰ' ਦੀ ਵੀ। ਮੈਲੀ ਕੁਚੈਲੀ ਤੇ ਤੇਲ ਨਾਲ ਗੜ੍ਹਚ ਹੋਈ ਲੀਰ ਨਾਲ ਟੁੱਟੇ ਹੋਏ ਬਾਣ ਦੇ ਮੰਜੇ ਵਰਗੇ ਮੀਟਰ ਬਕਸ ਤੋਂ ਮਿੱਟੀ ਝਾੜੀ। ਸ਼ੀਸ਼ੇ 'ਚ ਮੁੱਛਾਂ ਸੰਵਾਰੀਆਂ। ਪੱਗ ਦਾ ਲੜ ਉੜਾਗਿਆ। ਗੋਅਰ ਦੀ ਚੂੜੀਆਂ ਵਾਲੀ ਡੂਟਣੀ ਨੂੰ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੇ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਨੱਪ ਤੇ ਪੈਰ ਕਲੱਚ ਤੇ ਐਕਸੀਲੇਟਰ 'ਤੇ ਟਿਕਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ, ਸੱਜੇ ਹੱਥ ਦੀ ਦੂਜੀ ਉਂਗਲ ਸੈਲਫ 'ਤੇ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਭਰਵੀਂ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਉਏ ਸੇਮਿਆਂ ਚਲੀਏ?"

"ਨੂੰਰੀ ਆਈ ਆ। ਦੋ ਕੁ ਮਿਨਟ ਹੋਰ ਦੇਖ ਲੈ," ਇਕ ਲੱਤ ਥੱਲੇ ਤੇ ਇਕ ਲੱਤ ਤਾਕੀ ਦੇ ਪਹਿਲੇ ਪੌਡੇ 'ਤੇ ਟਿਕਾ ਕੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਵੱਲ ਨੂੰ ਸਵਾਰੀਆਂ ਦੀ ਝਾਕ ਵਿਚ ਨਜ਼ਰ ਰੱਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ।

"ਖਸਮਾਂ ਚੱਲ ਵੀ ਪਿਆ ਕਰ। 'ਗਾਂਹ ਵੀ ਲੱਗਣਾ ਹੁੰਦਾ ਕਿਤੇ ਪੱਤਣ ਕੰਢੇ।"

"ਗਾਂਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਜਾਣਾਂ। ਤੇਰੇ ਕੁਸ਼ ਲੱਗਦੇ ਨੇ ਦਸ ਟਿਕਟਾਂ ਕੱਟ ਦਿੱਤੀਆਂ। ਨਕੋਦਰ ਦੀਆਂ। ਅਜੇ ਪੰਜ ਵਿਕੀਆਂ। ਮੈਂ ਕਿਹੜਾ ਮਹਾਰਾਜੇ ਪਟਿਆਲੇ ਦਾ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਆਂ ਕਿ ਕੋਲੋਂ ਪਾ ਦਵਾਂ।"

"ਕੋਈ ਨਾ। ਕੋਈ ਨਾ। ਤੂੰ ਇਹ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਕਰਤੀ। ਮਹਾਰਾਜੇ ਪਟਿਆਲੇ ਨਾਲ ਵੀ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰੀ ਲੱਭ ਲੈਣੇ ਆਂ। ਦੂਰ-ਨੇੜੇ ਦੀ। ਤੂੰ ਪੰਜਾਂ ਨੂੰ ਰੋਣਾਂ। ਦੇਖੀਂ-ਵੀਹ ਹੋਰ ਵਿਕ ਜਾਣੀਆਂ। ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਨਿਕਲਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ।" ਉਸ ਵਿਸਲ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਕੀਤੀਆਂ ਬਿਨਾਂ ਬਸ ਤੋਰਣ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

(2)

ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਮਿਸ਼ਨ ਚੌਕ।

âÇÏ÷Ē/E@A

ਪੰਜ ਸਵਾਰੀਆਂ ਚੜ੍ਹੀਆਂ।

ਨਕੋਦਰ ਚੌਕ।

ਅੱਠ ਸਵਾਰੀਆਂ ਸਨ।

ਰਵਿਦਾਸ ਚੌਕ।

ਬਸ ਭਰ ਗਈ ਸੀ।

ਬਡਾਲਾ ਚੌਕ।

"ਹੁਣ ਤੁਰਿਆ ਵੀ ਚੱਲ। 'ਕੱਠਾ ਹੀ ਮਿਹਰਬਾਨ ਹੋ ਗਿਆਂ। ਨਾ ਚੁੱਕੋਂ ਤਾਂ ਭਾਵੇਂ ਦਸ ਸਵਾਰੀਆਂ ਵੀ ਨਾ ਚੁੱਕੋਂ, ਜੇ ਦਿਲ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਇਕ ਵੀ ਨੂੰ ਛੱਡਦਾ," ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਵਿਸਲ ਮਾਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ।

"ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੂੰ। ਤੂੰ ਪੰਜ ਟਿਕਟਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰਦਾ ਸੀ-ਹੁਣ ਰੱਜ ਲੈ। ਇਹ ਵਿਚਾਰੇ ਵੀ ਐਸ ਵੇਲੇ ਕਿੱਥੇ ਜਾਣਗੇ। ਆਪਣੀ ਬੁਕਿੰਗ ਦਾ ਰਿਕਾਰਡ ਬਣ ਜਾਊ। ਫੇਰ ਕਿਹੜਾ ਮਾਈ ਦਾ ਲਾਲ ਜੰਮਿਆ ਸਾਨੂੰ ਇਸ ਰੂਟ ਤੋਂ ਲਾਹੁਣ ਵਾਲਾ। ਐਵੇਂ ਤਾਂ ਸਰਕਾਰ ਨੂੰ ਦਿੰਦੀ-ਸਾਢੇ ਤਿੰਨ ਘੰਟੇ ਓਵਰ ਟੈਮ ਦੇ। ਚੌਸਰ ਲਾਈ ਦੀ ਆ ਰੋਜ਼.....।"

"ਬੀਰਬਲ ਵਾਂਗੂ ਗੱਲਾਂ ਇਹਤੋਂ ਕੋਈ ਜਿੰਨੀਆਂ ਮਰਜ਼ੀ ਕਰਾ ਲਵੇ।"

(3)

ਖੁਰਲੇ ਕਿੰਗਰੇ ਤਕ ਸਵਾਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਕਿਆਸ ਨਾਲੋਂ ਕਿਤੇ ਵਧ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

"ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਕੀ ਕਸਰ ਆ। ਤੂੰ ਫੇਰ ਰੋਕ ਲਈ," ਟੀਵੀ ਟਾਵਰ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਖਿੜ ਕੇ ਲੰਮੀ ਵਿਸਲ ਦਿੰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ। ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਉਸ ਮਸਾਂ ਅੱਧੀਆਂ ਕੁ ਟਿਕਟਾਂ ਕੱਟੀਆਂ ਸੀ।

"ਕੁਲੱਕੜਾ-ਤੈਨੂੰ ਨੂੰ ਪਤਾ। ਇਹ ਆਪਣਾ ਸਟਾਫ ਮੈਂਬਰ ਆ। ਅੱਜ ਆਪਾਂ ਇਹਨੂੰ ਨਾ ਚੜ੍ਹਾਇਆ ਤਾਂ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਇਹ ਆਪਣੇ ਨਾਲ ਘੱਟ ਕਰੂਗਾ।"

ਤਰਸੇਮ ਇਕ ਦਮ ਹੀ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਬਸ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸਵਾਰੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਚੜ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

"ਚੱਲੀਏ," ਉਸ ਨੇ ਸਾਈਡ ਵਾਲੇ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਥਾਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਫੇਰ ਧੌਣ ਪਿਛਾਂਹ ਨੂੰ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛਿਆ, "ਉਏ ਰੱਬ ਦਿਆ ਬੰਦਿਆ, ਹੁਣ ਕਿਹੜੀ ਮਾਂ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਸੌਂ ਗਿਆਂ?"

"ਚੱਲ-ਚੱਲ-ਹੁਣ ਕੀਲੀ ਨੱਪੀ ਚਲ।"

ਇਕ ਸਵਾਰੀ ਨੇ ਦੂਜੀ ਸਵਾਰੀ ਨੂੰ ਕਿਹਾ, "ਪੁਲਿਸ ਤੇ ਰੋਡਵੇਜ਼ ਵਾਲਿਆਂ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ਬੜੀ ਅੱਖੜ ਕਿਸਮ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਆ।"

ਦੂਜੀ ਸਵਾਰੀ ਨੇ ਦੱਸਿਆ, "ਇਕ ਵਾਰੀ ਦੀ ਗੱਲ ਆ। ਕਿਸੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਬਸ 'ਚ ਮੋਗੇ ਜਾ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਵਾਟ ਕੰਡਕਟਰ ਨੇ ਐਨੀਆਂ ਗਾਲਾਂ ਕੱਢੀਆਂ ਕਿ ਰਹੇ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੂੰ ਬੜਾ ਗੁੱਸਾ ਆਇਆ। ਪਰ ਉਸ ਸਬਰ ਰਖਿਆ। ਬਸ ਮੋਗੇ ਪਹੁੰਚੀ ਤਾਂ ਉਹ ਸਿੱਧੀ ਜਨਰਲ ਮੈਨੇਜਰ ਦੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਚਲੇ ਗਈ। ਉਸ ਕੋਲ

âÇÏ÷Ē/E@B

ਕੰਡਕਟਰ ਦੀ ਸ਼ਕਾਇਤ ਕੀਤੀ। ਜਨਰਲ ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਘੰਟੀ ਮਾਰ ਕੇ ਡਿਊਟੀ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਨੂੰ ਬੁਲਾ ਲਿਆ। ਜਨਰਲ ਮੈਨੇਜਰ ਨੇ ਡਿਊਟੀ ਇੰਸਪੈਕਟਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ—“ਉਸ ਭੈਣ ਦੇ ਯਾਰ ਨੂੰ ਗਲ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਲਿਆਉ। ਮੈਂ ਦੱਸਦਾ ਕਿ ਭੈਣ... ਮਾਂ ਵਾਲੀ ਨੌਕਰੀ ਕਿਵੇਂ ਕਰੀਦੀ ਆ।” ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ‘ਚ ਹੱਸਦੀ ਹੋਈ ਬਾਹਰ ਆ ਗਈ ਕਿ ਇਥੇ ਤਾਂ ਆਵਾ ਹੀ ਉਤਿਆ ਹੋਇਆ।”

ਗੱਲ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਵੀ ਸੁਣ ਲਈ ਸੀ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਬਾਬੂ ਜੀ ਪੰਜੇ ਉਂਗਲਾਂ ਇਕੋ ਜਿਹੀਆਂ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀਆਂ।”

(4)

ਲੁਹਾਰਾਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਜੂਹ ਟੱਪਦਿਆਂ ਹੀ ਬਸ ਦੀ ਸਪੀਡ ਘੱਟਦੀ-ਘੱਟਦੀ ਬਿਲਕੁਲ ਘੱਟ ਗਈ ਸੀ। ਸਿਰਫ ਘੁੰ-ਘੁੰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਣ ਲਗੀ ਸੀ।

ਸਪੀਡ ਵਧਾਉਣ ‘ਚ ਉਸ ਦਾ ਹਰੇਕ ਯਤਨ ਅਸਫਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਉਏ ਯੰਗਮੈਨ-ਆਈਂ ਤਾਂ ਜ਼ਰਾ ਕੁ,” ਉੱਚੀ ਦੇਣੀ ਉਸ ਤਰਸੇਮ ਨੂੰ ਹਾਕ ਮਾਰੀ ਸੀ।

“ਹੁਣ ਕੀ ਬੀਮਾਰੀ ਪੈ ਗਈ?”

“ਇਥੇ ਖੜਾ ਹੀ ਟਿਟਐਲੀ ਵਾਂਗ ਟੈਂ-ਟੈਂ ਕਰੀ ਜਾਣਾਂ। ਉਰੇ ਆ ਬੀਮਾਰੀ ਤੈਨੂੰ ਫੇਰ ਦੱਸੁੰਗਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਜ਼ਰਾ ਪੰਪ ਤਾਂ ਮਾਰ ਆ ਕੇ।”

ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਟਿਕਟਾਂ ‘ਤੇ ਲਾਸਟਿਕ ਦੇ ਪੱਟੇ ਦਾ ਬਲ ਮਾਰਿਆ। ਟਿਕਟਾਂ ਥੈਲੇ ਦੀ ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਜੇਬ ‘ਚ ਰੱਖੀਆਂ। ਕਮੀਜ਼ ਦੀ ਬਾਂਹ ਉਤਾਂਹ ਨੂੰ ਉਡੁੰਗੀ। ਹਵਾ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਤੋਂ ਬਚਣ ਲਈ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਇਕ ਪਾਸੇ ਕਰਕੇ ਪੰਪ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ। ਦੂਹੋ-ਦੂਹ।

“ਹੋਰ ਹੀ ਪਾਸਿਆਂ ‘ਚ ਜ਼ੋਰ ਲਾਉਣਾ ਰਹਿਣਾਂ। ਇਥੇ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਕੇ ਦੇਖ।”

(5)

ਬਸ ‘ਚ ਸਵਾਰੀਆਂ ਕੁਲ-ਬੁਲ-ਕੁਲ-ਬੁਲ ਕਰਨ ਲਗੀਆਂ ਸਨ। ਹਰ ਇਕ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਆਪਣੀ ਕਾਹਲੀ ਸੀ।

—ਰੋਡਵੇਜ਼ ਦੀਆਂ ਲਾਗੀਆਂ-ਧੱਕਾ ਲਾਉਣ ਸਵਾਰੀਆਂ।

—ਰੋਡਵੇਜ਼ ਦੀ ਬਸ ਵਿਚ ਬੈਠਣ ਦਾ ਤਾਂ ਪੰਜਾਹਾਂ ਦਾ ਘਾਟਾ।

—ਐਸ ਵੇਲੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਬਸ ਦਾ ਟੈਮ ਵੀ ਨੂੰ।

—ਜਿੱਦਾਂ ਦੀ ਸਰਕਾਰ ਉਦਾਂ ਦੀਆਂ ਸਰਕਾਰੀ ਬਸਾਂ।

—ਬਸ ਰੱਬ ਆਸਰੇ ਆ ਸਾਰਾ ਕੁਸ਼।

—ਏਦੂੰ ਤਾਂ ਮਿੰਨੀ ਬਸ ਵਿਚ ਜਾਣਾ ਚੰਗਾ।

—ਬੰਦਾ ਵੀ ਕੀ ਕਰੇ। ਇਸ ਮੁਲਕ ਵਿਚ ਕੋਈ ਸੁਣਵਾਈ ਨੂੰ।

—ਆਹ ਵੇਲਾ। ਉਪਰੋਂ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਦੀ ਦਹਿਸ਼ਤ।

—ਚੁੱਪ ਕਰੋ ਜੀ। ਐਸ ਵੇਲੇ ਆਹ ਗੱਲਾਂ ਨਾ ਕਰੋ। ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਈਆਂ ਦਾ ਡਰਦਿਆਂ ਮਾਰਿਆਂ ਦਾ ਕੱਛੇ ‘ਚ ਪੇਸ਼ਾਬ ਨਿਕਲ ਜਾਣਾਂ।

(6)

ਦੇਵ ਦੀ ਮਿਹਨਤ ਰੰਗ ਲਿਆਈ ਸੀ।

ਬਸ ਚੱਲਣ ਨਾਲ ਲੋਕ ਸ਼ਾਂਤ ਹੋ ਗਏ ਸਨ।

ਲਾਂਬੜਾ ਟਪਦਿਆਂ ਹੀ ਬਸ ਦੀ ਸਪੀਡ ਫੇਰ ਘੱਟ ਗਈ ਸੀ।

“ਹੁਣ ਕੀ ਇਹਦੇ ਸੱਪ ਲੜ ਗਿਆ?” ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਇੰਜਣ ‘ਤੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਕੁਸ਼ ਪਤਾ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ। ਅੱਜ ਤਾਂ ਆਪਾਂ ਗੋੜਾ ਵੀ ਮਿਸ ਕੀਤਾ-ਬਈ ਪੰਪ ਦਾ ਕੰਮ ਠੀਕ-ਠਾਕ ਹੋ ਜਾਵੇ।”

“ਮਿਸਤਰੀ ਸਾਲਿਆਂ ਨੇ ਪੰਦਰਾਂ ਮੇਰੇ ਖਰਚਾ ਦਿੱਤੇ।”

“ਅਜੇ ਤਾਂ ਛਿੰਦਰ ਬੋਤਲ ਮੰਗਦਾ। ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ-ਗਰਮ ਸਰਮ ਹੋਣਾ।”

“ਮਿਸਤਰੀ ਬੜੇ ਹੱਡ ਹਰਾਮੀ ਹੋ ਗਏ! ਕੰਮ ਕਰਕੇ ਰਾਜ਼ੀ ਹੀ ਨੂੰ।”

“ਬੱਸ ਗੱਲ ਢੱਕੀ ਰਹਿਣ ਦੇ। ਗੰਦ ਨੂੰ ਫਰੋਲਿਆਂ ਹੱਥ ਹੀ ਲਿਬੜਣੇ ਆ।”

“ਫਿਲਟਰ ਚੰਗਾ ਨਿਕਲ ਆਵੇ ਤਾਂ ਠੀਕ। ਨੂੰ ਤਾਂ ਚੌਵੀ ਘੰਟੇ ਵੀ ਨੂੰ ਕੱਢਦਾ।”

(7)

ਬਸ ਫੇਰ ਖੜ ਗਈ ਸੀ। ਹਨੇਰਾ ਹੋਰ ਸੰਘਣਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਠੰਢ ਵੱਧ ਗਈ ਸੀ।

“ਹੁਣ?” ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਦੇਖਦੇ,” ਉਸ ਬਰਨੋਟ ਇਕ ਪਾਸੇ ਟਿਕਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ।

ਤਰਸੇਮ ਤਾਂ ਸਿੱਧਾ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਬੈਜੋਂ ਬੋਲਟ ਵਿਚ ਨੁਕਸ ਲੱਗਦਾ।”

“ਅੱਛਾ।”

“ਤੇਲ ਨੂੰ ਚੜ੍ਹ ਰਿਹਾ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਤੇਲ ਵੀ ਮਾੜੇ ਆ।”

“ਤੇਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਆ।”

“ਪੰਪ ਮਾਰ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ। ਸ਼ਾਇਦ ਨੀਲੀ ਛੱਤਰੀ ਵਾਲਾ ਭਲੀ ਕਰੇ।”

ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਹੱਥ ਪੁੰਝਣ ਲਈ ਕੱਪੜਾ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਦੂਹੋ-ਦੂਹ ਪੰਪ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ।

“ਯੰਗਮੈਨ। ਤੇਰਾ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਵਿਆਹ ਹੋਇਆ। ਪੱਖੇ ਤੋਂ ਬਚੀਂ। ਦੇਖੀਂ ਕਿਤੇ ਲਲੂੀਆਂ ਵਾਲੇ ਕੈਲੋ ਵਾਂਗੂੰ....।”

(8)

“ਧੱਕਾ ਲਾ ਕੇ ਦੇਖ ਲਓ,” ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸੇ ਸਵਾਰੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਸੀ।

“ਭਾਜੀ, ਧੱਕਾ ਤਾਂ ਲਾਈਦਾ-ਜੇ ਗੱਡੀ ਸਟਾਰਟ ਨਾ ਹੋਵੇ,” ਲੀਰੋ-ਲੀਰ ਹੋਈ ਲੀਰ ਨਾਲ ਰਗੜ-ਰਗੜ ਕੇ ਹੱਥ ਪੁੰਝਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ।

(9)

“ਸਵਾਰੀਆਂ ਨੂੰ ਪੈਸੇ ਮੋੜ ਦੇ-’ਰਾਮ ਨਾਲ। ਐਸ ਵੇਲੇ ਵਰਕਸ਼ਾਪੋਂ ਕਿਸੇ ਸ਼ਾਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਨੂੰ ਆਉਣਾ। ਨਾ ਹੀ ਕਿਸੇ ਬਸ ਦਾ ਟੈਮ ਰਿਹਾ। ਸਾਢੇ ਸੱਤ ਵਜੇ ਫੋਰਸ ਵਾਲੀ ਆਉਣੀ। ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਪਤੰਦਰਾਂ ਨੇ ਨੂੰ ਰੋਕਣੀ। ਨਾਲ ਜਿਉਂ ਬੈਠੇ ਹੁੰਦੇ ਆ ਲਾਲ ਪੱਗਾਂ ਵਾਲੇ,” ਉਸ ਪੈਰ ਕਲੱਚ ਤੋਂ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਸੀ। ਖੇਸ ਦੀ ਬੁਕਲ ਮਾਰ ਲਈ ਸੀ। ਸਰੀਰ ਢਿੱਲਾ ਛੱਡ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

“ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਜਾ ਆਵਾਂ?” ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਦੇਵ ਦੇ ਕੰਨ ਕੋਲ ਮੂੰਹ ਲਿਜਾ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ।

“ਤੂੰ ਤਾਂ ਜਾ ’ਰਾਮ ਨਾਲ। ਲਾਲ ਚੂੜੇ ਵਾਲੀ ਉਡੀਕਦੀ ਹੋਣੀ ਆ-ਜੀ ਮੇਰਾ ਮਾਹੀਆ ਅਜੇ ਨੂੰ ਆਇਆ। ਜਾ ਕੇ ਬੁਕਲ ਨਿਘੀ ਕਰ। ਮੈਂ ਨੂੰ ਜਾ ਸਕਦਾ।”

“ਤੂੰ ਜਾਵੇਂਗਾ ਵੀ ਕਿਵੇਂ। ਜੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਗੱਡੀ ਦਾ ਨੁਕਸਾਨ ਹੋ ਗਿਆ ਤਾਂ। ਅਜੇ ਮਲਸੀਆਂ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਭੁੱਲੀ ਨੂੰ ਹੋਣੀ।”

“ਮੈਨੂੰ ਅਕਲ ਨਾ ਦੇ। ਤੂੰ ਜਾਣ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਕਰ।”

(10)

ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਦੁਆਲੇ ਸਵਾਰੀਆਂ ਦਾ ਝਰਮਟਾ ਇਕੱਠਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਸ ਵਿਚ ਜਾਂ ਤਾਂ ਔਰਤਾਂ ਰਹਿ ਗਈਆਂ ਸਨ ਜਾਂ ਬੁੱਢੇ ਠੇਰੇ।

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਦੇਖਣ ਲਈ ਖੱਲੇ ਉਤਰਿਆ ਸੀ ਪਰ ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਕਿਉਂ ਠੰਢ ’ਚ ਆ ਗਏ?” ਤਰਸੇਮ ਨੇ ਦੂਰ ਤੱਕ ਸੁੰਨੀ ਸੜਕ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਅਸੀਂ ਵੀ ਕਿਤੇ ਸਿਰੇ ਬੰਨੇ ਲੱਗਣਾਂ।” ਰਲਵੀਆਂ-ਮਿਲਵੀਆਂ ਇਕੋ ਸੁਰ ਵਾਲੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ ਸਨ।

“ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਆਂ।”

“ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਤਾਂ ਬਿਸਤਰਾ ਵੀ ਹੋਣਾ।”

“ਕਿੱਥੋਂ ਭਰਾਵੇ।”

(11)

ਦੇਵ ਨੇ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਰਾਤ ਕਿਵੇਂ ਬੀਤੇਗੀ? ਇਸ ਬਾਰੇ ਸੋਚ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਲਾਗੇ-ਛਾਗੇ ਤਾਂ ਕੋਈ ਖੂਹ-ਮੋਟਰ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਢੇਡ ਕੁ ਮੀਲ ਹੋਣਾ। ਢੇਡ ਮੀਲ ਦੂਰ ਕੌਣ ਜਾਵੇਗਾ। ਬਸ ਇਕੱਲੀ ਛੱਡ ਕੇ। ਕੀ ਪਤਾ ਮਗਰੋਂ ਕੋਈ ਗੱਦੀਆਂ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾਵੇ। ਬੈਟਰੀਆਂ ਹੀ ਕੱਢ ਲਵੇ। ਕੋਈ ਭੂਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਮੁੰਡਾ ਗੱਡੀ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦੇਵੇ। ਉਪਰੋਂ ਕਿਹੜਾ ਸਮਾਂ ਬੀਤ ਰਿਹਾ। ਲੋਕ ਤਾਂ ਛੇ ਵਜੇ ਹੀ ਬਾਹਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਨੂੰ ਜਿੰਦਰਾ ਮਾਰ ਕੇ ਅੰਦਰ ਜਾ ਵੜਦੇ ਹਨ।

ਵਰਕਸ਼ਾਪ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਮਿਸਤਰੀ ਨੇ ਆਉਣਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮਨਾ-ਕਟ ਰਾਤ ਫੇਰ ਇਥੇ ਹੀ, ਆਪਣੇ ਮਨ ਨਾਲ ਉਸ ਵਿਚਾਰ ਕੀਤੀ। ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਥੈਲੇ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਈ।

ਥੈਲੇ ’ਚ ਦਵਿੰਦਰ ਦੀ ਸਲੇਟ ਸੀ। ਨਾਨੋ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਸਨ। ਰਾਤੀਂ ਸੌਣ ਲੱਗਿਆਂ ਨਾਨੋ ਨੇ ਚੇਤੇ ਕਰਾਇਆ ਸੀ, “ਦੇਖੀਂ ਪਾਪਾ ਕਿੱਤੇ ਭੁੱਲ ਨਾ ਜਾਈਂ। ਮਾਸਟਰ ਨੇ ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿਣਾਂ।” ਅੱਜ ਤਾਂ ਉਸ ਕੋਲ ਸਮਾਂ ਵੀ ਕਾਫੀ ਬਚਿਆ ਸੀ। ਬਸ ਨੂੰ ਮਿਸਤਰੀ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬਾਜ਼ਾਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਬਸ ਉਦਾਂ ਦੀ ਉਦਾਂ ਹੀ ਖੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਪੁੱਛਿਆ ਤਾਂ ਛਿੰਦਰ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਚਾਹ-ਚੂ ਤਾਂ ਮੰਗਾ ਪਹਿਲਾਂ। ਲੈ ਹੋਈ ਸਮਝ।” ਸਬਬ ਨਾਲ ਤਰਸੇਮ ਵੀ ਉਸ ਵੇਲੇ ਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਕੀ ਸੀ-ਚਾਹ ਵੀ ਆ ਗਈ ਸੀ ਤੇ ਢਿੱਡ ਭਰਨ ਜੋਗੇ ਪਕੌੜੇ ਵੀ।

ਟਾਈਮ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਪੰਜ ਪੰਤਾਲੀ ਦਾ ਬਣਦਾ ਸੀ। ਬਸ ਸਾਢੇ ਚਾਰ ਵਜੇ ਮਿਸਤਰੀ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ ਇਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ, “ਲੈ ਵੀ ਦੇਵਿਆ-ਹੁਣ ਨੂੰ ਰਿਹਾ ਤੇਰੀ ਗੱਡੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਡੀਜ਼ਲ ਡਿਪੈਕਟ-ਪਰ ਮੂੰਹ ਕੌੜਾ ਜ਼ਰੂਰ ਕਰਾ।”

(12)

ਉਸ ਦੇ ਜ਼ਿਹਨ ’ਚ ਆਪਣਾ ਘਰ ਉਭਰਿਆ ਸੀ। ਅੱਜ ਵੀ ਘਰ ਨਹੀਂ ਜਾ ਹੋਣਾ। ਵਿਚਾਰੀ ਜੀਤੋ ਉਡੀਕਦੀ ਬੈਠੀ ਹੋਣੀ ਕਿ ਹੁਣ ਵੀ ਆਇਆ ਕਿ ਹੁਣ ਵੀ ਆਇਆ। ਘਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਕਰਦਿਆਂ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਅੱਠ ਨੌਂ ਵੱਜ ਹੀ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਐਸ. ਡੀ. ਐਮ. ਦੀ ਕਚਹਿਰੀ ’ਚ ਜਾ ਕੇ ਬਸ ਖੜ੍ਹੀ ਕਰਨੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਪੰਜ ਮੀਲ ਸਾਈਕਲ ਚਲਾਕੇ ਪਿੰਡ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਦਸ ਵੱਜੇ ਤੱਕ ਤਾਂ ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਉਡੀਕੇਗੀ। ਗਾਲਾਂ ਕੱਢੇਗੀ ਕਿ ਡਰਾਈਵਰਾਂ ਦਾ ਕੀ ਵਿਸਾਹ। ਉਹ ਗਾਉਣ ਲਗਾ-ਡਰੈਵਰੋਂ ਸੇ ਅਖੀਆਂ ਨਾ ਮਿਲਾਨਾ।

(13)

ਦੂਰੋਂ ਚਮਕਦੀਆਂ ਲਾਈਟਾਂ ਵੱਲ ਦੇਖਕੇ ਪੰਜ ਸਵਾਰੀਆਂ ਨੇ ਝਟ ਹੀ ਪੈਸੇ ਲੈਣ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਟਿਕਟਾਂ ਤਰਸੇਮ ਦੇ ਹਵਾਲੇ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ। ਅੱਗੋਂ ਟਰੱਕ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ। ਨਾ ਰੁਕਿਆ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਖੱਲੇ ਹੱਥ ਮਾਰੇ। ਇਕ ਦੋ ਨੇ ਹੱਥ ਜੋੜੇ।

(14)

“ਅਸੀਂ ਹੁਣ ਕਿੱਥੇ ਜਾਈਏ?”

“ਦੇਖੋ ਸ਼ਾਇਦ ਕੋਈ ਮਿੰਨੀ ਬਸ ਜਾਂ ਟਰੱਕ ਹੀ ਰੁਕ ਜਾਵੇ। ਮੈਂ ਵੀ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਹੀ ਜਾਣਾਂ।”

“ਅਸੀਂ ਤਾਂ ’ਗਾਂਹ ਵੀ ਜਾਣਾਂ।”

ਤਰਸੇਮ ਚੁੱਪ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਸਾਨੂੰ ਆਪਣਾ ਤਾਂ ਕੋਈ ਫਿਕਰ ਨਹੀਂ। ਪਰ ਆਹ ਵਿਚਾਰੀਆਂ ਔਰਤਾਂ।”

“ਆਪਣੇ ਪੈਸੇ ਤਾਂ ਲੈ ਲਓ ਪਹਿਲਾਂ।

“ਪੈਸੇ ਅਸੀਂ ਸਿਰ ’ਚ ਮਾਰਣੇ। ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਨਕੋਦਰ ਪਹੁੰਚਾ।”

“ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਕਿਉਂ ਔਖਾ ਹੁਨਾਂ। ਤੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸੇ ਲਏ ਸੀ। ਪੈਸੇ ਮੋੜ ਰਿਹਾ ਆਂ। ਬਸ ਦੀ ਜੁੰਮੇਵਾਰੀ ਡਰਾਈਵਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਨਾਲ ਜਾ ਕੇ ਗੱਲ ਕਰ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਫਾਲਤੂ

ਬੋਲਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸਮਝਿਆ ਕਿ ਸਮਝਾਵਾਂ?”

(15)

ਅੱਖ ਦੇ ਫੇਰ ਨਾਲ ਹੀ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਦੇਵ ਨੂੰ ਆ ਘੇਰਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਪਹਿਲਾਂ ਤੇ ਅੰਤਮ ਕਸੂਰ ਉਸੇ ਦਾ ਹੀ ਹੋਵੇ।

ਉਹ ਆਪਣੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਆਖਿਰੀ ਗੱਲ ਉਸ ਨਾਲ ਹੀ ਹੋਵੇਗੀ।

“ਅਸੀਂ ਐਸ ਵੇਲੇ ਕਿਥੇ ਜਾਈਏ?”

“ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਹੀਂ।”

“ਹੋਰ ਜੁਆਬ ਕਿਸ ਕੋਲ ਹੋਵੇਗਾ?”

“ਦੇਖੋ-ਬਈ ਬਸ ਆ। ਮਜ਼ੀਨਰੀ ਆ। ਕਿਸੇ ਵੇਲੇ ਵੀ ਖਰਾਬ ਹੋ ਸਕਦੀ।”

“ਤੇਰੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਸਾਨੂੰ ਨਕੋਦਰ ਨਹੀਂ ਪਹੁੰਚਾਉਣਾ।”

“ਤੁਸੀਂ ਤਾਂ ਫੇਰ ਵੀ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਤੇ ਚਲੇ ਜਾਉਗੇ-ਪਰ ਮੈਂ ਕਿੱਥੇ ਜਾਉਂਗਾ। ਮੇਰੀ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦੇਉ।”

“ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਮਹਿਕਮੇ ਵਾਲਿਆਂ ਤੋਂ ਪੁੱਛੋ।”

“ਫੇਰ ਬਸ ਖਰਾਬ ਖੜੀ ਆ। ਮੇਰਾ ਸਿਰ ਖਾਣ ਦੀ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਜਾ ਕੇ ਦਫਤਰ ਵਾਲਿਆਂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕਰੋ।”

(16)

ਗੱਲ ਅਗਾਂਹ ਵੱਧਦੀ ਇਸਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਇਕ ਟਰੱਕ ਰੁਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਵਾਰੀਆਂ ਨੇ ਚੜ੍ਹਣ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਬਸ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਖਾਲੀ ਦੀ ਖਾਲੀ। ਦੇਵ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀਆਂ ਨਾ ਮੁਕਣ ਵਾਲੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਦਾ ਕਾਫਲਾ। ਕੋਲ ਦੀ ਟਰੱਕ ਜਾਂ ਕੋਈ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਲੰਘਦੀ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਸੋਚਾਂ ਦੀ ਲੜੀ ਟੁੱਟਦੀ। ਇਕ ਪਲ ਧਿਆਨ ਘਰ ਵੱਲ ਜਾਂਦਾ। ਢਿੱਡ 'ਚ ਖੋ ਪੈਣ ਲੱਗਦੀ। ਉਹਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਗਾਲ੍ਹਾਂ ਨਿਕਲਦੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਭੈਣ ਨੂੰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂ। ਆਪ ਤਾਂ ਸਾਲੇ ਖਾ-ਖਾ ਡਕਾਰ ਮਾਰੀ ਜਾਂਦੇ। ਕਮੀਸ਼ਨ ਖਾ-ਖਾ ਕੋਠੀਆਂ ਪਾਈ ਜਾਂਦੇ ਤੇ ਮੈਨੂੰ ਅੱਧ ਵਾਟੇ ਰੋਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਐਸ. ਪੀ. ਏ. ਦਾ ਲੋਕ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤੇ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਸੂਰ ਵਰਗੀ ਚਰਬੀ ਚੜ੍ਹੀ ਆ ਭੈਣ ਦੇਣੇ ਦੇ। ਸਾਲਾ ਮੇਰਾ ਕਿੰਨਾ ਮਲੀ ਜਾਂਦਾ। ਢੇਡ ਬੋਤਲ ਤਾਂ ਬੈਠਾ-ਬੈਠਾ ਡਕਾਰ ਜਾਂਦਾ। ਬਸ ਕਹੀ ਜਾਊ-‘ਮਜ਼ਾ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਅਜੇ’ ਅਕਾਊਟੈਂਟ, ਐਸ. ਓ. ਤੇ ਵਰਕਸ ਮੈਨੇਜਰ ਦੀਆਂ ਤਾਂ ਦਸ ਦੀਆਂ ਦਸ ਉਂਗਲਾਂ ਚਾਸਣੀ ਨਾਲ ਲਿਬੜੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ। ਮਿਸਤਰੀ ਸਿੱਧੇ ਮੂੰਹ ਗੱਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ।

ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਦੇ ਬਾਬੇ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਦਰਿਆ ਪਾਰ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੱਪਾਂ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਘੇਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਉਹਨੂੰ ਡਸਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਕਿਸ-ਕਿਸ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਡਸਿਆ ਸੀ ਕਿਉਂਕਿ ਉਹ ਇਕ ਨੂੰ ਪਰ੍ਹੇ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਦੂਜਾ ਪਾਣੀ 'ਚੋਂ ਸਿਰ ਬਾਹਰ ਕੱਢ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੱਪ ਦੇ ਡਸਣ ਦਾ ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਪਰ ਉਸ ਦਾ ਭੈਅ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਮਨੋ ਨਹੀਂ ਜਾਂਦਾ।

ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਮਹਿਕਮੇ ਦੇ ਕਰਮਚਾਰੀ ਤੇ ਅਧਿਕਾਰੀ ਪਾਣੀ ਦੇ ਸੱਪ

ਸ਼ੁਰੂਆਤ

ਕਹਾਣੀ ਤਾਂ ਕਿਤੋਂ ਵੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਇਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਸ਼ੁਰੂਆਤ।

...ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਕਿ ਇਹ ਕੀ ਤੁਕ ਬਣੀ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਨ ਦੀ। ਇਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿਣਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਕੀ ਕੀਤਾ ਜਾਵੇ। ਵੈਸੇ ਕਿਹਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਲੇਖਕ ਨੂੰ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਹਿਜੇ 'ਚ ਮੈਂ ਉਲੀਕੀ ਹੋਈ ਲੀਕ ਨਹੀਂ ਟੱਪਾਂਗਾ।

ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਸ਼ੁਰੂ 'ਚ ਕਰਨੀਆਂ ਹੀ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।ਨਹੀਂਨਹੀਂ। ਇਸ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀ-ਰਸ 'ਚ ਕੋਈ ਰੁਕਾਵਟ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਲੱਗੀ। ਸਗੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਾਲ ਤੋਰਣ 'ਚ ਮਦਦ ਮਿਲੇਗੀ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਕੱਲਿਆਂ ਨੂੰ ਨਹੀਂ, ਕਹਾਣੀ-ਪਾਠਕਾਂ ਨੂੰ ਵੀ। ਆਲੋਚਕਾਂ ਬਾਰੇ ਤਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਕਿਹਾ ਜਾ ਸਕਦਾ।

ਇਸ ਵਿਚ ਬੋਰ ਕਰਨ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਚਾਰ ਤੁਹਾਡੇ ਮਨ 'ਚ ਕਿਵੇਂ ਆ ਗਿਆ। ਕਹਾਣੀ ਤਾਂ ਆਖਿਰ ਕਹਾਣੀ ਹੀ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਰਨ 'ਚ ਕੀ ਹਰਜ ਹੈ।...ਮੈਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਸ ਨਾਲ ਕਹਾਣੀ-ਰਸ 'ਚ ਕੋਈ ਫਰਕ ਨਹੀਂ ਆਉਣਾ। ਕਿਉਂਜੁ ਕਹਾਣੀ ਤਾਂ ਅਜੇ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣੀ ਹੈ।

ਮੁੱਢ 'ਚ ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਕਰਨੀਆਂ ਹੀ ਬਣਦੀਆਂ ਹਨ।

ਬੱਸ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਚਿਰ ਹੋਰ ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਕਰਨਾ ਪਵੇਗਾ।

...ਉਦੋਂ ਤਾਈਂ ਮੁੱਖ ਪਾਤਰ ਬਾਰੇ ਦੱਸ ਦਿਆਂ।...ਫੇਰ ਉਹੀ ਗੱਲ। ਸ਼ਾਇਦ ਤੁਹਾਨੂੰ ਭਰਮ ਹੋਣਾ ਹੈ।...ਨਹੀਂ, ਮੇਰਾ ਇਹੋ ਜਿਹਾ ਕੋਈ ਇਰਾਦਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੀ ਮਨੋਬਿਰਤੀ ਨੂੰ ਸਮਝਦਾ ਹਾਂ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਭੂਮਿਕਾ ਬੰਨਣੀ ਪਈ ਹੈ।

ਫੁੰਮਣ ਸਿੱਧ ਦੀ ਕੁੜੀ ਕਿੰਦਰੋ ਨੂੰ ਜੀਤੇ ਦਾ ਜਗਦੀਸ਼ਾ ਕੱਢ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ, ਕਹਾਣੀ ਇਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾ ਸਕਦੀ ਹੈ।

ਘਰ ਤੋਂ ਬਸ ਸਟੈਂਡ ਤੇ ਬਸ ਸਟੈਂਡ ਤੋਂ ਘਰ ਤੱਕ ਦੇ ਸਫ਼ਰ ਤੱਕ ਮੈਨੂੰ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਆਦਮੀ ਮਿਲੇ ਹਨ। ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਵਰਗੇ। ਇਕੋ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਆਪੇ ਸੁਆਲ

ਕਰਦੀ। ਆਪੇ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦੀ। ਕੁੜੀ ਮਿਲ ਗਈ? ਅਜੇ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ? ਘਰਦਿਆਂ ਨੂੰ ਪਹਿਲਾਂ ਪਤਾ ਸੀ? ਕੁੜੀ ਦੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਅਵੱਸ਼ ਪਤਾ ਹੋਊਗਾ? ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਲੜ-ਸਿਰਾ ਫੜਿਆ? ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਪੁਲਿਸ ਕੋਲੋਂ ਕਿਹਨੂੰ ਨਿਆਂ ਮਿਲਿਆ? ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਣ ਦੀ ਦੇਰ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਇਕ ਵਾਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਚਲ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਚਲਦੀ ਹੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਫੇਰ ਸਾਰੇ ਜ਼ਰੂਰੀ ਕੰਮ ਪਿਛੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਸਮੇਂ ਦੀਆਂ ਦੌੜੀਆਂ ਜਾ ਰਹੀਆਂ ਸੂਈਆਂ ਦੀ ਕੋਈ ਵੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

ਵਿਚਲੀ ਗੱਲ ਪੰਜਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ ਹਾਂ।

ਪਹਿਲਾਂ ਆਦਮੀ

“ਕੀ ਹਾਲ ਆ ਚੌਧਰੀ ਸਾਬੂ?” ਲੰਬੜਾਂ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਵਾਲੇ ਪਾਸੇਉਂ ਪਾਟਦੀ ਗਲੀ ਵੱਲੋਂ ਹਰੀਏ ਨੂੰ ਨਿਕਲਦੇ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਕੁਸ਼ ਨਾ ਪੁਸ਼,” ਜਾਂਦਾ-ਜਾਂਦਾ ਹਰੀਆ ਥਾਈਂ ਹੀ ਰੁਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਨਾਲ ਆ ਰਹੇ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ, “ਤੂੰ ਤੁਰਿਆ ਚਲ। ਅਛੀਂ ਤੇਰੇ ਮਗਰੇ ਮਗਰ ਆਏ ਲੈ। ਅੱਡੇ 'ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਛਾਮਾਨ ਛਾਈਕਲ ਤੋਂ ਲਾਹ ਕੇ ਰੱਖੀਂ। ਇਧਰ ਉਧਰ ਨਾ ਚਲੇ ਜਾਈਂ ਕਿਤੇ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਅਛੀਂ ਨੂੰ ਆਉਂਦੇ। ਛਾਮਾਨ ਕੋਲ ਰਹੀਂ। ਜੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਵਿਚਾਰ ਲਈਂ। ਸਮਝਿਆ?”

ਮੁੰਡਾ ਅੱਗੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬੋਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਲੱਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਫੇਰ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਕੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ?”

“ਲੈ-ਤੂੰ ਮੈਨੂੰ ਪੁੱਛਦਾਂ। ਤੈਨੂੰ ਨੂੰ ਪਤਾ। ਤੂੰ ਕਿਹੜੇ ਭੋਰੇ 'ਚ ਵੜਿਆ ਰਹਿਣਾ। ਚਹੂੰ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਤੋਏ ਤੋਏ ਹੋ ਰਹੀ ਆ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਕਿਛੇ ਦੀ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ ਕਰਦੇ। ਕਰਨ ਨੂੰ ਮੁੰਡੀਰਵਾਧਾ ਤੇ ਭੁਗਤਣ ਨੂੰ ਛਿਆਣੇ। ਹਨੁਰ ਸਾਈਂ ਦਾ।” ਸਿਗਰੇਟ ਦਾ ਲੰਬਾ ਕਾਸ਼ ਖਿਚ ਕੇ ਉਸ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਪਾੜ੍ਹੇ ਤਾਂ ਕਿਛੇ ਦੀ ਨੂੰ ਛੁਣਦੇ। ਫੁੰਮਣ ਸਿਹੂੰ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਦੌੜਾ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਜੀਤੂ ਕਾ ਜਗਦੀਛਾ। ਜਾਤ ਦੀ ਕੜ੍ਹ ਕਿਰਲੀ-ਛਤੀਰਾਂ ਨੂੰ ਜੱਫੇ-ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਨਾ। ਉਤ ਨੇ ਦੌੜਣ ਲੱਗਿਆ ਕੀ ਛੋਚਿਆ। ਦੱਛੋਂ-ਪਿੰਡ ਦੀ ਧੀ ਛਾਰਿਆਂ ਦੀ ਧੀ ਹੁੰਦੀ ਆ ਕਿ ਨੂੰ। ਹੋਰ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਰਿਛਤਾ ਹੋਵੇ ਨਾ ਹੋਵੇ-ਪਰ ਪਿੰਡ ਦੀ ਧੀ ਜ਼ਰੂਰ ਛਾੜੀ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਪਰ ਇਸ ਭੜ੍ਹੇ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਪਿੰਡ ਦੀ ਧੀ ਪਿੰਡ ਦੀ ਨੌਂਹ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਛਕਦੀ ਆ। ਛਾਲਾ ਜਮਾਨਾ ਹੀ ਪੁੱਠਾ ਆ ਗਿਆ। ਕਹਿੰਦੇ ਮੀਂਹ ਨੂੰ ਪੈਂਦਾ। ਜਦੋਂ ਐਦਾਂ ਦਾ ਅਨਰਥ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਮੀਂਹ ਕਿਵੇਂ ਪੈ ਛਕਦਾ। ਰੋਲਿਆਂ ਤੋਂ ਦਫ ਕੁ ਛਾਲ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ...” ਦੱਸਦਾ-ਦੱਸਦਾ ਉਹ ਰੁੱਕ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ ਚੌਧਰੀ ਸਾਬੂ?” ਮੈਂ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਦੀ ਕੁੜੀ ਨਿਕਲ ਚਲੀ ਸੀ। ਰੱਥ ਨੇ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥ ਦੇ ਕੇ ਇੰਜਤ ਰੱਥ ਲਈ। ਛਤਨਾਮ ਕਿਆਂ ਨੂੰ ਵੇਲੇ ਛਿਰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੇ ਪਾਂਧਾ ਨੂੰ ਪੁੱਛਿਆ। ਚਹੂੰ ਪਾਸੀਂ ਭਾਲ ਕੀਤੀ। ਪੰਜ ਭਰਾ ਛੀ। ਡਾਂਗਾ ਜਿੱਡੇ। ਫੇਰ ਬੰਦਾ ਦੌੜ ਕੇ ਕਿੱਥੇ

ਜਾ ਛਕਦਾ ਸੀ। ਅਲੀ-ਅਲੀ ਕਰਦੇ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਖਿਲਰ ਗਏ। ਪਤਾ ਉਦੋਂ ਲੱਗਾ ਜਦੋਂ ਗੱਡੀ ਉੱਤੇ ਜਾ ਲਾਹੀ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਐਂਤ-ਉੱਤ ਹੁੰਦੀ ਰਹੀ। ਗਾਲ਼ਾਂ ਹੀ ਗਾਲ਼ਾਂ ਛੁਣਦੀਆਂ ਸੀ। ਜੱਟਾਂ ਦੀਆਂ ਦੁਫ਼ਮਣੀਆਂ ਵੀ ਭੈੜੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਛਤਨਾਮ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਤਾਂ ਅਗਲਿਆਂ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਚੁੱਕਣ ਨੂੰ ਫਿਰਦੇ ਛੀ। ਛਿਆਣੇ ਬੰਦੇ ਵਿਚ ਆ ਪਏ। ਗੱਲ ਰਫ਼ਾ-ਦਫ਼ਾ ਹੋਈ। ਦੇਖ-ਲੈ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਆਪਛ ਵਿਚ ਬੋਲ ਚਾਲ ਬੰਦ ਆ। ਉਸ ਭੌਂਕ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਤੀਜਾ ਆਦਮੀ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੁਣ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ।

“ਅੱਛਾ ?”

“ਪਰ ਆ ਤਾਂ ਜਗੋਂ ਤੇਹਰਵੀਂ ਗੱਲ ਹੋਈ ਨਾ। ਫੁੰਮਣ ਸਿਹੁੰ ਪਿੰਡ ਦਾ ਵੱਡਾ ਫਰਦਾਰ ਆ। ਜੀਤੂ ਦਾ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪੜ੍ਹਦਾ ਮੁੰਡਾ ਦੀਛਾ। ਛਾਲਾ ਕਿਥੇ ਦਾ ਨਿਆਂ ਹੋਇਆ। ਛਾਡੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਬੁੜੀਆਂ ਨੇ ਰੋਜ਼ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਖਤਿਆਂ ਵਿਚ ਬਾਹਰ-ਅੰਦਰ ਜਾਣਾ ਹੁੰਦਾ। ਪੱਠੇ ਦੱਬੇ ਤੇ ਬਾਲਣ-ਬੂਲਣ ਲਈ। ਛਾਗ-ਛਬਜ਼ੀ ਵੀ ਛਾਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ ਮਿਲਦੀ। ਛਾਡੀ ਇੱਜ਼ਤ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਛਾਡੀ ਇੱਜ਼ਤ। ਦੋਹਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਛਾਂਝ। ਜਦੋਂ ਛਾਂਝ ਹੀ ਟੁੱਟ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਫੇਰ ਦੱਛੋ ਕੌਣ ਕਿਸੇ ਦਾ ਛਕਾ ਰਹਿੰਦਾ।”

ਉਸ ਦੀ ਸਿਗਰਟ ਬੁਝ ਗਈ ਸੀ। ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਪੈਣ ਕੇ ਉਹ ਕਸ਼ ਨਹੀਂ ਖਿਚ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਹੱਥ ਦਾ ਉਹਲਾ ਕਰ ਕੇ ਤੀਲੀ ਬਾਲੀ ਸੀ। ਸਿਗਰਟ ਲਾਈ ਸੀ। ਸਿਰ ਤੋਂ ਸਾਫ਼ਾ ਲਾਹ ਕੇ, ਵਾਲਾਂ 'ਚ ਖਾਜ਼ ਕਰਦਿਆਂ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਐਦਾਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਵਿਚਾਰ ਸੁਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਜਾਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਗੈਰਮਨ ਦੇਖਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ।

“ਤੂੰ ਕੁਛ ਹੋਰ ਵੀ ਛੁਣਿਆ ?” ਉਸ ਧੀਮੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਮੈਥੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਕੀ ?”

“ਉਹ ਛਾਡੀ ਬਰਾਦਰੀ ਦਾ ਬੈਕਾਟ ਕਰਨ ਨੂੰ ਫਿਰਦੇ। ਕਹਿੰਦੇ ਛਾਡੀ ਕਿਸੇ ਜਨਾਨੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰ-ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਦੇਣਾ। ਘਾਹ ਵੀ ਦੂਜੇ ਪਿੰਡ ਤੋਂ ਖੋਤ ਕੇ ਲਿਆਉਂਦੇ। ਜੇ ਕੋਈ ਗਈ ਤਾਂ...,” ਉਸ ਅੰਦਰਲਾ ਡਰ ਹਰ ਪਲ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਨੂੰ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਐਦਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੂੰ ਸੁਣੀ।”

“ਤੇਨੂੰ ਛੁਣਨ ਦੀ ਕੀ ਲੋੜ ਆ। ਪੁੱਛ ਛਾਨੂੰ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਐਦਾਂ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਕਰੇ ਕੋਈ ਤੇ ਭਰੇ ਕੋਈ।”

“ਤੂੰ ਐਨਾ ਕਿਉਂ ਡਰਦਾ ? ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੇ ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਰਹੇ।”

“ਮੈਂ 'ਕਲੇ ਨੇ ਕੀ ਡਰਨਾ-ਛਾਡੀ ਤਾਂ ਛਾਰੀ ਆਬਾਦੀ ਡਰੀ ਹੋਈ ਆ। ਤੂੰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਕਾਮਰੇਡ ਅਖਵਾਉਣਾ। ਜੇ ਲੋੜ ਪਈ ਤਾਂ ਤੂੰ ਵੀ ਛਾਡਾ ਛਾਥ ਨੂੰ ਦੇਣਾ। ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਨਾਲ ਜਾ ਖੜਣਾ। ਔਖੇ ਵੇਲੇ ਆਪਣੇ ਹੀ ਕੰਮ ਆਉਂਦੇ ਆ। ਆਪਣੇ ਹੀ ਛਾਥ ਵੀ ਛੱਡ ਜਾਂਦੇ ਹੁੰਦੇ ਆ.....।”

ਦੂਜਾ ਆਦਮੀ

“ਸਾਡੀ ਤਾਂ ਭੈਣ...ਦੇ ਕੇ ਰਖਤਾ...,” ਮੇਰੇ ਬੈਠਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਸ ਟਿਕਾ ਕੇ ਗਾਲ਼ ਕੱਢੀ ਸੀ ਤੇ ਚਾਹ ਦਾ ਵੱਡਾ ਘੁੱਟ ਭਰਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਦੀ ਗੱਲ ਸੁਣ ਕੇ ਮੈਂ ਹੈਰਾਨ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿੰਨੀ ਜਲਦੀ ਉਹ ਭੜਕ ਪਿਆ ਸੀ।

ਮੇਰੇ ਆਉਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਘਰੇ ਆਇਆ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਮਾਂ ਜੀ ਨਾਲ ਗੱਲੀਂ ਪਿਆ ਸੀ।

“ਸਿਹਤ ਤਾਂ ਠੀਕ ਆ ਚਾਚਾ ਜੀ। ਕਈ ਵਾਰੀ ਪਾਣੀ ਬਦਲਣ ਨਾਲ ਵੀ ਬੰਦੇ ਦਾ ਚਿੱਤ ਘਬਰਾ ਜਾਂਦਾ,” ਸਰਸਰੀ ਜਿਹੀ ਮੈਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਸਿਹਤ ਤਾਂ ਠੀਕ ਪਰ.....।”

“ਕਿਉਂ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ?”

“ਸਾਡੀ ਤਾਂ ਭੈਣ...ਦੇ ਕੇ ਰਖਤਾ...,” ਉਹ ਫੇਰ ਗਾਲ਼ੀਂ ਉਤਰ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਹੋਰ ਵੀ ਗਾਲ਼ ਕੱਢਦਾ ਜੇ ਮਾਂ ਜੀ ਖੰਘ ਕੇ ਆਪਣੀ ਹੱਦ ਜ਼ਾਹਿਰ ਨਾ ਕਰਦੇ।

“ਕੀ ਬਣਿਆ ਫੇਰ ? ਸੁਣਿਆ ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ ਥਾਨੇ ਗਏ ਸੀ ?”

“ਬਣਨਾ ਬੁਰੇ ਦਾ ਸਿਰ। ਕੋਈ ਪਤਾ ਨੂੰ ਲੱਗਾ। ਚੜ੍ਹਮ ਕੁੜੀ ਨੂੰ ਪਤਾ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਲੈ ਗਿਆ। ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਪੰਚਾਇਤ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਹਵਾ ਕੁਪੱਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਤੀਵੀਂ-ਆਦਮੀ ਦੀ। ਪਰ ਸਾਲਿਆਂ ਮੇਰਿਆਂ ਕੁਸ਼ ਨੂੰ ਦੱਸਿਆ। ਮੈਂ ਆਪ ਇਕ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਪੰਜ ਸੌ ਦਿੱਤੇ। ਛਿੱਤਰ ਮਾਰਣ ਲਈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਇਹ ਮਜ਼ਾਲ ਕਿ ਸਾਡੀ ਇੱਜ਼ਤ ਨੂੰ ਹੱਥ ਪਾ ਜਾਣ। ਮੈਂ ਸਿਪਾਹੀ ਨੂੰ ਉਰੇ ਸੱਦ ਕੇ ਕਿਹਾ ਕਿ ਜਿੰਨੇ ਹੋਰ ਪੈਸੇ ਚਾਹੀਦੇ ਆ-ਲੈ ਲਓ ਪਰ ਇਕ ਵਾਰ ਕੁੱਟ-ਕੁੱਟ ਕੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਚਮੜੀ ਉਖੇੜ ਦਿਓ। ਪਤਾ ਕਰੋ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੁੜੀ ਕਿੱਥੇ ਛਿੱਪਣ ਕੀਤੀ।” ਬੋਲਦਿਆਂ-ਬੋਲਦਿਆਂ ਉਸਦਾ ਸਾਹ ਫੁੱਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਕ ਪਲ ਲਈ ਉਹ ਰੁਕਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ ਸੀ, “ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗਾ ਕਿ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਤੋਂ ਪੈਸੇ ਖਾਈ ਜਾਂਦੇ ਆ। ਹੈ ਨਾ ਹਨ੍ਹੇਰਗਰਦੀ। ਮੈਂ ਬਥੇਰਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਕਿ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਇਕ ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤੌਣੀ ਲਾਉ। ਪਰ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੇ ਪੈਰਾਂ 'ਤੇ ਪਾਣੀ ਨੂੰ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ। ਬੱਸ ਇਹੋ ਕਹੀ ਜਾਣ-ਕੋਈ ਨਾ ਜੀ-ਕੋਈ ਨਾ ਜੀ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਹਿਸਾਬ-ਕਿਤਾਬ ਕਰਾਂਗੇ।”

“ਐਫ. ਆਈ. ਆਰ. ਦਰਜ ਹੋ ਗਈ ?”

“ਅਜੇ ਨੂੰ।”

“ਫੇਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਐਨੇ ਦਿਨ ਅੰਦਰ ਕਿਵੇਂ ਕਰੀ ਰੱਖਿਆ ?”

ਮੇਰੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਉਹ ਖਿੰਝ ਗਿਆ ਸੀ। ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਨਾਸਾਂ ਫੈਲਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੇਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਆ ?”

“ਇਹ ਤੂੰ ਕਿਵੇਂ ਕਹਿਤਾ ?”

“ਤੂੰ ਤਾਂ ਬੋਲੀ ਹੀ ਹੋਰ ਦੀ ਹੋਰ ਬੋਲੀ ਜਾਣਾਂ। ਮੈਂ ਪੱਚੀ ਸਾਲ ਗੋਰਿਆਂ 'ਚ ਰਿਹਾਂ। ਤੂੰ ਕਿਹੜੇ ਸਟੇਸ਼ਨੋਂ ਬੋਲਦਾਂ-ਮੈਂ ਸਭ ਜਾਣਦਾਂ। ਤੈਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੋਕਾਂ ਦੀ ਗੱਲ

ਕਰਨੀ ਚਾਹੀਦੀ ਆ। ਤੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾ ਕਿ ਫੁੰਮਣ ਸਿਹੰ ਦੀ ਧੀ ਨਾਲ ਮਾੜੀ ਹੋਈ ਆ। ਉਹ ਵੀ ਆਪਣੇ ਖਾਨਦਾਨ 'ਚੋਂ ਹੀ ਆ। ਸਾਡੇ ਪੜਦਾਦੇ ਸੱਕੇ ਭਰਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੰਜ-ਸੱਤ ਲੱਖ ਖਰਚ ਦਊਂਗਾ ਪਰ ਇਕ ਵਾਰ ਚੜ੍ਹਮਾਂ ਨੂੰ ਸਬਕ ਸਿਖਾ ਕੇ ਦਿਖਾਉਂਗਾ। ਜੇ ਆਪਾਂ ਢਿੱਲ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਹੋਰਾਂ ਦਾ ਹੌਸਲਾ ਵਧ ਜਾਣਾ। ਕੋਈ ਨਾ। ...ਮਿਲ ਲੈਣ ਦੇ ਭਾਜੀ ਨੂੰ। ਤੇਨੂੰ ਵੀ ਸੁਧਾਰਣਾ ਪੈਣਾ....।” ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਉੱਠ ਖੜਿਆ ਸੀ ਤੇ ਮੇਰੇ ਰੋਕਦਿਆਂ ਰੋਕਦਿਆਂ ਵੀ ਦਰਵਾਜ਼ੇ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਚਲੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ, “ਤੇਰਾ ਵੀ ਇਲਾਜ ਕਰਨਾ ਪੈਣਾ... ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਕੋਠੀ 'ਚ ਸਾਰੇ ਪਾਸੇ ਪਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਬੁਲਾਇਆ। ਅੱਜ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਹੀ ਦੇਣਾ....।”

ਤੀਜਾ ਆਦਮੀ

“ਚਾਹ ਤਾਂ ਰੱਖ ਮੈਂ ਕਿਹਾ-ਬਈ ਆਪਣੇ ਘਰੇ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਆਇਆ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਸਟਰ।” ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਸਰਸਰੀ ਜਿਹੀ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਸ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਬੈਠੀ ਕਿਸ਼ਨੋ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਉਖੜਿਆ ਉਖੜਿਆ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਬੇਤਰਤੀਬੀ ਦਾੜ੍ਹੀ। ਉਘੜ ਦੁਘੜ ਬੰਨ੍ਹੀ ਪੱਗ। ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਝਾਕਦੇ ਵਾਲ। ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਫੈਲੀ ਕਾਲੋਂ। ਉਹ ਘਬਰਾਹਟ ਵਿਚ ਪਹਿਲੇ ਸ਼ਬਦ ਬਾਅਦ 'ਚ ਬੋਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਅਦ ਵਾਲੇ ਪਹਿਲਾਂ। ਕਈ ਵਾਰ ਅਜਿਹਾ ਹੋ ਹੀ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਅਕਸਰ ਪੁੱਛਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ, “ਸੁਣਾ ਬਈ ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਸਟਰ।” ਹਰੇਕ ਗੱਲ ਨਾਲ ‘ਸਰਕਾਰੀ ਮਾਸਟਰ’ ਜ਼ਰੂਰ ਲਾਉਂਦਾ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਹਨੇ ਮੇਰਾ ਇਹ ਤਕੀਆ ਕਲਾਮ ਹੀ ਬਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਵੀ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਸੀ-“ਸੁਣਾ ਬਈ ਪੇਂਡੂ।” ਉਹ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ ਦੂਹਰਾ ਤੀਹਰਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਹਰ ਗੱਲ ਨੂੰ ਮਜ਼ਾਕ ਸਮਝਣਾ ਉਸ ਦਾ ਸੁਭਾਅ ਹੀ ਬਣ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਕਦੀ ਗਮੀ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ। ਤੀਹ ਖੇਤ ਹਨ। ਇਕੋ ਟਕ ਵਿਚ। ਨੌਕਰ-ਚਾਕਰ ਹਨ। ਦੋਵੇਂ ਵੱਡੇ ਭਰਾ ਅਮਰੀਕਾ-ਕੈਨੇਡਾ 'ਚ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਦੇ ਕੰਮ ਕਰਨ ਦੀ ਲੋੜ ਹੀ ਨਹੀਂ ਪਈ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁਤਾ ਸਮਾਂ ਬਾਹਰਲੀ ਬੈਠਕ 'ਚ ਹੀ ਬੈਠਦਾ ਸੀ। ਮਹਿਫਲਾਂ ਸਜਾਉਂਦਾ ਸੀ।

ਚਹਿਕਦੇ ਹੋਏ ਘਰ ਨੂੰ ਉਦਾਸੀ ਨੇ ਆ ਘੇਰਿਆ ਸੀ। ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਇਥੋਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਉੱਠੀ ਹੋਵੇ।

ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਸੀ। ਮੂੰਹੋਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਿਕਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੀ ਕਿਹਾ ਜਾਵੇ ਜਾਂ ਗੱਲ ਕਿੱਥੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਾਂ 'ਚ ਫਸਿਆ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਮੇਰੀ ਨਜ਼ਰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਤੇਜ਼ ਹਵਾ ਨਾਲ ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਉੱਡਦੇ ਨਿੱਬ ਦੇ ਪੱਤਿਆਂ, ਡੱਕਿਆਂ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਈ ਸੀ। ਲੱਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਉਹ ਵੀ ਉੱਡ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਇਧਰੋਂ ਉਧਰ। ਉਧਰੋਂ ਇਧਰ।

“ਪੁੱਤ ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਦਿਖਾਉਣ ਜੋਗੇ ਨਹੀਂ ਰਹੇ,” ਮੈਂ ਤਾਈ ਜੀ ਦੇ ਪੈਰੀਂ ਹੱਥ ਲਾਏ ਤਾਂ ਉਸ ਹੁੱਬਕੀ ਰੋਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਚੱਲ-ਚੱਲ ਬੁੜੀਏ ਤੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾ ਕੇ ਬੈਠ। ਐਵੇਂ ਖੋਖਣ ਨਾ ਕਰ।” ਉਹ ਤਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਨੂੰ ਵੇ ਪੁੱਤ....ਮੇਰਾ ਕੀ ਕਸੂਰ ਆ....ਤੂੰ ਕਿਉਂ ਮੇਰਾ ਬੁਢਾਪਾ ਰੋਲਦਾਂ,” ਸੋਟੀ ਮੰਜੇ ਦੀ ਪਵਾਂਦੀ ਨਾਲ ਟਿਕਾਉਂਦਿਆਂ, ਉਹ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈ ਸੀ।

“ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਚਲੇ ਜਾ ਅੰਦਰ। ਸਾਰਾ ਪੁਆੜਾ ਤੇਰਾ ਪਾਇਆ।” ਤਾਈ ਜੀ ਨੂੰ ਬਾਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਉਹ ਅੰਦਰ ਛੱਡ ਆਇਆ ਸੀ। ਮੁੜ ਉਸੇ ਰੋਅ 'ਚ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਸਾਰਾ ਹੀ ਪੁਆੜਾ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਦਾ ਸੀ। ਕਿੰਦਰੇ ਜੇਠੀ ਕੁੜੀ ਸੀ...ਮਸਾਂ-ਮਸਾਂ ਘਰ ਵਿਚ ਬੱਚਾ ਖੇਡਿਆ ਸੀ। ਪਹਿਲੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਨਹੀਂ ਹੋਇਆ ਸੀ...ਫੇਰ ਐਨੇ ਸਾਲਾਂ ਬਾਅਦ...ਮਾਂ ਨੇ ਲਾਡਲੀ ਰਖਿਆ। ਕਿਸ਼ਨੋ ਕਦੇ ਕਿੰਦਰੇ ਨੂੰ ਝੜਕਦੀ ਵੀ ਤਾਂ ਮਾਂ ਅੱਗੋਂ ਉਸਨੂੰ ਟੁੱਟ ਕੇ ਪੈ ਜਾਂਦੀ। ਕਹਿੰਦੀ ਇਹ ਧੀ ਨਹੀਂ-ਮੇਰਾ ਪੁੱਤ ਆ...ਸੱਚੀਂ ਮਾਂ ਨੇ ਤਾਂ ਕਦੇ ਉਸ ਨੂੰ ਧੀ ਸਮਝਿਆ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸੀ...ਬੱਸ ਪੁੱਤ-ਪੁੱਤ ਕਹਿੰਦੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਫੇਰ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਘਰ ਦੀ ਵਾਗਡੋਰ ਕੁੜੀ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ਵਿਚ ਸੀ। ਬਹੁਤ ਮਾਨ ਸੀ ਉਸ 'ਤੇ ਪਰ ਕਿੱਥੇ ਗਿਆ ਸਾਡਾ ਮਾਨ?” ਉਸ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਮੇਰੇ ਕੋਲੋਂ ਭਾਲਦਾ ਹੋਵੇ। “ਕਿਥੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਮਰੀਕਾ ਭੇਜਣ ਲਈ ਜ਼ੋਰ ਲਾ ਰਹੇ ਸੀ ਤੇ ਕਿੱਥੇ...?”

ਗੁੱਸੇ ਨਾਲ ਉਸਦਾ ਮੂੰਹ ਲਾਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਚਾਹ ਤਾਂ ਲੈ...ਉਦਾਂ ਪਈ,” ਕੱਪ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਸਰਕਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਪੁਲਿਸ ਨੇ ਕੀ ਕਾਰਵਾਈ ਕੀਤੀ ਆ?”

“ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਕੁਸ਼ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ। ਸਾਰਾ ਲਾਠਾ ਦੌੜਿਆ ਫਿਰਦਾ। ਸੁਣਿਆ ਰਾਜਸਥਾਨ ਵੱਲ ਦੌੜ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸਾਰੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰ ਫੜੇ ਹੋਏ। ਜਿੱਥੇ ਵੀ ਸ਼ੱਕ ਪੈਂਦੀ ਆ-ਮਿੰਨੀ ਬਸ ਕਰੀਦੀ, ਪੁਲਸੀਏ ਨਾਲ ਲਈਦੇ, ਛਾਪੇ ਮਾਰਦੇ ਆਂ। ਅਗੋਂ ਕੁਸ਼ ਵੀ ਥਹੁ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਬਹੁਤੀ ਥਾਈਂ ਤਾਂ ਘਰਾਂ ਨੂੰ ਜਿੰਦਾ ਲੱਗਾ ਹੁੰਦਾ। ਉਪਰੋਂ ਪੁਲਿਸ ਵਾਲੇ ਖਾਂਦੇ ਨਹੀਂ ਰੱਜਦੇ। ਆਏ ਵਾਰ ਪੰਜ ਸੱਤ ਹਜ਼ਾਰ ਤਾਂ ਦੇਣਾ ਪੈਂਦਾ। ਹਫਤੇ ਵਿਚ ਹੀ ਪੰਜਾਹ ਹਜ਼ਾਰ ਖਰਚਿਆ ਗਿਆ। ਪਰ ਪੈਸੇ ਨੂੰ ਚੱਟਣਾ। ਗੱਲ ਤਾਂ ਕਲੰਕ ਦੀ ਆ....ਇਕ ਵਾਰ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਸਹੀਂ। ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਬੋਟੀ-ਬੋਟੀ ਕਰ ਦੇਣੀ ਆ।”

ਚੌਥਾ ਆਦਮੀ

ਚੌਥਾ ਆਦਮੀ ਥਾਣੇ ਵਿਚ ਬੰਦ ਹੈ।

ਚੌਥਾ ਆਦਮੀ ਜੀਤ ਰਾਮ ਹੈ।

ਉਹ ਆਪਣੇ ਘਰ ਦੇ ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਇਕੱਲਾ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਤੇ ਬੱਚੇ ਨਾਨਕਿਆਂ ਦੇ ਗਏ ਹਨ। ਦੋ ਮੱਝਾਂ ਤੇ ਤਿੰਨ ਗਾਈਆਂ-ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕੌਣ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਘਰ ਦਾ ਅੱਧਾ ਸਾਮਾਨ ਵੀ ਗੁੰਮ ਹੈ। ਉਹ ਸੁੰਨ-ਵੱਟਾ ਬਣਿਆ ਹੋਇਆ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਕਦੇ-ਕਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ

ਇੰਤਜ਼ਾਰ ਹੋਵੇ।

ਉਸ ਆਪਣੇ ਅੱਗੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਫੈਲਾ ਰੱਖੀ ਹੈ ਜਿਸ 'ਚ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਛਪਵਾਇਆ ਗਿਆ ਇਸ਼ਤਿਹਾਰ ਛਪਿਆ ਹੈ: ਮੇਰਾ ਪੁੱਤਰ ਜਗਦੀਸ਼ ਚੰਦ ਜੋ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕਹਿਣੇ ਤੋਂ ਬਾਹਰ ਹੈ ਤੇ ਬੁਰੀ ਸੰਗਤ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਹੈ, ਉਸ ਦੇ ਕਿਸੇ ਵੀ ਬੁਰੇ-ਭਲੇ ਕੰਮ ਦਾ ਮੈਂ ਜਾਂ ਮੇਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਜ਼ਿੰਮੇਵਾਰ ਨਹੀਂ ਹੋਵੇਗਾ। ਮੈਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਚੱਲ ਅਚੱਲ ਜਾਇਦਾਦ ਤੋਂ ਬੇਦਖਲ ਕਰਦਾ ਹਾਂ-ਜੀਤ ਰਾਮ। ਸਪੁੱਤਰ ਮਿਲਖ ਚੰਦ।

ਪੰਜਵਾਂ ਆਦਮੀ

ਪੰਜਵਾਂ ਆਦਮੀ ਮੇਰਾ ਦੋਸਤ ਹੈ। ਪਿੰਡ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਵੱਲੋਂ ਭਾਣਜਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਇਹ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਘਰ ਨਹੀਂ। ਸਕੂਲ ਵਿਚ। ਯਾਨਿ ਕਿ ਮੇਰਾ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਸੀ। ਆਪਸੀ ਸਾਂਝ ਵਧੀ ਤਾਂ ਵਿਦਿਆਰਥੀ ਤੋਂ ਦੋਸਤ ਬਣ ਗਿਆ। ਕਾਮਰੇਡ...ਨਹੀਂ-ਨਹੀਂ। ਬਿਲਕੁਲ ਨਹੀਂ। ਤੁਸੀਂ ਐਵੇਂ ਭੁਲੇਖਾ ਖਾ ਗਏ। ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਭਰਮ ਹੋਇਆ ਹੈ ਕਿ ਕਾਮਰੇਡ ਗੱਲਾਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਕਰਦੇ ਹਨ ਤੇ ਅਮਲ ਘੱਟ। ...ਨਹੀਂ। ਇਸਦਾ ਕਿਸੇ ਪਾਰਟੀ-ਸਾਰਟੀ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸੰਬੰਧ ਨਹੀਂ। ਮਾਰਕਸਵਾਦੀਆਂ ਨਾਲ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਉਂਝ ਕਾਮਰੇਡਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਉੱਠਣੀ-ਬੈਠਣੀ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਇਸ ਦੀ ਨੌਕ-ਝੋਕ ਚਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਹੈ।

ਉਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ।

...ਤੁਸੀਂ ਇਸ ਨੂੰ ਗਲਤ ਨਾ ਸਮਝਣਾ। ਗਲਤ ਗੱਲ ਨੂੰ ਲੋਕ ਛੇਤੀ ਸਮਝ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਕੁੜੀ ਦੀ ਮੰਮੀ ਛੱਤ ਉਪਰੋਂ ਦੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰੋਂ ਕੋਈ ਚੀਜ਼ ਲੈਣ ਆਈ ਸੀ। ਲੈਣ-ਦੇਣ ਦੀ ਆਂਢ-ਗੁਆਂਢ ਸਾਂਝ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਉਹ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਨਾਨਾ ਜੀ ਕੋਲ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇਸ ਘਟਨਾ ਬਾਰੇ ਉਸ ਵੀ ਸੋਚਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਕਿ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਮੁੰਡੇ ਦਾ ਕੋਈ ਕਸੂਰ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਕੁੜੀ ਹੀ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਲੈ ਗਈ ਹੋਵੇ।

ਉਸ ਹਾਕ ਮਾਰ ਲਈ ਸੀ, “ਮਾਮੀ ਜੀ-ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਮੈਨੂੰ ਮਿਲ ਕੇ ਜਾਈਉ।”

“ਹਾਂ-ਪੁੱਤ ਦੱਸ-ਕੀ ਗੱਲ?” ਮੁੜਦੇ ਪੈਰੀਂ ਉਹ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਗਈ ਸੀ।

“ਬੈਠੋ। ਸਿਹਤ ਠੀਕ ਰਹਿੰਦੀ ਆ?”

“ਹੁਣ ਸਿਹਤਾਂ ਕੀ ਰਹਿਣੀਆਂ। ਐਦੂੰ ਤਾਂ ਵਾਹਿਗੁਰੂ ਚੁੱਕ ਲੈਂਦਾ ਤਾਂ ਚੰਗਾ ਹੋਣਾ ਸੀ।”

“ਕੀ ਬਣਿਆ?”

“ਪੁੱਤ ਕੀ ਬਣਨਾ ਸੀ। ਸਾਡੀ ਤਾਂ ਇੱਜ਼ਤ ਰੁਲ ਗਈ ਮਿੱਟੀ ਵਿਚ। ਕੁੜੀ ਦਾ ਕੋਈ ਥਹੁ ਪਤਾ ਨੂੰ ਲੱਗ ਰਿਹਾ। ਪਰ ਤੇਰਾ ਮਾਮਾ ਕਹਿੰਦਾ-ਜ਼ਮੀਨ ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੀ ਵਿਕ ਜਾਵੇ ਪਰ ਇਕ ਵਾਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਜ਼ਰੂਰ ਲੱਭ ਕੇ ਲਿਆਵਾਂਗੇ।”

“ਲਿਆ ਕੇ ਕੀ ਕਰੋਗੇ?”

“ਦੋ ਮਹੀਨਿਆਂ ਬਾਅਦ ਫਾਹਾ ਵਢਾਂਗੇ ਵਿਚੋਂ।”

“ਵਿਆਹ...?”

“ਨੂੰ...ਵਿਆਹ ਵਾਲੀ ਹੁਣ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਰਹਿ ਗਈ। ਮੰਨਿਆ ਔਖੇ ਸੌਖੇ ਹੋ ਕੇ ਅਸੀਂ ਵਿਆਹ ਵੀ ਕਰ ਦਿੰਨੇ ਆਂ...। ਪਰ ਜਦੋਂ ਉਸ ਦੇ ਸਹੁਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਤਾਂ ਫੇਰ...।”

“ਫੇਰ।”

“ਫੇਰ ਨਾਲੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਫਾਹਾ ਵੱਢਣਾ ਸੌਖਾ ਲੱਗਦਾ।”

“ਦੱਸੋ-ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਸੁਦਾ ਹੋਇਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਦੋ ਖੱਤੇ ਲੱਭਣ ਲਈ ਵੇਚੋ। ਫੇਰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੁਲੋ। ਇਹ ਨਾ ਕਰ ਬੈਠਿਓ। ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਨੇ ਤੁਹਾਡੇ। ਮਾਮਾ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੁਲਦਾ ਫਿਰੂ। ਪਿਛੋਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੌਣ ਸਾਂਝੂ। ਬੱਚਿਆਂ ਦਾ ਕੀ ਬਣੂ?”

“ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਠੀਕ ਪਰ ਸ਼ਰੀਕੇ ਭਾਈਚਾਰੇ ਨੇ ਜੀਣਾ ਹਰਾਮ ਕਰ ਦੇਣਾ।”

“ਉਨ੍ਹਾਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਖਾਣ ਨੂੰ ਨੂੰ ਦੇਣਾ।”

ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੀ ਉਹ ਸੋਚਾਂ ਵਿਚ ਗੁਆਚੀ ਰਹੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਇਹ ਕਹਿੰਦੀ ਘਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਈ ਸੀ, “ਨੂੰ-ਇਹ ਕਦੇ ਨੂੰ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਤੂੰ ਤਾਂ ਆਪਣਾ ਹੀ ਕਮਲ ਕੁੱਟਣ ਲੱਗ ਪਿਆਂ। ਅਸੀਂ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਦੀ ਲਾਹਨਤ ਨੂੰ ਖੱਟਣੀ। ਜ਼ਮੀਨ ਦਾ ਕੀ ਆ-ਭਾਵੇਂ ਸਾਰੀ ਗਹਿਣੇ ਪੈ ਜਾਏ....।”

ਬੱਸ। ਬੱਸ। ਇਹੀ ਕਹਾਣੀ ਹੈ।

ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਤੁਸੀਂ ਅਗਾਂਹ ਬਾਰੇ ਵੀ ਜਾਣਨਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹੋ।

ਪਰ ਹੁਣ ਇਸ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ ਰਹੀ।

ਸ਼ੁਰੂ 'ਚ ਮੈਂ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਦੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਹੀ ਇਸ ਦਾ ਅੰਤ ਹੈ ਤੇ ਅੰਤ ਹੀ ਸ਼ੁਰੂਆਤ।

...ਹਾਂ-ਹਾਂ। ਇਹ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਦੇਖਣਾ ਹੈ।

ਘੁੰਮਣਘੇਰੀਆਂ

13, ਦਸੰਬਰ, 1988

ਹੁਣ ਮੈਂ ਸਿਗਰਟ ਵੀ ਪੀਣ ਲੱਗ ਪਿਆਂ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਹ ਗੱਲ ਭੁੱਲ ਗਈ ਹੋਣੀ ਕਿ ਦੋ ਕੁ ਹਾੜੇ ਲੱਗੇ ਹੋਣ ਤਾਂ ਇਹ ਆਪਣਾ ਹੀ ਸਰੂਰ ਦਿੰਦੀ ਹੈ। ਤੁਸੀਂ ਸਭ ਕੁਝ ਛੱਡ ਛੁਡਾ ਗਏ। ਮੈਂ ਸਭ ਕੁਝ ਚੱਟਮ ਕਰੀ ਜਾਣਾਂ। ਭਈਏ ਭੰਗ ਵਾਲੀ ਸਿਗਰਟ ਦਾ ਸੂਟਾ ਲਵਾ ਜਾਂਦੇ। ਹੈ ਨਾ ਅਚੰਭੇ ਵਾਲੀ ਰਾਮ ਕਹਾਣੀ। ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕੋਠੀ ਬਣਦਿਆਂ-ਬਣਦਿਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ। ...ਪੇਪਰਾਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ 'ਚ ਸੁਰਜਨ ਨੇ ਵਾਹ-ਜਹਾਨ ਦੀ ਲਾਈ ਸੀ, ਮੈਂ ਇਸ ਪਾਸੇ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਰਾਜ਼ੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਿਗਰਟ ਤੇ ਮੈਂ! ਸਾਡੇ ਪਰਿਵਾਰ 'ਚ ਤਾਂ ਕੀ-ਮੇਰੇ ਨਾਨਕਿਆਂ ਤੇ ਫੇਰ ਭੈਣਾਂ ਦੇ ਵੀ ਇਹਨੂੰ ਅੰਤਾਂ ਦੀ ਨਫਰਤ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਤੁਸੀਂ ਸਾਰੇ ਜ਼ਿਆਦਾ ਹੀ ਖਹਿੜੇ ਪੈ ਜਾਂਦੇ ਤਾਂ ਮੈਂ ਟੈਂਟ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਸ਼ੀਤ ਲਹਿਰ 'ਚ। ਮਾਈਨਸ ਚਾਰ ਡਿਗਰੀ ਟੈਂਪਰੇਚਰ 'ਚ। ਮੈਥੋਂ ਤੁਹਾਡੇ ਮੂੰਹਾਂ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਿਆ ਧੂੰਆਂ ਬਰਦਾਸ਼ਤ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਕਚਿਆਣ ਆਉਂਦੀ। ਲੱਗਦਾ-ਹੁਣ ਵੀ ਉਲਟੀ ਆਈ-ਹੁਣ ਵੀ ਖਾਧਾ-ਪੀਤਾ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲਿਆ। ਸ਼ਰਾਬ! ਤੋਂਬਾ। ਤੋਂਬਾ ਮੇਰੇ ਬਾਪ ਦੀ। ਗਿਲਾਸ 'ਚ ਪਈ ਸ਼ਰਾਬ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਉੱਬਤ ਆਉਂਦਾ। ਨਾਸਾਂ ਨੂੰ ਕੁਝ ਚੜਦਾ। ਰਮ ਤਾਂ ਇਕ ਵਾਰੀ ਜੱਸੂ ਨੇ ਮਲੋਜ਼ੋਰੀ ਪਲਾਈ ਸੀ, “ਪੀ ਲਿਆ ਕਰ ਦੋ ਘੁੱਟ। ਐਨੀ ਠੰਢ ਵਿਚ ਹੱਡ ਜੁੜ ਗਏ ਤਾਂ ਫੇਰ ਸਾਰੀ ਉਮਰ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰੂਗਾ।”

ਪੂਰੇ ਠਾਠ-ਬਾਠ ਨਾਲ ਧੁੱਪੇ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਹਾਂ। ਸਾਹਮਣੇ ਨਿੱਕਾ ਮੇਜ਼ ਪਿਆ ਹੈ ਜਿਸ 'ਤੇ ਕੇਸੂ ਚਾਹ ਦੀ ਕੋਤਲੀ ਤੇ ਕੱਪ-ਪਲੇਟ ਰੱਖ ਗਿਆ। ਘੰਟਾ ਕੁ ਪਹਿਲਾਂ ਘਰੇ ਗੋੜਾ ਮਾਰਣ ਗਿਆਂ ਮੈਂ ਦੋ ਭਰਵੇਂ ਹਾੜੇ ਲਾਏ ਸਨ। ਫੇਰ ਚਾਹ ਕਿਥੋਂ ਚੰਗੀ ਲੱਗਣੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨਾਂਹ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਇਹ ਆਪ ਗਿਲਾਸਾਂ 'ਚ ਪੀਂਦੇ ਹਨ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਸਪੈਸ਼ਲ ਕੱਪ-ਪਲੇਟ-ਕੋਤਲੀ ਰੱਖੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਹ ਸੈੱਟ ਲਿਆ ਕੇ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਦੋ ਸਾਲ ਪਹਿਲਾਂ। ਉਦਾਂ ਦਾ ਪਿਆ। ਅਸ਼ਕੇ ਜਾਈਏ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਸਾਂਭ ਸੰਭਾਲ ਦੇ। ਇਹ ਜਿੰਨੀ ਵਾਰੀ ਵੀ ਚਾਹ ਬਣਾਉਣ-ਮੈਨੂੰ ਇਕ ਕੱਪ ਅਵੱਸ਼ ਪਿਲਾਉਂਦੇ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਖੁੱਲ੍ਹ ਦੇ ਰੱਖੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਮਨ ਕਰੇ-ਇਹ ਚਾਹ ਬਣਾ ਲੈਣ। ਖੰਡ ਦਾ ਪੀਪਾ ਮੁੱਕ ਜਾਵੇ

âçÔ÷£/EAG

ਤਾਂ ਹੋਰ ਭਰਾ ਦੇਣਾਂ। ਇਹ ਸਾਰੇ ਮੈਥੋਂ ਖੁਸ਼ ਹਨ। ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਤੋਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਮੇਰੀ ਜ਼ਬਾਨ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਚੜਦੇ। ਕੋਈ ਕਮਲੇਸ਼ਵਰ ਹੈ। ਕੋਈ ਰਾਮ ਸ਼ਰਣਦਾਸ ਸਿੰਘ। ਇਕ ਦਾ ਨਾਂ ਭੀਮਸ਼ਵਰ ਨਰਾਇਣ ਹੈ। ਮੈਂ ਕਮਲੇਸ਼ਵਰ ਨੂੰ ਕੇਸੂ, ਰਾਮਸ਼ਰਣ ਦਾਸ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਰਾਮੂ ਤੇ ਭੀਮਸ਼ਵਰ ਨਰਾਇਣ ਨੂੰ ‘ਉਏ ਭੀਮਿਆਂ’ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦਾ ਹਾਂ। ਇਹ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਦਾ ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ। ਚੰਗੇ ਬੰਦੇ ਹਨ। ਬੀਬੇ ਹਨ। ਕਾਮੇ ਹਨ। ਜੀ-ਜੀ ਕਹਿੰਦੇ ਮੇਰੀ ਇਕ ਆਵਾਜ਼ 'ਤੇ ਦੌੜੇ ਆਉਂਦੇ। ਇਹ ਤਿੰਨੋਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਖੂਜੇ ਵਾਲੇ ਕਮਰੇ 'ਚ ਰਹਿੰਦੇ। ਉਦੋਂ ਤੋਂ ਜਦੋਂ ਦੀ ਮੈਂ ਕੋਠੀ ਬਣਾਉਣੀ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ। ਬਾਕੀ ਨਹਿਰੋਂ ਪਾਰ ਵਾਲੀ ਮੋਟਰ 'ਤੇ। ਆਪਣੇ ਸੰਗੀ-ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ। ਆਉਂਦੇ ਸਾਰ ‘ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਸਤ ਸ੍ਰੀ ਅਕਾਲ’ ਬੁਲਾਉਂਦੇ। ਯੂਪੀਉਂ ਕੋਈ ਨਵਾਂ ਆਇਆ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਬਾਬੂ ਜੀ ਨਮਸਤੇ ਕਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਮੇਰਾ ਮਨ ਕਰਦਾ ਕਿ ਨਮਸਤੇ ਕਹਿਣ ਵਾਲੇ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਖਿੱਚ ਕੇ ਚਪੇੜ ਮਾਰਾਂ। ਰਿਹਾ ਨਾ ਭੱਈਏ ਦਾ ਭੱਈਆ। ਇਹਨੂੰ ਦੱਸਾਂ ਕਿ ਮੈਂ ਸਰਦਾਰ ਦਰਬਾਰਾ ਸਿੰਘ ਹਾਂ। ਫੇਰ ਮਨ ਨੂੰ ਸਮਝਾਉਣਾਂ ਕਿ ਇਸ ਵਿਚਾਰੀ ਗਊ ਨੂੰ ਕੀ ਪਤਾ। ਡਾਈ ਕੀਤੇ ਵਾਲਾਂ ਤੇ ਚੱਟਮਚੱਟ ਕੀਤੇ ਮੂੰਹ ਤੋਂ ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਬਾਬੂ ਲੱਗਦਾਂ। ਇਸੇ ਗੱਲੋਂ ਮੈਂ ਪਿੰਡ ਦੀ ਲੇਬਰ ਨਹੀਂ ਲਾਉਂਦਾ। ਕੰਮ ਵਧਣ 'ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਵੱਡਾ ਮਿਸਤਰੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ ਦੋ ਚਾਰ ਦਿਹਾੜੀਏ ਫੜ ਲਿਆਵੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਬੋਲਣਾ ਭੁੱਲਦਾ ਜਾਂਦਾ। ਜੇ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਪੁੱਛਦਾ, “ਅੰਕਲ ਜੀ, ਕਿੱਦਾਂ ਹਾਲ ਚਾਲ ਆ?” ਨਾ ਸਰਦਾਰ ਜੀ। ਨਾ ਵਲੈਤੀਆ। ਸਾਲੇ ਡੀ ਐਸ. ਫੋਰ. ਦੇ। ਜੇ ਪੱਕੀ ਉਮਰ ਦਾ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਹੱਥ ਜੋੜ ਕੇ ਤੇ ਸਿਰ ਨਿਵਾ ਕੇ ਪੁੱਛਦਾ, “ਫੌਜੀ ਸਾਹਿਬ, ਠੀਕ ਹੋ?” ਫੌਜੀ ਸ਼ਬਦ ਨਾਲ ਮੈਨੂੰ ਚਿੜ ਹੈ। ਇਹ ਜਾਣ-ਬੁੱਝ ਕੇ ਕਹਿੰਦੇ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕੋਈ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਮੈਂ ਅਜੇ ਵੀ ਫੌਜੀ ਕਿਵੇਂ ਹਾਂ। ਤੀਹ-ਪੈਂਤੀ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਫੌਜ ਨੂੰ ਛੱਡਿਆਂ। ਬਾਰਾਂ ਸਾਲ ਸਾਊਦੀ ਅਰਬ ਲਾਏ। ਅੱਠ-ਨੌਂ ਵਾਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਗਿਆਂ। ਅਮਰੀਕਾ ਗਿਆ। ਜਰਮਨੀ ਗਿਆ। ਨੌਨਸੈਸ। ਬੇਵਕੂਫ਼। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਫੌਜੀ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ। ਜਿੱਡੇ ਵੱਡੇ ਇਹਦੇ ਅਰਥ ਹੋਣੇ ਚਾਹੀਦੇ, ਉਹ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ।

ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਡੀ ਅੱਲ ‘ਮਿਸਤਰੀ’ ਪਈ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੇਰੇ ਨਾਂ ਨਾਲ ‘ਫੌਜੀ’ ਸ਼ਬਦ ਜੁੜ ਗਿਆ। ਕੁਝ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਕੋਈ ਦੂਜੇ ਪਿੰਡਾਂ ਦਾ ਮੰਗਤਾ ਆ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਉਹ ਉੱਚੀ-ਉੱਚੀ ‘ਵਲੈਤੀਆਂ ਦੀ ਬੈਰ’ ਵੀ ਕਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਨੂੰ ਮਿਸਤਰੀ ਸ਼ਬਦ ਔਖਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਫੌਜੀ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਿਆ। ਵਲੈਤੀਆ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ। ਵਿਹੜੇ ਵਾਲੇ ਸਾਲ ਪਿੱਛੋਂ ‘ਸਾਲ’ ਕਰਾਉਂਦੇ। ਜੇ ਮੈਂ ਇਥੇ ਹੋਵਾਂ ਤਾਂ ਨਚਾਰ ਨੂੰ ਪੰਜਾਂ ਦਾ ਨੋਟ ਦੇ ਕੇ ਕਹਿਣਾ ਕਿ ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਲਵੇ। ਉਹ ਪਿੜ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਕੰਨ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ, “ਵੇਲ-ਪੰਜਾਂ ਰੁਪਈਆਂ ਦੀ ਵੇਲ। ਵਲੈਤੀਆ ਸਾਹਿਬ ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਦੀ ਵੇਲ ਕਰਾਉਂਦਾ। ਬਿਸ਼ਨ ਸਿਹੂੰ ਦੇ ਰੁਪਈਆਂ ਦੀ ਵੇਲ।” ਜੇ ਕਦੇ ਮੈਂ ਨਾ ਦੱਸਦਾ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਸੁਰ ਹੁੰਦੀ, “ਵਲੈਤੀਆ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੁਪਈਆਂ ਦੀ ਵੇਲ। ਮੇਰੇ ਫੌਜੀ ਸਾਹਿਬ ਦੇ ਰੁਪਈਆਂ ਦੀ ਵੇਲ।”

ਆਪਣੀ ਠੁੱਕ ਬੰਨਣ ਲਈ ਆਹ ਕੋਠੀ ਬਣਾ ਰਿਹਾ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਤੱਕ ਪੰਤਾਲੀ

âçÔ÷£/EAG

ਲੱਖ ਖਰਚ ਹੋ ਗਏ। ਪੰਜ-ਸੱਤ ਹੋਰ ਲੱਗਜੂ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਮੇਰੇ ਕਿਸੇ ਧੀ-ਪੁੱਤ ਨੇ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਨਹੀਂ ਰਹਿਣਾ। ਉਹ ਰਹਿ ਹੀ ਨਹੀਂ ਸਕਦੇ। ਨਾ ਉਹ। ਨਾ ਉਹਨਾਂ ਦੇ ਬੱਚੇ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਪਿੰਡ ਵਿਚਲਾ ਪੁਰਾਣਾ ਘਰ ਵਥੇਰਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਟਿਕਾਣਾ ਨਹੀਂ। ਕਦੇ ਇਥੇ ਹੁਣਾਂ। ਕਦੇ ਮੁੰਡਿਆਂ ਕੋਲ।

ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਮੁੜਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕੋਠੀ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਨਸ਼ਾ ਜਿਹਾ ਚੜ੍ਹਦਾ ਸੀ। ਦੂਜੇ ਪੱਲ ਹੈਰਾਨੀ ਵੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਮੈਥੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੋਕ ਹੈਰਾਨ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਕੁਝ ਪਿੱਠ ਪਿੱਛੇ ਕਹਿੰਦੇ, “ਫੌਜੀ ਤਾਂ ਦਮੜੀ ਖਰਚਣ ਵਾਲਾ ਨੂੰ ਸੀ-ਇਹ ਐਨੇ ਪੈਸੇ ਕਿਵੇਂ ਖਰਚ ਕਰੀ ਜਾਂਦਾ।” ਕੁਝ ਸਾਹਮਣੇ ਪੁੱਛ ਲੈਂਦੇ, “ਵਲੈਤੀਆ, ਮਹੱਲ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰਨ ਦਾ ਸ਼ੌਂਕ ਕਿਵੇਂ ਉੱਠਿਆ?” ਮੈਂ ਹੱਸ ਛੱਡਦਾ। ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਹਿਮਾਇਤੀ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦਾ, “ਇਹ ਕਿਹੜਾ ਕਿਸੇ ਨਾਲੋਂ ਮਾੜਾ ਧੀੜਾ। ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਬਾਹਰ ਗਿਆ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਘਰਾਂ 'ਚ ਵੀ ਕੋਠੀਆਂ ਬਣ ਗਈਆਂ ਜਿਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਬੁੜੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਸਾਡੇ ਬੰਨਿਆਂ ਤੋਂ ਘਾਹ ਖੋਤਦੀਆਂ ਸੀ।” ਜਦੋਂ ਚੰਮ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਮਨੋਹਰ ਨੇ ਬਾਹਰਲੀ ਫਿਰਣੀ 'ਤੇ ਪਾਸ਼ਾ ਸਿਹੂੰ ਕੋਲੋਂ ਮੂੰਹ ਮੰਗੀ ਕੀਮਤ ਦੇ ਕੇ, ਤਿੰਨ ਕਰਨਾਲਾਂ ਖਰੀਦ ਕੇ ਕੋਠੀ ਬਣਵਾਈ ਸੀ ਤੇ ਗੇਟ 'ਤੇ ਲਿਖਾਇਆ ਸੀ-ਮਨੋਹਰ ਲਾਲ ਜਖੂ, (ਅਮਰੀਕਾ ਵਾਲਾ) ਤੇ ਮਨਮੋਹਨ ਵਾਰਸ ਨੂੰ ਸੱਦ ਕੇ ਕੋਠੀ 'ਚ ਗਾਉਣ ਪਾਣੀ ਕਰਵਾਇਆ ਸੀ, ਉਦੋਂ ਝਿਉਰਾਂ ਦੇ ਕੰਤੇ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਦੇਖ ਲਉ-ਤਾਇਆ ਜੀ-ਆਹ ਮਨੋਹਰ ਅਮਰੀਕਾ ਕੀ ਗਿਆ-ਪੈਸਿਆਂ ਦਾ ਮੀਂਹ ਵਰ੍ਹਾਤਾ। ਕੋਠੀ ਬਣਾਈ। ਆਖੰਡ ਪਾਠ ਦਾ ਭੋਗ ਪਵਾਇਆ। ਸਭ ਤੋਂ ਮਹਿੰਗਾ ਗਾਉਣ ਵਾਲਾ ਸੱਦਿਆ। ਖਾਣ-ਪੀਣ ਦੇ ਕਿਆ ਕਹਿਣੇ। ਲੋਕ ਕੋਠੀ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੇ ਹੋ-ਹੋ ਕੇ ਦੇਖਦੇ ਆ। ਉਹ ਤੁਹਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਉਤੇ ਹੋ ਗਿਆ।” ਉਸ ਗੱਲ ਸਹਿਜ-ਸੁਭਾਵ ਕੀਤੀ ਸੀ ਜਾਂ ਮਾਖੌਲ ਨਾਲ। ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੀ ਗੱਲ ਨੇ ਬੇਚੈਨ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਕਈ ਮੂੰਹ-ਮੱਥੇ ਲੱਗਣ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਟਕੋਰਾਂ ਲਾਈਆਂ ਸਨ। ਮੈਂ ਮਨ ਹੀ ਮਨ 'ਚ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਕੋਈ ਨਾ ਪੁੱਤਰ ਕੰਤਿਆ-ਹੁਣ ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਕੋਠੀ ਦੇਖੀਂ।” ਕੰਤਾ ਤਾਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਗਿਆ ਸੀ-ਮੈਂ ਮਨੋਹਰ ਨਾਲੋਂ ਦੋਗੁਣਾਂ ਵੱਡੀ ਕੋਠੀ ਬਣਾਉਣ ਦਾ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਦੇ ਨਾਲ ਹੀ ਦੋ ਕੰਮ ਹੋਰ ਸੰਵਾਰੇ ਜਾਣੇ ਸਨ। ਦਸਾਂ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਵਲੈਤੀਆਂ ਦੀ ਕੋਠੀ ਦੀ ਚਰਚਾ ਹੋ ਜਾਣੀ ਸੀ। ਵਲੈਤੀਏ ਨੇ ਫੌਜੀ ਤੇ ਮਿਸਤਰੀ ਨੂੰ ਦਬਾ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਦੋ-ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਚੰਗੇ ਨਿਕਲਣੇ ਸਨ। ਮੈਂ ਦਸ ਖੇਤਾਂ ਦਾ ਮਾਲਕ-ਕੋਠੀ ਕੀ-ਮਹੱਲ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਇਹ ਸਲਾਹ ਤਾਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੇ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਇਧਰ ਆਉਂਦੀਆਂ। ਆਪਣੇ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਦੇ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਕੋਠੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਸ਼ੰਸਾ ਕਰਦੀਆਂ। ਕਹਿੰਦੀਆਂ, “ਭੈਡੀ ਜੀ-ਪੈਸੇ ਜੋੜ ਕੇ ਕਿੱਥੇ ਲੈ ਜਾਣੇ। ਵਧੀਆ ਜਿਹੀ ਕੋਠੀ ਬਣਾਉ। ਅਸੀਂ ਪੈਸੇ ਖਰਚ ਦਈਏ?” ਅੱਗੋਂ ਮੇਰਾ ਜੁਆਬ ਹੁੰਦਾ, “ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਪੈਸੇ ਲੈਂਦਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ।” ਉਹ ਵਾਪਸ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀਆਂ। ਗੱਲ ਆਈ ਗਈ ਹੋ ਜਾਂਦੀ। ਫੇਰ ਮੇਰੀ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਜਾਗੀ। ਉਹਨੂੰ ਭਾਗ ਲੱਗਣ ਲੱਗੇ। ਉਹ ਹੋਰ ਤੇਜ਼ ਹੁੰਦੀ। ਵਿਚ-ਵਿਚਾਲੇ ਦਮ ਤੋੜ ਜਾਂਦੀ। ਮੇਰਾ ਹਿਆਂ ਨਾ ਪੈਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਪੈਸੇ ਲਾਉਣੇ ਬੇਫਜ਼ੂਲ ਲੱਗਦੇ।

ਬਚਪਨ, ਜਵਾਨੀ 'ਚ ਦੇਖੀਆਂ ਤੰਗੀਆਂ, ਤੁਰਸੀਆਂ ਮੈਨੂੰ ਪੈਸੇ ਨਾ ਖਰਚਣ ਦਿੰਦੀਆਂ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਨਿੱਕੀ-ਨਿੱਕੀ ਗੱਲ 'ਤੇ ਵੀ ਹੱਥ ਘੁੱਟਦਾ ਸੀ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਇਕ ਨਵਾਂ ਟੰਟਾ ਖੜ੍ਹਾ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਹ ਚਾਹੁੰਦੇ ਸਨ ਕਿ ਮੈਂ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਦਵਾਂ ਤੇ ਜਿੰਨੇ ਪੈਸੇ ਵੱਟੇ ਜਾਂਦੇ, ਉਹ ਆਪਣਿਆਂ ਪੋਤਰਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ ਲਵਾ ਦਵਾਂ। ਨਾ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਇਸ ਜ਼ਮੀਨ ਨਾਲ ਕੋਈ ਮੋਹ ਸੀ ਤੇ ਨਾ ਹੀ ਆਉਂਦੇ ਠੇਕੇ ਨਾਲ। ਮੈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਸਹਿਮਤ ਨਾ ਹੁੰਦਾ। ਕੁੜੀਆਂ ਵੀ ਆਪਣੇ ਭਰਾਵਾਂ ਦਾ ਪੱਖ ਲੈਂਦੀਆਂ। ਵੱਡੀ ਨਿੰਦਰ ਨੇ ਫੋਨ ਕੀਤਾ, “ਤੁਸੀਂ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚ ਦਿਉ। ਪਿੱਛੋਂ ਕਿਸੇ ਨੇ ਆਉਣਾ ਨੂੰ। ਜਿਹਨੇ ਸਾਂਭ ਲਈ ਉਹਨੇ ਛੱਡਣੀ ਨੂੰ।” ਛੋਟੀ ਕੁਲਵੰਤ ਨੇ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਸੁਣਾਈ ਸੀ, “ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਲਉ। ਤੀਹ ਖੇਤ ਸੀ। ਚਾਚੇ ਨੇ ਸਾਂਭ ਲਏ। ਭੈਡੀ ਜੀ ਨੂੰ ਕੇਸ ਲੜਦਿਆਂ ਦਸ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਕ ਪੈਰ ਅਮਰੀਕਾ ਹੁੰਦਾ। ਇਕ ਰਾਮਪੁਰੇ। ਅਜੇ ਤੱਕ ਕੁਸ਼ ਨੂੰ ਬਣਿਆ-ਜੁੜਿਆ। ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲ ਵੀ ਐਦਾਂ ਹੋਣੀ।” ਮੈਂ ਜ਼ਮੀਨ ਵੇਚਣ ਨੂੰ ਮੰਨਿਆ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਜ਼ੋਰ ਪਾਉਣ 'ਤੇ ਕੋਠੀ ਬਣਾਉਣੀ ਜ਼ਰੂਰ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮਨ 'ਚ ਇਕ ਇਹ ਵੀ ਇੱਛਾ ਪੈਦਾ ਹੋਈ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿੰਘ ਦਾ ਵਿਆਹ ਇਸੇ ਕੋਠੀ 'ਚ ਕਰਨਾ।

ਹੁਣ ਮੈਂ ਸ਼ਾਹ-ਖਰਚ ਹਾਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਜਿਸ ਬੰਦੇ ਦੇ ਤਿੰਨ ਪੁੱਤ ਤੇ ਚਾਰ ਧੀਆਂ ਹੋਣ, ਘਰ ਦੇ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਖੇਤ ਹੋਣ, ਉਹ ਸ਼ਾਹ-ਖਰਚ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਉਪਰੋਂ ਪੰਜ ਭੈਣਾਂ ਦੀਆਂ ਕਬੀਲਦਾਰੀਆਂ। ਬਾਪੂ ਦਾ ਲੱਕੜਾਂ ਦਾ ਟਾਲ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਬਹੁਤੇ ਤਾਂ ਸਾਨੂੰ ਮਿਸਤਰੀ ਸਮਝੀ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਸਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਕਸ਼ਮੀਰੋਂ ਰਾਸ਼ੇ-ਗੋਛੇ ਆਉਂਦੇ। ਉਹ ਟਾਲ ਦੇ ਨੁੱਕਰ 'ਚ ਬਣੇ ਢਾਰੇ 'ਚ ਡੇਰਾ ਲਾਉਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਟਾਲ 'ਚੋਂ ਕੰਮ ਨਾ ਮੁੱਕਦਾ। ਜੇ ਕਦੇ ਮੁੱਕ ਵੀ ਜਾਂਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇ ਪਿੰਡਾਂ 'ਚ ਕੰਮ ਕਰ ਕੇ ਰਾਤ ਨੂੰ ਉਸੇ ਢਾਰੇ 'ਚ ਵਾਪਸ ਆ ਕੇ ਸੌਂਦੇ। ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਚਾਚਾ ਰਫ਼ੀਕ ਬਾਪੂ ਕੋਲ ਸੌਂਦਾ। ਉਹ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ‘ਮਿਸਤਰੀ ਜੀ’ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਉਸ ਨੂੰ ਟੋਕਦਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਹਨੂੰ ਮਿਸਤਰੀ ਕਹਿਲਾਉਣਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਵੀ ਉਹੀ ਰਾਸ਼ੇ-ਗੋਛੇ ਆਏ ਹੋਏ ਹਨ। ਇਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਹੁੰਦੇ ਹਨ। ਸਾਡੀ ਰੋਜ਼ ਹੀ ਮਹਿਫਲ ਜੰਮਦੀ ਹੈ।

ਗਰਮੀ ਨੂੰ ਮੈਂ ਇੰਗਲੈਂਡ ਜਾਣਾਂ। ਸਿਆਲਾਂ ਨੂੰ ਇਥੇ ਹੁਣਾਂ। ਤਿੰਨਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਟਿਕਟ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ। ਜੇ ਉਹ ਭੁੱਲ ਜਾਣ ਤਾਂ ਮੈਂ ਆਪ ਫੋਨ ਕਰਦਾਂ। ਵੱਡਾ ਅਮਜਿੰਦਰ ਵੁਲਵਰਹੈਮਪਟਨ ਰਹਿੰਦਾ। ਉਹ ਵਿਆਹ ਦੇ ਬੇਸ 'ਤੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੀਆਂ-ਬੀਵੀ ਦੀ ਬਣੀ ਨਹੀਂ। ਪੰਜਵੇਂ ਸਾਲ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਤਲਾਕ ਹੋ ਗਿਆ। ਮੁੰਡਾ ਸੀ। ਉਹ ਬਹੁ ਲੈ ਗਈ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੇ ਗੌਰੀ ਨਾਲ ਲਵ-ਮੈਰਿਜ ਕਰਵਾ ਲਈ। ਉਹਦਾ ਕੰਮ ਬੜਾ ਚੰਗਾ। ਕਿਸੇ ਫਰਮ 'ਚ ਮੈਨੇਜਰ ਲੱਗਾ। ਦੌੜਿਆ ਫਿਰਦਾ। ਉਹਨੂੰ ਟਿਕਣਾ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦਾ। ਉਹਦੀ ਘਰਵਾਲੀ ਵੀ ਮੈਨੇਜਰ ਲੱਗੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਬਹੁਤ ਹੀ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪੈਸਾ ਹੈ। ਪਰ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਮੈਂ ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਲਈ ਗਿਣਤੀ-ਮਿਣਤੀ ਦੀਆਂ ਘੜੀਆਂ ਕੱਢਦਾ। ਕੋਠੀ ਦਾ ਨਕਸ਼ਾ ਉਸੇ ਨੇ ਪਾਸ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧ ਉਸੇ ਪੈਸੇ ਭੇਜੇ ਸਨ। ਹੁਣ ਵੀ ਭੇਜ ਰਿਹਾ। ਮੈਂ ਉਹਦੇ ਮੋਬਾਇਲ 'ਤੇ ਗੱਲ ਕਰਦਾਂ। ਕੁਇਕ ਐਕਸ਼ਨ ਹੁੰਦਾ। ਉਹਦਾ ਇਕੋ

ਇਕ ਮੁੰਡਾ ਹੈ ਜਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਉਸ ਰਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ ਰੱਖਿਆ। ਗੋਰੀ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਬਨ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ। ਮੈਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿੰਘ ਨਾਂ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਮੁੰਡਾ ਕੀ ਹੈ-ਨਿਰੀ-ਪੂਰੀ ਸੰਗਮਰਮਰ ਦੀ ਮੂਰਤ ਹੈ। ਉਹ ਮੇਰਾ ਬਹੁਤ ਮੋਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਕਰਕੇ ਮੈਨੂੰ ਹਰ ਸਾਲ ਜਾਣਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਉਹਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਹੀ ਮੈਨੂੰ ਨਸ਼ਾ ਜਿਹਾ ਚੜ੍ਹਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕਦੇ ਮੈਂ ਚਾਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਮੇਰਾ ਕੋਈ ਮੁੰਡਾ ਗੋਰੀ ਨਾਲ ਵਿਆਹ ਕਰਵਾਏ। ਇਹ ਵੀ ਇੱਛਾ ਪੂਰੀ ਹੋ ਗਈ। ਉਸ ਕੋਲ ਹਫ਼ਤਾ ਕੁ ਰਹਿ ਕੇ ਗਭਲੇ ਭੀਮਇੰਦਰ ਕੋਲ ਆ ਜਾਣਾ। ਭੀਮ ਤੇ ਛੋਟਾ ਜਗਸੀਰਤ ਲਾਗੇ-ਲਾਗੇ ਰਹਿੰਦੇ। ਭੀਮ ਈਲਿੰਗ ਰਹਿੰਦਾ। ਜਗਸੀਰਤ ਹੇਜ਼। ਦਿਨੇ ਮੈਂ ਭੀਮ ਕੋਲ ਹੁੰਦਾ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਜਗਸੀਰਤ ਕੋਲ। ਜਗਸੀਰਤ ਕੰਮ 'ਤੇ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਮੈਨੂੰ ਭੀਮ ਦੇ ਘਰੇ ਉਤਾਰ ਜਾਂਦਾ। ਅੱਗੋਂ ਭੀਮ ਆਪਣੇ ਵਿਜਨੈਸ ਟਰਿਪ 'ਤੇ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਬੱਚੇ ਸਕੂਲ 'ਚ। ਨੌਂ-ਗਣੀ ਘਰੇ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਹੈ। ਕੱਪੜਿਆਂ-ਸੂਟਾਂ ਦੀ ਸਿਲਾਈ-ਕਢਾਈ ਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਕਸਟਮਰਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਉਸ ਦਾ ਰੋਟੀ ਖਾਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਸੌਣ ਦਾ ਕੋਈ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਜਾਵਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੋਤਲ ਰੱਖ ਦਿੰਦੀ। ਨਾਲ ਹੀ ਜੂਸ ਦਾ ਡੱਬਾ। ਟੀ.ਵੀ. ਲਗਾ ਜਾਂਦੀ। ਬੱਚੇ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਵਜੇ ਆਉਂਦੇ। ਜਦੋਂ ਉਹਨੂੰ ਵਿਹਲ ਮਿਲੇ ਤਾਂ ਸੁਲਾਹ ਮਾਰ ਲੈਂਦੀ, “ਡੈਡੀ ਖਾਣਾ ਬਣਾਵਾਂ? ਹੁਣ, ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਟਾਈਮ ਹੈਗਾ। ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਕਸਟਮਰ ਨੂੰ ਟਾਈਮ ਦਿੱਤਾ। ਜੇ ਗਰਮ-ਗਰਮ ਰੋਟੀ ਖਾਣੀ ਤਾਂ ਤਿਆਰ ਹੋ ਜਾਵੇ। ਜਾਂ ਫੇਰ ਮਾਈਕਰੋਵੇਜ਼ ਵਿਚ ਗਰਮ ਕਰ ਲਿਉ।” ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਕੀ ਕਹਿਣਾ ਹੁੰਦਾ। ਉਹ ਬਹੁਤ ਵਿਜੀ ਰਹਿੰਦੀ। ਉਸਨੂੰ ਮੇਰੇ 'ਤੇ ਕੀ ਤਰਸ ਆਉਣਾ-ਮੈਨੂੰ ਉਸ 'ਤੇ ਤਰਸ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਭੁੱਖ ਨਾ ਵੀ ਹੋਵੇ ਤਾਂ ਵੀ ਖਾ ਲੈਂਦਾ। ਮੈਂ ਜਗਸੀਰਤ ਨੂੰ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨਹੀਂ। ਇਥੇ ਰਹਿਣਾ ਮੇਰੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੁੰਦੀ। ਇਥੇ ਰੱਖਣਾ ਉਸ ਦੀ ਮਜ਼ਬੂਰੀ ਹੁੰਦੀ। ਸ਼ਰਾਬ ਉਹ ਵੀ ਮੁਕਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ। ਸੰਡੇ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਪਰਿਵਾਰ ਘੁੰਮਣ-ਫਿਰਨ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਨਾਲ ਲੈ ਜਾਂਦੇ। ਪਸੰਦ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹੁੰਦੀ। ਮੈਂ ਤੇ ਜੌਨੀ ਪਿਛਲੀ ਸੀਟ 'ਤੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦੇ। ਜਗਸੀਰਤ ਤੇ ਕੁਲਜੀਤ ਅਗਲੀਆਂ ਸੀਟਾਂ 'ਤੇ।

ਉਥੇ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਚਿਰ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਦਾਂ। ਮੈਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਲੱਗਦਾ ਕਿ ਮੈਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਲਈ ਬੋਝ ਹਾਂ। ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਆਪਣੀ ਇੱਛਾ ਨਹੀਂ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ। ਮੈਂ ਵਿਹਲਾ-ਨਿਕੰਮਾ ਹੁੰਦਾ। ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ 'ਤੇ ਨਿਰਭਰ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿੰਘ ਮੈਨੂੰ ਦਿਨ 'ਚ ਇਕ ਵਾਰ ਅਵੱਸ਼ ਫੋਨ ਕਰਦਾ।

ਇਥੇ ਇਕੱਲਤਾ ਮਾਰਦੀ ਹੈ। ਪਰ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਘਰ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹਾਂ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਪੂਰੀ ਸਰਦਾਰੀ ਹੈ। ਪੂਰਾ ਠੁੱਕ ਬੱਝਾ ਹੈ। ਸਾਰਾ ਪ੍ਰਤਾਪ ਇਸੇ ਬਣ ਰਹੀ ਕੋਠੀ ਦਾ ਹੈ। ਹਰ ਕੋਈ ਲੰਘਦਾ-ਵੜਦਾ ਬੁਲਾ ਕੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਆਪਣੀ ਸਲਾਹ ਦੇ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਮੇਰੀ ਸੁਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੇਰੀ ਕੋਈ ਪੁੱਛਗਿੱਛ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੈਂ ਵਿਹੜੇ ਦੇ ਵਿਚਕਾਰ ਕੁਰਸੀ ਢਾਹ ਕੇ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਕੋਈ ਮਿਲਣ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਮੈਥੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਮਿਲਣ ਦੀ ਆਸ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਕੰਜੂਸ ਕੋਲੋਂ ਕੋਈ ਕੀ ਲੈ ਸਕਦਾ? ਮੈਂ ਰੇਡੀਓ ਲਾਈ ਰੱਖਦਾ ਸੀ। ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ। ਜਿਵੇਂ-ਜਿਵੇਂ ਵੱਖ-ਵੱਖ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮਾਂ ਦਾ ਸਮਾਂ ਹੁੰਦਾ-ਉਵੇਂ-ਉਵੇਂ

ਮੈਨੂੰ ਚਾਹ, ਰੋਟੀ ਤੇ ਹਾੜੇ ਦੀ ਲੋੜ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁੰਦੀ ਸੀ। ਹੁਣ ਅੱਧੇ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਪਿੰਡ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਕਨੇਡਾ, ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਅਰਬਾਂ 'ਚ ਗਿਆ। ਸਾਰੇ ਘਰ ਖਾਂਦੇ ਪੀਂਦੇ ਹਨ। ਕੋਈ ਕਿਸੇ ਦੇ ਘਰ ਵੱਲ ਨਹੀਂ ਝਾਕਦਾ। ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਬਹੁਤਾ ਜਾਣ-ਆਉਣ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਇਕੋ ਇਕ ਸਕੂਲ ਵੇਲੇ ਦਾ ਲੰਗੋਟੀਆ ਯਾਰ ਸਤਵੰਤ ਹੁੰਦਾ ਸੀ-ਉਹ ਵੀ ਕਨੇਡਾ ਚਲਾ ਗਿਆ।

ਮੇਰੀ ਇਥੇ ਕਿਸੇ ਨਾਲ ਸਾਂਝ ਨਹੀਂ ਪਈ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਸਾਰਾ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਮਾਈ ਦੇ ਹੱਥਾਂ 'ਚ ਸੀ-ਫੇਰ ਸੀਬੋ ਨੇ ਵਾਗਡੋਰ ਸੰਭਾਲ ਲਈ ਸੀ। ਅਠਾਰਾਂ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਹੋਇਆ ਤਾਂ ਫ਼ੌਜ 'ਚ ਭਰਤੀ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਸਾਲ ਮਗਰੋਂ ਛੁੱਟੀ ਆਉਂਦਾ ਸੀ। ਬਹੁਤੇ ਦਿਨ ਰਿਸ਼ਤੇਦਾਰਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲਣ-ਗਿਲਣ ਤੇ ਘਰ ਦੀਆਂ ਬੁੱਤੀਆਂ ਕਰਨ 'ਚ ਨਿਕਲ ਜਾਂਦੇ ਸਨ। ਪੈਨਸ਼ਨ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਸਾਲ ਕੁ ਪਿੰਡ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਟਾਲ ਬਾਪੂ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚਲਦਾ ਸੀ-ਉਹ ਨਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਖਾਨਪੁਰ ਦੇ ਮਿਸਤਰੀ ਹਜ਼ੂਰਾ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਸਾਰਾ ਢੇਰ ਵੇਚ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਮਾਈ ਨੇ ਘਰ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਸੀ, “ਇਹਨੇ ਤੇਰੇ ਪਿਉ ਨੂੰ ਰੁਜ਼ਗਾਰ ਦਿੱਤਾ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ-ਲਿਖਾਇਆ। ਕੁੜੀਆਂ ਦੇ ਕਾਰਜ-ਵਿਹਾਰ ਸਿਰੇ ਚੜ੍ਹਾਏ। ਇਹ ਨਾ ਵੇਚ।” ਉਹ ਆਪਣੀ ਥਾਂ ਸੱਚੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਥਾਂ। ਮੈਂ ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਅੜਿਆ ਸੀ, “ਹੁਣ ਇਹਨੂੰ ਕੌਣ ਸੰਭਾਲੂ। ਨਿਆਣੇ ਕਾਲਜ-ਸਕੂਲੇ ਜਾਣ ਜਾਂ ਲੱਕੜਾਂ ਵੇਚਣ।” ਉਸ ਇਥੋਂ ਤਕ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਕੰਮ ਉਹ ਆਪ ਕਰ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵੀ ਤਾਂ ਇਥੇ ਬੈਠਦੀ ਰਹੀ ਹੈ। ਉਹ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਪੈਣ ਦੇਵੇਗੀ। ਚਾਰ ਪੈਸੇ ਆਉਣਗੇ ਹੀ। ਕੋਈ ਨੁਕਸਾਨ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ। ਉਹਨੂੰ ਲੱਕੜਾਂ ਦੀ ਕਮਾਲ ਦੀ ਪਹਿਚਾਣ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਜਦੋਂ ਖੜੀਆਂ ਟਾਹਲੀਆਂ ਦਾ ਸੌਦਾ ਮਾਰਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਹ ਮਾਈ ਨੂੰ ਸਾਈਕਲ ਦੇ ਪਿੱਛੇ ਬੈਠਾ ਕੇ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਵਗਦੇ ਪਾਣੀ ਤੋਂ ਦੂਰੀ, ਸ਼ੱਕ, ਪੱਤੇ ਤੇ ਮਹਿਕ ਲੈ ਕੇ ਦੱਸ ਦਿੰਦੀ ਸੀ ਕਿ ਇਹਦੀ ਪੋਰ ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਕਾਲੀ ਹੋਊ। ਕਿੰਨੀ ਕੁ ਬੱਗੀ ਹੋਊ। ਬਾਪੂ ਅੱਗੇ ਪਿੱਛੇ ਗਿਆ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮਾਈ ਹੀ ਟਾਲ ਵਾਲੇ ਬੈਂਚ 'ਤੇ ਬੈਠਦੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਉਥੇ ਬੈਠਣਾ ਅੱਖਾ ਕਰਦਾ ਸੀ। ਮੁੰਡੇ ਮੈਨੂੰ ਛੇੜਦੇ। ਟਿਚਰਾਂ ਕਰਦੇ। ਵੱਡੇ ਵੀ ਵਿਚ ਦੀ ਆਰ ਲਾ ਜਾਂਦੇ। ਮੈਂ ਮਾਈ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਕਰਨਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਪਰ ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦੀ ਸਮਝ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦੀ ਸੀ ਕਿ ਉਸਨੂੰ ਉੱਥੋਂ ਬੈਠਣੋਂ ਕਿਵੇਂ ਹਟਾਵਾਂ। ਘਰ ਦੇ ਬਹੁਤੇ ਖਰਚੇ ਟਾਲ 'ਚੋਂ ਹੀ ਪੂਰੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ।

ਫਿਰਨੀ 'ਤੇ ਪੈਂਦੇ ਇਕ ਖੇਤ 'ਚ ਇਹ ਟਾਲ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਟਾਲ ਵੇਚਣ ਲੱਗਿਆਂ ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਇਕ ਨਹੀਂ ਸੁਣੀ ਸੀ। ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਂਗ ਹੀ ਅੜੀ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਲੜੀ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਜਿਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਅੜ ਜਾਵੇ-ਉਸ ਉਹ ਗੱਲ ਮਨਾ ਕੇ ਹੀ ਸਾਹ ਲੈਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਵੇਲੇ ਤਾਂ ਉਹਦੀ ਪੂਰੀ ਸਰਦਾਰੀ ਸੀ। ਉਸਦੀ ਆਗਿਆ ਬਿਨਾਂ ਘਰ ਦਾ ਪੱਤਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹਿਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਜੇ ਉਹ ਦਿਨ ਨੂੰ ਰਾਤ ਕਰੇ ਤਾਂ ਬਾਪੂ ਵੀ ਮਗਰੇ ਹੀ ਰਾਤ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਮੂਡ 'ਚ ਆਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ, “ਪੁੱਤਰਾ-ਆਹ ਘਰ ਤੁਹਾਡੀ ਮਾਈ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਚਲਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਬਿਲਕੁੱਲ ਸਿੱਧ-ਪਧਰਾ ਜੱਟ ਸੀ। ਇਹ ਉੱਨੀ ਕਰ

ਦੇਵੇ, ਇੱਕੀ ਕਰ ਦੇਵੇ-ਮੈਨੂੰ ਮਨਜ਼ੂਰ ਹੁੰਦਾ।” ਮਾਈ ਨੇ ਬਹੁਤ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਟਾਲ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਲੋਕਾਂ ਦੀਆਂ ਦਰੀਆਂ ਬੁਣੀਆਂ ਸਨ। ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਪੱਖੀਆਂ ਕੱਢਣੀਆਂ ਸਿਖਾਈਆਂ ਸਨ। ਸਭ ਤੋਂ ਅਹਿਮ ਗੱਲ ਇਹ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਸਾਨੂੰ ਮਿਹਨਤੀ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਸਾਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨਾ ਕਿਸੇ ਆਹਰੇ ਲਾਈ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਨਾ ਉਹ ਆਪ ਵਿਹਲੀ ਬੈਠਦੀ ਸੀ, ਨਾ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਬੈਠਣ ਦਿੰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਸਿਰਫ ਸੰਗਰਾਂਦ ਵਾਲੇ ਦਿਨ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਸਵੇਰ-ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕੰਮ ਕਰਦੀ-ਕਰਦੀ ਪਾਠ ਵੀ ਕਰੀ ਜਾਂਦੀ। ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਹ ਅਰਦਾਸ ਨਾ ਕਰ ਲੈਂਦੀ, ਉੱਨਾ ਚਿਰ ਕਿਸੇ ਵੀ ਖਾਣ-ਪੀਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਲਾਉਣ ਦਿੰਦੀ। ਉਹ ਆਖ਼ਿਰਾਂ ਦੀ ਸੁੱਚਮ ਰੱਖਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਾ ਗੜਕਾ ਮੌਜੂਦ ਸੀ। ਤਿੰਨਾਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਮੇਰੀ ਹਾਂ 'ਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਈ ਸੀ। ਘਰ 'ਚ ਮੇਰੀਆਂ ਵੋਟਾਂ ਵਧ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਮਾਈ ਨਾਲ ਸਿਰਫ ਸੀਬੋ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੈਂ ਉਹਦੀ ਚਲਣ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਜ਼ਰਾ ਕੁ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਬੋਲਿਆ ਤਾਂ ਉਹ ਕੁਝ ਕੁ ਢੈਲੀ ਪੈ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਹਟਕੋਰੇ ਭਰਦੀ ਹੋਈ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਜਿਵੇਂ ਤੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ-ਕਰ ਲੈ... ਮੇਰੀ ਕਿਹੜਾ ਕੋਈ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਹੈਗਾ।... ਮੇਰਾ ਰਾਜ ਭਾਗ ਮਿਸਤਰੀ ਜੀ ਨਾਲ ਸੀ।” ਉਹ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ‘ਮਿਸਤਰੀ ਜੀ’ ਕਹਿ ਕੇ ਬੁਲਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਸਾਨੂੰ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਹ ਅਖਰਦਾ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਬਾਰੇ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨਹੀਂ। ਅਸੀਂ ਭੈਣ-ਭਰਾ ਉਹਨੂੰ ਟੋਕਦੇ। ਰੋਕਦੇ। ਅਸੀਂ ਜੱਟ ਮਿਸਤਰੀ ਕਿਵੇਂ ਬਣ ਗਏ? ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਹੱਸ ਛੱਡਦੀ।

ਲੱਕੜਾਂ ਦੇ ਵਾਹਵਾ ਪੈਸੇ ਵੱਟੇ ਗਏ ਸਨ। ਮੈਂ ਇਹੀ ਪੈਸੇ ਦਲਾਲ ਨੂੰ ਦਿੱਤੇ ਤੇ ਸਾਉਂਦੀ ਅਰਬ ਚਲੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਕਮਾਈ ਨਾਲ ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਇਆ ਸੀ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਤਕੜੇ ਘਰਾਂ ਦੇ ਰਿਸ਼ਤੇ ਮਿਲੇ ਸਨ। ਪਹਿਲਾਂ ਵੱਡਾ ਇੰਗਲੈਂਡ ਗਿਆ ਸੀ। ਦੋ-ਦੋ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਵਕਫੇ ਮਗਰੋਂ ਦੂਜੇ ਵੀ ਦੋਵੇਂ ਚਲੇ ਗਏ ਸਨ। ਕੁੜੀਆਂ ਕੈਨੇਡਾ, ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਆਹੀਆਂ ਸਨ। ਅੱਠ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਇਕ-ਟਕ ਪੰਜ ਖੇਤ ਖਰੀਦ ਲਏ ਸਨ। ਘਰ 'ਚ ਲਹਿਰਾਂ ਬਹਿਰਾਂ ਹੋ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਕਿਸੇ ਚੀਜ਼ ਦਾ ਕੋਈ ਘਾਟਾ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਮੁੰਡੇ ਪੈਸੇ ਭੇਜਣ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੇ-ਅੱਗੋਂ ਮੈਂ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਮੈਂ ਪੈਸੇ ਕੀ ਕਰਨੇ ਸਨ। ਅਸੀਂ ਸਿਰਫ ਤਿੰਨ ਜੀਅ ਸੀ। ਮੇਰੀਆਂ ਦੋ ਪੈਨਸ਼ਨਾਂ ਤੇ ਜ਼ਮੀਨ ਦੇ ਠੋਕੇ 'ਚੋਂ ਮਿਲੇ ਪੈਸੇ ਅੱਧੋਊਂ ਕਿਤੇ ਵੱਧ ਬੈਂਕ 'ਚ ਜਮ੍ਹਾਂ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਆਪਣੀ ਨੀਂਦੇ ਸੌਂਬੀਦਾ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਜਾਗੇ ਜਾਗੀਦਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਮੈਨੂੰ ਵੱਡੀ ਸੱਟ ਇਹੀ ਵੱਜੀ ਕਿ ਪਹਿਲਾਂ ਮਾਈ ਗਈ। ਤੀਜੇ ਸਾਲ ਸੀਬੋ ਵੀ ਸਾਥ ਛੱਡ ਗਈ।

15 ਫਰਵਰੀ, 1989

ਕੋਠੀ ਅੱਸੀ ਪਰਮੇਂਟ ਬਣ ਗਈ। ਮਾਰਬਲ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਜੋੜੀਆਂ ਚੜ੍ਹਾਉਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋਈਆਂ। ਜੰਡਿਆਲੇ ਵਾਲੇ ਕੁੜਮ ਨੂੰ ਮੋਹਰਲੀ ਚਾਰ ਦੀਵਾਰੀ ਤੇ ਬਾਹਰਲਾ ਗੇਟ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਕੁੜਮ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਕਿਹਾ ਸਿਰ ਮੱਥੇ 'ਤੇ। ਮੈਂ ਇਹ ਢੁਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਕਾਰ 'ਚ ਮਿਸਤਰੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹਨੂੰ ਇਕ

ਕੋਠੀ ਦਿਖਾਈ ਸੀ। ਇੰਨ ਬਿੰਨ ਮੋਹਰਲਾ ਪਾਸਾ ਉਵੇਂ ਦਾ ਤਿਆਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿੰਘ ਦਾ ਫੋਨ ਆ ਗਿਆ ਕਿ ਸਵੀਮਿੰਗ ਪੂਲ ਵੀ ਬਣਾਉ। ਉਹ ਦੀ ਗੱਲ ਮੰਨਣੀ ਹੀ ਪੈਣੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਪਿਆਰੇ ਪੋਤੇ ਦਾ ਕਿਹਾ ਕਿਵੇਂ ਟਾਲ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕੰਮ ਫੇਰ ਵੱਧ ਗਿਆ। ਵੱਡੇ ਮਿਸਤਰੀ ਦੀਆਂ ਬਾਂਛਾਂ ਖਿੜ ਗਈਆਂ। ਭੱਈਆਂ ਨੂੰ ਕੰਮ ਮਿਲ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਹੋਰ ਰੁਝ ਗਿਆ। ਸੱਚੀ ਗੱਲ ਦੱਸਾਂ ਮੈਂ ਆਪ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ ਕਿ ਕੰਮ ਛੇਤੀ ਦੇਣੀ ਨਾ ਨਿਬੜੇ। ਮੈਂ ਕਾਹਲੀ ਨਹੀਂ ਹੋਣ ਦਿੰਦਾ। ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਕੰਮ ਚਲਾਉਣਾ।

ਸਭ ਕੁਝ ਠੀਕ ਚਲ ਰਿਹਾ। ਬੱਸ ਨਿੱਕੀ ਜਿਹੀ ਸਮੱਸਿਆ ਆਣ ਖੜੀ ਹੈ। ਗੇਟ 'ਤੇ ਨੇਮ ਪਲੇਟ ਲਾਉਣ ਦੀ। ਨੇਮ ਪਲੇਟ ਨਹੀਂ-ਮਾਰਬਲ 'ਤੇ ਖੁਦਵਾ ਕੇ ਲਿਖਾਉਣ ਦੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਇਸ ਬਾਰੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਫੋਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਬਾਪੂ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਜਿਵੇਂ ਮੈਨੂੰ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ-ਉਵੇਂ ਕਰ ਲਵਾਂ। ਜੋ ਵੀ ਲਿਖਵਾਉਣਾ ਹੈ-ਅੰਗਰੇਜ਼ੀ 'ਚ ਲਿਖਵਾਵਾਂ ਤਾਂ ਜੋ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਬੱਚਿਆਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਣ 'ਚ ਸੌਖ ਹੋਵੇ। ਮੇਰੀ ਇਹ ਇੱਛਾ ਸੀ ਕਿ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖਵਾਵਾਂ। ਮੈਂ ਦੂਰ ਦੀ ਸੋਚਦਾ ਤਾਂ ਬਾਬੇ ਦਾ ਨਾਂ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਮੈਂ ਪੜਦਾਦੇ ਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਯਾਦ ਕਰਦਾ। ਇਕ ਦਿਨ ਮੈਂ ਬਾਪੂ ਦਾ ਉਹ ਟਰੰਕ ਫਰੋਲਿਆ ਸੀ ਜਿਸ 'ਚ ਮਾਈ ਨੇ ਉਹਦਾ ਨਿਕਸ਼ਕ ਸੰਭਾਲ ਕੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਕੱਪੜਿਆਂ ਦੀ ਤਹਿ 'ਚੋਂ ਇਕ ਕਾਪੀ ਨਿਕਲੀ ਸੀ। ਮੈਂ ਇਹਦੇ ਵਰਕੇ ਫਰੋਲੇ ਸਨ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਲੈਣ-ਦੇਣ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਪਿਛਲੇ ਵਰਕੇ 'ਤੇ ਉਸ ਆਪਣੇ ਖਾਨਦਾਨ ਬਾਰੇ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਪੁੱਤਰ ਦਰਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਪੁੱਤਰ ਮਿਲਖੀ ਰਾਮ ਸਪੁੱਤਰ ਕੇਹਰੂ ਸਪੁੱਤਰ ਮੀਆਂ ਦਾਸ। ਮੇਰੇ ਲਈ ਇਹ ਜਾਣਕਾਰੀ ਅਨਮੋਲ ਸੀ। ਮੇਰੇ ਮਨ ਦੀ ਕਿਸੇ ਨੁਕਰੋਂ ਇਹ ਵੀ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪੰਜਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਖੁਦਵਾਵਾਂ। ਇਉਂ ਸਾਡਾ ਪਰਿਵਾਰਕ ਇਹ ਇਤਿਹਾਸ ਸਾਂਭਿਆ ਜਾਵੇਗਾ।

ਮੈਥੋਂ ਇਸ ਸਮੱਸਿਆ ਦਾ ਹੱਲ ਅਜੇ ਤੱਕ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਿਆ।

ਕਲ੍ਹ ਸ਼ਾਮੀਂ ਵੀ ਮੈਂ ਇਹਦੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦਾ ਰਿਹਾਂ।

ਰਾਤੀਂ ਰਫੀਕ ਚਾਚੇ ਕੋਲੋਂ ਸਲਾਹ ਪੁੱਛੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੀ ਸੁਰਤ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਦਾ ਆਉਂਦਾ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪੰਜਾਂ ਦੀ ਟੋਲੀ ਹੈ। ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਉਹਦੇ ਦੋ ਪੋਤਰੇ ਹਨ। ਦੋ ਭਤੀਜੇ। ਉਹ ਇਧਰ ਉਧਰ ਤੁਰ ਫਿਰ ਕੇ ਕੰਮ ਲੱਭ ਲੈਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਤ ਨੂੰ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਅਨੰਦਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਹਫ਼ਤੇ ਮਗਰੋਂ ਮੁਰਗਾ ਬਣਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਮੈਨੂੰ ਮੇਰਾ ਹਿੱਸਾ ਫੜਾ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਖਾ-ਪੀ ਕੇ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਦੇ ਹਨ। ਚਾਚੇ ਦੀ ਉਮਰ ਅੱਸੀਆਂ ਦੇ ਏੜ-ਗੋੜ 'ਚ ਹੈ। ਉਹ ਅਜੇ ਵੀ ਕਾਇਮ ਹੈ। ਉਹ ਹੱਥੀਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ। ਮੁੰਡਿਆਂ ਨੂੰ ਸਮਝਾ ਕੇ ਕਰਾਉਂਦਾ ਹੈ। ਚਾਚਾ ਰਫੀਕ ਬਾਪੂ ਦੀ ਬਹੁਤ ਸਿਫਤ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਬਾਪੂ ਦੀ ਗੱਲ-‘ਮਿਸਤਰੀ ਸਾਹਿਬ ਬਹੁਤ ਨੇਕ ਦਿਲ ਇਨਸਾਨ ਸੀ’- ਨਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦਾ-‘ਉਸ ਵਰਗੇ ਬੰਦੇ ਅੱਜਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਮਿਲ ਸਕਦੇ’ ਨਾਲ ਖਤਮ ਕਰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਉਹਦਾ ਮਿਸਤਰੀ ਕਹਿਣਾ ਚੰਗਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ। ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਉਮਰ 'ਚ ਬਹੁਤ ਵੱਡਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਗੱਲੀਂ ਬਾਤੀਂ ਟੋਕਦਾਂ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ, “ਪੁੱਤ-ਤੈਨੂੰ ਨੂੰ ਪਤਾ-

ਉਹ ਅੱਧਾ ਮਿਸਤਰੀ ਸੀ ਤੇ ਅੱਧਾ ਜੱਟ।” ਮੈਂ ਇਹੀ ਸਮਝੀ ਬੈਠਾ ਸੀ ਕਿ ਟਾਲ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਹ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਮਿਸਤਰੀ ਕਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਚਾਚਾ ਮੈਨੂੰ ਮੁਰਗੇ ਦੀ ਕੋਲੀ ਦੇਣ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਹਦੇ ਨਾਂਹ-ਨਾਂਹ ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਵੀ ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਸਾਹਮਣੇ ਵਾਲੀ ਕੁਰਸੀ 'ਤੇ ਬੈਠਾ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਅੱਗੇ ਵਿਸਕੀ ਦੀ ਬੋਤਲ ਖਿਸਕਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਦੋ ਹਾੜੇ ਲਾ ਕੇ ਉਸ ਆਪਣੀ ਆਦਤ ਮੁਤਾਬਕ ਫੇਰ ਬਾਪੂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਛੇੜ ਲਈਆਂ ਸਨ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਚਾਚੇ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਐਨੇ ਅਹਿਸਾਨ ਕਰ ਰੱਖੇ ਸਨ ਕਿ ਬਾਪੂ ਉਸ ਲਈ ਵੱਡਾ ਭਰਾ ਨਹੀਂ, ਕੋਈ ਫਰਿਸ਼ਤਾ ਬਣ ਨਿਬੜਿਆ ਸੀ। ਗੱਲ ਸੀ ਵੀ ਸੱਚ। ਬਾਪੂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਰਹਿਣ ਲਈ ਢਾਰਾ ਦਿੰਦਾ। ਮਾਈ ਆਟਾ, ਦਾਲ-ਪਾਣੀ ਦਿੰਦੀ। ਹੋਰ ਵੀ ਜਿਹੜੀ ਚੀਜ਼ ਚਾਹੀਦੀ ਹੁੰਦੀ-ਉਹ ਦੇਣ ਲੱਗਿਆਂ ਨਾਂਹ ਨਾ ਕਰਦੀ। ਨਾ ਬਾਪੂ ਕੋਈ ਹਿਸਾਬ ਰੱਖਦਾ। ਨਾ ਚਾਚਾ ਆਪਣੀ ਮਿਹਨਤ ਦੇ ਮੂੰਹ-ਅੱਡ ਕੇ ਪੈਸੇ ਮੰਗਦਾ।

ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਰੋਕਿਆ, “ਹਾਂ-ਬਈ ਚਾਚਾ-ਕੋਠੀ ਤਾਂ ਸਮਝ ਲੈ ਬਣ ਗਈ। ਤੂੰ ਦੱਸ-ਗੇਟ 'ਤੇ ਕਿਹਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖਵਾਈਏ?”

“ਤੂੰ ਕੀ ਸੋਚਿਆ?” ਉਹਨੇ ਉਲਟਾ ਮੈਥੋਂ ਪੁੱਛ ਲਿਆ।

“ਆਪਣੇ ਪੋਤੇ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿਹੁੰ ਦਾ।”

“ਹੋਰ?”

“ਬਾਪੂ ਦਾ ਨਾਂ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।”

“ਮਾਂ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਗਿਆਂ?”

“ਨਹੀਂ।”

“ਫੇਰ ਉਹਦਾ ਨਾਂ ਵੀ ਨਾਲ ਲਿਖਾ।”

“ਇਹ ਕਿੱਦਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਨਾਂ ਤਾਂ ਬੰਦਿਆਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ।”

“ਖ਼ਾਸ ਔਰਤਾਂ ਦੇ ਵੀ ਹੁੰਦੇ।”

ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਿਆ। ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ 'ਚ ਹੀ ਭਲਾ ਲੱਗਾ। ਮੈਨੂੰ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਅਹਿਸਾਸ ਹੋਇਆ ਕਿ ਚਾਚਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਬੁੜਾ ਹੋ ਗਿਆ। ਇਹਦੇ ਦਿਮਾਗ ਦੀ ਗਰਾਰੀ ਬਾਪੂ ਤੇ ਮਾਈ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਅੜ ਜਾਂਦੀ। ਉਪਰੋਂ ਵਿਸਕੀ ਦੇ ਭਰਵੇਂ ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਹਾੜੇ। ਇਹਨੇ ਆਪਣੀਆਂ ਹੀ ਜਬਲੀਆਂ ਮਾਰੀ ਜਾਣੀਆਂ। ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਸੁਣਨੀ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਇਸ ਨਾਲ ਸਲਾਹੀਂ ਪੈਣ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ। ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜੇ ਮੈਂ ਇਹਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਗੁੰਗਾਰਾ ਨਾ ਭਰਿਆ ਤਾਂ ਇਸ ਆਪੇ ਉੱਠ ਕੇ ਚਲੇ ਜਾਣਾ। ਇਸੇ ਘੜੀ ਮੈਂ ਫੈਸਲਾ ਕਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉੱਪਰ ਬਾਪੂ ਦਾ ਨਾਂ ਹੀ ਠੀਕ ਰਹਿਣਾ ਹੈ। ਹੇਠਾਂ ਅੰਗਰੇਜ਼ ਸਿੰਘ ਦਾ।

ਮੈਂ ਵਿਸਕੀ ਦਾ ਅੱਧਾ ਗਿਲਾਸ ਭਰ ਲਿਆ।

ਚਾਚਾ ਫੇਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਿਆ, “ਤੈਨੂੰ ਭਾਬੀ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖਵਾਉਣਾ ਚਾਹੀਦਾ। ਸਰਦਾਰਣੀ ਸਵਰਨਜੀਤ ਕੌਰ। ਲੋਕ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਲਈ ਮੰਦਰ ਬਣਾਉਂਦੇ। ਗੁਰਦੁਆਰਿਆਂ 'ਚ ਪੱਥਰ ਲਗਵਾਉਂਦੇ। ਧਰਮਸ਼ਾਲਾਵਾਂ ਬਣਾਉਂਦੇ। ਤੈਥੋਂ ਇੰਨਾ ਕੁ ਕੰਮ

ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ।”

“ਕੋਈ ਖ਼ਾਸ ਕਾਰਨ ਤਾਂ ਹੋਵੇ।”

“ਪੁੱਤ ਕਾਰਨ ਆ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੇ ਕਾਰਨ ਆ। ਉਹਨੇ ਤੈਨੂੰ ਜਨਮ ਦਿੱਤਾ। ਤੇਰਾ ਗੂਹ-ਮੂਤ ਚੁੱਕਿਆ। ਤੈਨੂੰ ਪਾਲਿਆ। ਵੱਡਾ ਕੀਤਾ। ਕਿਤੇ ਤੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਵੀ ਇਹ ਗੱਲ ਘਰ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਕਰੀ ਬੈਠੀ ਕਿ ਉਹ ਮਿਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਸੀ।”

ਉਸ ਦੀ ਇਸ ਗੱਲ ਨੇ ਮੇਰੇ ਪੈਰਾਂ ਹੇਠੋਂ ਜ਼ਮੀਨ ਕੱਢ ਦਿੱਤੀ।”

ਮੈਂ ਕੁਝ ਬੋਲਦਾ ਜਾਂ ਪੁੱਛਦਾ, ਉਹ ਆਪਣੇ ਹੀ ਸਰੂਰ 'ਚ ਦੱਸਣ ਲੱਗਾ, “ਹਾਂ-ਭਤੀਜ ਇਹ ਸੱਚ ਆ ਕਿ ਉਹ ਮਿਸਤਰੀਆਂ ਦੀ ਕੁੜੀ ਸੀ। ਬਿਸ਼ਨ ਸਿਹੁੰ ਰੋਲਿਆਂ ਵੇਲੇ ਉਹਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਲਿਆਇਆ ਸੀ। ਉਹਦੀ ਆਪਣੀ ਮਰਜ਼ੀ ਨਾਲ। ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਸਿਰਫ਼ ਸਾਨੂੰ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਦੋ-ਚੁੱਠਾਂ ਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਵੇ। ਮੈਂ ਪੱਕ ਨਹੀਂ ਕਹਿ ਸਕਦਾ। ਉਹ ਲਾਇਲਪੁਰੋਂ ਚੱਕ ਨੰਬਰ ਪੰਚਵਾਂ 'ਚੋਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਰੋਲਿਆਂ ਵੇਲੇ ਉਹਦਾ ਸਾਰਾ ਟੱਬਰ ਉਧਰ ਵੱਢਿਆ ਗਿਆ ਸੀ। ਨਾ ਉਹਦਾ ਕੋਈ ਅੱਗਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਨਾ ਕੋਈ ਪਿੱਛਾ। ਇਧਰ ਆ ਕੇ ਉਹਨੂੰ ਗਿਆਰਾਂ ਖੇਤ ਅਲਾਟ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਧਰ ਵੀ ਉਹ ਸਿਰੇ ਦਾ ਬਦਮਾਸ਼ ਸੀ। ਇੱਧਰ ਆ ਕੇ ਵੀ ਉਹਦੀ ਬੈਠਣੀ-ਉਠਣੀ ਉਹਦੇ ਵਰਗੇ ਯਾਰਾਂ ਨਾਲ ਰਹੀ। ਉਸ 'ਚ ਦੁਨੀਆਂ ਭਰ ਦੇ ਵੈਲ ਸਨ। ਇਕ ਕਤਲ ਕੇਸ 'ਚ ਉਹ ਫਸ ਗਿਆ ਸੀ। ਅਠ ਖੇਤ ਵਿਕ ਗਏ। ਭਾਬੀ ਨੇ ਮੁਕੱਦਮੇ ਦੀ ਪੂਰੀ ਪੈਰਵੀ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਮਰਦ ਬਣ ਗਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਆਪ ਉਹਦੇ ਨਾਲ ਦੋ ਸਾਲ ਤਰੀਕਾਂ 'ਤੇ ਜਾਂਦਾ ਰਿਹਾਂ। ਉਹਦੀਆਂ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ਾਂ ਨਾਲ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿਹੁੰ ਵਰੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਸੇ ਨੇ ਹੀ ਉਹਨੂੰ ਬੰਦੇ ਦਾ ਪੁੱਤ ਬਣਾਇਆ ਸੀ। ਰੱਬ ਦੇ ਲੜ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਦੋ ਵੇਲੇ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਜਾਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਟਾਲ ਵੀ ਉਸਦੇ ਕਹਿਣ 'ਤੇ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿਹੁੰ ਨੇ ਪਾਇਆ ਸੀ।”

ਇਹ ਇਕ ਅਜਿਹਾ ਸੱਚ ਸੀ ਜਿਸ ਨੂੰ ਨਾ ਤਾਂ ਮੇਰੇ 'ਚ ਜਰਣ ਦੀ ਸ਼ਕਤੀ ਸੀ। ਨਾ ਹੀ ਭੁੱਲਣ ਦੀ। ਐਨਾ ਨੇੜਲਾ ਰਿਸ਼ਤਾ। ਮਾਂ ਤੇ ਪੁੱਤ ਤੋਂ ਪਵਿੱਤਰ ਵੀ ਕੋਈ ਰਿਸ਼ਤਾ ਹੋ ਸਕਦਾ। ਮੇਰੀ ਮਾਈ ਮੈਨੂੰ ਅੰਤਾਂ ਦਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਹਾ ਕਰਦੀ ਸੀ, “ਦਰਬਾਰਿਆ ਜਿੰਨਾ ਚਿਰ ਤੂੰ ਫੌਜ 'ਚ ਰਿਹਾਂ-ਮੈਨੂੰ ਰੱਜ ਕੇ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆਈ।” ਉਹ ਸੀਬੋ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੁੰਦੀ ਸੀ, “ਚੌਵੀ ਸਾਲਾਂ 'ਚ ਮੈਂ ਬਹੁਤ ਰੋਈ ਸੀ। ਅੰਦਰ ਵੜਕੇ। ਬੁੱਕਲ 'ਚ ਮੂੰਹ ਲੈ ਕੇ। ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਦੇਖ ਨਾ ਲਵੇ। ਮੇਰੀ ਤਾਂ ਅੱਧੀ ਜਾਨ ਦਰਬਾਰੇ 'ਚ ਆ।” ਉਸ ਇਹ ਗੱਲ ਮੈਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਦੱਸੀ। ਆਪਣੀਆਂ ਧੀਆਂ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਨਾ ਦੱਸੀ। ਸ਼ਾਇਦ ਦੱਸੀ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਮੈਥੋਂ ਉਹਲਾ ਰੱਖ ਗਈਆਂ ਹੋਣ। ਮੈਨੂੰ ਸਭ ਕੁਝ ਫਜ਼ੂਲ ਤੇ ਝੂਠਾ ਜਿਹਾ ਲੱਗਣ ਲੱਗਾ। ਮੇਰੇ ਵੱਸ 'ਚ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੋਠੀ 'ਚ ਲੱਗੀ ਇੱਟ-ਇੱਟ ਖਿਲਾਰ ਦਿੰਦਾ। ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਜੜ੍ਹਾਂ ਹੀ ਖੋਖਲੀਆਂ ਲੱਗੀਆਂ। ਮੈਂ ਇਕ ਹੋਰ ਗਿਲਾਸ ਨੱਕੋ-ਨੱਕ ਭਰ ਲਿਆ। ਇਕੋ ਸਾਹੇ ਪੀ ਗਿਆ। ਚਾਚੇ ਨੇ ਮੈਨੂੰ ਰੋਕਿਆ ਨਾ। ਉਸ ਮੇਰੀ ਮਨੋਅਵਸਥਾ ਨੂੰ ਸਮਝ ਲਿਆ ਸੀ। ਮੈਂ ਹਿੰਸਕ ਵੀ ਹੋ ਸਕਦਾ-ਸ਼ਾਇਦ ਉਹ ਇਥੋਂ ਤੱਕ ਵੀ ਸੋਚ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਚਿੰਤਾਗ੍ਰਸਤ ਹੋਇਆ ਆਪਣੇ ਪੋਤਰਿਆਂ ਤੇ ਭਤੀਜਿਆਂ ਕੋਲ ਜਾ ਪਿਆ। ਮੈਂ ਆਪ

ਚਾਹਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਇਥੇ ਮੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ ਨਾ ਬੈਠੇ। ਮੈਂ ਟੈਲੀਫੋਨ 'ਤੇ ਐਸ. ਟੀ. ਡੀ. ਖੋਲ੍ਹੀ। ਸਾਰੀ ਰਾਤ ਇੰਗਲੈਂਡ, ਕਨੇਡਾ, ਅਮਰੀਕਾ ਤੇ ਹੋਰ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਥੇ-ਕਿਥੇ ਫੋਨ ਕੀਤੇ। ਸ਼ਰਾਬ ਪੀਈ ਗਿਆਂ-ਫੋਨ ਕਰੀ ਗਿਆ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਕੁ ਮੈਨੂੰ ਨੀਂਦ ਆਈ। ਵੱਡੇ ਤੜਕੇ ਮਾਈ ਦਿੱਸੀ ਸੀ। ਉਹ ਟਾਲ 'ਚ ਬੈਠੀ ਲੱਕੜਾਂ ਤੋਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਤੂੰ ਕਿਹੜੀਆਂ ਸੋਚਾਂ 'ਚ ਪਿਆਂ। ਗੇਟ 'ਤੇ ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਦਾ ਨਾਂ ਲਿਖਾ। ਅਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਦੋ ਆਂ।” ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਮੇਰੀ ਅੱਖ ਖੁੱਲ੍ਹੀ ਸੀ। ਜਲਦੀ ਹੀ ਫੇਰ ਨੀਂਦ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਸਵੇਰੇ ਜਦੋਂ ਚਾਚਾ ਰਫੀਕ ਚਾਹ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਲੈ ਕੇ ਆਇਆ ਤਾਂ ਉਸ ਮੈਨੂੰ ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਫੜ ਕੇ ਹਲੂਣਦਿਆਂ ਕਿਹਾ, “ਭਤੀਜ-ਅੱਜ ਸੈਰ ਕਰਨ ਨੂੰ ਜਾਣਾ।”

ਚਾਹ ਪੀ ਕੇ ਮੈਂ ਕੁਝ ਕੁ ਰਾਹਤ ਮਹਿਸੂਸ ਕੀਤੀ। ਨਹਿਰੋਂ ਪਾਰ ਵਾਲੀ ਮੋਟਰ ਉਪਰ ਦੀ ਗੋੜਾ ਕੱਢ ਕੇ ਕੋਠੀ ਦੇ ਗੇਟ ਕੋਲ ਆ ਖੜਿਆ। ਲਾਗੇਉਂ ਇੱਟ ਦਾ ਰੋੜਾ ਚੁੱਕਿਆ। ਖੱਬੇ ਪਾਸੇ ਲਿਖ ਦਿੱਤਾ-ਸਰਦਾਰ ਬਿਸ਼ਨ ਸਿੰਘ ਸਰਦਾਰਣੀ ਸਵਰਨਜੀਤ ਕੌਰ।

ਮੌਤ

ਸ਼ੇਕਸਪੀਅਰ ਨੇ ਹੀ ਕਿਹਾ ਹੈ ਨਾ ਬਈ ਨਾਂ ਵਿਚ ਕੀ ਪਿਆ ਹੈ? ਪਰ ਨਾਂ ਬਿਨਾਂ ਸਰਦਾ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਨਾਂ ਹੋਣਾ ਹੀ ਚਾਹੀਦਾ ਹੈ। ਭਾਵੇਂ ਇਕ ਅੱਖਰ ਦਾ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਵੀਹਾਂ ਅੱਖਰਾਂ ਦਾ। ਆਪਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਾਤਰਾਂ ਦੇ ਨਾਂ ਰੱਖਣੇ ਹੀ ਪੈਣੇ ਹਨ। ਚਲੋ ਦੋ ਨੰਬਰ ਦੇ ਹੀ ਰੱਖ ਲੈਂਦੇ ਹਾਂ। ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ ਕਿ ਦੋ ਨੰਬਰ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ ਹੋਇਆ? ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਹੈ ਕਿ ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਸਭ ਕੁਝ ਦੋ ਨੰਬਰ ਵਿਚ ਹੀ ਚਲਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ ਆਪਾਂ ਕੀਹਦੀ ਨੂੰ-ਧੀ ਨਾਲੋਂ ਘੱਟ ਹਾਂ। ਜੇ ਨਾਂ ਹਿੰਦੀ ਵਿਚ ਰੱਖੀਏ ਤਾਂ ਆ ਛੋਟਾ ਆ ਵੱਡਾ ਜ਼ਬਾਨ 'ਤੇ ਚੜਦਾ ਹੀ ਨਹੀਂ। ਬੜਾ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਲੱਗਦਾ। ਪੰਜਾਬੀ ਵਾਲਾ ਓ, ਅ, ਸ ਜੱਚਦਾ ਨਹੀਂ। ਏ, ਬੀ, ਸੀ ਝਟ ਜ਼ਬਾਨ ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਚਲੋ ਗੱਲ ਖਤਮ ਹੋ ਗਈ। ਪਾਤਰ ਬਣ ਗਏ : ਏ, ਬੀ, ਸੀ ਤੇ ਡੀ।

ਏ, ਬੀ ਤੇ ਡੀ ਆ ਚੁੱਕੇ ਹਨ। ਪਹਿਲਾਂ 'ਡੀ' ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸਦਾ ਪਿੰਡ ਇਥੋਂ ਦੂਰ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਫੇਰ 'ਏ', ਬਾਅਦ 'ਚ 'ਬੀ'। 'ਏ' ਤੇ 'ਡੀ' ਨੇ ਪੋਚ-ਪੋਚ ਕੇ ਸਾਫੇ ਬੰਨੇ ਹੋਏ ਹਨ ਤੇ 'ਬੀ' ਕਲੀਨ ਸੇਵਡ ਹੈ। ਗੰਗਾ ਦੇ ਪਾਂਡਿਆਂ ਵਾਂਗ ਰੁੰਡ-ਮਰੁੰਡ। 'ਏ' ਨੇ ਬੈਠਦਿਆਂ ਹੀ ਝੋਲਾ ਮੇਜ਼ 'ਤੇ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ ਤੇ ਪੈਂਟ ਦੀ ਮੋਹਰਲੀ ਜੇਬ ਵਿਚੋਂ ਜਰਦਾ ਕੱਢ ਕੇ ਮਲਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਜਿਉਂ-ਜਿਉਂ ਉਹ ਖੱਬੇ ਹੱਥ ਦੀ ਹਥੇਲੀ 'ਤੇ ਜਰਦੇ ਤੇ ਕਲੀ ਨੂੰ ਇਕ-ਮਿਕ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤਿਉਂ-ਤਿਉਂ 'ਡੀ' ਬੁੱਲ ਸੰਵਾਰਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਜਰਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਥੈਲੇ ਵਿਚ ਵੀ ਸੀ ਪਰ ਪਹਿਲ 'ਏ' ਨੇ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਉਸ ਜਰਦਾ ਸੱਜੀ ਤਲੀ 'ਤੇ ਰੱਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਫੇਰ ਖੱਬੀ ਤਲੀ ਤੋਂ ਕਲੀ ਝਾੜ ਕੇ ਜਰਦਾ ਸੱਜੀ ਤਲੀ 'ਤੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਅੰਗੂਠੇ ਦੀ ਰਗੜ ਵਧੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਸ ਅੰਗੂਠੇ ਨਾਲ ਦੀ ਉਂਗਲ ਫੇਰੀ ਸੀ। ਤਲੀ 'ਤੇ ਪਟਾਕਾ ਜਿਹਾ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਚੌਹਾਂ ਉਂਗਲਾਂ ਨਾਲ। ਫੇਰ ਜਰਦੇ ਨੂੰ ਮਲਿਆ ਸੀ। ਵਿਚ-ਵਿਚ ਤਲੀ ਨੂੰ ਘੁੱਟਿਆ ਸੀ। ਫੈਲਾਇਆ ਸੀ ਤੇ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ ਸੀ। 'ਬੀ' ਕੋਲੋਂ ਰਿਹਾ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਕਮੀਜ਼ ਦੀ ਮੋਹਰਲੀ ਜੇਬ 'ਚੋਂ ਫੇਰ ਸਕੇਅਰ ਦੀ ਡੱਬੀ ਕੱਢੀ ਸੀ। ਪਰ ਉਸਨੂੰ ਮਾਚਿਸ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੋ ਵਾਰ ਥੈਲੇ 'ਚ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ ਸੀ। ਜੇਬਾਂ ਫਰੋਲੀਆਂ ਸਨ।

“ਪਤਾ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਰੱਖ ਬੈਠਾਂ। ਹੁਣੇ ਤਾਂ ਸਾਲੀ ਜੇਬ ਵਿਚ ਸੀ।” ਖਿੰਝਿਆ ਹੋਇਆ

‘ਬੀ’ ਬੋਲਿਆ ਹੈ।

“ਰਾਹ ’ਚ ਕਿਤੇ ਡਿੱਗ ਪਈ ਹੋਣੀ ਆ,” ‘ਡੀ’ ਉਸਦੀ ਬੇਚੈਨੀ ਪਹਿਚਾਣਦਾ ਹੋਇਆ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਖਰੀਦੀਆਂ ਤੇ ‘ਕੱਠੀਆਂ ਸੀ ਬਸ ਸਟੈਂਡ ਤੋਂ। ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਰਿਕਸ਼ੇ ਵਿਚ ਦੋ ਸਿਗਰਟਾਂ ਲਾਈਆਂ ਸੀ,” ਝੋਲੇ ‘ਚੋਂ ਇਕ-ਇਕ ਚੀਜ਼ ਬਾਹਰ ਰੱਖਦਾ ਤੇ ਝਾੜਦਾ ਹੋਇਆ ‘ਬੀ’ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

“ਜੇ ਨੂੰ ਥਿਆ ਰਹੀ ਤਾਂ ਸਾਹਮਣੇ ਅਲਮਾਰੀ ’ਚ ਵੇਖ,” ‘ਡੀ’ ਉਸ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਬੈਂਕਸ,” ਕਹਿ ਕੇ ‘ਬੀ’ ਡੱਬੀ ਚੁੱਕਣ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ।

“ਆਵੇ,” ‘ਏ’ ਨੇ ਸੁਲਾਹ ਮਾਰੀ ਹੈ।

“ਇਹ ਵੀ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲੀ ਗੱਲ ਆ,” ‘ਡੀ’ ‘ਏ’ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ਨੂੰ ਵਿਚੋਂ ਹੀ ਬੋਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ਹੈ।

“ਲੈ ਜਿੰਨਾ ਮਰਜ਼ੀ ਲੈ-ਲੈ,” ‘ਏ’ ਨੇ ‘ਡੀ’ ਵੱਲ ਹਥੇਲੀ ਕੀਤੀ ਹੈ ਤੇ ‘ਬੀ’ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ‘ਬੀ’ ਤਾਂ ਸਿਗਰੇਟ ਦੇ ਲੰਬੇ-ਲੰਬੇ ਕੱਸ਼ ਖਿੱਚ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਹੰਭੇ ਹੋਏ ਉਠ ਵਾਂਗ ਸਿਰ ਸੋਫੇ ਦੇ ਉਤਲੇ ਪਾਸੇ ਸੁੱਟ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਇਕ ਟੱਕ ਛੱਤ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਖਿਲਾਅ ਵਿਚੋਂ ਕੁਝ ਭਾਲ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

“ਆਵੇ,” ‘ਡੀ’ ਨੇ ‘ਏ’ ਨੂੰ ਹਲੂਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ।

“ਨੂੰ।”

“ਆਹ ਬੱਤੀ ਐਧਰ ਕਰ। ‘ਕੱਲਾ-ਕੱਲਾ ਈ ਖਿੱਚੀ ਜਾਨੈ,” ‘ਡੀ’ ਸਿਰ ਤੋਂ ਸਾਫਾ ਲਾਹ ਕੇ ਮੇਜ਼ ਉਪਰ ਟਿਕਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬੋਲਿਆ ਹੈ।

‘ਬੀ’ ਨੇ ਡੱਬੀ ‘ਡੀ’ ਵੱਲ ਨੂੰ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

‘ਡੀ’ ਨੇ ਸਿਗਰੇਟ ਲਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ‘ਏ’ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਹੈ। ‘ਏ’ ਕੁਝ ਝਿਜਕਦਾ ਹੈ ਪਰ ਦੂਜੇ ਪਲ ਹੀ ਸਿਰ ਤੋਂ ਸਾਫਾ ਲਾਹ ਕੇ ਥੈਲੇ ’ਚ ਤੁੰਨ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਬਿਨਾਂ ਕਿਸੇ ਸੰਕੋਚ ਭਾਵ ਦੇ ਖਿਲਰੇ ਵਾਲਾਂ ਨੂੰ ਝਟਕਾ ਦੇ ਕੇ ਸੰਵਾਰਦਾ ਹੈ। ਮਲਕ ਦੇਣੀ ਡੱਬੀ ‘ਚੋਂ ਸਿਗਰਟ ਖਿਚਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ‘ਡੀ’ ਨੂੰ ਸਿਗਰੇਟ ਲਵਾਉਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕਰਦਾ ਹੈ।

ਕਮਰੇ ’ਚ ਧੂੰਆਂ ਹੀ ਧੂੰਆਂ ਹੈ।

...ਤੁਹਾਨੂੰ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ। ਗੱਲ ਤਾਂ ਹੈ ਅਜੀਬ ਜਿਹੀ ਹੀ। ਕਦੇ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਅਜੀਬ ਲਗਦਾ ਸੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ।

ਕਦੇ ਕਦੇ ‘ਡੀ’ ਰੋਅ ’ਚ ਆਇਆ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਹੈ, “ਜੇ ਸ਼ਿਵ ਵਰਗਾ ਦੇਵਤਾ ਭੰਗ ਦਾ ਛੰਨਾ ਪੀ ਕੇ ਅੰਤਰ ਧਿਆਨ ਹੋ ਸਕਦੇ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਨਸ਼ੇ ਪੱਤਿਆਂ ਨਾਲ ਟੁੰਨ ਹੋ ਕੇ ਚੰਗਾ ਸੋਚ ਸਕਦੇ ਆਂ...। ਮਾਰਕੇ ਦੀ ਗੱਲ ਕਰ ਸਕਦੇ ਆ... ਨਾਲੋ ਸੁਣਿਆ ਕੋਲਰੇਜ ਨੇ ਆਪਣੀ ਵਧੀਆ ਕਵਿਤਾ ਫੀਮ ਦੀ ਗੋਲੀ ਖਾ ਕੇ ਲਿਖੀ ਸੀ। ਸ਼ਿਵ ਬਟਾਲਵੀ ਨੇ ਵੀ ਗੁਟ ਹੋ ਕੇ ਚੰਗਾ ਲਿਖਿਆ।”

ਹੈ ਨਾ ਗੱਲ ਮਾਅਰਕੇ ਦੀ। ਉਹ ਵੀ ਤਰਕ ਭਰਪੂਰ।

“ ‘ਸੀ’ ਅਜੇ ਨੂੰ ਆਇਆ,” ‘ਏ’ ਘੜੀ ਵੱਲ ਦੇਖ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ਹੈ।

“ਕਿੰਨੇ ਵਜੇ ਦਾ ਲਿਖਿਆ ਸੀ?”

“ਨੌ ਵਜੇ ਦਾ।”

“ਹੁਣ ਤੱਕ ਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ,” ‘ਡੀ’ ਨੇ ਅੱਖ ਦੇ ਫੇਰ ਨਾਲ ਡੱਬੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਗਰਟ ਕੱਢ ਲਈ ਤੇ ‘ਬੀ’ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਹੋਇਆ ਮਿੰਨਾ-ਮਿੰਨਾ ਮੁਸਕਰਾਇਆ ਹੈ।

“ਗੱਡੀ ਲੇਟ ਹੋ ਗਈ ਹੋਣੀ। ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਸਿਆਣੈ,” ‘ਸੀ’ ਨੇ ਸੋਫੇ ’ਤੇ ਪੱਸਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ।

“ਗੱਡੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਪਤਾ ਲਗਦਾ। ਇਹ ਘੰਟਾ, ਦੋ ਘੰਟੇ ਲੇਟ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ।”

“ਐਦਾਂ ਤਾਂ ਬੋਰੀਅਤ ਜਿਹੀ ਹੋ ਰਹੀ ਐ। ਕਿਉਂ ਨਾ ਚਾਹ ਪੀਤੀ ਜਾਏ,” ‘ਏ’ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਜੇ ਏਥੇ ਮਿਲ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਮਜ਼ਾ ਆ ਜਾਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਥਕਾਵਟ ਹੋਈ ਆ।” ‘ਬੀ’ ਨੇ ਅਖ਼ਬਾਰ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰ ਹਟਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਹੈ।

“ਇਹ ਨੂੰ ਹੋ ਸਕਦਾ।”

“ਕਿਉਂ?”

“ਪੀਅਨ ਸਾਲਾ ਜ਼ਿੰਦਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਕਿਤੇ ਵਗ ਗਿਐ ਲੱਗਦੈ।”

“ਚਲੋ ਉਥੇ ਈ ਚਲਦੇ ਆਂ... ਹਵਾ ਪਾਣੀ ਬਦਲ ਜਾਊ... ਨਾਲੋ ਨਸ਼ਾ ਪੱਤਾ ਲੈ ਆਈਏ। ਚਾਰ ਕੁ ਘੰਟੇ ਤਾਂ ਲਗ ਈ ਜਾਣੇ।” ‘ਬੀ’ ਨੇ ਮੁੜ ਝੋਲੇ ’ਚ ਅਖ਼ਬਾਰ ਤੁੰਨਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ।

‘ਏ’ ਤੇ ‘ਡੀ’ ਨੇ ਸਾਫੇ ਦਾ ਸਿਰ ’ਤੇ ਲਪੇਟਾ ਜਿਹਾ ਮਾਰ ਲਿਆ ਹੈ।

ਇਕ ਮਿਨਟ। ਸਿਰਫ ਇਕ ਮਿਨਟ। ਲੱਗਦੇ ਹੱਥੀਂ ਮੈਂ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਬਾਰੇ ਮੋਟਾ-ਮੋਟਾ ਦੱਸ ਦਿਆਂ। ਦੱਸਣਾ ਤਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ ਪਰ ਉਦੋਂ ‘ਸੀ’ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਬਿਨਾਂ ਗੱਲ ਅਧੂਰੀ ਰਹਿ ਜਾਣੀ ਸੀ।

ਇਹ ‘ਮੰਚ’ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ਹੈ। ‘ਐਰਾ ਗੈਰਾ ਨੱਬੂ ਖੈਰਾ’ ਸਭਾ ਦੀ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ਅਗਾਂਹ ਵਧੂ ਮੰਚ ਦੀ। ਇਹ ਮੰਚ ਵੀ ਪਿਛੇ ਜਿਹੇ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਇਸ ਦਾ ਮੁਖ ਉਦੇਸ਼ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਸੁਆਦ ਬਦਲਣਾ ਹੈ। ਸੁਆਦ ਬਦਲਣ ਤੋਂ ਭਾਵ ਚੰਗੀ ਸੋਚ ਵਾਲਾ ਸਾਹਿਤ ਦੇਣਾ ਹੈ। ਇਸ ਮੰਚ ਨੇ ‘ਨੋਕ’ ਹੀ ਕੰਮ ਕੀਤੇ ਹਨ। ਇਹੀ ਸੁਨਣ ਵਿਚ ਆਇਆ ਹੈ। ਮੰਚ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਚੰਗਾ ਆਦਮੀ ਹੈ। ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੀ। ਖੈਰ ਮੈਂ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਗਿਆ। ਉਹ ਜਿਹੜਾ ਮੇਜ਼ ’ਤੇ ਲੱਤਾਂ ਰੱਖੀ ਬੈਠਾ ਹੈ ਨਾ-ਉਹ ‘ਏ’ ਹੈ। ਇਹ ਪਰਚਾ ਕੱਢਦਾ ਹੈ। ਘਰ ਦੀ ਚੰਗੀ ਖੋਤੀ ਹੈ। ਪੱਕਾ ਪਾਰਟੀ ਵਰਕਰ ਹੈ। ਮੁਜਾਰਿਆਂ, ਜਲਸਿਆਂ ਤੇ ਮੀਟਿੰਗਾਂ ਨੇਮਬੰਦ ਅਟੈਂਡ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਪਾਰਟੀ ਦੀ ਭਾਸ਼ਾ ‘ਚ ‘ਕੁਮਿਟਿਡ ਵਰਕਰ’ ਹੈ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਪੜ੍ਹਦਾ ਹੈ। ਬੋਲਦਾ ਜ਼ਿਆਦਾ

ਹੈ। ਪਰ ਹੈ ਜਿੰਦਾਦਿਲ ਇਨਸਾਨ। ਦੇਖੋ ਕਿਵੇਂ ‘ਡੀ’ ਦੇ ਪਟਾਂ ‘ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਹੱਸ ਰਿਹਾ ਹੈ। ‘ਬੀ’ ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੈ। ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ। ਜਾਣਿਆਂ ਪਹਿਚਾਣਿਆਂ ਲੇਖਕ। ਮੈਗਜ਼ੀਨ ਦੇਖਦਾ ਹੈ। ਅਡਰੈੱਸ ਨੋਟ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਰਚਨਾ ਦੀ ਕਾਪੀ ਕਰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਚਲ ਮੇਰੇ ਭਾਈ ਅਗਲੇ ਦੇ ਦੁਆਰੇ। ਉਹ ਸਲਾਨਾ ਚੰਦਾ ਭੇਜਣਾ ਨਹੀਂ ਭੁੱਲਦਾ। ਦੇਖਣ ਨੂੰ ਲੇਖਕ ਘੱਟ ਤੇ ਪਹਿਲਵਾਨ ਜ਼ਿਆਦਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ‘ਸੀ’ ਵੀ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਹੈ। ਅੱਜ ਦੀ ਮੀਟਿੰਗ ‘ਚ ਉਸ ਵੱਲੋਂ ਸੰਪਾਦਤ ਕੀਤੀ ਜਾ ਰਹੀ ਕਿਤਾਬ ‘ਸਮਕਾਲੀ ਕਹਾਣੀਆਂ’ ‘ਤੇ ਵਿਚਾਰ-ਵਟਾਂਦਰਾ ਹੈ। ਉਹ ‘ਮੰਚ’ ਦਾ ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਮੈਂਬਰ ਬਣਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਦੀ ਲਿਆਕਤ ਨੂੰ ਮੁੱਖ ਰੱਖ ਕੇ ਪ੍ਰਧਾਨ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਹ ਕੰਮ ਸੌਂਪਿਆ ਹੈ। ‘ਡੀ’ ਸਕੂਲ ਮਾਸਟਰ ਹੈ। ਮਾਸਟਰਾਂ ਦੀ ਜਿਊਂਦੀ ਜਾਗਦੀ ਤਸਵੀਰ। ਬੈਠਦਾ ਵੀ ਇਨ-ਬਿਨ ਮਾਸਟਰਾਂ ਵਾਂਗੂ ਹੀ ਹੈ। ਪੈਰ ‘ਬੀ’ ਦੀ ਕਰੀਮ ਕਲਰ ਪੈਂਟ ‘ਤੇ ਰੱਖੇ ਹਨ ਤੇ ਬਾਹਾਂ ਮੋਰ ਦਿਆਂ ਖੰਭਾਂ ਵਾਂਗੂ ਫੈਲਾ ਕੇ ਸੌਢੇ ਦਿਆਂ ਦੋਹਾਂ ਪਾਸਿਆਂ ਨੂੰ ਘੁਟ ਕੇ ਫੜ ਰੱਖਿਆ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕਿਤੇ ਕੋਈ ਥਲਿਉਂ ਸੋਫਾ ਨਾ ਖਿੱਚ ਲਵੇ।

‘ਏ’ ਨੇ ਕਿਸੇ ਕਾਲਜ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਰੀ ਸੀ। ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੇ ਕਿਸੇ ਪ੍ਰੋਫੈਸਰ ਦੀ ਛੁੱਟੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਪੱਕੀ ਹੀ। ‘ਏ’ ਮੁਜਾਹਰੇ ‘ਚ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਅਸੀਂ ਚਾਰ ਜਣੇ ਪ੍ਰਿੰਸੀਪਲ ਨੂੰ ਮਿਲੇ। ਸਪੱਸ਼ਟੀਕਰਣ ਦਿੱਤਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਸ ਪੈਰਾਂ ‘ਤੇ ਪਾਣੀ ਨਾ ਪੈਣ ਦਿੱਤਾ ਪਰ ਜਦੋਂ ਗੁਰਸ਼ਰਨ ਨੇ ਲੰਮੀ ਸਟਰਾਈਕ ਦੀ ਧਮਕੀ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਉਹ ਝੱਟ ਮੂੜ ਦੀ ਝੰਗ ਵਾਂਗ ਬੈਠ ਗਿਆ।”

“ਗੱਲ ਐਦਾਂ ਹੀ ਸੂਤ ਆਉਂਦੀ ਹੁੰਦੀ ਆ,”

“ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀ ਜਾਵੇ,” ‘ਸੀ’ ਨੇ ਗੰਭੀਰ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ।

“ਦੋ ਮਿਨਟ ਰੁਕ ਜਾਉ,” ‘ਬੀ’ ਪੱਖੇ ਦਾ ਰੈਗੂਲੇਟਰ ਘੁੰਮਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬੋਲਿਆ ਹੈ। ਨੰਬਰ ਇਕ ਜਾਂ ਨੰਬਰ ਤਿੰਨ ਕੰਮ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਨੰਬਰ ਇਕ ਦੀ ਹਵਾ ‘ਡੀ’ ਦੇ ਸ਼ਬਦਾਂ ‘ਚ ‘ਜਮਾਂ ਈ ਘੱਟ ਐ’ ਤੇ ਨੰਬਰ ਤਿੰਨ ਦੀ ਹਵਾ ਵੀ ਬੁੱਤਾ ਨਹੀਂ ਸਾਰ ਰਹੀ ਹੈ। ‘ਏ’ ਨੇ ਵੀ ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣਾ ਜ਼ੋਰ ਲਾਇਆ ਸੀ।

“ਛੱਡ ਵੀ ਯਾਰ... ਕਿਤੇ ਏਸ ਤੋਂ ਵੀ ਨਾ ਜਾਈਏ,” ‘ਬੀ’ ਨੇ ਕਮੀਜ਼ ਉਤਾਰ ਕੇ ਅਲਮਾਰੀ ‘ਤੇ ਫੈਲਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

“ਸ਼ੁਕਰ ਕਰੋ ਕਿ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰ ਵਿਚੋਂ ਐਨੀ ਕੁ ਹਵਾ ਵੀ ਮਿਲੀ ਜਾਂਦੀ ਆ,” ‘ਸੀ’ ਬੋਲਿਆ ਹੈ।

“ਇਥੋਂ ਤਾਂ ਐਨੀ ਦੀ ਵੀ ਆਸ ਨਹੀਂ,” ‘ਡੀ’ ਦੀ ਗੱਲ ‘ਤੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨੇ ਸਹਿਮਤੀ ਪ੍ਰਗਟ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਇਹ ਗਿਆਨ ਭਵਨ ਹੈ। ਪੂਰੇ ਦੱਸਾਂ ਕਮਰਿਆਂ ਦਾ।

“ਚਲ,” ‘ਏ’, ‘ਡੀ’ ਤੇ ‘ਬੀ’ ਇਕੋ ਵਾਰੀ ਇਕੱਠੇ ਬੋਲੇ ਹਨ।

‘ਸੀ’ ਨੇ ਥੈਲੇ ਵਿਚੋਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਫਾਈਲ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਕੱਢਕੇ ਗੋਢਿਆਂ ‘ਤੇ ਰੱਖੀ ਹੋਈ ਹੈ। ਕਈ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਹਨ। ਵੀਹ ਪੰਝੀ ਤਾਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਹੀ। ‘ਮੰਚ’ ਨੇ

ਬਕਾਇਦਾ ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਤੇ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਖ਼ਬਰ ਛਪਵਾ ਕੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰਾਂ ਨੂੰ ‘ਸਮਕਾਲੀ ਕਹਾਣੀਆਂ’ ਪੁਸਤਕ ਲਈ ਕਹਾਣੀ ਭੇਜਣ ਲਈ ਬੇਨਤੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

“ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਉਥਵੀਰ ਦੀ ਆ ਜੀ,” ‘ਸੀ’ ਨੇ ਅਲਫੈਬੈਟਾਕਲੀ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦਾ ਨਾਂ ਬੋਲਿਆ ਹੈ।

“ਕਿਹੜੇ ਪਰਚੇ ‘ਚ ਛਪੀ ਸੀ,” ‘ਏ’ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ।

‘ਬੀ’ ਤੇ ‘ਡੀ’ ਚੁੱਪ ਹਨ।

“ਨਾਗਮਣੀ ‘ਚ।”

“ਕਦੋਂ?”

“ਜੂਨ-ਜੁਲਾਈ ਦੇ ਅੰਕ ‘ਚ।”

“ਠੀਕ ਆ। ਅੰਮ੍ਰਿਤਾ ਪ੍ਰੀਤਮ ਸਿਆਣੀ ਸੰਪਾਦਕਾ ਆ। ਪੜ੍ਹਣ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ,” ‘ਏ’ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ। ‘ਬੀ’ ਤੇ ‘ਡੀ’ ਨੇ ਵੀ ਹਾਂ ਕਰਦਿਆਂ ਅੱਖਾਂ ਝਮਕ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹਨ।

“ਦੂਜੀ ਕਹਾਣੀ ਦਲਬੀਰ ਚੇਤਨ ਦੀ ਆਈ ਹੈ,” ‘ਸੀ’ ਨੇ ਪਹਿਲੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਤੇ ਸਹੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਮਾਰ ਕੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

“ਜ਼ਰੂਰ-ਜ਼ਰੂਰ। ਚੇਤਨ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਜ਼ਰੂਰ ਛਪਣੀ ਆਂ।” ‘ਬੀ’ ਨੇ ਉਤੇਜਿਤ ਹੁੰਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ।

“ਤੁਸੀਂ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀ ਆ?” ‘ਸੀ’ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ।

“ਨਹੀਂ।”

“ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਦਾਂ ਸਵੀਕ੍ਰਿਤੀ ਦੇ ਦਿੱਤੀ?”

“ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।” ਚੇਤਨ ਨੇ ਫ਼ੌਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ‘ਤੇ ਕਮਾਲ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖੀਆਂ। ‘ਏ’ ਨੇ ‘ਸੀ’ ਤੋਂ ਕਹਾਣੀ ਫੜ ਕੇ ਉਪਰ ਸਹੀ ਦਾ ਨਿਸ਼ਾਨ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਅਗਾਂਹ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਐਦਾਂ ਹੀ ਪੰਜ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਹੈ। ਜੇ ‘ਏ’ ਬੋਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ‘ਬੀ’ ਤੇ ‘ਡੀ’ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਜੇ ‘ਬੀ’ ਬੋਲਿਆ ਹੈ ਤਾਂ ‘ਏ’ ਅਤੇ ‘ਡੀ’ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ। ਬੱਸ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੀ ਹਾਂ ਵਿਚ ਹਾਂ ਮਿਲਾਈ ਹੈ। ਨਜ਼ਰਾਂ ਹੀ ਨਜ਼ਰਾਂ ਵਿਚ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ, ‘ਠੀਕ ਐ ਨਾ’।

“ਆਹ ਜੀ...ਕਹਾਣੀ ਹੈ...ਸੌਰੀ,” ‘ਸੀ’ ਨੇ ਇਸ ਵਾਰੀ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਥਾਂ ‘ਤੇ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਸਿਰਲੇਖ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

“ਕਿਸ ਦੀ ਲਿਖੀ ਐ?”

“ਜਿੰਦਰ ਦੀ।”

“ਕਿਹੜਾ ਜਿੰਦਰ?”

“ਇਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਪਤਾ ਨਹੀਂ।”

“ਕਿਹੜੇ ਪਰਚੇ ‘ਚ ਛਪੀ ਐ?”

“ਅਜੋਕੇ ਸ਼ਿਲਾਲੇਖ।”

“ਜਿੰਦਰ ਵੀ ਕੋਈ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਆ।” ‘ਬੀ’ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ।

“ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਨਾਂ ਜੱਚਦਾ ਨੂੰ,” ‘ਡੀ’ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।
“ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਕਾਫੀ ਚਰਚਿਤ ਐ?” ‘ਸੀ’ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।
“ਕੱਲੀ ਚਰਚਾ ਨਾਲ ਨੂੰ ਸਰਦਾ ਹੁੰਦਾ।”
“ਇਹ ਦਲਿਤਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨੂੰ ਲੈ ਕੇ ਲਿਖੀ ਗਈ ਕਹਾਣੀ ਆ...ਤਹਿਰੀਫ ਕਰਨਯੋਗ ਐ।”

“ਹੋਊਗੀ,” ‘ਡੀ’ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।
“ਹੋਊਗੀ ਨੂੰ...ਹੈ,” ‘ਸੀ’ ਸਖਤੀ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ ਹੈ।
“ਅਸੀਂ ਕਿਤਾਬ ਦੀ ਸੇਲ ਵੀ ਦੇਖਣੀ ਐ।” ‘ਡੀ’ ਨੇ ਹੋਰ ਹੀ ਨੁਕਤਾ ਉੱਠਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ‘ਏ’ ਪੱਖੇ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ। ‘ਬੀ’ ਨੇ ਸਿਗਰੇਟ ਲਾ ਲਈ ਹੈ। ‘ਡੀ’ ਕਦੇ ‘ਸੀ’ ਦੇ ਹੱਥ ‘ਚ ਫੜੀ ਕਹਾਣੀ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਕਦੇ ਮੇਜ਼ ‘ਤੇ ਪਈ ਫਾਈਲ ਨੂੰ।
“ਜਿੰਦਰ ਨੂੰ ਦਲਿਤਾਂ ਬਾਰੇ ਟਟੂ ਦਾ ਪਤਾ। ਉਹ ਕਿਥੋਂ ਦਾ ਦਲਿਤ ਆ। ਇਕ ਦਲਿਤ ਹੀ ਦਲਿਤਾਂ ਬਾਰੇ ਲਿਖ ਸਕਦਾ। ਦੂਜੇ ਲੇਖਕ ਦੀ ਸੰਵੇਦਨਾ ਪ੍ਰਭਾਵਗੀਣ ਹੋਊਗੀ।” ‘ਏ’ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ।

“ਫੇਰ ਗੁਰਦਿਆਲ ਸਿੰਘ ਨੂੰ ਜਗਸ਼ੀਰ ਬਾਰੇ ਕੀ ਪਤਾ। ਬਲਦੇਵ ਸਿੰਘ ਦਾ ਨਾਵਲ ‘ਐਨਦਾਤਾ’...ਹੋਰ ਦੱਸਾਂ...ਵਰਿਆਮ ਸੰਧੂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ‘ਭਜੀਆਂ ਬਾਹੀ’ ਦਾ ਖਤਰੀਆਂ ਦਾ ਪਰਿਵਾਰ...ਤਲਵਿੰਦਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਲੇਜਰ ਸ਼ੋਅ...,” ‘ਸੀ’ ਨੇ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ‘ਚ ਕਿਹਾ ਹੈ।

ਅਗੋਂ ਤਿੰਨੇ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦੇ ਹਨ ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਹੀ ਨਾ ਹੋਵੇ।

‘ਸੀ’ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਗਲਤ ਜਗ੍ਹਾ ‘ਤੇ ਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।
“ਚਲੋ...ਇਹਨੂੰ ਛੱਡੋ...ਮੁੰਡਾ ਅਜੇ ਨਿਆਣਾ ਐ...ਅਗਲੀ ਵਾਰ ਦੇਖਾਂਗੇ।”
‘ਡੀ’ ਨੇ ‘ਸੀ’ ਦੇ ਹੱਥਾਂ ‘ਚੋਂ ਕਹਾਣੀ ਫੜ ਕੇ ਰੱਦੀ ਵਾਲੀ ਟੋਕਰੀ ਵਿਚ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ‘ਸੀ’ ਦੇ ਮਨ ਵਿਚ ਆਉਂਦਾ ਹੈ ਕਿ ਉਹ ਕਹਾਣੀ ਚੁੱਕੇ ਤੇ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ‘ਤੇ ਲਗਾ ਦੇਵੇ। ਪਰ ਉਹ ਕਰੇ ਜਾਂ ਨਾ ਕਰੇ ‘ਚ ਫਸ ਕੇ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਸੋਚਣ ਦਾ ਮੌਕਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਿਆ।

“ਚਲੋ...ਅਗੇ ਚਲੋ,” ‘ਏ’ ‘ਸੀ’ ਨੂੰ ਹਲੂਣਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।
‘ਸੀ’ ਅਗਲੇ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਦਾ ਸਿੱਧਾ ਸੰਬੰਧ ‘ਡੀ’ ਨਾਲ ਹੈ। ਉਹ ਆਮ ਨਾਲੋਂ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ ‘ਚ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਕੀ ਵਧੀਆ ਕਹਾਣੀ ਲਿਖੀ ਐ, ਤਨਜੀਤ ਨੇ...ਵਾਹ...ਵਾਹ। ਏਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਬਹੁਤ ਘਟ ਪੜ੍ਹਨ ਨੂੰ ਮਿਲਦੀ ਐ...ਇਸ ਨੂੰ ਪਹਿਲੇ ਨੰਬਰ ਤੇ ਰੱਖੋ।”
“ਚਲੋ...ਚਲੋ...ਠੀਕ ਆ...ਤਰਤੀਬ ਬਾਅਦ ਵਿਚ ਬਣਾਵਾਂਗੇ...ਅੱਗੇ ਚਲੋ,” ‘ਬੀ’ ‘ਡੀ’ ਨੂੰ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਰੋਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ਹੈ।
ਅੱਠ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੀ ਚੋਣ ਹੋ ਚੁੱਕੀ ਹੈ।

“ਜਗਰੂਪ ਸਿੰਘ ਦਾਤੇਵਾਸ ਦੀ ਕਹਾਣੀ...।” ‘ਸੀ’ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ ਹੈ।

“ਕਿਥੇ ਛਪੀ ਐ?”
“ਸ਼ਬਦ ਵਿਚ।”
“ਕਦੋਂ?”
“ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨੇ।”
“ਉਸ ਕਹਾਣੀ ਭੇਜੀ ਸੀ?”
“ਨੂੰ।”
“ਫੇਰ ਕਿਉਂ ਚੁਣੀ?”

“ਮੈਂ ਆਪ ਪੜ੍ਹ ਕੇ ਚੁਣੀ ਆ ਜੀ,” ‘ਸੀ’ ਕਹਾਣੀ ਦੀਆਂ ਪਹਿਲੀਆਂ ਸਤਰਾਂ ਪੜ੍ਹ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਕਹੀ ਵੀ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ ਕਿ ਇਹੋ ਜਿਹੀ ਹੀ ਪੰਜਾਬੀ ਦੀ ਪ੍ਰਤੀਨਿੱਧ ਕਹਾਣੀ ਹੋ ਸਕਦੀ ਹੈ।

“ਦਾਤੇਵਾਸ ਕਿਥੇ ਦਾ ਰਹਿਣ ਵਾਲੇ?” ‘ਡੀ’ ਨੇ ਜਰਦਾ ਪਰ੍ਹਾਂ ਖੁੱਕ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ।

“ਪਟਿਆਲੇ।”
“ਕੀ ਕੰਮ ਕਰਦੈ?”
“ਇਸ ਦਾ ਕੰਮ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ?” ‘ਸੀ’ ਅੱਗੋਂ ਸਿੱਧਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।
“ਐ,” ‘ਡੀ’ ਸਿਰ ਮਾਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ ਹੈ।
“ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਠੀਕ ਨੂੰ,” ‘ਏ’ ਨੇ ਕਹਿ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

“ਫੇਰ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਬਿਨਾਂ ਇਹ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਕਾਹਦਾ ਆ।” ‘ਸੀ’ ‘ਏ’ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਬੋਲਿਆ ਹੈ।

“ਹੋ ਸਕਦੈ।”
“ਕਹਾਣੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ...ਕਾਬਲੇ ਤਾਰੀਫ ਆ...ਬੀਮ ਵਧੀਆ,” ‘ਬੀ’ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

“ਹੂੰ।”
“ਇਹ ਇਸ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਵਿੱਚ ਫਿੱਟ ਨੂੰ ਹੋ ਸਕਦੀ।”
“ਕਿਉਂ?” ‘ਸੀ’ ‘ਏ’ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਿਬ ਹੋਇਆ ਹੈ।
“ਤੁਹਾਨੂੰ ਨੂੰ ਪਤਾ,” ‘ਏ’ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।
“ਆਖਿਰ ਕਿਉਂ?” ‘ਸੀ’ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ‘ਤੇ ਹੈਰਾਨਗੀ ਦੇ ਭਾਵ ਉਭਰੇ ਹਨ।
“ਇਸ ਨੇ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲਿਖਿਆ ਸੀ,” ‘ਏ’ ਨੇ ਵਿਚਲੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਹੈ।
“ਸੱਚੀ।”
“ਆਹੋ-ਇਹ ਉਹੋ ਆ-ਜਿਸ ਦਾ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਂ ਜਗਰੂਪ ਸਿੰਘ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।”
“ਅੱਛਾ-ਅੱਛਾ-ਯਾਦ ਆਇਆ-ਇਸ ਨੇ ਤਾਂ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਵਿਰੁੱਧ ਲਿਖਿਆ ਸੀ

ਤੇ ਪਾਰਟੀ ਨੇ ਐਕਸ਼ਨ ਵੀ ਲਿਆ ਸੀ।”

“ਪਰ ਇਸ ਕਹਾਣੀ ਦਾ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਕੀ ਸੰਬੰਧ। ਸਰਵ-ਪੱਖੀ ਕਿਤਾਬ ਐਡਿਟ ਕਰਨ ਦੀ ਗੱਲ ਹੋਈ ਸੀ-ਨਾ ਕਿ ਕਿਸੇ ਪਾਰਟੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ,” ‘ਸੀ’ ਨੇ ਔਖ ਮੰਨਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ।

“ਸੰਬੰਧ ਤਾਂ ਐ,” ‘ਡੀ’ ਪਹਿਲੀ ਗੱਲ ਦਾ ਜੁਆਬ ਦਿੰਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਿਛਲੀ ਗੱਲ ਦੱਬਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਕਿਸੇ ਲੇਖਕ ਦਾ ਵਿਅਕਤੀਤੱਵ ਉਸਦੀ ਰਚਨਾ ’ਚ ਸਮੋਇਆ ਹੁੰਦਾ,” ‘ਏ’ ਕਿਸੇ ਕਿਤਾਬ ’ਚੋਂ ਪੜ੍ਹੀ ਤੁਕ ਨੂੰ ਤੋੜ ਮਰੋੜ ਕੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

“ਉਸ ਨੇ ਪਾਰਟੀ ਦੇ ਪੱਖ ਵਿਚ ਵੀ ਲਿਖਿਆ....,” ‘ਸੀ’ ਵੀ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ’ਤੇ ਅੜਿਆ ਬੈਠਾ ਹੈ।

ਮੁੰਡਾ ਚਾਹ ਰੱਖ ਕੇ ਚਲੇ ਗਿਆ ਹੈ। ਸਾਰੇ ਮੀਟਿੰਗ ਨੂੰ ਭੁੱਲ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ‘ਏ’ ਨੇ ਸਿਗਰੇਟ ਲਾ ਲਈ ਹੈ। ‘ਡੀ’ ਨੇ ਜੇਬ ’ਚੋਂ ਜਰਦੇ ਤੇ ਕਲੀ ਦੀ ਪੁੜੀ ਨੂੰ ਕੱਢ ਕੇ ਮੇਜ਼ ’ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਹੈ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਕਿ ਜਿਸ ਦੀ ਜਿੰਨੀ ਮਰਜ਼ੀ ਹੈ-ਆਪੇ ਲੈ ਲਵੇ।

‘ਸੀ’ ਸੁਸਤਾਉਣ ਲੱਗਾ ਹੈ।

‘ਡੀ’ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਫੰਕਸ਼ਨ ਦੀ ਗੱਲ ਤੋਰ ਲਈ ਹੈ। ਉਹ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ, “ਵਾਕਿਆ ਈ...ਪਿਛਲਾ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਬਹੁਤ ਹੀ ਵਧੀਆ ਰਿਹੈ...ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਸੋਚਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦੋ ਕੁ ਹਜ਼ਾਰ ਆਉਣਗੇ ਪਰ ਹਾਲ ’ਚ ਤਾਂ ਖੜੇ ਹੋਣ ਜੋਗੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬਚੀ ਸੀ।”

“ਦਾਰ ਜੀ ਦੇ ਡਰਾਮੇ ਕਿਸਨੂੰ ਨਹੀਂ ਖਿਚ ਲਿਆਉਂਦੇ,” ‘ਏ’ ਨੇ ਕਿਹਾ ਹੈ ਤੇ ਗੱਲਾਂ ਪਿਛਲੇ ਫੰਕਸ਼ਨ ’ਤੇ ਹੀ ਕੇਂਦ੍ਰਿਤ ਹੋਣ ਲੱਗੀਆਂ ਹਨ... ਮਸਲਨ... ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਸੇਲ ਬਹੁਤ ਹੋਈ ਹੈ...ਮੁਜਾਹਰੇ ਬਾਰੇ ਤਰੀਕ ਨਿਸ਼ਚਿਤ...

“ਹੁਣ ਫੇਰ ਜੀ...,” ‘ਸੀ’ ਨੇ ਘੜੀ ਵੱਲ ਦੇਖਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਗੱਲ ਫੇਰ ਤੋਰੀ ਹੈ।

“ਉਹ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਨੀ,” ‘ਏ’ ਨੇ ਸਪੱਸ਼ਟ ਕਿਹਾ ਹੈ।

“ਤੁਸੀਂ ਦਾਤੇਵਾਸ ਦੀਆਂ ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਪੜ੍ਹੀਆਂ?”

“ਨਹੀਂ।”

“ਫੇਰ ਤੁਸੀਂ ਕਿਵੇਂ ਗਲਤ ਕਿਹਾ?”

“ਬੰਦੇ ਦਾ ਪਤਾ ਹੁੰਦੈ।”

“ਕਹਾਣੀ ਵਿਚ ਕੀ ਘਾਟ ਆ?” ‘ਸੀ’ ਨੇ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਦੀ ਚੁੱਪ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸਮਝਾਉਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ’ਚ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ।

“ਕਈ ਕੁਝ ਦੇਖਣਾ ਪੈਂਦਾ,” ‘ਏ’ ਬੋਲਿਆ ਹੈ।

“ਲੇਖਕ ’ਚ ਕੀ ਘਾਟ ਐ। ਏ ਕਲਾਸ ਲੇਖਕ ਦਾ ਆ। ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀਆਂ ਦੇ ਸਿਲੇਬਸ ਵਿਚ ਵੀ ਲੱਗਾ...ਕਹਾਣੀਆਂ ਸਾਰੇ ਪਰਚਿਆਂ ਵਿਚ ਛਪਦੀਆਂ ਨੇ।” ‘ਸੀ’ ਉਸੇ ਰੋਅ ਵਿਚ ਬੋਲਦਾ ਹੈ।

“ਪਰ ਇਸ ਨੇ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਗਲਤ ਕਿਹੈ?”

“ਕੁਮਿਟਿਡ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ਨਾ ਕਹਿੰਦਾ।”

“ਸਿਰਫ ਇਕ ਵਾਰ,” ‘ਸੀ’ ਚਿੜ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਕਿਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਆਪਣੀ ਚਿੜ ’ਤੇ ਅਕੁੰਸ਼ ਲੱਗਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਹੋ ਸਕਦਾ...ਠੀਕ ਹੋਵੇ।” ‘ਬੀ’ ਬੋਲਿਆ ਹੈ।

“ਤੂੰ ਇਹ ਕੀ ਕਹਿੰਦੈ?”

“ਜੀ।”

“ਤੈਨੂੰ ਉਸ ਘਟਨਾ ਦਾ ਕੀ ਪਤੈ?”

“ਛੱਡੋ ਪਰੇ ਤੁਸੀਂ ਕਿਧਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪਏ।” ‘ਏ’ ‘ਡੀ’ ਨੂੰ ਰੋਕਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਵਿਚੋਂ ਮੁੱਕਦੀ ਗੱਲ ਇਹ ਆ ਕਿ ਇਹ ਕਹਾਣੀ ਨੂੰ ਸ਼ਾਮਿਲ ਕਰਨੀ...ਇਸ ਨੇ ਪਾਰਟੀ ਨੂੰ ਕਿਉਂ ਗਲਤ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਡਾ ਇਹੋ ਵੱਡਾ ਅਬਜੈਕਸ਼ਨ ਐ,” ‘ਬੀ’ ਤੇ ‘ਡੀ’ ਨੇ ਆਪਣਾ ਫੈਸਲਾ ਸੁਣਾ ਦਿੱਤਾ ਹੈ।

“ਅੱਗੇ ਚਲੋ।” ‘ਏ’ ਬੋਲਿਆ ਹੈ।

ਬਹੁਤ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਰਲ ਮਿਲ ਕੇ ਇਹ ਹੀ ਕੜ੍ਹੀ ਘੋਲਣੀ ਸੀ। ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋ ਗਈ। ਬਿਨਾਂ ਕਾਰਨ ਹੀ। ‘ਸੀ’ ਦੇ ਮਨ ’ਤੇ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਭਾਰੂ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਉਸ ਨੇ ਫਾਈਲ ਮੇਜ਼ ਦੇ ਇਕ ਪਾਸੇ ਬੈਠੇ ‘ਡੀ’ ਵੱਲ ਸਰਕਾ ਦਿੱਤੀ ਹੈ। ਉਹ ਉਬਾਸੀ ਲੈਂਦਾ ਹੈ। ਅੱਖਾਂ ਮਲਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਪਸੰਦ ਦੀ ਮੌਤ ਹੋਈ ਹੈ। ਪਰ ਉਹ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲਦਾ। ਉਹ ਸੋਢੇ ’ਤੇ ਟੇਢਾ ਪੈ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਪਛਾੜੀ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਹੈ ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸੇ ਵੀ ਗੱਲ ਦਾ ਕੋਈ ਹੁੰਗਾਰਾ ਨਹੀਂ ਭਰਦਾ।

ਉਹ ਉਡੀਕਦਾ ਰਿਹਾ

ਕਿੰਨਾ ਕੁਝ ਵਾਪਰ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਵੇਰ ਦਾ ਵੇਲਾ ਸੀ। ਉਹ ਠਰੂ-ਠਰੂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਹੱਥਾਂ ਨੂੰ ਆਪਸ ਵਿਚ ਰਗੜਦਾ ਹੋਇਆ ਸੇਲ ਰਜਿਸਟਰ ਕੰਪਲੀਟ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਵਿਚ-ਵਿਚ ਉਹ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਧੌਣ ਘੁੰਮਾ ਕੇ ਬੋਰੀਆਂ ਉਪਰ ਚਾਕ ਨਾਲ ਲਿਖੇ ਨੰਬਰਾਂ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਦਾ। ਕਾਗਜ਼ 'ਤੇ ਨਾਲੋਂ ਨਾਲ ਲਿਖੀ ਜਾਂਦਾ। ਜੋੜ ਕਰਦਾ। ਘਟਾਉਂਦਾ। ਜੋੜ ਲਾਉਂਦਾ ਤੇ ਰਜਿਸਟਰ ਦਾ ਅਗਲਾ ਪੰਨਾ ਪਲਟ ਦਿੰਦਾ। ਉਹ ਆਪਣੇ ਕੰਮ 'ਚ ਖੁਭਿਆ ਪਿਆ ਸੀ। ਸੜਕ ਅੱਗੋਂ ਕੌਣ ਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ-ਇਸ ਗੱਲ ਨਾਲ ਉਸ ਦਾ ਕੋਈ ਸਰੋਕਾਰ ਨਹੀਂ ਸੀ।

“ਬਾਬੂ ਜੀ, ਮੈਂ ਕਿਯਾ ਬਾਬੂ ਜੀ, ਚਾਹ ਪੀਣੀ। ਇਕ ਅੱਠਨੀ ਦੇ ਦਿਓ ਨਾ। ਬਾਬੂ ਜੀ, ਬਾਬੂ ਜੀ, ਬੱਸ ਇਕੋ ਅੱਠਨੀ। ਅੱਜ ਬਹੁਤ ਹੀ ਠੰਢ ਆ। ਦੰਦ ਵਜ ਰਹੇ ਨੇ। ਚਾਹ ਪੀਣੀ। ਰੱਬ ਤੁਹਾਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਿਊਗਾ,” ਮਰੀਅਲ ਜਿਹੀ ਆਵਾਜ਼ ਉਸ ਦੇ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਪੈ ਰਹੀ ਸੀ। ਲਗਾਤਾਰ। ਪਰ ਉਸ ਮੂੰਹ ਉਪਰ ਚੁੱਕਕੇ ਨਹੀਂ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਕਿਉਂਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਆਉਣ 'ਚ ਦੇਰੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਪਿੱਛੋਂ ਆਉਂਦਿਆਂ ਅੱਧਵਾਟੇ ਹੀ ਸਾਈਕਲ ਪੈਂਚਰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਬਾਕੀ ਦੀ ਵਾਟ ਸਾਈਕਲ ਦਾ ਹੈਂਡਲ ਫੜੀ ਤੁਰ ਕੇ ਆਉਣਾ ਪਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਢੇਰ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਕਰਨੇ ਸਨ। ਸਵੇਰ ਦੇ ਦੋ ਘੰਟੇ ਤਾਂ ਉਹ ਬਹੁਤ ਹੀ ਰੁਝਿਆ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਕੰਮ ਨਬੇੜਣਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਸਟਾਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਸੇਲ ਰਜਿਸਟਰ ਭਰਨਾ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਬੈਂਕ ਡਰਾਫਟ ਦੇ ਫਾਰਮ ਭਰਨੇ ਹੁੰਦੇ ਸਨ। ਫੇਰ ਬੈਂਕ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਇਨ੍ਹਾਂ ਡਰਾਫਟਾਂ ਦੀ ਕਲੀਨਿੰਗ ਲਈ। ਵੱਖ-ਵੱਖ ਡੀਲਰਾਂ ਨੂੰ ਚਿੱਠੀਆਂ ਲਿਖਣੀਆਂ ਸਨ। ਖਾਦ ਦਾ ਰੈਕ ਵੀ ਪਰਸੋਂ ਨੂੰ ਲੱਗਣ ਵਾਲਾ ਸੀ।

“ਬਾਬੂ ਜੀ, ਠੰਢ ਬਹੁਤ ਆ,” ਰੁਕ-ਰੁਕ ਕੇ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਸੀ।

“ਹੂੰ,” ਇਕ ਵਾਰ ਉਸ ਹੁੰਗਾਰਾ ਭਰਿਆ ਸੀ।

“ਚਲ-ਚਲ, ਅੱਗੇ ਚਲ। ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਆ ਮਰਦੀ-ਨਾ ਕੰਮ ਨਾ ਕਾਰ-ਅਜੇ ਤਾਂ ਬੋਹਣੀ ਵੀ ਨੂੰ ਕੀਤੀ-ਤੈਨੂੰ ਕਿਥੋਂ ਦਈਏ,” ਹੁਣੇ-ਹੁਣੇ ਉਸ ਦੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਬੈਠੇ

ਲਾਲਾ ਜੀ ਦੇ ਪਾਪਾ ਜੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਮੁਖਾਤਬ ਹੋਏ ਸਨ, “ਬੇਟਾ, ਡਰਾਫਟਾਂ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋ ਗਿਆ?”

“ਬੱਸ ਜੀ, ਆਹ ਡੇ-ਬੁੱਕ ਕੰਪਲੀਟ ਕਰ ਲਵਾਂ। ਫੇਰ ਡਰਾਫਟ ਹੀ ਭਰਨੇ,” ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਫੁਰਤੀ ਨਾਲ ਕੰਮ ਨਿਬੇੜਨ ਲੱਗਾ ਸੀ।

“ਦੋ ਡਰਾਫਟ ਅੰਦਰੋਂ ਵੀ ਲੈ ਲਈਂ ਜਾਣ ਲੱਗਾ। ਤੇਰੇ ਜਾਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਗੁਰਾਇਆ ਵਾਲੇ ਜਗਦੀਸ਼ ਚੰਦਰ ਹੋਰੀ ਦੇ ਗਏ ਸੀ। ਦੋ ਟਰੱਕ ਯੂਰੀਆਂ ਦੇ ਭੇਜਣੇ।”

“ਬਾਬੂ ਜੀ-ਬਾਬੂ ਜੀ,” ਕੁੜੀ ਨੇ ਐਨਾ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਮਝਦੀ ਹੋਵੇ ਬਹੁਤ ਰੌਲਾ ਪਾਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਫਾਇਦਾ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ।

ਉਸ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕੰਮ ਤੋਂ ਫੁਰਸਤ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲ ਰਹੀ ਸੀ। ਸਾਢੇ ਨੌਂ ਵੱਜਣ ਵਾਲੇ ਸਨ। ਕੈਸ਼ ਤੇ ਸਟਾਕ ਵਿਚ ਫਰਕ ਨਿਕਲ ਆਇਆ ਸੀ। ਯੂਰੀਆਂ ਦੇ ਦੋ ਬੋਰੇ ਘੱਟ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਸ ਸੇਲ ਦਾ ਦੋਬਾਰਾ ਜੋੜ ਲਾਉਣ ਲੱਗਾ। ਬੋਰੀਆਂ ਦੀ ਗਿਣਤੀ ਕੀਤੀ। ਘਟਾਇਆ। ਗਲਤੀ ਉਸ ਦੀ ਸਮਝ 'ਚ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਰੋਣਕ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਕੱਚੀਆਂ ਤਰੇਲੀਆਂ ਆਈਆਂ ਸਨ।

ਬੋਰਡ 'ਤੇ ਤਾਰੀਕ ਤੇ ਸਟਾਕ ਬਦਲਣ ਲਈ ਉਹ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਉੱਠਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਨਜ਼ਰ ਕੁੜੀ 'ਤੇ ਪਈ ਸੀ। ਉਹ ਸ਼ੈੱਡ ਦੇ ਪਾਈਪ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾਈ ਖੜੀ ਸੀ। ਨੰਗੇ ਪੈਰੀਂ। ਨੰਗੇ ਸਿਰ। ਅੱਧ ਨੰਗੀਆਂ ਲੱਤਾਂ। ਪੁੰਨੀ ਲਾਗਿਉਂ ਅੱਧ ਨੰਗਾ ਢਿੱਡ। ਸਾਂਵਲਾ ਰੰਗ। ਰੰਗ ਰੂਪ ਤੋਂ ਉਹ ਬੰਗਾਲਣ ਲੱਗਦੀ ਸੀ। ਬੋਲੀ ਤੋਂ ਪੰਜਾਬਣ। ਪੰਦਰਾਂ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਉਮਰ ਹੋਣੀ ਹੈ। ਉਸ ਗੱਲ 'ਚ ਬਗਲੀ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਿੱਧਿਆਂ ਹੀ ਆਪਣੇ ਆਪ ਦੇਖਦਿਆਂ ਦੇਖ ਉਹ ਸ਼ਰਮਾ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਆਮ ਲੋਕਾਂ ਤੋਂ ਸ਼ਰਮਾਉਂਦੀ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਵੀ ਆਮ ਆਦਮੀਆਂ ਵਰਗਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਸਿੱਧਾ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਕ ਟੱਕ ਹੀ। ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਬੋਲ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਕੁਝ ਕਹਿਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ਉਹ ਤੁਰ ਪਈ ਸੀ।

“ਬੱਸ-ਚਾਹ ਹੀ ਚਾਹੀਦੀ।”

“ਕੀ?” ਕੁੜੀ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਇਕ ਦਮ ਘਬਰਾਹਟ ਆ ਗਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਹ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਬੱਸ ਇਕ ਕੱਪ ਚਾਹ ਨਾਲ ਹੀ ਸਰ ਜਾਵੇਗਾ। ਉਸ ਦਾ ਮੁੱਲ ਸਿਰਫ ਇਕ ਕੱਪ ਚਾਹ? ਸੋਚ ਉਸ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰਿਆ ਤੇ ਮਨ ਹੀ ਮਨ ਕਿਹਾ ਕਿ ਕਿਸਮਤ ਨੇ ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਕਿਸ ਦੇ ਮੱਥੇ ਲਾਇਆ। ਹੁਣੇ ਹੀ ਐਦਾਂ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਸੀ-ਅੱਗੇ ਤਾਂ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਪਿਆ।

ਉਸ ਮੁੜ ਕੇ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਤੇ ਅਗਾਂਹ ਤੁਰ ਪਈ ਸੀ।

“ਠਹਿਰ ਜਾ। ਲੈ ਕੇ ਜਾਈਂ,” ਡਰਾਫਟ ਸੰਭਾਲਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਹ ਕੁਰਸੀ ਤੋਂ ਉੱਠ ਖੜਿਆ ਸੀ।

ਉਹ ਜਾਂਦੀ-ਜਾਂਦੀ ਫੇਰ ਰੁਕ ਗਈ ਸੀ।

“ਉਰੇ ਤਾਂ ਆ।”

“ਕੀ ਗੱਲ?”

“ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ।”

“ਬਾਬੂ ਜੀ ਠੰਢ ਬਹੁਤ ਆ। ਚਾਹ ਪੀਣੀ।”

“ਚਾਹ ਪੀਣੀ ਆ ਕਿ ਪੈਸੇ ਦੇਵਾਂ?” ਜੇਬ 'ਚ ਹੱਥ ਮਾਰਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਅਸਲ 'ਚ ਉਹ ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਕੀ ਕਰ ਰਿਹਾ ਸੀ, ਦਾ ਪਤਾ ਉਸ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਐਨੇ ਸਾਰੇ ਕੰਮਾਂ ਦੇ ਭਾਰ ਨਾਲ ਉਹ ਅਕਸਰ ਬੱਦਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

“ਬਾਬੂ ਜੀ-ਤੁਹਾਡੇ ਕੋਲ ਕੁਸ਼ ਦੇਣ ਲਈ...।”

ਉਸ ਕੁੜੀ ਵੱਲ ਨਵੇਂ ਸਿਰਿਉਂ ਫੇਰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਹ ਉਸ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਸੁੰਦਰ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਪਤਲਾ ਪਰ ਤਿੱਖਾ ਨੱਕ। ਮੋਟੀਆਂ-ਮੋਟੀਆਂ ਅੱਖਾਂ। ਪਤਲੇ-ਪਤਲੇ ਬੁੱਲ੍ਹ।

“ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਮਜ਼ਾਕ ਕਰਨ ਲੱਗ ਪਏ।”

“ਨਹੀਂ-ਨਹੀਂ ਐਸੀ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ। ਲੈ ਫੜ,” ਉਸ ਰੁਪਏ ਦਾ ਸਿੱਕਾ ਉਸ ਵੱਲ ਉਛਾਲ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ।

ਕੁੜੀ ਨੇ ਸ਼ੱਕ ਭਰੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਨਾਲ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਸਿੱਕੇ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਦਾ ਸਾਰਾ ਸ਼ੱਕ ਸਿੱਕੇ 'ਚ ਆ ਸਮੋਇਆ ਹੋਵੇ। ਫੇਰ ਉਹ ਸਿੱਕੇ ਨੂੰ ਪੁੱਠਾ ਸਿੱਧਾ ਕਰਕੇ ਦੇਖਣ ਲੱਗੀ ਸੀ ਕਿ ਕਿਤੇ ਨਕਲੀ ਜਾਂ ਖੋਟਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ। ਠੀਕ ਹੋਣ 'ਤੇ ਉਸ ਦਾ ਸ਼ੱਕ ਹੋਰ ਵੱਧ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਬੜੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮਾਰਦਾ ਸੀ। ਰੁਪਿਆ ਕਿਵੇਂ ਦੇ ਦਿੱਤਾ? ਸੌ-ਸੌ ਮਿੰਨਤਾਂ ਕਰਵਾ ਕੇ ਮਸਾਂ ਕੋਈ ਦਸੀ ਜਾਂ ਪੰਜੀ ਦਿੰਦਾ ਸੀ। ਪਰ ਇਸ ਤਾਂ ਰੁਪਿਆ ਦੇਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕੋਈ ਭੈੜੀ ਹਰਕਤ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਨੀਵੀਂ ਪਾਣੀ ਰਖੀ ਸੀ। ਜੇ ਕੋਈ ਚਵੰਨੀ ਵੀ ਦਿੰਦਾ ਸੀ ਤਾਂ ਨਾਲ ਦੀ ਨਾਲ ਦੋ ਚਾਰ ਅਸ਼ਲੀਲ ਗੱਲਾਂ ਸੁਣਾ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ-ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀਆਂ ਹਰਕਤਾਂ ਚੁਭਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ ਪਰ ਫੇਰ ਤਾਂ ਉਹ ਇਨ੍ਹਾਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਹਰਕਤਾਂ ਦੀ ਆਦੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਜਿਥੋਂ ਸੁਣੀ, ਉਥੇ ਹੀ ਛੱਡ ਦਿੱਤੀ।

“ਬਾਬੂ ਜੀ-ਰੱਬ ਤੁਹਾਡਾ ਭਲਾ ਕਰੇ।”

“ਮੇਰੇ ਭਲੇ ਦੀ ਕੋਈ ਲੋੜ ਨਹੀਂ। ਸਾਰੀ ਖਲਕਤ ਦਾ ਭਲਾ ਮੰਗ।”

“ਤੂੰ ਅਜੇ ਇਥੇ ਹੀ ਖੜੀ ਆਂ-ਚਲ ਚਲ ਦਫਾ ਹੋ ਦਾ-ਸਵੇਰੇ-ਸਵੇਰੇ ਹੀ ਆ ਮਰਦੀਆਂ-ਨਾ ਕੰਮ ਨਾ ਕਾਰ-ਲੈ ਚੁੱਕ ਤੇ ਤੁਰਦੀ ਬਣ...” ਪਾਪਾ ਜੀ ਨੇ ਅੰਦਰੋਂ ਵਾਪਸ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਜੇਬ 'ਚੋਂ ਦਸੀ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਵੱਲ ਵਗਾਹ ਮਾਰੀ ਸੀ। ਉਸ ਦਸੀ ਵੱਲ ਕੋਈ ਧਿਆਨ ਨਹੀਂ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

“ਬੇਟਾ-ਤੂੰ ਨਵਾਂ-ਨਵਾਂ ਆਇਆਂ-ਤੈਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰਦਾਰੀ ਦਾ ਨਹੀਂ ਪਤਾ-ਨਾ ਹੀ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਦਾ-ਇਹ ਤਾਂ ਪੂਰੀਆਂ ਫਟਾ-ਕੁਟਣੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ-ਹੱਥ 'ਤੇ ਹੱਥ ਮਾਰ ਕੇ ਪੈਸੇ ਲੈ ਜਾਂਦੀਆਂ-ਦਬਕਾ ਮਾਰ ਕੇ ਤੋਰ ਦਿਆ ਕਰ ਇਹੋ ਜਿਹੀਆਂ ਨੂੰ-ਬਹੁਤਾ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ

ਲਾਈਦਾ,” ਪਾਪਾ ਜੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਸੀਹਤਾਂ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ।

ਉਹ ਰੋਜ਼ ਆਉਣ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਆਉਣ ਦਾ ਕੋਈ ਨਿਸ਼ਚਿਤ ਸਮਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੁੰਦਾ। ਆਉਂਦੀ ਉਦੋਂ ਹੀ ਸੀ ਜਦੋਂ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਕੋਈ ਗਾਹਕ ਨਾ ਹੋਵੇ। ਲਾਲਾ ਜੀ ਦੇ ਪਾਪਾ ਜੀ ਨਾ ਬੈਠੇ ਹੋਣ। ਕੋਈ ਦੂਜਾ ਬੰਦਾ ਨਾ ਬੈਠਾ ਹੋਵੇ। ਬੱਸ 'ਕੱਲਾ ਉਹ ਹੀ ਹੋਵੇ। ਨਿਤ-ਨੇਮ ਅਨੁਸਾਰ ਉਹ ਅਠੱਠੀ ਦਿੰਦਾ ਸੀ।

ਗੱਲਾਂ-ਗੱਲਾਂ 'ਚ ਉਸ ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਤੋਂ ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਮੈਸਾ ਸੀ। ਪੇਸ਼ਾ ਮੰਗਣਾ ਜਾਂ ਫਾਲਤੂ ਸਮਝੀਆਂ ਜਾਂਦੀਆਂ ਚੀਜ਼ਾਂ ਨੂੰ ਇਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਵੇਚਣਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਕਰਨਾਲ ਸੀ। ਫੇਰ ਅੰਬਾਲੇ ਤੇ ਹੁਣ ਇਕ ਮਹੀਨੇ ਤੋਂ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਸਟੇਸ਼ਨ ਲਾਗੇ ਦਾਣਾ ਮੰਡੀ। ਉਸ ਦੇ ਘਰ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਲੋਹੇ ਦੇ ਟੁਕੜੇ, ਕਾਗਜ਼ ਆਦਿ ਇਕੱਠੇ ਕਰਦੇ ਸਨ। ਸਾਲ 'ਚ ਨੌਂ ਮਹੀਨੇ ਇਹੋ ਕੰਮ ਕਰਦੇ ਸਨ ਤੇ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਮੰਡੀ 'ਚੋਂ ਕਣਕ ਤੇ ਝੋਨੇ ਦਾ ਛਾਨ 'ਕੱਠਾ ਕਰਕੇ ਲਿਆਉਂਦੇ ਸਨ। ਉਡਾ-ਉਡਾ ਕੇ ਵਿਚੋਂ ਦਾਨੇ ਕੱਢ ਲੈਂਦੇ ਸਨ।

ਇਕ ਵੇਰ ਉਸ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਸੁਮੈਸਾ ਤੁਸੀਂ ਇਕ ਜਗ੍ਹਾ ਟਿਕ ਕੇ ਕੰਮ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਕਰਦੇ?”

ਸੁਮੈਸਾ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਸੀ, “ਬਾਬੂ ਜੀ, ਲੋਕਾਂ ਨੂੰ ਸਾਡਾ ਕੰਮ ਕਰਨਾ ਪਸੰਦ ਨਹੀਂ।”

“ਕਿਉਂ?”

“ਕਹਿੰਦੇ ਆ ਸਾਡੇ ਕੋਲੋਂ ਬੂ ਆਉਂਦੀ ਆ।”

“ਲੈ-ਇਹ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋਈ-ਤੁਸੀਂ ਕਿਹੜੇ ਬੰਦੇ ਨਹੀਂ।”

“ਬੰਦੇ ਤਾਂ ਹਾਂ-ਪਰ ਲੋਕੀਂ ਸਾਨੂੰ ਬੰਦੇ ਨਹੀਂ ਸਮਝਦੇ।”

“ਮਿਹਨਤ-ਮਜ਼ਦੂਰੀ ਕਰਨਾ ਤਾਂ ਬੰਦੇ ਦਾ ਕਰਮ ਆ।”

“ਕਰਮ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਆ ਪਰ ਜੇਕਰ ਮੌਕਾ ਮਿਲੇ ਤਾਂ। ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨੇ ਇਕ ਵਾਰ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਉਹ ਜੁਆਨ ਸੀ ਤਾਂ ਕੰਮ 'ਤੇ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਗੋਦਾਮ ਵਿਚ ਆਲੂਆਂ ਦੀ ਸਫਾਈ ਕਰਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਠੋਕੇਦਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਗੋਦਾਮ 'ਚ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੀ ਇੱਜ਼ਤ ਲੁੱਟੀ ਸੀ। ਉਹ ਕਿਸ ਕੋਲ ਫਰਿਆਦ ਕਰਦੀ। ਕੌਣ ਉਸ ਦੀ ਫਰਿਆਦ ਸੁਣਨ ਵਾਲਾ ਸੀ। ਔਰਤ ਸੀ ਸੋ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਈ। ਜ਼ੁਲਮ ਸਹਿ ਗਈ। ਉਹ ਦਿਨ ਗਿਆ ਸੋ ਗਿਆ, ਮਾਂ ਨੇ ਬੱਝਵਾਂ ਕੰਮ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਫੇਰ ਮੰਗਣ ਲੱਗ ਪਈ। ਉਹ ਰਾਤ ਨੂੰ ਨਹਾਉਂਦੀ ਸੀ ਤੇ ਸਵੇਰ ਨੂੰ ਸਾਰੇ ਸਰੀਰ 'ਤੇ ਸੁਆਹ ਮਲ ਲੈਂਦੀ ਸੀ। ਬਾਬੂ ਜੀ, ਇਹ ਸਾਡਾ ਜਿਊਣਾ ਆ।”

ਦੋ ਕੁ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ ਉਹ ਗੁਜਰਾਤ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਸੀ। ਵਾਪਸ ਆਇਆਂ ਵੀ ਉਸ ਨੂੰ ਦੋ ਦਿਨ ਹੋ ਗਏ ਸਨ... ਪਰ ਸੁਮੈਸਾ ਉਸ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਸੁਮੈਸਾ ਦੇ ਹਿੱਸੇ ਦੀਆਂ ਅਠੱਠੀਆਂ ਰੱਖੀਆਂ ਹੋਈਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਸੁਮੈਸਾ ਨਾਲ ਮੋਹ ਜਿਹਾ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਮੋਹ ਜਿਹੜਾ ਇਕ ਅਟੁੱਟ ਰਿਸ਼ਤਾ ਜੋੜ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਨਹੀਂ ਆਈ

ਸੀ। ਉਸਦੇ ਮਨ 'ਚ ਭੈੜੇ-ਭੈੜੇ ਖਿਆਲ ਆ ਰਹੇ ਸਨ। ਕਿਤੇ ਮਾਂ ਵਾਲਾ ਹਜ਼ਰ ਧੀ ਨਾਲ ਨਾ ਹੋਇਆ ਹੋਵੇ ? ਇਸ ਗੱਲ 'ਤੇ ਆ ਕੇ ਸੋਚ ਰੁਕ ਜਾਂਦੀ ਸੀ।

ਇਕ ਦਿਨ ਉਹ ਸਾਈਕਲ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸਟੇਸ਼ਨ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ। ਝੁੰਗੀਆਂ ਕੋਲ ਖੇਡ ਰਹੇ ਇਕ ਮੁੰਡੇ ਕੋਲੋਂ ਉਸ ਸੁਮੈਸਾ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਔਹ ਸਾਹਮਣੇ ਰਹਿੰਦੀ,” ਦੱਸ ਕੇ ਮੁੰਡਾ ਫੇਰ ਖੇਡਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ।

“ਤੂੰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਚੱਲ।”

ਉਹ ਨੇੜੇ ਗਿਆ ਤਾਂ ਔਰੋਂ ਭਾਂਤ-ਭਾਂਤ ਦੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ ਸਨ।

“ਬਾਬੂ ਜੀ ਕਿਹਨੂੰ ਮਿਲਣਾ?”

“ਕੀ ਚਾਹੀਦਾ?”

“ਬਾਬੂ ਜੀ-ਸੁਨੇਹਾ ਭੇਜ ਦੇਣਾ ਸੀ?”

“ਬਾਬੂ ਜੀ-ਬੈਠੋ।”

“ਬਾਬੂ ਜੀ-ਬਾਬੂ ਜੀ।”

“ਬਾਬੂ ਜੀ, ਔਹ ਮਕਾਨ ਆ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ,” ਦੱਸ ਕੇ ਮੁੰਡਾ ਦੌੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੀ ਮਿੱਤ ਮਾਰੀ ਜਾਣ ਦਾ ਡਰ ਸੀ।

ਮਕਾਨ ? ਨਾ ਕੋਈ ਪੱਕੀ ਇੱਟ। ਨਾ ਹੀ ਕੱਚੀ ਇੱਟ। ਨਾ ਕੋਈ ਗਾਰਡਰ। ਨਾ ਕੋਈ ਛਤੀਰੀ। ਨਾ ਕੋਈ ਦਰਵਾਜ਼ਾ। ਨਾ ਕੋਈ ਬਾਰੀ। ਨਾ ਕੋਈ ਰੌਸ਼ਨਦਾਨ। ਨਾ ਕੋਈ ਫਰਸ਼-ਫੁਰਸ਼। ਨਾ ਹੀ ਪਰਨਾਲਾ। ਬੱਸ ਬਾਂਸ ਦੀਆਂ ਸੋਟੀਆਂ ਮਰੋੜ ਕੇ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਤੋਂ ਰਫੂ ਕੀਤੀ ਕਾਲੀ ਤਰਪੈਲ ਸੋਟੀਆਂ ਨਾਲ ਬੰਨੀ ਹੋਈ ਸੀ।

“ਬਾਬੂ ਜੀ, ਕਿਹਨੂੰ ਮਿਲਣਾ?” ਇਕ ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਹੁੱਕੇ ਦੀ ਲੜੀ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਹਟਾ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਸੁਮੈਸਾ ਨੂੰ।”

“ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਕੀ ਭੁੱਲ ਹੋ ਗਈ। ਉਹ ਤਾਂ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨਾਂ ਦੀ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਹੀ ਨੂੰ ਨਿਕਲੀ।” ਬਜ਼ੁਰਗ ਨੇ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਸਮਝਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਬਾਬੂ ਕਿਸੇ ਸਰਕਾਰੀ ਦਫਤਰ ਦਾ ਹੋਵੇਗਾ।

“ਬਾਬੂ ਜੀ-ਤੁਸੀਂ?” ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਕੇ ਸੁਮੈਸਾ ਹੱਕੀ ਬੱਕੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

ਉਸ ਦੇਖਿਆ। ਪਹਿਚਾਣਿਆਂ। ਕੀ ਇਹ ਉਹੋ ਸੁਮੈਸਾ ਸੀ ? ਪੀਲਾ ਤੇ। ਉਤਰਿਆ ਹੋਇਆ ਚਿਹਰਾ। ਢਿੱਲਾ ਪਿਆ ਸਰੀਰ। ਸੁੱਜੀਆਂ-ਸੁੱਜੀਆਂ ਅੱਖਾਂ।

“ਤੂੰ-ਬੀਮਾਰ ਹੋ ਗਈ ਸੀ?”

“ਨੂੰ ਬਾਬੂ ਜੀ, ਮੈਂ ਬੀਮਾਰ ਨੂੰ ਹੋਈ। ਬੀਮਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਗਈ। ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵੀ ਉਹੋ ਹੋਇਆ ਜੋ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਨਾਲ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਥਾਨੇ ਦੇ ਪਿਛਲੇ ਪਾਸੇ ਇਕ ਟੋਆ ਪੈਦਾ ਹੈ ਨਾ। ਮੈਂ ਕਮਲੀ ਇਕ ਦਿਨ ਉਥੇ ਚੁੰਬਕ ਵਾਲੀ ਛੜੀ ਲੈ ਕੇ ਲੱਗਾ ਭਾਲਣ ਲੱਗੀ। ਲੋਹੇ ਦੀਆਂ ਤਾਂ ਉਥੋਂ ਕਿੰਨੀਆਂ ਹੀ ਪੱਤੀਆਂ ਲੱਭੀਆਂ। ਮੈਂ ਪੱਤੀਆਂ ਥੈਲੇ ਵਿਚ ਮਰੋੜ-ਮਰੋੜ ਕੇ ਪਾਉਂਦੀ ਰਹੀ। ਮਨ ਵਿਚ ਅਜੀਬ ਖੁਸ਼ੀ ਸੀ। ਲਕੜੀ ਦੀ ਇਕ ਫਟੀ ਨਾਲੋਂ ਪੱਤੀ ਉਖਾੜ ਰਹੀ ਸਾਂ ਕਿ

ਰੌਸ਼ਨਦਾਨਾਂ ਵਿਚੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ-‘ਕੀ ਕਰ ਰਹੀ ਏਂ ਕੁੜੀਏ ਇਥੇ?’ ਮੈਂ ਕੰਬ ਗਈ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੀ ਨੂੰ ਲੱਗਾ ਕਿ ਆਵਾਜ਼ ਕਿਧਰੋਂ ਆਈ। ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ ਤਾਂ ਇਕ ਲਾਲ ਪਗੜੀ ਦਿੱਸੀ। ਆਵਾਜ਼ ਫੇਰ ਆਈ ਸੀ-“ਸੁਣਿਆ ਨੂੰ।” ‘ਜੀ’, ਕਹਿ ਮੈਂ ਉੱਠ ਖੜੀ। ‘ਨਾਲ ਦੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਥਾਨੀਂ ਅੰਦਰ ਆ। ਵੀਹਾਂ ਰੁਪਿਆ ਦਾ ਮਾਲ ਇਕੱਠਾ ਕਰ ਕੇ ਲੈ ਚੱਲੀਂ। ਚੱਲ ਇਥੇ ਵੀ ਝਾੜੂ ਮਾਰ।’ ਥੈਲਾ ਪਿਛੇ ਨੂੰ ਲਮਕਾ ਕੇ ਮੈਂ ਅੰਦਰ ਗਈ ਤਾਂ ਥਾਂ-ਥਾਂ ਹੱਡੀਆਂ ਖਿਲਰੀਆਂ ਪਈਆਂ ਸਨ। ਖਾਲੀ ਬੋਤਲਾਂ ਸਨ ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਹੀ ਢੱਕਣ। ਇਕ ਵਾਰ ਤਾਂ ਮੇਰਾ ਆਪਾ ਕੰਬ ਉੱਠਿਆ ਸੀ। ਪਰ ਕਰ ਵੀ ਕੀ ਸਕਦੀ ਸੀ। ਬੈਂਕਰ ਚੁੱਕ ਸਫਾਈ ਕਰ ਲੱਗੀ। ਗੰਦ ਵੀ ਬਹੁਤ ਪਿਆ ਸੀ। ਕੂੜਾ ਬਾਹਰ ਸੁੱਟਣ ਚੱਲੀ ਤਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਕਹਿਣ ਲੱਗਾ, ‘ਆਹ ਲੈ ਫੜ ਹਮਾਮ ਦਾ ਸਾਬੁਣ। ਨਲਕੇ ਤੋਂ ਚੰਗੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਆ। ਮੂੰਹ ਤੇ ਮੈਲ ਕਿੰਨੀ ਚੜ੍ਹੀ। ਡਰ ਨਾ-ਤੈਨੂੰ ਕੁਸ਼ ਨਹੀਂ ਕਹਿੰਦਾ। ਬੱਸ ਦੋ ਕੁ ਕੱਪੜਿਆਂ ਨੂੰ ਸਾਬੁਣ ਲਵਾਉਣਾ। ਜੇ ਤੇਰੇ ਸਰੀਰ ਤੇ ਮੈਲ ਹੋਊ ਤਾਂ ਕੱਪੜੇ ਤੂੰ ਸੁਆਹ ਧੋਵੇਗੀ।’ ਡਰ ਤਾਂ ਸੀ ਪਰ ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਐਸੀ ਹੋਵੇਗੀ-ਮੈਂ ਨੂੰ ਸੋਚਿਆ ਸੀ। ਨਲਕੇ ਤੋਂ ਮੂੰਹ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਆਈ ਤਾਂ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਧੱਕਾ ਦੇ ਕੇ ਮੰਜੇ ਤੇ ਸੁੱਟ ਲਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਪਾਹੀ ਆਇਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਇਕ ਹੋਰ। ਉਸ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦਾ ਮੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨੂੰ। ਹੋਸ਼ ਆਈ ਤਾਂ ਆਪਣੀ ਝੌਂਪੜੀ ਵਿਚ ਸੀ। ਬਾਪੂ ਨਾਲ ਗੱਲ ਕੀਤੀ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਹੋਰਾਂ ਨਾਲ। ਸਾਡੇ ਬੰਦੇ ਥਾਨੇ ਗਏ ਪਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਕ ਨਾ ਸੁਣੀ। ਕਿਹਾ-‘ਬੰਦੇ ਦੇ ਪੁੱਤ ਬਣ ਕੇ ਦੌੜ ਜਾਓ। ਨੂੰ ਤਾਂ ਮਾਰ-ਮਾਰ ਕੇ ਦੁੰਬਾ ਬਣਾ ਦਿਆਂਗੇ।’ ਇਕ ਲੀਡਰ ਕੋਲ ਗਏ। ਪਰ ਪੁਲਿਸ ਦਾ ਨਾਂ ਸੁਣਦਿਆਂ ਉਹ ਵੀ ਪਤਰਾ ਵਾਚ ਗਿਆ। ਗਰੀਬ ਹਾਂ ਨਾ ਬਾਬੂ। ਸਾਡੀ ਕੌਣ ਸੁਣਦਾ ? ਆਖਿਰ ਚੁੱਪ ਕਰਨਾ ਸੀ-ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ। ਜਦੋਂ ਸਾਡੇ ਰਾਖੇ ਹੀ ਸਾਡੀ ਇੱਜ਼ਤ ਲੁੱਟਣ ਤਾਂ ਦਸੋ ਬਾਬੂ-ਕੋਈ ਹੱਜ ਆ ਜਿਉਣ ਦਾ।”

ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਉਂਗਲਾਂ ਲੈ ਲਵੇ।

ਹੁਣ ਉਹ ਰੋਜ਼ ਦੁਕਾਨ 'ਤੇ ਸੁਮੈਸਾ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦਾ ਹੈ। ਪਰ ਸੁਮੈਸਾ ਤਾਂ ਕਿਤੇ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਸ਼ਾਇਦ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਡੇਰਾ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਸ਼ਹਿਰ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੈ।

ਨਿਉਡ

-ਕੌਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

-ਨਹੀਂ।

-ਰਾਣੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

-ਨਹੀਂ।

-ਕੌਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

-ਰਾਣੀ ਬਹੁਤ ਮਹਿੰਗੀ ਹੈ।

-ਕੌਰ ਦਾ ਰੋਟ ਵੀ ਵੱਧ ਗਿਆ ਹੈ।

-ਉਹ ਕਿਹੜੇ ਮਾੜੇ ਧੀੜੇ ਹਨ। ਦੋ ਭਰਾ ਇੰਗਲੈਂਡ 'ਚ ਹਨ। ਪੰਦਰਾਂ ਖੇਤ ਘਰ ਦੇ ਹਨ। ਇਕੋ ਟੱਕ 'ਚ ਹਨ। ਪੱਧਰੀ ਜ਼ਮੀਨ ਹੈ। ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਬੀਜ ਲਵੋ, ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਫਿਰਨੀ ਨਾਲ ਜ਼ਮੀਨ ਲੱਗਦੀ ਹੈ। ਫੋਰਡ ਟਰੈਕਟਰ ਹੈ। ਦੋ ਮੋਟਰਾਂ ਹਨ। ਦੱਸ ਮੱਝਾਂ ਹਨ। ਤੇਰ੍ਹਾਂ ਵਲੈਤਣ ਗਾਈਆਂ ਹਨ। ਮੁਰਗੀਆਂ ਦਾ ਫਾਰਮ ਹੈ। ਘਰ ਦੀ ਕਾਰ ਹੈ। ਰਾਇਲ ਫਿਨਫੀਲਡ ਹੈ। ਨੌਕਰ ਹਨ। ਚਾਕਰ ਹਨ। ਸਰਕਾਰੇ ਚਲਦੀ ਹੈ। ਵੱਡੇ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਠਾਠ-ਬਾਠ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ ਹੈ। ਗੱਲ ਮਕਾਓ। ਦਾਤੇ ਦਾ ਦਿੱਤਾ ਸਭ ਕੁਝ ਹੈ। ਲਾਨੇ ਵਾਲੇ ਹਨ।

ਪਿੰਡ 'ਚ ਅਜੀਬ ਸ਼ੋਰ ਹੈ। ਹਰ ਪਲ ਉਤੇਜਨਾ ਵਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਚਾਅ ਨਾਲ। ਉਮੰਗ ਨਾਲ। ਨਜ਼ਰਾਂ ਕੁਝ ਨਵਾਂ ਭਾਲਦੀਆਂ ਹਨ।

ਸ਼ਰਤਾਂ ਲੱਗਦੀਆਂ ਹਨ।

ਘਰ ਦੇ ਇਕ ਇਕ ਜੀਅ ਤੋਂ ਪੁੱਛਿਆ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਵਾਰ-ਵਾਰ। ਘੜੀ-ਮੁੜੀਂ। ਪੱਕਾ ਪਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਨਹੀਂ। ਬੱਸ ਐਨਾ ਪਤਾ ਹੈ ਕਿ ਗਾਉਣ ਵਾਲੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਦੂਜਿਆਂ ਮੁੰਡਿਆਂ ਦੇ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਵੀ ਆਈ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਆਹ 'ਤੇ ਵੀ ਅਵੱਸ਼ ਆਉਗੀ।

-ਕੌਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

-ਰਾਣੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਜਿਥੇ ਵੀ ਦੋ ਜਣੇ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਕੌਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਹਨ। ਰਾਣੀ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਹਨ। ਕੌਰ ਦੇ ਗੀਤ ਦੁਹਰਾਏ ਜਾਂਦੇ ਹਨ। ਰਾਣੀ ਦੇ ਨਵੇਂ ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਬਹਿਸ ਹੁੰਦੀ ਹੈ। ਸਵਾਲ ਜੁਆਬ ਹੁੰਦੇ ਹਨ।

ਗਲੀਆਂ, ਮੋੜਾਂ, ਖੂਹਾਂ, ਟਿੱਬਿਆਂ, ਅੰਦਰਲੀਆਂ ਤੇ ਬਾਹਰਲੀਆਂ ਫਿਰਨੀਆਂ, ਸਕੂਲ 'ਚ ਗੱਲਾਂ ਹੋ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

-ਕੌਰ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

-ਰਾਣੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਦੇ ਕਿਆਸ ਵੱਖਰੇ ਹਨ।

-ਨੀ ਕੌਰ ਬਹੁਤ ਸੋਹਣੀ ਆ।

-ਰਾਣੀ ਤਾਂ ਹੇਠੋਂ ਉਪਰੋਂ ਗੋਲ ਮੋਲ ਹੈ।

-ਮੇਰੇ ਪੇਕਿਆਂ ਦੇ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ ਲੱਗਾ। ਮੈਂ ਕਈ ਵਾਰ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ 'ਤੇ ਕੌਰ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ। ਜਦੋਂ ਬਾਂਹ ਉਪਰ ਚੁੱਕ ਕੇ ਹੇਕ ਲਾਉਂਦੀ ਆ ਤਾਂ ਆਦਮੀਆਂ ਦੀ ਜਾਨ ਨਿਕਲਣ 'ਤੇ ਆ ਜਾਂਦੀ ਆ।

-ਕੌਰ ਦੋ ਵਾਰ ਇੰਗਲੈਂਡ ਗਈ ਹੈ।

-ਰਾਣੀ ਨੇ ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨੇ ਕਨੇਡਾ ਤੇ ਅਮਰੀਕਾ ਵਿਚ ਧੂੜਾਂ ਪੁੱਟੀਆਂ।

-ਕੌਰ ਦੀ ਨਵੀਂ ਫਿਲਮ ਆ ਰਹੀ ਹੈ।

-ਰਾਣੀ ਨੇ ਵੀ ਦੋ ਫਿਲਮਾਂ ਚ ਕੰਮ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਦਿਨ ਅੱਧ ਪਚੱਦਾ ਸਾਫ਼ ਹੈ। ਠੰਢ ਦਾ ਅਸਰ ਘੱਟ ਗਿਆ ਹੈ।

ਹਰ ਕੋਈ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹੈ, “ਆ ਗਈ?”

ਕੋਈ ਦੱਸਦਾ ਹੈ, “ਨਹੀਂ।”

ਨਜ਼ਰਾਂ ਘੜੀਆਂ ਦੀਆਂ ਸੂਈਆਂ 'ਤੇ ਜਾ ਟਿਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਗੱਲ ਇਕ ਤੋਂ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਕੇ ਬਰਾਤੀਆਂ ਤਕ ਪੁੱਜਦੀ ਹੈ।

ਬਰਾਤੀ ਦੱਸਦੇ ਹਨ, “ਬਾਰਾਂ ਵਜੇ ਆਉ।”

“ਕੌਰ ਜਾਂ ਰਾਣੀ।”

“ਕੌਰ।”

ਬਾਰਾਂ ਵੱਜਣ 'ਚ ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਰਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਅੱਧਾ ਘੰਟਾ ਅੱਧੀ ਸਦੀ ਜਿੱਡਾ ਲੰਬਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਸੜਕ 'ਤੇ ਭੀੜ ਵੱਧਦੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਹਰੇਕ ਕਾਰ ਦਾ ਮੁਆਇਨਾ ਕੀਤਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਕਾਰ 'ਚ ਕਿੰਨੀਆਂ ਸਵਾਰੀਆਂ ਬੈਠੀਆਂ ਹਨ। ਕਿੰਨੀਆਂ ਔਰਤਾਂ ਤੇ ਕਿੰਨੇ ਆਦਮੀ ਬੈਠੇ ਹਨ। ਢੋਲਕੀ ਵਾਲਾ ਹੈ ਕਿ ਨਹੀਂ। ਚਿਮਟੇ ਵਾਲਾ ਭਾਈ। ਘੜਾ ਮੋਹਰੇ ਪਿਆ ਹੈ ਜਾਂ ਕਾਰ ਦੀ ਡਿੱਗੀ 'ਚ। ਕਾਰ ਦਾ ਰੰਗ ਕੀ ਸੀ? ਜਦੋਂ ਕੋਈ ਕਾਰ ਲੰਘ ਜਾਂਦੀ ਹੈ ਤੇ ਉਸ 'ਚ ਕੌਰ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂ ਕਾਰ ਨਹੀਂ ਰੁਕਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਉਹ ਡੌਰ-ਡੌਰ ਹੋਏ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਣ ਲੱਗਦੇ ਹਨ।

“ਉਏ ਕੌਰ ਆ ਗਈ,” ਇਕ ਪਾਸਿਉਂ ਰੋਲਾ ਪੈਂਦਾ ਹੈ।

“ਕਿੱਥੇ?”

“ਕਿਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ?”

“ਕਦੋਂ ਆਈ?”

“ਉਹਦੀ ਕਾਰ ਕਿੱਥੇ ਖੜੀ ਆ?”

“ਕਾਰ ਦਾ ਰੰਗ ਕੀ ਸੀ?”

“ਨਾਲ ਕੌਣ ਕੌਣ ਆਇਆ?”

“ਕਦੋਂ ਲੱਗਣਾ ਗਾਉਣ?”

“ਕਿੰਨੇ ਘੰਟੇ ਗਾਉ?”

ਸਵਾਲ ਦਰ ਸਵਾਲ ਹਨ।

“ਉਥੇ,” ਕਿਸੇ ਨੇ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਇਕੱਠ ਬਿਕਰ ਸਿਹੁੰ ਦੀ ਬੈਠਕ ਮੂਹਰੇ ਇਕੱਠਾ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਨਿਆਣੇ ਤੇ ਜੁਆਨ ਤਾਕੀਆਂ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਰੌਸ਼ਨਦਾਨਾਂ ਥਾਣੀਂ ਕੌਰ ਨੂੰ ਦੇਖਦੇ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਹੈਗੀ ਉਏ-ਸੱਚੀ ਉਏ-ਨੀਲਾ ਸੂਟ ਪਾਇਆ-ਨੀਲਾ ਈ ਉਏ-ਬਹੁਤ ਹੀ ਸੋਹਣੀ ਆ...।”

ਇਕੱਠ ਵਧਦਾ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

“ਸੌਰੇਓ-ਉਹ ਵੀ ਜਨਾਨੀ ਆਂ।” ਬਿਕਰ ਸਿਹੁੰ ਖਿੰਝ ਉਠਦਾ ਹੈ।

“ਫੇਰ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿਓ ਦਰਵਾਜ਼ੇ।”

“ਠਹਿਰ ਜਾ-ਮੈਂ ਖੋਲ੍ਹਦਾਂ।” ਬਿਕਰ ਸਿਹੁੰ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਜੀਤਾ ਬੋਲਣ ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

ਬਿਕਰ ਸਿਹੁੰ ਅਗਾਂਹ ਹੋ ਕੇ ਇਕੱਠ ਨੂੰ ਸਟੇਜ ਵਾਲੀ ਜਗ੍ਹਾ ਵੱਲ ਜਾਣ ਲਈ ਹੱਥ ਜੋੜਦਾ ਹੈ। ਅੱਧਾ ਕੁ ਪ੍ਰਭਾਵ ਪੈਂਦਾ ਹੈ। ਇਕੱਠ ਇਧਰ ਉਧਰ ਖਿਲਰਣ ਲੱਗਦਾ ਹੈ।

ਗਲੀਆਂ 'ਚ ਰੌਣਕ ਹੈ। ਮੋੜਾਂ 'ਤੇ ਭੀੜ ਹੈ। ਸਾਈਕਲ ਹਨ। ਟਰੈਕਟਰ ਹਨ। ਸਕੂਟਰ ਹਨ। ਘੋੜੀਆਂ ਹਨ। ਟਰੱਕ ਹਨ। ਟਰੱਕ ਡਰਾਈਵਰ ਹਨ।

ਬੀਬੀ ਜੀ ਚਾਹ ਬਣਾਉਂਦੇ ਬਣਾਉਂਦੇ ਖਿੰਝ ਉੱਠੇ ਹਨ।

ਦਸ-ਦਸ ਮਿੰਟਾਂ ਬਾਅਦ ਮੈਂ ਰਸੋਈ 'ਚ ਜਾ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹਾਂ-ਬੀਬੀ ਜੀ-ਚਾਹ ਬਣਾਉ-ਦੋਸਤ ਆਏ ਆ। ਬੈਠਕ 'ਚ ਭੀੜ ਵੱਧਦੀ ਹੀ ਜਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਦਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿੱਥੋਂ ਪਤਾ ਲੱਗ ਗਿਆ। ਮੇਰੇ ਘਰ ਮੋਹਰੇ ਆ ਕੇ ਆਵਾਜ਼ ਆਉਂਦੀ ਹੈ, “ਆ-ਆਹ-ਆ-ਇਹ ਘਰ ਆ ਐਮ. ਏ. ਬਾਈ ਦਾ” ਤੇ ਆਉਣ ਵਾਲਾ ਸਾਹਮਣੇ ਬੈਠੇ ਦੋਸਤਾਂ ਵੱਲ ਆਪੇ ਹੀ ਚਲਾ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

-ਮਜ਼ਾ ਆਉ।

-ਮੈਂ ਤਾਂ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਦੇਖਣੀ।

-ਗਾਉਂਦੀ ਬਹੁਤ ਸੁਹਣਾ।

-ਰਿਕਾਰਡ ਤਾਂ ਬੜੇ ਸੁਣੇ ਆ-ਦਰਸ਼ਨ ਪਹਿਲੀ ਵਾਰ ਕਰਨੇ ਆ।

ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਚਾਹ ਵਰਤਾਉਣ ਤੋਂ ਵਿਹਲ ਹੀ ਨਹੀਂ ਮਿਲਦੀ। ਮੈਂ ਬੀਬੀ ਜੀ ਦੀ ਚਾਹ

ਬਣਾਉਣ 'ਚ ਮਦਦ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਕਦੀ ਨਲਕੇ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਕੱਪ ਧੋ ਲਿਆਉਂਦਾ ਹਾਂ, ਕਦੀ ਕੇਤਲੀ। ਸ਼ੁਕਰ ਹੈ ਉਪਰ ਵਾਲੇ ਦਾ। ਮੱਝ ਤਾਜ਼ੀ ਸੂਈ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਐਨਾ ਦੁਧ ਕਿੱਥੋਂ ਮਿਲਦਾ। ਬੀਬੀ ਜੀ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਚੁੱਪ ਰਹਿਣ ਲਈ ਮਿੰਨਤ ਕਰਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ, “ਐਨਾ ਮੇਲ ਤਾਂ ਵਿਆਹ ਵਾਲਿਆਂ ਦੇ ਨੂੰ ਆਇਆ ਹੋਣਾ।”

ਕੌਰ ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਆ ਗਈ ਹੈ।

-ਬੜੀ ਸੋਹਣੀ ਆ।

-ਉਮਰ ਚਾਲੀ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦੀ ਲੱਗਦੀ ਆ।

-ਸਾਲਾ ਚਾਲੀ ਸਾਲਾਂ ਦਾ। ਮਰ ਕੇ ਚੌਵੀਵਾਂ ਲੱਗਾ ਹੋਣਾ।

-ਗੋਲ ਮੋਲ ਆ। ਉਪਰੋਂ। ਹੇਠੋਂ।

-ਆਹ ਨਾਲ ਕੌਣ ਆ ਗਾਉਣ ਵਾਲਾ।

-ਲੱਗਦਾ ਤਾਂ ਮਿਆਣਕ ਆ ਫਤਿਹਪੁਰੀਆ।

-ਗੱਲ ਬਣੂਗੀ ਅੱਜ।

ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਟੇਪ ਰਿਕਾਰਡਰਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਲੱਗ ਗਿਆ ਹੈ। ਬਰਾਤੀਆਂ ਮੰਜੇ ਧੂ-ਖਿਚ ਕੇ ਸਟੇਜ ਦੇ ਕੋਲ ਕਰ ਲਏ ਹਨ।

“ਪਹਿਲਾਂ ਅਸੀਂ ਗੁਰਬਾਣੀ ਗਾਵਾਂਗੇ। ਫੇਰ ਬਾਣੀ ਤੇ ਫੇਰ ਪਾਣੀ,” ਸਟੇਜ ਸਕੈਟਰੀ ਮਾਇਕ 'ਚ ਫੂਕ ਮਾਰ ਕੇ ਹੈਲੋ-ਹੈਲੋ-ਮਾਇਕ ਟੈਸਟਿੰਗ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ। ਸ਼ੋਰ ਉੱਠਦਾ ਹੈ।

-ਪਾਣੀ ਪਹਿਲਾਂ।

-ਗੁਰਬਾਣੀ ਸੁਣਨ ਲਈ ਗੁਰਦੁਆਰੇ ਖੋਲ੍ਹੋ ਆ।

-ਕੰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰੋ।

ਕੌਰ ਗੁਰੂ ਗ੍ਰੰਥ ਸਾਹਿਬ 'ਚੋਂ ਸ਼ਬਦ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ।

ਬਰਾਤੀਆਂ ਨੇ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਦੇ ਡੱਟ ਖੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤੇ ਹਨ। ਕਈਆਂ ਨੇ ਮੂੰਹ ਨੂੰ ਸਿੱਧਿਆਂ ਹੀ ਬੋਤਲ ਲਗਾ ਲਈ ਹੈ।

ਇਕੱਠ 'ਚੋਂ ਵੀ ਸ਼ਰਾਬ ਦੀ ਬੂ ਉੱਠਣ ਲੱਗੀ ਹੈ।

ਕੌਰ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਦੀ ਹੈ।

ਚੁੱਪ ਹੈ।

ਇਕੱਠ ਕੀਲਿਆ ਗਿਆ ਹੈ।

ਵਿਚ-ਵਿਚ ਟੇਪ ਰਿਕਾਰਡਰਾਂ ਦੀ ਟਿੱਪ-ਟਿੱਪ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

“ਦੇਖ ਐਮ. ਏ. ਭਾਈ-ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਕਿਦਾਂ ਬਾਰੀ ਨਾਲ ਜੁੜ ਕੇ ਖੜੀ ਆ।

ਕੋਠੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਨੂੰ ਸੰਗ ਲੱਗਦੀ ਆ,” ਮਹਿੰਦਰ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਚੁੱਪ ਹਾਂ।

ਲੋਕ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।

-ਇਹ ਕੀ ਗਾਈ ਜਾਂਦੀ।

-ਐਵੇਂ ਟਾਈਮ ਖਰਾਬ ਕਰਦੀ ਆ।

-ਇਹਨੂੰ ਤਾਂ ਸਟੇਜ ਬਨ੍ਹਣੀ ਨੂੰ ਆਉਂਦੀ।

-ਰਾਣੀ ਨੂੰ ਲਿਆਉਂਦੇ ਡੂਢ ਦੀ ਥਾਂ ਦੋ ਲੈ ਲੈਂਦੀ।

ਇਕੱਠ ਹਰਕਤਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਕੁੱਲ-ਬੁੱਲ-ਕੁੱਲ-ਬੁੱਲ ਹੋਣ ਲੱਗੀ ਹੈ।

ਬਰਾਤੀਆਂ 'ਚ ਵੀ ਘੁਸਰ ਮੁਸਰ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਹੈ।

ਵਿਆਂਦੜ ਦਾ ਭਰਾ ਉੱਠਦਾ ਹੈ। ਉਹ ਸਟੇਜ ਸੈਕਟਰੀ ਦੇ ਕੰਨ 'ਚ ਕੁਝ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਲਊ ਜੀ-ਹੁਣ ਸੁਣੋ-ਸਾਡਾ ਪਿਛਲੇ ਮਹੀਨੇ ਰਿਕਾਰਡ ਹੋਇਆ ਗੀਤ। ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਲਾਂ ਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਹੁਣਾਂ। ਡਰੈਵਰਾਂ ਬਾਰੇ। ਇਹ ਬੜੇ ਹੰਡੇ-ਵਰਤੇ ਹੁੰਦੇ ਆ। ਜਨਾਨੀ ਨੂੰ ਤਾਂ ਕਹਿੰਦੇ-ਕੱਚੀ ਨੂੰ ਹੀ ਖਾ ਜਾਈਏ।” ਸਟੇਜ ਸੈਕਟਰੀ ਭੂਮਿਕਾ ਬੰਨਦਾ ਹੈ।

ਕੌਰ ਕੰਨਾਂ 'ਤੇ ਹੱਥ ਰੱਖ ਕੇ ਲੰਬੀ ਹੋਕ ਕੱਢਦੀ ਹੈ। ਉਹ ਗਾਉਂਦੀ ਹੈ-ਬੜੇ ਡਰਾਈਵਰ ਭੈੜੇ ਹੁੰਦੇ-ਮੈਂ-ਮੈਂ-ਮੈਂ-ਡਰਦੀ-ਡਰਦੀ-ਧਰਮ ਨਾਲ-ਸਹੁੰ ਤੇਰੀ-ਸਹੁੰ ਉਹਦੀ-ਡਰਦੀ ਨਾ ਬਹਿੰਦੀ।

ਹਵਾਈ ਫਾਇਰ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਇਕ ਆਦਮੀ ਦੌੜਾ-ਦੌੜਾ ਆਇਆ ਹੈ। ਠੰਢ 'ਚ ਵੀ ਉਹ ਮੁੜਕੋ-ਮੁੜਕੀ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਪੁੱਛਦਾ ਹੈ, “ਕਦੋਂ ਦੀ ਆਈ ਆ? ਕਿੰਨੇ ਤਵੇ ਗਾਏ ਆ? ਫਲਾਨਾ ਗੀਤ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਗਾਇਆ?”

ਮੈਂ ਕੋਈ ਜੁਆਬ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦਾ।

ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਘੂਰ ਕੇ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਪਰ੍ਹੇ ਜਾ ਖੜ੍ਹਦਾ ਹੈ।

ਕੌਰ ਗਾ ਰਹੀ ਹੈ। ਨੱਚ ਰਹੀ ਹੈ। ਹੱਸ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਿਆਣਕ ਉਸ ਦੇ ਮੋਢੇ 'ਚ ਮੋਢਾ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਵਿਚ-ਵਿਚ ਉਹ ਕੌਰ ਨੂੰ ਜੱਫੀ 'ਚ ਲੈਣ ਲਈ ਉਤਾਵਲਾ ਹੁੰਦਾ ਹੈ। ਮੂੰਹ ਅਗਾਂਹ ਲੈ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਕੌਰ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹ 'ਤੇ ਪੋਲੀ ਦੇਣੀ ਚਪੇੜ ਮਾਰਦੀ ਹੈ।

ਇਕੱਠ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ।

ਇਕੱਠ ਖੁਸ਼ ਹੈ। ਲੋਕ ਆ ਰਹੇ ਹਨ। ਜਾਣ ਦਾ ਤਾਂ ਸਵਾਲ ਹੀ ਪੈਦਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਭਾਰ ਨਾਲ ਮੰਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਬਾਹੀਆਂ-ਸੇਰੂ ਟੁੱਟ ਗਏ ਹਨ।

“ਔਹ ਗੀਤ ਗਾ-ਬਾਬਾ ਸੱਤਰ ਸਾਲ ਦਾ,” ਇਕ ਬਾਬਾ ਪੰਜਾਂ ਦਾ ਨੌਟ ਉਤਾਰ ਕਰਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ।

“ਔਛਾ-ਬਾਪੂ ਜੀ,” ਸਟੇਜ ਸੈਕਟਰੀ ਮਾਇਕ ਸੰਭਾਲਦਾ ਹੈ।

“ਹੁਣੇ ਹੀ ਮੈਂ ਕਹਿਣਾ,” ਬਾਬਾ ਡਿਗਦਾ-ਡਿਗਦਾ ਅਗਾਂਹ ਵਧਦਾ ਹੈ। ਉਸਦੇ ਹੱਥ 'ਚ ਬੋਤਲ ਫੜੀ ਹੈ।

“ਬੱਸ. ਇਥੇ ਹੀ ਖੜ੍ਹਾ ਰਹੁ। ਮੈਂ ਆ ਕੇ ਲੈ ਜਾਣਾਂ,” ਸਟੇਜ ਸੈਕਟਰੀ ਮਾਇਕ ਤੋਂ

ਉਰੇ ਆਉਣ ਲੱਗਾ ਹੈ।

“ਨੂੰ-ਤੂੰ ਨੂੰ। ਮੈਂ ਆਪੇ ਕੌਰ ਨੂੰ ਦਊ।”

“ਕੁਸ਼ ਤਾਂ ਸ਼ਰਮ ਕਰ।

“ਸਿਰ 'ਚ ਕੋਈ ਕਾਲਾ ਵਾਲ ਰਹਿ ਗਿਆ ਹੋਣਾ।”

“ਚੜੀ ਜਵਾਨੀ ਬਾਪੂ ਨੂੰ।”

ਬਾਬਾ ਹਿਰਖ 'ਚ ਆ ਕੇ ਬੋਲਿਆ ਹੈ, “ਵਰਤ ਕੇ ਦੇਖ ਲਓ।”

ਇਕੱਠ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰਦਾ ਹੈ।

ਬਾਬਾ ਸਟੇਜ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

“ਬਾਬਾ ਜੀ ਐਦਾਂ ਚੰਗਾ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ। ਉਹ ਕੀ ਕਹਿਣਗੇ। ਤੂੰ ਮੰਜੇ ਤੇ ਬੈਠ ਜਾ,” ਘਰ ਦੇ ਕਿਸੇ ਜੀਅ ਨੇ ਉਸਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਹੈ।

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਆਪੇ ਕੌਰ ਨੂੰ ਫੜਾਉਂ।”

“ਬਾਬਾ ਜੀ-ਇਹ ਠੀਕ ਨੂੰ।”

“ਫੇਰ ਜਿੱਦਾਂ ਠੀਕ ਆ-ਓਦਾਂ ਕਰ ਲੈ।”

ਬਾਬੇ ਦਾ ਨਸ਼ਾ ਸਿਖਰਾਂ 'ਤੇ ਹੈ।

“ਬਾਪੂ ਜੀ-ਮੰਜੇ ਤੇ ਬਹਿ ਜਾਉ,” ਕੌਰ ਕਹਿੰਦੀ ਹੈ।

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਤੈਨੂੰ ਨੌਟ ਫੜਾ ਕੇ ਬੈਠੂੰ। ਨਾਲ ਹੀ ਸੁਣੂੰ-ਬਾਬਾ-ਸੱਤਰ ਸਾਲ ਦਾ।”

ਬਰਾਤੀਆਂ 'ਚੋਂ ਇਕ ਨੌਜਵਾਨ ਉੱਠਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਕੇਸਾਂ ਤੋਂ ਫੜ ਲਿਆ ਹੈ। ਇਕੋ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਬਾਬਾ ਹੇਠਾਂ ਡਿਗ ਪਿਆ ਹੈ। ਦੇਖੋ ਦੇਖੀ ਦੂਜੇ ਬਰਾਤੀ ਵੀ ਉਸ ਦੇ ਮਾਰਣ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਜਾਣੂ ਬਾਬੇ ਨੂੰ ਛੁਡਾਉਂਦੇ ਹਨ। ਬਾਬੇ ਦੇ ਚਿੱਟੇ ਕੱਪੜੇ ਡੱਬ ਖੜੱਬੇ ਹੋ ਗਏ ਹਨ।

ਬਾਬਾ ਅਜੇ ਵੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੈ, “ਕੋਈ ਗੱਲ ਨੂੰ। ਨੂੰ।”

ਕੌਰ ਗਾ ਰਹੀ ਹੈ।

-ਚੁੱਕ ਲੈ ਚੁਬਾਰੇ ਵਿਚੋਂ ਬਾਂਹ ਖਿੱਚ ਕੇ....

ਬਾਹਾਂ ਉੱਪਰ ਉੱਠਦੀਆਂ ਹਨ। ਉਂਗਲਾਂ 'ਚ ਨੌਟ ਹਨ। ਪੰਜਾਂ-ਪੰਜਾਂ ਦੇ। ਦੱਸਾਂ-ਦੱਸਾਂ ਦੇ। ਪੰਜਾਹਾਂ-ਪੰਜਾਹਾਂ ਦੇ। ਸੌ-ਸੌ ਦੇ। ਇਕ ਦੋ ਤਾਂ ਕੋਈ ਸੰਗਦਾ ਦਿੰਦਾ ਨਹੀਂ। ਸਪੈਸ਼ਲ ਇਨਾਮ।

ਗੀਤਾਂ ਦੀ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ।

ਸਟੇਜ 'ਤੇ ਨੌਟ ਹੀ ਨੌਟ ਹਨ।

ਫਾਇਰ ਹੋ ਰਹੇ ਹਨ।

ਚਾਰ ਵੱਜ ਗਏ ਹਨ। ਘਰੋਂ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਰੋਟੀ ਦੇ ਸੁਨੇਹੇ ਆ ਰਹੇ ਹਨ।

ਮੰਜਿਆਂ ਦੀਆਂ ਦੋਨਾਂ ਟੁੱਟ ਗਈਆਂ ਹਨ। ਖਾਲੀ ਬੋਤਲਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਵਧ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਮੈਂ ਸੁੰਨ ਖੜਾ ਹਾਂ। ਆਏ ਦੋਸਤ ਮੈਨੂੰ ਹੱਸਣ ਲਈ ਉਤੇਜਿਤ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਕੌਰ ਦੇ ਐਕਸ਼ਨਾਂ ਵੱਲ ਇਸ਼ਾਰੇ ਕਰਦੇ ਹਨ। ਮੈਂ ਉਪਰੋਂ ਉਪਰੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਸਾਥ ਦਿੰਦਾ ਹਾਂ। ਮੈਂ ਦੌੜ ਜਾਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਹਾਂ। ਦੌੜ ਕਿਵੇਂ ਸਕਦਾ ਹਾਂ? ਇਹ ਜਿਉਂ ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਖੜੇ ਹਨ।

“ਇਹ ਮੇਰਾ ਆਖਰੀ ਗੀਤ ਆ। ਛੜਿਆਂ 'ਤੇ ਤਾਂ ਪੂਰੇ ਦੋ ਸਾਲ ਅਸਰ ਕਰੇਗਾ,” ਕੌਰ ਨੇ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

ਇਕੱਠ ਹੋਕਾ ਲੈਂਦਾ ਹੈ।

ਕੋਈ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹੈ—ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੋ ਗਿਆ ਇਸ ਨੂੰ ਗਾਉਂਦੀ ਨੂੰ।

—ਦੋ ਘੰਟੇ।

—ਸੱਚੀਂ।

—ਘੜੀ ਦੇਖ ਕੇ ਦੱਸ।

—ਲੈ ਘੰਟਾ ਹੋਰ ਲਾ ਦਵੇ—ਇਸ ਦਾ ਕੀ ਘਸ ਜਾਣਾ।

ਇਕ ਹੋਰ ਗੀਤ ਦੀ ਫਰਮਾਇਸ਼ ਹੋਈ ਹੈ।

ਕਿੰਗ ਫੋਰ ਵੱਜਣ ਲੱਗੀ ਹੈ। ਘੜਾ ਫੇਰ ਖੜਕਣ ਲੱਗਾ ਹੈ। ਚਿਮਟੇ ਵਾਲੇ ਦੀਆਂ

ਫੇਰ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਹਨ।

ਕੌਰ ਨੇ ਗਿੱਧਾ ਪਾਉਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹਰਕਤਾਂ ਸਿਰੇ 'ਤੇ ਪੁੱਜ ਗਈਆਂ ਹਨ।

ਹਰਨਾਮ ਕੌਰ ਨੇ ਬੁਲ੍ਹ ਚਿਥਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਤਾਕੀ ਬੰਦ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਹੈ।

ਮੁਟਿਆਰਾਂ ਮਿੰਨੀਆਂ—ਮਿੰਨੀਆਂ ਹੱਸ ਰਹੀਆਂ ਹਨ।

“ਹੁਣ ਨਸ਼ਾ ਹੋ ਗਿਆ,” ਕੌਰ ਅੱਖ ਦੱਬ ਕੇ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ।

“ਨੂੰ।”

ਰਲਮੀਆਂ ਮਿਲਵੀਆਂ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆਈਆਂ ਹਨ।

ਇਕੱਠ ਨੇ ਹੋਕਾ ਲਿਆ ਹੈ।

“ਬਾਕੀ ਅਗਲੀ ਵਾਰ...” ਕਹਿ ਕੇ ਕੌਰ ਸਟੇਜ ਤੋਂ ਉਤਰ ਗਈ ਹੈ।

“ਚਾਚਾ ਜੀ ਕੌਰ ਨੇ ਬਹਿਜਾ—ਬਹਿਜਾ ਕਰਾ 'ਤੀ,” ਮੇਰੇ ਭਤੀਜੇ ਸੁਨੀਲ ਨੇ ਟੇਪ ਰਿਕਾਰਡਰ 'ਤੇ ਕੌਰ ਦੀ ਕੈਸਟ ਲਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ।

“ਰਹਿਣ ਦੇ ਉਏ।”

“ਚਾਚਾ ਜੀ ਸੁਣ ਕੇ ਤਾਂ ਦੇਖੋ।”

“ਸਾਲਾ—ਕੀ ਗੰਦ ਸੀ।” ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਟੇਪ ਰਿਕਾਰਡਰ ਖੋਹ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ ਤੇ ਕੈਸਟ ਕੱਢ ਕੇ ਕੋਠੇ ਉਪਰ ਵਗਾਹ ਮਾਰਦਾ ਹਾਂ।

“ਚਾਚਾ ਜੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ?” ਸੁਨੀਲ ਨੇ ਹੈਰਾਨੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਜਿਵੇਂ ਮੈਂ ਜਗੋਂ ਤੇਹਰਵੀਂ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।

“ਨਿਊਡ,” ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਮਨ ਦੀ ਭੜਾਸ ਕੱਢੀ ਹੈ।

ਹੁਣ ਕੌਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸਪੀਕਰ ਵਿਚੋਂ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਘਰਾਂ 'ਚ ਟੇਪ ਰਿਕਾਰਡਰਾਂ ਬੋਲ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕੌਰ—ਕੌਰ—ਕੌਰ ਹੋ ਰਹੀ ਹੈ। ਮਜ਼ਾ ਆ ਗਿਆ। ਮਜ਼ਾ ਆ ਗਿਆ—ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਮੈਂ ਕੰਨਾਂ 'ਚ ਉਂਗਲਾਂ ਲੈ ਲੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਆਵਾਜ਼ ਤਾਂ ਫੇਰ ਵੀ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਕੌਰ ਗਾ ਰਹੀ ਹੈ।

ਇਹੁ ਹਮਾਰਾ ਜੀਵਣਾ

ਕਹਿੰਦੇ ਹਨ ਕਿ ਪੈਸਾ ਆਦਮੀ ਨੂੰ ਫਰਸ਼ ਤੋਂ ਅਰਸ਼ ਤੱਕ ਪੁਚਾ ਦਿੰਦਾ ਹੈ। ਦਸ-ਪੰਦਰਾਂ ਨੋਟਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਰਸ਼ ਤੱਕ ਤਾਂ ਨਾ ਪਹੁੰਚਾਇਆ ਪਰ ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਹੇ ਸਨ। ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਪਾਣੀ ਪਿਲਾਉਂਦਿਆਂ, ਆੜ ਘੜਦਿਆਂ, ਵੱਟਾਂ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਤੇ ਪਸ਼ੂਆਂ ਦੀਆਂ ਖੁਰਲੀ 'ਚ ਪੱਠੇ ਰਲਾਉਂਦਿਆਂ, ਉਸ ਕੱਛੇ ਦੇ ਨਾਲ ਨਾਲ ਬੰਨ੍ਹੀ ਗੁੱਥਲੀ ਨੂੰ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਟੋਹਿਆ ਸੀ। ਸਪਰਸ਼ ਆਵਾਜ਼ ਬਣਦੀ ਸੀ ਤੇ ਉਸ ਨੂੰ ਅਦਭੁੱਤ ਜਿਹੀ ਸੰਤੁਸ਼ਟੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ ਸੀ। ਥਕਾਵਟ ਉੱਕਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਹੋਈ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਦੇਰ ਰਾਤ ਤੱਕ ਉਹ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨਾਲ ਭਜਨ ਗਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਵੱਡੇ ਤੜਕੇ ਹੀ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਮੋਟਰ ਚਲਾਉਣ ਲਈ ਤੌਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਅੱਜ ਉਹ ਇਕ ਕੰਮ ਕਰਨ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਬੈਠਿਆਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਕਰਦਾ ਕਿ ਨੋਟ ਕੱਢ ਕੇ ਹੱਥ 'ਚ ਫੜ ਲਵੇ, ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਚੁੰਮੇ-ਚੱਟੇ ਪਰ ਇਕ ਕੰਮ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਦੂਜੇ ਕੰਮ 'ਚ ਉਹਨੂੰ ਵਿਹਲ ਨਹੀਂ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਅੱਧ ਪਚੱਧੇ ਬੋਲ ਨਿਕਲੇ ਸਨ ਤੇ ਉਹ ਝੱਟ ਕੰਮ 'ਤੇ ਟੁੱਟ ਪਿਆ ਸੀ। ਸਰਦਾਰ ਵੀ ਉਸ ਵੱਲ ਓਪਰਾ ਜਿਹਾ ਦੇਖ ਕੇ ਹੱਸਿਆ ਸੀ, “ਸਹੁਰੇ ਨੂੰ ਕਿੰਨਾ ਚਾਅ ਚੜ੍ਹਿਆ-ਦੋ ਟਕਿਆਂ ਨਾਲ-ਐਨੇ ਖੁਸ਼ ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਵਲਾਈਤੀਏ ਵੀ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦੇ....।”

“ਓਏ ਰਾਮੂ, ਜਾਣ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਮੱਝਾਂ ਲਈ ਵੰਡ ਭੇਂ ਦੇਈਂ,” ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਹਦਾਇਤ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਦੂਜੇ ਪਿੰਡ ਨੂੰ ਇਕ ਝਗੜੇ ਦਾ ਨਿਆਂ ਕਰਨ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ।

ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਜਾਣ ਲਈ ਦੇਰ ਸੀ, ਉਸ ਝੱਟ ਪੱਟ ਹੀ ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਧਰੇਕ ਥੱਲੇ ਕੀਤਾ ਸੀ। ਬਲਦਾਂ ਦੀ ਖੁਰਲੀ ਪੂਰ ਕੇ ਕੋਠੇ ਦੀ ਛਾਵੇਂ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਕੁੱਤੇ ਨੂੰ ਕਿੱਕਰ ਨਾਲ ਲਪੇਟਾ ਮਾਰ ਕੇ ਬੰਨ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਪੱਠਿਆਂ 'ਤੇ ਪੱਲੀ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਗੁੱਥਲੀ 'ਚੋਂ ਨੋਟ ਕੱਢ ਕੇ ਗਿਣੇ ਸੀ। ਪੂਰੇ ਪੰਦਰਾਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੋਟਾਂ ਨੂੰ ਪੁੱਠੇ ਸਿੱਧੇ ਕਰਕੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਸ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਕਿ ਦਸ ਦਾ ਹਿੰਦਸਾ ਹਰੇਕ ਨੋਟ 'ਤੇ ਹੈ। ਨੋਟਾਂ ਦੇ ਰੰਗਾਂ 'ਚ ਕਿੰਨਾ ਕੁ ਫਰਕ ਹੈ। ਕਿਹੜਾ ਨੋਟ ਮੈਲਾ ਹੈ ਤੇ ਕਿਹੜਾ ਨਵਾਂ ਨਕੋਰ। ਕਿਸ ਨੋਟ ਦੀ ਕੰਨੀ ਮੁੜੀ ਹੋਈ ਹੈ ਤੇ ਕਿਸ ਨੋਟ ਨੂੰ ਜ਼ਿਆਦਾ ਭੰਨ ਪਏ ਹਨ। ਵੱਖ ਵੱਖ ਨੋਟ ਸਨ। ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਸਮੁੰਦਰ 'ਚ ਜਹਾਜ਼, ਕਿਸੇ 'ਤੇ ਜੰਗਲਾਂ 'ਚ ਚਹਿਚਲਾਉਂਦੀਆਂ ਚਿੜੀਆਂ, ਕਿਸੇ ਤੋਂ ਟਰੈਕਟਰ ਦੌੜਾ ਰਿਹਾ ਕਿਸਾਨ...ਫੇਰ

ਉਹ ਸੋਚਣ ਲੱਗਾ ਕਿ ਦਸਾਂ ਦੇ ਨੋਟ ਦਾ ਰੰਗ ਪੰਜਾਂ ਨਾਲੋਂ ਕਿਉਂ ਵੱਖਰਾ ਹੈ। ਭੰਨ ਪਏ ਨੋਟਾਂ ਨੂੰ ਉਸ ਹੱਥ 'ਤੇ ਰੱਖ ਕੇ ਪ੍ਰੈੱਸ ਕੀਤਾ ਸੀ।

ਉਸਨੂੰ ਮਹੀਨੇ ਭਰ ਦੀ ਪਹਿਲੀ ਤਨਖਾਹ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਉਸ ਆਪਣੇ ਪਿੰਡ ਠਾਕੁਰ ਦਿਆਂ ਖੇਤਾਂ 'ਚ ਵੀ ਦਿਹਾੜੀ ਕੀਤੀ ਸੀ ਤੇ ਮਰ ਟੁੱਟ ਕੇ ਮਸਾਂ ਦਿਹਾੜੀ ਦਾ ਇਕ ਰੁਪਈਆ ਕਮਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਢਿੱਡਾਂ ਭੁੱਖਿਆਂ ਰਹਿ ਕੇ। ਇਹ ਕਮਾਈ ਉਸ ਨੂੰ ਦੁਬਈ-ਮਾਸਕਟ ਵਰਗੀ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਵੇਲੇ ਰੋਟੀ। ਲੱਸੀ। ਚਾਹ। ਕਦੀ ਕਦਾਈਂ ਦੁੱਧ-ਫਰੂਟ ਤੇ ਮੀਟ ਵੀ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ ਸੀ।

ਸਰਦਾਰਨੀ ਨੂੰ ਦੱਸ ਕੇ ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਕੱਚੇ ਰਸਤੇ ਥਾਣੀਂ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰ ਪਿੰਡੋਂ ਪੰਜ ਕੁ ਮੀਲ ਦੂਰ ਸੀ। ਉਹ ਕਈ ਵਾਰ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਨਾਲ ਟਰਾਲੀ 'ਚ ਬੈਠ ਕੇ ਗਿਆ ਸੀ। ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਆ ਕੇ ਉਹ ਰੁਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਡਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਕਿਧਰੇ ਵੀ ਕੋਈ ਬੰਦਾ, ਨਾ ਪਹਿੰਦਾ ਦਿੱਸਿਆ ਸੀ। ਰੇਤ ਦੇ ਇਕ ਉੱਚੇ ਟਿੱਬੇ 'ਤੇ ਚੜ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਦੂਰ ਤੱਕ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਦੋ ਬੰਦੇ ਲਾਠੀਆਂ ਲਈ ਆਉਂਦੇ ਦਿੱਸੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਲਹੂ ਪਾਣੀ ਹੋਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਹ ਥਰ ਥਰ ਕੰਬਣ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਸ ਗੁਥਲੀ ਟੋਹੀ ਸੀ। ਠੀਕ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਹ ਨੇੜੇ ਹੀ ਕਣਕ ਦੇ ਇਕ ਖੇਤ 'ਚ ਲੰਮਾ ਪੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਾਰਚ ਦੇ ਆਖਿਰੀ ਦਿਨ ਤੇ ਉਪਰੋਂ ਪੱਕੀ ਹੋਈ ਕਣਕ ਦੇ ਤਿੱਖੇ ਕਸੀਰ। ਉਹ ਮੁੜਕੇ ਨਾਲ ਭਿੱਜ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸੇ ਹਫਤੇ ਹੀ ਤਾਂ ਪਿੰਡ ਦੇ ਇਕ ਭੱਈਏ ਤੋਂ ਕਿਸੇ ਡਰਾ-ਧਮਕਾ ਕੇ ਸੌ ਰੁਪਿਆ ਖੋਹ ਲਿਆ ਸੀ ਤੇ ਕੋਈ ਉੱਘ-ਸੁੱਧ ਨਹੀਂ ਸੀ ਨਿਕਲੀ। ਉਸ ਕੋਡੇ ਹੋ ਕੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਲਾਠੀਆਂ ਵਾਲੇ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸੇ ਸਨ। ਉਹ ਸ਼ਹਿਰ ਵੱਲ ਲੰਮੀਆਂ-ਲੰਮੀਆਂ ਉਲਾਂਘਾਂ ਪੁੱਠਣ ਲੱਗਾ ਸੀ।

ਸ਼ਹਿਰ ਦੀ ਹਰ ਚੀਜ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਲੁਭਾਉਣੀ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਉਹ ਦੇਰ ਤੱਕ ਬਾਜ਼ਾਰ 'ਚ ਘੁੰਮਦਾ ਰਿਹਾ। ਕਪੜਿਆਂ ਵਾਲੀਆਂ ਦੁਕਾਨਾਂ 'ਚ ਬਨਾਉਣੀ ਬਣੀਆਂ ਮੇਮਾਂ ਦੇ ਪਾਏ ਰੰਗ ਬਿਰੰਗੇ ਕਪੜੇ ਦੇਖਦਾ ਰਿਹਾ। ਭਾਅ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਉਸ ਦਾ ਹੌਂਸਲਾ ਹੀ ਨਾ ਪਿਆ। ਉਹ ਫਿਰਦਾ-ਫਿਰਾਉਂਦਾ ਫੁਟਪਾਥ 'ਤੇ ਆ ਗਿਆ। ਤਰ੍ਹਾਂ-ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਪੜੇ ਦੇਖਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸ ਅਠਾਈ ਰੁਪਿਆਂ ਦਾ ਕੁੜਤਾ-ਪਜਾਮਾ ਖਰੀਦਿਆ। ਹਲਕੇ ਪੀਲੇ ਰੰਗ ਦਾ। ਮੋਢਿਆਂ ਤੋਂ ਸੁੱਚੇ ਤਿਲੇ ਨਾਲ ਕੱਢਿਆ। ਕੁੜਤਾ ਪਜਾਮਾ ਪੁਰਾਣਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ, ਅੱਧਾ ਕੁ ਸੁੱਚਾ-ਤਿਲਾ ਉਖੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਢਾਈ ਦੇ ਨਿਸ਼ਾਨਾਂ ਦੇ ਛੋਟੇ-ਛੋਟੇ ਛੇਕ ਪਏ ਸਨ। ਅੱਧ ਪਚੱਧੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੇ ਟਿੱਚ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਪਜਾਮੇ 'ਚ ਲਾਸਟਿਕ ਪਾਈ ਹੋਈ ਸੀ। ਪਹੁੰਚਿਆਂ 'ਤੇ ਕਾਲੇ ਰੰਗ ਦੀ ਪੱਟੀ ਲੱਗੀ ਸੀ। ਦੋ ਤਿੰਨ ਜਗ੍ਹਾ ਤੋਂ ਰਫੂ ਕੀਤਾ ਹੋਇਆ ਸੀ।

“ਇਹਦੇ ਨਾਲ ਮੌਜੇ ਵੀ ਲੈ ਲਈਂ,” ਦੁਕਾਨ ਨੇ ਸਲਾਹ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

“ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਇਤਨੇ ਪੈਸੇ ਕਹਾਂ।”

ਉਸ ਪੰਜਾਂ ਰੁਪਈਆਂ ਦੀਆਂ ਚਪਲਾਂ ਖਰੀਦੀਆਂ, ਪਾਨ ਖਾਧਾ। ਚਾਹ ਪੀਤੀ। ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਆਪਣੇ ਕੋਲ ਰੱਖ ਬਾਕੀ ਬਚਦੇ ਘਰ ਨੂੰ ਮਨੀਆਰਡਰ ਕਰਾ ਦਿੱਤੇ।

“ਬੀਬੀ ਜੀ-ਯੇਹ ਕੁੜਤਾ ਪਜਾਮਾ ਆਪ ਕੋ ਕੈਸਾ ਲੱਗਤਾ ਹੈ,” ਉਸ ਸਰਦਾਰਨੀ

ਅੱਗੇ ਕੁੜਤਾ-ਪਜਾਮਾ ਰੱਖ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਕੁੜਤੇ ਪਜਾਮੇ ਦੇ ਚਾਅ 'ਚ ਉਡਿਆ ਫਿਰ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਉਏ ਬਹੁਤ ਚੰਗਾ। ਕਿਤਨੇ ਕਾ ਆਇਆ?” ਸਰਦਾਰਨੀ ਨੇ ਉਸ ਦਾ ਦਿਲ ਰੱਖਣ ਲਈ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਉਸ ਕੱਪੜਾ ਦੇਖਦਿਆਂ ਈ ਤਾੜ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਇਸ ਜ਼ਿਆਦਾ ਦਿਨ ਨਹੀਂ ਕੱਢਣੇ ਸਨ।

“ਵੋਹ ਤੀਸ ਮਾਗਤਾ ਥਾ। ਜ਼ੋਰ ਡਾਲ ਕਰ ਅਠਾਈ ਕਾ ਲਿਯਾ।”

“ਫੇਰ ਤੋਂ ਠੀਕ ਆ।”

“ਰੰਗ ਤੋਂ ਅੱਛਾ ਹੈ ਨਾ?”

“ਬਹੁਤ ਵਧੀਆ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਐਸਾ ਹੀ ਰਿਵਾਜ ਹੈ।”

“ਸੋਹਨ ਕੇ ਲੜਕੇ ਕੇ ਪਾਸ ਭੀ ਐਸਾ ਹੀ ਕੁੜਤਾ-ਪਜਾਮਾ ਹੈ।”

“ਗੱਲਾਂ ਈ ਕਰੀ ਜਾਵੇਂਗਾ ਮਰ ਜਾਣਿਆਂ। ਇਹਨੂੰ ਪਾ ਕੇ ਵੀ ਦਿਖਾ।”

“ਇਸੇ ਤੋਂ ਮੈਂ ਦੇਸ ਜਾਨੇ ਕੇ ਸਮਝ ਹੀ ਪਹਿਨ੍ਹਗਾ।”

“ਜਾਹ ਫੇਰ ਮੱਝਾਂ ਨੂੰ ਕੁੰਡ ਕਰ।”

“ਅੱਛਾ ਜੀ।”

ਉਹ ਉੱਠਿਆ ਤੇ ਹਵੇਲੀ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ।

ਉਸ ਦਾ ਮਨ ਤਾਂ ਕੁੜਤਾ ਪਜਾਮਾ ਪਾਉਣ ਨੂੰ ਕਰਦਾ ਸੀ ਪਰ ਦੇਸ਼ ਜਾਣ ਵੇਲੇ ਪਾਉਣਾ ਉਸ ਨੂੰ ਵਧੇਰੇ ਚੰਗਾ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਸ ਕੁੜਤੇ ਪਜਾਮੇ ਨੂੰ ਥੈਲੇ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਤੂੜੀ ਵਾਲੇ ਢਾਹੇ ਅੰਦਰ ਕਿੱਲੀ ਨਾਲ ਟੰਗ ਦਿੱਤਾ।

ਉਸ ਦੀਆਂ ਯਾਦਾਂ ਦੀ ਐਲਬਮ 'ਚ ਚੌਹ ਸਾਲਾਂ ਦੇ ਬਾਲ ਦੀ ਤਸਵੀਰ ਉੱਡਰੀ। ਉੱਧੜੀ ਨਿੱਕਰ 'ਚ ਉਹ ਹੱਡੀਆਂ ਦੀ ਮੁੱਠ ਬਣਿਆ ਆਪਣੀ ਮਾਂ ਨੂੰ ਕਮੀਜ਼ ਪਾਉਣ ਲਈ ਕਹਿੰਦਾ। ਮਾੜਕੂ ਜਿਹਾ ਸਰੀਰ ਠੰਢ ਨਾਲ ਕੰਬਦਾ। ਮਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਲੰਮੇ ਸਾਰੇ ਧੌਤੀ-ਨੁਮਾ ਚੋਗੇ 'ਚ ਲੁਕੇ ਲੈਂਦੀ। ਜਦੋਂ ਤੀਕ ਉਹ ਮਾਂ ਦੇ ਵਿੱਡ ਨਾਲ ਲੱਗਾ ਰਹਿੰਦਾ, ਗਰਮੈਸ਼ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਮਾਂ ਦੀ ਬੁੱਕਲ 'ਚੋਂ ਨਿਕਲਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਫੇਰ ਕਮੀਜ਼ ਪਾਉਣ ਲਈ ਰੋਂਦਾ। ਮਾਂ ਦੇ ਦੰਦੀਆਂ ਵੱਢਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਵਾਲ ਪੁੱਟਦਾ। ਮਾਂ ਰੋਣ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਾ ਕਰਦੀ। ਬਾਪੂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਮੂੰਹ ਕਰ ਲੈਂਦਾ ਜਾਂ ਉੱਠ ਕੇ ਬਾਹਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ। ਫੇਰ ਇਕ ਦਿਨ ਮਾਂ ਨੇ ਆਪਣੀ ਧੌਤੀ 'ਚੋਂ ਕੁਝ ਹਿੱਸਾ ਪਾੜਕੇ, ਸੂਈ ਨਾਲ ਉਸ ਨੂੰ ਕਮੀਜ਼ ਵਰਗੀ ਚੀਜ਼ ਬਣਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਕਿੰਨਾ ਖੁਸ਼ ਹੋਇਆ ਸੀ ਉਹ ਉਸ ਦਿਨ। ਮਾਂ ਕਮੀਜ਼ ਨੂੰ ਧੋਣ ਲਈ ਜ਼ਬਰਦਸਤੀ ਜਦੋਂ ਉਸ ਤੋਂ ਲਹਾਉਂਦੀ ਤਾਂ ਉਹ ਰੋਣ-ਹਾਕਾ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਤਿੰਨਾਂ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਬਾਅਦ ਹੀ ਕਮੀਜ਼ ਲੀਰੋ-ਲੀਰੋ ਹੋ ਗਈ। ਮਾਂ ਇਕ ਪਾਸਿਓਂ ਸਿਉਂਦੀ ਤਾਂ ਦੂਜੇ ਪਾਸੇ ਲੰਗਾਰ ਲਮਕ ਪੈਂਦਾ। ਆਖਿਰ ਕਿੰਨੀਆਂ ਟਾਕੀਆਂ ਲੱਗ ਸਕਦੀਆਂ ਹਨ। ਫੇਰ ਉਸ ਦਸ-ਦਸ ਪੈਸੇ ਜੋੜ ਕੇ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਜਮ੍ਹਾ ਕੀਤੇ ਸਨ। ਇਕ ਦਿਨ ਉਸ ਮਾਂ ਨੂੰ ਸ਼ਹਿਰ ਜਾਣ ਲੱਗਿਆਂ ਕਮੀਜ਼ ਲਿਆਉਣ ਲਈ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਸਾਰੀ ਭਾਨ ਉਸ ਅੱਗੇ ਢੇਰੀ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਮਾਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ

ਬੋਲੀ ਸੀ। ਉੱਥੇ ਉਹ ਸਭ ਕੁਝ ਜਾਣਦੀ ਸੀ। ਕੈਲਾਸ਼-ਉਸ ਦਾ ਬਾਪੂ, ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ ਦਿਹਾੜੀ ਕਰਨ ਜਾਂਦਾ। ਉਹਨੂੰ ਦੋ ਤਿੰਨ ਰੁਪਏ ਮਿਲਦੇ, ਜਿਸ ਨਾਲ ਘਰ ਦੀ ਗੱਡੀ ਮਾੜੀ ਮੋਟੀ ਚਲਦੀ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਵਾਪਸੀ 'ਤੇ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਕ ਪੁਰਾਣੀ ਫੌਜੀ-ਨੁਮਾ ਕਮੀਜ਼ ਲਿਆ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਕਮੀਜ਼ ਨੂੰ ਦੇਖਕੇ ਉਹ ਤੜਫ ਉੱਠਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਕਮੀਜ਼ ਚੁੱਕ ਕੇ ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਮਾਰੀ ਸੀ। ਪਰ ਮੂੰਹੋਂ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਬੋਲਿਆ ਸੀ। ਕਿਥੇ ਉਹ ਤੇ ਕਿੱਥੇ ਇਹ ਕਮੀਜ਼। ਮਾਂ ਵਿਰੁੱਧ ਬੋਲਣ ਲਈ ਕਈ ਕੁਝ ਉਸ ਅੰਦਰ ਮਚਲ ਉੱਠਿਆ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਮਸੋਸਿਆ ਜਿਹਾ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੋਹ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ। ਮਾਂ ਨੇ ਕਮੀਜ਼ ਨੂੰ ਬਲੇਡ ਨਾਲ ਕੱਟਿਆ ਤੇ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਕਰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ। ਉਸ ਅੰਦਰ ਰੋਹ ਭੜਕਿਆ ਸੀ। ਧਾਗਾ ਸੂਈ ਲੈ, ਮਾਂ ਨੇ ਕਮੀਜ਼ ਦੇ ਨਾਲ ਨਿਕਰ ਵੀ ਬਣ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਉਹ ਖਿੜ ਉੱਠਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਕਮੀਜ਼ ਤੇ ਨਿੱਕਰ ਪਾਈ ਸੀ। ਪਿੰਡ ਦੀਆਂ ਗਲੀਆਂ ਵਿਚ ਦੌੜ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਰਾਮ, ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ, ਦੀਸੀ ਤੇ ਲਸ਼ਕਰ ਦੋਸਤਾਂ ਨੂੰ ਅੰਗੂਠਾ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਪੈਰ ਤਾਂ ਧਰਤੀ 'ਤੇ ਲੱਗ ਨਹੀਂ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਬਾਂਦਰਾਂ ਵਾਂਗ ਟਪੂਰੀ ਮਾਰ ਕਦੇ ਇਧਰ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕਦੇ ਓਧਰ। ਹੇਠਾਂ ਬੈਠਣ ਲੱਗਾ, ਪਹਿਲਾਂ ਹੱਥ ਨਾਲ ਜਗ੍ਹਾ ਸਾਫ਼ ਕਰਦਾ।

“ਬਾਪੂ...ਬਾਪੂ ਮਾਂ ਨੇ ਕਮੀਜ਼ ਬਣਾ ਦੀਯਾ,” ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਕੰਮ ਤੋਂ ਵਾਪਸ ਆਏ ਆਪਣੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਉਸ ਦੱਸਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਬਾਪੂ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖੀ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ ਚਾਹੁੰਦਾ ਸੀ, ਪਰ ਕਹਿ ਨਹੀਂ ਸਕਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਨੂੰ ਨੀਂਦ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ। ਕਈ ਵਾਰ ਉੱਠਿਆ ਸੀ, ਲੰਮਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਇੰਝ ਕਰਦਿਆਂ ਦਸ-ਗਿਆਰਾਂ ਵੱਜ ਗਏ ਸਨ। ਫੇਰ ਉਹ ਉੱਠਿਆ ਸੀ। ਨਲਕੇ ਤੋਂ ਪਾਣੀ ਲੈ ਕੇ ਮੂੰਹ ਧੋਤਾ ਸੀ। ਨਹਾਉਣ ਨੂੰ ਉਸ ਦਾ ਚਿੱਤ ਨਹੀਂ ਮੰਨਿਆ ਸੀ। ਸਾਫਾ ਭਿਉਂ ਕੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਫੇਰਿਆ ਸੀ। ਕੁੜਤਾ ਪਜਾਮਾ ਪਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਉਸ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨਾਲ ਗੱਲਾਂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਯਾਦ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨਲਕੇ ਕੋਲ ਇਕ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਬਾਹਰਲਾ ਬਲਬ ਜਗਾਇਆ ਸੀ। ਨਲਕੇ ਕੋਲ ਹਨੇਰਾ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਉਸ ਕੁੜਤਾ-ਪਜਾਮਾ ਲਾਹਿਆ ਸੀ। ਚਾਦਰ ਦੀ ਬੁੱਕਲ ਮਾਰ ਕੇ ਨਲਕੇ ਕੋਲ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਲੱਭਿਆ ਸੀ। ਹੱਥ 'ਚ ਕਿੱਕਰ ਦੀਆਂ ਸੂਲਾਂ ਚੁੱਭ ਗਈਆਂ ਸਨ, “ਸਾਲੇ ਦਾਤਣ ਕਰ ਰਹੇ-ਔਰ ਕਾਂਟੇ ਜਗਾਂ ਵਖੇਰਤ ਹੈ।” ਉਸ ਉੱਚੀ ਦੇਣੀ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਸ਼ੀਸ਼ੇ ਦਾ ਟੁਕੜਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਕੁੜਤਾ-ਪਜਾਮਾ ਪਾਇਆ ਸੀ। ਸ਼ੀਸ਼ੇ 'ਚ ਵਾਰ-ਵਾਰ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਅੰਦਰ ਅਜੀਬ ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਹਲਚਲ ਉੱਠੀ ਸੀ। ਉਸ ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਕਿਧਰੇ ਕੋਈ ਦੇਖ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਰਿਹਾ। ਕੋਈ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਮੱਝਾਂ ਜੁਗਾਲੀ ਕਰਨ 'ਚ ਮਸਤ ਸਨ। ਕੁੱਤਾ ਵੀ ਘੂਕ ਸੁੱਤਾ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ 'ਚ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਕੋਲ ਜਾਵੇ ਤੇ ਆਪਣਾ ਕੁੜਤਾ-ਪਜਾਮਾ ਦਿਖਾਵੇ।

ਉਹ ਕਹੇਗਾ-ਦੇਖ ਕੌਸ਼ਲ-ਕਭੀ ਕੀਸੀ ਆਪਣੇ ਲੋਗਨ ਨੇ ਐਸਾ ਕੁੜਤਾ-ਪਜਾਮਾ ਪਹਿਨਾ।

-ਹੈ ਨਾ ਬੜੀਆ ਟੈਰਕਾਟ ਗਮੂ।

-ਬਾਤ ਬਣਤੀ ਹੈ ਨਾ ਕੁਚਲੇ।

-ਜਭ ਮੈਂ ਆਪਣੇ ਦੇਸ਼ ਗਯਾ-ਕਿਤਨਾ ਸੋਹਣਾ ਲਗੇਗਾ ਯੇਹ ਕੁਤੜਾ-ਪਜਾਮਾ।

ਦੇਖਣਾ ਗਾਉਂ ਕੀਆਂ ਛੋਰੀਆਂ ਮੇਰੇ ਕਰੀਬ ਮੰਡਰਾਏਂਗੀ।

-ਮੇਰੀ ਟੌਹਰ ਹੋਗੀ।

ਉਹ ਦਲਾਨ ਨੂੰ ਕੁੰਡਾ ਮਾਰ, ਆਪਣੇ ਸਾਥੀਆਂ ਦੇ ਡੇਰੇ ਨੂੰ ਹੋ ਤੁਰਿਆ ਸੀ। ਹਨੇਰੇ 'ਚ ਸੁੱਚਾ ਤਿੱਲਾ ਮਾੜਾ ਮਾੜਾ ਚਮਕਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਅਜੇ ਸ਼ਾਮ ਦੀ ਹਵੇਲੀ ਕੋਲ ਹੀ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਕੁੱਤੇ ਮਗਰ ਪੈ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਡਰ ਕੇ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਲਈ ਸੀ ਕਿ ਕਿਧਰੇ ਕੁੱਤੇ ਉਸ ਦਾ ਕੁੜਤਾ ਪਜਾਮਾ ਹੀ ਨਾ ਪਾੜ ਦੇਣ। ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਆਉਂਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਕਾਹਲੀ ਕਾਹਲੀ ਕੁੜਤਾ ਪਜਾਮਾ ਲਾਹ ਕੇ ਮੋਢਿਆਂ 'ਤੇ ਰੱਖ ਲਿਆ ਸੀ। ਆਪਣੀ ਹਵੇਲੀ ਮੁੜ ਆਇਆ ਸੀ।

ਦਿਨ ਰਾਤ ਉਹ ਸਰਦਾਰ ਦਿਆਂ ਖੇਤਾਂ 'ਚ ਕੰਮ ਕਰਦਾ ਤੇ ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਗੁਜ਼ਾਰਾ ਕਰ ਲੈਂਦਾ। ਕੁੜਤੇ-ਪਜਾਮੇ ਨੂੰ ਹੱਥ ਨਾ ਲਾਉਂਦਾ। ਰੋਟੀ ਪਾਣੀ ਸਰਦਾਰ ਤੋਂ ਮਿਲ ਜਾਂਦਾ। ਕਦੇ ਕਦਾਈਂ ਬੀੜੀਆਂ ਦਾ ਬੰਡਲ ਜ਼ਰੂਰ ਲੈਂਦਾ ਤੇ ਵਧੇਰੇ ਕਰਕੇ, ਬੀੜੀਆਂ ਦੇ ਪੈਸੇ ਵੀ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਹੀ ਦੇ ਦਿੰਦਾ ਜਾਂ ਕਦੇ ਕਦੇ ਸਾਧੂ ਉਸ ਨੂੰ ਬੀੜੀਆਂ ਪਿਲਾ ਜਾਂਦਾ।

ਫਰੂਆ ਮਨਾਉਣ ਦੇ ਦਿਨ ਆਏ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਸਾਥੀਆਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਨਾਲ ਚਲਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਸ ਨਾਂਹ ਕਰ ਦਿੱਤੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਤਿਆਰੀ ਦੇਖ, ਉਸਦਾ ਵੀ ਮਨ ਜਾਣ ਲਈ ਕਾਹਲਾ ਪੈ ਗਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਤੋਂ ਛੁੱਟੀ ਮਿਲ ਗਈ। ਆਇਆਂ ਵੀ ਤਾਂ ਚਾਰ ਸਾਲ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਉਸ ਨਹਾਉਣ ਲਈ ਪਾਣੀ ਦਾ ਬਾਲਟਾ ਭਰਿਆ ਤੇ ਕੁੜਤੇ ਪਜਾਮੇ ਵਾਲਾ ਥੈਲਾ ਲਿਆ ਕੇ ਨੇੜੇ ਹੀ ਮੰਜੇ 'ਤੇ ਰੱਖ ਲਿਆ। ਉਦੋਂ ਹੀ ਉਸ ਦੇ ਨਾਂ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਲੈ ਕੇ ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਛੋਟਾ ਮੁੰਡਾ ਆਇਆ। ਘਰੋਂ ਦੋ ਸੌ ਰੁਪਏ ਜਲਦੀ ਭੇਜਣ ਲਈ ਵਾਰ ਵਾਰ ਲਿਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਤਾਂ ਸਿਰਫ਼ ਸੌ ਕੁ ਸਨ। ਦਸ ਰੁਪਏ ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਇਮਾਨਦਾਰੀ ਵਜੋਂ ਰਾਹ 'ਚ ਖਰਚਣ ਲਈ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਉਹ ਥਾਈਂ ਬੈਠ ਗਿਆ। ਸਿਰ ਦੇ ਵਾਲ ਉਂਗਲਾਂ 'ਚ ਫੜ ਖਿਚਣ ਲੱਗਾ। ਪੈਸੇ ਵੀ ਤਾਂ ਜ਼ਰੂਰ ਭੇਜਣੇ ਸਨ। ਭੈਣ ਦਾ ਗੌਨਾ ਤੌਰਨਾ ਸੀ। ਉਸ ਪਾਣੀ ਦਾ ਬਾਲਟਾ ਡੋਲ੍ਹ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੁੜ ਉਸੇ ਤਰ੍ਹਾਂ ਹੀ ਥੈਲਾ ਚੁੱਕ ਕੇ ਕਿੱਲੀ ਨਾਲ ਟੰਗ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਲਾਹਿਆ ਸੀ।

“ਰਾਮੂ ਲਾਲ ਯਦੀ ਆਪ ਨੇ ਨਹੀਂ ਜਾਣਾ ਤੋ ਕੁੜਤਾ ਪਜਾਮਾ ਮੁਝੇ ਪਹਿਨਣੇ ਕੋ ਦੇ ਦੋ-ਵਾਪਸ ਆਕਰ ਲੋਟਾ ਦੁੰਗਾ।” ਉਸ ਦੇ ਇਕ ਸਾਥੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਨਾਹੀਂ-ਯੇਹ ਕੈਸੇ ਹੋ ਸਕਤਾ ਹੈ।” ਉਹ ਝੱਟ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

“ਫਿਰ-ਪੈਸੇ ਲੇ ਲੋ।”

“ਨਾਹੀਂ, ਨਾਹੀਂ,” ਕਹਿ ਉਹ ਭਾਰੀ ਮਨ ਨਾਲ ਮੋਟਰ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ।

ਤਿੰਨ ਸਾਲ ਬੀਤ ਗਏ। ਉਹ ਕੁੜਤੇ ਪਜਾਮੇ ਨੂੰ ਪਾਉਣ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ ਬਣਾਉਂਦਾ ਰਿਹਾ ਤੇ ਸਕੀਮਾਂ-ਸਕੀਮਾਂ ਤਕ ਹੀ ਸੀਮਤ ਰਹੀਆਂ। ਘਰ 'ਚ ਪੈਸਿਆਂ ਦੀ ਤੰਗੀ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਹੋਰ ਕੱਪੜੇ ਵੀ ਖਰੀਦਣ ਨਾ ਦਿੱਤੇ। ਸਰਦਾਰ ਦਾ ਕੰਮ ਵਧਦਾ ਗਿਆ। ਇਕ ਤੋਂ ਦੂਜੀ ਤੇ ਦੂਜੀ ਤੋਂ ਤੀਜੀ ਮੋਟਰ ਤੱਕ ਉਹ ਆਉਂਦਾ-ਜਾਂਦਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਸਰਦਾਰ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਪੰਝੀ ਰੁਪਏ ਹੋਰ ਵਧਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ। ਉਹ ਹਰ ਮਹੀਨੇ ਪੰਜ ਰੁਪਏ ਆਪਣੇ ਲਈ ਰੱਖ-ਬਾਕੀ ਪੈਸੇ ਘਰ ਨੂੰ ਭੇਜ ਦਿੰਦਾ। ਉਸ ਦੇ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਦਮੇ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਭੇਜੇ ਅੱਧ-ਪਚੱਧੇ ਪੈਸੇ ਤਾਂ ਉਸ ਦੀ ਬਿਮਾਰੀ 'ਤੇ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ ਸਨ।

ਉਸ ਦੇ ਗੌਨੇ ਦੀ ਚਿੱਠੀ ਆਈ ਤਾਂ ਉਸ ਗੌਨੇ ਵੇਲੇ ਕੁੜਤਾ ਪਜਾਮਾ ਪਾਉਣਾ ਠੀਕ ਸਮਝਿਆ। ਉਸ ਸਰਦਾਰ ਨੂੰ ਜਾਣ ਲਈ ਕਿਹਾ। ਵਾਢੀਆਂ ਦੇ ਦਿਨ ਸਨ। ਸਰਦਾਰ ਕਿਥੇ ਛੱਡਦੇ ਹਨ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵਢਾਈਆਂ ਦੇ ਦਿਨਾਂ 'ਚ। ਅੱਜ ਜਾਈਂ-ਕਲ੍ਹ ਜਾਈਂ 'ਚ ਕਿੰਨੇ ਦਿਨ ਲੰਘ ਗਏ ਤੇ ਉਹ ਗੌਨੇ ਤੋਂ ਦੋ ਦਿਨ ਪਹਿਲਾਂ, ਸਰਦਾਰ ਦੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਪੁਰਾਣੇ ਕੱਪੜੇ ਪਾ ਕੇ ਤੇ ਕੁੜਤੇ ਪਜਾਮੇ ਵਾਲਾ ਥੈਲਾ ਪਿੱਛੇ ਨੂੰ ਲਟਕਾ, ਪਿੰਡ ਦੀ ਗੱਡੀ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੱਚਾ ਘਰ ਮੌੜ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ ਸੀ। ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਕਲੀ ਹੋਏ ਘਰ ਨੂੰ ਦੇਖ, ਉਸ ਨੂੰ ਚਾਅ ਜਿਹਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ। ਉਹ ਤੇਜ਼ੀ-ਤੇਜ਼ੀ ਪੈਰ ਪੁਟਦਾ ਘਰ ਅੰਦਰ ਗਿਆ। ਵੱਡੇ ਸਾਰੇ ਪਤੀਲੇ 'ਚ ਚੌਲ ਉਬਾਲ ਰਹੇ ਸਨ ਤੇ ਉਸ ਦੀ ਮਾਂ, ਕੁਝ ਹੋਰ ਜਨਾਨੀਆਂ ਤੇ ਉਸ ਦੀਆਂ ਭੈਣਾਂ ਹਰ-ਹਰ ਦੀ ਦਾਲ ਚੁਗ ਰਹੀਆਂ ਸਨ। ਚੌਂਹ ਪਾਸੀਂ ਸਫਾਈ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਦੇਖ ਸਾਰੇ ਕੰਮ ਛੱਡ ਉਸ ਵੱਲ ਆਏ।

“ਠੀਕ ਵਕਤ ਘਰ ਆ ਗਯਾ ਬੇਟਵਾ,” ਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਦੇ ਸਿਰ 'ਤੇ ਪਿਆਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਮੂੜਾ ਬੈਠਣ ਲਈ ਦਿੱਤਾ। ਭੈਣਾਂ ਪਹਿਲਾਂ ਪਾਣੀ ਤੇ ਫੇਰ ਚਾਹ ਬਣਾ ਕੇ ਲਿਆਈਆਂ। ਬਾਪੂ ਨੇ ਘੁੱਟ ਕੇ ਜੱਫੀ ਪਾਈ ਤੇ ਹੰਝੂ ਕੇਰਨ ਲੱਗਾ। ਉਹ ਮਾਪਿਆਂ ਦਾ ਇਕੱਲਾ ਪੁੱਤ ਸੀ।

“ਬਾਪੂ ਯੇਹ ਅੱਛਾ ਨਾਹੀਂ,” ਉਸ ਬਾਪੂ ਨੂੰ ਬੁਲ੍ਹਾਂ 'ਚ ਜਰਦਾ ਰੱਖਦਿਆਂ ਦੇਖ ਕਿਹਾ। ਉਹ ਦਾ ਬਾਪੂ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਿਆ ਤੇ ਉੱਠ ਕੇ ਜਰਦਾ ਬਾਹਰ ਖੁੱਕ ਆਇਆ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪੁੱਤ ਦੀ ਗੱਲ ਠੀਕ ਲੱਗੀ ਹੋਵੇ।

ਦਿਨ ਪੰਜਾਬ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਤੇ ਰਾਤ ਕਲ੍ਹ ਦੇ ਪ੍ਰਗਰਾਮ ਦੀਆਂ ਸਕੀਮਾਂ 'ਚ ਗੁਜ਼ਰ ਗਈ।

ਗੌਨੇ ਦੇ ਸਾਰੇ ਸ਼ਗਨ ਪੂਰੇ ਹੋਣ ਲੱਗੇ। ਭੈਣਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਮਲ ਮਲ ਕੇ ਨਹਾਇਆ ਤੇ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਗੀਤ ਗਾਏ। ਨਹਾਉਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਜਦੋਂ ਮਾਂ ਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਪਹਿਣਨ ਲਈ ਕਮੀਜ਼ ਤੇ ਧੌਤੀ ਦਿੱਤੀ ਤਾਂ ਉਸ ਕਿਹਾ-“ਮਾਂ ਮੇਰੇ ਪਾਸ ਆਪਣਾ ਕੁੜਤਾ-ਪਜਾਮਾ ਹੈ-ਵੋਹ ਸਾਮਨੇ ਕੀਲੀ ਕੇ ਸਾਥ ਜੋ ਥੈਲਾ ਲਟਕ ਰਹਾ ਹੈ-ਵੋ ਮੁਝੇ ਦੇ ਦੋ।”

ਉਸ ਥੈਲੇ 'ਚੋਂ ਕੁੜਤਾ ਪਜਾਮਾ ਕੱਢਿਆ ਤੇ ਝਾੜਿਆ। ਤਿੰਨ-ਚਾਰ ਟਿੱਡੀਆਂ ਉੱਡੀਆਂ। ਦੋ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਨੰਗੇ ਪਿੰਡੇ 'ਤੇ ਬੈਠ ਗਈਆਂ। ਉਹ ਤੁਭਕ ਗਿਆ। ਕੁੜਤੇ ਪਜਾਮੇ 'ਚ ਤਾਂ ਛੇਕ ਹੀ ਛੇਕ ਹੋ ਗਏ ਸਨ। ਬੂਰਾ ਹਵਾ 'ਚ ਉਡਿਆ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਤਬਾਰ

ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਕੁੜਤਾ ਪਜਾਮਾ ਔਖਾਂ ਦੇ ਬਿਲਕੁਲ ਸਾਹਮਣੇ ਕੀਤਾ। ਤੇਜ਼ ਸੂਰਜ ਦੀਆਂ ਕਿਰਨਾਂ ਛੇਕਾਂ ਰਾਹੀਂ ਉਸ ਦੀਆਂ ਔਖਾਂ 'ਚ ਪਈਆਂ।

“ਰਾਮ ਲਾਲ ਜਲਦੀ ਜਲਦੀ ਕਰੋ। ਸਮਯ ਤੋਂ ਹੋ ਚਲਾ,” ਬਾਪੂ ਨੇ ਚੜ੍ਹਦੀ ਜਾਂਦੀ ਧੁੱਪ ਤੋਂ ਸਮੇਂ ਦਾ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲਾ ਕੇ ਕਿਹਾ।

ਉਹ ਕੁਝ ਨਾ ਬੋਲਿਆ। ਕੁਝ ਚਿਰ ਪੈਰ ਦਿਆਂ ਨੌਹਾਂ ਨਾਲ ਗਿੱਲੀ ਮਿੱਟੀ ਨੂੰ ਖੁਰਚਦਾ ਰਿਹਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਹੀ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ ਕਿ ਇਹ ਸਭ ਕੁਝ ਕਿਵੇਂ ਹੋ ਗਿਆ। ਫੇਰ ਉਸ ਮਾਂ ਕੋਲੋਂ ਕਮੀਜ਼ ਤੇ ਧੋਤੀ ਫੜੀ ਤੇ ਕੁੜਤੇ ਪਜਾਮੇ ਨੂੰ ਮੁੜ ਥੈਲੇ 'ਚ ਪਾ ਕੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਨੂੰ ਅਜੇ ਵੀ ਕੁੜਤੇ-ਪਜਾਮੇ ਦੇ ਖਰਾਬ ਨਾ ਹੋਣ 'ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਹੋਵੇ।

ਜੰਗਲ 1 ਤੇ 2

‘ਨ’ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਵੀ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ 'ਚ।

‘ਨ’ ਕੋਈ ਐਰਾ-ਗੈਰਾ ਨਬੂ ਖੈਰਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ ਬਈ ਜਿਸ ਦੀ ਲਾਵਾਰਿਸ਼ ਲਾਸ਼ ਸੜਕ ਕੰਢੇ ਪਈ ਰੁਲਦੀ ਰਹਿੰਦੀ ਤੇ ਇੱਲਾਂ, ਕਾਂ ਉਸ ਦੇ ਮਾਸ 'ਤੇ ਚੁੰਝਾਂ ਮਾਰਦੇ, ਉੱਡਦੇ, ਬੈਠਦੇ ਜਾਂ ਉਸ ਦੀ ਲਾਸ਼ ਨਿਗਮ ਦੀ ਗੱਡੀ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦੀ-ਕਰਦੀ ਬੁਝ ਮਾਰਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੀ ਜਾਂ ਕੋਈ ਗਵਾਹੀ ਦੇਣ ਤੋਂ ਡਰਦਾ ਮਾਰਾ ਉਸ ਨੂੰ ਗੜ੍ਹਮ ਦੇਣੀ ਕਿਸੇ ਅੰਡਰ ਗਰਾਊਂਡ ਨਾਲੇ 'ਚ ਰੋੜ ਦਿੰਦਾ।

ਉਹ ਤਾਂ ਵਜ਼ੀਰੇ-ਆਲਾ ਸੀ। ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਦਾ ਸੱਜਾ ਹੱਥ। ਕਦੇ ਅਜਿਹਾ ਸਮਾਂ ਹੀ ਨਹੀਂ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸਲਾਹ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਇਕ ਕਦਮ ਵੀ ਆਪਣੇ ਮਹੱਲ 'ਚੋਂ ਬਾਹਰ ਰੱਖਿਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਅਹਿਮ ਫੈਸਲਾ ਲਿਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਵਿਦੇਸ਼ੀ ਯਾਤਰਾ ਕੀਤੀ ਹੋਵੇ।

ਪਿਛਲੇ ਦਿਨੀਂ ਤਾਂ ਮੁਲਕ ਦੀ ਹਵਾ ਵੀ ਉਸ ਦੀ ਗੁਲਾਮ ਹੋ ਕੇ ਰਹਿ ਗਈ ਸੀ। ਆਖਿਰ ਵਜ਼ੀਰੇ-ਆਲਾ ਜਿਉਂ ਹੋਇਆ। ਪਾਲਿਸੀ-ਮੇਕਰ, ਪਾਲਿਸੀ ਬਰੋਕਰ। ਕਾਨੂੰਨ ਦੀ ਕਿਤਾਬ ਲਿਖਣ ਵਾਲਿਆਂ ਵੀ ਤਾਂ ਕੁਝ ਸੋਚ ਵਿਚਾਰ ਕੇ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਇੰਨੀ ਤਾਕਤ ਦਿੱਤੀ ਸੀ।

ਉੱਝ ਤਾਂ ਸ਼ਹਿਨਸ਼ਾਹ ਹੇਠਾਂ ਹੋਰ ਵਜ਼ੀਰ ਵੀ ਸਨ ਪਰ ‘ਨ’ ਦਾ ਰੁਤਬਾ ਕਾਬਿਲੇ-ਜ਼ਿਕਰ ਸੀ। ਹੁਣ ਉਸੇ ‘ਨ’ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

ਸਾਰੇ ਟੀਵੀ ਵਾਲਿਆਂ ਨੇ ਆਪਣੇ ਰੰਗਾਰੰਗ ਪ੍ਰੋਗਰਾਮ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਰੋਕ ਕੇ ਇਹ ਅਹਿਮ ਘਟਨਾ ਦੱਸੀ ਸੀ। ਰੇਡੀਓ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡ ਰੂਮ 'ਚੋਂ ਸ਼ਬਦ-ਬੰਦਗੀ ਦੇ ਰਿਕਾਰਡਾਂ ਦੀ ਜੰਗੀ ਪੱਧਰ 'ਤੇ ਭਾਲ ਸ਼ੁਰੂ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਅਖ਼ਬਾਰਾਂ ਦੀਆਂ ਸੁਰਖੀਆਂ ਦੇ ਪੁਆਇੰਟ ਜ਼ਰਾ ਜ਼ਿਆਦਾ ਮੋਟੇ ਕੰਪੋਜ਼ ਹੋਏ ਸਨ। ਉਹ ਵੀ ਕਾਲੀ ਪੱਟੀ ਦੇ ਘੇਰੇ 'ਚ।

ਸਕੂਲ ਕਾਲਜ ਬੰਦ ਹੋਣ ਸੰਬੰਧੀ ਐਲਾਨ ਹੋ ਚੁੱਕਿਆ ਸੀ। ਬਾਜ਼ਾਰ ਬੰਦ ਸਨ। ਲਗਦਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਇਨ੍ਹਾਂ ਪਲਾਂ 'ਚ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ ਉਪਰਲਾ ਸਾਹ ਉਪਰ ਤੇ ਹੇਠਲਾ ਸਾਹ ਹੇਠਾਂ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਸਿਰਫ ਵੱਡੇ ਸ਼ਹਿਰ ਲਈ ਸਪੈਸ਼ਲ ਬਸਾਂ ਚਲੀਆਂ ਸਨ।

ਤੇ ਫੇਰ ?

ਸੜਕਾਂ ਨੂੰ ਕੱਚ ਦੀਆਂ ਟੁੱਟੀਆਂ ਬੋਤਲਾਂ ਨੇ ਢੱਕ ਲਿਆ ਸੀ।

ਚਹੁੰ ਪਾਸੀਂ ਧੂੰਆਂ ਹੀ ਧੂੰਆਂ ਸੀ ਜਾਂ ਕਦੇ ਤੇਜ਼ ਤੇ ਕਦੇ ਮੱਠੀਆਂ ਪੈਂਦੀਆਂ ਅੱਗ ਦੀਆਂ ਲਾਟਾਂ ਸਨ।

‘ਨ’ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਕਿਸ ਦਿਨ ਹੋਣਾ ਹੈ?—ਇਸ ਸੰਬੰਧੀ ਆਪੋ ਆਪਣੇ ਅੰਦਾਜ਼ੇ ਸਨ। ਕਿਆਫੇ ਸਨ।

ਪ੍ਰਸ਼ਾਸਨ ਨੇ ਕਈ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ‘ਚ ‘ਲਾਅ ਐਂਡ ਆਰਡਰ’ ਬਣਾਈ ਰੱਖਣ ਲਈ ਕਰਫਿਊ ਲਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਕਰਫਿਊ ਤਾਂ ਆਮ ਸ਼ਹਿਰੀ ਲਈ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਨਾ। ਫੇਰ ਕਿਹੜਾ ਮਾਈ ਦਾ ਲਾਲ ਜੰਮਿਆਂ ਸੀ ਜਿਹੜਾ ‘ਹ’ ਦੀ ਗੱਡੀ ਰੋਕਦਾ ਜਾਂ ਖੜਾ ਕੇ ਚੈੱਕ ਕਰਦਾ।

‘ਹ’ ਦੀ ਗੱਡੀ ਆਪਣੇ ਮਿਸ਼ਨ ‘ਚ ਵਾਹੋ—ਦਾਹੀ ਦੌੜ ਰਹੀ ਸੀ।

ਇਧਰ ‘ਓ’ ਤੇ ‘ਅ’, ‘ਸ’ ਦੀ ਕੋਠੀ ‘ਚ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਵਿਚਕਾਰ ਮੇਜ਼ ਪਿਆ ਸੀ।

ਤਿੰਨਾਂ ਨੇ ਲੱਤਾਂ ਮੇਜ਼ ‘ਤੇ ਟਿਕਾਈਆਂ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਸੱਜੇ ਪਾਸੇ ਐਲ. ਸੀ. ਡੀ. ਪਈ ਸੀ। ਪੰਜ ਸੱਤ ਮਿੰਟਾਂ ਪਿੱਛੋਂ ਉਹ ਐਲ. ਸੀ. ਡੀ. ਦੀ ਸਕਰੀਨ ‘ਤੇ ਨਜ਼ਰਾਂ ਟਿਕਾ ਦਿੰਦੇ—ਇਸ ਆਸ ਨਾਲ ਕਿ ਪਤਾ ਤਾਂ ਲੱਗੇ ਕਿ ਉਹ ਕਿਹੜਾ ਸੁੱਚਾ ਸੂਰਮਾ ਸੀ ਜਿਸ ‘ਨ’ ਸਾਹਿਬ ਦਾ ਦਿਨ ਦਿਹਾੜੇ ਕਤਲ ਕਰਨ ਦਾ ਜੇਰਾ ਕੀਤਾ। ਪਰ ਐਲ. ਸੀ. ਡੀ. ਦੀ ਸਕਰੀਨ ‘ਤੇ ਤਾਂ ਭਜਨਾਂ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੋਈ ਦੂਜੀ ਵੰਨਗੀ ਪਿਛਲੇ ਡੇਢ ਘੰਟੇ ਤੋਂ ਨਹੀਂ ਦਿੱਸੀ ਸੀ।

ਖਿੱਝ ਕੇ ‘ਸ’ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਭੈਣ ਦੀ ਜਾਵਿਆ—ਕਮਾਲ ਕਰਤੀ—ਬੱਸ ਇਕੋ ਵਾਰ ਖ਼ਬਰ ਦੇ ਕੇ ਸਾਲੇ ਚੁੱਪ ਕਰ ਗਏ।”

‘ਓ’ ਨੇ ਉਸ ਦੀ ਸੁਰ ‘ਚ ਸੁਰ ਮਿਲਾਈ ਸੀ, “ਪਤਾ ਨੂੰ ਡਾਇਰੈਕਟਰ ਦੇ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਇਹ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਨੂੰ ਆਈ ਬਈ ਆਹ ਵੇਲਾ ਭਜਨਾਂ ਦਾ ਨਹੀਂ ਸਗੋਂ ‘ਨ’ ਜੀ ਦੇ ਪਵਿੱਤਰ ਵਿਚਾਰਾਂ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਨਾਲ ਸੰਬੰਧਤ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗਜ਼ ਨੂੰ ਦਿਖਾਉਣ ਦਾ ਆਂ।”

“ਉਹ ਜ਼ਰੂਰ ਵਿਰੋਧੀ ਗੁੱਟ ਦਾ ਹੋਣਾ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਉਸ ਬੇਵਕੂਫ ਨੇ ਸਾਰੀਆਂ ਰਿਕਾਰਡਿੰਗਜ਼ ਡੈਸਟਰਾਏ ਕਰ ਦਿੱਤੀਆਂ ਹੋਣ।”

“ਭੋਲਿਆ ਪਾਤਸ਼ਾਹਾਂ ਉਸ ਦੇ ਹੇਠਾਂ ਪ੍ਰੋਡਿਊਸਰਜ਼ ਵੀ ਹੁੰਦੇ।”

‘ਸ’ ਉੱਠ ਕੇ ਆਪਣੀ ਕੋਠੀ ਦੇ ਬਾਹਰਲੇ ਗੇਟ ਤੱਕ ਗਿਆ ਸੀ। ਬਾਡੀ—ਗਾਰਡ ਤੰਬੂ ਦੇ ਬਾਹਰ ਤਰਪੈਲ ਵਿਛਾਈ ਤਾਸ਼ ਖੇਡ ਰਹੇ ਸਨ। ਰਫਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਪੱਟਾਂ ਉਪਰ ਰੱਖੀਆਂ ਸਨ। ਜਦੋਂ ਕਰਫਿਊ ਹੀ ਲਗਾ ਸੀ ਫੇਰ ਇਧਰ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਐਵੇਂ ਭੰਗ ਦੇ ਭਾੜੇ ਮਰ ਕੇ ਕੀ ਖੱਟਣਾ ਸੀ।

ਉਸ ਦੂਰ ਤਕ ਨਜ਼ਰ ਦੌੜਾਈ ਸੀ। ਚਹੁੰ ਪਾਸੀਂ ਸੁੰਨ ਪਸਰੀ ਸੀ।

ਇਰਾਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦਾ ਇਹ ਹੋਇਆ ਸੀ ਕਿ ਆਪਣੇ ਬਾਡੀ—ਗਾਰਡਾਂ ਕੋਲ ਜਾਵੇ

ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅਲਰਟ ਰਹਿਣ ਲਈ ਕਹਿ ਆਵੇ ਪਰ ਉਸ ਵਿਚਾਰ ਬਦਲ ਲਿਆ ਸੀ। ਆਪਣਾ ਕੀ ਜਾਂਦਾ—ਮੌਜ ਕਰਨ ਦਿਉ। ਐਸ਼ ਲੈ ਲੈਣ।

ਤਾਸ਼ ਖੇਡਦੇ ਜੁਆਨ ਉਸ ਨੂੰ ਚੰਗੇ—ਚੰਗੇ ਲੱਗੇ ਸਨ। ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਪਿਤਾ ਜੀ ਦੀ ਸਮਝਾਈ ਹੋਈ ਕੰਮ ਦੀ ਗੱਲ, “ਆਪਣੇ ਡਰਾਈਵਰ ਤੇ ਸੁਰੱਖਿਆ ਅਮਲੇ ਦਾ ਖਾਸ ਖਿਆਲ ਰੱਖਣਾ ਚਾਹੀਦਾ,” ਇਕ ਵਾਰ ਫੇਰ ਯਾਦ ਆਈ ਸੀ। ਉਸ ਦੇ ਮਨ ‘ਚ ਆਇਆ ਕਿ ਕਾਕੂ ਨੂੰ ਕਹੋ ਕਿ ਇਕ ਬੋਤਲ ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਦੇ ਆਵੇ। ਐਦਾਂ ਦੇ ਮੌਕੇ ਤਾਂ ਰੱਬ ਸਬੱਬੀ ਮਿਲਦੇ ਹਨ ਪਰ ਬਾਹਰ ਬੈਠੇ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਉਸ ਇਕੋ ਝਟਕੇ ‘ਚ ਇਹ ਵਿਚਾਰ ਮਨੋ ਵਿਸਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਬਦਨਾਮੀ ਹੋਣ ਦਾ ਡਰ ਸੀ। ਅੰਦਰ ਬੈਠ ਕੇ ਬੰਦਾ ਜੋ ਮਰਜ਼ੀ ਖਾ ਪੀ ਲਵੇ। ਭਾਵੇਂ ਬਾਹਰ ਕਰਫਿਊ ਲਗਾ ਸੀ ਪਰ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਅੱਖਾਂ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਬੰਦ ਕਰ ਰੱਖੀਆਂ। ਫੇਰ ਐਸ ਵੇਲੇ ਸਮਾਂ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਦੋਂ ਹੱਥ ਦੀਆਂ ਤਲੀਆਂ ‘ਚੋਂ ਤਲਕ ਜਾਵੇ।

ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਹੀ ਉਹ ‘ਅ’ ਤੇ ‘ਓ’ ਕੋਲ ਆ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਚੀਜ਼ ਦੀ ਲੋੜ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਕੋਠੀ ‘ਚ ਹਰੇਕ ਚੀਜ਼ ਮਿਲ ਸਕਦੀ ਹੈ। ਇਸ ਪੱਖੋਂ ਉਸ ਦੀ ਬੀਵੀ ਉਸ ਨਾਲੋਂ ਕਈ ਗੁਣਾਂ ਸਿਆਣੀ ਹੈ।

“‘ਹ’ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਹੁਣ ਤਾਈਂ ਆ ਜਾਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਸੀ,” ‘ਓ’ ਨੇ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੋ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“‘ਹੂੰ। ਚਾਹੀਦਾ ਤਾਂ ਸੀ। ਵੈਸੇ ਤਾਂ ਉਹ ਸਾਡੇ ਸਾਰਿਆਂ ਨਾਲੋਂ ਤੇਜ਼ ਨੇ। ਪਤਾ ਨੂੰ ਕਿੱਥੇ ਫਸ ਗਏ...” ‘ਸ’ ਨੇ ਕਿਹਾ ਤੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਟੈਲੀਫੋਨ ਕਰਾਂ?”

“ਨੂੰ। ਰਿਹਾ ਨਾ ਫੇਰ ਉਹੀ। ਐਦਾਂ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਟੈਲੀਫੋਨ ਤੇ ਨੂੰ ਪੁੱਛੀਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ।”

‘ਸ’ ਨੇ ਸੌਰੀ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਬਹੁਤ ਵੱਡੀ ਗਲਤੀ ਹੋਣ ਜਾ ਰਹੀ ਹੋਵੇ।

ਅਜੇ ਤਾਂ ਉਹ ਪਿਛਲੀ ਗਲਤੀ ਦਾ ਖਮਿਆਜ਼ਾ ਭੁਗਤ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਇਸੇ ਲਈ ਤਾਂ ਉਹ ਹੁਣ ਤਾਈਂ ਚੇਅਰਮੈਨ ਦੀ ਪੌੜੀ ਤੋਂ ਅਗਲਾ ਪੌੜਾ ਨਹੀਂ ਚੜ੍ਹ ਸਕਿਆ।

ਉਸ ਨੇ ਸਿਰ ਨੂੰ ਐਦਾਂ ਝਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ਜਿਵੇਂ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ—‘ਮਨਾ ਉਸ ਘਟਨਾ ਨੂੰ ਇਸ ਵੇਲੇ ਯਾਦ ਨਾ ਕਰਨ ‘ਚ ਹੀ ਭਲਾ ਹੈ। ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਤੇਰੇ ਕੋਲ ਇਸ ਵਾਰੀ ਵੀ ਮੌਕਾ ਸੰਭਾਲ ਨਹੀਂ ਹੋਣਾ।’

“ਮੈਂ ਪਤਾ ਕਰ ਕੇ ਆਵਾਂ,” ‘ਓ’ ਨੇ ਗਲਾਸ ਖਾਲੀ ਕਰਕੇ ਦੋਹਾਂ ਨੂੰ ਸਲਾਹ ਮਾਰਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ।

“ਨੂੰ।” ‘ਅ’ ਤੇ ‘ਸ’ ਅਗੜ—ਪਿਛੜ ਬੋਲੇ ਸੀ।

“ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ—ਵਿਚਲੀ ਗੱਲ ਕਿਉਂ ਨੂੰ ਸਮਝਦੇ। ਜੇ ਤੁਸੀਂ ਚਲੇ ਗਏ ਤੇ ‘ਹ’ ਸਾਹਿਬ ਆ ਗਏ—ਫੇਰ ਗੱਲ ਤਾਂ ਉਥੇ ਹੀ ਖੜ੍ਹੀ ਰਹੇਗੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਉਡੀਕਦੇ ਸੀ। ਫਿਰ ਜੇ ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਾ ਉਡੀਕਿਆ ਤਾਂ ਮਗਰੋਂ ਬੁੱਲ੍ਹ ਟੇਰੇਗੇ। ਸਮਾਂ ਅਗੇ ਬੋੜ੍ਹਾ। ਕੀ ਪਤਾ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਹੀ ‘ਨ’ ਜੀ ਦਾ ਅੰਤਮ ਸਸਕਾਰ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਜਾਵੇ। ਫੇਰ ਠਨ—ਠਨ ਗੋਪਾਲ ਕਰਨ ਜੋਗੇ

ਰਹਿ ਜਾਵਾਂਗੇ ਨਾ,” ‘ਸ’ ਨੇ ਸਮਝਾਉਣ ਦੇ ਲਹਿਜੇ ‘ਚ ਕਿਹਾ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ‘ਓ’ ਕੋਲ ਬੋਲਣ ਜੋਗਾ ਕੁਝ ਵੀ ਨਹੀਂ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਐਲ. ਸੀ. ਡੀ. ਦੀ ਸਕਰੀਨ ‘ਤੇ ਚਿਹਰਾ ਬਦਲਿਆ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਆਪਣੇ ਕੰਨ ਉਧਰ ਲਾ ਦਿੱਤੇ ਸਨ ਪਰ ਪੰਦਰਾਂ ਮਿੰਟਾਂ ਦੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਵਿਚ ਇਕ ਵਾਰੀ ਵੀ ਅਨਾਊਂਸਰ ਨੇ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਜ਼ਿਕਰ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ ਸੀ ਕਿ ‘ਨ’ ਜੀ ਦਾ ਕਤਲ ਕਿਸ ਕੀਤਾ।

“ਐਹ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਦੇ...ਰੱਖਿਆ,” ‘ਸ’ ਦੇ ਮਨ ‘ਚ ਆਇਆ ਸੀ ਕਿ ਖਾਲੀ ਗਲਾਸ ਚੁੱਕ ਕੇ ਸਕਰੀਨ ‘ਤੇ ਮਾਰ ਕੇ ਇਸ ਨੂੰ ਟੁਕੜੇ-ਟੁਕੜੇ ਕਰ ਦੇਵੇ।

ਪਰ ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ‘ਓ’ ਨੇ ਉਸਦਾ ਧਿਆਨ ਆਪਣੇ ਵੱਲ ਮੋੜ ਲਿਆ ਸੀ। “ਕਰਫਿਊ ਤਾਂ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਅਵੱਸ਼ ਖੁੱਲ੍ਹ ਜਾਊ।”

“ਖੁੱਲ੍ਹੇਗਾ ਤਾਂ ਲੋਕ ‘ਨ’ ਜੀ ਦੇ ਅੰਤਮ ਦਰਸ਼ਨ ਕਰਨ ਜਾਣਗੇ।”

ਵਿਚਲੀ ਗੱਲ ਦੀ ਇਕ ਵੀ ਕੰਨੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਫੜੀ ਨਹੀਂ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਗੱਲ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰਦੇ ਤੇ ਵਿਚਕਾਰ ਹੀ ਛੱਡ ਕੇ ਇਕ ਦੂਜੇ ਦੇ ਮੂੰਹ ਵੱਲ ਦੇਖਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ। ਕੋਈ ਹੋਰ ਵੇਲਾ ਹੁੰਦਾ ਤਾਂ ‘ਓ’, ਆਪਣੀ ਫੈਕਟਰੀ ਦੀ ਕਥਾ ਛੇੜਦਾ। ‘ਅ’ ਆਪਣੀ ਫੌਜੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦੇ ਕਿੱਸੇ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਤੇ ‘ਸ’ ਆਪਣੀ ਖੇਤੀਬਾੜੀ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਬਾਹਰੋਂ ਮੰਗਵਾਈਆਂ ਗਊਆਂ ਦੀਆਂ ਸਿਫਤਾਂ ਦੇ ਪੁਲ੍ਹ ਬੰਨ੍ਹਦਾ।

‘ਓ’ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ‘ਅ’ ਆਪਣੇ ਜ਼ਿਲ੍ਹੇ ਤੋਂ ਚੁਣਿਆ ਐਮ. ਪੀ. ਹੈ। ‘ਸ’ ਚੇਅਰਮੈਨ ਹੈ।

‘ਹ’ ਇਸ ਇਲਾਕੇ ‘ਚ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਾਰਟੀ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਹੈ। ਗੱਡ-ਫਾਦਰ।

ਇਕ ਗੱਲ ਮੰਨਣ ਵਾਲੀ ਸੀ ਕਿ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਹੁੱਆਂ ਦੀ ਆਪਸ ‘ਚ ਰਾਸ ਮਿਲਦੀ ਸੀ। ਜੇ ਰੋਜ਼ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਹਫ਼ਤੇ ‘ਚ ਇਕ ਔਧ ਵਾਰ ਇਨ੍ਹਾਂ ਚਹੁੱਆਂ ਦਾ ਮੇਲ ਅਵੱਸ਼ ਹੁੰਦਾ ਸੀ। ਥਾਂ ਭਾਵੇਂ ‘ਸ’ ਦੇ ਫਾਰਮ ‘ਚ ਪਾਈ ਹੋਈ ਕੋਠੀ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ‘ਓ’ ਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਦਾ ਬਾਰ-ਨੁਮਾ ਕਮਰਾ ਜਾਂ ‘ਅ’ ਦੀ ਡੀਫੈਂਸ ਕਾਲੋਨੀ ਦਾ ਖੁੱਲ੍ਹਾ-ਝੁੱਲ੍ਹਾ ਲਾਅਨ। ‘ਹ’ ਬਿਨਾਂ ਤਾਂ ਇਹ ਸਾਹ ਨਹੀਂ ਲੈਂਦੇ ਸਨ ਤੇ ‘ਹ’ ਦਾ ਸਾਹ ਵੀ ਇਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਗਹਿਣੇ ਰੱਖਿਆ ਹੋਇਆ ਹੈ।

ਸਾਹਮਣੇ ਗੇਟ ਵਾਲੇ ਪਾਸਿਉਂ ਕਾਰ ਦੇ ਰੁਕਣ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਤਾਂ ਤਿੰਨੇ ਸਾਵਧਾਨ ਹੋ ਕੇ ਬੈਠ ਗਏ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਦਿਲਾਂ ਦੀ ਧੜਕਣ ਤੇਜ਼ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

‘ਹ’ ਸਾਹਿਬ ਹੌਲੀ-ਹੌਲੀ ਉਨ੍ਹਾਂ ਵੱਲ ਆ ਰਹੇ ਸਨ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਅਸਲੀ ਖ਼ਬਰ ਜਾਣਨ ਦੀ ਉਤਸੁਕਤਾ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਵਸ ‘ਚ ਨਹੀਂ ਆ ਰਹੀ ਸੀ।

ਕੋਈ ਪੁੱਛਦਾ, ਇਸ ਤੋਂ ਪਹਿਲਾਂ ਹੀ ‘ਹ’ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਜਾਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਤੇ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਆਪਣੇ ਡਰਾਈਵਰ ਨੂੰ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਕਾਕਾ, ਤੈਨੂੰ ਵੀ ਭੁੱਖ ਲੱਗੀ ਹੋਣੀ। ਸਵੇਰੇ ਦੀ ਔਡੀ ਜ਼ਮੀਨ ਤੇ ਲਾ ਕੇ ਨੂੰ ਦੇਖੀ। ਗੱਡੀ ਅੰਦਰ ਲੈ ਆ ਤੇ ਕੁਸ਼ ਖਾ ਪੀ ਲੈ-ਅਜੇ ਘੰਟਾ ਕੁ ਇਥੇ ਰੁਕਣਾ ਪੈਣਾ।”

“ਘੰਟਾ ਕੁ ਰੁਕਣਾ ਪੈਣਾ,” ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਅਦਿੱਖ ਚਿੰਤਾ ਨੇ ਆ

ਘੇਰਿਆ ਸੀ।

ਪਰ ਪੁੱਛਣ ਦਾ ਹੀਆਂ ਕੋਈ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਤਿੰਨੇ ਜਾਣਦੇ ਸਨ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਾਈ ‘ਹ’ ਸਾਹਿਬ ਮੂਝ ‘ਚ ਨਹੀਂ ਹੋਣਗੇ-ਉਦੋਂ ਤਾਈਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲੋਂ ਪੂਰੀ ਤਰ੍ਹਾਂ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਕੀਤੀ ਜਾਣੀ।

‘ਸ’ ਨੇ ਗਿਲਾਸ ‘ਚ ਬਰਫ਼ ਦੇ ਟੁਕੜੇ ਪਾਏ ਸਨ। ‘ਹ’ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ ਤੇ ਗਿਲਾਸ ਅੱਧਾ ਕੁ ਕਰਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਹੱਥ ‘ਚ ਫੜਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਸਵੇਰੇ ਦੇ ਥੱਕ ਗਏ ਹੋਣੇ। ਲਉ ਪਹਿਲਾਂ ਮੋਸ਼ਨ ਬਣਾਉ।”

‘ਹ’ ਨੇ ਨੀਵੀਂ ਪਾਈ ਹੀ ਗਿਲਾਸ ਫੜਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਨ੍ਹਾਂ ਅੰਦਰ ਪਈ ਖੋਹ ਨੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਪੀਣ ਤੋਂ ਰੋਕ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਜਿਉਂ ਦਾ ਤਿਉਂ ਗਿਲਾਸ ਮੇਜ਼ ‘ਤੇ ਰੱਖ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ਸੌਫੇ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਕੇ ਅੱਖਾਂ ਬੰਦ ਕਰ ਲਈਆਂ ਸਨ।

‘ਸ’ ਨੇ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੁੰਦਿਆਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ, “ਕੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ ਭਾਈ ਸਾਹਿਬ?”

‘ਹ’ ਨੇ ਢਿੱਡ ‘ਤੇ ਹੱਥ ਫੇਰਿਆ ਤੇ ਬੋਲਿਆ ਸੀ, “ਯਾਰ ਸਵੇਰ ਦੀ ਇਕ ਵਾਰ ਹੀ ਚਾਹ ਪੀਤੀ। ਫੇਰ ਚਲ ਸੌ ਚਲ ਲਗੀ ਰਹੀ। ਹੁਣ ਪਹਿਲਾਂ ਮੈਂ ਕੁਸ਼ ਖਾਵਾਂਗਾ।”

ਆਪਣੇ ਨੌਕਰ ਨੂੰ ਆਵਾਜ਼ ਮਾਰਨ ਦੀ ਬਜਾਏ ‘ਸ’ ਆਪ ਰਸੋਈ ‘ਚ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਗਰਮ ਮੀਟ ਦਾ ਡੋਗਾ, ਮੱਖਣ ਦੀਆਂ ਟਿੱਕੀਆਂ ਤੇ ਬਰੈਡਪੀਸ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ। ਉਸ ਨੂੰ ‘ਹ’ ਦੀ ਇਸ ਕਮਜ਼ੋਰੀ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੱਖਣ ਨਾਲ ਬਰੈਡ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਤੇ ਚਮਚੇ ਨਾਲ ਤਰੀ।

ਤਿੰਨੇ ਉਸ ਨੂੰ ਖਾਂਦੇ ਨੂੰ ਚੋਰ ਅੱਖ ਨਾਲ ਦੇਖਣ ਲਗੇ ਸਨ।

‘ਹ’ ਨੇ ਹੱਥ ਧੋ ਕੇ ਘੜੀ ਦੇਖੀ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਵੱਜਣ ‘ਚ ਪੰਜ ਮਿੰਟ ਰਹਿੰਦੇ ਸਨ। ਇਥੇ ਆਇਆਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਘੰਟਾ ਹੋ ਚਲਿਆ ਸੀ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਆਪ ਆਪਣੇ ਵੱਸ ‘ਚ ਆਉਂਦਾ ਜਾਪਿਆ ਸੀ। ਭੁੱਖਾ ਢਿੱਡ ਪਹਿਲਾਂ ਖਾਣਾ ਮੰਗਦਾ ਹੈ। ਬਾਕੀ ਗੱਲਾਂ ਬਾਅਦ ‘ਚ।

“‘ਨ’ ਜੀ ਦਾ ਕਤਲ ‘ਫ’ ਬਰਾਦਰੀ ਦੇ ਇਕ ਛੋਕਰੇ ਨੇ ਕੀਤਾ। ਉਹ ਆਜ਼ਾਦੀ ਦਿਹਾੜੇ ‘ਤੇ ਝੰਡਾ ਚੜ੍ਹਾਉਣ ਗਏ ਸਨ ਕਿ ਪਿਛੋਂ ਦੀ ਵਾਰ ਕੀਤਾ।” ‘ਨ’ ਨੇ ਕੰਮ ਦੀ ਗੱਲ ਦੱਸੀ ਸੀ।

“‘ਫ’ ਬਰਾਦਰੀ ਨੇ।” ਤਿੰਨਾਂ ਨੂੰ ਅਚੰਭਾ ਹੋਇਆ ਸੀ। ‘ਫ’ ਬਰਾਦਰੀ ਤਾਂ ਬੜੀ ਭਲੀਮਾਨਸ ਮੰਨੀ ਗਈ ਸੀ। ਇੰਨੇ ਸਾਲਾਂ ਤੋਂ ਡਰੀ ਕੁਚਲੀ। ਬੰਦਾ ਤਾਂ ਕੀ ਕਦੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ‘ਚੋਂ ਕੋਈ ਕੁੱਤਾ ਮਾਰਨ ਦਾ ਹੀਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਿਆ ਸੀ।

“ਗੱਲ ਤੁਹਾਡੀ ਹੀ ਨੂੰ-ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੈਰਾਨੀ ਹੁੰਦੀ ਆ। ਮੈਨੂੰ ਵੀ ਹੋਈ ਸੀ ਪਰ ਸੱਚ ਇਹੀ ਆ।”

“ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਅਜੇ ਵੀ ਇਤਬਾਰ ਨੂੰ ਆਉਂਦਾ,” ‘ਓ’ ਨੇ ਆਪਣੀ ਸ਼ੰਕਾ ਪ੍ਰਗਟਾਈ ਸੀ।

“ਕਤਲ ਕਿਉਂ ਹੋਇਆ? ਇਹ ਵੇਲਾ ਅਜਿਹਾ ਸੋਚਣ ਦਾ ਨੂੰ-ਸਗੋਂ ਕੁਝ ਕਰਨ ਦਾ ਹੈ,” ‘ਹ’ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ‘ਚ ਚਿੜਚਿੜਾਪਨ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਸਾਡੇ ਲਈ ਕੀ ਹੁਕਮ ਆ?” ‘ਅ’ ਤੇ ‘ਸ’ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਬੋਲੇ ਸਨ ਤੇ ਉੱਠ ਕੇ ‘ਹ’ ਦੇ ਸਾਹਮਣੇ ਪਏ ਮੇਜ਼ ‘ਤੇ ਆ ਬੈਠੇ ਸਨ।

“.....ਹੁਣ ਇਹ ਵੀ ਮੈਨੂੰ ਦੱਸਣਾ ਪਊ। ‘ਸ’ ਸਾਹਿਬ ਤੁਹਾਡੀ ਔਧੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਪੋਲਿਟਿਕਸ ‘ਚ ਲੰਘ ਗਈ-ਪਰ ਤੁਹਾਡਾ ਦਿਮਾਗ ਬੋਥਾ ਰਿਹਾ-ਫੌਜ ਦੀ ਕੈਪਟਨੀ ਵੀ ਰਿਜ਼ਰਵਕੋਟੇ ‘ਚ ਤਾਂ ਨੂੰ ਮਿਲੀ ਸੀ। ਹੁਣ.....,” ‘ਹ’ ਨੇ ਆਪਣੀ ਗੱਲ ਅਧੂਰੀ ਛੱਡ ਕੇ ਆਪਣੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ‘ਤੇ ਕਿਲ ਵਾਂਗੂੰ ਠੋਕ ਦਿੱਤੀਆਂ ਸਨ।

ਜੰਗਲ-1

ਤਿੰਨ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ।

‘ਓ’ ਦੀ ਸ਼ਹਿਰੋਂ ਬਾਹਰ ਪੈਂਦੀ ਫੈਕਟਰੀ ਦੇ ਬਾਰ-ਨੁਮਾ ਕਮਰੇ ‘ਚ ਚਾਰੇ ਜਣੇ ਬੈਠੇ ਸਨ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਇੱਕ ਇੱਕ ਹੀ ਪੈਂਗ ਲਾਇਆ ਸੀ। ਉਹ ਖੁਸ਼ੀ ਦੇ ਮੂਡ ‘ਚ ਸਨ। ਜਿਵੇਂ ਜੋ ਕੁਝ ਹੋਇਆ ਸੀ ਜਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੀਤਾ ਸੀ, ਉਸ ਸਭ ਕਾਸੇ ਤੋਂ ਉਹ ਸਤੁੰਸ਼ਟ ਹੋਣ।

“ਚੁੱਕੋ”, ‘ਓ’, ‘ਸ’ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੰਦੂਰੀ ਮੁਰਗਿਆਂ ਦੀ ਪਲੇਟ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ ਹੈ।

‘ਸ’ ਬੋੜਾ ਜਿਹਾ ਗੰਭੀਰ ਹੁੰਦਾ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਇਸ ਵਾਰੀ ਆਪਣੇ ਖਾਸ ਬੰਦੇ ਵੀ ਭੇਟ ਚੜ੍ਹ ਗਏ।”

“ਕਿੰਨੇ ਕੁ?” ‘ਅ’ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ।

“ਸੱਤ,” ‘ਸ’ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਦੱਸਦਾ ਹੈ।

“ਲੈ-ਤੂੰ ਸੱਤਾਂ ਨੂੰ ਰੋਣਾਂ। ਮੇਰੇ ਪੰਦਰਾਂ ਜਣੇ ਬਲੀ ਦਾ ਬੱਕਰਾ ਬਣੇ। ਐਨਾ ਕੁ ਠੁਕਸਾਨ ਝਲਣਾ ਹੀ ਪੈਂਦਾ,” ਕਹਿ ਕੇ ‘ਅ’ ਪੈਂਗ ਪਾਉਣ ਲੱਗਾ ਹੈ।

“ਮੈਂ ਤੁਹਾਡੇ ਨਾਲੋਂ ਠੀਕ ਰਿਹਾ,” ਹੁਣ ‘ਓ’ ਬੋਲਿਆ ਹੈ।

“ਕਿਵੇਂ?” ਦੋਵੇਂ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਪੁੱਛਦੇ ਹਨ।

“ਆਪਣਾ ਕੋਈ ਨੂੰ ਮਰਿਆ-ਦੁਜਿਆਂ ਦੀ ਮੈਨੂੰ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨੂੰ।”

“ਫਾਇਦਾ ਤਾਂ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਹੋਇਆ।” ‘ਹ’ ਨੇ ਗੁੱਝੀ ਗੱਲ ਕੀਤੀ ਹੈ।

ਫੇਰ ਤਿੰਨੇ ਮੁਸਕੜੀਆਂ ਹੱਸੇ ਹਨ। ਜਿਵੇਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਪਰਫਾਰਮੈਂਸ ਠੀਕ ਹੀ ਰਹੀ ਹੋਵੇ। ਉਹ ਇਕ-ਇਕ ਪੈਂਗ ਹੋਰ ਲੈਂਦੇ ਹਨ ਤਾਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਆਪਣਾ ਕੱਦ ਹੋਰ ਉੱਚਾ ਲੱਗਦਾ ਹੈ। ਕੋਈ ਆਪਣੇ ਆਪ ਨੂੰ ਮੰਤਰੀ ਦੀ ਕੁਰਸੀ ‘ਤੇ ਬੈਠਾ ਦੇਖਦਾ ਹੈ ਤੇ ਕੋਈ ਐਮ. ਪੀ. ਬਣਿਆ ਬੈਠਾ ਹੈ। ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ ਹੈ ਕਿ ਦੁਖ ਭਰੇ ਦਿਨ ਬੀਤੇ ਹੋ ਭਈਆ ਅਬ ਸੁਖ ਆਓਰੇ।

ਹੁਣ ਸਾਰੇ ਚੁੱਪ ਹਨ। ਸਿਪ ਕਰਨ ਲੱਗੇ ਹਨ। ਖਾ ਰਹੇ ਹਨ। ਕੁਝ ਕਹਿਣਾ/

ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੇ ਹਨ ਪਰ ਕੋਈ ਵੀ ਪਹਿਲ ਨਹੀਂ ਕਰਦਾ।

“ਬਾਲ ਬੱਚੇ ਤਾਂ ਠੀਕ ਆ,” ‘ਹ’ ਨੇ ‘ਓ’ ਕੋਲੋਂ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਘਰ ਦੀ ਸੁਖ ਸਾਂਦ ਪੁੱਛੀ ਹੈ।

“ਮੈਂ ਤਾਂ ਕੋਠੀ ਨੂੰ ਬਾਹਰੋਂ ਜਿੰਦਰਾ ਲਵਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।”

“ਮੇਰੇ ਬਾਡੀਗਾਰਡ ਤਾਂ ਕੁੱਤੇ-ਬਿੱਲੀ ਨੂੰ ਅੰਦਰ ਨੂੰ ਲੰਘਣ ਦਿੰਦੇ-ਮਰਦ-ਜਾਤ ਵੀ ਕੀ ਮਜ਼ਾਲ।”

“ਬੱਚਿਆਂ ਬਾਰੇ ਪਹਿਲਾਂ ਸੋਚ ਲਿਆ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਦਿਨ ਫਾਰਮ ‘ਤੇ ਮੌਜ ਨਾਲ ਰਹੇ।”

ਤਿੰਨਾਂ ਬਾਰੋ-ਬਾਰੀ ਦੱਸਿਆ ਹੈ।

“ਤੁਸੀਂ ਆਪਣੇ ਬਾਰੇ ਦੱਸਿਆ ਨੂੰ,” ‘ਓ’ ਨੇ ‘ਹ’ ਵੱਲ ਨੂੰ ਮੂੰਹ ਕਰਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ।

“ਮੇਰਾ ਵੱਡਾ ਮੁੰਡਾ ‘ਕ’ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ।”

“‘ਕ’ ਮਾਰਿਆ ਗਿਆ ਹੈ-ਹੈ-ਪਰ ਸਾਨੂੰ ਪਤਾ ਕਿਉਂ ਨੂੰ ਲੱਗਾ?” ਤਿੰਨੇ ਹੈਰਾਨ-ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਦੇ ਹਨ, “ਤੁਸੀਂ ਸਾਨੂੰ ਇਨਫਾਰਮ ਨੂੰ ਕੀਤਾ?”

“ਚੰਗਾ ਹੀ ਹੋਇਆ,” ‘ਹ’ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ‘ਤੇ ਕੋਈ ਪ੍ਰੇਸ਼ਾਨੀ ਨਹੀਂ ਹੈ। ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰੇ ‘ਤੇ ਫੈਲੀ ਵਿਆਕੁਲਤਾ ਨੂੰ ਘੱਟ ਕਰਦਾ ਹੋਇਆ ‘ਹ’ ਕਹਿੰਦਾ ਹੈ, “ਚੰਗਾ ਹੀ ਹੋਇਆ-ਤੁਸੀਂ ਪੁੱਛੋਗੇ-ਇਸ ਵਿਚ ਚੰਗਾ ਹੋਣ ਵਾਲੀ ਕਿਹੜੀ ਗੱਲ ਆ ਗਈ। ਉਹ ਆਪਣਾ ਹੀ ਪਾਲਿਟਿਕਸ ਖੇਡਣ ਲੱਗ ਪਿਆ ਸੀ। ਉਹ ‘ਫ’ ਬਰਾਦਰੀ ਦੇ ਨਾਲ ਜਾ ਖੜਿਆ। ਜੇ ਇਕ ਪਾਰਟੀ ਪ੍ਰਧਾਨ ਦਾ ਮੁੰਡਾ ਹੀ ਐਦਾਂ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਵੇ ਤਾਂ ਬਾਕੀਆਂ ਦਾ ਕੀ ਹੋਵੇਗਾ।...ਤੇ ਮੈਂ ਆਪ ਉਸ ਦੇ ਗੋਲੀ ਮਰਵਾ ਦਿੱਤੀ,” ਕਹਿੰਦਿਆਂ ‘ਹ’ ਨੇ ਗਿਲਾਸ ਖਾਲੀ ਕਰ ਦਿੱਤਾ ਤੇ ‘ਓ’ ਨੂੰ ਹੋਰ ਪੈਂਗ ਪਾਉਣ ਲਈ ਇਸ਼ਾਰਾ ਕੀਤਾ ਹੈ।

ਹੁਣ ‘ਹ’ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਤਿੰਨਾਂ ਦੇ ਚਿਹਰਿਆਂ ਤੋਂ ਰੋਣਕ ਗਾਇਬ ਹੋ ਗਈ ਸੀ।

“ਚੁੱਕੋ ਆਪਣੇ-ਆਪਣੇ ਗਿਲਾਸ ਤੇ ਜਸ਼ਨ ਮੰਨਾਉ.....” ‘ਹ’ ਮਸਤੀ ‘ਚ ਆ ਕੇ ਹੁਕਮ ਸੁਣਾਉਂਦਾ ਹੈ।

ਉਹ ਚੀਕਾਂ ਮਾਰ ਰਹੇ ਹਨ। ਇਕ ਦੂਜੇ ਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਕੇ ਨੱਚਣ ਲੱਗੇ ਹਨ। ‘ਅ’ ਅਸ਼ਲੀਲ ਬੋਲੀ ਪਾਉਂਦਾ ਹੈ। ‘ਓ’ ਤਾੜੀਆਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ‘ਸ’ ਬੋਲੇ-ਬੋਲੇ ਕਰ ਰਿਹਾ ਹੈ। ‘ਹ’ ਹੱਸ-ਹੱਸ ਕੇ ਲੋਟ-ਪੋਟ ਹੋ ਰਿਹਾ ਹੈ। ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਚਹੁੰਆਂ ਕੰਧਾਂ ਨਾਲ ਟਕਰਾ ਕੇ ਮੁੜ ਉਨ੍ਹਾਂ ਕੋਲ ਆ ਰਹੀਆਂ ਹਨ। ਕਮਰਾ ਬੰਦ ਹੈ।

ਜੰਗਲ-2

ਪੰਜਾਂ ਦਿਨਾਂ ਬਾਅਦ।

‘ਪ’ ਨੇ ਘੁੱਗੀਆਂ ਫੜਣ ਲਈ ਜਾਲ ਵਿਛਾਇਆ ਹੋਇਆ ਹੈ। ਜਾਲ ਪਾਟਾ ਹੋਣ ਕਰਕੇ ਘੁੱਗੀਆਂ ਫੁਰਰ-ਫੁਰਰ ਕਰਦੀਆਂ ਉੱਡ ਜਾਂਦੀਆਂ ਤੇ ਉਹ ਹੱਥ ਮਲਦਾ ਰਹਿ ਜਾਂਦਾ। ਸਵੇਰ ਤੋਂ ਦੁਪਹਿਰ ਹੋ ਗਈ ਪਰ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਉਹ ਪੰਜ ਘੁੱਗੀਆਂ ਹੀ ਫੜ ਸਕਿਆ ਸੀ। ਤਿੰਨ ਮਰੀਆਂ। ਦੋ ਜਿਊਂਦੀਆਂ। ਉਸ ਮਨ ‘ਚ ਧਾਰ ਲਿਆ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਤਾਈਂ ਪੱਚੀ ਘੁੱਗੀਆਂ ਨਹੀਂ ਹੋ ਜਾਂਦੀਆਂ-ਉਹ ਸਿਵਿਆਂ ਦੇ ਪਛਾੜੀ ਬਣਾਈ ਆਪਣੀ ਝੁੱਗੀ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਕਰੇਗਾ।

ਉਸ ਜਾਲ ਇਕੱਠਾ ਕੀਤਾ। ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਅਗਾਂਹ ਗਿਆ ਤਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਪਿੰਡ ਵੱਲੋਂ ‘ਚ’ ਸਨਤੋੜ ਦੌੜਾ ਆਉਂਦਾ ਦਿੱਸਿਆ। ‘ਚ’ ਉਸ ਦਾ ਬਹੁਤ ਮੋਹ ਕਰਦਾ ਹੈ। ਸਕੂਲੋਂ ਆਉਂਦਾ ਹੀ ਉਸ ਵੱਲ ਦੌੜ ਪੈਂਦਾ ਤੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਦੀਆਂ ਅਜੀਬੋ-ਗਰੀਬ ਗੱਲਾਂ ਉਸ ਨੂੰ ਦੱਸਦਾ। ਬਹੁਤ ਸਾਰੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਉਸ ਲਈ ਨਵੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤੇ ਇਹ ਉਸ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਗਿਆਨ ‘ਚ ਵਾਧਾ ਕਰਦੀਆਂ ਲੱਗਦੀਆਂ।

ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਕਬੀਲੇ ‘ਚ ਇਕੋ ‘ਚ’ ਸਕੂਲ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਹੋਰ ਕਿਸੇ ਨੇ ਕਦੇ ਪੜ੍ਹਾਈ ਵੱਲ ਮੂੰਹ ਨਹੀਂ ਕੀਤਾ। ਅੱਧ ਕੱਜੇ ਆਪਣੀਆਂ ਮਾਵਾਂ ਮਗਰ ਦੌੜਦੇ ਰਹਿੰਦੇ ਤੇ ਸੱਤਾਂ-ਅੱਠਾਂ ਦੇ ਹੁੰਦੇ ਹੀ ਆਪਣੇ ਕਿਸਬ ਦੇ ਧਨੀ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।

“ਬਾਬਾ-ਬਾਬਾ-ਆਹ ਦੇਖ ਅਖ਼ਬਾਰ ‘ਚ ਕੀ ਦਿੱਤਾ?” ‘ਚ’ ਨੇ ਕਾਹਲੀ-ਕਾਹਲੀ ਬੋਲਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਹੈ। ਉਸ ਲਈ ਇਹ ਘਟਨਾ ਉਕਾ ਹੀ ਨਵੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਛੱਪੜੀ ‘ਚੋਂ ਪਾਣੀ ਪੀਣ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਉਸ ਨੂੰ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦਾ ਅੱਧਾ ਸਫਾ ਮਿਲ ਗਿਆ ਸੀ। ਛੱਪੜੀ ਕੰਢੇ ਹੀ ਉਸ ਨੇ ‘ਨ’ ਦੀ ਫੋਟੋ ਦੇਖੀ ਸੀ। ਤਾਂਡਵ ਨਾਚ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਪੜ੍ਹੀ ਸੀ। ਜਿਉਂ ਜਿਉਂ ਉਹ ਪੜ੍ਹਦਾ ਗਿਆ ਸੀ, ਤਿਉਂ ਤਿਉਂ ਉਸ ਦੀ ਲੁੰਬੀ ਖੜ੍ਹਦੀ ਗਈ ਸੀ। ਇਸ ਵਿਚਾਰ ਨਾਲ ਕਿ ਅਜਿਹਾ ਵੀ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਹੈ।

“ਦੱਸ ਪੁੱਤ ਕੀ ਹੋਇਆ?” ‘ਪ’ ਨੇ ਉਤਸੁਕਤਾ ਨਾਲ ਪੁੱਛਿਆ ਹੈ।

“ਆਪਣੇ ਮੁਲਕ ਦੇ ਵਜ਼ੀਰੇ ਆਲਾ ‘ਨ’ ਜੀ ਦਾ ਕਤਲ ਹੋ ਗਿਆ।”

“ਪੁੱਤ-ਇਹ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਮਾੜੀ ਗੱਲ ਹੋਈ,” ਬੁੱਢਾ ਫਿਕਰਮੰਦ ਹੋਇਆ ਬੋਲਿਆ ਹੈ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ‘ਚ ਸਿਰਫ਼ ਦੋ ਵਾਰ ਸ਼ਹਿਰ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਜਦੋਂ ਕਿਸੇ ਵਜ਼ੀਰੇ ਆਲਾ ਦਾ ਕਤਲ ਹੁੰਦਾ ਹੈ ਤਾਂ ਬੜਾ ਅਨਰਥ ਹੁੰਦਾ ਹੈ।

ਫੇਰ ‘ਚ’ ਪੜ੍ਹਦਾ ਗਿਆ ਸੀ ਤੇ ਬੁੱਢੇ ਦੇ ਹੱਥ ‘ਚ ਫੜੇ ਪਿੰਜਰੇ ‘ਚੋਂ ਦੋਵੇਂ ਘੁੱਗੀਆਂ ਉੱਡ ਗਈਆਂ ਸਨ। ਕਿਵੇਂ ਉੱਡ ਗਈਆਂ। ਉਸ ਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਸੀ। ਉਸ ਨੇ ਤਾਂ ਫੁਰਰ-ਫੁਰਰ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣੀ ਸੀ।

“ਸਮਝ ਲੈ-ਹੁਣ ‘ਫ’ ਬਰਾਦਰੀ ਵਾਲੇ ਵੀ ਸਾਡੇ ਨਾਲ ਰਲ ਗਏ।” ਉਸ ਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਅਚਾਨਕ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ।

“ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਬਾਬਾ?” ‘ਚ’ ਨੇ ਪੁੱਛਿਆ।

ਬੁੱਢੇ ਅੰਦਰ ਕੰਬਣੀ ਛਿੜੀ। ਉਹ ਦੋ-ਚਿੱਤੀ ‘ਚ ਫਸ ਗਿਆ। ਦੱਸੇ ਕਿ ਨਾ ਦੱਸੇ। ਕਿਉਂ ਜੁ ‘ਚ’ ਆਮ ਬੱਚਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਅਸਾਧਾਰਣ ਸੀ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਅੱਜ ਨਹੀਂ ਤਾਂ ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਆਪਣੇ ਕਬੀਲੇ ਦੇ ਇਤਿਹਾਸ ਦਾ ਪਤਾ ਚੱਲ ਹੀ ਜਾਵੇਗਾ।

“ਪੁੱਤ ਆਪਣੀ ਬਰਾਦਰੀ ਨਾਲ ਵੀ ਐਦਾਂ ਹੋਇਆ ਸੀ,” ਛਾਂ ਵੱਲ ਨੂੰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆ ‘ਪ’ ਨੇ ਮੁੰਡੇ ਦੀ ਉਂਗਲ ਫੜ ਲਈ ਸੀ। “ਆਪਣੇ ਵਡੇਰੇ ਜਰਾ ਵਿਆਧ ਨੇ ਰਾਜੇ ਕ੍ਰਿਸ਼ਨ ਦੇ ਪੈਰ ‘ਚ ਤੀਰ ਮਾਰ ਕੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਮਾਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਰਾਜੇ ਦਾ ਕਤਲ ਕੋਈ ਛੋਟੀ ਮੋਟੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਹੁੰਦੀ ਨਹੀਂ, ਇਸ ਨਾਲ ਤਾਂ ਥਲੜੀ ਉਪਰ ਤੇ ਉਪਰਲੀ ਥਲੇ ਆ ਜਾਂਦੀ। ਜਰਾ ਵਿਆਧ ਨੂੰ ਦੁਆਰਕਾਪੁਰੀ ‘ਚੋਂ ਕੱਢ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਸਾਡੇ ਤੇ ਰਾਜੇ ਦੇ ਕਤਲ ਦਾ ਕਲੰਕ ਲਗ ਗਿਆ ਸੀ ਜਿਸ ਦਾ ਖਮਿਆਜ਼ਾ ਅਸੀਂ ਅਜੇ ਤਾਈਂ ਪਿੰਡੋਂ ਬਾਹਰ ਰਹਿ ਕੇ ਭੁਗਤ ਰਹੇ ਹਾਂ। ਅਜੇ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿੰਨਾ ਚਿਰ ਹੋਰ ਐਦਾਂ ਰਹਿਣਾ ਪਊਗਾ,” ਦੱਸਦਿਆਂ ‘ਪ’ ਦਾ ਹੌਕਾ ਨਿਕਲ ਗਿਆ ਹੈ।

ਇਹ ਹੌਕਾ ‘ਚ’ ਦੇ ਛੋਟੇ ਜਿਹੇ ਦਿਲ ਦੇ ਆਰ-ਪਾਰ ਵੀ ਹੋ ਗਿਆ ਹੈ। ਉਸ ਹੋਰ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਜਿਵੇਂ ਪੁੱਛਣ ਵਾਲਾ ਕੁਝ ਰਹਿ ਨਹੀਂ ਗਿਆ ਸੀ।

‘ਚ’ ਤੇ ‘ਪ’ ਦੇ ਕੰਨਾਂ ‘ਚ ਦਗੜ ਦਗੜ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਆ ਰਹੀ ਹੈ। ਜਿਵੇਂ ਕੁਝ ਲੋਕ ਸ਼ਹਿਰਾਂ ਤੋਂ ਜੰਗਲ ਵੱਲ ਸਨਤੋੜ ਦੌੜ ਰਹੇ ਹੋਣ।

ਮੈਂ, ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਉਹ

ਕਹਾਣੀ ਰੁਕ ਗਈ ਸੀ।

ਗੱਲ ਅੰਤ ਦੀ ਸੀ। ਦੁਪਹਿਰ ਤੋਂ ਹੀ ਮੈਂ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਪੈਂਨ ਦੇ ਖੋਲ ਦੀ ਢਿੱਮਰੀ ਚਿੱਥ ਰਿਹਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਸਭ ਕੁਝ ਇਸ ਹੱਲ ਕਰਨਾ ਹੋਵੇ। ਉੱਝ ਗੱਲ ਸੀ ਵੀ ਤਾਂ ਅੰਤ ਦੀ ਹੀ। ਗੱਲ ਕਿਸੇ ਸਿਰੇ ਕੰਢੇ ਨਹੀਂ ਲੱਗ ਰਹੀ ਸੀ। ਕੀ-ਲਿਖਾਂ, ਕੀ ਨਾ ਲਿਖਾਂ, ਵਿਚਕਾਰ ਮੈਂ ਫੱਸਿਆ ਬੈਠਾ ਸੀ। ਇਹ ਤਾਂ ਮੇਰੀ ਵੀ ਗੱਲ ਸੀ। ਵਿਚਕਾਰ ਛੱਡਿਆ ਵੀ ਨਹੀਂ ਜਾ ਸਕਦਾ ਸੀ। ਕੁਝ ਨਾ ਕੁਝ ਤਾਂ ਹੋਣਾ ਹੀ ਸੀ। ਭਾਵੇਂ ਅੱਜ ਹੁੰਦਾ ਤੇ ਭਾਵੇਂ ਕਲ੍ਹ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਕਿ ਕਲ੍ਹ ਨਾ ਹੀ ਆਵੇ। ਪਰਸੋਂ ਦੀ ਮੰਜ਼ਲ ਤਾਂ ਬਹੁਤ ਦੂਰ ਦੀ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।

ਅੰਤ ਉਸ ਦੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ। ਅੰਤ ਮੇਰੀ ਜ਼ਿੰਦਗੀ ਦਾ। ਅੰਤ ਨੇ ਮੇਰਾ ਅੰਤ ਦੇਖਣਾ ਸੀ। ਗੱਲ ਆਪਣੀ ਜਗ੍ਹਾ ਖੜ ਗਈ ਸੀ। ਇਕ ਤਰਤੀਬ ਦਿਮਾਗ ਵਿਚ ਆਉਂਦੀ ਤਾਂ ਝੱਟ ਦੂਜੀ ਉਸ 'ਤੇ ਕਾਂਟਾ ਮਾਰ ਦਿੰਦੀ। ਫੇਰ ਇਹ ਸਿਲਸਿਲਾ ਚਲਦਾ ਰਹਿੰਦਾ।

ਸ਼ੁਰੂਆਤ ਤਾਂ ਠੀਕ ਸੀ।

ਮੈਂ ਬੁੱਕਸਟਾਲ ਤੋਂ ਅਖ਼ਬਾਰ ਖਰੀਦੀ ਸੀ ਤੇ ਭੀੜ ਤੋਂ ਵੱਖ ਹੋ ਕੇ, ਬਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ।

“ਜ਼ਰਾ ਅਖ਼ਬਾਰ ਦਿਖਾਓ,” ਉਹ ਨਿਮਰਤਾ ਨਾਲ ਬੋਲਿਆ ਸੀ।

“ਦੇਖ, ਮੈਂ ਵੀ ਪੜ੍ਹਦਾਂ। ਵਿਚਲਾ ਸਫਾ ਲੈ ਲੈ।” ਮੈਂ ਵਕੈਸੀਆਂ ਵਾਲੇ ਸਢੇ ਤੋਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਹਟਾ ਕੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਅਖ਼ਬਾਰ ਖਰੀਦਦੀ ਵੀ ਇਸੇ ਕਰਕੇ ਹੈ।

“ਉਹ ਸਿਰ ਵਿਚ ਮਾਰਨਾ। ਰੋਜ਼ ਦੀਆਂ ਉਹੀ ਖਿਸੀਆਂ-ਪਿਟੀਆਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਪੜ੍ਹਣ ਦਾ ਕੀ ਫਾਇਦਾ।” ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਖਿੰਝ ਸੀ।

“ਕੋਈ ਖਾਸ ਗੱਲ ਆ?” ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਦੋਹਾਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਕਮੀਜ਼ 'ਤੇ ਲੱਗੀਆਂ ਟਾਕੀਆਂ ਨੂੰ ਲੁਕਾਉਣ ਦੀ ਕੋਸ਼ਿਸ਼ ਕੀਤੀ ਪਰ ਟਾਕੀਆਂ ਐਨੀਆਂ ਵੱਡੀਆਂ ਸਨ ਕਿ ਉਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਨਾ ਕੋਈ ਨੁੱਕਰ ਨੰਗੀ ਹੋ ਜਾਂਦੀ।

“ਖਾਸ ਹੀ ਸਮਝੋ।”

“ਕਿਹੜੀ ਖਾਸ?”

“ਕੋਈ ਵਕੈਸੀ.....।” ਵਕੈਸੀ ਸ਼ਬਦ 'ਤੇ ਉਸ ਜ਼ਿਆਦਾ ਜ਼ੋਰ ਦਿੱਤਾ ਸੀ।

“ਕੋਈ ਨੂੰ ਨਿੱਕਲੀ ਮਿੱਤਰਾ।”

“ਅੱਛਾ,” ਕਹਿ ਕੇ ਉਹ ਅਗਾਂਹ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ।

ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਨਾਲ ਹਮਦਰਦੀ ਹੋ ਗਈ ਸੀ। ਉਹ ਤਾਂ ਮੇਰੇ ਵਰਗਾ ਸੀ। ਉਸਦੇ ਨਾਂਹ-ਨਾਂਹ ਕਰਦਿਆਂ ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਬਾਂਹੋਂ ਫੜ ਕੇ ਟੀ-ਸਟਾਲ 'ਤੇ ਲੈ ਗਿਆ ਸੀ। ਚਾਹ ਪੀਣ ਨੂੰ ਮੇਰਾ ਵੀ ਚਿੱਤ ਕਰਦਾ ਸੀ ਤੇ ਬਸ ਆਉਣ ਵਿਚ ਅਜੇ ਸਮਾਂ ਪਿਆ ਸੀ।

ਚਾਹ ਦਾ ਕੱਪ ਖਾਲੀ ਹੁੰਦਿਆਂ ਸਾਰ ਹੀ ਉਹ ਜੇਬਾਂ ਵਿਚ ਹੱਥ ਮਾਰਨ ਲੱਗਾ ਸੀ।

“ਨੂੰ ਨੂੰ ਮਿੱਤਰਾ-ਮੈਂ ਦਊਂਗਾ।” ਮੈਂ ਉਸਦਾ ਹੱਥ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ।

“ਨੂੰ ਮੈਂ ਦਿਣਾਂ।”

ਉਸ ਟੀ-ਸਟਾਲ 'ਤੇ ਬੈਠੇ ਮੁੰਡੇ ਨੂੰ ਭਾਨ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਸਾਈਕਲ 'ਤੇ ਲੱਤ ਦੇ ਕੇ ਜਾਣ ਦੀ ਕੀਤੀ ਸੀ।

“ਛਿੰਦਿਆ-ਅਜੇ ਸੁੱਤਾ ਨੂੰ,” ਭਰਜਾਈ ਵਿਹੜੇ ਵਿਚੋਂ ਬੋਲੀ ਸੀ। ਉਹ ਮੀਂਹ ਕਣੀ ਤੋਂ ਡਰਦੀ ਸਵਾਤ ਵਿਚ ਪਾਥੀਆਂ ਰੱਖਣ ਲਈ ਉੱਠੀ ਸੀ। “ਹੁਣ ਕਿਹੜੇ ਪੇਪਰ ਦੇਣੇ ਆ। ਐਵੇਂ ਨਾ ਬਹੁਤਾ ਪੜ੍ਹਿਆ ਕਰ। ਅੱਗੇ ਕੁਝ ਨੂੰ ਬਣਿਆ। ਹੁਣ ਕਹਾਣੀਆਂ ਲਿਖ-ਲਿਖ ਕੀ ਬਣ ਜਾਣਾਂ.....।”

ਮੈਂ ਬੱਤੀ ਬੁਝਾ ਦਿੱਤੀ ਤੇ ਕੰਧ ਨਾਲ ਢੋਅ ਲਾ ਕੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਰਜਾਈ ਜ਼ਰੂਰ ਮੇਰੇ ਬਾਰੇ ਸੋਚਦੀ ਹੋਵੇਗੀ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਹ ਹੀ ਮੇਰੀ ਮਾਂ ਹੈ। ਮਾਂ ਦਾ ਮੂੰਹ ਤਾਂ ਮੈਨੂੰ ਦੇਖਣਾ ਵੀ ਨਸੀਬ ਨਹੀਂ ਸੀ ਹੋਇਆ। ਘਰ ਵਿਚ ਉਸਨੂੰ ਕੋਈ ਵੱਡੀ ਚਿੰਤਾ ਨਹੀਂ ਸੀ। ਭਾਈ ਸਰਕਾਰੀ ਮੁਲਾਜ਼ਮ ਹੈ। ਉਸਨੂੰ ਇਕੋ-ਇਕ ਮੇਰੀ ਚਿੰਤਾ ਹੈ। ਉਹ ਜਦੋਂ ਵੀ ਮੇਰੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦੀ ਹੈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਹਵੇਲੀ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ ਹਾਂ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਖਾਣ ਪੀਣ ਵੱਲ ਉਚੇਚਾ ਧਿਆਨ ਦੇਂਦੀ ਹੈ। ਡਰਦੀ ਹੈ ਕਿਧਰੇ ਉਸਦਾ ਦਿਓਰ ਵੀ ਚਿੱਤ ਛੋਟਾ ਕਰਕੇ ਗੱਡੀ ਦਿਆਂ ਪਹੀਆਂ ਥਲ ਨਾ ਜਾ ਪਵੇ। ਕਦੇ ਕਦੇ ਮੈਂ ਉਸ ਕੋਲ ਬੈਠਦਾ ਹਾਂ। ਕਿੰਨਾ ਪਿਆਰ ਕਰਦੀ ਹੈ ਮੈਨੂੰ ਭਰਜਾਈ। ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦੀ ਹੈ ਪਰ ਮੈਂ ਗੱਲ ਗੱਲ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ। ਅੱਜ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਵਧੇਰੇ ਓਦਾਸ ਸੀ। ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ਕਿ ਪਿੰਡ ਵਿਚ ਕਿਸੇ ਮੁੰਡੇ ਦੇ ਵਿਆਹ ਦਾ ਦਿਨ ਬੰਨਿਆ ਗਿਆ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਨੌਕਰੀ ਮਿਲ ਗਈ ਹੋਵੇ ਜਾਂ ਕੋਈ ਡੁੱਬੀ ਮਸਕਟ ਚਲਾ ਗਿਆ ਹੋਵੇ। ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਕਈ ਸੁਨੇਹੇ ਭੇਜੇ ਸਨ ਪਰ ਮੈਂ ਹਵੇਲੀ ਵਿਚ ਬੀਮਾਰਾਂ ਵਾਂਗ ਸਾਰਾ ਦਿਨ ਪਿਆ ਰਿਹਾ ਸੀ।

ਟਿਊਬ ਜਗਾ ਕੇ ਮੈਂ ਫੇਰ ਪੈਂਨ ਚੁੱਕ ਲਿਆ ਸੀ।

ਅਕਸਰ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਬਸ ਸਟੈਂਡ 'ਤੇ ਦੋ ਤਿੰਨਾਂ ਹਫ਼ਤਿਆਂ ਪਿੱਛੋਂ ਮਿਲ ਪੈਂਦਾ। ਇਧਰ ਉਧਰ ਦੀਆਂ ਗੱਲਾਂ ਮਾਰ ਹਮੇਸ਼ਾ ਇਹੀ ਪੁੱਛਦਾ, “ਮੇਰੇ ਵਰਗੇ ਪੜ੍ਹੇ ਹੋਏ ਲਈ ਕੋਈ ਵਕੈਸੀ ਨਿਕਲੀ?”

ਮੇਰਾ ਜੁਆਬ ਹੁੰਦਾ, “ਨੂੰ।”

ਤੇ ਉਹਦਾ ਅਗਲਾ ਸਵਾਲ ਹੁੰਦਾ, “ਕਿਉਂ?”

ਮੈਂ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ, “ਤੂੰ ਹੀ ਦੱਸ।”

ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਦੰਦਾਂ ਨਾਲ ਬੁੱਲ੍ਹ ਚਿਬਣ ਲੱਗ ਪੈਂਦਾ।

ਕੁਝ ਚਿਰ ਬਾਅਦ ਉਹ ਪੁੱਛਦਾ, “ਤੁਸੀਂ ਬੈਂਕ ਦੇ ਪੇਪਰ ਦਿੱਤੇ ਸੀ?”

“ਹਾਂ।”

“ਫੇਰ ਕੀ ਬਣਿਆ?”

“ਐਗਜ਼ਾਮ ‘ਚੋਂ ਤਾਂ ਮੈਂ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ ਪਰ ਇੰਟਰਵਿਊ ਵਿਚੋਂ ਅਗਲਿਆਂ ਕੱਢਤਾ।”

“ਮੇਰੇ ਨਾਲ ਵੀ ਪਿਛਲੇ ਸਾਲ ਐਦਾਂ ਹੀ ਹੋਇਆ ਸੀ।” ਉਹ ਹੌਕਾ ਲੈ ਕੇ ਦੱਸਦਾ ਤੇ

ਆਲੇ ਦੁਆਲੇ ਓਪਰਿਆਂ ਵਾਂਗ ਦੇਖਦਾ।

ਮੈਂ ਉਸ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ। ਉਹ ਮੇਰੇ ਵੱਲ। ਸਾਡੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ ਟਕਰਾਉਂਦੀਆਂ। ਉਹ ਨੀਵੀਂ ਪਾ ਕੇ ਖੱਬੇ ਪੈਰ ਨਾਲ ਸੱਜੇ ਗਿੱਟੇ ਉਪਰ ਖਾਜ਼ ਕਰਨ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ ਤੇ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਹੀ ਦੁਨੀਆਂ ‘ਚ ਗੁਆਚ ਜਾਂਦਾ।

“ਚੰਦਰ,” ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਹਲੂਣਦਾ।

“ਹੂੰ,” ਉਹ ਅੱਖਾਂ ਝਮਕਦਾ।

“ਕਿਥੇ ਚਲਾ ਗਿਆ ਸੀ?”

“ਮੈਂ ਕਿਥੇ ਜਾਣਾ।”

“ਕਲਰਕ ਗਰੇਡ ਦੇ ਪੇਪਰ ਆ ਗਏ।” ਮੈਂ ਉਸਨੂੰ ਯਾਦ ਕਰਾਉਂਦਾ।

“ਹਾਂ-ਅੱਪਲਾਈ ਤਾਂ ਮੈਂ ਕੀਤਾ ਜੇ...,” ਅਗਲੇ ਸ਼ਬਦ ਉਸਦੇ ਮੂੰਹੋਂ ਨਾ ਨਿਕਲਦੇ ਪਰ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਚੇਤਨ ਜ਼ਰੂਰ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਜਿਵੇਂ ਉਸ ਕਲ੍ਹ ਹੀ ਪੇਪਰ ਦੇਣੇ ਹੋਣ। ਫੇਰ ਉਸ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਨ ਤੋਂ ਬਿਨਾਂ ਕੁਝ ਨਾ ਸੁਝਦਾ। ਨਾ ਰੋਟੀ। ਨਾ ਪਾਣੀ। ਉਸਦੀ ਲਗਨ ਹੁੰਦੀ ਕਿ ਉਸ ਹਰ ਹਾਲਤ ਵਿਚ ਪਾਸ ਹੋਣਾ ਤੇ ਚੰਗੇ ਨੰਬਰ ਲੈਣੇ ਹਨ।

ਪਰਸੋਂ ਉਹ ਪਹਿਲਾਂ ਨਾਲੋਂ ਜ਼ਿਆਦਾ ਉਦਾਸ ਸੀ। ਸਰਕਾਰ ਦੀ ਨਵੀਂ ਨੀਤੀ ਵਿਚ ਕੋਈ ਤਬਦੀਲੀ ਨਹੀਂ ਆਈ ਸੀ। ਪਹਿਲਾਂ ਤਾਂ ਉਹ ਸੋਚਦਾ ਸੀ ਕਿ ਸ਼ਾਇਦ ਉਮਰ ਵਿਚ ਛੋਟ ਮਿਲ ਜਾਵੇਗੀ ਤੇ ਉਸ ਲਈ ਹੋਰ ਮੌਕੇ ਪੈਦਾ ਹੋ ਜਾਣਗੇ।

ਉਸਦੇ ਓਵਰਏਜ ਹੋਣ ਵਿਚ ਸਿਰਫ ਮਹੀਨਾ ਰਹਿ ਗਿਆ ਸੀ। ਇਸ ਨਵੀਂ ਸੋਚ ਨੇ ਉਸਦੇ ਬਾਕੀ ਬਚਦੇ ਸਾਹ ਸੱਤ ਵੀ ਸੂਤ ਲਏ ਸਨ।

ਹੁਣ ਉਹ ਕੀ ਕਰੇਗਾ? ਇਹੀ ਸਵਾਲ ਉਸਦਾ ਸਿਰ ਘੁੰਮਾ ਦਿੰਦਾ।

ਉਸ ਦਿਨ ਉਹ ਮੈਨੂੰ ਸਾਈਕਲ ਪਿੱਛੇ ਬੈਠਾ ਕੇ ਲੈ ਤੁਰਿਆ ਸੀ, “ਤੂੰ ਵੀ ਦੇਖ ਲੈ ਜਾਂਦੀ ਵਾਰ ਦਾ ਤਮਾਸ਼ਾ।”

ਅੱਡ-ਅੱਡ ਫਟੀਆਂ ਹੋਏ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਤੋਂ ਦੀ ਲੰਘ ਕੇ ਮੈਂ ਉਸ ਨਾਲ ਘਰ ਦੇ ਅੰਦਰ ਗਿਆ ਸੀ। ਵਿਹੜੇ ਵਿਚ ਉਸਦੀ ਮਾਂ ਚਰਖਾ ਕੱਤਦੀ ਪਈ ਸੀ। ਮੈਂ ਸਤਿਕਾਰ ਨਾਲ ਸਿਰ ਨਿਵਾਇਆ ਤੇ ਸਵਾਤ ਵਿਚ ਮੰਜੇ ‘ਤੇ ਬੈਠ ਗਿਆ ਸੀ। ਕੱਚੀ ਅਲਮਾਰੀ ਵਿਚ ਉਸਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਦਾ ਢੇਰ ਪਿਆ ਸੀ।

ਉਸ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਮੇਰੀ ਇਕੋ ਇਕ ਭੈਣ ਆ। ਪਹਿਲੀ ਚਿੰਤਾ ਮੈਨੂੰ ਉਸਦੇ ਵਿਆਹ ਦੀ ਆ। ਦੂਜੀ ਮੇਰੀ ਨੌਕਰੀ ਦੀ। ਸ਼ੁਕਰ ਆ ਇਹ ਮੇਰੇ ਤੋਂ ਛੋਟੀ ਆ। ਭੈਣ ਦਾ ਵਿਆਹ ਤਾਂ ਮੈਂ ਮਕਾਨ ਵੇਚ ਕੇ ਕਰ ਦਿਆਂਗਾ। ਮੈਂ ਸਵੇਰੇ ਸ਼ਹਿਰ ਨੂੰ ਤੁਰ ਜਾਂਦਾ ਹਾਂ ਕੰਮ ਲੱਭਣ ਲਈ ਪਰ ਹੱਥ ਪਲੇ ਕੁਝ ਨਹੀਂ ਪੈਂਦਾ। ਜੇ ਕਿਧਰੇ ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਕੰਮ ਮਿਲਦਾ ਤਾਂ ਅੱਗੋਂ ਜਮਾਨਤ ਮੰਗਦੇ ਆ। ਪਿਓ ਸਿਰ ਤੇ ਨੂੰ ਤੇ

ਜਮਾਨਤ ਕੋਈ ਦਿੰਦਾ ਨਹੀਂ। ਦਿਹਾੜੀ ਕਰਨ ਨੂੰ....।”

ਬਾਹਰੋਂ ਆਵਾਜ਼ ਆਈ ਸੀ।

ਉਹ ਗੜਵੀ ਵਿਚ ਚਾਹ ਲੈ ਆਇਆ ਸੀ ਤੇ ਗਿਲਾਸਾਂ ਵਿਚ ਪਾਉਂਦਿਆਂ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਗੁੜ ਦੀ ਆ।”

“ਕੋਈ ਗੱਲ ਨਹੀਂ। ਗੁੜ ਦੀ ਚਾਹ ਪੀ ਪੀ ਕੇ ਐਡੋ ਹੋਏ ਆ।” ਮੈਂ ਹੱਸ ਕੇ ਗਿਲਾਸ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਫੜ ਲਿਆ ਸੀ।

ਅੱਧੀ ਕੁ ਚਾਹ ਪੀਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ, ਉਸ ਕਿਤਾਬਾਂ ਫਰੋਲਣੀਆਂ ਸ਼ੁਰੂ ਕੀਤੀਆਂ ਸਨ। ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਕਿਤਾਬ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟੀ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਦੀ ਢੇਰੀ ਵਿਚੋਂ ਇਕ ਫਾਇਲ ਕੱਢ ਕੇ ਉਸ ਮੰਜੇ ‘ਤੇ ਰੱਖੀ ਸੀ। ਬਾਕੀ ਦੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਝਟਕੇ ਨਾਲ ਹੇਠਾਂ ਸੁੱਟ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਉਸ ਇਕੱਲਾ ਇਕੱਲਾ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟ ਮੈਨੂੰ ਦਿਖਾਇਆ ਸੀ।

“ਇਕ ਕੰਮ ਤਾਂ ਕਰ।” ਉਸ ਨੇ ਕੰਬਦਿਆਂ ਬੁੱਲ੍ਹਾਂ ਨਾਲ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਕੀ?”

“ਇਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦੇ। ਹੁਣ ਤਾਂ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਰਹਿ ਗਿਆ।”

ਉਹ ਜਾਣਦਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਕੀ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਇਸਦਾ ਹਜ਼ਰ ਵੀ ਜਾਣਦਾ ਸੀ। ਸਰਟੀਫਿਕੇਟਾਂ ਨੂੰ ਪ੍ਰਾਪਤ ਕਰਨ ਲਈ ਉਸ ਕਿੰਨੀ ਮਿਹਨਤ ਕੀਤੀ ਸੀ। ਸਿਆਲਾਂ ਦੀਆਂ ਠੰਢੀਆਂ ਸਵੇਰਾਂ ਨੂੰ ਜਦੋਂ ਠੇਰੇ ਰੇਤਾਂ ਦਿਆਂ ਟਿੱਬਿਆਂ ਨੂੰ ਪਾਰ ਕਰਦਾ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਸਰੀਰ ਬਰਫ ਵਾਂਗ ਜੰਮ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਹ ਦੌੜ ਪੈਂਦਾ ਸੀ। ਪੱਕੀ ਸੜਕ ‘ਤੇ ਜਾ ਕੇ ਸਾਹ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਕੋਈ ਤਰਸ ਖਾ ਕੇ ਉਸਨੂੰ ਸਾਈਕਲ ਪਿੱਛੇ ਬਿਠਾ ਲੈਂਦਾ ਸੀ ਪਰ ਪੁੱਛਦਾ ਜ਼ਰੂਰ ਸੀ, “ਕਾਕਾ ਤੇਰੀ ਜੁੱਤੀ।” ਅੱਗੋਂ ਉਹ ਚੁੱਪ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ। ਅਗਲਾ ਫੇਰ ਪੁੱਛਦਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਹਿ ਦਿੰਦਾ ਸੀ, “ਜੀ, ਸਕੂਲੇ ਗੁਆਚ ਗਈ।” ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਉਸਦੀਆਂ ਜੁੱਤੀਆਂ ਗੁਆਚਦੀਆਂ ਰਹਿੰਦੀਆਂ ਸਨ। ਗਰਮੀਆਂ ਨੂੰ ਰੇਤਾ ਅੱਗ ਵਾਂਗ ਭੁੱਖ ਉੱਠਦੀ ਸੀ। ਠੰਢੀ ਤੇ ਗਰਮ ਰੇਤਾ ‘ਤੇ ਦੌੜਦਾ-ਦੌੜਦਾ ਉਹ ਇਕ ਤੋਂ ਬਾਅਦ ਇਕ ਜਮਾਤ ਪਾਸ ਕਰਦਾ ਗਿਆ ਸੀ। ਕਾਲਜ ਵਿਚ ਉਸਦੇ ਸਾਥੀ ਸਿਨੇਮਾ ਘਰਾਂ ਦੇ ਚੱਕਰ ਲਾਉਂਦੇ ਜਾਂ ਕੰਟੀਨ ‘ਤੇ ਬੈਠੇ ਕੁੜੀਆਂ ਨੂੰ ਮਖੌਲ ਕਰਦੇ ਜਾਂ ਫੇਰ ਬਾਜ਼ਾਰਾਂ ਵਿਚ ਅਵਾਰਾਗਰਦੀ ਕਰਦੇ ਪਰ ਉਹ ਕਾਲਜ ਦੀ ਲਾਇਬ੍ਰੇਰੀ ‘ਚ ਬੈਠਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਰਹਿੰਦਾ ਸੀ।

ਮਾਂ ਕਹਿੰਦੀ ਸੀ, “ਹੀਰਿਆ ਪੜ੍ਹ ਲੈ। ਘਰ ਦੇ ਨਕਸ਼ੇ ਬਦਲ ਜਾਣਗੇ। ਤੇਰਾ ਪਿਓ ਤੇ ਬਾਬਾ ਤਾਂ ਕੋਰੇ ਕਾਰਾਜ਼ ਸੀ,” ਤੇ ਜਦੋਂ ਉਹ ਮਾਂ ਨੂੰ ਆ ਕੇ ਦੱਸਦਾ, “ਮਾਂ ਮੈਂ ਪਾਸ ਹੋ ਗਿਆ।” ਤਾਂ ਮਾਂ ਦਾ ਮਨ ਬਾਗੋ-ਬਾਗੋ ਹੋ ਜਾਂਦਾ ਸੀ। ਉਸਨੂੰ ਘਰ ਦੀਆਂ ਕੱਚੀਆਂ ਇੱਟਾਂ ਪੱਕੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ ਦਿੱਸਦੀਆਂ ਸਨ। ਉਹ ਪੁੱਤ ਦਾ ਮੱਥਾ ਚੁੰਮਦੀ। ਮੱਥੇ ‘ਤੇ ਕਾਲਖ ਦਾ ਟਿੱਕਾ ਲਾਉਂਦੀ। ਦੇਵੀ-ਦੇਵਤੇ ਧਿਆਉਂਦੀ।

“ਠਹਿਰ ਜਾ ਅਜੇ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਮਹੀਨੇ ਪਏ।”

“ਤਿੰਨ ਨੂੰ-ਸਿਰਫ ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਰਹਿ ਗਿਆ।”

“ਅੱਛਾ ਅੱਛਾ।” ਮੈਂ ਆਪਣੀ ਘਬਰਾਹਟ ਅੰਦਰ ਹੀ ਪੀ ਗਿਆ ਸੀ। ਦਰਅਸਲ ਮੈਨੂੰ ਆਪਣੀ ਯਾਦ ਆ ਗਈ ਸੀ।

“ਕੁਸ਼ ਸੋਚ ਲੈ,” ਮੈਂ ਮੁੜ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਪੰਜ ਸਾਲ ਲੰਘ ਗਏ-ਹੁਣ ਮਹੀਨੇ ਵਿਚ ਕੀ ਨਵਾਂ ਚੰਦ ਚੜ੍ਹ ਜਾਊਗਾ।”

ਗੱਲ ਤਾਂ ਉਸਦੀ ਸੱਚੀ ਸੀ।

ਦੇਖਦਿਆਂ-ਦੇਖਦਿਆਂ ਉਸਨੇ ਇਕ-ਇਕ ਕਰਕੇ ਸਾਰੇ ਸਰਟੀਫਿਕੇਟਾਂ ਨੂੰ ਅੱਗ ਲਾ ਦਿੱਤੀ ਸੀ। ਫੇਰ ਨੌਕਰੀਆਂ ਲਈ ਭੇਜੀਆਂ ਰਜਿਸਟਰੀਆਂ ਦੀਆਂ ਰਸੀਦਾਂ ਨੂੰ ਵੀ ਹੋਰ। ਬਹੁਤ ਕੁਝ ਜੋ ਕਦੇ ਉਸ ਲਈ ਅਨਮੋਲ ਸੀ ਪਰ ਹੁਣ ਸਭ ਕੁਝ ਫਜ਼ੂਲ ਲੱਗ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਕਿਤਾਬਾਂ ਵਿਚੋਂ ਨੀਲਾ ਪੁੱਸਿਆਂ ਨਿਕਲਿਆ ਸੀ।

“ਮੇਰਾ ਅੰਤ,” ਉਸਦੀਆਂ ਨਜ਼ਰਾਂ 'ਚ ਇਹ ਸੁਆਲ ਉਭਰਿਆ ਸੀ।

“ਤੇਰਾ ਅੰਤ-ਮੇਰਾ ਅੰਤ।” ਕਹਿ ਕੇ ਮੈਂ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹਿਆ ਸੀ। ਭਾਰੀ ਮਨ ਨਾਲ ਬਸ ਅੱਡੇ ਵੱਲ ਤੁਰ ਪਿਆ ਸੀ।

ਕੀ ਅੰਤ ਹੋ ਸਕਦਾ ਹੈ ?

ਕੀ ਉਹ ਜ਼ਹਿਰ ਖਾ ਕੇ ਮਰ ਜਾਵੇ ? ਕਿਸੇ ਖੂਹ, ਟੋਏ ਜਾਂ ਨਹਿਰ, ਦਰਿਆ, ਨਦੀ ਵਿਚ ਡੁੱਬ ਮਰੇ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਕਤਲ ਕਰਕੇ ਜੇਲ੍ਹਾਂ ਵਿਚ ਰੁਲੇ ਤੇ ਨਾਲ ਹੀ ਘਰ ਦਿਆਂ ਨੂੰ ਰੁਲਾਵੇ ?

ਕੋਈ ਹੱਲ ਨਹੀਂ ਨਿਕਲਦਾ ਲੱਗਦਾ।

ਮੈਂ ਸਿਰ ਨੂੰ ਝਟਕਾ ਦਿੱਤਾ ਸੀ। ਕਿਧਰੇ ਕੋਈ ਹੱਲ ਨਿਕਲ ਆਵੇ ਪਰ ਬੇਕਾਰ। ਦਿਨ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਸੀ। ਭਰਜਾਈ ਨੇ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲਈ ਤਿੰਨ ਚਾਰ ਵਾਰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਮਾਰੀਆਂ ਸਨ।

“ਹੁਣੇ ਆਇਆ-ਹੁਣੇ ਆਇਆ,” ਮੈਂ ਇਹ ਕਹਿ ਕੇ ਜੰਗਲ-ਪਾਣੀ ਲਈ ਪੱਪੀ ਕੀ ਮੋਟਰ ਵੱਲ ਚਲੇ ਗਿਆ ਸੀ।

ਬਾਹਰੋਂ ਫਾਰਿਗ ਹੋ ਕੇ, ਜਦੋਂ ਮੈਂ ਵਾਪਸ ਆਇਆ ਤਾਂ ਪੰਜ ਕੁ ਸਾਲਾਂ ਦਾ ਸੁਨੀਲ ਦੋਵੇਂ ਹੱਥਾਂ ਨਾਲ ਸਾਬਤੀ ਇੱਟ ਚੁੱਕੀ ਰਸੋਈ ਵੱਲ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

“ਰੱਖ ਦੇ ਏਥੇ ਓਏ-ਪੈਰ ਤੇ ਲੱਗ ਜਾਊਗੀ,” ਮੈਂ ਦੂਰੋਂ ਹੀ ਕਿਹਾ ਸੀ।

“ਨਈਂ ਚਾਚਾ-ਮੈਂ ਨਈਂ ਸੁੱਤਣੀ,” ਕਹਿੰਦਿਆਂ-ਕਹਿੰਦਿਆਂ ਉਹ ਰਸੋਈ ਵਿਚ ਜਾ ਵੜਿਆ ਸੀ।

“ਚਾਚਾ-ਮੈਂ ਹੋਰ ਤੁਕੂੰ,” ਉਹ ਫੇਰ ਪੌੜੀਆਂ ਵੱਲ ਇੱਟ ਚੁੱਕਣ ਦੌੜ ਗਿਆ ਸੀ।

ਮੈਂ ਆਸਵੰਦ ਹੋਇਆ ਕਦੇ ਇੱਟ ਚੁੱਕੀ ਆ ਰਹੇ ਸੁਨੀਲ ਵੱਲ ਦੇਖ ਰਿਹਾ ਸੀ ਤੇ ਕਦੇ ਆਪਣੀ ਕਹਾਣੀ ਦੇ ਅੰਤ ਵੱਲ।

ਦੋਹਾਂ ਦਾ ਹੀ

-ਭੈਣ ਦਿਆ ਯਾਰਾ....ਤੈਨੂੰ ਦਿੱਸਿਆ ਨੂੰ ?

-ਕੀ ਜੀ ?

-ਆਹੀ ਤੇਰੇ ਪਿਓ ਵਾਲਾ। ਮੇਰੇ ਹੱਥ ਦਾ ਇਸ਼ਾਰਾ।

-ਨੂੰ ਜੀ।

-ਮਾਂ ਆਪਣੀ ਦਿਆ ਖਸਮਾਂ....ਤੈਨੂੰ ਸੁਣਿਆ ਵੀ ਨੂੰ।

-ਨੂੰ ਜੀ। ਮੇਰੇ ਸਕੂਟਰ ਦੀ ਖੜ ਖੜ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਕੁਝ ਨੂੰ ਸੁਣਦਾ।

-ਕਿਵੇਂ ਦੌੜ ਚਲਿਆ ਸੀ ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਘਚਾਣੀ ਦੇ ?

-ਕਿਤੇ ਵੀ ਨੂੰ। ਮੈਂ ਪ੍ਰੈੱਸ 'ਚ ਜਾ ਰਿਹਾ ਸੀ।

-ਨੌਕਰੀ ਕਰਦਾਂ ?

-ਜੀ।

-ਤੂੰ ਤਾਂ ਨੌਕਰੀ 'ਤੇ ਚਲਿਆ ਸੀ ਪਰ ਹਰਾਮਦੀਏ ਮਾਰੇ, ਸਾਡਾ ਤਾਂ ਮੱਕੂ ਬੱਝ ਜਾਣਾ ਸੀ।

-ਸਰਦਾਰ ਜੀ ਮੈਥੋਂ ਕੀ ਖੁਣਾਮੀ ਹੋ ਗਈ ?

-ਤੇਰੀ ਭੈਣ ਨੂੰ...ਅਜੇ ਖੁਣਾਮੀ ਪੁੱਛਦਾਂ। ਸਾਹਮਣੇ ਦਿੱਸਦਾ ਨੂੰ ਤੇਰੀ ਮਾਂ ਵਾਲਾ ਬੋਰਡ ਲੱਗਾ। ਰੋਡ ਕਲੋਜ਼ ਕੀਤਾ। ਇਸਦਾ ਮਤਲਬ ਸਮਝਦਾਂ ?

-ਜੀ।

-ਤਾਂ ਹੀ ਨਿਕਲ ਚਲਿਆ ਸੀ ? ਵੱਡਾ ਆਇਆ ਸੂਰਮਾ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਆਦਮੀ ਕੀ-ਰਾਤ ਦੀ ਇਧਰੋਂ ਚਿੜੀ-ਸਾਰਕੀ ਨੂੰ ਲੰਘਣ ਦਿੱਤੀ। ਸਾਡੀ ਲਛਮਣ ਰੇਖਾ ਦੀ ਕਿਸੇ ਕੁੱਤੇ ਨੇ ਵੀ ਹੱਦ ਨੂੰ ਟੱਪੀ। ਕਿਸੇ ਦਾ ਖੂਨ ਕਰਕੇ ਆਇਆਂ ?

-ਮੈਂ ਤੇ ਖੂਨ !

-ਖੂਨ ਵੀ ਤੇਰੇ ਵਰਗੇ ਕਰਦੇ ਆ। ਕਿਤੋਂ ਉਪਰੋਂ ਤਾਂ ਨੂੰ ਡਿੱਗ ਪੈਂਦੇ।

-ਜੀ-ਜੀ.....।

-ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਨੂੰ ਰੋਡ ਕਲੋਜ਼ ਕਿਉਂ ਕੀਤਾ ?

- ਨੂੰ।
- ਕਿਉਂ ਸਾਲਿਆ ਖੇਖਣ ਕਰਦਾਂ।
- ਵਿਚੋਂ ਗੱਲ ਤਾਂ ਦੱਸੋ ਜੀ।
- ਤੈਨੂੰ ਬਿਲਕੁਲ ਪਤਾ ਨੂੰ।
- ਨੂੰ ਜੀ।

-ਮਾਰ ਮਾਰ ਕੇ ਖਲੜੀ ਉਧੇੜ ਦਊਂਗਾ...ਮਾਂ ਦਿਆਂ ਪਤੰਦਰਾ। ਅੱਧੇ ਮੁਲਕ ਨੂੰ ਪਤਾ-ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਆ ਰਹੇ ਤੇ ਤੂੰ ਨਵਾਬਜ਼ਾਦਾ ਕਹਿ ਰਿਹਾਂ-ਪਤਾ ਨੂੰ। ਇਹ ਕਿਦਾਂ ਹੋ ਸਕਦਾ ?

- ਗੱਲ ਲੰਬੀ ਹੁੰਦੀ ਦੇਖ ਕੇ ਸੀ. ਆਰ. ਪੀ. ਦਾ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਆ ਗਿਆ ਸੀ।
- ਤੂੰ ਤਾਂ ਨਿਕਲ ਚਲਿਆ ਸੀ। ਸਾਥੋਂ ਅੱਖ ਬਚਾ ਕੇ।
- ਇਹ ਕਿਦਾਂ ਤੋਂ ਸਕਦਾ ?
- ਮੈਂ ਮਗਰ ਨਾ ਦੌੜਦਾ ਤਾਂ ਤੂੰ ਛੁੱ ਮੰਤਰ ਹੋ ਜਾਣਾ ਸੀ।
- ਨੂੰ ਸਰਦਾਰ ਜੀ।
- ਲਿਆ ਫੇਰ ਦਿਖਾ ਕਾਗਜ਼ ਪੱਤਰ।
- ਚਾਬੀ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਕੱਢ ਲਈ।
- ਕਾਅਦੀ ਉਏ ?
- ਸਕੂਟਰ ਦੀ।
- ਅੱਛਾ-ਅੱਛਾ।

-ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਲਾਈਸੈਂਸ ਇਹਦਾ ਲੱਗਦਾ ਹੀ ਨੂੰ। ਜ਼ਰੂਰ ਕੋਈ ਕਾਰਾ ਕਰਕੇ ਆਇਆ ਹੋਣਾ। ਭੈਣ ਦਾ ਯਾਰ ਝੂਠ ਬੋਲਦਾ। ਤਾਂ ਹੀ ਨਿਕਲ ਚਲਿਆ ਸੀ।

-ਦਿਖਾਯੋ ਤੋਂ। ਕਹਿ ਕੇ ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਨੇ ਲਾਈਸੈਂਸ ਫੜ ਲਿਆ ਤੇ ਉਲਟਾ ਪੁਲਟਾ ਕੇ ਦੇਖਣ ਲੱਗਾ।

- ਯੇਹ ਕਿਯਾ। ਇਨਸਪੈਕਟਰ ਤ੍ਰਬਕ ਕੇ ਬੋਲਿਆ।
- ਕੀ ਹੋ ਗਿਆ ਜੀ ?
- ਯੇ ਤੋਂ ਆਪਕਾ ਲਾਈਸੈਂਸ ਨਹੀਂ ਲਗਤਾ।
- ਧਿਆਨ ਨਾਲ ਦੇਖੋ।
- ਧਿਆਨ ਸੇ ਦੇਖ ਰਹੇ ਹੋ। ਤੁਮਾਰੇ ਤੋਂ ਸਰ ਪਰ ਪਗੜੀ ਹੈ।
- ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਇਆ।
- ਦਾੜੀ ਭੀ ਬੜੀ ਹੁਈ ਹੈ। ਬੜੀ ਬੜੀ ਮੂਛੇਂ.....।
- ਜੀ।
- ਪ੍ਰੰਤੂ ?
- ਪ੍ਰੰਤੂ ਕੀ ?

-ਲਾਈਸੈਂਸ ਮੇਂ ਤੋਂ ਤੁਮਾਰੇ ਧਰਮਿੰਦਰ ਮਾਰਕਾ ਵਾਲ ਰਖੇ ਹੂਏ ਹੋਂ।

- ਸਮੇਂ ਸਮੇਂ ਦੀ ਗੱਲ ਹੁੰਦੀ ਹੈ।
- ਅਭ ਸਮਯ ਕੋ ਕਯਾ ਹੋ ਹੂਆ ?
- ਸਮੇਂ ਨੂੰ ਅੱਤਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਘੁਣ ਲੱਗ ਗਿਆ।
- ਯੇਹ ਭੀ ਆਪ ਲੋਗੋਂ ਕਾ ਲਗਾਯਾ।
- ਇਹ ਤੁਸੀਂ ਕਿਦਾਂ ਕਹਿਤਾ ?
- ਹਮ ਨੇ ਕਯਾ ਕਹਿਨਾ ਹੈ। ਸਭ ਕੁਛ ਆਪ ਕੇ ਸਾਹਮਨੇ ਹੈ। ਆਪ ਹੀ ਬਤਾਏਂ।

ਫੋਟੋ ਮੇਂ ਆਪ ਕੇ ਵਾਲ ਕਾਟੇ ਹੂਯੇ ਹੋਂ। ਅਸਲੀ ਕੈਸੇ ਪਹਿਚਾਣ ਹੋ ?

- ਤੁਸੀਂ ਪਹਿਚਾਣ ਕਰ ਵੀ ਨੂੰ ਸਕਦੇ।
- ਕੈਸੇ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕਤੇ ?
- ਪੰਜਾਬ ਦੀ ਸਾਈਕਾਲੋਜੀ ਨੂੰ ਸਮਝ ਸਕਦੇ।
- ਬੜੇ ਸਯਾਨੇ ਬਣਤੇ ਹੋਂ। ਜਾਣਤੇ ਤੋਂ ਸਭ ਕੁਛ ਹੋਂ। ਵੈਸੇ ਹਮ ਨੇ ਸਾਈਕਾਲੋਜੀ ਸੇ ਕਯਾ ਲੇਨਾ ਦੇਨਾ। ਡਿਊਟੀ ਕਰਨੀ ਹੈ। ਆਜ ਯਹਾਂ ਪਰ ਤੋਂ ਕਲ ਕੋ ਵਹਾਂ। ਮੈਂ ਕਹਾਂ ਚਲ ਪੜਾ। ਕਹੀਂ ਆਪ ਮੁਝੇ.....। ਸੁਣਨੇ ਮੇਂ ਆਤਾ ਹੈ ਕਿ ਆਪ ਲੋਕ ਬਾਤੋਂ ਮੇਂ ਉਲਝਾ ਲੇਤੇ ਹੋਂ। ਆਜ ਯੇਹ ਬਾਤ ਮਹਿਸੂਸ ਹੁਈ। ਕਯਾ ਨਾਮ ਹੋ ਤੁਮਾਰਾ ?

- ਤਰਸੇਮ ਸਿੰਘ।
- ਪਿਤਾ ਕਾ ਨਾਮ ?
- ਗੁਰਚਰਨ ਲਾਲ।
- ਕਯਾ ? ਪਿਤਾ ਕਾ ਨਾਮ ਲਾਲ ਔਰ ਆਪ ਕਾ ਨਾਮ ਸਿੰਘ। ਯੇਹ ਕਯਾਂ ਬਾਤ

ਹੁਈ ?

- ਪੰਜਾਬ ਵਿਚ ਐਦਾਂ ਹੀ ਚਲਦਾ। ਇਕ ਭਰਾ ਨੇ ਕੇਸ ਰੱਖੇ। ਦੂਜੇ ਨੇ ਬਾਲ।
- ਗਾਂਵ ਕਾ ਨਾਮ ?
- ਨੂਰਪੁਰ।
- ਤਹਿਸੀਲ ?
- ਨਕੋਦਰ।
- ਕਹਾਂ ਕਾਮ ਕਰਤੇ ਹੋ ?
- ਐਮ. ਬੀ. ਡੀ. ਪ੍ਰੈੱਸ 'ਚ।
- ਕਯਾ ?
- ਪ੍ਰੈੱਸ ਵਿਚ ਪਰੂਫ ਰੀਡਰ।
- ਠੀਕ। ਨਿਕਾਲੇ ਆਪਣਾ ਆਈ ਕਾਰਡ।
- ਪ੍ਰਾਈਵੇਟ ਪ੍ਰੈੱਸਾਂ ਵਾਲਿਆਂ ਦਾ ਕੋਈ ਆਈਕਾਰਡ ਨੂੰ ਹੁੰਦਾ।
- ਕੈਸੇ ਨਹੀਂ ਹੋਤਾ ?
- ਹੁੰਦਾ ਇਸੇ ਲਈ ਨੂੰ ਕਿ ਉਹ ਲਿਮਿਟਡ ਨੂੰ ਹੁੰਦੀਆਂ।

-ਗਿਰਗਿਟ ਕੀ ਭਾਂਤੀ ਰੰਗ ਬਦਲ ਲੇਤੇ ਹੈਂ। ਇਸੀ ਲੀਏ ਪਹਿਚਾਨ ਨਹੀਂ ਹੋ ਰਹੀ ਕਿ ਕਤਲ ਕੌਨ ਕਰ ਰਹਾ ਹੈ। ਮਨ ਮੇਂ ਆਇਆ ਤੋਂ ਵਾਲ ਰੱਖ ਲੀਏ। ਨਹੀਂ ਤੋਂ ਪਗੜੀ ਬਾਂਧ ਲੀ।

-ਸਾਹਿਬ ਕੀ ਗੱਲ ਹੋ ਗਈ? ਪੰਜਾਬ ਪੁਲਿਸ ਦੇ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਕੋਲ ਆ ਕੇ ਪੁੱਛਿਆ ਸੀ। ਉਸ ਕੋਲ ਜਾ ਕੇ ਸਮਝਾਇਆ ਸੀ, “ਸੋਧਾਈ ਬੰਦਿਆ-ਸਿਆਣਿਆਂ ਕਿਹਾ-ਇਕ ਚੁੱਪ-ਸੌ ਸੁਖ। ਬਹੁਤ ਘੱਟ ਬੋਲੀਦਾ ਹੁੰਦਾ। ਮਾਰੀ ਮੰਗ ਕੇ ਜਾਨ ਛੁੜਵਾ ਲੈ।”

-ਯੇ ਤੋਂ ਅਜੀਬ ਮੁਸੀਬਤ ਹੈ। ਡਰਾਵਿੰਗ ਲਾਈਸੈਂਸ ਮੇਂ ਔਰ ਹੈਂ ਤੋਂ ਯਹਾਂ ਪਰ ਔਰ। ਇਕ ਹੋਰ ਸਿਪਾਹੀ ਨੇ ਲਾਈਸੈਂਸ ਦੇਖਿਆ। ਦੋਵੇਂ ਚਿਹਰਿਆਂ ਨੂੰ ਮਿਲਾਇਆ।

-ਤੂੰ ਤਾਂ ਕੁੜਿਕੀ 'ਚ ਫਸ ਗਿਆ।

-ਕਿਉਂ?

-ਸਬੂਤ ਤੇਰੇ ਸਾਹਮਣੇ।

-ਤੁਸੀਂ ਵੀ ਕਮਾਲ ਕਰਦੇ ਹੋ।

-ਕਮਾਲ ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰਨਾ...ਕਮਾਲ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡਾ ਦੇਖਣ ਵਾਲਾ।

-ਕੀ ਕੇਸ ਰੱਖਣਾ ਵੀ ਮੇਰੇ ਲਈ ਗੁਨਾਹ ਆ। ਕੇਸ ਰੱਖ ਲਈਏ ਤਾਂ ਸੀ. ਆਰ.

ਪੀ. ਵਾਲੇ ਨੂੰ ਛੱਡਦੇ। ਜੇ ਨਾ ਰੱਖੀਏ ਤਾਂ ਅੱਤਵਾਦੀ ਨੂੰ ਬਖਸਦੇ।

-ਹੁਣ ਤਾਂ ਲੰਬਾ ਪੰਗਾ ਪੈ ਗਿਆ ਮਿਤਰਾ।

-ਉਹ ਕਿਦਾਂ?

-ਇਕ ਤਾਂ ਤੂੰ ਸਾਡੀ ਬਾਹੀ ਲਛਮਣ ਰੇਖਾ ਪਾਰ ਕੀਤੀ।

-ਜੀ।

-ਦੂਜੇ ਤੇਰੀ ਸ਼ਕਲ ਰੰਗ-ਬਰੰਗੀ। ਪੂਰੀ ਤਫਸੀਲ ਕਰਨੀ ਪਈ।

-ਤੁਹਾਨੂੰ ਮੇਰੇ ਤੇ ਸ਼ੱਕ ਆ?

-ਸ਼ੱਕ ਨਾਲੋਂ ਵੀ ਵਾਧੂ।

-ਫੇਰ ਐਦਾਂ ਕਰੋ। ਮੇਰੀ ਪ੍ਰੈੱਸ ਵਿਚ ਟੈਲੀਫੂਨ ਕਰ ਲਓ। ਨੰਬਰ ਹੈ 613175।

ਆਪੇ ਪਤਾ ਚਲ ਜਾਊ ਜਾਂ ਪਿੰਡੋਂ.....।

-ਅਸੀਂ ਕਿਉਂ ਕਰੀਏ। ਆਪੇ ਕਰਨ ਵਾਲੇ ਕਰ ਲੈਣਗੇ। ਤੈਨੂੰ ਐਵੇਂ ਨੂੰ ਛੱਡਣ ਲੱਗੇ। ਸਮਝਿਆ। ਤੈਨੂੰ ਪਤਾ ਹੋਣਾ ਚਾਹੀਦਾ ਕਿ ਅੱਜ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਆ ਰਹੇ ਨੇ। ਉਨੀ-ਇੱਕੀ ਹੋ ਗਈ ਤਾਂ ਸਾਡੀ ਮਾਂ ਦੀ...ਪੁਲੀਸ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਲੋਕਾਂ ਨੇ ਬਦਨਾਮ ਕੀਤੀ ਆ.....।

-ਮੇਰੇ ਕੋਲ ਐਨਾ ਕੰਮ ਸੀ ਕਿ ਸਿਰ ਖੁਰਕਣ ਜੋਗੀ ਵਿਹਲ ਵੀ ਨਹੀਂ ਸੀ।

-ਇਕ ਗੱਲ ਦੱਸ।

-ਜੀ?

-ਸਾਹਮਣੇ ਰੋਡ ਕਲੋਜ ਆ। ਫੇਰ ਤੂੰ ਕਿਥੋਂ ਦਾ ਆ ਗਿਆ ਵੱਡਾ ਸੂਰਮਾ ਜਿਹੜਾ ਸਾਨੂੰ ਲਲਕਾਰ ਕੇ ਨਿਕਲ ਚਲਿਆ ਸੀ?

âÇÏ÷Ł/EGE

-ਮੈਨੂੰ ਇਥੇ ਆ ਕੇ ਯਾਦ ਆਇਆ ਕਿ ਪਰੂਫਾਂ ਵਾਲਾ ਬੰਡਲ ਤਾਂ ਘਰੇ ਰਹਿ ਗਿਆ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਵਾਪਸ ਜਾਣ ਲਈ ਸਕੂਟਰ ਮੋੜਿਆ ਸੀ ਕਿ ਤੁਸੀਂ...।

-ਅੱਛਾ ਫੇਰ ਏਥੇ ਹੀ ਖੜਾ ਰਹੁ। ਜਦੋਂ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਚਲਿਆ ਗਿਆ ਫੇਰ ਤੇਰੇ ਨਾਲ ਸਿਜਦੇ ਆਂ।

ਉਸ ਘੜੀ 'ਤੇ ਨਜ਼ਰ ਮਾਰੀ। ਛੋਟੀ ਸੂਈ ਬਾਰੂਂ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਚਲੇ ਗਈ ਸੀ। ਅੱਜ ਪੇਸ਼ੀ ਹੋਈ ਸਮਝੋ। ਪਰੂਫ ਵੀ ਜ਼ਰੂਰੀ ਸਨ। ਕਿਤਾਬ ਆਊਟ ਹੋਣੀ ਸੀ। ਟੂਰ ਜਾਣਾ ਸੀ। ਉਹ ਕੀ ਜਵਾਬ ਦੇਵੇਗਾ। ਸੁਭਾਸ਼ ਨੇ ਤਾਂ ਸਿੱਧੀ ਚੜ੍ਹਾਈ ਕਰ ਦੇਣੀ। ਬੋਲਣ ਲੱਗਾ ਤਾਂ ਉਹ ਅੱਗਾ ਪਿੱਛਾ ਨਹੀਂ ਦੇਖਦਾ। ਸਾਰਿਆਂ ਨੂੰ ਇਕੋ ਰੱਸੇ ਬੰਨ ਦਿੰਦਾ। ਜੇ ਸੇਠ ਸਾਹਿਬ ਨੂੰ ਗੁੱਸਾ ਆ ਗਿਆ ਤਾਂ ਜਵਾਬ ਹੋਇਆ ਲਓ।

-ਮੇਰੀ ਸਰਕਾਰ-ਹੁਣ ਮੈਂ ਜਾਵਾਂ?

-ਕਿਉਂ?

-ਪ੍ਰੈੱਸ ਦਾ ਟਾਈਮ ਨਿਕਲ ਚਲਿਆ।

-ਚੁੱਪ ਕਰਕੇ ਖੜਾ ਰਹੁ। ਦੋ ਖਾ ਕੇ ਵੀ ਖੜੇਗਾ। ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਆ ਗਏ ਆ। ਜਦੋਂ ਚਲੇਗੇ ਗਏ, ਫੇਰ ਤੇਰੀ ਸਾਰ ਲਵਾਂਗੇ।

-ਚੱਲ ਪੁੱਤ ਬੈਠ ਗੱਡੀ ਵਿਚ। ਹੁਣ ਤੈਨੂੰ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹੇ ਦੀ ਸੈਰ ਕਰਾਉਂਦੇ ਆਂ।

-ਜੀ, ਕਿਹੜਾ ਲਾਲ ਕਿਲ੍ਹਾ?

-ਚੌਕੀ ਨੰ: ਗਿਆਰਾਂ।

-ਕਿਉਂ?

-ਜਦੋਂ ਪੁੱਠਾ ਕਰਕੇ ਟੰਗਿਆ ਤੇ ਚਿੱਤੜਾਂ 'ਤੇ ਪਟਾਂ ਪਰੇਡ ਹੋਈ ਤਾਂ ਤੋਤੇ ਵਾਂਗੂੰ ਬੋਲਣ ਲੱਗ ਪਏਗਾ। ਚੰਗੀ ਗੱਲ ਤਾਂ ਇਹੀ ਆ ਕਿ ਰਾਹ ਵਿਚ ਹੀ ਬਕ ਪੈ। ਤੇਰਾ ਵੀ ਭਲਾ। ਸਾਡਾ ਵੀ ਭਲਾ। ਉਥੇ ਜਾ ਕੇ ਤਾਂ ਵੱਡੇ ਵੱਡੇ ਨਾਢੂ ਖਾਂ ਸਿੱਧੇ ਹੋ ਜਾਂਦੇ ਆ ਤੂੰ ਕਿਹੜੇ ਬਾਗ ਦੀ ਮੂਲੀ ਆਂ।

-ਮੇਰਾ ਸਕੂਟਰ।

-ਸਾਲਿਆ ਸਕੂਟਰ ਦਿਆ। ਪਹਿਲਾਂ ਆਪਣੀ ਚਿੰਤਾ ਕਰ। ਇਸ ਭੈਣ ਦੇ ਯਾਰ ਬਾਲਣ ਨੂੰ ਕੌਣ ਲੈ ਚਲਿਆ।

ਹਨੇਰਾ ਪਸਰਦਿਆਂ ਹੀ ਉਸ ਨੂੰ ਕੋਠੜੀ ਵਿਚੋਂ ਕੱਢ ਕੇ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਹਰਾਮਦੀਏ ਮਾਰੋ ਤੈਨੂੰ ਖੜਾ ਹੋਣਾ ਵੀ ਨਹੀਂ ਆਉਂਦਾ। ਆਹ ਆਪਣੇ ਮਾਂ ਦੇ ਖਸਮ ਖੱਲੇ ਕਰ। ਕਿਵੇਂ ਕੋਹੜਕਿਰਲੇ ਵਾਂਗੂੰ ਆਕੜਿਆ ਖੜਾ।

ਉਸ ਹੱਥ ਖੱਲੇ ਕਰ ਲਏ।

-ਕੀ ਨਾਂ ਆ ਤੇਰਾ?

âÇÏ÷Ł/EGF

-ਤਰਸੇਮ।
 -ਤਰਸੇਮ। ਅੱਜ ਕਲ੍ਹ ਭੈਣ ਦੇ ਯਾਰ ਲੋਕਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਪਤਾ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ। ਨਾਂ
 ਭਾਵੇਂ ਲਾਲ ਹੋਵੇ ਪਰ ਪਿਓ ਵਾਲਾ ਪੱਗੜ ਬੰਨ੍ਹ ਲੈਂਦੇ।
 -ਤਰਸੇਮ ਸਿੰਘ।
 -ਔਛਾ-ਔਛਾ। ਮੈਨੂੰ ਤਾਂ ਤੇਰੀ ਸਕਲ ਪੈਂਟੇ ਨਾਲ ਮਿਲਦੀ ਲੱਗਦੀ ਆ।
 -ਸਰ, ਕਿਹੜਾ ਪੈਂਟਾ ਜੀ ?
 -ਛੇਤੀ ਪਤਾ ਲੱਗ ਜਾਊ।
 -ਮੈਂ ਸਮਝਿਆ ਨੂੰ।
 -ਭੈਣ ਦਿਆ ਯਾਰਾ... ਬੜੇ ਸਵਾਲ-ਜਵਾਬ ਕਰਦਾਂ। ਕਦੇ ਪੁਲਸੀਆਂ ਨਾਲ
 ਵਾਹ ਪਿਆ ਨੂੰ ਲੱਗਦਾ।... ਤੂੰ ਕੀ ਸਮਝੇਂਗਾ। ਸਮਝ ਤਾਂ ਅਸੀਂ ਵੀ ਨੂੰ ਸਕੇ ਇਸ ਖੇਡ ਨੂੰ।
 -ਜੀ।
 -ਕਿਹੜੇ ਧੜੇ ਨਾਲ ਤੇਰਾ ਸੰਬੰਧ ਆ ?
 -ਕਿਹੜਾ ਧੜਾ ?
 -ਗੱਲ ਸੁਣ ਲੈ ਕੰਨ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ। ਮੈਂ ਇਕੋ ਨੁਕਤੇ 'ਚ ਗੱਲ ਮਕਾਉਣਾ ਹੁੰਨਾ ਜਾਂ
 ਤਾਂ ਸੱਚ ਸੱਚ ਬੋਲ ਦੇ ਜਾਂ ਰੱਬ ਦਾ ਨਾਂ ਲੈਣਾ ਸ਼ੁਰੂ ਕਰ ਲੈ।
 -ਸਰ....।
 -ਛੇਤੀ ਬਕ ਪੈ ਨੂੰ ਤਾਂ।
 -ਸਰ, ਮੈਂ ਤਾਂ ਇਕ ਮਾਮੂਲੀ ਆਦਮੀ ਹਾਂ।
 -ਇਕ ਤਾਂ ਤੁਸੀਂ ਜਲਦੀ ਨੂੰ ਮੰਨਦੇ। ਜਦੋਂ ਹੱਡਾਂ ਵਿਚ ਪਾਣੀ ਪਾ 'ਤਾ ਫੇਰ
 ਬੋਲਣਾ।
 -ਸਰ...ਮੈਂ.....।
 -ਤੇਰੀ ਭੈਣ ਦੀ... ਅੱਗੋਂ ਸਾਲਾ ਬੋਲਦਾਂ।
 -ਨੂੰ ਸਰ-ਮੇਰਾ ਤਾਂ ਸਿਰ ਘੁੰਮਦਾ।
 -ਫੇਰ ਕਿਉਂ ਅਨਿਆਈ ਮੌਤੇ ਮਰਦਾਂ। ਤੁਹਾਡੇ ਵਰਗਿਆਂ ਦੀ ਜਵਾਨੀ ਦੇਖ ਕੇ
 ਕਦੇ ਕਦੇ ਤਰਸ ਆ ਹੀ ਜਾਂਦਾ।
 -ਸਰ-ਮੈਂ ਉਹ ਨੂੰ....।
 -ਓਏ ਜੋਗਿਆ। ਕਰ ਜ਼ਰਾ ਇਹਨੂੰ ਪੁੱਠਾ। ਸਾਲਾ ਆਪੇ ਮੰਨੂੰ। ਜਦੋਂ ਮਾਰ ਮਾਰ
 ਕੇ...ਬਾਂਦਰੀ ਦੀ... ਵਰਗੇ ਕਰਤੇ।

ਪਿੰਡੋਂ ਆਈ ਪੰਚਾਇਤ ਸੀ ਤੇ ਪ੍ਰੈੱਸ ਦੇ ਮੈਨੇਜਰ ਨੂੰ ਐਸ. ਐਚ. ਓ. ਨੇ ਕਿਹਾ
 ਸੀ.....ਤੁਸੀਂ ਦੱਸੋ....ਅਸੀਂ ਕੀ ਕਰ ਸਕਦੇ ਹਾਂ। ਸਾਨੂੰ ਤਾਂ ਉਪਰੋਂ ਹੁਕਮ ਹੁੰਦਾ... ਆਹ ਕਰ
 ਦਿਓ। ਸਾਡਾ ਜਵਾਬ ਹੁੰਦਾ-ਜੀ ਸਰਕਾਰ ਹੋ ਗਿਆ। ਤੁਹਾਨੂੰ ਪਤਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਆਏ
 ਤਾਂ ਸਾਡੇ ਹੱਥਾਂ ਦੇ ਤੋਤੇ ਉੱਡ ਗਏ। ਸਖਤ ਡਿਊਟੀਆਂ ਲਾਈਆਂ। ਕਈ ਸੜਕਾਂ ਬੰਦ

ਕਰਨੀਆਂ ਪਈਆਂ। ਆਖਿਰ ਦੇਸ਼ ਦਾ ਪ੍ਰਧਾਨ ਮੰਤਰੀ ਆ ਰਿਹਾ ਸੀ। ਫੇਰ ਅਜਿਹੇ ਮੌਕੇ
 ਪੂਰੀ ਤਫਸੀਲ ਕਰਨੀ ਪੈਂਦੀ ਆ। ਅਸੀਂ ਤਾਂ ਅੱਗੇ ਹੀ ਬਹੁਤ ਬਦਨਾਮ ਹੋਏ ਆਂ। ਫੇਰ ਕਿਸੇ
 ਤਰ੍ਹਾਂ ਦੀ ਨਰਮੀ ਦਾ ਕੀ ਮਤਲਬ। ਤੁਸੀਂ ਹੀ ਦੱਸੋ ?

-ਗੱਲ ਤਾਂ ਤੁਹਾਡੀ ਸੋਲ੍ਹਾਂ ਆਨੇ ਠੀਕ ਆ ਜੀ ਪਰ ਬੰਦਾ-ਕੁ-ਬੰਦਾ ਦੇਖ ਲਿਆ
 ਕਰੋ।

-ਕੀ ਗੱਲ ਕਰਦੇ ਹੋ। ਕਿਸੇ ਦੇ ਮੱਥੇ 'ਤੇ ਤਾਂ ਨੂੰ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ ਕਿ ਆਦਮੀ
 ਠੀਕ ਹੈ ਜਾਂ ਗਲਤ।

-ਕੋਈ ਮਾੜਾ ਘਟਨਾ ਨਹੀਂ ਵਾਪਰੀ। ਟੀ. ਵੀ. ਤੋਂ ਖ਼ਬਰਾਂ ਖਤਮ ਹੋਣ ਤੋਂ ਬਾਅਦ
 ਉਸ ਦੀ ਮਿਸਿਜ਼ ਬੋਲੀ ਸੀ।

-ਘਟਨਾਵਾਂ ਤਾਂ ਕਈ ਵਾਪਰ ਗਈਆਂ ਹੋਣਗੀਆਂ ਪਰ ਉਸਦਾ ਫੇਰਾ ਸ਼ਾਂਤੀ-
 ਪੂਰਨ ਰਿਹਾ।

-ਚੰਗੀ ਹੀ ਗੱਲ ਆ।

-ਹੂੰ।

-ਬੜੀ ਤਾਰੀਫ਼ ਕੀਤੀ ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਦੀ ਪ੍ਰਧਾਨਮੰਤਰੀ ਨੇ।

-ਇਸ ਵਿਚ ਸ਼ੱਕ ਵੀ ਕੀ ਆ ?

-ਪੰਜਾਬੀ, ਪੰਜਾਬੀ ਹੀ ਹੁੰਦਾ।

-ਮੁਹਾਜ਼ ਭਾਵੇਂ ਕੋਈ ਵੀ ਹੋਵੇ।

-ਹੱਲਾਸ਼ੇਰੀ ਵੀ ਦੇ ਗਿਆ।

-ਇਹ ਤਾਂ ਲੀਡਰਾਂ ਦਾ ਹਥਿਆਰ ਹੁੰਦਾ।

-ਪੋਲਾ ਜਿਹਾ ਮੂੰਹ ਬਣਾ ਕੇ ਕਹਿ ਰਿਹਾ ਸੀ-ਪੰਜਾਬੀਓਂ ਨੇ ਹਮੇਸ਼ਾਂ ਹੀ ਹਰ
 ਸੰਕਟ ਦਾ ਬਹਾਦਰੀ ਸੇ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਯਾ ਹੈ। ਅਭ ਇਨਹੋਨੇ ਆਤੰਕਵਾਦ ਕਾ ਡਟ ਕਰ
 ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਹੈ।

-ਇਕ ਗੱਲ ਮੈਂ ਦਸਾਂ ?

-ਕਿਹੜੀ....।

-ਪੰਜਾਬੀਆਂ ਨੇ ਹਰ ਸੰਕਟ ਦਾ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ ਸਾਹਮਣਾ ਕੀਤਾ ਆ।

-ਹਾਂ! ਹਾਂ!!

-ਹੁਣ ਉਹਨਾਂ ਨੂੰ ਅੱਤਦੀਆਂ ਅਤੇ ਪੁਲੀਸਵਾਦੀਆਂ ਦਾ ਵੀ ਬਹਾਦਰੀ ਨਾਲ
 ਸਾਹਮਣਾ ਕਰਨਾ ਪੈਣਾ।

ਆਪਣਿਆਂ 'ਚ

ਸਕੂਲਾਂ 'ਚ ਹੋਈਆਂ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦੇ ਆਰੰਭਲੇ ਦਿਨ ਸਨ।

ਸਵੇਰ ਦੀ ਚਾਹ ਬਣ ਰਹੀ ਹੁੰਦੀ ਜਾਂ ਅਸੀਂ ਚਾਹ ਪੀਣ ਲਗਦੇ ਤਾਂ ਬਾਹਰੋਂ ਜਾਣੀ-ਪਹਿਚਾਣੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਾਈ ਦਿੰਦੀ, “ਬੀਬੀ ਜੀ...ਬੀਬੀ ਜੀ...ਔਧਾ ਕੁ ਕੱਪ ਦੁੱਧ ਦਾ ਦਿਉ ਨਾ। ਅਸੀਂ ਚਾਹ ਪੀਣੀ ਆ। ਵਾਗੁਰੂ ਤੁਹਾਡਾ ਭਲਾ ਕਰੇਗਾ...” ਉਹ ਕੁਝ ਪਲਾਂ ਲਈ ਚੁੱਪ ਕਰ ਜਾਂਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਅਗੇਉਂ ਸਾਡੇ ਰਿਸਪੋਨਸ ਦੀ ਉਡੀਕ ਕਰਦਾ ਹੋਵੇ। ਫੇਰ ਕਹਿੰਦਾ, “ਦੁੱਧ ਨੂੰ ਤਾਂ ਚਾਹ ਹੀ ਪਿਆ ਦਿਓ। ਕੋਈ ਰਾਤ ਦੀ ਬਚੀ-ਖੁਚੀ ਰੋਟੀ ਹੋਣੀ। ਬੀਬੀ....।”

ਉਸ ਦੇ ਚਿਹਰੇ 'ਤੇ ਅਥਾਹ ਮਾਸੂਮੀਅਤ ਹੁੰਦੀ। ਨਿਮਰਤਾ ਹੁੰਦੀ।

ਉਸ ਦੀ ਆਵਾਜ਼ ਸੁਣਦਿਆਂ ਸਾਰ ਦੀਸ਼ ਬਾਹਰ ਵੱਲ ਨੂੰ ਤੁਰ ਪੈਂਦਾ। ਦਰਵਾਜ਼ਾ ਖੋਲ੍ਹ ਕੇ ਉਸ ਨੂੰ ਵਿਹੜੇ 'ਚ ਲੈ ਆਉਂਦਾ। ਅੱਖ ਚੁਰਾ ਕੇ ਸਾਡੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਤੇ ਫੇਰ ਹੌਲੀ ਜਿਹੇ ਉਸਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ, “ਚਾਹ ਜ਼ਰੂਰ ਪਿਲਾਉਂ। ਪਹਿਲਾਂ ਨੱਚ ਕੇ ਦਿਖਾ ਤੇ ਗਾ-ਬਹੁਤ ਪਯਾਰ ਕਰਤੇ ਹੈਂ ਤੁਮ ਕੋ ਸਨਮ।” ਹੱਥ 'ਚ ਫੜਿਆ ਸਿਲਵਰ ਦਾ ਚਿਬ-ਖੜਬਾ ਕੱਪ, ਉਹ ਦਰਵਾਜ਼ੇ ਕੋਲ ਰੱਖ ਆਉਂਦਾ। ਉਹ ਇਕ ਹੱਥ ਲੱਕ ਤੋਂ ਥੋੜ੍ਹਾ ਕੁ ਹੇਠਾਂ ਟਿਕਾਉਂਦਾ ਤੇ ਦੂਜੇ ਹੱਥ ਨਾਲ ਇਕ ਉਂਗਲ ਖੜੀ ਕਰਕੇ ਪੈਲਾਂ ਪਾਉਂਦੇ ਮੋਰ ਵਾਂਗੂ ਝਾਲਰ ਬਣਾਉਂਦਾ। ਬਿਆਈਆਂ ਪਾਟੇ ਪੈਰਾਂ ਦੇ ਨਾਲ-ਨਾਲ ਗੋਢਿਆਂ ਤੀਕ ਲਮਕਦਾ ਮੈਲ ਨਾਲ ਗੜਚ ਕੁੜਤਾ ਤੇ ਜਟਾਂ ਬਣੇ ਵਾਲ ਵੀ ਨੱਚਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ। ਉਸਦੇ ਪੀਲੇ ਹੋਏ ਦੰਦਾਂ ਦੀ ਕੋਈ ਪ੍ਰਵਾਹ ਨਾ ਕਰਦਾ। ਉਹ ਕਿਸੇ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ ਨਾ। ਲਗਦਾ ਜਿਵੇਂ ਨੱਚਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਉਸਨੂੰ ਆਪ ਵੀ ਅਜੀਬ ਜਿਹਾ ਨਸ਼ਾ ਚੜ੍ਹ ਗਿਆ ਹੋਵੇ।

ਗੀਤ ਮੁਕਦਾ ਤਾਂ ਉਸਦਾ ਨੱਚਣਾ ਵੀ ਬੰਦ ਹੋ ਜਾਂਦਾ। ਉਹ ਬਾਈਂ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ। ਲੰਬੇ-ਲੰਮੇ ਸਾਹ ਲੈਂਦਾ। ਫੇਰ ਦੀਸ਼ ਵੱਲ ਦੇਖਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ ਕਿ ਛੋਟੇ ਸਾਹਿਬ ਹੁਣ ਰੂਹ ਖੁਸ਼ ਹੋ ਗਈ।

ਦੀਸ਼ ਦੀ ਤਸੱਲੀ ਨਾ ਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਹੋਰ ਗੀਤ ਸੁਣਨ ਨੂੰ ਮਨ ਕਾਹਲਾ ਪੈਂਦਾ। ਉਹ ਕਹਿੰਦਾ, “ਬੱਸ ਇਕ ਹੋਰ ਗਾਣਾ ਸੁਣਾ ਤੇ ਨਾਲ ਡੈਸਕੋ ਡਾਂਸ ਵੀ। ਤੂੰ ਸਲਮਾਨ ਖਾਨ

ਦੀ ਨਵੀਂ ਫਿਲਮ ਦੇਖੀ ਹੈ ਨਾ? ਸਾਇਨਪਾਲ ਵਿਚ ਲੱਗੀ।”

“ਨੂੰ,” ਉਹ ਦੱਸਦਾ।

“ਲੈ ਤੂੰ ਇਕ ਵਾਰੀ ਵੀ ਨੂੰ ਦੇਖੀ। ਮੈਂ ਤਾਂ ਤਿੰਨ ਵਾਰੀ ਦੇਖ ਚੁੱਕਾਂ। ਇਕ ਵਾਰ ਡੈਡੀ ਨਾਲ ਮਲਟੀਪਲੈਕਸ ਵਿਚ ਦੇਖੀ। ਦੋ ਵਾਰ ਪਰਜਮੀਤ ਕੇ ਲੈਪਟੋਪ 'ਤੇ...”

ਉਸ ਨੂੰ ਦੀਸ਼ ਦਾ ਇਸ ਤਰ੍ਹਾਂ ਪੁੱਛਣਾ ਚੰਗਾ ਲੱਗਦਾ।

ਦੀਸ਼ ਨੂੰ ਕੁਝ ਹੋਰ ਯਾਦ ਆ ਜਾਂਦਾ, “ਅੱਛਾ ਫੇਰ ਐਦਾਂ ਕਰ। ਸਰਤਾਜ ਦਾ ਗੀਤ ਸੁਣਾ-ਪਹਿਲੀ ਕਿੱਕ ਤੇ ਸਟਾਰਟ ਮੇਰਾ ਯਾਮਾ...”

“ਅੱਛਾ।”

ਇਹ ਗੀਤ ਉਸ ਕਈ ਵਾਰ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਕੁਝ ਕੁ ਸਤਰਾਂ ਯਾਦ ਸਨ।

ਉਹ ਫੇਰ ਨੱਚਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦਾ। ਗਾਉਣ ਲੱਗਦਾ। ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਬੀਵੀ ਹੱਸ-ਹੱਸਕੇ ਲੋਟ-ਪੋਟ ਹੋ ਜਾਂਦੇ।

ਮੈਂ ਕਹਿੰਦਾ, “ਤੂੰ ਅੱਜ ਕਲਾਬਾਜ਼ੀਆਂ ਤਾਂ ਲਾਈਆਂ ਹੀ ਨੂੰ।”

ਉਹ ਪੁੱਠਾ ਹੋ ਕੇ ਆਪਣੇ ਸਰੀਰ ਦਾ ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਉਂਗਲਾਂ 'ਤੇ ਦਿੰਦਾ। ਫੇਰ ਤੀਰ ਕਮਾਣ ਵਾਂਗੂ ਵਿਚਕਾਰੋਂ ਲਿਫ ਜਾਂਦਾ। ਸਾਰਾ ਭਾਰ ਹੱਥਾਂ ਤੇ ਪੈਰਾਂ ਦੀਆਂ ਉਂਗਲਾਂ 'ਤੇ ਆ ਜਾਂਦਾ। ਫੇਰ ਉਹ ਟੇਢਾ ਹੋ ਕੇ ਇਕੋ ਸਾਹੇ ਕਈ ਕਲਾਬਾਜ਼ੀਆਂ ਲਾਉਂਦਾ। ਦੀਸ਼ ਮੈਨੂੰ ਕਹਿੰਦਾ, “ਡੈਡੀ-ਐਦਾਂ ਤਾਂ ਰੂਸ ਦੀਆਂ ਕੁੜੀਆਂ ਨੱਚਦੀਆਂ ਹੁੰਦੀਆਂ। ਇਹਨੇ ਵੀ ਟੈਲੀਵਿਜ਼ਨ 'ਤੇ ਉਨ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਨੱਚਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਦੇਖਿਆ ਹੋਣਾ।”

ਫੇਰ ਉਹ ਕਲਾਬਾਜ਼ੀਆਂ ਲਾਉਂਦਾ-ਲਾਉਂਦਾ ਥੱਕ ਜਾਂਦਾ। ਉਸ 'ਚ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲਾ ਉਤਸ਼ਾਹ ਨਾ ਰਹਿੰਦਾ। ਸ਼ਾਇਦ ਅਜਿਹਾ ਭੁੱਖੇ ਢਿੱਡ ਕਰਕੇ ਹੁੰਦਾ ਸੀ।

ਉਹ ਪੈਰਾਂ ਭਾਰ ਬੈਠ ਜਾਂਦਾ।

ਦੀਸ਼ ਚਾਹ ਦਾ ਗਿਲਾਸ ਉਸ ਦੇ ਕੱਪ 'ਚ ਪਾ ਦਿੰਦਾ। ਜੇ ਰਸ ਬਚੇ ਹੁੰਦੇ ਜਾਂ ਡਬਲ ਰੋਟੀ ਦਾ ਪੀਸ ਪਿਆ ਹੁੰਦਾ ਜਾਂ ਕੋਈ ਬਿਸਕੁਟ ਲਭ ਪੈਂਦਾ ਤਾਂ ਦੀਸ਼ ਉਸ ਨੂੰ ਫੜਾ ਕੇ ਰਸੋਈ 'ਚ ਆ ਕੇ ਕੋਈ ਹੋਰ ਖਾਣ ਵਾਲੀ ਚੀਜ਼ ਲੱਭਣ ਲੱਗਦਾ।

ਉਹ ਜਾਣ ਲਗਦਾ ਤਾਂ ਪਰਮਿੰਦਰ ਉਸ ਨੂੰ ਰੋਕ ਲੈਂਦਾ। ਜ਼ੋਰ ਦੇ ਕੇ ਕਹਿੰਦਾ ਕਿ ਇਥੇ ਬੈਠ ਕੇ ਹੀ ਪੀ ਲੈ। ਘਰ ਜਾਂਦਿਆਂ ਤੀਕ ਠੰਢੀ ਹੋ ਜਾਣੀ। ਅਕਸਰ ਉਹ ਗੱਲ ਮੰਨ ਲੈਂਦਾ ਸੀ। ਪਰਮਿੰਦਰ ਉਸ ਕੋਲੋਂ ਨੱਚਣ ਦੇ ਗੁਰਾਂ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦਾ। ਉਹ ਕਿਵੇਂ ਕਲਾਬਾਜ਼ੀਆਂ ਲਾਉਂਦਾ-ਇਸ ਬਾਰੇ ਪੁੱਛਦਾ। ਚਾਹ ਮੁਕਦਿਆਂ ਹੀ ਉਹ ਜਾਣ ਲਈ ਉੱਠ ਖੜ੍ਹਦਾ।

ਰਸੋਈ 'ਚ ਕੰਮ ਕਰਦੀ ਮੇਰੀ ਬੀਵੀ ਉਸ ਦੀ ਉਮਰ ਦਾ ਕਿਆਸ ਲਾਉਂਦੀ। ਉਸ ਨੂੰ ਉਹ ਪੰਜਵੀਂ 'ਚ ਪੜ੍ਹਦੇ ਪਰਮਿੰਦਰ ਤੋਂ ਸਾਲ-ਖੰਡ ਵੱਡਾ ਲੱਗਦਾ। ਉਹ ਭਾਵੁਕ ਹੋ ਕੇ ਮੈਥੋਂ ਪੁੱਛਦੀ, “ਇਹ ਭਲਾ ਪੜ੍ਹਦਾ ਵੀ ਹੋਊਗਾ?”

“ਨੂੰ। ਇਹ ਪੜ੍ਹਦੇ ਨੂੰ ਹੁੰਦੇ।”

“ਐਸ ਯੁੱਗ 'ਚ ਅਨਪੜ੍ਹ ਹੋਣਾ?”

“ਇਹ ਵਿਚਾਰੇ ਪੜ੍ਹਨ ਕਿਵੇਂ। ਇਕ ਮਹੀਨਾ ਇਸ ਸ਼ਹਿਰ ਵਿਚ ਰਹਿਣਾ। ਅਗਲੇ

ਮਹੀਨੇ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੀ ਕਿਸਮਤ 'ਚ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਕਿਹੜੇ ਸ਼ਹਿਰ ਦਾ ਦਾਣਾ ਪਾਣੀ ਲਿਖਿਆ ਹੁੰਦਾ। ਜਿਧਰ ਨੂੰ ਜੀਅ ਕੀਤਾ-ਤੁਰ ਪਏ। ਖਾਨਾਬਦੋਸ਼ ਜਿਉਂ ਹੋਏ ?”

“ਡੈਡੀ-ਇਨ੍ਹਾਂ ਦਾ ਕੋਈ ਬੱਚਾ ਕਿਉਂ ਨਹੀਂ ਪੜ੍ਹਦਾ ?” ਪਰਮਿੰਦਰ ਹੈਰਾਨਗੀ ਨਾਲ ਪੁੱਛਦਾ।

“ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਰਹਿਣ ਦਾ ਕੋਈ ਪੱਕਾ ਟਿਕਾਣਾ ਨਹੀਂ ਹੁੰਦਾ। ਅੱਜ ਕਿਤੇ। ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਕਿਸੇ ਹੋਰ ਥਾਂ। ਗਰੀਬੀ ਪੜ੍ਹਣ ਨਹੀਂ ਦਿੰਦੀ। ਨਾ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਮਾਂ-ਪਿਓ ਚਾਹੁੰਦੇ ਆ ਕਿ ਇਹ ਪੜ੍ਹਣ। ਨਾ ਸਾਡੀਆਂ ਸਰਕਾਰਾਂ ਚਾਹੁੰਦੀਆਂ। ਇਨ੍ਹਾਂ 'ਚੋਂ ਕੋਈ ਵਿਰਲਾ ਹੀ ਸਕੂਲ ਗਿਆ ਹੋਣਾ।”

“ਕੋਈ ਨਾ। ਕਲ੍ਹ ਨੂੰ ਆ ਲੈਣ ਦਿਓ। ਮੈਂ ਇਹਨੂੰ ਆਪਣੀਆਂ ਪੁਰਾਣੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਪੜ੍ਹਣ ਨੂੰ ਦਿਉਂਗਾ।” ਕਹਿ ਉਹ ਆਪਣੀਆਂ ਕਿਤਾਬਾਂ ਕਾਪੀਆਂ ਲੈ ਕੇ ਛੁੱਟੀਆਂ ਦਾ ਕੰਮ ਕਰਨ ਲਗ ਜਾਂਦਾ।

ਮੇਰੀ ਬੀਵੀ ਦੀ ਗੱਲ ਅਧੂਰੀ ਰਹਿ ਜਾਂਦੀ। ਉਹ ਕੁਝ ਹੋਰ ਜਾਨਣਾ/ ਪੁੱਛਣਾ ਚਾਹੁੰਦੀ। ਉਸ ਦਾ ਪੁੱਛਣਾ/ਜਾਨਣਾ ਦੂਜੇ ਦਿਨ 'ਤੇ ਜਾ ਪੈਂਦਾ।

ਮੇਰੇ ਮਨ 'ਚ ਵੀ ਕਈ ਖਿਆਲ ਆਉਂਦੇ। ਮਸਲਨ ਕੀ ਉਸ ਦਾ ਮਾਨਸਿਕ ਵਿਕਾਸ ਹੋਵੇਗਾ ? ਕੀ ਉਹ ਚਾਹ ਦੇ ਕੱਪ ਖਾਤਿਰ ਦੂਜਿਆਂ ਲਈ ਜੋਕਰ ਬਣਿਆ ਰਹੇਗਾ ? ਕੀ ਉਸ ਦੀ ਆਪਣੀ ਵੀ ਕੋਈ ਇੱਛਾ ਹੋਵੇਗੀ ? ਕੀ ਕਦੇ ਉਸ 'ਚ ਆਤਮ-ਵਿਸ਼ਵਾਸ ਆਏਗਾ ? ਜੇ ਉਹ ਐਦਾਂ ਹੀ ਮਰੂ-ਮਰੂ ਕਰਦਾ ਤੇ ਡਰਦਾ ਰਿਹਾ ਤਾਂ ਉਹ ਕਦੇ ਵੀ ਕਿਸੇ ਗਲਤ ਗੱਲ ਦਾ ਵਿਰੋਧ ਨਹੀਂ ਕਰ ਸਕੇਗਾ।

ਮੈਨੂੰ ਉਸ ਬਾਰੇ ਕੁਝ ਗੱਲਾਂ ਦਾ ਪਤਾ ਲਗਾ ਸੀ। ਉਸ ਦਾ ਨਾਂ ਜੈਲਾ ਹੈ। ਉਮਰ ਨੌਂ ਸਾਲ। ਉਸਦਾ ਬਾਪੂ ਸ਼ਿਕਾਰੀ ਕੁੱਤਿਆਂ ਦੀ ਸੰਗਲੀ ਫੜੀ ਬਿੱਲੇ, ਗੋਹਾਂ ਜਾਂ ਸਹੇ ਲੱਭਣ ਜਾਂਦਾ ਹੈ। ਅੰਮਾ ਤੁਰ-ਫਿਰ ਕੇ ਪੱਚੀਆਂ-ਤੀਹਾਂ ਰੁਪਿਆਂ ਦੀ ਕਾਰ ਕਰ ਲੈਂਦੀ ਹੈ। ਬਚਦੇ ਸਮੇਂ 'ਚ ਉਹ ਕੱਖ-ਕਾਨਾਂ ਦਾ ਬੰਦੋਬਸਤ ਕਰਦੀ ਹੈ।

ਇਕ ਦਿਨ ਮੇਰੀ ਬੀਵੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ, “ਆਪਾਂ ਜੈਲੇ ਨੂੰ ਪੜ੍ਹਾਉਣ ਦਾ ਪੁੰਨ ਖਟੀਏ ?”

“ਉਹ ਕਿਦਾਂ ?”

“ਮੈਂ ਉਹਨੂੰ ਆਪਣੇ ਸਕੂਲ 'ਚ ਦਾਖਲ ਕਰਵਾ ਦਵਾਂਗੀ। ਕੱਪੜੇ ਤੇ ਕਿਤਾਬਾਂ ਵੀ ਲੈ ਦਵਾਂਗੀ। ਵਿਚਾਰੇ ਦੀ ਜੂਨ ਸੁਧਰ ਜਾਵੇਗੀ। ਕੀ ਇਸ ਤੋਂ ਵੱਡਾ ਵੀ ਕੋਈ ਭਲੇ ਦਾ ਕੰਮ ਹੋ ਸਕਦਾ।”

“ਸ਼ਾਇਦ ਤੇਰੀ ਪਲੈਨਿੰਗ ਸਿਰੇ ਨਾ ਚੜ੍ਹੇ।”

“ਕਿਉਂ ?”

“ਇਹਦੇ ਲਈ ਇਨ੍ਹਾਂ ਦੇ ਪਰਿਵਾਰ ਨੂੰ ਇਕ ਥਾਂ ਟਿਕ ਕੇ ਰਹਿਣਾ ਪੈਣਾ।”

“ਇਹ ਗੱਲਾਂ ਬਾਅਦ ਦੀਆਂ। ਅੱਜ ਸ਼ਾਮ ਨੂੰ ਆਪਾਂ ਜੈਲੇ ਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਕੋਲ ਜਾਣਾਂ। ਬਾਕੀ ਦਾ ਮਸਲਾ ਮੈਂ ਆਪੇ ਨਜਿੱਠ ਲਵਾਂਗੀ।”

ਤੇ ਉਸੇ ਸ਼ਾਮ!!

ਮੈਂ ਤੇ ਮੇਰੀ ਬੀਵੀ ਜੈਲੇ ਦੇ ਮਾਂ-ਬਾਪ ਨੂੰ ਮਿਲਣ ਲਈ ਘਰੋਂ ਬਾਹਰ ਨਿਕਲੇ ਸੀ ਕਿ ਸਾਨੂੰ ਰੋਲਾ ਤੇ ਚੀਕ ਚਿਹਾੜਾ ਸੁਣਿਆ ਸੀ। ਲੱਗਾ ਸੀ ਜਿਵੇਂ ਕੋਈ ਰੋ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ। ਚੀਕਾਂ ਮਾਰ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ।

ਦੋ ਪਰਿਵਾਰਾਂ 'ਚ ਗਹਿਗਚ ਲੜਾਈ ਹੋ ਰਹੀ ਸੀ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਬੋਲੀ 'ਚ ਗਾਲੋਂ-ਗਾਲੀ ਹੋ ਰਹੇ ਸਨ। ਉਹ ਹੱਥੋਂ ਪਾਈ ਹੁੰਦੀਆਂ ਤਾਂ ਨਿਆਣੇ ਚੀਕ ਚਿਹਾੜਾ ਪਾਉਣ ਲੱਗ ਜਾਂਦੇ।

ਵਿਚਲੀ ਗੱਲ ਦਾ ਕਿਸੇ ਨੂੰ ਵੀ ਕੋਈ ਥਹੁ ਪਤਾ ਨਹੀਂ ਲੱਗਾ ਸੀ ਪਰ ਐਨਾ ਕੁ ਅੰਦਾਜ਼ਾ ਲੱਗ ਗਿਆ ਸੀ ਕਿ ਲੜਾਈ ਦਾ ਮੂਲ ਕਾਰਨ ਜੈਲੇ ਦੀ ਅੰਮਾ ਤੇ ਦੋਵਾਂ ਭੈਣਾਂ ਨੂੰ ਮਿਥਿਆ ਜਾ ਰਿਹਾ ਹੈ।

ਵਿਚਕਾਰਲੀ ਝੁਗੀ ਕੋਲ ਖੜ੍ਹੇ ਜੈਲੇ ਦੇ ਹੱਥ 'ਚ ਇੱਟ ਦਾ ਟੋਟਾ ਫੜਿਆ ਸੀ। ਉਹ ਉੱਚੀ ਆਵਾਜ਼ 'ਚ ਬੋਲਦਾ ਤਾਂ ਉਸ ਦੇ ਬੁੱਲ੍ਹ ਕੰਬ ਉੱਠਦੇ। ਉਹ ਆਪਣੀ ਭੈਣ, ਜੋ ਕਦੇ ਅਗਾਂਹ ਚਲੇ ਜਾਂਦੀ ਤੇ ਫੇਰ ਪਹਿਲਾਂ ਵਾਲੀ ਥਾਂ ਆ ਖੜ੍ਹਦੀ, ਵੱਲ ਦੇਖ ਲੈਂਦਾ। ਜਿਵੇਂ ਪੁੱਛ ਰਿਹਾ ਹੋਵੇ-ਮੈਨੂੰ ਹੁਕਮ ਕਰ। ਮੈਂ ਇਸ ਦਾ ਸਿਰ ਪਾੜ ਸੁੱਟਾਂਗਾ।

“ਜੈਲਿਆ-ਤੂੰ ਇੱਟ ਕਿਉਂ ਚੁੱਕੀ ? ਇਹਨੂੰ ਸੁੱਟ ਦੇ,” ਸਮਝਾਉਂਦਿਆਂ ਹੋਇਆਂ ਮੈਂ ਅਗਾਂਹ ਹੋਇਆ ਸੀ। ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਪਤਾ ਸੀ ਕਿ ਉਹ ਮੇਰੀ ਗੱਲ ਨਹੀਂ ਮੋੜੇਗਾ।

ਮੈਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਡਰ ਸੀ ਕਿ ਕੀ ਪਤਾ ਬਾਲ ਮਨ ਕਿਹੜੇ ਵੇਲੇ ਕੀ ਸੋਚ ਲਵੇ ਤੇ ਉਹ ਠਾਅ ਕਰਕੇ ਇੱਟ ਮਾਰ ਦੇਵੇ। ਇਸ ਤੋਂ ਅਗਾਂਹ ਦੀ ਕਲਪਨਾ???

“ਬਾਬੂ ਜੀ...ਤੁਹਾਨੂੰ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਇਸ ਮਾਦਰ...ਨੇ ਹਮਾਰੀ ਅੰਮਾ ਔਰ ਭੈਣੋਂ ਕੋ ਗਾਲੀ ਦਿੱਤੀ,” ਜੈਲਾ ਪਰ੍ਹਾਂ ਨੂੰ ਹੋ ਗਿਆ ਸੀ।

“ਲੈ ਫੇਰ ਕੀ ਹੋਇਆ। ਲੜਾਈ ਵੱਡਿਆਂ ਦੀ-ਵੱਡੇ ਆਪੇ ਨਬੇੜ ਲੈਣਗੇ,” ਮੇਰੀ ਬੀਵੀ ਨੇ ਕਿਹਾ ਸੀ। ਮਗਰੇ ਹੋਰ ਆਵਾਜ਼ਾਂ ਆ ਰਲੀਆਂ ਸਨ।

-ਤੂੰ ਅਜੇ ਬਹੁਤ ਛੋਟਾ।

-ਲੜਨਾ ਤੇਰਾ ਕੰਮ ਨਹੀਂ।

-ਜਾਣ ਦੇ ਕਾਕਾ। ਐਵੇਂ ਕਿਸੇ ਦੇ ਸੱਟ ਲੱਗ ਜਾਊ।

-ਗੁੱਸਾ ਨਹੀਂ ਕਰੀਦਾ।

-ਤੂੰ ਸਾਡਾ ਹੀ ਕਹਿਣਾ ਮੰਨ ਲੈ।

“ਬਾਬੂ ਜੀ ਤੁਹਾਨੂੰ ਇਸ ਗੱਲ ਦਾ ਨਹੀਂ ਪਤਾ। ਮੇਰਾ ਬਾਪੂ ਕਹਿੰਦਾ ਹੁੰਦਾ ਬਈ ਆਪਣਿਆਂ 'ਚ ਤਾਂ ਇੱਜ਼ਤ ਨਾਲ ਰਹਿਣਾ ਚਾਹੀਦਾ।” ਹੱਥ 'ਚ ਫੜਿਆ ਇੱਟ ਦਾ ਟੋਟਾ ਉਸ ਹੋਰ ਵੀ ਘੁਟ ਲਿਆ ਸੀ।

ਜਿੰਦਰ ਬਾਰੇ ਜਾਣਕਾਰੀ

ਪੂਰਾ ਨਾਂ :	ਹਰਜਿੰਦਰ ਪਾਲ
ਪਿਤਾ ਦਾ ਨਾਂ :	ਸਵ: ਚਾਨਣ ਰਾਮ
ਮਾਤਾ ਦਾ ਨਾਂ :	ਪਰਸਿਨੀ ਦੇਵੀ
ਪਤਨੀ ਦਾ ਨਾਂ :	ਪੁਸ਼ਪਾ (ਦੀਪਕ ਜੈਤੋਈ ਦੀ ਧੀ)
ਬੱਚਿਆਂ ਦੇ ਨਾਂ :	ਸ਼ਿਵ, ਸੈਫੀ (ਬੇਟੇ)
ਜਨਮ ਮਿਤੀ :	2-2-1954
ਜਨਮ ਸਥਾਨ :	ਲੱਧੜਾਂ (ਜ਼ਿਲ੍ਹਾ ਜਲੰਧਰ, ਤਹਿਸੀਲ ਨਕੋਦਰ ਦਾ ਛੋਟਾ ਜਿਹਾ ਪਿੰਡ)
ਜਾਤ :	ਰਾਜਪੂਰ ਸੁਨਿਆਰ
ਵਿਦਿਆ :	ਤਿੰਨ ਜਮਾਤਾਂ ਨੂਰਮਹਲ ਤੋਂ, ਹਾਇਰ ਸਕੈਂਡਰੀ, ਆਰੀਆ ਸਕੂਲ ਨਕੋਦਰ ਤੋਂ (1972) ਬੀ. ਏ., ਡੀ. ਏ. ਵੀ. ਕਾਲਜ ਨਕੋਦਰ ਤੋਂ (1975) ਐੱਮ. ਏ., ਡੀ. ਏ. ਵੀ. ਕਾਲਜ ਜਲੰਧਰ ਤੋਂ (1977)
ਕਿੱਤੇ :	ਤਿੰਨ ਵਾਰ ਮਾਰਕੀਟ ਕਮੇਟੀ, ਨਕੋਦਰ 'ਚ ਆਕਸ਼ਨ ਰਿਕਾਰਡਰ, ਢੇਡ ਸਾਲ ਅਗਰਵਾਲ ਫਰਮ, ਨਕੋਦਰ 'ਚ ਮੁਨੀਮ, 1983 ਤੋਂ 1988 ਤੱਕ ਐੱਮ. ਬੀ. ਡੀ. ਜਲੰਧਰ 'ਚ ਪਰੂਫ ਰੀਡਰ, 17 ਅਗਸਤ, 1988 ਤੋਂ ਪੰਜਾਬ ਸਰਕਾਰ ਦੇ ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ ਵਿਭਾਗ 'ਚ ਆਡੀਟਰ, ਐੱਜ ਕਲ੍ਹ ਡਾਇਰੈਕਟਰ, ਸਟੇਟ ਟ੍ਰਾਂਸਪੋਰਟ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ ਪੋਸਟਿੰਗ
ਪ੍ਰਕਾਸ਼ਤ ਪੁਸਤਕਾਂ :	
	ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ
	ਮੈਂ, ਕਹਾਣੀ ਤੇ ਉਹ — 1990, 2012
	ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ — 1996, 99, 2004, 2012
	— 1997 (ਹਿੰਦੀ)
	— 1998 (ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਲਿਪੀ ਪਾਕਿਸਤਾਨ 'ਚ)
	ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ — 2000, 2004
	ਬਿਨਾਂ ਵਜ੍ਹਾ ਤਾਂ ਨਹੀਂ — 2004, 2013

ਜ਼ਖ਼ਮ	—2010, 2013
ਤਹਿਜ਼ੀਬ (ਸਾਰੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ)	—2012
ਮੇਰੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ	—2013/2014
ਜ਼ਖ਼ਮ, ਦਰਦ ਔਰ ਪਾਪ (ਹਿੰਦੀ)	—2011
ਜ਼ਖ਼ਮ (ਮਰਾਠੀ)	—2013
ਦਰਦ (ਮਰਾਠੀ)	—2013
ਰੇਖਾ ਚਿੱਤਰ	
ਕਵਾਸੀ ਰੋਟੀ	— 1998
ਜੇ ਇਹ ਸੱਚ ਹੈ ਤਾਂ?	— 2004
ਰੋਡੂ ਰਾਜਾ ਉਰਫ ਫ਼ਜ਼ਲਦੀਨ	—2013

ਸਫ਼ਰਨਾਮਾ

ਛੇ ਸੌ ਇਕਵੰਜਾ ਮੀਲ —2011

ਸੰਪਾਦਨ

ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ	
ਬੇਲੋੜੇ	—1997
ਲਾਲ ਮਿੱਟੀ ਦੀ ਸੜਕ	—2006
ਪੰਚਕੂਲੇ 'ਚ ਜਨਾਜ਼ਾ	—2008
ਸ਼ਾਇਦ ਰੰਮੀ ਮੰਨ ਜਾਏ	—2008
ਕਾਹਵਾ ਘਰ ਦੀ ਹਸੀਨਾ	—2009
ਇਕਬਾਲੀਆ ਬਿਆਨ	—2009
ਅਜੇ ਅੰਤ ਨਹੀਂ	—2010
ਮੁਹਾਜ਼, ਪਿੰਜਰੇ ਤੇ ਜ਼ਖ਼ਮ	—2011
ਸਮੁੰਦਰ, ਘਰ ਤੇ ਜੰਗਲੀ ਕਬੂਤਰ	—2013
1947 ਔਲੇ ਜ਼ਖ਼ਮਾਂ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ	—2013
1947 ਦੇ ਉਜਾੜੇ ਦੀ ਦਾਸਤਾਨ	—2013
ਪਰਵਾਸੀਆਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ	—2013
ਰਘੁਬੀਰ ਢੰਡ ਦੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ	—2013
ਔਰਤ ਮਰਦ ਸੰਬੰਧਾਂ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ	—2014

ਅਨੁਵਾਦ :

ਬੱਚੇ ਜਿਹਨਾਂ ਨੇ ਕਮਾਲ ਕੀਤਾ	—2012
ਮਹੀਪ ਸਿੰਘ ਦੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ	—2013
ਰਾਮਦਰਸ਼ ਮਿਸਰ ਦੀਆਂ ਚੋਣਵੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ	—2013

ਸੰਪਾਦਕ : ਸ਼ਬਦ

ਕੁਝ ਕਹਾਣੀਆਂ ਇੰਗਲਿਸ਼, ਮਰਾਠੀ, ਰਾਜਸਥਾਨੀ, ਨੇਪਾਲੀ, ਤੇਲਗੂ, ਬੰਗਲਾ, ਸ਼ਾਹਮੁਖੀ ਲਿੱਪੀ, ਹਿੰਦੀ ਤੇ ਹੋਰ ਭਾਸ਼ਾਵਾਂ 'ਚ ਅਨੁਵਾਦ

ਜਿੰਦਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ : ਔਰਤ, ਸੈਕਸ ਅਤੇ ਦਲਿਤਵਾਦ (2006) ਸੰਪਾਦਕ : ਡਾ. ਬਲਕਾਰ ਸਿੰਘ

ਇੱਕ ਕਹਾਣੀ : ਦਸ ਦਿਸ਼ਾਵਾਂ (ਕਤਲ ਕਹਾਣੀ ਬਾਰੇ) ਸੰਪਾਦਕ : ਡਾ. ਰਵੀ ਰਵਿੰਦਰ

* ਸੌਰੀ : ਆਦ ਤੋਂ ਅੰਤ ਤੱਕ, ਸੰਪਾਦਕ : ਡਾ. ਸੁਖਰਾਜ ਧਾਲੀਵਾਲ

* ਜਿੰਦਰ ਦਾ ਕਥਾ ਸੰਸਾਰ, ਸੰਪਾਦਕ : ਡਾ. ਕਰਨਦੀਪ ਸਿੰਘ

- ਵਿਦਿਆਰਥੀਆਂ ਵੱਲੋਂ ਕਈ ਐੱਮ. ਫਿਲ ਦੇ ਥੀਸਿਸ ਲਿਖੇ ਗਏ :

* ਜਿੰਦਰ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਨਹੀਂ, ਮੈਂ ਨਹੀਂ' ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ (2001) ਪੋਜ਼ਾਰਥੀ : ਕੁਲਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

* ਜਿੰਦਰ ਰਚਿਤ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ 'ਤੁਸੀਂ ਨਹੀਂ ਸਮਝ ਸਕਦੇ' ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ (2002-03) ਪੋਜ਼ਾਰਥੀ : ਬਲਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

* ਜਿੰਦਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ (2003) ਪੋਜ਼ਾਰਥੀ : ਹਰਪ੍ਰੀਤ ਕੌਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਪਟਿਆਲਾ।

* ਜਿੰਦਰ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਜਗਤ ਵਿੱਚ ਔਰਤ-ਮਰਦ ਸੰਬੰਧ ਇੱਕ ਅਧਿਐਨ (2002-03) ਪੋਜ਼ਾਰਥੀ : ਸੁਖਚੈਨ ਕੌਰ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ।

* ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਜਿੰਦਰ ਦੀਆਂ ਪੰਜ ਪ੍ਰਤੀਨਿੱਧ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਚਿਹਨ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ (2004) ਪੋਜ਼ਾਰਥੀ : ਸਤਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

* ਜਿੰਦਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਵਿਰਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ (2005) ਪੋਜ਼ਾਰਥੀ : ਜਗਮੀਤ ਸਿੰਘ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਰੀਜਨਲ ਸੈਂਟਰ, ਮੁਕਤਸਰ

* ਜਿੰਦਰ ਦੀ ਕਹਾਣੀ ਕਲਾ (2006) ਪੋਜ਼ਾਰਥੀ : ਸਤਨਾਮ ਸਿੰਘ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ।

* ਜਿੰਦਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਆਲੋਚਨਾਤਮਕ ਅਧਿਐਨ (2007) ਪੋਜ਼ਾਰਥੀ : ਮਨਵਿੰਦਰ ਸਿੰਘ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ, ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਕੁਰੂਕਸ਼ੇਤਰ।

* ਕਹਾਣੀਕਾਰ ਜਿੰਦਰ : ਇੱਕ ਅਧਿਐਨ (2009) ਪੋਜ਼ਾਰਥੀ : ਪ੍ਰਭਜੋਤ ਕੌਰ, ਗੁਰੂ ਨਾਨਕ ਦੇਵ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਅੰਮ੍ਰਿਤਸਰ।

* ਜਿੰਦਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦਾ ਚਿਹਨ ਵਿਗਿਆਨਕ ਅਧਿਐਨ (2009-10) ਪੋਜ਼ਾਰਥੀ : ਮਨਵੀਰ ਕੌਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਰੀਜਨਲ ਸੈਂਟਰ, ਬਠਿੰਡਾ।

× ਜਿੰਦਰ ਦੀਆਂ ਕਹਾਣੀਆਂ ਦੇ ਮੂਲ ਸਰੋਕਾਰ (2013) ਪੋਜ਼ਾਰਥੀ : ਕੁਲਦੀਪ ਕੁਮਾਰ, ਪੰਜਾਬੀ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ, ਰੀਜਨਲ ਸੈਂਟਰ, ਬਠਿੰਡਾ।

* ਜਿੰਦਰ ਦੇ ਕਹਾਣੀ ਸੰਗ੍ਰਹਿ ਜ਼ਖ਼ਮ ਦੇ ਥੀਮਕ ਪਰਸਾਰ (2013) ਪੋਜ਼ਾਰਥੀ, ਹਰਵਿੰਦਰ ਕੌਰ, ਪੰਜਾਬ ਯੂਨੀਵਰਸਿਟੀ ਚੰਡੀਗੜ੍ਹ।

ਘਰ ਦਾ ਪਤਾ : 984, ਮਾਡਲ ਹਾਊਸ,

ਨੇੜੇ ਸੁਰਿੰਦਰ ਵੈਲਫੇਅਰ ਵਰਕਸ, ਜਲੰਧਰ-3 ਪੰਜਾਬ (ਮੋਬਾਇਲ) 98148-03254